NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

FEMTE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

GRÆBES BOGTRYKKERI

1896—97

Allotria.

Enhver der har haft lejlighed til at studere håndskrifter i originalen og tillige til at læse korrektur i noget större omfang, vil sikkert have følt sig slået af den ofte ret instruktive lighed, der kan findes mellem afskriverfejl og sætterfejl; måske det derfor kan have sin interesse at anføre nogle sådanne sætterfejl, alle hentede fra min udgave af Thukydid VI—VIII (1890). For overskuelighedens skyld har jeg ordnet dem i visse Grupper, uden just at ville hævde inddelingens korrekthed.

1. Assimilation: *προσβαλαῖς; ἐθαλασσακράτουν; ἕνδεκα ἄνδρασι* (Assim. af akcenten); *accento incerto.*
2. Sædvanligere former indførte: *ξυνστρατευόμενοι; ἀποκομίσθη; ἀπαγγελλοῦντα.*
3. Sammenblanding: *κατὰ* (istf. *κακὰ*); *ὁμογνώμενος* (istf. *-μονες*); *κυκλοῦνται* (istf. *-οῦται*); *ἐκακοῦντο* (istf. *-οῦτο*), ja endog *τοσοῦντο*!
4. Udeladelse (det udeladte i []): *ἐς [τὰς]; τῆς τε γῆς [καὶ τῆς]; ἐξα[να]γκάσειαν; κα[τα]φυγὴν; [καὶ] καθιστάναι.*

Jeg skal slutte med et exempel paa en virkelig interpolation, hentet fra dette hæftes s. 140, l. 10 forneden. Manuskriptet havde her oprindelig: «Alene Sydøstkysten, hvor under Tyrkerne direkte kun stod det lille Distrikt Kaffa, er tatariseret», og for korrektheds skyld må det tilføjes, at ordet «under» var anbragt over linien, så at det kunde være tvivlsomt, til hvilket ord det hørte. Sætteren havde da sat «hvorunder» og af egen magtfuldkommenhed ændret «stod» til «forstod».

K. H.

Side

Furtwängler, Intermezzi. Af *J. L. Ussing* .... 132.
Richard Loewe, Die Reste der Germanen am schwarzen Meere. Af *G. Schütte* .... 136.
Die Grabschrift des Aberkios, erklärt von *Albrecht Dieterich*. Af *Edv. Lehmann* .... 145.
Vergils Æneide, oversat af *L. Ove Kiær*. Af *M. J. Goldschmidt* .. 151.
Paulys Real-Encyclopädie, hrsg. von *Wissowa*. II. Af *J. L. Heiberg* 155.
Arthur Schneider, Das alte Rom. Af *Joh. Forchhammer* .... 158.
Theodor Gomperz, Griechische Denker I. Af *Harald Höffding*... 160.
W. *Dörpfeld* und *E. Reisch*, Das griechische Theater. Af *J. L. Ussing* .... 168.
Chr. Thomsen, Glossarium til niende Sang af Odysseen. Af *H. Gemzøe* 175.
W. *M. Lindsay*, An Introduction to Latin textual emendation, based on the text of Plautus. Af *C. M. Zander* .... 177.
En Tillægsbemærkning. Af *J. L. Ussing* .... 180.
W. *Rhys Roberts*, The ancient Boeotians. Af *A. B. Drachmann*.. 181.
Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning. VI. Af *K. H.* .... 182.

Mindre meddelelser.

Pali-Miscellanea. Af *Dines Andersen* .... 50. 129.
Italienske katakreser. Af *Kr. Nyrop* .... 52.
Ad Menandrum. Scr. *Joannes Ræder* .... 54.
Miscellanea philologica. Scr. *Valdemarus Thoresen* .... 56.
Berigtigelse. Af *J. L. H.* .... 57.
Ad Herodotum. Scr. *Carolus Hude* .... 125.
Rhodiernes svalevise. Ved *Niels Møller* .... 131.
Zu Crusius' Herondas. Af *A. B. Drachmann* .... 183.
En syntaktisk ejendommelighed. Af *Kr. Nyrop* .... 184.
Et Par Textrettelser til Saxo. Af *M. J. Goldschmidt* .... 185.
Allotria. Af *K. H.* .... 186.

Nekrolog.

Karl Verner. Af *Vilh. Thomsen*. (Med portræt.) .... 187.

Rettelse:

S. 44, l. 22 f. o.: læs *ἔχομαι* t; 14 C *ἱκανῶς* A Vind.

ἥτις (scil. ἡ μήτηρ) μ' ἔπεισε δεῦρ' ὑπόσπονδον μολεῖν; u. 450 Eteocles haec uerba de fratre repetit, ὑπόσπονδον μολεῖν. u. 365 matri suae haec dicit Polynices:

ἓν δέ μ' ὠφελεῖ
σπονδαί τε καὶ σὴ πίστις:

"unum me iuuat, pacta, quae tu parasti, et fides tua". Eteocles u. 600 sic fratrem alloquitur: κομπὸς εἶ σπονδαῖς πεποιθώς.

Quae cum ita sint, mihi uidetur non dubitandum, quin u. 98 iure e contextu eiciatur.

Polynices caute et circumspiciens urbem Thebanam intrans haec dicit:

u. 269. ὢ ἤ τίς οὗτος; ἢ κτύπον φοβούμεθα;
ἅπαντα γὰρ τολμῶσι δεινὰ φαίνεται,
ὅταν δι' ἐχθρᾶς πους ἀμείβηται χθονός.

Ita cum libris Wecklein, τολμῶσι illud interpretatur uerbis: "bei gefährlichem Wagnis". ei adstipulatur Stadtmüller, Berl. Phil. Woch. 1895, p. 1443. olim suasit Valckenaer ἅπαντα καί. de u. 271 Wecklein: "Der V. 271 scheint Nauck mit Recht als unecht zu erklären, da sich das im vorhergehenden V. Gesagte nicht auf diesen Fall beschränkt."

Locum uix recte interpretatus est Wecklein. hic mihi uidetur esse sententiarum conexus:

Polynices urbem hostium ingressus strepitu quodam perterritus fuisse fingitur. qua trepidatione confusus, ut eam et explicet et excuset, dicit homines alioquin fortes, cum per solum hostile incedant, omnia periculosa esse credere.

Si ita uerba accipimus, longe melius in fortunam, qua utitur Polynices, quadrat locus, retento u. 271, quam si eum uersum eicimus. unum tamen posci uidetur, scilicet ut cum Valckenaerio illud γάρ u. 270 in καί mutemus.

Polynices, postquam indutiis matre suadente factis confidens urbem Thebanam intrauit, ubi se in hostium potestate esse scit, suspicax erga fratrem hostem et matrem his uerbis animum paululum exterritum firmare conatur:

u. 274. *ἀλλ' ἐγγὺς ἀλκή (βώμιοι γὰρ ἐσχάραι*
πέλας πάρεισι) κοὐκ ἔρημα δώματα[1].

Uerba, quae sunt *κοὐκ ἔρημα δώματα*, iure rerum tenori minus apta cernuntur. annotat in hunc uersum Wecklein: "man begreift nicht, warum darin ein Grund der Sicherheit liegen soll." scilicet Polynices urbi patriae bellum inferens tanto opinionis errore indutus esse non potest, ut sibi persuasum habeat, si quid erga se frater committat fraudis aut mater, defensionem petendam esse ab incolis domuum iuxta sitarum; quibus, qui urbem patriam patriosque deos euersurus uenit, inuisus sit, necesse est[2]. quare ut haec uerba inepta amouerentur, ad emendandi remedium confugerunt uiri docti. qui statuunt uerba, quae quondam iis, quae nunc exarantur *κοὐκ ἔρημα δώματα,* extrusa sunt, sententiam uerbis quae sunt *βώμιοι γὰρ ἐσχάραι* inceptam ita continuauisse, ut totus locus in auxilio a dis ferendo uersaretur, omissa tutela, quam nunc textus facit Polynicem sperantem ab hominibus. cui sententiae ut satisfaceret, Th. Kock scripsit:

ἀλλ' ἐγγὺς ἀλκή. βώμιοι γὰρ ἐσχάραι
πέλας πάρεισι καὶ θεῶν πυλώματα.

Hilberg autem, inductis uerbis *κοὐκ ἔρημα δώματα,* reponit *κοινὸν ἔρυμ' ἀλωμένων.* quas emendationes, ut bene consulunt sententiae, quam statuunt loco inesse, ita tantum a librorum scriptura recedunt, ut ea ipsa re refelli uideantur.

Neque Weckleinio in his emendationibus acquiescendum uisum est. placet enim ei, omisso u. 275, in hanc formam restituere u. 274:

ἀλλ' ἐγγὺς ἀλκὴ βωμίοις παρ' ἐσχάραις,

quem uersum ita cum u. 276:

φέρ' ἐς σκοτεινὰς περιβολὰς μεθῶ ξίφος

---

[1] Alii editores parenthesis signa omittunt.

[2] Scholia haec uerba *κοὐκ ἔρημα δώματα* de feminis choricis, quas uidet Polynices, interpretantur: *τὰς ἀπὸ τοῦ χοροῦ ἑωρακώς φησι τεθαρρηκέναι.* quod addunt *ἀσθενοῦς δὲ ψυχῆς τεκμήριον. τί γὰρ ἔμελλον αὐτῷ γυναῖκες συμβαλέσθαι πρὸς κίνδυνον,* tangunt discrepantiam, quae est inter hunc locum et alios. scilicet timidum imbellemque Polynicem non finxit Euripides. cfr. p. 5 n. 1.

coniungit, ut Polynicem inducat dicentem, quia defensio apud focos altarium prope sit, gladium in obscuram uaginam demittere licere[1].

Haec ut bene excogitata esse confiteor, ita dubius usque haereo, sitne locus, emendatione Weckleiniana probata, in originariam formam restitutus. non enim credo editores et qui textum Euripideum commentariis explanarunt uerbum quod est *ἀλκή* recte interpretatos esse, statuentes Polynicem tutelam apud deos ab ipso laesos petiturum esse. apud quos ad summum in breue tempus defensionem nancisci potuit. nihil enim impediuit, quominus inedia, si nullo alio modo, eum necarent hostes. mihi quidem *ἀλκή* alia ui praeditum esse uidetur.

In iis, quae praemittuntur, Polynices dicit se metu quidem urbem intrasse, at ense, quo armata esset manus, fiduciam confidentem sibi parare:

u. 267. *ὡπλισμένος δὲ χεῖρα τῷδε φασγάνῳ*
τὰ πίστ' ἐμαυτῷ τοῦ θράσους παρέξομαι.

hic spem salutis non in dis ponit, sed in ense. — neque aliter, postquam cum matre congressus est, enuntiat se, cum metueret, ne quid doli strueret frater, manu gladio armata per urbem inisse,

u. 361. *οὕτω δ' ἐτάρβουν*[2] *εἰς φόβον τ' ἀφικόμην,*
μή τις δόλος με πρὸς κασιγνήτου κτάνῃ,
ὥστε ξιφήρη χεῖρ' ἔχων δι' ἄστεως
κυκλῶν πρόσωπον ἦλθον[3].

quibus locis inspectis, dubium esse non uidetur, quin etiam u. 274 uoce *ἀλκή* respiciat non altaria deorum a se laesorum

---

[1] Scholiastae si fidem habemus, *περιβολὰς σκοτεινὰς* etiam dictum esse potest de uestimentis, in quibus gladium, ne eo feminas choricas terreret neue ita absconderet, ut necessitate postulante praesto non esset, occultaret: *μεθῶ ξίφος: εἰς τὸν κουλεόν. ἢ ὑπὸ τὴν χλαῖναν, ὃ καὶ ἄμεινον, ἵνα κεκαλυμμένον τὸ ξίφος ἔχῃ καὶ πρὸς ἄμυναν ἕτοιμον.*

[2] Sic Wecklein. alii aliter.

[3] Neque uu. 594, 595, postquam Eteocles mortem ei minatus est, nisi ense suo confidit:

. . . τίς ὧδ' ἄτρωτος, ὅστις εἰς ἡμᾶς ξίφος
φόνιον ἐμβαλὼν τὸν αὐτὸν οὐκ ἀποίσεται μόρον;

neque domos hominum, quibus ut hostis bellum inferens odio esset, sed ensem, quo ad se contra hostes defendendum uti posset[1]. sententiae ita cohaerent ut, cum in praegressis Polynices dixerit se matri fidem publicam paranti plane confidere ausum non esse, enuntiet se nihilominus in urbem uenisse, quia, si necessitas flagitaret, ense se tueretur (*ἀλλ' ἐγγὺς ἀλκή*). quare id, quod statuit Wecklein, uu. 274 et 276 ita inter se coniungi ut, quia altaria prope sint, gladius in obscuras latebras suas demitti possit, non probandum uidetur[2].

Sed si iure hunc sensum uoci, quae est *ἀλκή*, tribuimus, apparet initium u. 274 nullo modo cum iis, quae sequuntur, congruere. unde uelim caueas, ne nos falsa docuisse concludas, sed nobiscum tibi persuasum habeas uerba, quae excipiunt *ἀλκή*, aduenticia esse neque uernacula, et repetenda esse a scholio, quo quondam explanata fuit uox *ἀλκή*, a scholiasta ita, uti apud huius temporis editores, male intellecta.

Sed quaerendum est, qua sententia u. 274 explendum esse statuamus, posteriore huius uersus parte una cum sequenti uersu e contextu seiuncto. neque dubii haeremus, unde haurienda sint ea, quibus uersus expleatur. paulo enim supra, u. 265, Polynices, postquam docuit se metuere, ne retibus ita exciperetur, ut nisi sanguine effuso non dimitteretur, his uerbis pergit:

u. 265. *ὧν εἵνεκ' ὄμμα πανταχῇ διοιστέον,*
κἀκεῖσε καὶ τὸ δεῦρο, μὴ δόλος τις ᾖ.

quos uersus excipiunt uu. 267, 268, iam supra p. 4 allati. neque aliter infra, u. 364 (uide supra p. 4) dicit, ne quo dolo occideretur, se in urbem inisse non modo manu gladio armata, sed et oculis circumspicientem (*κυκλῶν πρόσωπον*).

---

[1] Scholiastam non fugit uerba, quae praebet u. 274: *βώμιοι γὰρ ἐσχάραι κτλ.* pugnare cum u. 267. haec enim annotat: *βώμιοι γὰρ ἐσχάραι: ὥστε καταφυγεῖν ἐπ' αὐτούς, εἰ δέοι. τοῦτο δὲ οὐ συνῳδὸν τῷ ὡπλισμένος δὲ χεῖρα τῷδε φασγάνῳ.* sed nobis non probatur modus, quo hanc uersuum discrepantiam soluit: *θρασύδειλον γὰρ τὸν Πολυνείκην παρίστησι πρῴην μὲν φάσκοντα ὡπλισμένος δὲ χεῖρα τῷδε φασγάνῳ τὰ πίστ' ἐμαυτῷ τοῦ θράσους παρέξομαι. νῦν δὲ τοὺς βωμοὺς πλησίον εἶναί φησιν οἷς προσφυγὼν νομίζει σωθῆναι καθάπερ ἱκέτης γενόμενος.*

[2] Cfr. p. 4. n. 1.

Quae cum ita sint, mihi quidem uidentur u. 274 desiderari uerba, quibus non solum, ut fit, Polynices indicat se ense suo confidere *(ἀλλ᾽ ἐγγὺς ἀλκή)*, sed etiam inde fiduciam sumere, quod oculis diligens circumspiciat. sed quibus uerbis haec notio reddenda sit, non audeo dicere. ne tamen in difficultatibus detegendis acquiescere uidear neque conamen facere, ut uia ac ratione omissa suppleantur, subicio uersus formam, qua id, quod desidero, dictum esse potest:

ἀλλ᾽ ἐγγὺς ἀλκὴ κοὐ᾽στερήθην ὀμμάτων.

sed difficilius est uerba originaria inuenire quam eruere, quae flagitetur sententia. si ita, uti scripsi, quondam fuit, explicare licet, qua uia orta sint, quae praebent libri, *κοὐκ ἔρημα δώματα.* scilicet deprauationis initium ortum est e confusis *ὀμμάτων* et *δώματα*, postquam scholiastae de deorum altaribus uerba iam sententiam perturbarunt. probata Kochii aut Hilbergii emendatione, corruptelae fons non ita plane perspicitur.

Iocastae Polynicem interroganti, qua arte exercitui ad sequendum persuaserit, respondit filius u. 427 sqq.:

δισσοῖς Ἄδραστος ὤμοσεν γαμβροῖς τόδε,
[Τυδεῖ τε κἀμοί· σύγγαμος γάρ ἐστ᾽ ἐμός]
ἄμφω κατάξειν εἰς πάτραν, πρόσθεν δ᾽ ἐμέ.
πολλοὶ δὲ Δαναῶν καὶ Μυκηναίων ἄκροι
πάρεισι, λυπρὰν χάριν, ἀναγκαίαν δέ, μοι
[διδόντες· ἐπὶ γὰρ τὴν ἐμὴν στρατεύομαι
πόλιν. θεοὺς δ᾽ ἐπώμοσ᾽ ὡς ἀκουσίως
τοῖς φιλτάτοις ἑκοῦσιν ἠράμην δόρυ].

sic Wecklein. quod u. 428 uncis inclusit, id haud dubie iure fecit. de uu. 432—434 anceps est casus. scilicet Wecklein suadet uerba *λυπρὰν χάριν, ἀναγκαίαν δέ* per appositionem ad enuntiatum *πολλοὶ — πάρεισι* accedere, ita ut non cum *μοί* coniungenda sint, sed illud *μοί* ex sola uerbi forma, quae est *πάρεισι*, dependeat: *πάρεισί μοι, λυπρὰν χάριν, ἀναγκαίαν δέ*: "multi mihi adsunt principes Danaorum et Mycenaeorum, officium (iis) acerbum, sed necessarium" ("Nicht aus Zuneigung zu mir, sondern nur in Gehorsam gegen Adrastos folgen

sie mir.“ Wecklein). sed Weckleinium fugit — id quod nobis admirationem mouet —, si uerba *λυπρὰν χάριν, ἀναγκαίαν δέ* appositionis modo addantur uerbis *πολλοὶ — πάρεισι*, in nominandi casum mutanda esse. quam mutationem ego non suadeo, cum aliis e rationibus satis dilucide appareat Weckleinium in uerbis ita, uti indicaui, coniungendis errasse.

Nam uel ipse ordo, quem obseruant uerba, Weckleinii sententiam impugnat. si poeta *μοί* cum *πάρεισι*, non cum *λυπρὰν χάριν, ἀναγκαίαν δέ* coniunxisset, alio ordine haud dubie usus esset. quod plane elucet, si obseruamus Weckleinii sententiam poscere, ut interpungendi signum, quod comma dicimus, ante *μοί* ponatur, quam uoculam excip iubet grauissima interpunctione, puncto scilicet[1]. sed trimetrorum, qui hac tragoedia continentur, ne unus quidem ante ultimam uersus syllabam uocis intercapedinem admittit; neque abdita est causa, cur illo loco uitetur[2].

U. 430 sqq. coniungenda igitur sunt uerba sic:

πολλοὶ δὲ Δαναῶν καὶ Μυκηναίων ἄκροι
πάρεισι, λυπρὰν χάριν, ἀναγκαίαν δέ μοι
διδόντες κτλ.

Scilicet non refert monere, Danaos Mycenaeosque inuitos in bellum profectos esse. utrum prompti id facerent an inuiti,

---

[1] Fugit Weckleinium, si uocis intermissio statuatur post *δέ*, tunc *μοι* non enclitice scribendum, sed suo accentu notandum esse, *μοί*.

[2] Alcestim, Andromacham, Bacchas Euripidis, Antigonam, Oedipum regem Sophoclis perscrutatus cum, neque unum exemplum eius interpungendi generis, quod h. l. adhibet Wecklein, inueni. nam quod Oed. R. u. 298 legitur:

τὸν θεῖον ἤδη μάντιν ὧδ᾽ ἄγουσιν, ᾧ
τἀληθὲς ἐμπέφυκεν ἀνθρώπων μόνῳ,

obseruandum est *ᾧ*, ut uocis intermissione a praegressis separatur, ita cum sequenti uersu proxime iungi, non ut *μοί* loco nostro Euripideo, Weckleinio suadente, uerborum coniunctionem claudere. quod Ant. u. 904 sunt, qui hoc modo interpungant:

καίτοι σ᾽ ἐγὼ ᾽τίμησα, τοῖς φρονοῦσιν, εὖ.

("Sie will sagen: Und doch ehrte ich dich *recht*, da sie aber weiss, dass nicht *alle* ihre That billigen, unterbricht sie sich, und so tritt das *εὖ* nach kurzer Pause mit äusserstem Nachdruck am Ende.» Bellermann. Ed. IIIa 1878), errare uidentur. *εὖ* cum *τοῖς φρονοῦσιν* arto uinculo coniungendum est: "tamen te honoraui, quod prudentibus bene feci.“

ad Adrastum solum pertinebat, qui se generos suos in patriam reducturum esse iurauit. sed qualem per totam tragoediam poeta Polynicem descripsit, magni interfuit ostendere eum, nisi summa necessitate coactus fuisset, hostium auxilio in bello patriae inferendo non usurum fuisse[1].

Nuntii de fratrum certamine narratio cum multa tum haec continet,

u. 1419. *ὃ καί νιν ἔσφηλ'*[2]*· ἔτι γὰρ ἐμπνέων βραχύ,*
σῴζων σίδηρον ἐν λυγρῷ πεσήματι,
μόλις μέν, ἐξέτεινε δ' εἰς ἧπαρ ξίφος
u. 1422. *Ἐτεοκλέους ὁ πρόσθε Πολυνείκης πεσών.*

Apparet u. 1422 non genuinum esse, sed scholion esse, quo grammaticus quidam, uter fratrum subiecti uice fungeretur, utrius iecur ense uulneratum esset, docuit. ad idem scholiorum genus refertur, quod nobis adstipulantibus Wecklein in u. 428 (u. supra p. 6) sibi uisus est deprehendere. ni fallor, uel uerborum obscuro ordine spurius esse arguitur uersus, cum *ξίφος* minus apte Eteoclis nomen a substantiuo regenti quod dicitur seiungit.

Postquam Antigona Oedipo e thalamis arcessito coniugem filiosque mortuos esse narrauit eique, cum lamentationibus animum satiauit, quaerenti, quo fato perierint, de pugna filiorum matrisque morte uoluntaria exposuit, sequuntur hi duo uersus:

---

[1] Ut locum recte interpretemur, multum tribuere debemus ei rei, quod Polynices *de primoribus Danaorum et Mycenaeorum* loquitur, non de militibus gregariis. hos fortasse interdum opus fuit ui impellere, ut in bellum proficiscerentur; illos non ita. immo tota antiquitas primores populi iusto nimium belli cupidos esse iudicabat. primorum mentio h. l. ualet ad indicandum, quantum contra urbem Thebanam exercitum duxerit Polynices. Iocasta. qua arte usus Polynices ad sequendum mouerit exercitum, non quaerit, quasi sibi fingat eum omnibus uiribus enixum esse, ut eos ad bellicam expeditionem impelleret, sed ut occasio detur Polynici significandi multitudinem exercitus sui.

[2] In praegressis dicitur Polynices uulneratus in terram cecidisse et Eteocles, fratrem iam mortuum esse credens, auiditati spoliandi se dedisse; quae auiditas eum decepit *(ὃ καί νιν ἔσφηλ')*.

1582. *πολλῶν κακῶν κατῆρξεν Οἰδίπου δόμοις*
τόδ' ἦμαρ· εἴη δ' εὐτυχέστερος βίος.

Qui uersus criticos offenderunt. primum enim illud falsum uisum est, quod hic dies (*τόδ' ἦμαρ*) Oedipi domui dicitur initium fuisse malorum, cum re uera herois celeberrimi mala a temporibus iam pridem transactis initium ceperint. quare editorum criticorumque alii alio modo mutatum uersum 1582 ediderunt (Valckenaer, Geel, Hartung, Schoene, al.). quem uersum hic praetereo, cum neque mihi prorsus probentur, quae sunt in libris, neque quae docti uiri sagaciter excogitarunt, neque ipse habeam, quod proferam. illud tantum grauiter moneo, chorum suo iure huic, qui nondum praeteriit, diei magnam, quo ad fata Oedipi attinet, uim tribuere, cum quae illo die facta sunt non per aliorum narrationes perceperunt, sed suis oculis uiderunt[1].

Sed alterum continent hi uersus, in quo emendando frustra, uti mihi quidem uidentur, hucusque laborarunt uiri docti; quod, ni fallor, lenissima mutatione facta sanatur. uerba enim *εἴη δ' εὐτυχέστερος βίος* quin Oedipum respiciant, uix dubitandum est. Schoene, teste Zipperero p. 83[2], scribit: *εἴην δ' εὐτυχέστερος βίον,* ut his uerbis chorus sibi uitam non ita, uti Oedipi, calamitatibus afflictam petat. sed Zipperer recte obseruauit hanc mutationem loco non satisfacere, cum chorus feminarum Phoenissarum, ubi de se loquatur, semper feminino utatur genere[3]. quod genus licet restituatur, ut legamus *εἴην δ' εὐτυχεστέρα βίον,* illud *βίον* tamen ut superuacaneum et mirum[4] offendere non fugit Zippererum. quare Zipperero, coniecturam Schoenianam improbanti, adstipulor.

---

[1] Simili modo in iis, quae proxime antecedunt, Antigonae tribuuntur haec uerba:

u. 1579. *πάντα δ' ἐν ἄματι τῷδε συνάγαγεν,*
ὦ πάτερ, ἁμετέροισι δόμοισιν ἄχη θεός.

[2] De Euripidis Phoenissarum uersibus suspectis et interpolatis. Wirceburgi MDCCCLXXV.

[3] Uid. uu. 202, 205, 209, 214, 219, 221, 238, 294, 1294.

[4] Cfr. uu. 1200, 1201,

chorus: *καλὸν τὸ νικᾶν· εἰ δ' ἀμείνον' οἱ θεοὶ*
γνώμην ἔχουσιν, — εὐτυχὴς εἴην ἐγώ.

eam sententiam uerbis, quae tradita sunt, inesse credo, ut dicatur Oedipus adhuc durissimis fortunae malis, iis imprimis quae hoc ultimo die irruerunt, afflictus esse, quare chorus misericordia commotus ei impetrat, ut felicior sit ei uita quae superest.

Ita etiam uersio latina, quam typis iterum reddidit ed. Valcken.

sit quae sequatur uita fortunatior

et ed. Glasguensis:

utinam autem posthac sit felicior uita,

hae quidem nulla mutatione facta, ut re uera latinis uerbis reddant, quod graecis non inest. emendationem autem temptauit Hartung, qui scribit: *εἴη δ' αὖϑις εὐτυχέστερος,* omisso *βίος* ("O mag die Folgezeit beglückter sein"), — non admodum feliciter ille quidem, cum uocula, quae est *αὖϑις*, uix ipsa eam uim habeat, ut uitae anteactae secuturam uitam opponat. sed multo faciliori correctione uelim mecum scribas

εἴη δ' εὐτυχὲς τέλος βίου.

postquam *εὐτυχὲς τέλος* in *εὐτυχέστερος* abiit, scilicet *βίου* in *βίος* mutatum est.

Idem, quoad sensum, uoluit Gebauer, teste Weckleinio; qui scripsit: *εἴη δ' εὐτυχέστερον τέλος,* pluribus litteris mutatis quam opus est. accedit, quod melius abest comparatio, cum prior Oedipi uita, ut nunc uidetur choro, felici fortuna omnino caruerit.

Ii uersus tragoediae Phoenissarum, qui u. 1583 sequuntur, grauibus suspicionibus subiecti sunt. ita enim noua personarum, quae huius tragoediae partes agunt, certamina inducuntur, quae res, in quibus tamquam in cardine tota tragoedia uertitur, iusto magis obscurant, ita e pannis aliunde et imprimis e Sophoclis tragoediis in mytho Oedipodeo uersantibus collatis consutus est dialogus, ut multis aut tota haec pars Euripidi abiudicanda uideatur, aut non paruus uersuum numerus subditicii esse putentur. ego quae de his uersibus iudico quam breuissime adumbrabo, sperans fore ut mihi liceat hanc quaestionem uberius retractare, quo tempore

mihi licebit et altius rationes repetere et diligentius quae de hac re edisseruerunt uiri docti respicere.

Sed ipse tragoediae ambitus, quippe qui omnes quae seruatae sunt tragoedias, Oedipo Coloneo Sophoclea una excepta, non paucis uersibus excedat, ueri non dissimile reddit tragoediam subditiciis uersibus auctam esse. nam si uersuum numeri, quos praebent tragoediae, inter se comparantur[1], apparet tragoedias Aeschyleas[2] singulas — si Agamemnona, quae 1673 uersus continens tertia fere parte ceteras ambitu superat, excipimus — millenos fere septuagenos trinos habere uersus[3], Sophocleis tragoediis singulis millenos fere quadringenos uicenos uersus tribui[4]; sin autem Euripideas inspicimus tragoedias, uidemus singulis — omissis scilicet Cyclope, fabula satyrica, cuius uersus sunt tantum 709, et Rheso, quae paruo quoque uersuum numero, 996, suppositicia esse arguitur — eundem fere atque Sophocleis uersuum numerum tribui, millenos quadringenos tricenos singulos. sed omnium amplissima est Phoenissae, quae 1766 uersus continet. quae proxima est, Orestes, 1693 uersus praebet[5].

Hos numeros non ita affero, ut si inde pro certo colligere liceat tragoediam uersibus suppositis pluribus paucioribusue auctam esse. scilicet inter tragoedias sit, quae ceteras amplitudine excedat, necesse est. neque, ut iam uidimus, Phoenissae sola hunc ambitum nancta est. Oedipus Coloneus quidem Sophoclea eundem ambitum habet. sed haec attuli

---

[1] Scilicet in hac comparatione id respicere non potui, si qui uersus in hac uel illa tragoedia suspecti habentur.

[2] Sequor Weilii editionem.

[3] Ceteris pauciores uersus habet Eumenides (1047), plures Prometheus uinctus (1093). reliquae tragoediae uersuum numeros praebent, qui ut infra numerum 1080, ita supra numerum 1070 sunt.

[4] Ceteras ambitu superat Oedipus Coloneus, cuius uersus sunt 1780. omnium breuissima est Trachiniae, quae numerum 1278 non excedit. ceterarum tragoediarum Oedipus rex 1530, Electra 1510, Philoctetes 1471, Aias 1419, Antigona 1353 uersus praebet (Dindorfium sequor).

[5] Ceterae hunc ordinem seruant: Helena 1692, Iphig. Aulid. 1629, Io 1622, Iphig. Taur. 1499, Hippolytus 1466, Hercules furens 1428, Medea 1419, Bacchae 1392, Electra 1359, Troades 1332, Hecuba 1295, Andromache 1288, Supplices 1234, Alcestis 1163, Heraclidae 1055. (Nauckii editionem secutus sum.)

eum in finem, ut uideamus, si rationibus aliunde sumptis ducti quaedam resecanda statuamus, tragoediam non eo in tam paruum ambitum redigi, ut in nos iure afferat quis eam, resectione facta, iusto ambitu minorem fieri.

Atque ut ad rem ipsam tractandam adgrediar, tota fere tragoediae pars, quae u. 1583 sequitur, consarcita esse uidetur ab homine, qui non tam curauit, quem finem res in ipsa tragoedia tractatae poscerent, quam studuit, ut ex iis, quae apud alios poetas de domo Oedipodea narrarentur, quam plurima huc congereret. quo peruerso studio factum est, ut congesta sint, quae cum praegressis non bene congruant.

Ut singulae res deinceps tractentur, primum quaeramus, num credibile sit Creontem ita, uti fit uu. 1589—1594, patria expellere Oedipum.

Creon iam prius nobis in hac tragoedia obuius fuit. satis sapientem et modestum se ostendit in diuerbio cum Eteocle (u. 697 sqq.); qui cum in bellum proficiscitur, ut alia ei mandat, ita etiam ei iniungit (u. 766 sqq.), ut a Tiresia quaerat, num quod oraculum, quae ad urbis salutem pertinerent, cecinerit. Creonti instanter quaerenti necessitate coactus enuntiat uates urbem euersum iri, nisi Menoeceus filius Marti irato mactetur (u. 913). postquam Menoeceus ipse se morti dedit, pater acerbissimo luctu oppressus uenit (u. 1317) a sorore Iocasta petiturus, ut mortuum lauet uestiatque. dum Creon adhuc in scaena remoratur, nuntius aduenit, qui, Creonte hortante, de fratrum certamine luctuoso et morte Iocastae narrat (u. 1359 sqq.). quod ego uideam, Creon in scaena adest, cum Antigona uenit agmen, quod matris fratrumque corpora mortua fert, ducens[1]. quod si ita sit, quaerere licet, num ueri sit simile eum, qui, filio mortuo, grauissimo luctu oppressus in scaenam ingressus est, cuius luctus etiam, si fieri potuit, nuntio de sorore cum filiis mor-

[1] Sunt qui statuant Creontem iam antea scaenam reliquisse. ego quidem non uideo, quo diuerbii loco eum e scaena abiisse credamus. qui eum iam antea scaenam reliquisse statuunt, ut u. 1584 in eam rursus ingrediatur, uidentur etiam statuere debere, si quidem Creontis uerba genuina putant, lacunam esse ante u. 1584, cum nullo uerbo indicetur Creon iterum prodiens.

tua allato, auctus est, — num ueri simile, quaeso, est Euripidem ei homini, recenti luctus uulnere dolenti, tribuisse uerba haec acerba et inhumana:

u. 1584. *οἴκτων μὲν ἤδη λήγεθ', ὡς ὥρα τάφου*
μνήμην τίθεσθαι·

qui nuper sororis curis mortuum filium tradere uoluit, is subito omnem luctum abiecit neque alios dolentes ferre uidetur. quod autem monet tempus esse sepulturae curam capere, ad hanc rem non redit, ut, quo ad eum, insepulta iaceant mortua corpora. sed ad aliud, quod ei maiori curae est, transgreditur, scilicet ad Oedipum patria expellendum,

u. 1585. . . . *τῶνδε δ', Οἰδίπου, λόγων*
ἄκουσον . . .
u. 1589. *οὔκουν σ' ἐάσω τήνδε γῆν οἰκεῖν ἔτι·*
σαφῶς γὰρ εἶπε Τειρεσίας οὐ μή ποτε
σοῦ τήνδε γῆν οἰκοῦντος εὖ πράξειν πόλιν.
ἀλλ' ἐκκομίζου. καὶ τάδ' οὐχ ὕβρει λέγω
οὐδ' ἐχθρὸς ὢν σοι, διὰ δὲ τοὺς ἀλάστορας
u. 1594. *τοὺς σοὺς δεδοικὼς μή τι γῆ πάθῃ κακόν.*

apparet Creontem, cum contendit Tiresiam cecinisse fata ciuitati funesta futura esse, dum in terra Thebana domicilium habeat Oedipus, respicere Tiresiae uerba,

u. 886. *ἐκεῖνο μὲν γὰρ πρῶτον ἦν, τῶν Οἰδίπου*
μηδένα πολίτην μηδ' ἄνακτ' εἶναι χθονός,
ὡς δαιμονῶντας κἀνατρέψοντας πόλιν.

sed qui scripsit u. 1589 sqq., is non recte legit uersus, quos laudat, nedum eos ipse composuerit. luce enim clarius est illos uersus de filiis Oedipi, Eteocle et Polynice, non de Oedipo agere. quare quae de Tiresia fata funesta uaticinante Thebis, si Oedipus in terra Thebana remoretur, h. l. exstant, e suo, non e praegressis sumpsit qui tragoediam hoc fine uitiauit.

Alterum quoque ostendit u. 1589 sqq. non esse ueros Euripideos. qui eos assuit, dubius haerens, quam afferret rationem, cur Oedipus patria expelleretur, inuenit Tiresiae uerba, quae, si uera essent, satisfacerent illa quidem. sed

miro et inepto modo, ita ut Euripidi tribuendum non sit, addit Creon se eum eicere non superbia neque inimicitia, sed captum metu, ne quid mali furiae eius Thebis afferant. si Tiresias, deorum uoluntatem enuntians, Oedipum expelli iussit, tum inepte, qui deorum mandatum exsequitur, alteram addit Oedipi pellendi causam, scil. metum, ne quid mali terrae parent furiae eius. deorum enim uoluntati parendum est. ut, dis locutis, molestum est nouam addere rationem, cur exsul fiat Oedipus, ita qui munere a dis dato perfungitur, ei non opus est excusato, ut Creonti uisum est, cum affert se non superbia neque odio ad Oedipum pellendum ductum esse.

Sine ulla igitur dubitatione, quae h. l. de Oedipo in exsilium pellendo dicuntur, falsa esse contenderim et cum iis abicienda, quae de Oedipo ui in exsilium extrudendo sequuntur.

Me non fugit esse, quibus u. 1595 sqq., — ubi Oedipus fata uitae suae infelicia breuiter narrat — uideantur ita boni esse, ut speciem Euripideam prae se ferre dicantur. quorum iudicium mihi non probatur. immo, licet non male scripti sint, h. l. molesti sunt, cum in prologo iam Iocasta omnia, quae opus est de Oedipo sciri, attulerit. quod iudicium sic breui pono, cum de singulis agere nunc non possim.

Sed quaeritur, qualem tandem uitae finem Oedipo attribuerit poeta. u. 763 sqq., postquam de sorore Antigona et matre quaedam breuiter mandauit Eteocles, his uerbis pergit:

> *πατὴρ δ' ἐς αὑτὸν ἀμαθίαν ὀφλισκάνει*
> *ὄψιν τυφλώσας· οὐκ ἄγαν σφ' ἐπῄνεσα·*
> *ἡμᾶς τ' ἀραῖσιν, ἣν τύχῃ, κατακτενεῖ.*

aut ego fallor, aut ex eo modo, quo de patre loquitur Eteocles, colligendum est in hac tragoedia de Oedipi ipsius fatis non agi. de eo iam, ut ita dicam, certamen actum est. sed ita affici potest Oedipus fatis, quae perpetiuntur necessarii eius, ut eius quoque condicio suprema accelerata uideatur. poetam autem ei non tribuere noua fata acerba ex loco, quem supra p. 10 emendauimus, u. 1583, colligo. nam cum chorus ibi optat, ut in felicem finem abeat Oedipi uita (*εἴη δ' εὐ-*

τυχὲς τέλος βίου), haec uerba ita intellego, ut proleptice, ut dicimus, indicent Oedipi mala iam transacta esse, felicemque finem eum opperiri. qualem autem finem felicem significent chori uerba, e fabula Oedipodea concludere licet, quae eum Coloni mortem oppetere facit. quam mortem respiciunt u. 1703 sqq.:

Οἰδ. *νῦν χρησμός, ὦ παῖ, Λοξίου περαίνεται.*
Ἀντ. *ὁ ποῖος; ἀλλ' ἦ πρὸς κακοῖς ἐρεῖς κακά;*
Οἰδ. *ἐν ταῖς Ἀθήναις κατθανεῖν μ' ἀλώμενον.*
Ἀντ. *ποῦ; τίς σε πύργος Ἀτθίδος προσδέξεται;*
Οἰδ. *ἱερὸς Κολωνός, δώμαθ' ἱππίου θεοῦ.*

quos uersus genuinos puto[1]. (de iis qui sequuntur dubito.)

Constat fabulam Oedipodeam, mortuis Oedipo et Iocasta, et fratribus mutua caede occisis, nouum finxisse certamen inde ortum, quod uetuit Creon, ne humo mandaretur Polynices, suae ipsius patriae hostis; in quo certamine uersatur Antigona Sophoclis. hanc quoque fabulae partem tractauit is qui finem tragoediae Phoenissarum consarcinauit, u. 1627 sqq., sed, ut mihi quidem uidetur, admodum insulse. ut quasi obiter tantum id commemorem, u. 1627 duorum cadauerum mentionem facit, cum tertium, Iocastae mortuum corpus, etiam in conspectu sit. grauius tamen erga fidem huius partis argumentum est, quod multa sane de fratre humando loquitur Antigona, spreto Creontis edicto, sed in magnificis uerbis subsistit, ipsum facinus infectum relinquit. neque facile uideas, quando hoc facinus praeclarum perfectura sit, postquam in uoluntarium cum patre exsilium profecta est.

Sed haec quae in fine tragoediae de Polynice humando nobis occurrunt fors sit an cuipiam iis, quae in praemissa tragoedia eandem fabulae partem respiciunt, inniti uideantur. bis enim eius rei ratio habetur. prior locus est u. 774 sqq., ubi Eteocles Creonti urbique haec mandat:

---

[1] Apparet Oedipum, fortunae calamitatibus fractum, non sine animi quodam placido gaudio uidere finem uitae infelicissimae appropinquare. quod cum ita sit, iure mireris Oedipum de exsilio ita queri, ut facile tibi persuadeas eum nondum uiuendo satiatum esse. exsilium, uerum si quaerimus, ei non nocet, nam in exsilio mortem desideratam oppetet; quare exsilii poena non apte ei irrogatur.

πόλει δὲ καὶ σοὶ ταῦτ' ἐπισκήπτω, Κρέον·
ἤνπερ κρατήσῃ τἀμά, Πολυνείκους νέκυν
μήποτε ταφῆναι τῇδε Θηβαίᾳ χθονί.
θνῄσκειν δὲ τὸν θάψαντα, κἂν φίλων τις ᾖ.

alter est u. 1447 sqq., ubi Polynices animam iam agens matrem sororemque hac prece alloquitur:

θάψον δέ μ' ὦ τεκοῦσα καὶ σὺ σύγγονε
ἐν γῇ πατρῴᾳ, καὶ πόλιν θυμουμένην
παρηγορεῖτον, ὡς τοσόνδε γοῦν τύχω
χθονὸς πατρῴας, κεἰ δόμους ἀπώλεσα.

sed hi loci mihi prorsus non uidentur poscere, ut ipsum certamen, quod designant, intra tragoediae fines decertetur. scilicet poeta sibi persuasum habuit spectatores bene cognita habere fabulae certamina, quae sequebantur. quorum certaminum mentionem facit non ut iis uiam muniat in hac ipsa tragoedia decertandis, neque solum ut spectatores de iis, quae, hac tragoedia finita, fieri sibi fingant, moneat. has enim res commemorat, ut iis tragoediae personas quasi describat. cum inducit Polynicem a matre et sorore petentem, ut se in terra Thebana humo mandent, rem ipsam a fabula de Antigona mutuatus est ille quidem, sed ea ita utitur, ut imprimis significet, quo erga patriam amore Polynices, licet necessitate cogente arma contra eam tulerit, nihilominus accensus fuerit[1]. neque alio modo describitur Eteoclis erga fratrem odium uerbis, quibus, ne mortuus humo Thebana tegatur, uetat — si quidem haec uerba genuina sunt[2].

---

[1] Poetam his uerbis nihil aliud spectare quam Polynicis naturam describere uel inde elucet, quod Polynices prece sua non solum sororem, cui fabula humandi munus iniungit, sed et matrem alloquitur, quae, fabulam si sequimur, filiis superstes non fiebat.

[2] Hae fere rationes illos uersus, 774—777, suspectos faciunt:

a) exspectares haec de Polynice non humando mandata esse una cum iis, quae de sorore et matre patreque Creonti mandat uu. 757—765. nunc haec mandata inter se cognata interrumpuntur iis uersibus, quibus a Creonte petit, ut Tiresiam de oraculis roget.

b) u. 766 ab his uerbis incipit: *ἓν δ' ἐστὶν ἡμῖν ἀργόν κτλ.*, quibus uerbis facile adducimur, ut credamus hoc mandatum ultimum esse. nihilominus sequitur illud de Polynice non humando; si quis contra attulerit

Simile prorsus iudicium de tertia fabulae parte, quam in finem tragoediae congessit compilator, quae est de Antigona matrimonio cum Haemone iungenda, faciendum est. quod Eteocles Creonti praecipit, ut ei curae sint Antigona et Haemo nuptiis inter se iungendi,

u. 757. *γάμους δ' ἀδελφῆς Ἀντιγόνης παιδός τε σοῦ*
Αἵμονος, ἐάν τι τῆς τύχης ἐγὼ σφαλῶ,
σοὶ χρὴ μέλεσθαι κτλ.,

id fit, ut ostendat poeta Eteoclem — qui, patre caeco intra claustra abdito, sororis collocandae arbiter erat — in bellum proficiscentem muneribus diligenter fungi neque suos negligere, non ut spectatorum animos ad hanc quoque rem in tragoedia ipsa disceptandam praeparet. simili modo cum Creonti etiam iniungit, ut matri, quae eadem Creontis soror esset, bene consulat, eo mandato filii erga matrem pietatem describit; nam poeta sane ipse bene nouit se in animo habere ita nodum tragoediae expedire, ut Iocasta mortem oppetat neque ei Creontis cura opus sit. quae cum ita sint, quae in fine tragoediae de Antigona cum Haemone nuptiis iungenda aliis rebus inserta leguntur, mihi uidentur Euripidi abiudicanda, cum praesertim qui hunc finem compilauit, omnibus his rebus congestis, ita se difficultatibus implicauit ut, quo modo nodum solueret, nesciret. itaque infelicissimum illud inuenit, ut Antigona, denuntians, si in matrimonium cogeretur, se ipsa nocte nuptiali leto coniugem daturam esse, nuptiis se solueret. quod inuentum Euripide dignum non est[1].

Sed ut iam supra dixi, hic tantum adumbraui, quae in uniuersum de fine tragoediae Phoenissarum sentio. singula

---

hoc mandatum agmen claudere, quia non solum Creonti, sed et urbi detur (*πόλει δὲ καὶ σοί*), uelim obseruet u. 778, qui mandata excipit, nihil scire de urbe mandatum accipiente, ut apparet e uerbis: *σοὶ μὲν τάδ' εἶπον· προσπόλοις δὲ κτλ.*

[1] Quod uideam, nihil obstat, quominus Euripides, in hac fabulae parte Sophocli proxime accedens, ut aliis ab eo discessit, sibi finxerit res hoc ordine sequi, ut primum Antigona patrem Colonum deduceret, tum, patre mortuo, Thebas rediret, Haemoni nuptura. sed de eiusmodi rebus coniecturas facere licet, uerum ut assequamur, si forte fit, id certis argumentis probare non possumus.

exponere nunc non possum, neque, ut fortasse cui uideor debuisse, quatenus cum aliis, qui hanc rem excusserunt, consentiam, quatenus ab iis dissideam, indicaui; quod facile cuiuis apparebit, si de hac re disputata cognouerit. sed multas easque nec minimas partes e contextu abicere postquam conatus sum, mihi h. l. addendum est, praeter uersus, de quibus disputaui supra p. 15, u. 1703 et qui proxime sequuntur, uere Euripideos mihi uideri uersus, quibus Oedipus, antequam Colonum proficiscatur, mortuis sibi carissimis ultimum dicit uale, 1693 sqq.:

Οἰδ. προσάγαγέ νύν με, μητρὸς ὡς ψαύσω σέθεν.
Ἀντ. ἰδού, παρειᾶς φιλτάτης ψαῦσον χερί.
Οἰδ. ὦ μῆτερ, ὦ ξυνάορ' ἀθλιωτάτη.
Ἀντ. οἰκτρὰ πρόκειται, πάντ' ἔχουσ' ὁμοῦ κακά.
Οἰδ. Ἐτεοκλέους δὲ πτῶμα Πολυνείκους τε ποῦ;
Ἀντ. τώδ' ἐκτάδην σοι κεῖσθον ἀλλήλοιν πέλας.
Οἰδ. πρόσθες τυφλὴν χεῖρ' ἐπὶ πρόσωπα δυστυχῆ.
Ἀντ. ἰδού, θανόντων σῶν τέκνων ἅπτου χερί.
Οἰδ. ὦ φίλα πεσήματ' ἄθλι' ἀθλίου πατρός.
Ἀντ. ὦ φίλτατον δῆτ' ὄμμα Πολυνείκους ἐμοί.

quae scaena speciem uere Euripideam prae se ferre mihi ita uidetur, ut mirer Weckleinium p. 17 hos uersus exclusisse.

Utrum autem u. 1693 exceperit u. 1583, an inter hos uersus pars aliqua interciderit, decernere non audeo. quae sequuntur usque a u. 1708 (1710?), dubia mihi uidentur.

Förklaringar ock anmärkningar till fornnordiska lagar.

II.[1]

Av **Elis Wadstein.**

Formen *accer*,

som står i den fornsvenska Lydekinus-handskriften (se Småstycken på fornsvenska, samlade af Klemming s. 205.24 samt Collin och Schlyter Vestgötalagen s. 272.4), torde hittils icke hava blivit tillfredsställande utredd. Den förekommer i följande sammanhang:

> «hwar sum niþir fællir dax wærki . i. kyrkiu garþ stapul eller klo[n]cnæ hus gerneng bøte øre firi oc twa øræ firi *accer* en quær sitær.»

Enligt Schlyters Ordbok under *aka* skulle *accer* troligen vara skriffel för *acu* av *aka* «körsel», men ett dylikt ord passar, så vitt jag kan se, föga väl på detta ställe. Bättre torde vara att fatta *accer* såsom fel för *atter*; *c* ock *t* skrivas som bekant i de gamla handskrifterna ganska lika (enligt Collin ock Schlyter — se noten hos dessa — har också *accer* här i handskriften av andra till ock med lästs som *acter* eller rentav som *atter*). Översättningen av lagstället blir då: «Den, som försummar dagsvärk vid uppförandet av kyrkohägnad eller av stapel eller hus för (kyrk)klockorna, böte härför 1 öre; samt 2 öre [härför] ytterligare» (egentl. «åter, ånyo») «om han (fortfarande) stannar hemma»; jfr. fsv. *apter*, *atter*, *ater* = «ånyo, vidare» enligt Schlyters ock Söderwalls ordböcker.

---

[1] Första artikeln finnes i denna tidskrift band III.

Fsv. *hampn ok stampn.*

I Upplandslagens konungabalk, tionde flocken heter det:

> «Nv biuþær kunungær liþ ok leþung utt. biuþær utt roþ ok reþ. þa skal næmpnæ hampn ok stampn. ok styriman. ok hasætæ allæ» etc.

Schlyter säger i sitt Glossar om detta *hampn,* att det står om «den hamn, där flottan skall samlas för att utgå i leding», men han tillägger: «om ej, såsom troligt är, *h. ok stamn* i U. för rimmets skull äro sammanställda i st. f. *hamnu ok stamboa*». Under *stamn* översätter så Schlyter uttrycket med «stamboe och alla krigsmän (som utgå från hamnarna i Uplands folkländer)».

Enligt min mening behöver man emellertid icke göra det betänkliga antagandet, att man här skulle ha använt *hampn ok stampn* på det av Schlyter förutsatta godtyckliga sättet. Jag sammanställer *hampn* med da. *hafn* «skibsmandskab» (Lunds Ordbog) ock isl. *hǫfn* «Besætning, Mandskab paa Fartøi». Ordet *stampn* «stam, stäf» anser jag i det här ifrågavarande uttrycket för rimmets skull ha valts såsom beteckning för hela skeppet; jfr att isl. *stafn* likaledes i poetiskt språkbruk användes = «navis» (Egilsson) samt att fda. *stafn* (enl. Lund) även «siges om hele skibet». Den punkt i UpL., i vilken det här diskuterade uttrycket förekommer, är alltså att översätta: «Då skall man utse besättning ock fartyg samt styrman ock [alla] roddare»[1].

Fsv. *skunkufalz maþer.*

Detta ord, som förekommer på ett enda ställe i den gamla litteraturen, nämligen i VgL. II, Dr. VII, där det säges: «han heter skunkufalz maþer ær þræl hauir varit», har hittils icke blivit förklarat. Schlyter anser i sitt glossar (där ordet mindre nöjaktigt anföres under formen *skunkufals m.*), att ordet utgjort «en smädetitel, som gafs åt en frigifven träl», men framhåller, att dess egentliga betydelse är obekant. Emellertid påpekar Schlyter till jämförelse det i svenska ock

---

[1] Jfr hos L. Bygdén, Några studier rörande Disa-sagan s. 47 (Samlaren XVII) där samma tolkning — meddelad av mig — utan motivering lemnas.

danska dialekter förekommande ordet *skunk* «takskägg», «aabningen under tagskiægget paa huse» etc. samt säger, att detta kunde giva anledning att anse *skunkufalz maþer* egentligen betyda «en människa, som fallit ned från taket». Han tillägger dock: «men hvad sammanhang en sådan bem. skulle hafva med det bruk som blifvit gjordt af d. o., är svårt att inse.» Enligt den förklaring jag här skal söka motivera torde också *skunkufalz maþer* icke ha havt något att göra med *skunk* «takskägg» etc.; icke häller torde det ha varit någon smädetitel. Denna benämning på frigivna har enligt min mening liksom flere andra sådana (jfr lat. *manumissi*, *chartulati*, *tabularii* = «frigivna» — se Du Cange, Glossarium — samt även nedan) härletts från det sätt eller den ceremoni, varigenom en träl upptogs bland de fria.

Huru försiggick då en träls frigivande? Till att börja med erinrar jag om, att härvid ursprungligen enligt fornsvensk rätt fordrades *ætleþing*, d. v. s. att den som skulle frigivas adopterades av någon fri man ock på detta sätt blev medlem av en fri ätt; det var icke nog med, att egaren kort ock gott förklarade trälen för fri. Härom är att jämföra, att fsv. *ætledder* rent av användes i samma betydelse som *skunkufalz maþer*, nämligen «frigiven träl» (se Schlyters Glossar) samt ÖgL., Ä. B. XX, där det heter: «Nu giuær man annöþughum frælsi . . . þa skal han baþe suara ok sökia firi hans uærk æ þær til at han ær ætledder ok han ma egh innan eþum standa: ok egh köpgildær uara ok alt þæt sum gærs til hans: þæt ær sua gilt sum til þræls gærs ok egh mera. Nu þa han skal æt leþa þa skal þæt uara mæþ luui æghandans», etc.

Huru en *ætleþing* «adoptering» kunnat försiggå under gammal tid i Sverge, antydes av det fsv. uttrycket *skøtsætubarn*, som visar, att man kunde förklara ett barn som eget genom att (offentligen) taga det samma i knäet; jfr ock isl. *knésetia* «sætte paa sit Knæ og derved antage til sit Fosterbarn». På en dylik procedur synes emellertid det här ifrågavarande *skunkufalz* icke kunna syfta. I stället torde ordet ha avseende på en annan adopteringsceremoni, som gick så till, att den som skulle adopteras insveptes i den adopterandes kjortel eller mantel (eller i en flik av densamma). Detta

kallades *pallio cooperire natos* (i Frankrike: *mettre les enfans sous le drap* eller *sous le poile*). Härom är att jämföra Du Cange, som förklarar detta uttryck på följande sätt: «natos scilicet ex concubina, quam pater postmodum in uxorem legitimam coram proprio Sacerdote accipit. Cujus ritus initium fluxisse arbitror ab eo, qui in adoptionibus observabatur: quippe adoptivos pallio ac stola propria adoptantes quodammodo involvebant, ut ab iis quasi prognatos indicarent»; jfr ock vad Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer s. 464, anför om samma ceremoni ur en gammal författare: adoptionis jus illorum temporum instituto more rite sancitum tradunt, qui is inoleverat, ut qui adoptaret, per stolæ fluentis sinus eum qui adoptaretur traduceret. Den på dylikt sätt adopterade kallades *mantellatus*, mlt. *mantelkint* (jfr Grimm, anf. arb. s. 160, Schiller u. Lübben, Mnd. Wörterb.).

Med detta *mantellatus* såsom benämning för en adopterad torde det fsv. *skunkufalz maþer* vara att sammanhålla. Ordet *skunkufalz* är enligt min mening sammansatt av ett **skunka* med liknande betydelse som sv. dial. *skunk* «öfverkjortel», da. *skunk* «et livstycke og skiørt under eet» (Vid. Selsk. Ordb.) samt fsv. *falder* «fåll, veck». Benämningen *skunkufalz-maþer* «kjortelvecks-man» har en *ætledder* «frigiven träl» påtagligen fått av samma anledning som en *mantellatus* «mantel-man» har fått sin, nämligen därför att han vid «ætleþing» symboliskt invecklades i den adopterandes kjortel.

Jag lemnar därhän, huruvida fsv. **skunka*, såsom nsv. dial. ock da. *skunk*, endast avsett kvinlig kjortel, eller möjligen även använts om manlig överklädnad. För det senare talar emellertid isl. *skikkia* «mantel», som enligt Läffler m. fl. (jfr senast Lidén i Uppsalastudier s. 80) är besläktat med nynord. *skunk* (ock nsv. *skynke*). Kanske betyda dessa ord egentligen «(lår)benklädnad», klädesplagg, som räcker ned över (lår)benen; jfr nsv. *skinka* «lårben», sv. dial. *skink* «skenben», *skink-hallter* «halt i låret», mht. *schinke* «lårben», ty. o. ostfris. *schunke* «ben», sv. dial. *skunka* «springe tungt» etc. Emellertid är det för min ovan givna förklaring av *skunkufalz maþer* icke nödvändigt att förutsätta, att fsv.

*skunka även betytt «manligt klädesplagg», eftersom vid adoptering fordom även den formaliteten användes — ock detta var sannolikt det ursprungliga — att adoptanden placerades under (adoptiv)moderns kjortel (jfr hos Grimm, anf. arb. s. 160), varifrån han så framtogs, liksom komme han värkligen, såsom ett hennes eget köttsliga barn, ur hennes sköt.

Fsv. *væra a.*

I VgL. þB. 14 stadgas, att egaren till en bortstulen häst skall för tillvaratagandet av densamme betala «tva öræ firi hæst at vnningia laghum æn han steþer han utan haraz ok öre en han innan hæræz lösir ok eigh þy meræ at flere se an en maþær a.» Schlyter översätter (se hans glossar s. 2 sp. 1) det här spärrade stycket: «att flere egare hava del i (det stulna)». Noreen fattar (i Altschwed. leseb. s. 117) *a* såsom præs. av *egha* ock stående såsom en relativsats: «(welcher das pferd) besitzt», samt får således samma innehåll som Schlyter. Dessa översättningar giva dock ingen god mening, då man icke inser, varför det skulle falla någon in att begära större ersättning, därför att det funnes flere egare til hästen; dessutom förefaller det osannolikt, att eganderätten til en häst så ofta skulle varit fördelad på flere personer, att ett särskilt lagstadgande för ett dylikt fall skulle varit behövligt. Om det däremot här icke är fråga om flere egare, utan i stället om flere tillvaratagare — man bör ju ur det föregående kunna supplera lika väl det ena som det andra — förstår man, varför det kunde ifrågasättas större ersättning. Besväret med tillvaratagandet har ju i detta fall varit större, än om det härtill endast behövts en enda man. Jag tror också, att stället är att tolka i dylik riktning-

Antingen kan vid *a* vara att underförstå, icke såsom Schlyter menar «hästen», utan istället det förut omnämda «unningialagh». Översättningen blir då: «i det fall att det är flere än en [man] om (hittelönen)». Men då det icke är uppvisat, att *væra a,* såsom Schlyter antar, värkligen kan betyda «vara med om, ha del i», bör kanske stället fattas på följande sätt. Fsv. *væra a* bör nämligen liksom det isl. *vera á* ha kunnat betyda «være forhaanden» (jfr Fritzner[2]).

Det här ifrågavarande stycket kan alltså tolkas: «i det fall att det är flere än en [man] för handen (som ha anspråk på hittelön)».

DL. KB. I.

Början av denna lyder:

«SIgnaþe guð meþ sinæ naþa warþi meþ ws allum saman. Oc sancto mario bön wars hærra moþir. oc alguzhælghun. oc þe hælghu kirkiu».

Enligt Noreen, Altschwed. leseb. s. 118 är här vid «þe hælghu kirkiu» att underförstå «bøn». Närmare till hands ock enklare torde vara att föra nämda genitiv till «hælghun» ock alltså översätta: «ock alla Guds ock den heliga kyrkans helgon».

VgL. RB. 3.

Denna flock lyder:

«Bondæ sun skal lagmaþer væræ. þy skulu allir bonder ualdæ mæþ gusz miskvn. § 1. konongær skal næmd firi sik sætia ok lagmaþer a þingi. § 2. þæt hetir. e aldragötæ þing ær laghmaþer ær. a. þær ma folk. ætleþæ. ok sættum lysæ».

Rörande rätta tolkningen av § 1 ha som bekant många olika förslag framstälts.

Schlyter anser *þingi* vara felskrivning för *þingœ* «hålla ting», såsom Cod. B har. Då emellertid, såsom Hjärne i sin avhandling Om den fornsvenska nämden s. 16 not 2 påpekat, *-œ* i Cod. B ofta står för *-e* (jfr Schlyter, Föret. t. VgL. s. XX), är på skrivningen *þingœ* intet att bygga. För att *þingi* i stället är det riktiga talar även att Cod. I har *þinge*; se Noreen, Ark. f. nord. fil. V. 393.

Noreen, som å anf. st. behandlat den här ifrågavarande paragrafen, håller *a þingi* för en sammansättning ock hörande till ett *aþinga* «påtinga, uppbåda». Då emellertid något *aþinga* med nämda betydelse icke äljes kunnat uppvisas ock innehållet i paragrafen med Noreens tolkning bleve föga tillfredsställande (jfr K. H. Karlsson, Den svenske konungens domsrätt s. 9) synes man icke kunna stanna vid densamma.

Hjärne, som även varit inne på det här ifrågavarande stället, säger därom i sin nyss anförda avhandling s. 16

not 2: «Att här menas subst. *þing*, synes af § 2 . . . där *aldra götæ þing* tydligen är en förklaring af det föregående. Meningen med orden, om *firi sik* fattas ss. motsats till *a þingi*, är den, att nämnden skall svärja inför konungen, då han dömer, men å allra göta ting, då lagmannen sitter till doms. Stadgandet förbjuder således lagmannen att utöfva sin domsrätt på något annat ställe än å allra göta ting».

Jag tror, att Hjärne rätt fattat stället, då han anser *firi sik* stå i motsats till *a þingi*. Däremot tror jag icke, att den av nämda förf. dragna slutsatsen, att stadgandet skulle innehålla något förbud för lagmannen (jfr ock Schlyter i Bihang, glossaret s. 815) är riktig, utan anser jag, att det tvärtom är avsett att inskärpa en lagmannen tillkommande rättighet, nämligen att «sætia næmd» på landskapstinget. Om man skall tala om ett förbud här, blir det sålunda i stället mot någon annan, som ett dylikt är riktat, ock denne andre är då påtagligen konungamakten, vilken säkerligen redan vid äldre västgötalagens avfattningstid gjort försök att inkräkta på landskapets gamla fri- ock rättigheter. En av de viktigaste bland dessa var just den, att förhandlingarna vid «aldra göta þing» skulle ledas av landskapets egen lagman.

Att denna min uppfattning är den rätta, är troligt redan därav, att bestämmelserna i den här ifrågavarende flocken på det hela tagat tydligen äro riktade mot konungamakten. I densamma inskärpes, att det är bönderna, som äga at utse lagman, att lagmannen skall vara bondeson ock vidare, att för att ett ting skall vara ett «aldra göta þing» — ock altså kunna besluta å hela landskapets vägnar — fordras, att «laghmaþer ær a» detsamma. Icke ens konungen kunde således avhålla något dylikt ting.

Vad så angår frågan om betydelsen av *sætia næmd* synes den av Söderwall hos Karlsson, anf. arb. s. 10 not 1 givna tolkningen, enligt vilken *sætia* här står = «låta sitta, låta infinna sig, låta sammanträda», vara den säkraste ock även den bäst passande. Den stödjes av det isl. *setia dóm* «to set the court, let the judges take their seats» (som enligt Vigfusson hör til «technical law-phrases»); jfr även «lögsögumaðrinn skal . . . kveða hvar hvergi dómr skal sitja»

(Grágás I.45). Däremot har icke säkert kunnat visas, att *sœtia nœmd* även betytt «tillsätta nämd».

Den första paragrafen i här ifrågavarande flock översätter jag således: «Konungen eger sammankalla (undersöknings)nämd inför sig, ock lagmannen (eger sammankalla nämd) å tinget.» (Om *skola* såsom utmärkande rättighet är att jämföra Schlyter under *skola* 1; *nœmd* betyder även enligt Schlyter «i synn. nämnd, som utnämndes för att undersöka vissa tvister l. brottmål»). Genom detta stadgande medgives alltså åt konungen rätt att sammankalla (undersöknings)nämd ock således att gripa in i lagskipningen, men detta finge han endast göra «firi sik», men icke «a þinge», där rättsförhandlingarna fortfarande skulle ledas av lagmannen. I detta konungens «sammankallande av (undersöknings)nämd inför sig» ha vi enligt min mening början til vad som senare kallas *kunungs rœfst.* Vad det var för saker, rörande vilka konungen egde avhålla «nämdsession», därom finnas här inga närmare bestämmelser. Sannolikt berodde detta mycket på, huru tilltagsen konungen kunde vara, ock huru långt eftergivenheten hos landskapet kunde gå. Rörande två saker säges dock uttryckligen, att de skola behandlas å allmänt landskapsting, ock alltså icke t. ex. inför konungen. I slutet av den här behandlade flocken heter det nämligen: «þær (nämligen «a aldra götæ þing») ma folk ætleþa ok sættum lysæ».

VgL. IV. 12.

I de här givna domarereglerna heter det bland annat:

> «Nu ær þe fiughur domæren[1] ma hindræ. eit ær kiærlek. anæt ær hat. þridiæ ær gawur. fiærdþæ ær ræzl».

Härmed är att jämföra det hos Bebel i hans Opuscula noua, Strassburg 1508 s. K iij verso, anförda: «Hæc quattuor peruertunt omnia iudicia. Pinguia dona, odium, fauor et timor, exitio sunt iudiciis per quæ iudex corrumpitur omnis». Sutor, Der hundert-Augige blinde Argos, Kauffbeyren 1740 anför s. 330: «Amor, odium & proprium Commodum, sæpe

[1] Ackusativ; se förf. i denna tidskrift III. 1 f.

faciunt judicem non cognoscere verum» jämte en tysk version: «Gunst, Freund, Feind und Eigen-Nutz, Schaffen bei Richteren nit vil Guts». Enligt Sutor är detta uttalande hämtat från Aristoteles. Närmaste källan för den fornsvenska versionen åtminstone är dock väl icke Aristoteles, då denna författare icke så tidigt kan ha varit känd i original här i norden, utan i stället säkerligen den kanoniska rätten. I denna har jag nämligen funnit följande passus (se Decretum Gratiani, Causa XI, Qu. III, C. LXXVIII) av liknande innehåll: QVattuor modis peruertitur humanum iudicium: timore, dum metu potestatis alicuius veritatem loqui pertimescimus: cupiditate, dum præmio animum alicuius corrumpimus: odio, dum contra quemlibet aduersarium molimur: amore, dum amico, vel propinquo complacere contendimus».

Bartholomaes Aspiratlov og Lachmanns Tydning af Gellius IX 6 og XII 3.

Af **Holger Pedersen.**

Som bekendt falder på Græsk de forskellige Klasser af Eksplosiver (Tenues, Tenues aspiratae og Mediae) sammen uden nogen Forskel foran andre Eksplosiver og foran s. Det hedder *ἔγραψα, γραπτός* (til *γράφω*); *ἔβλαψα, βλάπτω* (til *βλάβη*); *ἔτρεψα, τρεπτός*. Hermed stemmer tilsyneladende Latin: *traho, traxi, tractum; rego, rexi, rectum; duco, duxi, ductum.* Ganske anderledes på Sanskrit: Participiet til *lumpáti* hedder *luptá-s*, men til *lábhate* hedder det *labdhá-s*; af *çaknóti* kommer *çaktá-s*, men af *dáhati* kommer *dagdhá-s*; *vr̥ttá-s* til *vártate*, men *vr̥ddhá-s* til *várdhate.* Man må med Ascoli tænke sig den lydlige Udvikling på følgende Måde: *bht* > *bth* > *bdh, dht* > *dth* > *ddh, ght* > *gth* > *gdh.* Rigtignok har Bartholomae gjort Indsigelse mod denne Forklaring og ment, at Ascoli i sin Opfattelse af Mediae aspiratae havde ladet sig for meget lede af den brugelige Transskription; men Bartholomae har ikke selv sat noget andet i Stedet, og Ascolis Forklaring må fastholdes som den eneste mulige[1]. Men det er ikke blot i Sanskrit, at et sådant Forhold hersker. Bartholomae har i det første Hefte af sine «Arische Forschungen» påvist, at den samme Regel gælder i Iranisk; således hedder det i Avesta *aogᵊdā* ‚han talte‘ til gr. *εὔχομαι* med Medialendelsen *-ta* gr. *-το* (athematisk Fleksion) o. s. v. Og Behandlingen er den samme ved Sammenstød af Media aspirata og *s* : *aoγžā* ‚Du talte‘ (af det samme Verbum med Endelsen *-sa* gr. *-σο*). Således kunde Bartholomae opstille den Sætning, at Media aspirata + *t* eller *s* allerede i det ariske (indo-iraniske) Grundsprog var bleven til Media + *dh* og *zh*; altså *bh* + *t* > *bdh*, *bh* + *s* > *bzh*. På Sanskrit er ved en senere Lydlov *bzh* o. s. v. blevet til *ps* o. s. v. Det hedder *dípsati* ‚han vil tilföje Skade‘, Desiderativ til *dabhnóti*, medens det i Avesta hedder *diwžaidyāi*

---

[1] Walde KZ xxxiv 466 ansætter stemte Spiranter istedenfor Mediae asp. (*ð* istedenfor *dh* o. s. v.); dette er afgjort urigtigt.

(Infinitiv af Desiderativet). At Forandringen på Sanskrit, som Bartholomae antager, skyldes en Lydlov og ikke en blot og bar Analogidannelse, hvorved man restituerede det suffiksale *s*, fremgår måske allertydeligst af Tilfælde som skr. *kšárati* ‚flyder', av. *vī γžārayeiti*, gr. *φθείρω*. Her er nemlig ingen Analogidannelse mulig.

Sammenligner man nu den ariske Behandling af Aspirat + *t* eller *s* med den græske Behandling af de tilsvarende Grupper, så er det straks klart, at begge ikke kan gå tilbage til det samme Grundlag. Det er meget vel tænkeligt, at gr. *γράψω* lat. *nupsi nuptum* kan være den lydrette Fortsættelse af *-bzh- -bdh-*, eller at *lectus* ‚Seng' regelmæssigt går tilbage til *-gdh-*, men en tilsvarende Antagelse er umulig ved gr. *γραπτός* o. s. v. Der må altså foreligge en analogisk Nydannelse enten på den ene eller på den anden Side. Hvis det græske Forhold er det oprindelige, må man antage, at arisk Sprogfølelse har følt sig stødt over en Veksel af *bh* og *p* (sml. *γράφω γραπτός*) i samme Paradigma og derfor har restitueret *bh* også foran *t* og *s* (endskönt disse Sprog i en senere Tid netop ofte foretager Analogidannelser i modsat Retning: yngre Avesta *aoxta* ‚han talte' for det ældre *aogᵊdā*; skr. *dhatte* svarende til av. *dazdē* gr. *τίθησι*). Hvis derimod det ariske Forhold er det oprindelige, må man antage, at den græske Sprogfølelse har krævet samme Endelse for samme Kategori i alle Tilfælde og derfor f. Eks. har genindført Participialendelsen *-to* også efter Media asp. istedenfor det lydrette *-dho-* (ligesom også de afvigende Participier på *-no-* o. s. v. har måttet vige for Sprogets Lyst til Uniformering).

Der er næppe Tvivl om, til hvad Side Vægtskålen hælder. Afgörende er vel gr. *φθείρω* av. *vī γžārayeiti* skr *kšárati* sammenlignet med *κτάομαι* skr. *kšáyati* ‚besidder, behersker' av. *xšayetē*. Her træder Overensstemmelsen mellem Græsk og Iranisk tydeligt frem. På den anden Side har Walde KZ XXXIV 476 anført *λέκτρον* som Bevis mod den Anskuelse, at den lydrette Fortsættelse af ievr. *gh* + *t* i Græsk er *χθ*; i dette Ord var, mener han, ingen Analogidannelse mulig: Suffikset *-θρον* var ligeberettiget med *-τρον*, så at en Form **λέχθρον* ikke vilde have vakt Anstød og altså heller ikke have været udsat for analogisk Omdannelse. Men *λέκτρον* behøver ikke at være et nedarvet Ord; det kan være dannet indenfor den græske Sproghistories Område på en Tid, da den ny Lov *χ* + *τ* = *κτ* allerede var trådt i Kraft; med oldn. *látr* ‚Sælhundeleje' er det formelt

ikke fuldstændig identisk; det nordiske og det græske Ord er kun Paralleldannelser. Ligeså lidt beviser *νύξ, νυκτός* ved Siden af *παννύχιος* o. s. v., thi disse græske Former med *χ* anses med Rette for Nydannelser. — Noget sikkert Eksempel på, at Media asp. + *t* i Græsk optræder som en aspireret Gruppe, kan man næppe anføre; men dette er ikke overraskende. Grupper af Eksplosivlyd i Grundsproget er hidtil næsten udelukkende påvist i sådanne Tilfælde, hvor den ene af Lydene tilhørte et Suffiks, eller hvor en Vokal var bortfalden. Og kun de Tilfælde, som for Sprogbevidstheden var etymologisk uklare, kunde undgå analogisk Omdannelse; men disse Tilfælde vil ret ofte være uklare også for Nutidens Sprogforsker.

Således betænker jeg mig ikke på at anse den ariske Behandling af de omtalte Grupper for den regelmæssige Fortsættelse af Grundsprogets Forhold. Dog behøver man ikke at ansætte ievr. *bdh, bzh* o. s. v.; man kan også ansætte *bth, bsh*; thi der er ikke noget i Vejen for at udtale en stemt Eksplosiv foran en stemmeløs Eksplosiv eller et stemmeløst *s*.

Foruden Forholdet *φθείρω* : *κτάομαι* findes der på Græsk også andre Spor af den samme Aspiratlov, som gælder i Arisk. Se herom Fick Vgl. Wtb. I [4] 345, Wackernagel KZ XXXIII 39 ff., Walde KZ XXXIV 483 f. I Lighed med skr. *jagdhá-s*, Participium til *jakšiti* ‚spiser', en redupliceret Dannelse til Roden i *a-ghasat* ‚spiste', hvor *-gdh-* er opstået af *-gzdh-* af *gh* + *s* + *t*, har man på Græsk *πάσχω* af **παθ-σκω* sml. *πένθος, πέπονθα*; *αἶσχος* af **aig^{u}h-skos* til got. *aiwiski*; *λέσχη* til *λέχος* o. s. v. sml. oht. *irlisku* ‚slukkes', hvis Brugmann Grundriss II 1036 har Ret i, at det oprindelig betød ‚lægger mig'; *γλίσχρος* af **γλιχ-σκ-ρος* til *γλίχομαι*. Men fra dette Udgangspunkt føres vi videre. Fick lader nemlig *μίσγω* være opstået af **μιγ-σκω*. Hvis dette er rigtigt, ledes vi til den Anskuelse, at en Gruppe af Media + *s* er bleven behandlet på en Måde, der er analog med Behandlingen af Media aspirata + *s*. Wackernagel søger at forklare *μίσγω* på en anden Måde; det skal være opstået af **mi-mzgō* og høre til lat. *mergo* (af **mezgō*) o. s. v. Herfra skal *γ* være trængt ind i de virkelig til lat. *misceo* o. s. v. hørende Former (*ἐμίγην*) istedenfor det oprindelige *κ*. Hertil er at bemærke, at vi ikke har nogen Overflod af Beviser på, at Roden i *misceo* virkelig oprindelig havde $\widehat{k}$; sl. *mēsiti*, lit. *maiszýti* kan indeholde den med *s* (skr. *mekšáyati*) eller *sk* udvidede Form. Tilbage bliver da skr. *miçrá-s*, der muligvis kunde være

en mindre oprindelig Form (sml. mine Bemærkninger om Gruppen *-kśr-* IF V 70 f.) og t. *mengen*, hvis Sammenhæng med *misceo* dog benægtes af Kluge, Et. Wtb., der foretrækker den af Bugge i Curtius' Studien IV 336 foreslåede Etymologi (til lit. *minkau* o. s. v.). Men iøvrigt er det med Henblik på Brugmann Grundriss I 348 ikke absolut afskrækkende at skulle antage de to Rodformer *mik̂* og *miĝ* ved Siden af hinanden. Wackernagels Tydning af *μίσγω* er så kunstlet, at man sikkert ikke kan tænke på at anerkende den. Man må fastholde, at *μίσγω* hører til lat. *misceo* skr. *mekśáyati* o. s. v. Men *μίσγω* er da det eneste Eksempel på en Overgang fra *γ* + *σκ* til *σγ*; de Tilfælde, som Walde KZ XXXIV 523 f. anfører, beror på dels usikre dels usandsynlige Etymologier. Jeg tror dog ikke, at der er Grund til at tvivle om den antydede Overgang — Modbeviser findes ikke — eller til med Brugmann at antage, at *μίσγω* er trådt istedenfor et oprindeligere **μίσκω* ved Indflydelse fra *ἐμίγην* og lignende Former.

Overgangen *γ* + *σκ* > *σγ* vinder nemlig i Sandsynlighed ved en Iagttagelse, som jeg har fremsat IF V 84 f. Jeg har dér gjort gældende, at den græske Trehed *ξ*, *κτ* og *χθ* svarende til skr. *kś* beror på, at *ξ* er *g* + *s*, *κτ* og *χθ* derimod *k* + *s* og *gh* + *s*. *ἄξων* lat. *axis* o. s. v. har man afledet af *ἄγω*; identisk dermed er oprindelig Ordet for ,Skulder' : lat. *ala, axilla* o. s. v.; sml. oldengelsk *ócusta*. *ἀξίνη* har *g* + *s* ifølge got. *aqizi*. *τέκτων* skr. *tákśā* hører til *τίκτω, τέκος* og indeholder altså *k* + *s*. *χθών* skr. Plur. *kśāmas* har *ĝh* + *s* ifølge Sideformerne *χαμαί* o. s. v. Virkelige Modeksempler gives ikke. Om *ὄψομαι, ἀλέξω, μεταξύ, ἑξείης, λείψανον* (Nydannelser), *δεξιός* (yngre Lydlov) har jeg talt på det anførte Sted; *ὀξίνα* lat. *occa* havde oprindelig intet *s* og har kun faaet det ved folkeetymologisk Tilslutning til *ὀξύς*; *τόξον* har intet at gøre med osl. *tesati* ,hugge' lat. *texo* ,væver' gr. *τέκτων*; «det tilhuggede, det lavede» vilde være en besynderlig Betegnelse for ,Bue'; *δόξα* er **δόκτι̯α* (Brugmann Grundriss I 362). Man har for sådanne Tilfælde som *τέκτων* opstillet den Formodning, at Grundsproget her havde en fra *s* forskellig Spirant. Men dette er en intetsigende Hypothese, da ellers intet peger i en sådan Retning; med nöjagtig samme Ret kunde man i ethvertsomhelst Tilfælde, hvor man i Öjeblikket ikke kan forklare en given Lydudvikling, ty til det bekvemme Middel at tilskrive Grundsproget nye Lyd. Man har også i et Par Tilfælde villet genfinde det græske *τ* i andre Sprogklasser; således

er gr. *ἄρκτος* lat. *ursus* skr. *ṛkša-s* bleven sammenstillet med kymrisk *arth* ‚Björn‘ men dette er et Låneord af lat. *arctos*; Britannerne har formodentlig modtaget dette Ord fra Romerne som Navn på Stjærnebilledet tilligemed en Angivelse om Navnets egentlige Betydning i Form af en Fortælling om, hvorledes Stjærnebilledet havde fået sit Navn, og Ordet levede så videre hos Britannerne tillige som Navn på det dem ubekendte Dyr. (Om alb. *ari* s. BB. xx 231). Ligeså har Korsch i Charьkovskij sbornik istoriko-filologičeskago obščestva 1895 S. 9 i Særtrykket sammenstillet sl. *pleće* og lat. *pectus* med skr. *pakšá-s*. Men hvis *l* i *pleće* er uoprindeligt — hvilket jeg er tilböjelig til med Korsch at antage —, hører det slaviske Ord til lit. *petys*, preuss. *pette* og kan følgelig intet have at göre med det indiske eller det latinske Ord; og ligeså lidt er det muligt, hvis *l* er oprindeligt, som Stokes antager, Urkeltischer Sprachschatz S. 217. Ligheden mellem skr. *pakšá-s* ‚Vinge‘ og lat. *pectus* strækker sig ikke til Stammens Form; den må — bortset fra eventuelt Rodslægtskab, sml. gr. *πέκος* — betragtes som en ren Tilfældighed. Walde KZ xxxiv 533 f. accepterer min Forklaring af Differensen *ἄξων* : *τέκτων* : *χθών*, dog med den Modifikation, at han ikke, som jeg havde gjort, vil ansætte *ĝz* i *ἄξων* men derimod *ĝs*. Jeg skal hertil bemærke, at Udviklingen bedst forstås under Forudsætning af, at *s*-Lyden i *ἄξων* i en bestemt Periode af den græske Sproghistorie har været stemt; Modsætningen mellem *ξ* og *κτ*, *χθ* beror da på Modsætningen mellem stemt og stemmeløs Spirant (thi den oprindelig stemte Aspiratgruppe *ĝzh* måtte naturligvis på Græsk som alle Aspirater blive stemmeløs). Og jeg vilde heller ikke finde noget afskrækkende i at antage, at *g* + *s* allerede i Grundsproget var blevet til *gz*, som derefter i Enkeltsprogene var blevet stemmeløst. Nødvendigt er dette dog ikke, og jeg har ikke noget imod at ansætte ievr. *gs*.

I god Samklang med, hvad der her er udviklet om Græsk, står et velbekendt Forhold i Latin. Jeg skal tillade mig at afskrive de to Steder hos Gellius, som er den oprindelige Kilde til vor Kundskab derom. Gellius IX 6 lyder: «Ab eo quod est *ago* et *egi* verba sunt quae appellant grammatici frequentativa *actito* et *actitavi*. Haec quosdam non sane indoctos viros audio ita pronuntiare ut primam in his litteram corripiant, rationemque dicunt quoniam in verbo principali quod est *ago* prima littera breviter pronuntiatur. Cur igitur ab eo quod est *edo* et *ungo*, in quibus verbis prima littera breviter dicitur, *esito* et *unctito* quae

sunt eorum frequentativa prima littera longa promimus et contra *dictito* ab eo verbo quod est *dico* correpte dicimus? num ergo potius *actito* et *actitavi* producenda sunt? quoniam frequentativa ferme omnia eodem modo in prima syllaba dicuntur quo participia praeteriti temporis ex his verbis unde ea profecta sunt in eadem syllaba pronuntiantur sicut *lego lectus* facit *lectito*, *ungo unctus unctito, scribo scriptus scriptito, moveo motus motito, pendeo pensus pensito*, *edo esus esito*, *dico* autem *dictus dictito* facit, *gero gestus gestito, veho vectus vectito, rapio raptus raptito, capio captus captito, facio factus factito.* Sic igitur *actito* producte in prima syllaba pronuntiandum, quoniam ex eo fit quod est *ago* et *actus.*» Gellius XII 3: «Si quis autem est qui propterea putat probabilius esse quod Tiro dixit, quoniam prima syllaba in *lictore* sicut in *licio* producta est et in eo verbo quod est *ligo* correpta est, nihil ad rem istud pertinet, nam sicut a *ligando lictor* et a *legendo lector* et a *viendo vitor* et a *tuendo tutor* et a *struendo structor* productis quae corripiebantur vocalibus dicta sunt.» Hermed har Lachmann rigtigt kombineret Porphyrio til Horats Sat. I 6, 122 (ad quartam jaceo; post hanc vagor aut ego lecto | aut scripto, quod me tacitum juvet, ungor olivo): «*lecto* producta syllaba pronuntiare debemus, quia frequentativum est ab eo quod est *lego.*» Kommentatoren vil hermed afværge Læsningen *lĕctō*, Abl. af *lectus* ‚Seng‘. Af disse Steder drog Lachmann i sin Kommentar til Lucrets S. 54 fuldstændig med rette den Slutning, at Forlængelsen indtrådte i de Verber, som endte på en Media. Hvad Lachmann rigtigt havde erkendt, forplumrede imidlertid Osthoff ved en ulykkelig Anvendelse af Analogiprincippet. Den lange Vocal i *lectus* ‚læst‘ *rectus tectus actus* skal være overført fra *legi rexi texi egi.* Denne Forklaring har Brugmann optaget i sit Grundriss I 468. Det er imidlertid ubegribeligt, at *actus* skulde være nærmere associeret med *egi* end med *ago*; og hvis *texi* kunde overføre sin Kvantitet til *tectus,* hvorfor skete så ikke det samme ved *dixi* og *dictus*? At *dixi* havde langt *i, dictus* kort *i*, står fast; sml. it. *dissi detto.* Det er overflødigt udførlig at kritisere Osthoff's Hypothese. Men jeg må straks sige, at Lachmann og de øvrige klassiske Filologer, som fra et specielt latinsk Standpunkt har behandlet dette Spörgsmål, har begået en Række Fejl. For det første har de atter og atter sammenblandet ievr. Media og Media aspirata, endskönt Gellius tydelig viser den rigtige Vej ved sin Angivelse om, at *vectus* har kort *e*, men *lectus* langt *e*. Dernæst har man gjort

en Fejl ved at blande Priscian IX 28 ind i Undersøgelsen. Her hedder det: «In *xi* terminantia praeteritum perfectum secundae et tertiae et quartae conjugationis inveniuntur et tunc tantum natura quoque producunt paenultimam quando sit *e* ut *rego rexi, tego texi, illicio illexi.* In aliis enim positione sunt longae tantum, ut *traho traxi, vincio vinxi, duco duxi,* quod ostenditur esse correptum ex nomine quod ab eo derivatur et corripitur *dux ducis,* sicut *rexi* produci approbatur ex nomine quod ab eo nascitur *rex regis.*» Denne Notits gör ikke noget absolut pålideligt Indtryk; men der er ingen Grund til at indlade sig på en Drøftelse heraf, thi Priscian behandler i det hele taget slet ikke det samme Spörgsmål som Gellius. Gellius taler om Participium, Priscian om s-Præteritum. Der er altså heller ingen Grund til at foretage en Rettelse ved *illicio illexi* af Hensyn til Lachmanns Regel.

Jeg formulerer Lachmanns Regel på følgende Måde: Foran Gruppen Media + *t* indtrådte på Latin Forlængelse. Idet jeg går over til den nærmere Betragtning af denne Regel, maa jeg straks bemærke, at Tilfælde som *unctus* med langt *u* ifølge Gellius, *defúnctis fúncto, seiúnctum,* der i Indskrifter er forsynede med Længdetegn, må holdes borte fra Undersøgelsen. Det hedder nemlig også *sáncta, Ρεδηνπ[τ]α* (*redempta*), ligesom også *quintus* (og *quinque*) har langt *i.* Man må derfor holde den Mulighed åben, at der overhovedet altid er indtrådt Forlængelse foran Gruppen Nasal + Eksplosiv + *t.* For Gruppen *g* + *t* får vi da følgende Materiale til Bevis for Lachmanns Regel: *ago* gr. *ἄγω, actus* med langt *a* ifølge Gellius; i Indskrifter forekommer *áctis. reddácta exáctus*; og det er som bekendt den lange Kvantitet, der har bevirket, at *a* ikke går over til *e* i Sammensætning. — *frango* got. *brikan* skr. *bhanájmi, fractus* sml. *confringo confractus* — *tango* gr. *τεταγών, tactus* sml. *attingo attactus* — *pango pepigi* gr. *πήγνυμι πάγη, pactus* sml. *compingo compactus*; ved Siden af Rodformen med $\widehat{g}$ har vi som bekendt også en Form med $\widehat{k}$: lat. *paciscor* o. s. v. — *lego* gr. *λέγω, lectus* med langt *e* ifølge Gellius og Porphyrio; i Indskrifter *diléctae adléctus,* byzantinsk *ληκτεύειν* — *rego* gr. *ὀρέγω* got. *rakjan, rectus* it. *ritto,* i Indskrifter *réctus* (og *réctor*) — *tego* gr. *τέγος στέγω* oldn. *þak, tectus* med langt *e* ifølge it. *tetto* (med lukket *e*), sml. Indskr. *téctor, προτήκτορες* — *vivo* oldn. *kvikr,* hvoraf Substantivet *victus* med langt *i* ifølge it. *vitto,* er et mindre indlysende Eksempel, da det ikke er bevisligt, om end sandsynligt, at et sådant Verbalsubstantiv i Latin altid stod på samme Vokal-

trin som Participiet — *fruor* skr. *bhundjmi* got. *brukjan, fructus* sml. it. *frutto* — *sugo* har vel *g* ligesom oldeng. *sūcan, suctus* med langt *u* at dömme efter it. *succiare, suzzare*; men da også Præsensformen har langt *u*, beviser dette Eksempel meget lidt; ligeså *lúctus* (Indskr.) til *lūgeo*. — *struo* er etymologisk ikke fuldstændig gennemsigtigt, men hvis der efter *u* er faldet en Konsonant bort, må det have været en Media; *u* langt i *structus* ifølge it. *distrutto* (langt i *structor* ifølge Gellius) — *ructo* gr. *ἐρεύγομαι* har langt *u* ifølge it. *rutto* — *lictor* har langt *i* ifølge Gellius og Indskrifter; om det virkelig hører til *ligare* alb. *l'iδ*, skal jeg ikke afgöre; desuden kan man tvivle, om første Stavelses Vokal virkelig oprindelig stod på Lavtrinet. — I Modsætning til disse Eksempler, af hvilke under alle Omstændigheder de 7 første står ubetinget fast, har man følgende Eksempler med Rodudlyd *k* : *facio* gr. *ἔθηκα, factus* med kort *a* ifølge Gellius og ifølge Sammensætningerne *conficio confectus* o. s. v. — *jacio, jactus* sml. *conjicio conjectus* — *lacesso, lacto illicio illectus* — *dīco* gr. *δείκνυμι, dictus* med kort *i* ifølge Gellius og it. *detto* — *frico, frictus* sml. it. *fretta frettare* — *dūco* got. *tiuhan, ductus* med kort *u* ifølge it. *condotto* — *conspicio* skr. *páçyāmi, conspectus* sml. it. *dispetto, rispetto* (med åbent *e*) — *coquo* skr. *pácāmi, coctus* sml. it. *cotto* (med åbent *o*). — Med Media aspirata i Rodudlyd kan nævnes: *traho, tractus tracto contrecto* (*contraho contractus* er Nydannelser) — *veho* skr. *váhāmi, vectus* med kort *e* ifølge Gellius, sml. *vectis* it. *vette* med åbent *e* — *lectus* ‚Seng‘ til gr. *λέχος* har kort *e* ifølge it. *letto* (med åbent *e*); sml. det indirekte Vidnesbyrd hos Porphyrio — Media asp. findes også i *mingo* gr. *ὀμιχέω*, men Kvantiteten i *mictus* er mig ubekendt; *lingo* gr. *λείχω* giver ingen Oplysninger på Grund af, at *n* er vokset fast.

Således er der for Gutturalernes Vedkommende et anseligt Materiale til Støtte for Lachmanns Regel. Imod den strider tilsyneladende *stringo strictus*. Vi har her kort *i* ifølge it. *stretto*, endskönt man i Henhold til den sædvanlige Kombination med oht. *strīchan* nht. *streichen* vilde vente langt *i*. Sml. Brugmann Grundriss II 920 og 995. Man må vel antage, at *strictus* ikke er nogen nedarvet Form; Participiet var vel oprindelig **strignó-s* og blev først omdannet til **striktó-s* på en Tid, da Overgangen fra *gt* til *kt* allerede var indtrådt. At *relictus* skulde have langt *i* er ubevisligt; it. *relitto* og *delitto* er lærde Ord. Ved *fluo* og *fluctus* (Substantiv) er Forholdene i de romanske Sprog

uklare, men dette forklares sædvanlig ved Indflydelse fra Germansk (it. *fiotto* med åbent *o*; *flutto* lærd Ord?). Lat. *restis* har kort *e* efter it. *resta* (med åbent *e*) at dömme; sml. lit. *rezgù* skr. *rájju-s*; heraf skal vi måske slutte, at der ikke er indtrådt Forlængelse foran Gruppen *zg* + *t* (sml. iøvrigt Walde KZ XXXIV 512 om skr. *-jj-*).

Vi går nu over til Dentalerne og betragter først Gruppen *d* + *t* : *video* gr. *εἶδον, vīsus* sml. det afledte Verbum *vīso*; *odium ōdi* armen. *atem, exōsus*; *fundo* got. *giutan, fūsus*; *tundo* skr. *tudāmi, tūsus*; *cado* skr. *çaçāda, cāsum*; *edo* got. *itan, ēsus*. Herhen hører også *divido, divīsus*; man har kombineret dette Ord med skr. *vidhyati*; men den for *divido* ejendommelige Betydning beror ikke på Verbalroden, men på den Partikel, hvormed den er sammensat; det hører til den bekendte Rod *veid*, sml. skr. *ni-vedmi* ‚overgiver', armen. *gtanem*, irsk *finnaim* ‚finder', hvor denne Verbalrod ligeledes er gået over fra at betegne den passive Erkenden (‚se' ‚vide') til at betegne en aktiv Indgriben; fra en anden Side belyses Betydningsudviklingen i *divido* ved Sammenligning med gr. *εἶδος*. — Foran Gruppen *t* + *t* indtræder derimod ikke Forlængelse; *patior, passus*; *pando* gr. *πετάννυμι, passus* (*nd* i Præsens er endnu ikke opklaret; på Latin foreligger den samme Rod i *pateo* og måske i *patior*, oprindelig måske ‚rummer', deraf ‚tillader' o. s. v.); *quatio, quassus*; *fateor, fassus*; *meto* kymr. *medi* ‚at høste' irsk *methel* ‚a party of reapers', *messus*; *mitto mīsi, missus* (en nöjagtig Parallel til *dīco dīxi, dictus*); *defetiscor, defessus*; *spissus* til lit. *spintù spitau spisti* ‚at flyve ud i Sværme (om Bier)'. — Ligeså lidt indtræder Forlængelse foran *dh* + *t* : *jubeo* (*b* < *dh*), *jussus*; *gradior* sml. got. *grids, gressus*; *fodio* sml. got. *badi* (gr. *βόθρος*?), *fossus*; herhen kunde muligvis også *frendo, fressus* høre.

Undtagelser fra disse Regler er Tilfælde som *ūsus* ikke; her var Vokalen fra første Færd lang, idet den er opstået af en Diftong *oi*; muligvis skulde Participiet egentlig have heddet **it-tos* > lat. **issus*; men en sådan Form måtte selvfølgelig blive Genstand for Nydannelse. Om *gaudeo* gr. *γηθέω gavīsus* s. Brugmann Grundriss II 1050; *i*-Lyden i *gavīsus* beviser tilstrækkelig, at Formen er en Nydannelse. *fīsus* til *fīdo* gr. *πείθω* har lang Vokal ved Indflydelse fra Præsensformen. *lassus* har man sammenstillet med got. *letan* og *lats*; i så Fald er det ikke **lad-tomen* **lad-so-*, sml. *russus* lit. *szvēsùs* o. s. v. (IF V 41). Tilsyneladende Undtagelser er derimod *fissus* til *findo* skr. *bhinádmi*

og *scissus* til *scindo* skr. *chinádmi* gr. *σχίζω*. Men disse Participier havde oprindelig ikke Suffikset *-to-*, men *-no-* sml. skr. *chinná-s*, *bhinná-s*; Nydannelsen med *-to*-Suffiks er indtrådt på en Tid, da Grupperne *dt* og *tt* allerede var faldne sammen på Latin. På samme Måde forklares *sedeo sido, sessum* sml. skr. *sanná-*. *cēdo*, *cessum* er etymologisk ikke ganske klart; Thurneysen KZ XXXII 567 ff. ansætter **kezdō*; i så Fald er *cessus* (*concessus*) opstået af **kezd-to-s* og er at sammenligne med det ovenfor omtalte *restis* af **rezg-ti-s*; i intet af de to Tilfælde er der indtrådt Forlængelse.

Ved Betragtningen af Labialerne må man først og fremmest mindes, at den rene Media *b* var en meget sjælden Lyd i Grundsproget. Jeg har overhovedet ikke kunnet opdrive noget sikkert Eksempel på Kombinationen *b* + *t* i Latin. Verber som *scrībo* må snarest antages at have *bh* sml. gr. *σκαρῖφάομαι*; ikke des mindre har *scriptus* langt *i* ifølge Gellius og ifølge it. *scritto*; det er den lange Vokal fra *scrībo*, men ikke nogen Forlængelse af et oprindelig kort *i*. *nūbo*, *Pronuba* hører vel til gr. *νύμφη*; man venter altså kort Vokal i *nupta, nuptiae*, men herom savnes Vidnesbyrd (it. *nozze* har åbent *o*). *rapio, raptus correptus*; *apiscor, aptus adeptus*; *rumpo ruptus* it. *rotto* stemmer alle med Regelen.

Ofte er Lachmanns Regel om Forlængelse foran Media + *t* bleven udvidet til også at gælde for Media + *s*. At bygge noget på det ovenfor anførte Sted af Priscian forekommer mig dog meget misligt; *dūxi* havde ganske sikkert lang Vokal, sml. Indskr. *perdúxerat* og it. *condussi*, og dog anføres det af Priscian som kort, ikke under Påberåbelse af Udtalen, men under Påberåbelse af en etymologisk Spekulation. Den lange Vokal i *dīxi*, *dūxi*, *mīsi* er opstået af en nedarvet Diftong; overhovedet skulde vi i *s*-Aoristet altid vente Höjtrin. I *rēxi* (Priscian og Indskr.) og *tēxi* (Priscian) har vi vel også et ievr. *ē*, endskönt Brugmann Grundriss II 1185 forholder sig meget skeptisk. Det korte *a* i *traxi* (Priscian; men Indskr. *tráxi*) kunde forklares ved, at *traho* måske ikke indeholder ievr. *a* og derfor heller ikke har haft en Aflydsform med *ā*, men måske en meget afvigende Form, der er bleven Genstand for Nydannelse. *coxi* er ligeledes en Nydannelse; den nedarvede Form vilde vel være **quēxī*. Således kan *s*-Aoristformerne overhovedet ikke benyttes ved en Undersøgelse om eventuel Forlængelse foran Media + *s*. I Indskrifter forekommer *máximus* og *véxillum*. Men *maximus* er en Nydannelse;

det oprindelige Suffiks havde ikke *s* men *t*, sml. *optimus*; det kan altså ikke lære os noget om den oprindelige Forbindelse *g* + *s*. *vexillum* er Diminutiv til *vēlum*, men dette Ord har intet med *veho* at göre; man har sammenstillet *vēlum* med sl. *veslo* ,Åre', der kan høre til Roden i *veho* (Brugmann Grundriss II 187); men en Betydningsovergang fra ,Åre' til Sejl' er ubegribelig, og ligeså lidt kan et Ord med den abstrakte Betydning ,Befordringsmiddel' have eksisteret i Grundsproget; *vēlum* og *veslo* kunde altså i det höjeste være tilfældige Paralleldannelser. Men *vēlum* ,Sejl' er ganske sikkert identisk med *vēlum* ,Forhæng' o. s. v., hvoraf *vēlo*; sml. nygræsk *πανί* ,Sejl' egentlig ,Lærred', alb. pl'ehurε ,Lærred, Sejl', lat. *carbasus* ,Lærred, Sejl'. Således hører *vēlum* i begge sine Betydninger til *vestis* gr. *ἕννυμι* o. s. v. *vexillum* er en Analogidannelse efter Mønstret *ala axilla* ligesom *pauxillulum* til *paullus*, der af Brugmann Grundriss II 193 forklares af **paur-lo-s*. Det lange *e* i *vexillum* er simpelthen en Overførelse af det lange *e* i *vēlum*.

Der gives overhovedet ikke nogetsomhelst til Støtte for den Antagelse, at der er indtrådt Forlængelse foran Media + *s*. Men Lachmanns Regel om Media + *t* beviser, at i sådanne Forbindelser den første Lyds Stemmetone ikke var gået tabt i Grundsproget; *ἄξων* : *τέκτων χθών* beviser, at den heller ikke var gået tabt foran *s*; de ariske Sprog beviser, at hverken Stemmetone eller Aspiration gik tabt i Gruppen Media aspirata + *s* eller *t*. Om der i alle disse Tilfælde var indtrådt progressiv Assimilation, er vanskeligt at afgöre; men under alle Omstændigheder må man ikke opstille progressiv Assimilation som et almindeligt Princip i Grundsproget, thi det er en bekendt Sag, at *s* + Media giver en stemt Gruppe; altså behøver gr. *ἐπιγράβδην* ikke at være i Strid med Grundsprogets Princip. Iøvrigt er det ikke min Hensigt på dette Sted at undersøge, i hvilket Omfang de enkelte Sprogs faktiske Former kan forklares ved Lydlove, og i hvilket Omfang Nydannelser må antages.

D. 29. August 1896.

Om Overleveringen af Platon.

Af G. Rangel Nielsen.

—

O. Immisch, Philologische Studien zu Plato. I. Axiochus. Leipzig 1896.
U. von Wilamowitz-Moellendorff, anmeld. i Gött. gel. Anz. 1895 p. 977 ff.

I et kort forord til sit skrift meddeler Immisch, at det Teubnerske forlag har overdraget ham at besørge en ny bearbeidelse af Hermanns Platon i steden for Wohlrab, hvis bearbeidelse for øvrigt allerede var påbegyndt, men som af helbredshensyn må opgive at fortsætte den. Det er for at bruge Wilamowitz' ord (l. l. p. 985) «eine schöne und grosse aufgabe», Im. dermed har påtaget sig; ti skønt Platon er en af de oftest udgivne forfattere, er der dog endnu overordenlig meget at gøre, inden vi får et nogenlunde sikkert grundlag for teksten, endsige en sikker tekst. Årsagen hertil er tydelig nok: det er den overordenlig store mængde af håndskrifter[1], der gør arbeidet så besværligt, ja næsten uoverkommeligt for en enkelt mand, når han vil opfylde eller stræbe at opfylde de fordringer, man nu til dags stiller til et kritisk apparat. Vi kan ikke slå os til ro, før vi har fået samtlige hdskr. undersøgte og deres indbyrdes forhold bestemt, for derefter atter at kassere dem, der er afskrifter efter andre bevarede hdskr.

Men når nu Platon har været så ofte udgivet, skulde man dog tro, at i det mindste en del af dette arbeide var gjort. Og det kan da heller ikke nægtes, at meget og godt arbeide er udført. Allerede Bekker opregner 68 hdskr. og har læsemåder fra dem alle; af andre giver Stallbaum prøver, og i den senere tid har især Schanz undersøgt flere codd. personlig, for en stor del sådanne, der allerede var benyttede af de tidligere. Man har derved opdaget de ældre apparaters svaghed. Kun hvad der gives af positive oplysninger, kan bruges, medens det altid er

---

[1] Wohlrab, Die Platonhandschriften und ihre gegenseitige Beziehungen (aus dem 15. Supplementbande der Jahrb. f. class. Phil., Leipzig 1887), opregner 147, og er endda ikke fuldstændig.

misligt at slutte ex silentio[1]. Og dog må undersøgelsen for en meget stor del endnu bygge på disse apparater, idet de nyere kollationer ikke er offenliggjorte. — Og så er det endda ikke den eneste vanskelighed. Næsten værre er det, at selv ældre hdskr. ingenlunde altid er af samme afstamning helt igennem, og jo længere man kommer ned i tiden, des mere fremtrædende bliver det. Et kendt eksempel er Bessarions hdskr. (Marc. 184 Ξ, Schanz' E, saec. XV.), som Schanz i sin tid satte så høit, og som nu igen er kommen til ære hos Couvreur i hans lille udgave af Phaedon (Paris. 1896). Det lader sig med sikkerhed aflede af Marc. 186 (d Stllb.) der atter er afskrift af Marc. 189 Σ[2]. Denne codex går atter gennem et tabt mellemled tilbage til Marc. 590 M, der er en afskr. af Vind. 21 (Y). Men intet af disse hdskr. er komplet, således som Ξ, der også har tetralogiordenen, som Y mangler (sml. Schanz, Philol. XXXV, 643). Altså: De i Y manglende dialoger har i Ξ en anden afstamning. Et andet eksempel er Vat. $\Delta\Theta$, der er afskr. efter Bodl. undt. i 1ste tetralogi og Gorgias[3]. Følgen heraf er, at selv om man vil antage det for muligt at samle alle hdskr. til ét stemma, må dette blive et nyt for hver dialog. Her står vi nu overfor de foreliggende apparaters anden store mangel: Næsten intet hdskr. er kollationeret i sit fulde omfang; i hvert fald foreligger kollationerne ikke trykte.

Hvorledes har da de tidligere udgivere stillet sig overfor disse vanskeligheder? De ældre følte dem slet ikke. De samlede (som Bekker) kun så mange læsemåder, de kunde overkomme, og traf så deres valg blandt dem, og det er egenlig først Schanz, der har gjort et alvorligt løsningsforsøg. Med et udstrakt kendskab til Platohåndskrifterne, for en stor del på første hånd, har han stadig arbeidet på at få apparatet indskrænket til så få hdskr. som muligt, og ser man på hans store udgave, skulde

---

[1] Navnlig gælder dette Stallbaums apparat. Som eksempel skal jeg anføre, at medens Schanz i apparatet til den nyere udgave af Euthyphro (Platonis Euthyphro, in scholarum usum denuo ed. M. Schanz. Lipsiae 1887.) har 16 steder, hvor Vind. suppl. 7 følger Ven. t. — Euthyphro er 14 Stephanussider —, så har Stallbaum i Alkibiades I (33 Steph.-sider) af sådanne steder 3 (tre), og kun 4, hvor Vind. har sin egen tekst. Det kan ikke være rigtigt.

[2] Jordan, Hermes XII, 170 ff.

[3] Schanz, Studien p. 51—55. — Jordan, Cod. Plat. auct. p. 631 udvider afstamningen til at gælde alle 6 tetralogier i Bodl. Næppe rigtigt.

man tro, det var lykkedes ham fuldt ud; han bruger kun to hdskr.: Bodl. og Ven. t (Append. class. 4)[1]. Men så simpelt er forholdet ikke. Det er sandsynligt, at den anden klasse (som absolut ikke bør kaldes «deteriores») virkelig kan føres tilbage til t[2]. Men for den første klasse mangler beviset endnu. I sine «Novae commentationes» (Würzburg 1871) mente Schanz endnu at måtte have Tubingensis med[3], og i den store udgaves første bind kom hertil yderligere Venetus 185 *Π* saec. XII. Den nærmere begrundelse heraf findes i «Studien zur Geschichte des platonischen Textes» (Würzburg 1874) p. 55—61, og på dette eller et lignende standpunkt burde han være bleven stående. Når Wohlrab og andre reiser indvendinger mod hans senere fremgangsmåde, beråber han sig på Lachmann (praef. Euthyphr. p. III). Men hvorledes man efter Lachmanns (og Madvigs) tekstkritiske principper kan forsvare at kassere gode, gamle hdskr., hvis originaler ikke kendes, det er ikke let at forstå. Det virkelige forsvar siges i Philologus XXXVIII 365 at være et sted, hvor *Π* viser sig at være afskr. af 𝔄, og med *Π* vilde også Tub. falde. Men stedet anføres ikke: det gemmes til en anden leilighed, der mig bevidst endnu ikke er kommen. Derimod synes det mig efter Schanz' eget apparat at være muligt at påvise Tub.s uafhængighed af hdskr. 𝔄, om end ikke af 𝔄s recension.

Codex Tubingensis (sive Crusianus) saec. XI—XII[4] indeholder på 22½ quaternio dialogerne Euthyphron, Kriton, Phaidon, Parmenides, Alkibiades I og II og Timæus, et udvalg der i sig selv er skikket til at vække opmærksomhed, da det netop er de af Ny-Platonikerne læste dialoger, vi her finder (Wilamowitz l. l. p. 986.). Man kunde derefter vente, at vi her havde en selvstændig overlevering hidrørende fra en skole- eller forelæsningsudgave af disse dialoger. Men teksten hører nøie sammen med

---

[1] Jeg taler kun om apparatet til de 6 første tetralogier, for så vidt de foreligger.

[2] Se især «Ueber den Platocodex der Marcusbibliothek in Venedig etc.» (Lpz. 1877), absolut det værdifuldeste af Sch.s arbeider.

[3] At han ellers — under påvirkning af Cobet — mente, at overleveringen var udtømt med 𝔄 og Tub., er der ingen grund til nu at opholde sig over.

[4] [Efter et flygtigt Skön overfor Hds. selv er der intet i veien for at henføre det til s. XI. *J. L. Heiberg.*] En beskrivelse af hdskr. er det iøvrigt ikke her stedet at give, se derom Schanz Nov. Comm. p. 158—60. Teuffel, Rhein. Mus. XXIX, 175 ff.

𝔄 og må afledes enten fra 𝔄s «vorlage» eller fra et endnu ældre trin[1] og repræsenterer således ingen særlig overlevering. Slægtskabet med 𝔄 har Schanz tilfulde bevist i «Novae Commentationes», så jeg kan her nøies med at anføre et par steder: Krit. 48 B *(οὗτος ὁ λόγος) ἔμοιγε δοκεῖ ἔτι ὅμοιος εἶναι τῷ καὶ πρότερον* 𝔄 Tub., mens t skriver *ὅμοιος εἶναι καὶ πρότερος* (det rette er *καὶ πρότερον* uden *τῷ*). Euthyphr. 14 C er 𝔄 Tub. fælles om feilen *ἐρῶντα* for *ἐρωτῶντα*. Eksempler herpå kunde opregnes i mængde; men vi vil se på nogle i den anden retning. Euthyphr. 10 E: *τὸ ὅσιον εἶναι* 𝔄 t, *τὸ θεῖον εἶναι* Tub. *Π.* er ganske vist en let afvigelse, idet *θεῖον* og *ὅσιον* meget ofte veksler; men det er dog påfaldende, at både Tub. og *Π* har *θεῖον*. I Krit. 43 B mangler Tub. *εὐθύς* i ordene *πῶς οὐκ εὐθὺς ἐπήγειράς με.* Det kan godt undværes. Men en feil er det, når 43 C *καὶ ἄλλοι* gøres til *καὶ οἱ ἄγγελοι*. Phaed. 63 D advarer Kriton Sokrates mod at tale for meget, for mestermanden siger *θερμαίνεσθαι μᾶλλον διαλεγομένους*; Tub. har ikke *μᾶλλον* men *πάλιν*, der giver en ret drastisk tanke: den forøgede livlighed afbryder på et givet punkt giftens virkning; og dermed stemmer ypperlig det næste, at man i slige tilfælde tit har måttet bruge 2—3 doses gift. Sokrates bryder sig imidlertid ikke om det, og Kriton forestiller ham den andens sagkundskab og indtrængende opfordringer: *ἀλλά μοι πράγματα παρέχει.* Således skriver Tub. og således bør der skrives, men 𝔄 har *ἀλλά μοι πάλαι πράγματα παρέχει,* den anden klasse *ἀ. μ. πράγματα πάλαι π.* Tilføielsen kan uden særlig stor vanskelighed tænkes at hidrøre fra Sokr.s ord foran om Krit.: *σκεψώμεθα τί ἐστιν ὅ βούλεσθαί μοι δοκεῖ πάλαι εἰπεῖν.* Et par steder i Phaedon har Tub. samme tekst som pap. (de af Mahaffy udgivne og af Flinders Petrie fundne papyrusfragmenter, hvorom nedenfor p. 47), nemlig 81 A hvor Tub. pap. (og *Ξ*, måske flere) har formen *ἀνθρωπίνων,* 𝔄 *ἀνθρωπείων* og 81 B, hvor Tub. og pap. har *γοητευο-*

[1] Hvis man vil antage, at Tub. har Timæus fra samme kilde som de andre dialoger, stammer den næppe fra 𝔄s original og ganske sikkert ikke fra 𝔄 selv. Platons navn anføres nemlig kun to gange i 𝔄: foran Euthyphron og efter Menon. De 6 tetralogier er altså ingen levning; men afskriveren har ikke haft mere at skrive; Tim. har altså ikke stået i 𝔄s original. Jeg har imidlertid ikke selv undersøgt Tub.s stilling i Tim. — nogen kollation foreligger heller ikke — og kan kun bevidne, at de lærde er uenige. Tim. kan jo godt hidrøre fra en anden kilde end det øvrige indhold.

μένη, der passer bedre til de omgivende præsens participier end 𝔄Ξs *γεγοητευμένη* (det bør for en ordens skyld noteres, at 𝔄 i virkeligheden har et misfoster som *γεγοητευομένη*, der viser os oprindelsen til feilen: *γεγο* er en simpel dittografi). Men det afgørende er, at der er steder, hvor Tub. har ord som mangler i 𝔄, og som altså ikke kan hidrøre derfra. Det er tilfældet i Phaed. 96 A. Da Sokr. har tilbudt Kebes at skildre ham sin filosofiske udviklingsgang, hvis han bryder sig om at høre den, fortsættes der: *ἀλλὰ μὴν, ἔφη ὁ Κέβης, βούλομαί γε. Ἄκουε τοίνυν ὡς ἐροῦντος. ἐγὼ γάρ, ἔφη, ὦ Κέβης, νέος ὢν* osv. Her mangler 𝔄 ordene *βούλομαι .. ὦ Κέβης*; Tub. har dem[1]. Fuldt så betegnende er i al sin korthed afvigelsen Alk. I 130 E *Σωκράτης Ἀλκιβιάδῃ διαλέγεται λόγῳ χρώμενος οὐ πρὸς τὸ σὸν πρόσωπον* osv., hvor 𝔄 mangler det absolut nødvendige *λόγῳ*, mens Tub. *Π* t alle har det. Til slutning skal jeg anføre et sted, hvor vi måske i Tub. finder forklaringen på teksten i 𝔄 og altså må længere tilbage for at finde kilden. Det er Krit. 43 C. Efter den alm. tekst siger Kriton, at han er kommen *ἀγγελίαν ὦ Σώκρατες φέρων χαλεπήν, οὐ σοί, ὡς ἐμοὶ φαίνεται, ἀλλ' ἐμοὶ καὶ τοῖς σοῖς ἐπιτηδείοις πᾶσιν καὶ χαλεπὴν καὶ βαρεῖαν ἣν ἐγὼ . . . ἐν τοῖς βαρύτατ' ἂν ἐνέγκαιμι.* I Tub. er teksten langt kortere: *ἀγγελίαν ὦ Σ. φέρων χαλεπὴν καὶ βαρεῖαν ἣν ἐγὼ κτλ.*: skriverens øie er fra det første *χαλεπήν* gledet ned til det andet, og han har fortsat der uden at mærke sin feil, for teksten bliver jo god endda[2]. I 𝔄 *Π* står der *ἀγγελίαν ὦ Σώκρατες φέρων χαλεπὴν καὶ βαρεῖαν οὐ σοί, ὡς ἐμοὶ φαίνεται, ἀλλ' ἐμοὶ καὶ τοῖς σοῖς ἐπιτηδείοις πᾶσιν καὶ χαλεπὴν καὶ βαρεῖαν κτλ.* Det er ikke umuligt, at denne tekst stammer fra et hdskr. der har haft (men atter rettet) samme feil som Tub.[3]. Men sikkert er det ikke, da begge feilene ligger så nær, at de sagtens kan være ganske uafhængige af hinanden. Så meget står imidlertid fast, at der skal vægtige beviser til for at svække betydningen af steder som Phaed. 96 A og Alk. I 130 E[4].

[1] I 𝔄 har en yngre hånd tilføiet dem, men sålænge der intet forlyder om, at denne yngre hånd er ældre end Tub., har man lov til at se bort derfra.

[2] En yngre hånd har tilføiet de manglende ord.

[3] Der må i så fald ligge et mellemled mellem 𝔄s kilde og Tub.

[4] I apparatet til Alk. I 120 E går Schanz ud fra, at Tub. og *Π* er afskr. efter 𝔄. Teksten lyder *ἢ οὐκ ἴσμεν ὡς οἱ μὲν* (Lakedæmons konger)

Sålænge de ikke er leverede, må vi vedblivende have Tub. (og *Π*) med i apparatet for i det mindste med dem at udfylde de mange småhuller der er i 𝔄.

Hele Schanz' fremgangsmåde beror på den forudsætning, at alle hdskr. lader sig aflede af én og samme archetypus, og det kan ikke nægtes, at hdskr.-overleveringen virkelig viser sig at være «einheitlich»[1]. Men endnu er det ikke lykkedes at føre alle hdskr. tilbage til den af Schanz konstruerede archetypus, idet det for nogles vedkommende viser sig yderst vanskeligt at passe dem ind i stemmaet, i det mindste sålænge alt skal føres tilbage til 2 afskrifter af archetypus. Vi vil se dette nærmere på et par enkelte hdskr.

Vind. 54 (suppl. philos. Gr. 7) lader sig slet ikke med sikkerhed henregne til nogen af Schanz' to klasser. Den følger ganske vist 𝔄 (Bodl.) på mange betydningsfulde steder, f. eks. Euthyd. 291 D: *ἐὰν βούλει ἀκούειν· μετὰ γὰρ τὰ ἔμπροσθεν συμβάντα αὖθις μετὰ ταῦτα ἐσκοποῦμεν* 𝔄 Vind., *ἐὰν βούλῃ ἀκούειν καὶ τὰ μετὰ ταῦτα συμβάντα ἡμῖν· αὖθις γὰρ δὴ πάλιν ἐσκοποῦμεν* t. 297 C: *εἰ (εἰς 𝔄) μίαν κεφαλὴν τοῦ λόγου (γρ. τοῦ ὅλου* Vind. mg.*) τις ἀποτέμοι* 𝔄 Vind., *εἰ μίαν κεφαλὴν ἀποτμηθείη τοῦ λόγου* t. Euthyphro 9 C *ἐνενόησα* 𝔄, *ἐνόησα* Vind.: *ἔχομαι* 𝔄; 14 C *ἱκανῶς* t Vind.: *ἴσως* t[2]. Alk. I 133 A *(τοῦ ἐμβλέποντος εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τὸ πρόσωπον ἐμφαίνεται ἐν τῇ τοῦ καταντικρὺ ὄψει ὥσπερ ἐν κατόπτρῳ) ὃ δὴ καὶ κόρην καλοῦμεν* 𝔄 Vind., **hvor t har** *κορυφήν* **for** *κόρην*. **Men der lader sig anføre næsten ligeså vægtige argumenter i modsat retning. Den store lakune 𝔄 har i Theaet. 208 D:** *πάνυ μὲν οὖν* — 209 A *τὸν λόγον* **er Vind. som t fri for (Schanz' Studien p. 67.).** Euthyd. 295 A **har Vind. t** *καὶ σὲ ταῦτα . . . ὁμολογοῦντα*: 𝔄 **mangler** *ὁμολογοῦντα*. **303 D har t og Vind. de i 𝔄 manglende ord** *μήτε ἀγαθὸν πρᾶγμα μήτε λευκὸν μηδ' ἄλλο τῶν τοιούτων μηδέν*[3].

Ἡρακλέους, οἱ δὲ Ἀχαιμένους ἔκγονοι, τὸ δ' Ἡρακλέους τε γένος καὶ τὸ Ἀχαιμένους εἰς Περσέα τὸν Διὸς ἀναφέρεται. I 𝔄 mangler ordene *οἱ δὲ . . . γένος καί*, og mellem *τὸ* og *Ἀχαιμένους* er udraderet nogle bogstaver, hvortil så Schanz siger: «fortasse pro *τὸ* . . fuit *οἱ δέ*, nam in CD (ↄ: Tub. *Π*) verba *ἔκγονοι* — *ἀχαιμένους* omissa.»

[1] Man smlgn. f. eks. hdskr.-teksten med den hos Stobæus (og Eustathius) foreliggende betydelig længere tekst Alk. I 115 E, 128 B og 133 C.

[2] Se Schanz' exegetiske kommentar.

[3] Udeladelsen i 𝔄 skyldes homoioteleuton, så stedet viser kun, at Vind. ikke er afskr. efter 𝔄. Det samme gælder Euthyphr. 12 B, hvor 𝔄 mangler, t Vind. bevarer ordene *ἐγὼ οὖν . . . καὶ αἰδώς*.

Men det vigtigste er, at Vind. også ofte fjærner sig både fra 𝔄 og t, og hvad mere er, at den da ofte har det rigtige. Eksempler er Euthyd. 296 A *(ἐπίσταμαί τῳ) ἃ ἐπίσταμαι* Vind.: *ἀεὶ (αἰεὶ 𝔄) ἐπίσταμαι* 𝔄t; relativet kan ikke undværes. Euthyphr. 15 A *τιμή τε καὶ γέρα* 𝔄t: *τ. τ. κ. δῶρα* Vind., med tilføielsen *γρ. ἔργα* (sic). Krit. 43 D har Vind. det rigtige *τῶν ἀγγελιῶν*, 𝔄t *ἀγγέλων* osv. — Det turde heraf fremgå, at Vind. ikke stammer fra 𝔄 og at den heller ikke stammer fra t, men at den enten repræsenterer en selvstændig recension eller en blandingstekst. I sidste tilfælde må forholdet være det, at den udgår fra en codex af 𝔄-klassen, ældre end den fælles kilde til 𝔄 og *Π* (lakunen i Theaetet), der har haft tilskrevet varianter af t-klassen [1]. Værdt at bemærke i denne sammenhæng er det, at Vind. ofte har t's læsemåder i randen eller mellem linjerne, aldrig 𝔄's. Nogle eksempler: Kriton 52 B *οὔτ' ἐπὶ θεωρίαν πώποτ' ἐκ τῆς πόλεως ἐξῆλθες* 𝔄 [1] Tub. [1] *Π*: i t fortsættes *ὅτι μὴ ἅπαξ εἰς Ἰσθμόν*: Vind. tilføier disse ord i randen. I Euthyd. 301 B har t den rigtige tekst *ἤδη δὲ τοῖν ἀνδροῖν τὴν σοφίαν (ἐπεχείρουν μιμεῖσθαι)*, mens 𝔄 har *ἤδη διὰ τῶν ἀνδρῶν τὴν σοφίαν*, hvorved *μιμεῖσθαι* kommer til at svæve i luften: Vind. læser *ἤδη*
ἐ οι οι
διὰ τῶν ἀνδρῶν τὴν σοφίαν, alt med første hånd [2]. — Resultatet af alt dette bliver, at enten man mener det ene eller det andet om håndskriftets afstamning, bliver man nødt til at tage det med ved fastsættelsen af teksten. Det har Schanz da også indset i den lille udgave in scholarum usum [3], hvor Vind. er opmand mellem 𝔄 og t.

Vind. 21 (*Υ* Bekker, Vind. 2 Stallb.), hvis alder desværre slet ikke antydes nogensteds, er kilde til en hel række hdskr. [4]. Det mest påfaldende ved dette hdskr. er dets indhold, hvor den sædvanlige orden ingenlunde overholdes (tetr. I. II. III, 1. VI,

---

[1] Ifølge aldersangivelsen (af Forlosia) i Lambecius' katalog skulde Vind. være fra IX. årh. og altså selv meget gammel. Men de senere er ikke enige herom.

[2] Scholierne i Vind. stemmer med dem i t. Wohlrab, Platonhandschr. p. 716.

[3] Citeret p. 40. Til datum er udkommet Euthyphron, Kriton og Apologien. Det var at ønske, Phaedon snart fulgte efter, da vi for den første tetralogis vedkommende må søge t's læsemåder i denne udg.

[4] Se ovenfor p. 40 f. En afskrifts afskrift sættes til 12te årh. (Ven. *Σ*. Wohlrab l. l. p. 690).

3—4. VII, 1. III, 3. VIII, 3. IV, 1—2. Axioch., de iusto, de virt., Demon., Sisyph., Alcyon), så at man næsten skulde tro, det slet ikke stammede fra de andres archetypus. Og denne mulighed bør absolut holdes åben, indtil man får sikker oplysning om dets alder og ydre forhold. Nu står man ganske rådvild, når den ene siger, det er skrevet af 2 hænder (Bast), den anden, at der har været 6 hænder om det (Bekker). Jeg skal kun anføre nogle steder, hvor *Y* har en anden læsemåde end 𝔄t: Alk. I 105 D init. *δι᾽ ὃ* 𝔄t: *ὃν Y* med en feil, der forøvrig genfindes i andre hdskr. 114 D *ἐν ἐμοὶ ἐμμελέτησον* t, *ἐν ἐμοὶ ἓν μελέτησον* 𝔄: *ἐμοὶ ἐμμελέτησον* *Y* (både i 𝔄 og i *Y* synes her at foreligge en rettelse); 115 E *εἴπερ ἧ κακὸν ἀπεργάζεται κακὴν καλεῖς,* hvor *Y* har *καλεῖν,* der er galt[1]. På disse steder bliver *Y* den lille. Men den får opreisning, når vi Gorg. 492 B i 𝔄t læser *ἐπεὶ θεοῖς ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξεν ἢ βασιλέων υἱέσιν εἶναι* osv. i et ræsonnement, hvor *θεοὶ* slet ikke hører hjemme (Kallikles udvikler, at de der har magt og midler til at tilfredsstille deres lyster, skal ikke lade sig skræmme af folk, der priser *σωφροσύνη* af nødvendighed); *Y* har *ἐπεί γε οἷς κτλ.*: for dem, der osv. er *σωφροσύνη* en skændsel[2]. Dette kunde man nu med lidt ond vilje forklare som en konjektur. Sér man derimod på Gorg. 509 C *ὡς ἑκάστου κακοῦ μέγεθος πέφυκεν, οὕτω καὶ κάλλος τοῦ δυνατὸν εἶναι ἐφ᾽ ἕκαστα βοηθεῖν καὶ αἰσχύνη τοῦ μή* (således *Y*; 𝔄t har *ἑτοίμη* for *τοῦ μή*), må man indrømme, at det ikke er en af de almindelige hdskr.-konjekturer. Endnu mere gælder dette Phaedo 77 E *ἀλλὰ χρὴ — ἐπᾴδειν αὐτῷ ἑκάστης ἡμέρας ἕως ἂν ἐξεπᾴσητε.* Her har kun *Y* det sidste ord, der ellers er forskrevet på det frygteligste (Heindorf havde fundet det ved konjektur).

Disse to hdskr. er nogle af de første, der må undersøges nøie med hensyn til alder[3] og afstamning. Men i endnu høiere grad gælder dette de helt eller delvis ukendte. Jeg skal af dem

---

[1] Stallb. mente at kunne forsvare det ved at underforstå *δίκαιόν ἐστιν* fra det foregående.

[2] Sådan må sammenhængen være, men i det næste er der feil i alle hdskr., se Schanz.

[3] Som en kuriøs konsekvens af manglen på aldersbestemmelser skal jeg nævne, at mens Jordan Herm. XII, 170 viser, at Ven. *Σ* er afskrift af Marc. 590, der er afskr. af *Y*, vilde Schanz Rh. Mus. XXXIV, 132 aflede *Y* af Escorial. Y 1, 13 : *Σ* er fra ca. 1200, 𝔟 Escor. fra slutn. af 13 årh.!

kun nævne ét: Palat. 173 i Rom (Wilamowitz l. l. p. 986[1] kalder den feilagtig Vat. 193), der indeholder Apologien, Phaidon, Alkibiades I, Gorgias, Menon, Hippias Maior — excerpter af Theaetet, Symposion, Timæus, Staten[1], Protagoras — Lexicon Platonicum ɔ: steder af Euthyphron, Kratylos, Sophisten, Politicus, Parmenides, Lovene, Epinomis — *Ὅροι* — index «manu ut videtur Joannis Scutariotae» saec. XV over indholdet indtil Protagorasexcerpterne incl. Håndskriftets alder lader sig bestemt fastslå ud fra Bekkers iagttagelse, at det er skrevet med samme hånd som Coisl. 345, en codex, B. havde indgående kendskab til, da han havde udgivet sine Anecdota derefter; det tilhører efter Montfaucons katalog over Coisliniana 10de årh.[2]. Bekker har kollationer til Menon og Hippias, og man har efter dem villet sætte hdskr. i forbindelse med de ovenfor behandlede Vindobonenses. Men to dialoger er dog for lidt at bygge en endelig dom på.

Der er således spørgsmål nok at løse, inden vi får et pålideligt og udtømmende hdskr.-apparat. Men opgaven er ikke løst med håndskrifterne alene. Som bekendt har de senere år bragt en del papyruslevninger for dagen, og deriblandt er da også nogle stykker af Platons Phædon og Laches. Navnlig Phædon-fragmenterne har vakt stor opsigt trods de store huller, idet det lader sig gøre at rekonstruere kolumnerne med endog meget stor sikkerhed, og det har da vist sig, at vi her finder en tekst, der afviger meget fra håndskrifternes, og hvor for det meste papyrusteksten er bedst[3]. Jeg skal anføre nogle af de mere betydelige afvigelser. Phaed. 68 A læser hdskr.: *ἢ ἀνθρωπίνων*

---

[1] Nævnes ikke i Stevensons katalog, men hos Bekker (cod. b) og Schneider, der begge har benyttet hdskr. Det samme gælder Parm., Legg. og Epinom.

[2] Overfor disse autoriteter bortfalder Stevensons vaklen mellem 10de og 11te årh. såvel som Jordans ansættelse til 12. årh. (Wohlrab l. l. p. 679).

[3] Man kunde egenlig heller ikke vente andet af en kilde, der kommer forfatterens egen levetid så usædvanlig nær. Dog har H. Usener, Gött. gel. Nachr. 1892, 25 ff. villet bevise det omvendte, øiensynlig i en slags filologisk fortvivlelse over at se tilliden til vor overlevering rystet: «dem wüsten dilettantismus der konjekturenjagd und der glossenspürerei . . . thun sich die thore weit auf.» Forsøget er ikke faldet heldig ud. Den til forklaring af hdskr.s høiere værdi tilføiede hypotese om vor overleverings oprindelse ibd. 181 ff. hviler også på et ret svagt grundlag, se Immisch, Berliner philologische Wochenschrift 1892 sp. 1121.

μὲν παιδικῶν καὶ γυναικῶν καὶ υἱέων ἀποθανόντων πολλοὶ δὴ ἑκόντες ἠθέλησαν εἰς Αἵδου ἐλθεῖν κτλ.; i pap. hedder det med 3 afvigelser: *ἢ ἀνθρωπίν]ων μὲν παιδικῶ[ν καὶ γυναικῶν] ἢ παίδων ἕνεκα [ἀποθανόντων π]ολλοὶ ἑκόντε[ς ἠθέλησαν εἰς Αἵ]δου ἐλθεῖν κτλ.* Her er papyrusteksten absolut den bedste: *ἢ παίδων* giver en klarere sætningsbygning og en videre tanke end *καὶ υἱέων*, men navnlig kunde ingen her finde på at indskyde *ἕνεκα*. Endnu stærkere er afvigelsen 68 B: den vise er sikker på *μηδαμοῦ ἄλλοθι καθαρῶς ἐντεύξεσθαι φρονήσει ἀλλ' ἢ ἐκεῖ* (ↄ: i Hades). *εἰ δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει κτλ.*, hvor pap. ser således ud: *μη]δαμοῦ ἄλλοθι ‖ [δυνατὸν εἶναι κα]θαρῶς φρονήσει ἐν ‖ [τυχεῖν εἰ δὲ τοῦτο ο]ὕτως ἔχει κτλ.* Ordene *ἀλλ' ἢ ἐκεῖ* kan ikke have stået der, og man undværer dem helst. *δυνατὸν εἶναι ἐντυχεῖν* synes kun at bero på konjektur, men er i virkeligheden ganske sikkert. Dels passer ordene lige ind i lakunen, dels finder de bekræftelse derved, at der i randen af 𝔄 står bemærket *γρ. ἄλλοθι δυνατὸν εἶναι καθαρῶς*. Afvigelsen i hdskr. finder sin forklaring i, at *ἐντυχεῖν* blev til *ἐντεύξεσθαι* under påvirkning af stedet lige foran: *λαβὼν σφόδρα τὴν αὐτὴν ἐλπίδα, μηδαμοῦ ἄλλοθι ἐντεύξεσθαι αὐτῇ* (ↄ: *τῇ φρονήσει*) *ἀξίως λόγου ἢ ἐν Αἵδου*. Derved blev *δυνατὸν εἶναι* overflødigt og måtte falde bort; men tilføielsen i 𝔄 viser, at det længe blev slæbt med.

Randbemærkningen i 𝔄 viser os altså et spor af en fra hdskr.ne forskellig ældre recension bevaret på hdskr.nes tid. Og det synes ikke at være det eneste. Fra 12te årh. er os bevaret en oversættelse af Phaedon og Menon, besørget af Henricus Aristippus † 1162[1]. Den er som latinsk gengivelse betragtet gruelig, men får betydning ved sin slaviske gengivelse af den græske tekst, hvor hver eneste partikel gengives: *τῷ ὄντι ἡμῖν δέδεικται ὅτι κτλ.*: procul dubio nobis demonstratum est quoniam (Phæd. 66 D) — *τὸ δ' ἔσχατον πάντων ὅτι*: novissimum autem omnium quoniam (ibd.) — *λέγειν τε καὶ δοξάζειν*: dicere que et opinari (67 B). Det er så gennemført, at man bliver ganske overrasket ved at se *ἐν ᾧ ἂν ζῶμεν* (67 A) poetice et eleganter gengivet: in quo utique vitales auras carpserimus![2] — Det vil således være

[1] Om mandens person se V. Rose Hermes I 367 ff., hvor også et kapitel af Phædo samt de to fortaler meddeles. Hos Wyttenbach findes yderligere nogle spredte citater.

[2] Manden har det fra sin Vergil Aen. I 387 f.: Quisquis es, haud, credo, invisus coelestibus auras vitales carpis.

muligt at læse den græske tekst igennem Aristippus' latin; vi finder da bekræftelse på udslettelsen af *ἴσον* p. 74 E: *ἐνδεῖ δὲ καὶ οὐ δύναται τοιοῦτον εἶναι [ἴσον] οἷον ἐκεῖνο* : deficit autem et nequit tale esse quale illud. — 94 B viser den os, at Arist. har læst *πότερον συγχωροῦσαν τοῖς κατὰ τὸ σῶμα παθήμασιν* (vel *πάθεσιν*) *ἢ καὶ ἐναντιουμένην*, idet han gengiver: utrum assentientem eis quae secundum corpus passionibus vel et adversantem. Det er en forståelig og god tekst, der ganske gør de hokuspokus overflødige, som Schanz har fundet sig foranlediget til i sin tekst, blot fordi 𝔄 (*II* Tub.) mangler *ἢ καί*. Et særlig tydeligt vidnesbyrd om, at vi her står overfor en anden recension, er 96 D: (Jeg mente min opfattelse var rigtig) *ὁπότε τις φαίνοιτο ἄνθρωπος παραστὰς μέγας σμικρῷ μείζων εἶναι αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἵππος ἵππου* : homo magnus parvo maior esse ipso capite et equus equo ɔ: *ἄνθρωπος μέγας σμικροῦ μείζων εἶναι αὐτῇ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἵππος ἵππου.* Desværre foreligger denne oversættelse kun i enkelte brudstykker. Men det, der er, er nok til at vise, at den virkelig kan bruges som tekstkilde. Derimod turde Ficinus' oversættelse have udspillet sin rolle i så henseende. Man vil sikkert ved en indgående prøvelse kunne påvise dens græske kilde i et eller andet italiensk håndskrift.

Det har ikke været meningen her at give en udtømmende oversigt over kilderne til fastsættelsen af Platons tekst; men dog vil det allerede af det her givne være klart, at der ligger mange spørgsmaal uløste, som må klares, før arbeidet er afsluttet. Hvorvidt nu Immisch her er den rette mand, ja det må tiden vise. Hans forsøg på at give Axiochos værdi gennem en ny fortolkning synes efter Wilamowitz' kritik at være forfeilet[1]; i recensionen har han ikke fået alt stoffet med. Men da han selv her gør undskyldning, bør man ikke gå for strængt i rette med ham for det. Så meget ser man, at han er klar over, at Platonoverleveringen ikke er udtømt med ét eller to hdskr. Man tør da håbe, at han vil finde et rigtigere grundlag for sit arbeide end hvad man hidtil har ment at kunne nøies med.

[1] Jeg tør ikke tillade mig nogen selvstændig dom.

Mindre meddelelser.

Pali-Miscellanea.

Af

Dines Andersen.

I. Kālaka*nn*ī.

Dette Navn svarer til Sskr. *kālakar*n*ī*, der hidtil kun er truffet et Par Steder i Sanskrit-Literaturen, nemlig i 1) N*r*si*n*ha-Tāpanīya-Upanishad (Weber, Ind. Stud. IX, 103.), hvor Lykkens Gudinde Lakshmī med et synonymt Udtryk kaldes saaledes, og 2) i Divyāvadāna (ed. Covell & Neil p. 40.), hvor det hedder: *çrī*h *vā bhavatu kālakar*n*ī vā*. Paa dette sidste Sted synes det at være klart, at *kālakar*n*ī* staar som Modsætning til *çrī* og betyder altsaa «Ulykken». Ordet synes ordret at betyde «Sort-Øre», og det er tvivlsomt, om Burnoufs Forklaring (Introd. à l'histoire du Buddhisme Indien. 2. éd. 1876, p. 227 [(1)]) er rigtig: «celui qui a la mort pour pendant d'oreille». Men at Navnet i Indien har været en ganske gængs Benævnelse for en Personifikation af Ulykken, derom vidner dets hyppige Forekomst i Pāli-Literaturen, og her er det især i Jātakaerne, man finder det, medens det vistnok i den øvrige Literatur forekommer sjældnere. Fra det hidtil trykte af Jāt. har jeg optegnet de fleste Steder, hvor Ordet forekommer, og jeg giver her en kort Oversigt derover. *Kālaka*nn*ī* (undertiden: *kālaka*nn*ī*) forkommer som alm. Betegnelse for Ulykkens Gudinde Jāt. V 113, 2, hvor hun nævnes som Modsætning til *Sirī* og *Lakkhī*; i Kommentaren V 114, 23 kaldes hun ogsaa *Alakkhī*. Jāt. III 257, 20 siges hun at være en Datter af Nāgakongen *Virūpakkha*; hun kaldes ogsaa blot *Kālī* eller *Kālī alakkhikā* III 259, 11—20. Som Betegnelse for «Ulykken» maa Ordet vel ogsaa tages VI 347, 21. 349, 4 (modsat *sirī*) og IV 378, 12. Hyppigst anvendes det dog til at betegne en ulykkebringende Person (masc. og fem.): I 234, 24. 323, 14. IV 48, 20—24. 388, 14. V 134, 6. VI 156, 13. 347, 14. 348, 1, 15, 17, 21. Et enkelt af disse Steder staar det synonymt med *dubbhaga* (ulykkelig, VI 347.). Adjectivisk har man *kālaka*nn*ika* I 239, 1, *k.-sadisa* I, 372, 7, *k.-bhūta* I 402, 2 og

med lignende Betydning forekommer Ordet i adskillige Sammensætninger, saaledes i Udtrykket *kālakanni-salākam vāretum* I 239, 27. IV 2, 22. (at kaste Lod for at udfinde den skyldige, Ulykkesfuglen), *k-sakuna* II 153, 23, 154, 1—4 (ildevarslende Fugl), *k-sigālī* II 388, 16 (nederdrægtig, fordømt Shakal), *k-tāpasa* I 325, 21, *k-satta* VI 39, 23, *k-sarīra* V 15, 23, *k-putta* VI. 7, 10, 10, 1; *puttakali* = *putta-kālakannī* V 261, 3 (Ulykkessøn); *rājakali* = *rāja-kālakannī* VI 156, 25 (en slet Konge). Undertiden bruges det ligefrem som Skældsord III 233, 3—5 og IV 388, 18 og VI 4, 22 (om en *Candāla*), IV 328, 10 (om en *tāpasa*). Særlig fremtræder det i enkelte Tilfælde i fem. som Betegnelse for en kivagtig, trættekær Kvinde, en Furie o. l. III 423, 22. 424, 15—27. V 211, 16—19, og undtagelsesvis om en Kvinde, der er besat af en ond Aand I 456, 20. Endelig forekommer det ogsaa et Sted som Egennavn (Mandsnavn), nemlig I 364 ff., hvor det naturligvis har symbolsk Betydning.

II. Sa*n*ika*m*.

Ifølge Childers (Pāli-Dict.) skal dette Ord have de to Betydninger: langsomt, hurtigt (adv.). Ch. udtrykker sin Forundring over, at et og samme Ord har to saa stik modsatte Betydninger, og det med rette, men han anser det dog for utvivlsomt, at Ordet har disse Betydninger. Det Materiale, han havde til sin Raadighed, var vel ringe, men dog mere end nok til at vise det rette. Han anfører ialt ikke mindre end 8 Steder, der ved nøjere Prøvelse viser sig at samstemme ganske godt indbyrdes. Kun paa to af disse Steder tillægger han det Betydningen «hurtig» (quickly), nemlig Dhp. p. 107, 2 *andakāni disvā tāni sanikam apanetvā* ..., hvilket bør gengives: da han saa nogle Æg (blandt Honningcellerne), fjernede han dem forsigtigt (egl. langsomt). Det andet Sted er Jāt. III 27, 2; her indrømmer Ch., at begge Betydninger kan passe, men Fausbøll har dog utvivlsomt Ret, naar han Five Jāt. p. 38 gengiver det ved «softly» ɔ: forsigtigt. Hvad der nærmest har forledet Ch. til at optage Betydningen «hurtigt», er Angivelsen hos Mogg. Abhidhānapp. 1153: *sīghe: sanikam* (quickly). Denne Autoritet har han ikke turdet afvige fra, uagtet det maatte forekomme besynderligt, at her helt mangler Angivelse af den anden (hyppigere) Betydning, og uagtet han havde Stedet fra Brahmāyu S. for sig: *nātisīgham gacchati nātisanikam*, hvor Ordene *sīgham* og *sanikam* opstilles som Mod-

sætninger. Sagen er vel i Virkeligheden den (som Trenckner allerede forlængst har bemærket), at Tilføjelsen «quickly» i Abhidhāna maa bero paa en Fejltagelse, og at der skal læses ⟨a⟩sīghe: *sanikam*. Til nærmere Oplysning af Sagen har jeg (tildels ved Hjælp af Trenckners Optegnelser) samlet en Række Steder fra det trykte af Jāt., som her kortelig skal nævnes: *sanikam gacchati* III 36, 12; 37, 15. *s. āgaccheyyātha* III 37, 13. *s. ānesi* III 36, 20. *s. netvā* III 37, 22. *s. upasamkami* IV 25, 3 (= langsomt). — *s. nisīdāpetvā* III, 42, 2. *pāsam s. nīharitvā* III 186, 12. *s. otārāpetvā* III 372, 21. *s. pāsā mocetvā* IV 418, 13. *andakāni thapetvā s. otara* V 110, 8. *pāde baddhapāsam muducittena s. mocetvā* V 344, 10. (= lempeligt, forsigtigt). — *s. āgantvā* I 292, 30. *sūkaram niddāyantam disvā s. gantvā* . . II 103, 7. *tasmin niddam okkante s. utthāya* V 438, 2. (= forsigtigt, sagte, listende.) — *bhītatasitā hutvā* . . . *s. puttassa santikam gantvā tassa pādesu patitvā* IV 49, 11. (= langsomt ɔ: ængsteligt). — *s. upadhāretha* IV 247, 1 (= langsomt ɔ: nøjagtigt.) — Sammenholder man disse Steder med de allerede hos Ch. nævnte, synes der ikke at kunne være nogen Tvivl om, hvad *sanikam* betyder. Gentaget forekommer det i Mil. Pañh. p. 117, 17—23 = «lidt efter lidt», jfr. sskr. *çanais, çanakais*. *sanikam* er afledt af det sjældnere *sanim* S. N. v. 350: *sanim nikūja bindussarena suvikappitena* (fald blidelig ind med din fine velarticulerede Røst). Mahāv. 156 *sanim sanim* gengives altsaa ogsaa fejlagtigt af Tournour med «rapidly», en Betydning, der lidet stemmer med det iterative Udtryk.

Italienske katakreser.

Af Kr. Nyrop.

I en lille artikel om ordenes liv i «Festskrift til Vilhelm Thomsen» (Kbhvn. 1894) har jeg givet en del exempler på katakreser i forskellige sprog, særlig dansk[1], fransk og tysk; de

[1] Nogle supplerende bemærkninger om katakreser i dette sprog findes i Dania III, 124, 278, 334.

ganske enkelte italienske exempler, jeg dengang kunde anføre, skal jeg her supplere med følgende:

Addosso (ɔ: a dosso). Hvor fuldstændigt dette ord har mistet sin oprindelige betydning «sul dosso», kan f. ex. ses af talemåden: *non avere i calzoni addosso* (ɔ: essere miserabile). Hvis ikke forbindelsen med 'ryg' var helt udvisket, kunde man naturligvis ikke tale om at have «buxer på ryggen».

Cavalcare er løsrevet fra *cavallo*, så at man kan *cavalcare una mula, un mulo, un ciuco,* osv. ligesom man kan *andare a cavallo a un asino* (anf. st. s. 56).

Ferro betyder foruden 'jærn' også en genstand af jærn, som f. ex. våben, strygejærn, hestesko, instrumenter af forskellig art, osv. (samme betydningsovergang ved de fleste stofbenævnelser: *gli ori, gli argenti, i bronzi, le lane,* osv.); endelig vedkommende redskab uden hensyn til materialet, så at man kan *far la calza con ferri d'acciaio* (strikkepinde af stål) eller *ferri di legno* (strikkepinde af træ). Af afledninger med katakretisk betydningsudvidelse kan mærkes **inferriata** (jærnstang, særlig foran vinduer) og **ferrare** (at beslå med jærn, armare di ferro); skønt forbindelsen i bægge ord med *ferro* er umiskendelig, kan man dog tale om *inferriate di legno* og *ferrare d'argento* eller *ferrare i cavalli con ferri d'argento* (smlg. fr. *ferrer d'argent*).

Giorno er allerede omtalt anf. st. s. 51. Af afledninger fortjener **giornale** at mindes. Man kan således tale om *un giornale settimanale, mensile, trimestrale,* ligesom man på fransk kan sige *un journal hebdomadaire* og på engelsk *a weekly journal.* Afledningen **soggiornare** er også mærkelig. I første udgave af «I Promessi Sposi» havde Manzoni skrevet: «Non era un pensiero che potesse *soggiornare un istante* nella testa di Renzo»; denne sætning rettede han i anden udgave til: Non era un pensiero che potesse *fermarsi un momento* nella testa di Renzo». Denne rettelse, der vistnok vil forekomme en Ikke-italiener temmelig overflødig, vinder i høj grad Francesco d'Ovidios billigelse[1], idet han ledsager den med følgende kritiske bemærkning: «Giorno e istante, che accozzo! E come mai esso potè soggiornare ben più d'un istante nella testa del Manzoni»?!

Quadro betegner egentlig en genstand med fire hjørner (di quattro lati), men den oprindelige formbetydning er opgivet i

[1] Saggi critici. Napoli 1878. S. 555.

quadro ovale, quadro tondo; smlg. fr. *un cadre rond*, osv. (anf. st. s. 50).

Quarantena, egl. = spazio di quaranta giorni, dernæst uden hensyn til tallet: *quarantena di sette giorni, di dieci, di venti.* Den egentlige italienske form *quarantina* bruges udelukkende for at betegne et antal af 40. Muligvis er *quarantena* et låneord fra fransk (endelsen *-ena* i de kollektive talord findes iøvrigt regelmæssigt i piemontesisk, svarende til *-ina* i toskansk).

Sciacquare, skylle i Vand, (lavare con nuova acqua), dernæst blot skylle, så at man kan *sciacquarsi la bocca col vino, con un po' d'aceto.*

Ad Menandrum.

Scripsit **Joannes Ræder.**

Menandri fragm. 109 Kock sic legitur apud Clementem (Strom. VII, 4, 24. p. 842 Potter):

> *Ἀγαθόν τί μοι γένοιτο, ὦ πολυτίμητοι θεοί.*
> *ὑποδούμενος τὸν ἱμάντα τῆς δεξιᾶς*
> *ἐμβάδος διέρρηξα. — Εἰκότως, ὦ φλήναφε·*
> *σαπρὸς γὰρ ἦν· σὺ δὲ μικρολόγος οὐκ ἐθέλων*
> *καινὰς πρίασθαι,*

et ita fere iidem versus afferuntur a Theodoreto in Græc. affect. curat. VI, 17 (p. 88 Sylb.) et in Crameri Anecd. Oxon.[1] IV, p. 251.

Primum statim versum claudicare nemo non videt; neque tamen vera esse potest Sylburgii emendatio sic scribentis: *Ἀγαθόν τί μοι γένοιτο, πολύτιμοι θεοί,* quam miro consensu usque ad hunc diem omnes præter Grotium (in Excerptis ex tragoediis et comoediis græcis, Paris. 1626, p. 715) editores amplexi sunt. Recte enim Ammonius (De differentia affinium vocabulorum p. 118): *Πολύτιμος καὶ πολυτίμητος διαφέρει. πολύτιμος μὲν γάρ ἐστιν ὁ πολλῆς τιμῆς ἠγορασμένος ἄνθρωπος· πολυτίμητος δὲ ὁ πολλῆς*

[1] Paris. per errorem indicat Kock.

τιμῆς ἄξιος, ὡς τοὺς θεοὺς πολυτιμήτους λέγομεν; quam sententiam qui impugnarunt (velut Meinekius in Menandri et Philemonis reliquiarum editione et Lobeckius ad Soph. Ajac. p. 242 ed. prioris), attulerunt illi quidem locos aliquot, ubi *πολυτίμητος* pro *πολύτιμος* vel duplici sensu (ut Arist. Acharn. 759. Lucian. Jov. trag. c. 8) usurpatur, neque tamen *πολύτιμος* etiam pro *πολυτίμητος* recte dici inde demonstrare potuerunt; imo vero numquam *πολύτιμοι* dii vocantur, sæpe autem *πολυτίμητοι*, ut apud ipsum Menandrum fragm. 351. 535. Recte igitur Cobetius (Nov. lect. p. 56 sq.) Ammonium secutus in versu nostro verbum *πολυτίμητοι* conservandum esse censet, ipse tamen conjecturam minime probabilem proferens (*ἀγαθόν τί μοι* | *γένοιτο. — Τί δ' ἔστιν; — Ὦ πολυτίμητοι θεοί).*

Ceterum animadvertendum est, apud Theodoretum et Anonymum illum Crameri, qui Theodoretum exscripsit, paulo aliter atque apud Clementem traditum esse hunc versum. Namque non solum in codicibus plerisque (ac nescio an in omnibus) pro *τί μοι* ordine inverso legitur *μοί τι*, sed etiam in optimo illo Theodoreti codice Laurentiano X, 18 ab editoribus nondum adhibito a manu prima sic scriptum inveni:

Ἀγαθόν μοί τι γε τὸ ὦ πολυτίμητοι θεοί,

quam scripturam manus recentior ita correxit, ut inter *γε* et *τὸ* litteras *νοι* inseruerit, quo facto eadem, quæ in ceteris Theodoreti codicibus legitur, scriptura exstitit. Atqui hujus codicis auctoritati tanto plus tribuendum videtur, quod Bodleianus codex, cujus maxime subsidio in Theodoreto edendo usus est Gaisfordius, quique cum illo plerumque consentit, hoc loco lacunam præbet. Quare ego certe non dubito, quin ex his ipsis litteris *νοι* ortum sit illud *μοι*, quod alio apud Clementem, alio apud Theodoretum loco positum reperimus. Quo igitur deleto versum sic restituere possumus:

Ἀγαθόν τι γένοιτο, ὦ πολυτίμητοι θεοί,

ubi quum hiatus etiam in cæsura molestus occurrat, sic potius scribendum:

Ἀγαθόν τι γίνοιτ', ὦ πολυτίμητοι θεοί.

In versibus insequentibus metri causa Meinekius post *ἱμάντα* particulam *γάρ* inseruit et *διέρρηξα* in *ἀπέρρηξ'* commutavit. Melius tamen Sylburgius:

ὑποδούμενος γὰρ ἐμβάδος τῆς δεξιᾶς
τὸν ἱμάντα διέρρηξ'.

Denique Grotii *σὺ δὲ σμικρολόγος οὐ θέλων* (*σμικρολόγος* etiam Theodoretus exhibet) non minus mihi placet quam Meinekii *σὺ δὲ μικρολόγος ἄρ' οὐ θέλων*.

Itaque donec meliores emendationes inveniantur, totum fragmentum sic scribendum esse puto:

Ἀγαθόν τι γίνοιτ', ὦ πολυτίμητοι θεοί.
ὑποδούμενος γὰρ ἐμβάδος τῆς δεξιᾶς
τὸν ἱμάντα διέρρηξ'. — Εἰκότως, ὦ φλήναφε·
σαπρὸς γὰρ ἦν· σὺ δὲ σμικρολόγος οὐ θέλων
καινὰς πρίασθαι.

Miscellanea philologica.

Scripsit **Valdemarus Thoresen.**

I.

In commentariis Servianis sic legimus ad Verg. *ecl.* 3. 8: *hirqui sunt oculorum anguli secundum Suetonium Tranquillum in vitiis corporalibus.* Haec explicatio, sive Servium ipsum auctorem habet, sive quem alium, — Suetonio quidem attribui nullo modo potest -- nemini viro docto, quantum scio, probata est, et collatis versibus Theocr. *idyll.* 5. 41 sq. omnis eximitur dubitatio, quin de capris Damoetas loquatur, non de angulis oculorum. Non tamen licet ut plane confectam relinquere rem, nisi prius erroris, quem in Servii verbis inesse apparet, illustraverimus originem; nam verendum erat, ne granum aliquod sub paleis lateret. Neque procul petenda est explicatio. Primus enim interpres, nisi me omnia fallunt, his verbis usus est: *transversa tuentibus hirquis i. e. angulis oculorum*, quibus lectis insipiens ille homo, quisquis fuit, putavit sese explicatum vidisse verbum quod est *hirquis* (quam formam verbi ignorabat), pro eo quod est *transversa.*

II.

Οὐκ ἂν πριαίμην οὐδενὸς λόγου βροτόν,
ὅστις κεναῖσιν ἐλπίσιν θερμαίνεται.

Haec est tradita scriptura versuum *Aiacis* Sophoclei 477 et 478, quae plerisque iure suspecta fuit, nec defuerunt, qui coniec-

turis sanare locum conarentur. Quas ut parum probabiles relinquimus, ab ipsoque poeta auxilium petemus. Nam quod idem Sophocles alio loco (*Antig.* vv. 1170 sq.) sic loquitur: *τἄλλ' ἐγὼ καπνοῦ σκιᾶς οὐκ ἂν πριαίμην,* mihi quidem paene manifestum videtur, nostro loco aliquid non dissimile dictum fuisse, et pro *λόγου* quaerendum esse verbum, quod vilem significet ac nullius pretii rem. Et exstat tale vocabulum *λόγῳ* simillimum, quo recepto sic censeo restituendum: *οὐκ ἂν πριαίμην οὐδ' ἑνὸς λοποῦ βροτόν*[1] *κτλ.* Coniectura mea eo commendatur, quod Latini vocabulis *nauco* et *hilo* item de rebus minimis vilissimisque utuntur.

III.

M. Cicero quantopere ingenii sui acumini indulserit occasionemque iocandi quam non potuerit praetermittere, nemo nescit. Ridendi autem materiam saepe, quae est natura acuti hominis, ex minimis rebus, velut e nominum sono formave verborum fortuita sumpsit. Talia dicta eius non raro — vidi ego praecipue in libris de divinatione — philologi severi et ab istis nugis remoti parum intellexerunt. Locum hic videbimus, quo iocus, non salsissimus ille quidem, omnes interpretes fugit. Exstat is locus in *epist. ad Att.* I. 16. 13, ubi Cicero Lurconem tribunum plebis dicit solutum esse et Aelia lege et Fufia, *ut legem de ambitu ferret, quam ille bono auspicio claudus homo promulgavit.* Quo modo igitur dici potest, bono auspicio factum esse, ut lator legis claudus esset? Ibi haeserunt viri docti. Nam quod nonnullis hoc cum ironia dictum visum est, id malum est perfugium: quasi vera sententia Ciceronis fuerit, auspicium malum esse. Sine dubio hoc per iocum dixit Cicero, legem de ambitu a claudo homine bono auspicio promulgari; nam qui claudicet, ei neque ire neque ambire promptum esse.

Berigtigelse.

I IV. Bind S. 154 Lin. 21 er Il. IV, 410 med Urette anført for *οὐχ ὁμοιος* = meget større. Det betyder der: ikke saa stor, se v. 405.

J. L. H.

---

[1] Nisi malis *λοβοῦ*, eodem sensu.

Anmeldelser.

F. T. Cooper, Word Formation in the Roman Sermo plebeius. Boston & London 1895; Ginn & Co. XLVII + 327 s.

Kort efter Meyer-Lübkes framställning af den romanska ordbildningen (*Grammatik der romanischen Sprachen II, 2*) framträder Coopers vulgärlatinska ordbildningslära. De båda verken komplettera ju nödvändigtvis hvarandra og gifva tillsammans en ganska fullständig och detaljerad bild af vulgärlatinets lif och utveckling i en viss riktning under loppet af många sekler. Dock är de båda författarnes syn på ämnet i mycket olika. Meyer-Lübke är koncist deskriptiv och behandlar äfven noggrant prefix-, suffix- eller afledningsbetydelsen. Cooper är mera resonerande, sysselsätter sig i synnerhet med statistiska jämförelser och förhållandet mellan olika latinska språkarter, men glömmer därvid stundom att karakterisera betydelsen af de bildningar, han behandlar.

De första raderna af Coopers företal upplysa om att han ämnat skrifva vulgärlatinets historiska grammatik. Då det emellertid blef för mycket på en gång, bröt han ut en del deraf, den som synes ge de tydligaste exemplen på skilnaden mellan vulgärlatin och klassiskt latin. Han blir derigenom ständigt upptagen af att visa, att det eller det fenomenet är vulgärt, och i hvilken mån det är vulgärt och hvad det har för motsvarighet i det klassiska språket. Han har ock funnit sig föranlåten att såsom inledning förutskicka en allmän karakteristik af vulgärlatinet.

Dock är att märka, att denna term *vulgärlatin* ej förekommer hos förf. (*sermo vulgaris* förekommer en eller annan gång, men i hvilken betydelse?). Då man läser hans titel, skulle man tro, att han ville sätta *sermo plebeius* i stället; men sedermera samordnas (s. XX) *sermo cotidianus* och *sermo plebeius* vid sidan af hvarandra, och därtill fogas ytterligare i någon obestämd förbindelse *sermo rusticus* och *sermo militaris* (s. XXIII). Det är en brist, att ej dessa arter af latin sammanslagits till en enhet, då de dock har det gemensamt att vara i visst fall motsatsen mot det klassiska latinet. Det är med hänsyn därtill som såväl Schuchardt som Meyer-Lübke och referenten begagnat *vulgärlatin* såsom sammanfattande benämning för *sermo plebeius, rusticus, prisca latinitas*, etc.[1]; desto hellre som de romanska

---

[1] Se *Forhandlinger paa det fjerde nordiske filologmøde*, s. 147.

språken ha alla dessa språkarter till källor och därmed visa, huru mycket de hade gemensamt. Hvad sönderdelningen beträffar, må här upprepas hvad referenten en gång förut framhållit[1]: «Däraf att man så kan klassificera enstaka ord och fraser, följer ej, att språket i sin helhet så sönderfaller. En teknikers språk är sammansatt af beståndsdelar af alla klasserna, en handtverkares likaså, och det som är specielt, är ofantligt litet.» Alltså som delar af latinet i sin helhet är *sermo urbanus* med sina motsatser *sermo cotidianus*, *sermo plebeius* o. s. v. ej några adekvata uttryck. Men väl tör det ofta kunna lyckas att i fråga särskildt om de ordformer, som Cooper behandlar, fastslå, att den eller den bildningen hufvudsakligen är hemma i landtmännens tal eller i komikernas vulgära dialoger.

I fråga om latinets dialektklyfning uttalar sig författaren försiktigt, till och med något sväfvande. Själfva kärnpunkten af frågan har han icke fattat. Den är, att ett språk, som af alla slags medborgareklasser föres ut till främmande folk och påtvingas dem, icke lefver ett lif, som ägnar sig för dialektal utveckling. All senare språkhistoria lär oss det. Förf. utpekar särskildt en dialekt, den afrikanska, och otvifvelaktigt är, att Afrika visar flere speciella, ej klassiska drag samlade än någon annan provins af det romerska riket. Men man får vara försiktig med ansättandet af ett särskildt *sermo africus*. Erfarenheten har redan visat, att åtskilligt, som en gång trotts vara afrikanskt, vid närmare efterseende dök upp flerstädes eljes. Det var i den fornfranska dialektforskningen en tid, då man trodde sig finna så många pikardiska egenheter; men det berodde därpå, att Pikardiet var rikast representeradt i den studerade litteraturen; då man sedan anträffade och genomgick mera litteratur från andra provinser, försvunno många förmenta pikardismer. Det synes vara ett något liknande förhållande med det afrikanska latinet.

Ett riktigt afvägande af hvad som är klassiskt latin och icke, är naturligtvis ytterst svårt. Då Wölfflin och Sittl (i *Philologus* XXXIV och *Bursians Jahresbericht* LXVIII) gifvit oss förteckningar på vulgärt skrifvande eller vulgariserande författare, få dessa förtekningar naturligtvis begagnas med mycken försiktighet, så till vida som vissa af de nämda författarne, exempelvis Horatius eller Juvenalis, endast högst sällan och undantagsvis tillåta sig vulgarismer. Cooper har måhända ej varit tillräckligt försiktig i detta fall. Det är ej mycket, som ej är vulgärlatin för honom; hela Terentius, hela Lucretius, det mesta af Catullus, mycket af Livius bland annnat. Man undrar ej på, at Wölfflin själf i en kort recension af Coopers bok (*ALL* IX, 600) anser

---

[1] A. a. s. 148.

honom hafva dragit gränsen för vulgärlatinets område alltför vid. Dock må medgifvas, att om i något fall detta område kan utsträckas mera än i andra, torde det vara i ordbildningen. Cooper har nämligen, såväl i den allmänna inledningen som i den speciella afhandlingen, påvisat, att de obildade folkklasserna vilja hafva fylliga ord, längra ord hellre än korta, sammansättningar och afledningar hellre än enkla ord och stamord. Detta bekräftas ju i fullaste mått af de romanska språken: *fas, os* (*oris*), *jus*, *is*, *nare*, *flere*, *ire* hade svårt att hålla sig; *ante* utbyttes mot *abante*, *deabante* (avant, devant); *æternus* mot *æternalis* (éternel), o. s. v. Häri ligger ett viktigt bidrag till det rätta förståendet af de folkliga språkformernas lif i allmänhet.

En källa, som Cooper afstått från att begagna, är inskriftslatinet. Man kan ej annat än beklaga detta, då inskrifterna ofta höra till den allra populäraste språkarten. Så snart ej det af dem bjudna materialet är taget med i beräkningen, lider hvarje framställning af vulgärlatinska företeelser af en svår lucka.

Emellertid är äfven den allmänna delen af Coopers bok, den del, hvarmed referenten hittills sysselsatt sig, mycket förtjänstfull. Den är alltid väckande och vittnar om förtrogenhet med den latinska litteraturen och om en vidsträckt och beundransvärd beläsenhet i allt, som hör till denna litteratur. Nytt och självständigt innehåller den knappt; förf. synes i allmänhet hafva sin styrka i samlande och sammanfattande.

Gången af den speciella afhandlingen är följande: I. Afledning: substantiv, adjektiv, diminutiv, adverb, verb; II. Sammansättning: prepositionssammansättning, nominalsammansättning, hybrider (= grekiska beståndsdelar i lat ord). För hvarja bildning gifvas, så vidt möjligt, sifferuppgifter, som belysa dess förekomst i den klassiska och den vulgära litteraturen. Dessa siffror äro sällan författarens egna; i de flesta fall äro de tagna från Pauckers bekanta studier; men sammanställda med andra resonemang bilda de högeligen intressanta paragrafer. Så t. ex. handlar § 2 om substantiv på *-tio, -sio*. Där citeras Thielmann, som hos Cornif. Rhet. funnit nära 50 ord på *-tio*, under det Cicero har flere hundra. Där citeras Paucker, som inalles räknat 3124 sådana bildningar, af hvilka 1450 hos äldre författare och 862 hos Cæsar och Cicero, i synnerhet hos den sistnämnde. Där citeras Gölzer, som funnit, att 45 användas af Cicero ensam, och andra författare, som beräknat, att Vitruvius tillade 94, Plinius 97, Seneca phil. 74 o. s. v. Efter detta skulle man väl tro, att bildningarna på *-tio*, *-sio* snarare tillhörde den högre, lärda stilen och voro impopulära. Cooper betraktar dem i allmänhet ock så. Men han har funnit, att Plautus ofta använder dem, och

att han särskildt tycker om sådana vändningar som *acerba amatio'st, cautio'st mihi* (= acerbum est amare, mihi cavendum est); och därför räknas de till sermo plebeius. Argumenteringen är svag, ty komikerna upptaga från andra håll än vulgärspråket egendomliga uttryck, som anses göra särskild effekt, och ej sällan smida de dem mer eller mindre fullständigt själfva. Att en bildning, som har en rik användning i det klassiska språket, äfven är produktiv i vulgärspråket, är ju alldeles icke underligt; men att på grund af Plautus och några ex. från Terentius tala om «the fondness of the *sermo plebeius* for verbal abstracts in *-tio, -sio,*» är att gå för långt på vägen att göra allt latin til vulgärlatin. Vidare träffas dessa bildningar ej sällan hos Scriptores rei rusticæ, men bevisar det genast, att de voro beståndsdelar af *sermo rusticus*? kunde de ej också här vara tekniska termer införda af vetenskapliga författare och ej upptagna ur landtmännens språk?

Efter betraktelser sådana som de nu anförda, ehuru de naturligtvis ej alltid framkalla den kritik, som här ägnats § 2, plägar förf. anföra talrika exempel på de ifrågavarande bildningarna. Men dessa exempelsamlingar äro ej tillfredsställande ordnade. Stundom synas författarne fullständigt excerperade, stundom representeras de blott genom få exempel. Det kan naturligtvis ej vara fråga om fullständiga ordlistor: de skulle svälla ut till ett digert lexikon; men något mera system, eller i allt fall ett konsekventare citerande hade varit önskvärdt. För att förblifva vid § 2, är det svårt att se, på hvad grund dess ordlista kommit till. Där upplyses i texten, att Plautus har 94 bildningar på *-tio, -sio;* af dem undvikas 25 af de klassiska författarne; af dessa 25 citeras 23. Om t. ex. Catullus säges ingenting, men från honom anföras *argutatio, basiatio, fututio.* Nu har Catullus åtminstone *essuritio, inrumatio, osculatio,* som äro lika oklassiska, således dubbelt så många som de anförda. Får man häraf en adekvat uppfattning af denna afledningsspridning? Vitruvius har tillagt 94 nya, säges det i texten, och af dem anföras 93; hvarför ej den 94de? Å andra sidan säger texten, att Columella tillade 34 nya, Tertullianus 136; men ordlistan upptar 35 af den förre, 138 af den senare. Ett eller annat af de upptagna orden är således ej för den anförda författaren nytt och står ej i paritet med de öfriga i listan. Eller skulle listan upptaga och utelämna på slump både nya och gamla former? En granskande läsare gör sig allehanda frågor af liknande art.

Sådana anmärkningar kunna göras litet hvarstädes. Det medgifves, att dessa anmärkningar träffa detaljer, som kunna synas små; men på summan af de systematiskt utförda detaljerna hvilar greppet öfver det hela; på en statistik, som ej håller streck, och på exempelsamlingar, som kommit till utan fast plan, står

man som på gungfly, och man förargar sig öfver det myckna arbetet, som hade kunnat föra till så mycket bättre resultat. Naturligtvis är härmed ej sagdt, att ej äfven de delar af arbetet, mot hvilka dessa anmärkningar riktas, ha sina förtjänster. De gifva alltid en ungefärlig, en vag vy öfver ställningen, och de visa, huru mycket intresse såväl i språkligt som stilistiskt afseende ligger i sådana undersökningar.

Om några enskildheter, som synts påfallande under den fortsatta läsningen af Coopers bok, må ytterligare sägas några ord.

I § 3 sammanslås allehanda bildningar på *-tus, -sus*: *primatus, significatus* med *excubitus, nuptus, esus, concussus*, o. s. v., hvilket gör ett något egendomligt intryck. (Det första ex. *algus* hör ju ej alls hit). Intressant är, att med «silfverlatinets» början dessa bildningar utträngde dem på *-tio, -sio*, så att Seneca af ord på *-tus* har 2 mot 1, Plinius 4 mot 1 i förhållande till Cicero (enl. Paucker). Sedan gingo de åter tillbaka för *-tio* (från Tertullianus). Att förf. vill vindicera en viss popularitet åt bildningarna på *-tus, -sus*, synes djärft. De uppgifter, som han i sammanhang därmed ger om de romanska språken, äro alldeles icke riktiga och återfinnas ej hos de af honom citerade Meyer-Lübke och Diez.

I § 4, abstrakta på *-or*, förekommer en lista på ord hos Cicero, hvilka träffas hos äldre författare; annars pläga just de ciceronianska ord anföras, som ej förut träffats i språket; och det är de, som äro af intresse. Att nu Cicero använder *amor, color, dolor* o. s. v., liksom Plautus och Terentius, torde ej intressera någon. Ett intressant exempel på gången af den populära språkutvecklingen visar *-tudo* (§ 11). Bildningar därmed äro talrika i den arkaiska litteraturen (40 ord), sparsamma i den klassiska (30 hos Cicero och Cæsar), men återupplifvades, i följd af den fylligare formen, som öfvervägde *-tas*, i senlatinet, och fortlefva i de romanska språken.

I fråga om adjektiv på *-bundus* (§ 26) framhålles deras sällsynthet, och då 17 förekomma hos Livius, af dem 11 för första gången och 2 för första och sista gången, har man ej försummat häri se ett drag af hans *Patavinitas* (Klotz).

Angående de för romanister så ytterst viktiga bildningarna på *-arius* (§ 18, § 37) uttalar förf. den förmodan, att de hufvudsakligen tillhörde *sermo rusticus*.

Att diminutiverna voro en för vulgus kär ordform, är i och för sig ganska sannolikt och göres af förf. fullt troligt. Formens längd, det gemytliga i den ursprungliga betydelsen, de romanska språkens rikedom på dessa former, författarnes språkbruk, allt talar härför. Men äfven rent artificiella motiv *kunna* medföra et flitigt bruk af diminutiver. Vi ha därpå ett bekant exempel i den Ronsardska skolans stil. Man känner Ronsards

Amelette Ronsardelette,
Mignonnette, doucelette,
Très chère hostesse de mon corps,
Tu descends là-bas foiblelette,
Pasle, maigrelette, seulette,
Dans le froids royaume des morts.

På liknande sätt införde denna skola med flit många andra sällsynta afledningar och ordbildningar, som man, om de uppstått i en af språkhistorien obelyst period, stundom skulle hafva frestats att antaga såsom populära.

Bland de ställen, där vindikationen af vulgärspråk återkommer i något djärf gestalt, må ytterligare blott anföras § 63. Det säges först, att adjektiv sammansatta med förstärkande *per* tillhöra *sermo plebeius*, hvilket bland andra äfven Wölfflin varit benägen antaga. Men strax efteråt ges följande uppgifter. Af de 225 förefintliga sådana adjektiv har Cicero 106, och af dessa endast 19 i brefven, hvilka ju äro den egentligen populära delen af Ciceros verk. Det är ej så lätt att försona dessa fakta, och de ingifva Cooper själf en viss tvekan (s. 254).

Att *biclinium* och *præputium* blifvit behandlade på tvenne ställen (s. 303, 304 och 326, 327), betyder föga. Med mera skäl höra de väl hemma på det senare stället, där förf. ägnar en ganska självständig framställning åt hybrida ordbildningar.

Det vore önskvärdt, att författaren ville använda sin lärdom, sin flit och sin stora begåfning åt andra sidor af vulgärlatinets lif, hvilket han ju allsidigt studerat. Han ger inledningsvis en förhoppning om ett sådant fullföljande af sitt arbete, och vi sluta med att ifrigt uppmana honom därtill.

Göteborg, juni 1896.

Johan Vising.

Edv. Lehmann: Om forholdet mellem religion og kultur i Avesta. København 1896.

Denne disputats er, saa vidt vides, det første på grundteksten baserede skrift om Avesta, der er fremkommet i Danmark siden N. L. Westergaards dage. Allerede denne omstændighed gör, at dets fremkomst må hilses med glæde. Hertil kommer, at det både handler om et interessant æmne og er livlig skrevet. Det er udarbejdet for et par år siden, inden forfatteren endnu var nået til en relativ afslutning af sine studier, og indeholder derfor ting, som forfatteren selv ikke mere vedkender sig. Det

må beklages, at forfatteren ikke af denne omstændighed har taget anledning til at omarbejde bogen, för den blev udgivet. En sådan omarbejdelse vilde utvivlsomt have fjernet i det mindste en del af de ikke uvæsentlige mangler, som ville blive fremhævede i det følgende.

Forfatteren har ikke gjort sig Avestareligionens historiske stilling klar eller i alt fald ikke fremstillet den rigtigt. Derved er han på afgörende punkter kommen til at stille forholdet på hovedet. Hans anvendelse af ordet «kultur» er uklar eller i al fald for indskrænket. Derved kommer han til at negte eller statuere kulturvirkninger, hvor der kun er tale om enkelte, på de forskellige steder forskellige, sider af kulturen, og drage urigtige slutninger, og endelig til helt at overse en af de allervigtigste sider af kulturen. En følge heraf er endvidere, at han kun har haft öje for én side af religionens forhold til kulturen og oversét andre, og det forméntlig de vigtigste. Resultatet af alt dette er, at han ikke har stillet og besvaret spørgsmålet om religion og kultur i Avesta rigtigt, at han i det hele har givet en uretfærdig bedömmelse af Avestareligionen og at han på vigtige punkter har givet urigtige forklaringer i stedet for de rigtige. Han synes desuden at konstruere vel meget a priori, hvorved mange af hans almindelige bemærkninger komme i strid med de virkelige forhold og blive misvisende.

Hvad Avestareligionens historiske stilling angår, fremgår det både umiddelbart af selve Avesta og bestyrkes yderligere ved en sammenligning med Vedareligionen, som den har så mange berøringspunkter med, at disse to religioner ere baserede på en religionsform, hvis praktiske udslag var et trolddomsritual, offre med tilhørende formularer, begge med magisk virkning. Offertrolddommen gik ud på at hjælpe de menneskevenlige og verdensopholdende magter i deres kamp mod de menneskefjendske og verdensødelæggende magter, som man lammede eller dræbte ved offret og formularerne eller styrkede guderne til at overvinde eller dræbe. De magter, som dyrkedes, vare naturfænomener (solen og elementerne), offeringredienserne (navnlig soma'en, i Avesta haoma), og en del mere personlige guder, som det er vanskeligt at identificere med bestemte naturfænomener. Af de onde magter var den vigtigste en slange, som lå i bjergene (rimeligvis omkring hele jorden) og hindrede vandene i at komme ind og udbrede sig på jorden og himlen m. m. Det ritualmæssige offer var *nødvendigt* til verdens opretholdelse, og det bestod for en del i en symbolsk fremstilling i formindsket målestok af solens gang, regnen, befrugtningen etc., hvorved man mente, at man fremtryllede de tilsvarende processer på himlen og i naturen, efter et noget lignende princip som det, der går igen i meget af vore dages overtro som en levning af den gamle hedenske religion. Foruden eller rettere i sammenhæng med

verdensordenens opholdelse skaffede man sig ved sit offer alle slags jordiske goder: sundhed, langt liv, talrigt afkom, rigdom, sejr over fjender, etc., og dette var det endelige formål, derpå lå hovedvægten.

Dette er i hovedsagen bevaret i Avesta. Forfatteren har selv fremhævet den vigtigste af formularerne Ahuna vairya (Honover), det vigtigste af offrene (haoma-offret), de jordiske goder, som tilstræbes, hele det trolddomsagtige åndebekæmpende apparat. — Men med dette forbandtes ved en slags reformation, som kun blev af varighed i Iran, hvor den desuden gik betydelig videre end i Indien, guddommelige væsner med ethisk karaktér (Varuṇa og de andre Āditya'er i Indien, Ameshaspenta'erne i Avesta). Zarathustra, eller de som repræsenteres af ham, førte alt det gode i sidste instans tilbage til én gud Ormazd, alt det onde ligeledes til én overdjævel Ahriman; han har muligvis, trods Darmesteters forbehold i den henséende, forkættret dyrkelsen af nogle af de mere personlige guder som djævledyrkelse; han delte dyrene, planterne etc. mellem Ormazd og Ahriman; han indførte eller udviklede forestillingerne om djævlebesættelse, besmittelse af elementerne og tilhørende renselser; han lærte, at man, foruden ved formularer, offre og renselser, ogsaa kunde hjælpe Ormazd og bekæmpe Ahriman ved kvægavl, agerdyrkning og anden nyttig virksomhed; han lagde en hovedvægt på det andet liv og tilföjede en eschatologi. Dette er måské ikke så ganske lidt; men det er i al fald også det hele. Trolddommen og alt, hvad der står i forbindelse med den, beholdt han, og var, som vi skulle sé, efter sine forudsætninger, nødt til at beholde. Zarathustra's religion er selve den gamle trolddomsreligion, noget modificeret, med en monotheïstisk og eschatologisk baldakin.

Dette historiske forhold har forfatteren åbenbart stillet på hovedet, når han lader «djævleriet», som han kalder det, og den slags ting være en senere folkelig udartning fra Zarathustra's lære[1]. I det hele taget er det vistnok denne grundskade ved afhandlingen, som er skyld i alt det andet, den gör vanskeligheder, hvor der ellers ingen vilde være, stiller det hele i et forunderlig skævt og uklart lys, og gör, at man næsten ingen steder rigtig kan sympathisere med forfatteren, men bliver stødt af, hvad der ellers vilde være de mest uskyldige sætninger af verden. Jeg skal tage et eksempel.

S. 67 nederst skriver han omtrent: «Skavanken ligger der, hvor stærkt formelt udviklede religioner altid begår deres brøde; at de på uethisk måde giver efter for det religiøse begær og i

[1] S 56 synes undtagelsesvis en rigtigere opfattelse at skinne igennem; kun er «djævleriet» ikke «bearbejdet» af Zarathustra, men simpelthen optaget som noget ganske selvfølgeligt.

selve religionens formelle apparat søger at vise en genvej til livsmålet . . .» I mangen anden sammenhæng vilde denne sætning læses med næsten udelt sympathi; men anvendt på Avesta-religionen er det en blodig uret. Lader os først sé fortsættelsen (s. 68): «Dogmatismen . . ., de forstandsligt anlagte folks religiøse fejlgreb, havde ikke slået rod i Avesta; dertil var perserne for praktiske . . . *Ritualismen* derimod, det katolske kirkeonde — kultusdyrkelsen og præsteregimentet — blev parsismens farefulde punkt. Kætteri og vranglære var ikke det værste, de vidste . .; men den, der tager sig forlov at udføre en renselse uden at være bemyndiget dertil og uden at overholde forskrifterne, han skal flås og halshugges; han er den ugudelige dødssynder, som fylder jorden med sygdom og fordærvelse.» Avesta's stilling er her, som sædvanlig, helt misforståèt, og sammenstillingen med katolicismen aldeles uberettiget og misvisende. For Avesta er kætteri og vranglære kun *tanker*, som kunne være slemme nok, da de göre at vedkommende er ude af stand til at kæmpe mod de onde magter; men den, der forsynder sig mod ritualet, synder i *gerning*, og det er gerningen, som umiddelbart bringer ulykke over andre. Forfatteren siger selv ganske rigtigt: «*han* er den ugudelige dødssynder, som fylder jorden med sygdom og fordærvelse.» Hvad under er det så, at det er ham og ikke kætteren, der skal flås og halshugges? Grunden til, at Pārsī'erne ere strengere overfor forsyndelser mod ritualet, og de kristne europæiske folk (ikke «de forstandsmæssigt anlagte folk») overfor vranglære, er ikke at Pārsī'erne ere mere praktiske og de europæiske kristne mere forstandsmæssige; men det ligger i deres ganske forskellige religiøse forudsætninger, mens princippet er det samme i begge tilfælde, nemlig at man er strengest overfor det som gör mest ulykke; for Pārsī'erne var ritualet det vigtigste, fordi det ikke var blot en höjtidelig ceremoni, men den allervigtigste så at sige hygieiniske institution for landet og praktisk sét den væsentligste side af religionen, af hvis benyttelse det afhang, om der skulde komme lykke og velsignelse eller sygdom og død over folket; for kristendommen har ritualet aldrig haft nogen aktuel betydning i den forstand[1], mens man i vranglæren har villet sé en virkelig fare, nemlig den at sjælene derved ledtes bort fra den sande tro og udsattes for evig fortabelse. Deraf følger også, at præsteregimentet hos Pārsī'erne er en *nødvendig* institution ligesom ritualismen, og altså, ligesom denne, ikke kan dadles ud fra

[1] Da forfatteren særlig nævner katholicismen, har han næppe tænkt på de kristnes sakramenter, som virkelig til en vis grad ere analoge med Mazdeïsmens og beslægtede religioners ritual; den gennemgribende forskel på den virkning, der tillægges sakramenterne, og den, der i Mazdeïsmen etc tillægges ritualet, viser måské allerbedst, i hvor höj grad religionens tyngdepunkt er flyttet fra jorden til himlen siden Zarathustra's dage.

religionens egne forudsætninger, mens det modsatte er tilfældet i katholicismen, hvor det vilde være en inconsequents at betragte disse to ting som en integrerende del af religionen selv[1]. — Jeg må derfor også göre indsigelse mod forfatterens efterfølgende betragtninger på s. 68, hvor han skriver: «Men en sådan ritualisme . . . havde ikke været mulig i en religion, for hvilken dette jordiske liv er ét og alt, og som gör menneskets virken til en afgörende betingelse for verdensmålets opnåelse; den forudsætter troen på en anden og höjere existens . . .» Lige det modsatte er tilfældet: Ritualismen er en arv fra en tid, da vægten netop lagdes på det jordiske liv, og da den menneskelige trolddom var en væsentlig og nødvendig faktor i kampen mod alle de ødelæggende ånder; ritualismen har holdt sig *til trods for* den höjere tro, fordi ritualismens virkelige forudsætning, det för-mazdeïstiske hedenskab, har holdt sig i selve Mazdeïsmen. Det modsatte vilde også stride mod erfaringen[2].

Jeg skal nu anføre et eksempel på forfatterens behandling af forholdsreglerne mod elementernes besmittelse og om anvendelsen af renselser og besværgelser. S. 52 skriver han om forfølgelsen af ligbrændingen: «Her er dog den hurtige og fuldstændige tilintetgörelse af liget fanatisk skudt tilside for en langsom og usikker opløsningsmåde. Thi det er ilden og ikke menneskene, man er nænsom over.» Jo, det er netop menneskene, man er nænsom over, da ildens besmittelse vilde være fordærvelig for menneskene. Mon man ikke også i vore dage kunde unde den at blive flået og halshugget, der forgiftede alle brøndene i et land eller blandede tyfusbaciller i alle næringsmidler? og vilde man ikke, når sligt blev opdaget, få travlt med en lang række renselser og desinfektioner, för vandet og næringsmidlerne kunde blive rene igen af «denne gyselige besmittelse»? Der, hvor man i Avesta så besmittelser og djævle, sér man i vore dage bakterier, og hvor man i Avesta anvendte renselser og besværgelser, anvender man nu om stunder desinfektioner. *Princippet* er nöjagtig det samme;

---

[1] Om der ikke desto mindre tillægges dem en sådan betydning i katholicismen, har jeg ikke tilstrækkelig theologisk viden til at afgöre.

[2] Bemærkningen s. 56 øverste stykke «. . . . navnlig fordi — således er menneskene — et kultuselement i reglen først, når det er blevet uforståeligt, bliver rigtig anset for helligt, og først, når det er blevet ubrugeligt, for alvor tages i brug og anvendes ved alle lejligheder» kan let misforstås. Da menneskene ere fornuftvæsner, er det klart, at kultuselementer, lige så vel som alle andre praxis'er, anvendes kun, sålænge de ansés for rationelle; udvides eller forandres den åndelige horizont således, at de ikke længere anses for rationelle, så blegne de og bortfalde; og omvendt, hvor de florere, kan man være vis på, at de af vedkommende anses for rationelle. Forfatteren forstår imidlertid ved «kultuselement» ikke selve ritus'en, men dens materiale, og mener ikke andet end, at ritualerne ere konservative i bibeholdelsen af arkaïstiske redskaber (f. ex. sten- eller kobberknive) og materialer (f. ex. usyret brød).

det er kun de videnskabelige forudsætninger, der ere forskellige; og for den, der betragter ilden som et element ligesom vandet, er det lige så rationelt at forebygge ildens besmittelse som vandets. — Det samme gælder om det øvrige, der siges på s. 52 og andre steder.

Af det anførte vil det allerede fremgå, at forfatteren har ladet måske den allervigtigste side af kulturen ude af betragtning, nemlig den positive viden, og det er dog den, som er bestemmende for de praktiske institutioner. Som følge heraf har han heller ikke kunnet få den forméntlig vigtigste side af religionens forhold til kulturen klart frem, nemlig at religionen hæmmer kulturen i forhold til som den forhindrer den positive viden, og dette gör den, hvor den optager i sig og giver en anticiperet forklaring af problemer, som høre til videnskabens område. Derved vanskeliggör den deres optagelse til videnskabelig behandling, og dette er i höj grad tilfældet med Avesta og de indiske religioner, måske mest Buddhismen. Kommer den positive viden frem (f. ex. udenfra), vil en sådan religion komme i den största fare, hvis det videnskabelige stof er blevet en integrerende dél af den, så at den ikke kan skyde det fra sig. Det ligger i naturens orden, at troen som den anteciperede og derfor mindre fuldkomne erkendelsesform må gå forud for viden, og der måtte gå lange tider hen, og der krævedes særlig heldige omstændigheder, för tidens fylde kunde komme til en religion, der står i pagt med videnskaben. Jeg tror dog, at forfatterens udtalelse på s. 1, at der kun er ringe udsigt til, at forholdet mellem religion og kultur nogensinde vil blive synderlig gunstigt, er for pessimistisk; problemet forekommer mig i princippet at være løst fra religionens side, så at der i længden næppe vil kunne bestå nogen strid mellem tro og viden (eller mellem religion og kultur), men kun mellem forskellig tro.

Den anden måde, hvorpå religionen kan hæmme kulturen, nemlig ved ensidig at vende interessen bort fra verden, vil jeg ikke benægte; men den er efter min mening meget mere individuel og af ringe betydning i sammenligning med den første. I naturreligioner vil den vel ikke godt kunne forekomme. Det er derfor overdrivelse, når forfatteren s. 61 kalder det en «fare, som sniger om i *alle* religioner». I Buddhismen turde den have virket stærkest.

Mens forfatteren i sin opfattelse af begrebet «kultur», som påvist, har oversét den positive viden, gör han på andre steder ikke forskel på forskellige betydninger af ordet og bliver derved misvisende. Når han konstaterer en fremmende virkning af religionen på kulturen i Avesta, tænker han nærmest på agerdyrkning og materiel kultur; når han fraskriver Buddhismen kulturvirkninger, glemmer han, at betvingelse af råhed og töjlen af lidenskaber, som Buddhismen ansés for at have øvet på flere

steder, dog også kan kaldes kulturfremmende, ikke at tale om den imponerende buddhistiske kunst.

Forfatteren synes at nære en vis forkærlighed for almindelige vuer. Ét af dem i det mindste er imidlertid meget mislykket, nemlig det, som han giver på s. 2 af de indiske religioner, hvilket stammer fra, at han har ladet sig dupere af höjst unöjagtige fjerde- eller femtehåndskilder, som for længst ere forældede. Dette hører imidlertid til de ting, som forfatteren nu selv forkaster, og jeg skal derfor ikke opholde mig derved[1].

Forfatteren arbejder på et stort værk over Avesta, som vil kunne blive en særdeles velkommen berigelse af vor videnskabelige litteratur. Der er ikke tvivl om, at han med sin flersidige uddannelse på forhånd har heldige betingelser for at kunne udføre et sådant arbejde. Måtte han nu blot ikke lade forhastede betragtninger løbe af med sig og ikke forsmå at holde sig på höjde med sin egen viden!

S. Sörensen.

Paul Cauer, Grundfragen der Homerkritik. Leipzig 1895, S. Hirzel. 322 S.

Schon voraus hat der Verfasser der obengenannten Arbeit, der bekannte Epigraphiker und Homerherausgeber, in beachtungswerten Zeitschriftaufsätzen Fragen der höheren Homerkritik behandelt, und da er in diesen stets Proben gründlicher Vertrautheit mit dem schwierigen Gegenstand abgelegt wie auch neue Gesichtspunkte in Betracht gezogen hat, so erwartete man mit grossen Verhoffnungen von seinen «Grundfragen der Homerkritik» etwas recht tüchtiges. Auch wurde man durch eine nähere Bekanntschaft mit dieser lesenswerten Arbeit in seiner Erwartung nicht getäuscht.

Das Werk zerfällt in zwei Bücher, deren erstes sich im Anfang mit Aristarch beschäftigt. Der Verf. nimmt den Mittelweg zwischen der Wolf-Nauckschen und der Lehrs-Ludwichschen Ansicht über Aristarchs Einfluss auf den homerischen Vulgatatext.

---

[1] Sammenstillingen af forskellige «sygedjævles» navne med det latinske *æger* s. 20 skal vel næppe være virkelige etymologier. — Afledningen af *ahura* (= skr. *ásura*) af $\sqrt{as}$ (ɔ: *es*) «være» er den almindelig antagne, men forekommer mig lidet tiltalende både fra formens (den «stærke» rodform) og betydningens side; det er fristende at sammenstille det med isl. *áss* (**ansus*).

Aber er folgt auch nicht Wilamowitz, denn er nimmt freilich für gewiss an, dass Aristarch Einfluss auf den Vulgatatext ausgeübt hat, mit Nichten aber in so hohem Grade wie Wilamowitz meint.

Ich meinerseits stehe der Ansicht Wilamowitz' als der Cauers näher. Noch weniger kann ich mich der Ludwich-Cauerschen Ansicht über die Bedeutungslosigkeit der Fayûmer Iliade für die Beurtheilung der Einwirkung der Alexandriner auf den Vulgatatext anschliessen.

Mit vollem Recht aber behauptet der Verf. gegen Lehrs und Ludwich, dass Aristarch sowohl Konjekturen gemacht wie auch solche in den Homertext eingeflochten habe. Man muss die Maassvollendung und Vorsicht bewundern, womit der Verf. bei diesem Beweis zu Wege gegangen ist.

Im folgenden behauptet der Verf. gegen Ludwich, dass man in der homerischen Textkritik nicht bei der Feststellung des alexandrinischen Textes stehen bleiben sondern denselben in der Gestalt rekonstruieren müsse, welche er bei seiner schriftlichen Fixierung von der Redaktion des Peisistratos erhielt; durch diese Redaktion sei ein officiell attisches Homerexemplar geschaffen, aus welchem alle späteren Abschriften herrühren. — Dies ist eine veraltete Ansicht über die Redaktion des Peisistratos, welche in unseren Tagen von Erhardt und Cauer aufgenommen ist. Mir ist es unmöglich an diese zu glauben, denn ich muss daran so lange zweifeln wie der Verf. nicht genügend erklären kann, teils warum die Alexandriner dieses Peisistratosexemplars niemals erwähnen, da sie über so viele andere ihrer Vorlagen berichten, teils warum die patriotischen Dichter und Redner vergessen haben diese unvergängliche Ehre Athens hervorzuheben, obgleich bei ihnen von den homerischen Gesängen gesprochen worden ist.

Auch scheinen mir Ludwich und Wilamowitz in ihrem Zweifel an dem alten Dogma über eine Umschreibung der homerischen Gedichte aus dem altattischen ins ionische Alphabet nicht widerlegt worden zu sein.

Ferner sucht der Verf. von festen Ionismen und charakteristischen Äolismen ausgehend dem relativen Alter der ungleichen Teile der Dichtung auf die Spur zu kommen. Dabei beobachtet er freilich wie bei seinen Rekonstructionsversuchen des voralexandrinischen Homertextes eine rühmenswerte Vorsicht und hält sich von der radikal kühnen Textkritik der holländischen Gelehrten fern, aber kaum kann man mit der Metode des Verfassers sichere Resultate erzielen.

Übrigens zieht der Verf. den Charakter der Kunstpoesie der homerischen Gedichte und ihre Eigentümlichkeit, im Kunstdialekt verfasst zu sein, nicht genügend in Betracht.

Im zweiten Buche unterwirft der Verf. den Inhalt einer Analyse. Er behauptet darin mit vollem Recht, wie es mir scheint, gegen Sittl und Ed. Meyer, dass zur Zeit der äolischen Erobe-

rung die Kämpfe des trojanischen Krieges gekämpft worden sind, obgleich es ihm kaum gelingt überzeugend zu beweisen, dass der ursprünglichen Sagenversion gemäss Ilios nicht genommen worden ist.

Gleichfalls kann man nicht immer wagen ihm zu folgen, wenn er sich der Schwierigkeiten zu entheben sucht, die sich dieser Annahme in den Weg stellen. Eine solche Schwierigkeit gewahrt der Verf. in der Benennung der Griechen, doch findet er dieselbe bedeutungslos. Denn die *Δαναοί* haben in dem historischen Griechenland keinen Platz, die *'Αχαιοί* haben in der Phthiotis ihren Ursprung und die *'Αργεῖοι* wohnen ursprünglich im thessalischen Argos. Die Dichter haben diese Namen der besonderen Völkerschaften später auf das ganze griechische Volk übertragen. Agamemnon ist demnach ursprünglich ein Thessaler, ebenso Nestor und Neleus. Die Beziehungen Agamemnons und Menelaos' zu Mykene und Lakedaimon sind sekundär. Aus diesem Allen geht es hervor, dass der dorischen Wanderung der historische Grund entzogen wird.

Ferner glaubt der Verf., dass die homerische Kultur jünger als die mykenische sei, und dass wir in den homerischen Gesängen einen unwillkürlichen Niederschlag einer in sich zusammenhängenden, jahrhundertelangen Entwickelung haben, und wir können durch kulturhistorische Betrachtung ältere und jüngere Stücke der Dichtung bestimmen. Das Eisen, die Mitgift, das Verehren der Götter in Tempeln gehören zu den späteren Teilen.

Ebenso können wir durch ungleiche religiöse und mythologische Vorstellungen das Alter der Partieen bestimmen. Die Teile, in welchen sich die Göttererscheinungen leicht aus dem Zusammenhange lösen lassen oder in denen sich die Götter den Menschen unsichtbar offenbaren, sind alten Datums.

Hierdurch haben wir aber keine sicheren Kriterien gewonnen, denn Nichts ist so inconsequent als mythologische Vorstellungen, und formartige Wendungen, die althergebrachte Sitten abspiegeln, können nicht selten von jüngeren Dichtern wiedergegeben werden. Nichts hindert übrigens daran, dass ältere Ansichten von jüngeren Sängern aufgenommen werden. Der Verf. meint auch selbst (s. 195), dass die homerischen Gesänge entstanden sind, als sich ungleiche Kultur- und Religionsströmungen gegeneinander brachen.

Der Verf. äussert auch seinen Zweifel über die von Lachmann eingeführte Metode, aus sachlichen Widersprüchen auf ungleiche Verfasser zu schliessen. Gern gestehen wir ein, dass viel Unfug und viel Übertreibung mit dieser Metode getrieben worden ist, aber sie scheint nichtsdestoweniger noch unbesiegt zu bestehen. Denn es finden sich doch offenbare Widersprüche, welche unmöglich einem Dichter zugeschrieben werden können.

Das Buch ist im Ganzen interessant und lehrreich und kann

daher allen denen warm empfohlen werden, welche sich nicht nur für Homer sondern auch für die antike Welt im Grossen und Ganzen interessieren. Wir sagen hiermit dem Verfasser freundlichen Dank für alles Angenehme und Nützliche was er uns durch dieses Buch vergönnt hat.

Upsala, April 1896.

J. E. Hylén.

Ernst Kornemann, Die historische Schriftstellerei des *C. Asinius Pollio*. Zugleich ein Beitrag zur Quellenforschung über *Appian* und *Plutarch*. Leipzig 1896, Teubner. (Særtryk af 22. Suppl.-bd. til Jahrb. f. class. phil. S. 557—692.)

At et Kildeskrift som Asinius Pollios historiske Værk om Borgerkrigene er blevet flittigt benyttet af de senere Forfattere, er i og for sig naturligt og bevises ved Citater hos Velleius, Suetonius, Plutarch, Appian. Dio Cassius og andre. Imidlertid er det kun sjeldent, at de gamle Forfattere angive deres Kilder, og der er god Grund til at antage, at navnlig *Appian* og *Plutarch* i langt større Udstrækning end Citaterne vise — direkte eller indirekte — have øst af Pollios Værk. Historikeren *Ranke* har allerede antydet den Mulighed, at man støttet paa Appian og Plutarch «fragmentarisk kunde rekonstruere Asinius' tabte Værk».

Det er denne Tanke, Dr. K. har søgt at udføre; men han maa indrømme, at Ranke har Ret, naar han tilføjer: «Dog tilstaar jeg gerne, at Udbyttet vilde være tvivlsomt: det vilde være et «*periculosae plenum opus aleae*». Af Horats' Ode til Pollio (II. 1) ved vi, at han begyndte sit Værk med Aaret 60 (Sallusts historiae endte med Aaret 67); de første 10 Aar var vel nærmest en Indledning til Værket. Hvor langt det gik, kan ikke siges med Sikkerhed; de fleste antage, at Slaget ved Philippi dannede Slutningen, K. mener, at det er fortsat indtil Slaget ved Aktium. I sin Rekonstruktion gaar han (noget inkonsekvent) dog kun til Brutus' og Cassius' Død; som Fragmenter af Pollios Historie (i udvidet Forstand) anfører han 131 Steder, hvor enten Asinius Pollio udtrykkelig nævnes, eller hvor en paafaldende Samstemmen af flere Forfattere (navnlig Plutarch og Appian) synes at pege hen paa en fælles Kilde.

Der er meget, som taler for, at Asinius Pollio er denne fælles Kilde; K. mener *direkte*, og er ikke utilbøjelig til at forudsætte en græsk Oversættelse af Pollios Historiae, hvorom vi

ellers intet vide. «Mit der Möglichkeit griechischer Uebersetzungen lateinischer Werke in der damals ganz hellenisierten römischen Welt wird viel zu wenig gerechnet.» Maaske; men naar K. antager Asinius Pollio for Appians *eneste* Kilde (Vorlage), gaar han vist i hver Fald for vidt.

Om *Livius* har benyttet *Asinius Pollio*, er et meget omtvistet Spørgsmaal. K. mener at kunne slutte en saadan Benyttelse bl. andet af Dio Cassius' Beretning om Slaget ved Pharsalus. I Reglen stiller man Livius' Beretning i Modsætning til Asinius Pollios, saaledes at man mener at kunne spore Livius som Kilde for Dio Cassius, Lucan og de senere Epitomatorer, medens Appian renest gengiver Asinius og Plutarch har øst af begge Kilder.

Kornemanns Undersøgelse rører ved en Mængde interessante Spørgsmaal, giver ogsaa Bidrag til deres Løsning; men i det hele naar man ikke længer end til at sige: *adhuc sub judice lis est.*

Joh. Forchhammer.

Axel Kock, Om språkets förändring. (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola, III.) Göteborg 1896, Wettergren & Kerber. 171 S.

Forfatteren har med Held løst den Opgave at give en pålidelig videnskabelig Fremstilling i en livlig og letlæselig Form, der er forståelig for alle dannede også uden filologiske eller sproglige Kundskaber. Uden at nogen systematiserende Inddeling påtrænger sig Læseren, giver Bogen en klar og velordnet Oversigt over de vigtigste Spörgsmål, der knytter sig til Problemet om Sprogets Forandring. Efter nogle orienterende Bemærkninger om Sproghistorikerens Opgave, om Sprog og Dialekter og om Sprogblanding begynder S. 22 Fremstillingen af Forandringerne i et Sprogs Ordforråd med specielt Hensyn til Svensk; de forskellige Måder, hvorpå nye Ord kommer ind i Sproget eller ældre Ord tabes, drøftes S. 22—55. Forandringerne i Ordenes Betydning belyses S. 55—102. Efter nogle Eksempler på bevidste Forandringer i Ordenes Form går Forf. S. 112 over til at omtale de ubevidste Forandringer, der hidføres ved Analogidannelser (— S. 130) og Lydlove (— S. 158) Der gives nogle Antydninger om Grundene til Lydloves Indtræden, og Bogen afsluttes med nogle almindeligere Betragtninger, der udmunder i den Sætning, at Sproget til en vis Grad befinder sig i et Kredsløb.

De talrige interessante Eksempler vidner både om Grundigheden i Forfatterens egen Granskning og om den Omhu, hvormed han har fulgt andre Sprogforskeres Arbejder, så at Læseren kan tage Bogen i Hånden med ubetinget Tillid.

Til S. 15 ff. skal jeg bemærke, at jeg ikke finder Betegnelsen Blandingssprog træffende hverken for Engelsk eller for Albanesisk. Det synes at fremgå af Udviklingen S. 12, at Forf. betragter «Sprogblanding» (ɔ: massevis Optagelse af Låneord i et Sprog fra et fremmed Sprog) som et Overgangstrin til Sprogskifte. Dette kan jeg ikke indrömme; et Sprog vedbliver at beholde sin ejendommelige Karakter, selv om det optager endnu flere Låneord end Albanesisk og Engelsk; og Sprogskifte indtræder ikke ved, at Forskellen mellem de to kæmpende Sprog udviskes; den vedbliver at bestå fuldstændig skarp lige til det sidste. Et Overgangstrin til Sprogskifte er derimod Bilingvitét; ja, man kan opstille en hel Række Overgangstrin efter den forskellige Rolle, som hvert af de to Sprog spiller for den bilingve Befolkning. — S. 70 anfører Forf. et også af Jespersen, Progress in Language S. 351, benyttet Eksempel: de forskellige Udtryk for ‚vaske‘ hos Cheroki-Indianerne. Noget lignende findes i Nyirsk; ifølge Atkinson, The Passions and the Homilies from Leabhar Breac S. 711, bruges i Munster det gamle *foilcim* om at vaske Hovedet, *nigim* om Hænderne, og *indalim* om Fødderne. (På Arran er *nigim* eneherskende.) — S. 161 anføres den Formodning, at Overgangen fra det latinske lange *u* til det nuværende franske *u* (vort *y*) såvelsom en tilsvarende Lydovergang i Hollandsk skulde skyldes Gallernes Udtalesæt. Analoge Overgange forekommer ganske vist i de britanniske Sprog (Kymrisk, Cornisk, Bretonisk), men deraf følger ikke med nogensomhelst Sikkerhed, at Gallerne har haft Disposition i samme Retning. På den anden Side forekommer lignende Overgange (fra *ū* til en «mixed» eller «front» Vokal med eller uden Læberunding) også på ganske andre Steder: ievr. *ū* > slav. *y* (high-mixed) alb. *ü* og *i*. Også det svenske *u*, der ifølge Sweet er = det kymriske *u* + Læberunding, er til en vis Grad en Parallel. Man må derfor have Lov til at nære Skepsis med Hensyn til den galliske Indflydelse på dette Punkt af den franske Lydudvikling.

København, d. 29. August 1896.

Holger Pedersen.

T. Macci Plauti comoediae ex recensione *Georgii Goetz* et *Friderici Schoell.* Fasc. V—VII. Lipsiae 1896, Teubner. XI + 207, XXI + 212, XVIII + 165 pp.

Disse tre Hæfter afslutte den Teubnerske Textudgave af Plautus. I en Anmeldelse af de fire förste Hæfter her i Tidsskriftet (III. Række, IV. Bind, S. 90) er Udgavens Brugbarhed og Textens Behandling i Almindelighed omtalt. Betydningen af, at en fuldstændig, let tilgængelig Textudgave af Plautus nu kan faas, vil sikkert snart vise sig i et forøget Studium af denne Forfatter.

Fasc. V indeholder *Mostellaria, Persa, Poenulus.* Fasc. VI *Pseudolus, Rudens, Stichus.* Fasc. VII *Trinummus, Truculentus* og Fragmenterne, samt en kort Fortegnelse over de i Komedierne anvendte Metra, saaledes ordnet, at der ved de enkelte Arter af Versemaalene angives, hvor disse findes i samtlige Komedier, 1) iambiske Versemaal, 2) trochaiske, 3) anapæstiske, 4) kretiske, 5) bacchiaci, 6) daktyliske, desuden thymelici, choriambici og tvivlsomme.

Det glæder Anm. at se, at Udgg. have fulgt den her i Tidsskriftet fremsatte Opfattelse af Most. 508 (497 U) og betegnet den förste Del af Verset som sagt inde fra Huset «*Hicine percussit?*» (Nord. tidskr. f. filol. Ny række. VI. Bd. 1883—84, S. 60). Samme Opfattelse blev senere fremsat af Brix (N. Jahrb. XXXI p. 198) og er derved blevet Udgg. bekendt. Ussing mente ikke at kunne tiltræde denne Opfattelse, fordi Pronominet *(hic)* her ikke skulde passe. Dog synes Brugen af *hic* om den, som i Øjeblikket ligger den Talendes Tanke nærmest, den som han med Spænding venter el. lign. («ham, vi gemmer os for», «ham, Du véd nok»), at være ret naturlig. I *Menaechmi* 856 U staar *hic* brugt om den Aand, som den foregivne Sindssyge tænker at kæmpe med og helt er optaget af uden at se ham: «Sed quis *hic* est, qui me capillo hinc de curru deripit?»

C. Jørgensen.

W. M. Lindsay, The Palatine text of Plautus. Oxford 1896, Parker & Co. 20 p.

To forskellige Recensioner af Plautus's Text ere bevarede fra Oldtiden, den ene i den berömte ambrosianske Palimpsest, den anden i de øvrige saakaldte palatinske Haandskrifter. Hovedhaandskriftet blandt disse er Codex Vetus (B) i Vaticanet; til Læsemaaderne af dette Haandskrift, som anføres i den nye Bearbejdelse af Ritschl's Udgave, kan *L.* föje en Del «corrigenda»,

og han udtaler Ønsket om et photographisk Facsimile af dette Haandskrift. Afhandlingen undersøger Forholdet mellem B og de andre Haandskrifter, og hvorledes B selv er blevet til, og drager interessante Slutninger af Granskningen af de talrige Rettelser, som findes i forskellige Dele af B.; vigtigst ere de i den förste Del (de 8 förste Stykker), hvor man kan udskille dem, som hidröre fra en officiel «corrector», der benyttede andre Haandskrifter end Originalen til B.

C. J.

Opere Minori di Dante Alighieri. Il Trattato de Vulgari Eloquentia per cura di *Pio Rajna.* Firenze 1896, successori Le Monnier. CCXV + 206 S. stor oktav.

Liksom det saknas en fullt nöjaktig, den nuvarande vetenskapen värdig biografi af Dante, så hafva hittills af hans verk saknats editioner, som haft samma egenskaper. Detta har mer än väl insetts af Società dantesca italiana, som därför nyligen gått i författning om att afhjälpa denna brist. Den har portionerat ut skaldens olika verk åt olika vetenskapsmän, hvilkas kända lärdom och samvetsgrannhet borga för att sällskapets goda idé skall få ett tillfredsställande utförande. *Vita nova* och *Rime* äro gifna åt Michele Barbi, *Convivio* åt E. G. Parodi, *Epistolæ* och *Egloghe* åt F. Novati, *De Monarchia* åt E. Rostagno. *Komedien* har ansetts böra anförtros åt samarbete af flere händer, då det ännu återstår ett så drygt förarbetande af det oerhördt digra handskriftsmaterialet. Icke för ty torde det dröja länge, innan desse flere arbetare bli färdiga med sin uppgift; de finnas, som tro sig kunna förutspå, att det ej blir i nu lefvande generationers tid.

De Vulgari Eloquentia hade anförtrotts åt Pio Rajna. Ett resultat af hans arbete föreligger sedan några månader i här ofvan förtecknade präktiga publikation. Det är emellertid blott en textupplaga. De sakliga och språkliga anmärkningarna samt ordförteckningen äro sparade till ett följande band. Med hänsyn till den lilla skriftens stora intresse och Dantes högst egendomliga latin motses detta med allra största spänning. Det bör blifva desto innehållsrikare, som professor Rajna i anslutning till den nu gjorda publikationen har ägnat ifriga studier åt det äldsta italienska språket och dess historia.

Emellertid innehåller redan textupplagan en rikedom af upplysningar. Den utförliga inledningen omfattar I: beskrifning och historik af de tre handskrifterna i Grenoble, i Milano (Trivulzianska biblioteket) och i Vatikanen; II: öfversättningar, citat, editioner; III: grunderna för den gifna texten, d. v. s. jämförelser

mellan handskrifterna och redogörelse för ortografien. I dessa tre utförligt behandlade kapitel inflätas mångfaldiga bidrag till Italiens lärdomshistoria, hufvudsakligen af bibliografisk och biografisk natur; så gifvas där elementerna till en korrekt biografi af Corbinelli, den som först lät trycka De Vulgari Eloquentia.

Den därpå följande texten, som är med största omsorg och skarpsinnighet fastställd, beledsagas af rikhaltiga noter. De äro ju egentligen af textkritisk natur; men under diskussionen af de tvifvelaktiga läsarterna och beriktigandet af föregångares, särskildt Corbinellis, Trissinos, Fraticellis, Wittes, Prompts uppfattningar komma så många värdefulla upplysningar i dagen, att noterna i ej ringa mån ersätta en språklig och saklig kommentar.

Den debut, som det italienska Dantesällskapet med denna publikation gör på Danteeditionernas område, är således utomordentligt lyckad, så som detta ju ej kunde vara annat, då sällskapet företräddes af professor Rajna. Hvarje vän af Italiens litteratur och dess störste bärare önskar af allt hjärta, att sällskapets öfriga editioner måtte snart följa den första i spåren och blifva den värdiga.

Johan Vising.

Aeschyli fabulae. Cum lectionibus et scholiis codicis Medicei et in Agamemnonem codicis Florentini ab Hieronymo *Vitelli* denuo collatis ed. *N. Wecklein*. Pars I & II. Berlin 1885, Calvary. XVI + 677 og 394 S.

Denne Anmeldelse, hvis nærmeste Foranledning er Udgivelsen af nogle Supplementer til Weckleins Æschylusudgave for et Aarstid siden, kommer saa længe efter Udgavens væsentligste Partier, at Dommen over denne forlængst er fældet. Det kan da kun blive Opgaven kort at formulere denne Dom med Henvisning til den andetsteds og af Andre givne Begrundelse, til Oplysning for dem der vil benytte Bogen uden at kjende de sidste Aars Arbeider over Æschylus.

Efter en kort Fortale, hvori Grundsætningerne for Udgaven fremstilles og de benyttede Hdss. opregnes og beskrives, følger Texten med Mediceerhaandskriftets Scholier og Læsemaader; dernæst Fragmenterne med udførlig Kildeangivelse; endelig, i 2den Deel, en Opregning af samtlige Conjecturer til Æschylus, paa de faa nær, der er optagne i Texten eller meddelte i Apparatet under den.

Udgavens Betydning ligger fremfor alt i den nye Collation af cod. M(ediceus). Vel kjendtes dette Hds. tidligere, deels gjennem Dindorfs Collationer, deels gjennem Merkels Gjengivelse; men

ingen af Delene var fuldt tilstrækkelige. At den nye Collation er det, derfor borger Vitellis Navn; det Arbeide vil ikke behøve at gjøres om, og selv den Udgave i fotografisk Facsimile, der nu er besørget af Laurentianerbiblioteket, vil ikke gjøre Weckleins Udgave overflødig; intet Facsimile kan erstatte en nøiagtig og kyndig Collation. For saa vidt er Udgaven afsluttende og vil danne Grundlaget for al fremtidig kritisk Bearbeidelse af Æschylus.

Udgiveren har dog vist tænkt sig, at den skulde være noget mere: at den overhovedet skulde være den afsluttende Udgave af Æschylus, hvad det kritiske Apparat angaaer. Det vilde den nemlig i Hovedsagen være, dersom hans kritiske Grundsætning var rigtig: at alle vore Haandskrifter stammer fra M. Denne Grundsætning, der først er bleven udførlig begrundet af Dindorf, er almindelig anerkjendt for de fire Stykkers Vedkommende (Hiketiderne og Orestien); for de tre andres har den altid været bestridt, og det kan nu ansees for sikkert, at den er urigtig. v. Wilamowitz har nemlig (i Hermes XXV) beviist, at de Scholier der findes i de yngre Haandskrifter, ikke er blotte Bearbeidelser af Mediceerscholierne, men repræsenterer en selvstændig og tildeels fyldigere Overlevering. Dermed er Sagen given ogsaa for Textens Vedkommende, der, som v. Wilamowitz med fuld Ret har hævdet, ikke lader sig skille fra Scholierne. De yngre Haandskrifters Text er imidlertid kun ufuldstændig bekjendt; Oplysninger om dem maa endnu søges i Hermanns Udgave. Ganske vist vil et nøiere Kjendskab til dem ikke bringe noget stort Udbytte for Æschylus's Text; dertil er denne, som Tragikernes i det Hele, for fast og eensartet ogsaa i de groveste Feil; men det taler dog ikke synderlig til Ære for de sidste halvhundrede Aars Æschylusforskning, at man er vedblevet at strides om disse Haandskrifters Betydning uden at skaffe ordentlige Oplysninger om dem selv. For en fremtidig Udgiver af Æschylus vil det blive den første Opgave at tilveiebringe et fuldstændigt Materiale til Bedømmelse af den yngre Haandskriftmasse baade for Textens og Scholiernes Vedkommende og at fremlægge det i sigtet Form. At Wecklein ikke har gjort dette, er fra hans Standpunkt korrekt; men det forringer i væsentlig Grad hans Udgaves Værdi.

I sin Text holder W. sig nøie til M; bl. a. har han ogsaa gjengivet dets Versinddeling. Det har været hans Hensigt hermed at skaffe et fast Grundlag for Citeringen af Æschylus, og han har utvivlsomt seet den rette Vei til at befrie Philologerne for en utaalelig Plage, som enhver der blot har skullet slaae et Tragikercitat efter har lidt under. Des mere maa man undres over at v. Wilamowitz i sin Udgave af Choephorerne alligevel har opgivet Weckleins Tælling. Dette skyldes ganske vist tildeels Uagtsomhedsfeil af v. Wilamowitz; men Udgangspunktet for Afvigelsen falder for saa vidt Wecklein til Last, som han har undladt at tælle det uægte Vers 69 (der findes i M) med — fra

hans Standpunkt en grov Inconsekvens. — Af Conjecturer har W. kun optaget de ganske sikre i sin Text, saaledes at talrige Steder aabenbare Corrupteler er blevne staaende — undertiden rigtignok endog hvor det Rigtige er fundet og af W. angivet i Apparatet; saaledes Prom. 738 og 1018 (rettede af Hermann). Nogen Betegnelse af fordærvede Steder gives ikke i Texten; men i Apparatet meddeles regelmæssig Forslag til deres Rettelse, ofte af Udgiveren selv. De viser at han ikke har ændret sine kjendte Grundsætninger for Tragikernes Textbehandling; som Exempel instar omnium kan tjene Pers. 601 ff.: *φίλοι, κακῶν μὲν ὅστις ἔμπορος* (*ἔμπειρος* recc.) *κυρεῖ, ἐπίσταται, βροτοῖσιν ὡς ὅταν κλυδὼν κακῶν ἐπέλθῃ* M; *φίλοι, βροτείων ὅστις ἐμπερὴς κυρεῖ, ἐπίσταται, κακῶν μὲν ὡς ὅταν τινὰ κλύδων ἐπέλθῃ* Weckl. Et Kors i Texten var en nemmere og for sund Sans mere tiltalende Maade at betegne Corrupteler paa; og selv det kunde vel undværes netop her.

Den tilføiede Samling af Æschylus's Fragmenter er udgivet efter 3die Udgave af Naucks Tragicorum Fragmenta og adskiller sig fra denne væsentlig kun ved, at W. har medtaget fyldige Angivelser af den moderne Litteratur til de tabte Tragedier. Ligheden er ellers saa stor — og maatte vel ifølge Sagens Natur blive det —, at der vel havde været Anledning til, ogsaa af andre Hensyn end de reent videnskabelige, enten heelt at udelade dette Parti af Udgaven eller ialtfald at give det en anden Form.

Det omfangsrige Tillæg med Conjecturer til Æschylus er en Velgjerning for alle der vil beskjæftige sig kritisk med hans Poesie. Om det er fuldstændigt, er jeg ude af Stand til at bedømme; men selv om der skulde mangle eet og andet, vil en Samling som denne altid spare Andre en Mængde Arbeide.

For i Korthed at sammenfatte Ovenstaaende: Weckleins Udgave er ikke blot en nyttig, men indtil videre en uundværlig Bog; men den er ikke en Bog, der for lange Tider gjør en ny kritisk Udgave af Æschylus overflødig.

A. B. Drachmann.

Scholia in *Aeschyli* Persas. Recensuit, apparatu critico instruxit, cum praefatione de archetypo codicum Aeschyli scripta edidit *O. Dähnhardt.* Leipzig 1894, Teubner. (Bibliotheca Teubneriana.) LXVI + 275 S.

Dähnhardts Bog er nok saa meget et Indlæg i Striden om Æschyluskritikens Grundlag som en Udgave af Scholierne til Perserne. I Indledningen eftervises det udførligt, at de yngre Haand-

skrifters Text og Scholier repræsenterer en selvstændig Overlevering; derpaa aftrykkes i tre Kolonner ved Siden af hinanden de yngre Scholier (med kritisk Apparat), de yngre Haandskrifters Glosser, og Mediceerens Scholier og Glosser. — Af alt dette er det Meste overflødigt. Indledningen kunde for største Delen undværes efter v. Wilamowitz's lille Artikel i Hermes (se ovenfor); Mediceerscholierne kunde undværes, da de er fuldstændig kjendte, og af Glosserne burde mindst de $^9/_{10}$ have været udeladte. At Udgiveren har taget saa Meget med, kan kun forklares ved at han har villet fremlægge det fuldstændige Bevismateriale for sine Resultater; men dette var saa meget mindre nødvendigt, som disse deels ikke er nye, deels tilstrækkelig begrundede i Indledningen. — Hvad der bliver tilbage efter denne Reduktion, er i Hovedsagen to Ting: en paa Haandskrifter bygget Udgave af de yngre Scholier, og Paavisningen af at der ogsaa i de yngre Haandskrifters Interlinearglosser kan skjule sig en virkelig Overlevering. Begge Dele fortjener Paaskjønnelse, omend Haandskriftmaterialet er ufuldstændigt; hvad særlig det andet Punkt angaaer, er det af ikke ringe Interesse, ogsaa fordi Dähnhardts Iagttagelse bekræftes paa andre Omraader (jvfr. Schroeder i Philologus LIV 283 Note), og fordi man let er tilbøielig til at overse nogle faa Guldkorn, naar de skjuler sig i Bjerge af Feieskarn.

A. B. Drachmann.

Holger Pedersen, Albanesische Texte mit Glossar. (Des XV. Bandes d. Abh. d. phil.-hist. Cl. d. K. sächs. Ges. d. Wiss. Nr. III.) Leipzig 1895, Hirzel (komm.). 208 S.

De sydøstevropæiske sprog har i lange tider været temmelig stedmoderligt behandlede af sprogvidenskaben, og det er egenlig først i de allerseneste aar, at man har begyndt et virkelig videnskabeligt studium af dem. Paa et omraade, hvor sprogmindesmærker fra ældre tid dels mangler, dels er af tvivlsomt værd, er det naturligvis af den allerstørste betydning, at det moderne sprog undersøges saa grundigt og nøjagtigt som muligt, og ethvert bidrag til at skaffe et paalideligt materiale tilveje maa hilses med glæde. Dette gælder saavel for studiet af de enkelte sprog som for efterforskningen af den sammenhæng, der bevislig paa mange punkter findes mellem de fleste af dem. Nærværende værk er derfor af stor interesse, hvad enten man i albanesisk ser et mærkeligt indoeuropæisk sprog eller man betragter det som et vigtigt hjælpemiddel til at bestemme det rumænske sprogs oprindelige hjemsted. Forfatteren har ved tidligere arbejder bevist sit

grundige kendskab til sproget, som han har haft lejlighed til at studere paa første haand. Det er derfor med endel forventning, man tager hans bog i haanden, og jeg for mit vedkommende maa erkende at have læst den med overordenlig stort udbytte.

Efter nogle forbemærkninger meddeles der 12 albanesiske æventyr, en samling gaader, prøver paa albanesisk folketro og 13 viser (hvoriblandt en «marseillaise»); tilsidst et omfangsrigt glossar. Hvilken interesse texterne kan have for folklorister, har jeg ingen mening om; en oversættelse af dem stilles i udsigt i fortalen. — Ortografien er den samme, som G. Meyer anvender i sine arbejder; forf. havde opr. tilsigtet at erstatte visse græske bogstaver, som denne anvender, med latinske, men har opgivet det paa Brugmanns opfordring, hvilket denne, med rette synes mig, regner sig til fortjeneste (se Idg. Forsch. VII 172 «Zur Transskriptionsmisère»). Mindre væsenligt er det, at forf. afviger fra Meyer i betegnelsen af udlydende konsonanter; medens Meyer fonetisk skriver f. ex. *i maϑ* ‚stor', men *i maδi* ‚den store', *zok* ‚fugl', men *zogu* ‚fuglen', beholder Pedersen mediæ i de første tilfælde med etymologisk skrivemaade og sætter altsaa *i maδ*, *zog* (undtagen s. 77 b, hvor der staar *dert*, der i den bestemte form hedder *derdi*). Ved den etymologiske skrivemaade opnaas tilslutning til de slaviske alfabeter. En anden afvigelse fra Meyer er betegnelsen af det mouillerede *l'* ved *l* som i polsk. Den samme vexlen mellem stemt og ustemt lyd finder sted ved den nægtende partikel *s*, der blir til *z* foran stemte konsonanter (f. ex. *s kam* jeg har ikke — *z dua* jeg vil ikke). Her skriver Pedersen overalt s, altsaa ogsaa *s dua*, *s vjen*, med undtagelse af gloss. 118 under *dorε*, hvor der staar *z mε jep dor*; texten s. 60 b har *s mε jep dor*. — Enkelte andre steder findes der lignende smaa uoverensstemmelser mellem texten og glossaret, f. ex. s. 36 a *tsepra* — gloss. *tsepεra*, s. 60 b *vetšεm* — gloss. *vetšm*, mens dog *mbεret* og *mbret* er angivet; ligeledes omtales i gloss. under *dževairtε* ikke formen *dževairε* s. 26 b, under *andéj* savner man *andáj* s. 33 b, under *karsełε* er det ikke nævnet, at s. 26 tillige har formen *kasełε*, der ogsaa findes hos Dozon (naar der paa dette sted sted staar *kaselεnε* med *l*, er det vel en trykfejl[1]). S. 75 a: *nukε na jep kεtέ ϑikεn* — gloss. s. 123 (under è 2 slutn.): *nukε m a jep* etc.

De dialektiske ejendommeligheder, texterne frembyder, er behandlede i indledningen, hvor der gives en kort oversigt over formlæren og enkelte hovedpunkter af syntaxen. Det meste herhen hørende er imidlertid forbeholdt glossaret. Dette har det

[1] Af saadanne findes i det hele kun faa; foruden denne har jeg noteret s. 29 a *per mua* for *pεr mua*, s. 70 (i overskriften) *kósetε* for *k'ósetε*, s. 75 b *takán* for *takát*.

dobbelte formaal at lette forstaaelsen af texterne og at tjene som bidrag til en beskrivende alb. ordbog. — Hvad nu det første punkt angaar, maa jeg tilstaa, at jeg ikke har fundet det saa brugbart, som jeg havde ventet. En mængde tyrkiske og græske laaneord er udeladte, og Meyers ordbog er stadig forudsat bekendt. Det beror naturligvis altid paa et skøn, hvormeget der kan forudsættes læserne bekendt, og de fleste tyrkiske og græske ord er ogsaa saa gennemsigtige, at man let kender dem; men det er dog temmelig ubekvemt stadigt at skulle bruge Meyers ordbog ved siden af glossaret; undertiden søger man ogsaa forgæves hos Meyer. Med hensyn til angivelse af betydningen, synes det at bero paa en ren tilfældighed, om et ords betydning angives eller ej. Man er ikke meget taknemlig for at faa at vide, at *eftis, apo-*, *proto*, *sifoni* er nygræske ord, eller at *kufeta* betyder konfekt, *prinzipa* prins, men man ønsker meget betydningen vedføjet, naar der f. ex. meget lakonisk staar «*bohasi* s. 35 a», «*tɛrsirɛ*, pl. *tɛrsira* s. 34 b», selv om man i mange tilfælde kan slutte sig til betydningen. Da hensigten jo netop ikke har været at levere en liste over de i texterne forekommende ord, er en saadan knap angivelse ikke paa sin plads, især naar der i andre tilfælde er angivet betydning. Der kunde uden skade være taget lidt mere hensyn til læsernes bekvemmelighed. Mærkeligt er det ogsaa, at man f. ex. maa søge *mis erδe* (s. 25 b) som *miserδe* under *misér tɛ g'eta*; ved *e jema* er der henvist til *ɛmɛ*, der ikke findes i glossaret under *ɛ*, men hos Meyer under *amɛ*.

Kan der saaledes indvendes et og andet mod glossarets praktiske indretning, er det saa meget mere fortræffeligt som bidrag til en beskrivende ordbog. Det indeholder paa sine steder meget lange artikler, hvor syntaktiske punkter behandles. Under 2) *mɛ* gives der f. ex. en fremstilling af gradbøjningen i alb., hvoraf det fremgaar, at nogen virkelig superlativ ikke existerer[1], under

[1] Hr. Pedersen har i dette tdskr. IV s. 56 (i artiklen om sprogbygning) paavist, at *mɛ* ikke er lat. *magis*, saaledes som jeg III s. 119 havde anført efter Meyer, og siger, at den af mig fremhævede overensstemmelse mellem alb. og rumænsk m. h. t. komparationen dermed falder bort. Denne slutning er urigtig. Om end *mɛ* ikke er lat. *magis*, betyder det dog ligefuldt ‚mere' saavel som rum. *maĭ*; alb. *mɛ i-maϑ* og rum. *maĭ mare* er altsaa fuldkommen analoge dannelser. Som P. udvikler i gloss. s. 159 kommer superlativ i albanesisk, ifølge de gældende regler for artiklen, som oftest til at være lig den bestemte komparativ. Men dette er jo netop ikke andet end det alm. romanske forhold. I ældre fr. f. ex. udtrykker *plus* ofte superlativ og først efterhaanden har brugen *le plus* udviklet sig og er bleven til konstant regel. Det er dette forhold, jeg har fremhævet i min afhdl. s. 134 som en skarp modsætning til den bulgarske komparation (*dobăr* — *po dobăr* — *naj dobăr*) og som mulig paavirkning fra romansk, eller i alt fald som udviklet samtidigt i alb. og rum. Nygræsk danner ogsaa superlativ ved hjælp af artiklen: *ὁ μικρότερος*. — Maaske maa det være mig tilladt at benytte lejligheden til et par

mos behandles nægtelserne, osv. Kun sjældent savner man noget; under *frikε* kunde være citeret s. 75 a *t i ϑerim grat pεr frik* «saa at vi kan slaa vore koner ihjel for at gøre dem bange (og saa gøre dem levende igen)». Under *łoi* savner man nærmere oplysning om udtrykket *łoi łoi*, der ser ud til at være et slags pluralis dannet ved fordobling, sml. malajisk *raja raja* ‚konger‘. Ofte er der henvist til andre sprog, navnlig nygræsk og tyrkisk, hvor de frembyder parallele udviklinger. Sammenligninger mellem ubeslægtede sprog med hensyn til orddannelse, semasiologi, syntax osv. kan være meget lærerige og kan bl. a. mane til forsigtighed med hensyn til at antage paavirkning fra et sprog til et andet, saasnart man paa et eller andet punkt opdager en lighed. Naar saaledes Holger Pedersen under 2) *di* i anledning af udtrykket *bεn ś tε diťś* «gør hvad du vil (egl. ved)» minder om russisk дѣлайте какъ знаете, oplyser disse to exempler fortræffeligt hinanden. Under *g'iϑε* ‚al‘ anføres til belysning af udtrykket *me g'iϑ ató* ‚trods det‘ ngr. *μ' ὅλο τοῦτο*; der kunde være tilføjet italiænsk *con tutto ciò* og rum. *cu toate că*. *ka* «der gives» jævnføres med ngr. *ἔχει*; hertil kan føjes serbisk *ima* og de analoge udtryk i de rom. sprog. Under *me* er anført exempler paa konstruktioner som *zun è hangrε djali me priftin* «drengen og præsten (egl. drengen med pr.) begyndte (pl.) at spise (egl. og spiste)»; der kunde her være mindet om lat. *dux cum aliquot principibus capiuntur* og polsk *Pan Wojski z Tadeuszem ida pod las droga* «hr. krigsraaden og Taddæus gaar (pl.) ad vejen til skoven». Mere paafaldende end denne konstruktion er *me hódžεnε škrúańεn kartε ńerjatrit kaϑε javε* «han og hodža'en vexlede breve med hinanden hver uge» egl. «med h. vexlede de br.»; det hedder ganske analogt i polsk *z Parczewskim żylismy jak dwaj bracia* «jeg og P. levede som to brødre», egl. «med P. vi levede». (Flere expl. i Smiths grammatik § 106, 4). Ogsaa paa fransk kan siges *nous chantions avec lui*, «jeg og han sang sammen», endvidere it. *il signor Bolzoni, col quale ci comprendiamo a meraviglia*. Fænomenet, en syntaktisk kontamination, er behandlet af Tobler i Gröbers Zs. XVIII 410; Pedersen henviser til bemærkninger af Zimmer i KZ XXXII 153

andre bemærkninger. Naar hr. Pedersen, af. st. s. 53 n., bemærker, at min «diplomatiske tavshed» om adjektivets plads s. 125 er «ilde anbragt», maa jeg tilstaa, at jeg ikke forstaar denne bebrejdelse. Det har langt fra været min hensigt at være diplomatisk, da jeg aldeles intet har haft at skjule; tvært imod. Jeg har s. 108 i min afhdl. anført, at adj. i alb. og rum. i reglen staar efter sbst., i modsætning til bulgarsk; jeg burde maaske have gentaget det s. 125, men jeg indser ikke, hvorledes undladelsen heraf kan opfattes som forsætlig. — Med hensyn til den omskrevne infinitiv i alb. og rum. som opstaaet under græsk paavirkning fik jeg allerede under korrekturlæsningen samme opfattelse som hr. P., men det var da for sent at foretage ændringer.

om lignende tilfælde i keltisk. — *me muk'im* «mulig» betyder egl. «med mulighed»; hermed kan sammenlignes rum. *cu putintă*, ds.; alb. *s ište me muk'im* svarer fuldst. til rum. *nu'i cu putintă* ‚det er umuligt'; denne slags adjektivdannelse er ret almindelig i rumænsk, f. ex. *cu minte* «forstandig», egl. ‚med forstand', *cel mai cu minte* «den forstandigste»; ogsaa i albanesisk foreligger den i andre tilfælde end nævnte, f. ex. *me barε* «frugtsommelig»; sml. ogsaa *me kadale* = *kadale* «sagte» (Pedersen under *me*, slutn.). — Allerede i indledningen s. 19 er der gjort opmærksom paa, at det er tyrkisk sprogbrug, naar forbindelser som *vε re* ‚lægge mærke til', *mbaj veš* ‚laane øre', behandles som ét verbum og styrer accusativ; der kunde være henvist til, at dette ogsaa kan findes i serbisk og bulgarsk. Det kunde ogsaa sammesteds være nævnet, at det rimeligvis ligeledes er tyrkisk sprogbrug, naar det, der tælles, staar i apposition til maalsbestemmelsen, f. ex. *ńε par kεputsε* ‚et par sko', *ńε krahε kalm* ‚en dragt siv', *ńε kopé δεnd* ‚en flok faar', og at lignende udtryk ogsaa forekommer i de øvrige balkansprog, f. ex. ngr. *μία λίτρα μαλλί* ‚et pund uld', *ἕνα κοπάδι πρόβατα* ‚en flok faar'. Det forekommer mig ikke aldeles sikkert, at der foreligger paavirkning fra tyrkisk, da jo ogsaa germansk frembyder det samme, f. ex. tysk *ein stück brot* overfor mht. *ein stück brôtes*, kun paa grund af forholdene særdeles sandsynligt.

Disse bemærkninger og tilføjelser maa ikke opfattes som mangler ved glossaret. Jeg har blot villet fremhæve det interessante og sikkert ogsaa meget lærerige, der er ved den slags jævnføringer, og udtale min glæde over, at forf. lejlighedsvis har indladt sig derpaa. Naar det oplyses, at alb. *pošte* foruden at betyde ‚ned' ogsaa betyder ‚nord', taler dette til gunst for den antagelse, at germ. nord er identisk med gr. *νέρτερος* (Brugm. Gr. II 185 am.), og saaledes vil i mange tilfælde det ene sprog kunne tjene til at oplyse det andet (sml. Holger Pedersens etymologi af slav. *nechlaka*, Idg. F. V 64; sml. dog KZ XXXIII 157).

Forf. meddeler i indledningen, at hans samlinger omfatter ialt 35 æventyr og over 230 viser. Forhaabenlig skal vi ikke nøjes med det nu foreliggende udvalg, men vente, at han vil finde lejlighed til ogsaa at udgive det øvrige.

Kr. Sandfeld Jensen.

Kristoffer Nyrop, Lærebog i det italienske Sprog, udarbejdet til Selvstudium og Undervisning. Kbhvn. 1896, Schubotheske Forlag. VIII + 152 S.

At en lærebog i italiænsk af prof. Nyrop vil adskille sig fordelagtigt fra alt, hvad der hidtil foreligger af samme art, er paa forhaand givet, saa der ikke behøver at anvendes mange ord for at anbefale den paa det varmeste. Den er en diametral modsætning til den sidst herhjemme udkomne italiænske lærebog, hvis indhold for en stor del bestod af oversættelser fra andre sprog og i det hele kun var lidet instruktivt, ikke at tale om, at grammatik og glossar indeholdt adskillige besynderligheder. Prof. Nyrops bog er helt igennem grundet paa det moderne talesprog, og det er hele tiden tilstræbt at meddele oplysninger om forhold og tilstande i Italien, saa bogen derved faar stor praktisk værdi. Det er nemlig meget langt fra, at man kan klare sig paa italiænsk, fordi man maaske uden vanskelighed kan læse en forfatter som f. ex. Silvio Pellico. Som et særligt gode maa fremhæves, at der paa de første 116 sider ved accenter og kursivbogstaver er angivet, naar *e* og *o* udtales aabent eller lukket, og i hvilke tilfælde *s* og *z* er stemte, noget der ofte negligeres, uagtet udtalen derved bliver aldeles falsk og kan afstedkomme mangehaande misforstaaelser. Kort sagt, bogen har de samme fortrinlige egenskaber som forf.s lærebog i spansk og vil uden tvivl finde et stort publikum.

Kr. Sandfeld Jensen.

Johan Vising, Dante. (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola, V.) Göteborg 1896, Wettergren & Kerber.

Den skandinaviske Dantelitteratur, hvoraf Prof. Vising bl. A. giver en Bibliografi i sin Bog, erholdt for faa Aar siden en smuk Tilvæxt ved Dr. Valdemar Vedels Studie over Digteren, som da ogsaa fremhæves med skyldig Honnør af den svenske Universitetslærer. Den har nu atter faaet en værdifuld Forøgelse ved Prof. Visings omtrent 170 Sider store Skrift, væsentlig en Gjengivelse af en Række Göteborg-Forelæsninger i 1893. Imidlertid er den nye Bog anlagt anderledes end den danske Litteraturhistorikers Arbeide: er den maaskee mindre original og dybtgaaende, saa er den mere praktisk og paa sin Vis mere udtømmende. Efter nordiske Forhold er den noget Lignende som den Række Skrifter, hvori den ivrige og fortjente Dantist G. A. Scar-

tazzini har resumeret og kritiseret (vel meget!) den ældre og nyere Dante-Forsknings Resultater: «Manuale Dantesco», «Prolegomeni della Divina Commedia», «Dante-Handbuch» og «Dantologia». Den er beregnet paa i Korthed at give det litterært interesserede nordiske Publikum et Begreb om det Standpunkt, som Kjendskabet til Digterens Liv og Værker nu er naaet til. Det er lykkedes Prof. Vising, der aabenbart kjender fortræffelig hvad Tydskerne kalde den «einschlägige» Litteratur iblandt den uhyre Vrimmel af Skrifter, som dreie sig om Dantes Person og Digtning, at meddele en saadan Fremstilling af den udødelige Digter og hans Værk, at Enhver, der har nogen Sands for alvorlig Lekture, maa faae Lyst til at fordybe sig i Divina Commedia, støttet paa det Indblik i dens Væsen, som er ydet i denne Bog.

Efter en Indledning af mere almindeligt Indhold følger Skildringen af Dantes Liv, hvortil er knyttet Indholdsangivelse og Karakteristik af hans Skrifter med Undtagelse af Hovedværket. Dette behandles i det sidste (sjette) Afsnit samt en Del af det næstsidste, men Omtale deraf og Hentydninger dertil træffes naturligvis gjennem hele Bogen. En lille Indvending kunde maaskee gjøres mod Fordelingen af Referatet af Digterens fantastiske Vandring, nemlig under de to Rubriker «Form» og «Indhold»: en Del af hvad der findes sagt under den førstnævnte Rubrik kan vist ligesaa vel siges at angaae Indholdet, og Gjentagelser ere da ikke helt undgaaede paa dette Punkt.

Naar man faaer en ny Bog om Dante i Hænde, seer man gjerne nysgjerrig efter, hvilken Stilling dens Forfatter indtager til de store Tvistepunkter, som endnu bestandig beskjæftige Forskerne: hvad mener han om de Breve, der gaae under Digterens Navn, hvad er hans Anskuelse om Beatrice som historisk Person, hvad Resultat er han kommen til med Hensyn til «il Veltro», til «Pietra» o. Desl. Prof. Vising behandler disse Spørgsmaal med stor, rolig afveiende Besindighed, der kan sammenstilles med Gaspary's Holdning ligeoverfor dem i hans «Geschichte der italienischen Literatur» og staaer i glædelig Modsætning til den stadige Væren paa Tværs, som karakteriserer Scartazzini, navnlig i dennes tidligere Bøger, og som, naar man seer, hvordan han fremsætter nye Meninger om den samme Ting for hver ny «Dantologi» han skriver, smager nok saa meget af Luner som af Overlæg. Sproget fortjener at roses som klart og koncist, og de citerede Steder af Divina Commedia, som er oversatte af Prof. V. selv, idet han er utilfreds med den Lovénske Oversættelse og sætter den ikke lidt under Molbechs, bringe Læseren til at ønske, at den udmærkede Dantekjender vilde gjengive og udgive hele Digtningen paa Svensk.

Endnu kun et Par Smaabemærkninger. — Nogle Ord om Dantes Ydre synes at savnes; man har jo saamange Portræter af Digteren, Meget er skrevet om disse, og det kunde jo være interessant for Læserne at faae Lidt at vide om, hvilke af dem

man har Grund til at antage for authentiske. At det, der forhen gik under Orcagnas Navn og som man engang gjorde meget Væsen af, ikke henhører blandt disse, er jo nu sikkert, da det ifølge et bevaret Dokument er malet af Michelino i det 15de Aarhundrede. — Mon det med Rette kan siges, at Toskana ingen Del havde i det 13de Aarhundredes religiøse Lyrik (le Laude), hvis Hjemsted jo især var Umbrien; T. Casini fremhæver i Gröber's Grundriss der romanischen Philologie (II, 3. Abth., S. 28 f.) just de mange toskanske Hymner. — Prof. V. omtaler S. 22 Anm.'s Artikel «Dante» i Sålmonsens Konversationslexikon paa en Maade, hvormed dens Forf. ikke kan Andet end være høilig tilfreds; men det der anførte Aarstal 1896 er ikke rigtigt: Bindet udkom 1895, og det paagjældende Afsnit er skreven tidligere, hvilket maa tjene til Undskyldning for og Forklaring af, at ikke enkelte vigtige Værker af den nyeste Dantelitteratur ere medtagne i Artiklens bibliografiske Del.

E. Gigas.

Verner Dahlerup, Det danske Sprogs Historie i almenfattelig Fremstilling. Kbh. 1896. Brødrene Salmonsen. 2 + 176 sider i 8°.

Skönt N. M. Petersens danske sproghistorie (1829) i vor lille sproglige bogverden altid vil stå som et banebrydende værk af höj rang, lader det sig ikke nægte, at den i mange henseender er bleven stærkt forældet. I vore öjne fattes bygningen på en måde både underlag og overbygning: på den ene side havde guldhornsskriften endnu ikke fundet sin Sofus Bugge, hvorfor der dengang ikke kunde være tale om at komme tilbage til det rette fællesnordiske oldsprog (det ældre runesprog, «urnordisk»); på den anden side finder vi ingen grund til at bryde af med «henved 1700». Trods sin bedre bevidsthed[1], lod Petersen sig desuden på et hovedpunkt vildlede af sin med rette beundrede ven, Rasmus Rask (retskrivningsl. 1826 s. 106 f.), idet han opstiller sproget i Skånske lov m. m. som «ældste dansk» (et navn, der rettelig tilkommer det yngre runesprog), medens sproget i de sælandske love og i Jyske lov m. m. sættes længer ned i tiden og kaldes «ældre dansk».

Af mindre oversigter, bestemte for en bredere læsekreds, haves to, nemlig af Molbech 1833 for ved hans ordbog og af

---

[1] Se ytringen om «dialektforskellighed» side 139, jf. Bredsdorff i Blandinger fra Sorø I (1831) 84 og især Petersen i Lhist. I (1853) 61 f. — Molbech ovenanf. st. blev her retledet af Bredsdorff.

Wimmer 1855 i Nord. konversationsleksikon (på tysk i Germania XXXI). Den første består væsenlig af et forholdsvis rigt antal sprogprøver uden tilstrækkelig vejledning til nöjere forståelse; den sidste er klar og korrekt, men af rumshensyn stærkt sammentrængt.

Vi trænger altså både til en ny, så vidt muligt udtömmende, sproghistorie, nærmest skreven for de egenlig sproglærde, og til en kortere, men dog nogenlunde fyldig, ved eksempler oplyst, fremstilling af grundtrækkene, beregnet ikke alene paa lærerne, der nok kan behøve en sådan håndsrækning, men overhovedet på enhver læser, som «ønsker oplysning om vort sprogs skæbne gennem tiderne». Det er dette sidste savn, Dahlerup har villet afhjælpe, og jeg tror, det er lykkedes ham.

I skriftet, der fremtræder som en, for det nyeste sprogs vedkommende meget betydelig udvidet, bearbejdelse af forfatterens artikkel i Salmonsens konversationsleksikon, er der naturligvis, for at lette oversynet, foretaget en inddeling i perioder eller afsnit: efter de to runealdere følger *ældre dansk* (1050—1350, svarende til Petersens ældste og ældre dansk), *gammeldansk* (1350—1500), *reformationstiden* (1500—1550), *nyere dansk* eller *ældre nydansk* (1550—1700), *Holberg* (1711—1754), *sprogrensningen* (1745—70), *nyeste dansk* (1770 til nutiden). Selvfølgelig er disse tidsbestemmelser kun «omtrentlige», ligesom, tör man påstå, ethvert sådant indsnit i en sammenhængende udviklingsrække må være mer eller mindre vilkårligt. Reformationstiden kunde måske synes vel stumpet og Holberg vel personlig til at danne selvstændige led i kæden. Dog, ikke at tale om den overensstemmelse, forfatteren ved sin fremgangsmåde opnår med den siden Petersen hævdede deling i litteraturhistorien, bör det ikke glemmes, at det var i reformationstiden, et fællesdansk skriftsprog, efter langvarige fødselsveer, kom til verden, ligesom den har skænket os vore første prosaiske stilister af fremragende betydning. Og hvad Holberg angaar, er navnlig hans stil ganske vist enestående — i den grad, at den, ligesom senere Grundtvigs, lettere lod sig efterabe end eftergöre; men det er det mærkelige ved den, at den, trods sine mange fremmedord[1], mægtig har bidraget til, at hans æggende og vækkende skrifter, ligesom senere Grundtvigs, gennem mange slægtled ej blev for de lærde blot.

Inden for disse rammer tegner forf. os nu en fortløbende billedrække af sprogets tilstande og skikkelser, idet han fremhæver særtegnende træk af retskrivningen, lyd- og böjningsvæsenet samt

[1] Baden i fortalen til Ortograf. ordb. 1799 talte 22 i Holbergs karakteristik af Kristian d. 4de bag ved denne konges historie. — Sproghistorisk vrang er Heibergs opfattelse (Uds. over d. d. skönne litteratur 1831 s 47), der gik over til M. Hammerich (1858, se Småskrifter II 96): at Holberg «optog» de franske ord for at stanse modersmålets fortyskning.

af orddannelsen og ordföjningen, giver oplysninger om ordforrådet og — som kronen på det hele — dvæler ved stilens særegenheder. Kortest behandlet er den ældre runealder, udførligst (s. 80—139) nyeste dansk.

At skildringen er naturtro, kan der ingen tvivl være om, da forf. åbenbart helt igennem har bygget på selvsyn og støttet sig til de foreliggende litterære hjælpemidler, hvorover fortegnelser meddeles (side 40 måtte nu tilföjes Bobergs afhandling i Arkiv XII). Et hidtil lidet påagtet forhold er bogtrykkernes (forlæggernes) betydelige indflydelse på den i bøgerne brugte retskrivning (s. 57 f.); endnu i Holbergs skrifter har slig ydre påvirkning gjort sig stærkt gældende (s. 67 ff.). Hertil slutter sig den i det mindste for mig ny oplysning (s. 72 og 74) om ophavet til de i det Lyngeske eksemplar af Holbergs Danmarks historie, første udgave (se Liebenbergs udg. af Holbergs Mindre poetiske skrifter s. 441) tilskrevne sproglige rettelser.

Nogle bemærkninger, der er faldne mig ind under gennemlæsningen, vil jeg ikke tilbageholde.

Endelsen *næth* er ikke «for længst opgiven», så længe vi har *levned* og *måned.* I lighed med hvad forf. s. 59 forklarer om andre «besynderlige stavemåder», betegner «kalluf» (kalv) o. fl. lign. (s. 55) en virkelig udtaleform; mellem *l* og *v (ff)* indsnyltede sig et halvlydende *e*, der for ved læbelyden let blev *u*: *selv*, *selleff, selluff* o. s. v.; sml. i vor tid *sennep* og *sennop* (*o* udtalt som *u* i sirup, bryllup), allerede hos Harpestræng (s. 90) *sinæp* og *sinup* («senop» Suso s. 78). Side 56 må *u* i «dinne vuge» (veje) og i «ditt kvug» (kvæg) være vedkommende dames måde at skrive *ei* på; *nn* er et naturligt udtryk for selvlydens, ved ordstillingen fremkaldte, forkortelse.

Skal vi på stående fod antage som en trossætning, at *Wessel* «skrev afgjort mere norsk end Holberg« (s. 81)? Når vi engang får et, også af forf. (s. 135 f.) ønsket, særskrift om Holbergs sprog, kunde dette dog muligen vise sig at rumme langt flere norskheder, end vi ved af eller vil være ved. Forf. anfører selv (s. 71 f.) flere håndgribelige eksempler på sådanne (kun «langt ifra» er ikke udelukkende norsk[1]), og det vilde ikke være vanskeligt allerede nu at møde frem med flere. Når Holberg stundum lader sine personer sige ikke alene «er det *han*?»[2] De usynl. 3, 2, men

---

[1] Forbindelsen er bl. a. brugt af Sælænderen Sorterup (1716) og 1769 i et andragende fra københavnske boghandlere (Luxdorphiana s. 94); i tidens løb har jeg hørt den af adskillige, litterært utilregnelige, personer; jf. Molbechs Dial.-leks. s. 245.

[2] Da formen *ham* i det mindste indtil for ganske nylig var bandlyst af den københavnske almues indbyrdes tale, har det samme vel været tilfældet i Holbergs tid. Dette er så meget sandsynligere, som denne

også «er det (ikke) *hun*?» Den vægels. 3, 5 (8 gange), «det er *jeg*» J. på bj. 2, 1, Maskar. 1, 3 og 2, 2, Pern.s k. frøkenst. 3, 3, Plutus 3, 8[1], må det være eftervirkning af hans norske fødsel og opdragelse, eftersom dansk talesprog da længe havde krævet *mig, hende* o. s. v. Wessel står i denne henseende på et fuldstændig dansk standpunkt[2], hvorimod Ewalds «*jeg, jeg* er det» (Liebenbergs udg. IV 206), «*hun* er det» (V 64) er en frugt blandt flere af hans tyske skolegang, tyske krigstjæneste og Klopstockske læsning.

Ramnorsk er «*lyse dagen*» D. lykk. skibbr. 4, 3 d. v. s. ved höj lys dag; Bornholmerne skal have forbindelsen, men kan ikke udelade forholdsordet. Særlig norsk var vist også på Holbergs tid forbindelser som «*det* er intet vissere», «*holde ud* en belejring»; endvidere gloser som *sluus* (Ped. Pårs udg. 1855 s. 246 og Den vægels. 1, 5) d. e. *slufs* hos Åsen, *øksehammerøl* (P. P. s. 186; ordet er ret fortolket af Normanden A. Larsen i Fædrelandet 1867 nr. 28) o. s. fr. Det skal villig indrömmes, at en dybere undersøgelse vil støde på vanskeligheder[3], nogle måske uovervindelige. Er det Holberg selv eller mulig hans afskrivere eller bogtrykkeren[4], der på mange steder i komedierne har indsat det danske «det er mig, dig, ham, jer»? Skal Nilles *boskab* i J. p. bj. 1, 1 tydes på norsk om kreaturbesætningen (buskap) eller på dansk om indbo, bohave? (hverken norsk eller sælandsk er hendes «stenen — *hun*» i Erasm. Mont. 1, 3)[5].

---

egenhed havde rygstød i nordøstsællandsk bondemål, hvad jeg selv 1854 har iagttaget i flere sogne, jf. Kryger i Blandinger I 385. — «Det er hun» i Holb.s Danmarkshist. II (1856) 80 kan være overført fra Hvitfelds Krist. d. 2den (1596) s. 239.

[1] Også i prologus til Ulysses måtte det i det mindste efter nuværende dansk sprogbrug sættes lig «det er *mig*» sml. Joh. Evang. 18, 4 og 5 og jf. Arkiv XI 204 andet stykke; en lignende forbindelse i Kilder. 3, 4 vil H. dog nok have læst anderledes: med eftertryk både på *det* og *jeg*, svarende til det straks påfølgende «*jeg* er det» med toneløst «det» ('eð).

[2] Se om hele denne fremtrædelse Arkiv XI 202—4 og 384. «det er *mig*» er trængt ind i flere ældre folkevisehåndskrifter, f. e. Svanings (Danmarks g. folkev. I 164 vers 12), Langebeks (V 1, 315 v. 34) og Anna Urops (V 2, 97 v. 48). E. E. Brobys Tobiæ giftefærd (1635) har «det bliffuer *hinde*» akt 5 sc. 3; De mundo et paupere, Smiths udg. s. 58 «det er *dem*». Også «Hans Mikkelsens abe» Fredr. Horn har «*dig* er det» Poesiens misbrug m. m. (1731 s. 30), men holder i øvrigt af vendinger som «du er jo den» (s. 36 = «du est dog den» Kingos Sjungekor udg. 1850 s. 137) og «*de er jo de*» (s. 92 = «*de ere de*» Sorterups Skansekurv 1709 s. 23).

[3] Jf. Antikvarisk tidsskrift 1849—51 s. 138 anm. 3.

[4] Se J. Martensen i Museum 1893 II 80 ff.

[5] Eksemplet smitter: Ingemann har «stenen — *hende*» i Landsbybörnene IV kpt. 16. I det hele har vore digtere og fortællere, lige ned til Brøndsted («*skoven* — *hun*»: Fædrenes synd s. 30) og Maglekilde-Petersen (*kål* og *pose* — *hun*) her fundet sig en yndlingsplet at gå i vandet på.

Forf. er lidt flot med udråbstegn. Så længe *sagn* udtaltes som *navn*, *havn* (og dette er Abrahamsens mening), var Grundtvig lige så berettiget til at skrive *savn* (s. 95, i det 16de hundredår «saffn»), som vi er det til at skrive *gavn* (tidligere «gaffn, gafn») for *gagn*. Når Baggesen f. e. i Kalundborgkrønneken har *tredde* (s. 125; det åndende *d* fordoblet for at betegne selvlydens korthed), så er han lovlig undskyldt: han har næppe nogen sinde hørt andet i Korsør eller Slagelse og næppe uden undtagelsesvis i København; endnu bruges denne form dag ud og dag ind af mangfoldige (ligesom *smede* for *smedje*), selv om de pligtskyldigst skriver tredje eller tredie. Overgangen mangler ikke sidestykker, og formen uden *j* ligger til grund for alle vore dialektformer lige indtil den indfødte københavnske almues *treje*[1].

S. 123 anføres et udsagn af Rahbek (Om d. danske stil 1802 s. 31), hvorefter det relative *der* «gærne giver stilen et usædvanligt og ligesom fremmed udseende». Forfatteren har overset, at Rahbek efter *der* indskyder «eller *hvilken*», hvortil det nærmest følgende slutter sig; og hvor uheldig end hele forbindelsen er, har den nedsættende dom (der først strøges i fjærde udgave ved A. E. Boye) uden tvivl været møntet paa dette *hvilken*, der endnu i dagligt omgangssprog i det höjeste giver stivstikkerrolle som fornem gæst. Heller ikke i sprogarterne er det nåt længer end til det overgangstrin fra spörgende til henførende stedord[2], der afspejler sig i følgende formler: jeg er tilfreds, *hvilket* (veggeð) [det så er]; jeg kan komme, *hvilken dag* (veggen daw) *det skal være; i hvilket som (er)*, den sidste brugt af Kristian Winther 1854 (*i* er det gamle *æ*, *e*).

I et tillæg giver forfatteren en, i al sin korthed (s. 140—55), fyldestgörende udsigt over «danske dialekter». Den udtale af *mand*, der side 142 nævnes som vendelbosk og lålandsk, har jeg hørt på Fyn (jf. Rasks retskrivningsl. s. 45) og Ærø; noget, jeg her kun bemærker for at gribe lejligheden til en selvrettelse. De betænkeligheder, jeg i Arkiv XI 56 f. nærede ved at betragte skråstregen over *a* i *manhæleght* i håndskriftet af den gamle hedebyske bylov som længdetegn, er bortfaldne, efter at jeg har set de af Boberg i Arkiv XII 338 f. samlede eksempler.

F. Dyrlund.

---

[1] Jf. Årb. f. nord. oldk. 1885 s. 288 og Arkiv XII 366. Bemældte almue har *j* for *d* i *gade* og mange andre ord.

[2] Jf. Mikkelsen Dansk sproglære § 105 tillæg og s. 339 anm. 1.

M. Tullii Ciceronis scripta quae manserunt omnia. Rec. *C. F. W. Mueller*. Partis III. vol. I. continens: epistularum ad familiares quae dicuntur libros XVI, ep. ad Q. fratrem l. III, Q. Ciceronis de petitione ad M. fratrem epistulam, eiusdem versus quosdam de signis XII. Lipsiae 1896, Teubner. LXXXVIII + 578 pp.

Inter editores epistularum Ciceronis nuper Baiter et Wesenberg, his annis Mendelssohn et Mueller summam laudem sunt consecuti. et in his quidem epistulis — aliter enim res se habet in altero syntagmate, in quo paullo longius a Baiteri ratione Wesenberg discedit — in his igitur viam quam et direxerat ille et munierat secutus Wesenberg ad emendandas has epistulas multum ipse profecit. nunc vero, aucta copia et instrumento critico, Mendelssohn cum in aliis rebus tum in aestimatione et usu codicum praeclara consecutus est, Mueller et huius inventis usus est et sua ac propria attulit multa.

Quoniam igitur ad Wesenbergii editionem editio Muelleri in bibliotheca Teubneriana accessit vel potius ei successit, primum quaeritur quid intersit inter has editiones. quod cum non liceat hic exquirere singillatim, pauca attingam brevissime. multa sunt quae Wesenberg aliive editores vel mutent vel damnent, Mueller integra relinquat. et pluribus quidem locis haud immerito. ep. VII. 1. 4 Baiter et Wesenberg scribunt: *his ego tamen diebus [ludis scaenicis]*, Mendelssohn et Mueller *ludis scaenicis* retinent idque iure. ep. VII. 16. 1 Baiter et Wesenberg recepta Schotti coniectura scribunt: *nunc vero in hibernis intectus mihi videris; itaque te commoveri non curas*; in libris est *iniectus* quod in suam sedem restitutum a Mendelssohne retinuit Mueller. utrum sit verum dubium est; sed quoniam aliquid licentiae conceditur sermoni cotidiano, forsitan iam Ciceronis aetate ita dici potuerit ut Apuleius *iniectus aliqua re* (met. 2. 28; 8. 27), i. e. amictus. denique quae vel minus eleganter dici visa erant vel minus usitate, ea Baiter et Wesenberg — more multorum veterum criticorum — saepius sustulerunt quam hi editores recentissimi, quod tamen saepius Wesenberg quam Baiter. velut in Ser. Sulpicii ep. IV. 5. 5 *subiace* traditum est libris MR et in eiusdem ep. IV. 12. 2 *familiare* (abl. sing.) M (*-em* GR); ea retinentur a Baitero Mendelssohne Muellero; Wesenberg substituit Cratandrina *subiice, familiari*. — Iam vero his editoribus novissimis Muellero et Mendelssohni — quamquam is minus utilitatis quam et licuit et par fuit ex ea re percepit — res fuit in statu eo meliore quod subsidia critica nova nec ea parvi pretii his proximis temporibus accesserant. ut ep. IX. 1. 2 Mueller ex cod. D scribit *videor sperare debere . . . ea quae impendeant me facile laturum* quod immerito spernens Mendelssohn satis habet ὀβελίζειν corruptum Medicei †*turum*; Baiter autem et Wesenberg ex M²

transiturum, quod neque quidquam habet auctoritatis et per se minus est probabile. sed haec hactenus.

De codicibus Mueller scribit praef. p. 1 se «Mendelssohnii iudicio fere adsentiri, nisi quod cum de omnium codicum fide et auctoritate tum de Medicei paulo secus existimet.» quod igitur primum dicit «de omnium codicum fide et auctoritate», multis locis recepit eas vel lectiones veterum editionum (ς) vel coniecturas recentiorum quibus non receptis Mendelssohn aut — id quod fit saepius — corruptelam obelo notat aut — quod rarius — rem in medio relinquit. ut ep. VII. 32. 1 *addubitavi an* Madvig, Mueller: *a. num* M, Mendelss; ep. VIII. 14. 2 *scripsi me in annum pacem non videre* Mueller: . . . . *annum* . . . . *Ω*, †*annum* Mend; IX. 7. 2 *nihil adhuc scimus* ς, Mueller: . . . . *sosmus* . . . *Ω*, . . . †*sosmus* . . . . Mend. VIII. 4. 2 *Servaeum designatum tr. pl. in cuius locum C. Curio petit* Orellius, Mueller; quo loco Mueller, ut est in corrigendo cautus ac modestus, hoc correxit, illud *petit* noluit cum Wesenbergio mutare in *petiit*; cf. ep. VIII. 9. 1 *interpellat* Mueller c. codd.: *interpellavit* Wes. sed longum est haec enumerare. denique homo mira iudicii subtilitate, singulari latinitatis scientia, nihil fere mutat nisi necessitate quadam compulsus et satis probabiliter. quamquam hoc ipso in genere locus est interdum aut dubitationi aut dissensioni. in Dolabellae quidem epistula IX. 9. 2 quod a Cratandro sumpsit Mueller *illud a te peto* tam est incertum quam id quod est in libris *illud te peto*. nam inde ab illa aetate sermonis vulgaris licentiae ita loqui concessum esse nec facile neget quisquam nec affirmet (v. ea quae disp. Schmalz ZfG 35. 133). ep. IX. 16. 3 extr *effugere autem si velim nonnullorum acute aut facete dictorum opinionem, fama ingenii mihi est abicienda* libri: . . . . *sit abicienda* Mue; quo tamen loco, quantum video, *est* retineri potest.

De Mediceo autem libro quod se «paulo secus existimare» in praef. dicere Muellerum videbamus, cum illi libro Mendelssohn et Mueller fidem praebeant praecipuam tum ea laus est Muelleri quod non est is Medicei cultor cui prae hoc libro ceteri omnes plane sordeant. ep. VIII. 8. 8 *qui praetores fuerunt neque in provincia cum imperio fuerunt* G, Mueller: . . . . *in provinciam* . . . . Mendelss., non satis probabiliter. ep. VII. 3. 5 *Rhodum aut Mytilenas me contulissem* R, Mue: *me* om. MG, *Rhod. [me]* . . . . Mend. sed haec satis sunt. sunt tamen quaedam in hoc genere aut dubia aut minus veri similia. ep. VII. 1. 2 *decessisse* G,R, Mue: *decesse* M, Mend. VII. 1. 6 *praetermisisse* G, R, Mue: *praetermisse* M, Mend., qui melius et his locis et aliis egit quod minus tritae declinationis memoriam a librariis paene oblitteratam servavit. cui memoriae vereor ne iniuriam faciat Mueller cum talia eicit et pro iis scribit communia. Madvig quidem fin. II. 3. 10 etsi dubitanter de

hac re disputat, tamen hoc vere si Cicero ullis huius generis usus sit formis verborum, id factum esse multo saepius quam pro numero eorum locorum quibus hodie exstent. quodsi in oratione pro Marcello § 12 iure videtur Mueller abiecisse *remisti*, quod est in Teg., tamen epistularis sermo est in alia causa. neque enim facile concesseris Muellero id genus in poetarum scriptis ita versatum esse ut a sermone vulgari esset alienum. Mendelssohn autem dum huius rei memoriam vel iis locis ubi vana est aut incerta consectatur, interdum in contrarium vitium delapsus est. ut in Caelii ep. VIII. 16. 1 scribit *perscripsti* et *praedixe*, cum sit in M prave *perscripsi*, *praedixi*. his igitur locis Mueller iure suo cum A (i. e. Mediceo alterius syntagmatis) *perscripsisti, praedixisse.* E contrario fit — sed raro — ut auctoritatem Medicei a Mendelssohne spretam servet Mueller. ita ep. VIII. 4. 2 *videtur illud perquam venuste cecidisse .... ut Curio .... ratione et insidiis usus videretur in evitandis iis consiliis qui se intenderunt adversarios in eius tribunatum* M, R, Mueller: .... *consiliis qui* (omisso *iis*) G, Mendelss. quod est in G, id videtur esse probabilius, illud autem inusitate *iis consiliis qui.* nam quae quasi huius generis exempla afferuntur a Muellero, ut Ennii verba *ea libertas est qui firmum pectus gestitat,* ea exempla sunt sententiarum generalium (qui = si quis), hoc autem loco notantur personae certae. illud autem si scriptum est a Caelio *consiliis qui* pro *consiliis eorum qui* minus ab usu remotum est. similiter Cicero off. I. 24 *sunt autem privata nulla natura sed aut vetere occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt:* i. e. *ut eorum qui quondam in vac. ven.*

Cum notantur obelo a Muellero verba libris tradita, eius rei iusta causa solet subesse. quamquam sunt in hoc genere quae nescio an damnaverit morosius. Caelii epistula VIII. 9. 1 habet haec in codicibus scripta de Hirro: *bonum civem ludit et contra Caesarem sententias dicit, exspectationem corripit, Curionem prorsus Curionem non mediocriter obiurgatus ac repulsa se mutavit.* Mueller posterius *Curionem* delet scribitque: *Curionem prorsus [Curionem] non mediocriter obiurgat, totus hac repulsa se mutavit.* quod scribit *totus hac,* optime ille quidem, sed minus apte continuat *prorsus non mediocriter*, nam *prorsus non mediocriter* idem erit ac si quis dicat *nullo modo mediocriter* vel *minime mediocriter*. quod autem Madvig delet prius *Curionem* scribitque *[Curionem] prorsus Curionem non mediocriter obiurgat: sic repulsa se m.*, non satis intellegitur quid sibi velit tali loco illud *prorsus*. nam *prorsus* in affirmativis sententiis, nisi comprehendendi vim habet, ad verbi alicuius vim intendendam atque cum emphasi ostendendam solet pertinere. apud Ciceronem cum adiectivis et verbis et adverbiis: *prorsus divina*, *prorsus adsentior*, *prorsus isto modo*, *prorsus una vivere*, *prorsus ita ut*; cotidiani sermonis consuetudine etiam cum substantivis: Plau-

tus As. 748 (741 Uss) *tu poeta's prorsus ad eam rem unicus.* quamobrem scribendum est fortasse *Curionem prorsus ut 'curionem'.* posterius enim *curionem* non proprium est nomen sed significat h. l. generatim eum qui impeditione curarum et timoris ita distineatur ut cunctetur cum celeriter facto opus sit. nam coniuncta sunt *cura et angor* Cic. de fato 1. 49; *cura et timor* de div. 1. 115; *cura continebatur* Cic. Verr. 3. 3 i. e. impediebatur, cf. etiam Cic. Phil. 7. 1 *animus aberrat a sententia suspensus curis.* atque ex proximis verbis *exspectationem corripit* (i. e. cunctationem obiurgat) apparet hoc loco ita compellari eum qui cum certo consilio uti debeat *distrahatur eius in deliberando animus adferatque ancipitem curam cogitandi,* ut ait Cicero de off. 1. 9. nihil attinet quaerere usitatene ita dictus sit *curio,* siquidem est hoc loco *ὁμώνυμον κατ' ἐτυμολογίαν πεποιημένον* similiter ac Dionysius ille latebras murium *μυστήρια* nominabat, v. Blass IMA I² 190 sq. et per eundem lusum sed in aliam rem deflexa vi vocabuli «*curionem* agnum Plautus pro macro posuit quasi cura macruisset» (Festus Paulli 42 Th). Plautus Aul. 560 (553 Uss). huic generi coniunctae sunt ridiculae illae nominum interpretationes. ut Plaut. Curc. 414 sq. *qui Summanu's? fac sciam. quia vestimenta summano.* Bacch. 284 (281 Uss) *quom mi ipsum nomen eius Archidemides clamaret dempturum esse siquid crederem.* sed ne multa: universus locus ille ep. VIII. 9. 1 fortasse legendus sic: *Post repulsam vero risus facit: civem bonum ludit et contra Caesarem sententias dicit, exspectationem corripit, Curionem prorsus ut 'curionem' non mediocriter obiurgat: totus hac repulsa se mutavit.*

Adnotationibus huius voluminis ut ceterorum editionis suae suppeditantur a Muellero et studio rei criticae et historiae sermonis latini copiae amplae atque perutiles.

Cum in hoc volumine innumerabilia essent memoratu digna, pauca attuli ex ea parte operis quae continetur libris VII, VIII, IX. nihil amplius addo, nisi hoc unum dico praeclaras huius editionis virtutes legenti in dies magis eminere atque extare.

Lundae, a. d. XIV. Kal. Nov.

C. M. Zander.

L. Gurlitt, Zur Überlieferungsgeschichte von Ciceros Epistularum libri XVI. (Ex XXII. supplem. Ann. phil.). Lipsiae 1896, Teubner. P. 509—54.

Gurlitt cum alia tum haec disputat fuisse olim quattuor codices Laurishamenses epistularum Ciceronis. ab uno eorum L II, qui contineret libros epist. ad. fam. IX—XVI, descriptos esse et cod. D (Palat. 598) et eum codicem unde descripti sint codices F (Erfurtensis) et H (Harleianus 2682). quae si vere disputantur a Gurlittio — quo dmihi quidem videtur — cognatio horum non sic comparata est simpliciter HDF, ut apud Mendelssohnem, sed potius sic 1) D, 2) HF. qua re paullo augetur dignitas et auctoritas codicis D. item illud videtur esse verum M^c (i. e. correctiones in M saec. X—XII factas) in libris I—VIII saepe consentire cum GR (Harleiano 2773 et Parisino 17812), in IX—XVI cum DHF. scd haec omnia non magni momenti sunt ad ipsam epistularum recensionem et manebit editio Mendelssohnis in suis fundamentis et in suo dignitatis gradu firmiter collocata (cf. Gurlitt ipse p. 547 in.). quae autem de Cratandrina editione disputantur a Gurlittio digna sunt quae legantur illa quidem sed nondum ad liquidum perducta.

Lundae.

C. M. Z.

Annotationes criticae in Truculentum Plauti.

Scripsit **Christianus Mikkelsen.**

Prologi initium hoc est:

Perpáruam partem póstulat Plautús loci
De uóstris magnis átque amoenis moénibus,
Athénas quo sine árchitectis cónferat.
Quid núnc? daturin éstis an non? — Ádnuont.
Melior me quidem uobis me á*bi*aturum síne mora.
Quid sí de uostro quíppiam orem? — Ábnuont.
Eu hércle in uobis résident mores prístini,
Ad dénegandum ut céleri lingua utámini.

Spengelius u. 5 sic refingere conatur:

Credo équidem uobis me áblaturum síne mora.

Assentitur Ussingius, nisi quod *a uobis* scribendum esse censet. Leo edidit:

Scio rém quidem urbis me áblaturum síne mora.

Errarunt hi omnes meo quidem iudicio, quod coniecturam editionis principis *ablaturum* retinuerunt; neque enim *auferre* pro *accipiendo* dici potest, nisi qui accipit simul abit. Quare dubitari uix potest, quin *adlaturum* recte coniecerit Saracenus, receperit Schoellius. Quod autem hic initio uersus scripsit *Meo ore aio equidem*, eiecto *uobis* uocabulo minime suspecto, uix Latinum, certe non Plautinum est. Ne id quidem, quod coniecit Geppertus, *Minor equidem* probari potest, quoniam *minari* non simpliciter pro *pollicendo* dicitur. Scripsit fortasse Plautus:

Aio équidem uobis me ádlaturum síne mora.

Versus 10 sq. paruis mendis sublatis in codicibus sic scripti sunt:

Athénis *tracto ita ut* hoc est proscénium,
Tantísper dum transígimus hanc comoédiam.

Ad sententiam reficiendam critici superiores alii alia tentauerunt, in uoce *tracto* tantum emendanda desudantes, Ussingius intellexit, cum comparationi hic locus non esset, etiam uocabula *ita ut* corrupta esse, quare edidit:

Athénis translatum húc hoc est proscénium.

Equidem puto, propius a scriptura codicum abesse:

Athénis **transportátum** hoc est proscénium.

Exitum prologi (u. 20 sq.) foedissime uitiatum codex B sic exhibet neque multo aliter ceteri:

Quid múlta? *Stuic superet* múliere
Hiscum anima ad eum habenti erce teritur.

Quae sententia in uocabulis corruptis lateat, indicare uidentur uersus 17 sq. prologi Trinummi:

Sed de árgumento ne éxspectetis fábulae,
Senés, qui huc uenient, í rem uobis áperient.

Quare non male coniecit W. Wagnerus:

Quid múlta? Si **quid súperest** de ista múliere,
Hic, quí amat, arguméntum ad narrandum écce adest.

In priore tamen uersu magis ***ea de*** quam *de ista* excidisse puto, cfr. u. 18: *ea se peperisse puerum simulat militi.* Quae restant, ego uestigia librorum pressius legens sic refinxerim:

Hic, quí **eam amat, apériet, quod relínquitur.**

In extremo prologo et Schoellius et Leo duas lacunas statuerunt, alteram ante u. 18 Kiesslingio, alteram post u. 21 Wolffio auctore, utramque sine iusta causa. Nam quod dicitur argumentum non satis esse explicatum et utique necesse esse omnes tres Phronesii amatores in prologo

commemoratos fuisse, non magis in prologis Asinariae et Trinummi explicantur argumenta, et quae hic desideratur actoris prologi abeuntis sollemnis spectatorum allocutio *Valete*, etiam in prologo Aululariae deest (de Menaechmorum prologo res dubia est).

Diniarchus adulescens mores meretricum describens haec loquitur (uu. 35 sqq.):

> Quasi ín piscinam réte qui iaculúm parat —
> Quando ábiit rete péssum, adducit líneam;
> Si inierit rete píscis, ne effugiát cauet;
> Dum húc, dum illuc réte uortit, ímpedit
> Piscís usque adeo, dónicum eduxít foras —
> Itidémst amator.

Iure Palmerium scriptura codicum *in piscinam rete parat* offendit, quare pro *parat* scribendum esse *datat* coniecit. At ne hoc quidem *in piscinam rete datare* Latinum est. Melius Ussingius, si scriptura mutanda sit, *iacit* scribi oportere censet. Sed meo quidem iudicio *parat* sanum est, *in piscinam* uitiatum, pro quo una littera deleta scribendum est *in piscina.* Neque enim hoc loco agitur, quid faciat piscator, quo temporis momento rete in piscinam iaciat, sed quo modo rete, cum pessum abierit, tractet.

Paulo infra Diniarchus (uu. 51 sq.):

> *Iteca* in aédibus lenóniis:
> Prius quam únum dederis, céntum quae poscát parat.

Uersum lacunosum Schoellius deleuit, Ussingius sic mutauit: *Ita nihil omnino in aedibus linquet suis* (sc. amator), quod hoc loco non de lenone agi dicerent. Uerum *aedes lenonias* idem esse atque *aedes meretricias* ex Menaechm. 539: *abire ab his locis lenoniis* apparet, qua in fabula leno nullas partes agit. Lacunam bene sic suppleuit Spengelius:

> Itást amica in aédibus lenóniis.

Aegre enim desideratur, unde subiectum uerbi *parat* audiatur.

Pergit ita Diniarchus (uu. 53 sqq.):

Aut périit aurum aút conscissast pállula
Aut émpta ancilla aut áliquod uasum argénteum
Aut uásum ahenum áliquod aut *electus laptiles*
Aut ármariola Graéca aut — aliquid sémper est,
Quod *petra* debeátque amans scortó suo.

In *laptiles* Buechelerus intellexit latere *lapis*. Uidetur autem *laptiles* ex *lapis est* uitiatum esse, quorum uocabulorum posterius e fine proximi uersus, ubi in codicibus deest, huc irrepsisse suspicor. Verum quod idem uir doctissimus scripturam codicis B *electus* scripturae ceterorum *lectus* praetulit, non assentior; exstat enim *lectus* et Bacch. 969 et Pseud. 1152. — Iam uero *pereat*, in editione principe e *petra* mutatum, iure a criticis damnatur. Nam non modo *perierit* scriptum oportuit, sed ipsum uerbum aptum non est, quoniam e rebus a Diniarcho commemoratis aurum solum periit. Ne *praestet* quidem, quod coniecit Buechelerus, quadrat; melius *optet* Ussingius edidit, equidem ***egeat*** uel ***careat*** praetulerim, de quibus uerbis cum accusatiuo coniunctis conferantur Menaechm. 122: *nec quicquam eges*, Curc. 136: *Quia id quod amo careo,* Ter. Eun. 223: *Tandem non ego illam caream, si sit opus, uel totum triduom?*

Sequuntur haec (uu. 58 sqq.):

Atque haéc celamus dámna nos indústria,
Quom rém fidemque, nósque nosmet pérdimus,
Ne quí parentis neú cognati séntiant.
Quos quóm celamus sí faximus cónscios,
Qui nóstrae aetati témpestiuo témperent,
Unne anteparta démus postpartóribus,
Et mínus damnosorum hóminum quam nunc súnt siet.

Pro uocabulo corrupto *Unne* (B) uel *unde* (C et D) Schoellius, cum Aulul. 470 sqq. coll. duplicem apodosin requiri uidisset, prius *et,* postea *una* scribendum esse coniecit. Scriptum fuisse apparet:

Una ét anteparta démus postpartóribus.

Cfr. Cic. diuinat. in Caecil. init.: *si mei consilii causam rationemque cognouerit, una et id quod facio probabit et in hac causa profecto neminem praeponendum mihi esse actorem putabit.* De syllaba prima uocabuli *anteparta* correpta conferri possunt u. 340 (senar. iamb.): *Post factum plector, quia antepartum perdidi* et Epidic. 140 (septenar. troch.): *Tu quidem antehac aliis solebas dare consilia mutua.*

Mox Diniarchus immensam copiam lenonum et scortorum commemorans sic loquitur (uu. 68 sqq.):

Nam núsquam alibi si súnt, circum argentárias
Scorta ét lenones *quasi sedent* cotídie,
Ea nímiast ratio; quíppe qui certó scio
Ibi plûs scortorum ésse iam quam pónderum.

Buechelerus, intellecto comparationem quae in uocabulo *quasi* inest sententiae repugnare, *qui sedent* coniecit, ita ut *qui* ad *ea ratio* (id est *eorum numerus*) referatur. Paulo propius tamen a scriptura librorum abest ***qui assident.*** Cfr. Rud. 521: *Qui apud carbones assident.* Neque obstat praepositio *circum,* quae hoc loco idem fere atque *ad* uel *apud* significat («omkring ved»).

Aliquanto infra sunt hi uersus (76 sqq.):

Postrémo *id* magno populo *in mulier* hóminibus
Re plácida atque otiósa uictis hóstibus
Amáre oportet ómnes qui quod dént habent.

Schoellius *mulierem inclutam* scribens corruptum *mulier* reliquit, genuinum *hominibus* deleuit. Mire enim putat *omnes* necessario obiectum uerbi amandi esse eamque ob rem subiectum desiderat. Ussingius cum Baehrensio *id* in *ut,* cum Bergkio *in mulier* in *innumeris* mutauit, ipse *in* post *magno* inseruit. Ita tria uitia in hoc uersu statuit; duobus contentus esse debuit. Apparet enim *in,* quod in B post *populo,* in C et D post *magno* est, ut in archetypo in margine aut inter uersus adscriptum fuisse uideatur, a librario,

cum animaduertisset se errore *id* pro *in* scripsisse, additum esse (cfr. Schoell. ed. mai. praef. p. XVI). Hinc sequitur, ut iure Camerarius suspicatus sit, *mulier* ex *multis* uitiatum esse. Scribendum est igitur:

Postrémo in magno pópulo multis hóminibus.

Quod dicit Schoellius *multis hominibus* languidissimum additamentum esse ad *in magno populo*, eodem iure dicere poterat in proximo uersu *uictis hostibus* languidissime ad *re placida et otiosa* additum esse. Affluit talibus abundantiis sermo Plautinus.

Diniarchus haec (uu. 95 sq.):

Nam ego Lémno aduenio Athénas nudius tértius,
Legátus quo hinc cum público imperió fui.

Geppertus *aduenio* in *adueni* recte mutauit. Ussingius praesens tempus defendit, coll. Terent. Hecyr. 458: *Aduenio modo,* Adelph. 289: *Modo dolores occipiunt,* Heaut. 53: *haec inter nos nuper notitia admodumst.* Sed omnibus his locis aduerbium incertum tempus significat; ubi certum tempus indicatur, perfectum scriptum est, ut Mil. 441: *Quae heri Athenis Ephesum adueni uesperi;* Afran. apud Charisium p. 185 P.: *Nudius tertius tute aduenisti.*

Astaphium ancilla Phronesii meretricis ex aedibus exiens ceteras ancillas intro manentes, ut adulescentes aduenientes caueant, sic hortatur (uu. 106 sqq.):

Oenús eorum aliqui ióculum amicae usque óggerit, dum ílli agant.
Sin uídent quempiam se adséruare, *obludeant,* qui custodem óblectent.
Per ióculum et ludum dé nostro saepe *aedunt* quod *far*torés faciunt.

Obludeant in editione principe in *obludunt* mutatum est. Sed *obludere* Plautinum utique non est, quare Ussingius *obiectant* edidit. Leo *obludiant* coniecit, coll. Poen. 1232: *At tu hercle adludiato* et Stich. 383: *Quando adbibero,*

adludiabo. At ne *obludiare* quidem usquam exstat. Sine dubio scriptum fuit ***adludiant***. — In proximo uersu Spengelius *de nostro saepe rapiunt, quod lepido ore faciunt* edidit, sed Plautus sententiam relatiuam tam inscite certe non adiunxit; simpliciter scripsisset: *de nostro saepe lepido ore rapiunt*. Schoellius autem *de nostro specimen edunt, quod factores faciunt* coniecit, de lusu pilae ab hoc loco prorsus alieno cogitans. Nihilo felicius edidit Leo: *obludiant qui custodem oblectent Per ioculum et ludum; de nostro saepe edunt: quod fartores faciunt* (scilicet saginam). Scribendum esse apparet:

Per ióculum et ludum dé nostro saepe **ídem** quod **rap**torés faciunt.

Astaphium dicit, ut praedones res hominum per uim rapiant, sic adulescentes supellectilem meretricum per ludum furari. In posteriore syllaba uocis, quae est *idem*, positio neglecta est.

Diniarchus et Astaphium ita inter se colloquuntur (uu. 174 sqq.):

Astaphium.

I intro. Haúd alienus tú quidem es. Nam ecástor neminem hódie
Mage amát corde atque animó suo, si quídem habes fundum atque aédis.

Diniarchus.

In mélle sunt linguaé sitae uostrae átque oratiónes,
Facta átque corda in félle sunt sita átque acerbo acéto.
Eo língua dicta dúlcia datis, córde amara fá*citis*.

Versum 178 Guyetus sine iusta causa deleuit, neque tamen is uersus mendo carere uidetur. Nam quoniam dictis dulcibus amara facta opponenda sunt, *facitis* (A) uel *factis* (BCD) in ***facta*** mutandum esse suspicor. Quod si fit, quem ad modum uocabula *lingua dicta* uocabulis *linguae atque orationes*, sic uocabula *corde facta* uocabulis *facta et corda* respondent.

Post abitum Diniarchi Astaphium secum de eo cum alia tum haec loquitur (uu. 211 sq.):

Huic hómini amanti méa era apud nos néniam dixit dé bonis.
Nam fúndi et aedis óbligatae súnt ob amoris praédium.

Versus causa Muellerus *neniam* ante *mea era* transposuit, quod opus non est, si *neniam* duabus syllabis legitur, qua de re inspiciantur quae ad u. 556 dicam. — *Amoris praedium* Spengelius amoris obligationem male interpretatur, nam neque praedium idem est atque obligatio, neque fundi et aedes pignori dantur pro amoris obligatione, sed pro ipso amore. Schoellius assentiente Leone *amoris* nomen proprium esse uult, sed quid *Amoris praedium* sit non patet. Ussingius *obligatae sunt Amori praedium* edidit; at fundi et aedes non Amori obligantur, sed iis, qui pecuniam mutuam dant, neque *praedium* appositum ferri potest. Equidem *ob amoris praedium* uerum esse ratus sic explico, ut Astaphium pro *ob amorem* cum irrisione *ob amoris praedium* dicat, quasi amor praedium («fast ejendom») et non res uana sit. Genetiuus igitur definitiuus est.

Stratullax seruus in Astaphium inuehitur, quod fores domini sui pultauerit. Tum haec sequuntur (uu. 259 sqq.):

Astaphium.

Cómprime, sis, eiram.

Stratullax.

Éam quidem hercle tú, quae solita's, cómprime,
Ímpudens, quae pér ridiculum rústico suadés stuprum.

Astaphium.

Eíram dixi, *sut de*cepisti, démpsisti unam lítteram.

Sic in A scriptum est, in BCD *ut esse cepisti.* Muellerus ad sententiam bene coniecit *ut tu accepisti.* Sed quoniam *eiram dixi,* non *eiram ego dixi* praecedit, *tu* melius abest. Deinde vestigia Palatinorum magis ad *ut excepisti* quam ad *ut accepisti* ducunt.

Paulo infra Stratullax et Astaphium sic inter se colloquuntur (uu. 267 sqq.):

Stratullax.

Áduenisti huc te óstentatum cum éxornatis óssibus,
Quía tibi insuaso ínfecisti própudiosa pállulam?

Astaphium.

Núnc places, quom míhi inclementer dícis.

Stratullax.

Quid hoc quod té rogo?

Nunc places ironice interpretantur. At omnem ironiam ab hoc loco alienam esse apparet. Sine dubio *Nunc* ex ***Non*** ortum est. Cfr. Mercat. 454: Charinus *Vin me tecum illo ire?* Demipho *Nolo.* Charinus *Non places.* Similiter *nunc* pro *non* scriptum est Asin. 551 sq.: *Edepol uirtutes qui tuas nunc possis collaudare, Sicut ego possim, quae domi duellique male fecisti,* ubi Gertzius *non* reposuit; Capt. 864: *Nunc tu mihi places,* quod Acidalius *non* reposito iure putat Hegionem dicere; Curc. 242: *Nunc dum salsura sat bonast,* ubi idem *Nondum* reposuit.

Diniarchus impatiens Phronesium usque lauantem exspectandi exit et Astaphium sic alloquitur (uu. 326 sq.):

Sed óbsecro hercle, Astáphium, i intro ac núntia
Me adésse, ut properet *suaue*, iam ut satis láuerit.

In *suaue* aduerbium *naue* latere suspicatus est Schoellius, ego magis puto scriptum fuisse:

Me adésse, ut properet **laútum**, iam ut satis láuerit.

Cfr. Sallust. orat. Licin. ad pleb. § 16: *Ultro licentiam in uos auctum atque adiutum properatis.*

Sequuntur hi uersus (328 sq.):

Astaphium.

Licet.

Diniarchus.

Aúdin etiam?

Astaphium.

Quíd uis?

Diniarchus.

Di me pérduint,
Qui té reuocaui. Nón tibi dicebam, í modo.

Quoniam re uera Diniarchus Astaphium reuocauit, ille dicere non potest, se eam non esse allocutum. Quare Leo sic interpunxit: *Non tibi dicebam «i» modo?* Sed haud scio an quaestio non satis apta sit. Equidem magis puto Plautum scripsisse: *Nam tibi dicebam: «I modo»*.

Tum Astaphium Diniarchum sic increpat (uu. 330 sq.):

Quid *iam* me reuocabas, ímprobe nihilíque homo,
Qui tibi mille pássum peperistí moram?

Quoniam prioris uersus initium syllaba abundat, posterioris syllabam requirit, facile sic emendatur:

Quid mé reuocabas, ímprobe nihilíque homo,
Qui **iám** tibi mille pássum peperistí moram?

Veri simile est, librarium, qui archetypum scripsit, cum animaduertisset se in posteriore uersu uocabulum *iam* incuria omisisse, similibus initiis uersuum *Quid* et *Qui* deceptum, *iam* in priore uersu posuisse.

Aliquanto infra Diniarchus et Phronesium, quae lauatione confecta exiit, hoc modo inter se colloquuntur (uu. 375 sqq.):

Diniarchus.

Iam laûta's?

Phronesium.

Lauta míhi quidem atque oculís meis.
Num tíbi sordere uídeor?

Diniarchus.

Non pol míhi quidem.
Verúm tempestas, *memini*, quondám fuit,
Quom intér nos sordebámus alter de áltero.

In A *memini* non exstat, sed post *quondam* legitur *dum uiuixi*, quod ex *dum uixi* uitiatum esse uidetur atque ad *quondam* adscriptum. Leo *memini* retinuit collato Tibul. I,

3, 26; conferre etiam potuit Propert. IV, 2, 27: «Arma tuli quondam et, memini, laudabar in illis» et Ouid. Metam. V, 585: «Lassa reuertebar, memini, Stymphalide silua». Ad uersum supplendum *etiam* ante *fuit* suppleuit; sed quid id sibi uelit, non intellego. Fortasse *memini* uitiatum est ex ***mel meum***, cfr. 523, ubi *mel meum* in libris in *me imme inmeum* et similia mutatum est.

Aliquanto post Phronesium haec Diniarcho (uu. 402 sq.):

Quid múlta uerba fáciam? Tonstricém Suram
Nouísti nostram, *quem erga aedem sese* habet.

Buggius *quae mercede sese alit* coniecit. Sed uix opus est a scriptura tradita tantum discedere, neque enim dubito, quin dici potuerit *quae mercede**m a sese habet***, id est, quae mercedem sua opera accipit.

Phronesium his uerbis Diniarchum certiorem facit, se sollemne puerperarum sacrum facere uelle (uu. 420 sq.):

Quin his hódie sacruficáre pro pueró uolo,
Quintó die quod fíeri oportet.

Sine dubio Spengelius recte suspicatus est, uocabulum *Quin* ex initio proximi uersus praeceptum esse. Sed quod pro *his* coniecturam editionis principis *dis* recepit, non assentior, quoniam non omnibus dis, sed Lucinae soli sacrificare uelle Phronesium ex u. 471 apparet: *Date mihi huc stactam atque ignem in aram ut uenerem Lucinam meam.* Scriptum fuisse uidetur ***Hic***, id est in ara, quae ante aedes est, insp. u. 471 supra laudatus et cfr. Ussing. ad Aulul. 598.

Stratophanes miles adueniens haec loquitur (uu. 479 sqq.):

Scío ego multos mémorauisse mílites mendácium:
Ét Homeronida ét *post illam illi* memorarí potis,
Qui ét conuicti et cóndemnati fálsis de pugnís sient.

Saracenus *postilla* emendauit; Camerarius *mille* coniecit, Spengelius *multi*, quod equidem praefero coll. Asin. 553: *memorari multa possunt.*

Paulo infra Phronesium et Astaphium ita inter se colloquuntur (uu. 494 sq.):

Phronesium.

Víde, quis loquitur tám propinque.

Astaphium.

Míles, mea Phronésium,
Tíbi adest Stratophanés. Nunc tibi opust, aégram ut te adsimulés.

Phronesium.

Tace.

Sequitur uersus sic in B neque multo aliter in C et D scriptus:

Cui adhuc ego tu mala meam emonet ruria me mal ficio uincer est.

Spengelius coniecit:

Scío ego hoc. Tu malum mé monitura's, mé maleficio uínceres?

Sed *uinceres,* quod etiam Leo probauit, Latinum non est; in talibus exclamationibus praesens coniunctiuus necessarius est. Schoellius edidit:

Stratophanes.

Quíd hoc negotist?

Phronesium.

Málam monerulam égo malficio uíncerem?

Intellexit, prima uerba militis esse, Phronesium cubantem intuentis, atque ea optime emendauit; sed *uincerem*, ut alia taceam, non magis quam *uinceres* placet. Ussingius edidit:

Símulo; ne me móne; te **rerin mé maleficio uíncere?**

quo exitus uersus inde a *rerin* ualde probabiliter refictus est. Nisi fallor, scripsit Plautus:

Málam mones. Rerin mé maleficio uíncere?

Subiectum infinitiui omissum est, ut apud Plautum saepe fit, et duo uocabula iambica *Malam mones* proceleusmaticum faciunt.

Stratophani, num Phronesium pepererit roganti, Astaphium respondet (uu. 500 sqq.):

Péperit puerum nímium lepidum.

Stratophanes.

Ehem, écquid mei similést?

Astaphium.

Rogas?

Quíne ubi natúst machaeram et clúpeum poscebát sibi?

Stratophanes.

Méus est; scio iam de árgumentis. Nímium quidem similést, papae.

In u. 502 Bothio auctore plerique editores *Nimium quidem similest* Astaphio dederunt, uix recte, nam etiam in Terent. Eunuch. 416 *papae* in fine sententiae positum est: *Pulcherrume hercle dictum et sapienter, papae.*

Mox Phronesium, ubi sit Astaphium, his uerbis rogat (u. 508):

Úbi illa obsecróst, quae me hic relíquit? *eabse abisti.*

Exitum uitiatum Ussingius sic refinxit: *ubi ea se abstulit?* collato Rud. 1019, sed *quo*, non *ubi* scriptum oportuit. Melius Buechelerus *quid ea a me abstitit?* coniecit. Propius tamen a scriptura codicum hoc erit:

Úbi illa obsecróst, quae me hic relíquit **et eapse** ábstitit?

Stratophanes Phronesio duas ancillas, quas ex Syria adduxit, donat (uu. 528 sq.):

Hís te dono.

Phronesium.

Paénitetne té, quot ancillás alam,

Quín etiam insuper adducas, quaé mihi comedínt cibum?

Lacuna posterioris uersus sic facillime expletur:

Quín etiam insuper **hás** adducas, quaé mihi comedínt cibum?

Sequuntur hi uersus (530 sqq.):

Stratophanes.

Hóc quidem hercle ingrátumst donum. Cédo tu mi istam [puere] pérulam.
Méa uoluptas, ádtuli eccam pállulam ex Phrygiá tibi;
Téne tibi.

Phronesium.

Hocine mi ób labores tántos tantillúm dari.

Stratophanes.

Périi hercle ego misér: iam mi auro cóntra constat filius.
Etiamnum mali pendit, addit purpuram exarat tibi
Attuli tua sponte amoenas; téne tibi, uoluptás mea.

Uersus 534 sq. miserrime corruptos ut emendarent, uiri docti studio non pepercerunt; sed conatus eorum commemorare ideo omitto, quod meo iudicio omnes a uero longe aberrarunt. In editione principe *mali* iam recte in *nihili* mutatum est. Initium uersus prioris hoc igitur fuit: *Etiamnum nihili pendit. Addit purpuram.* Haec autem ut Stratophanes dicat, fieri non potest, sed duo additamenta esse apparet. Prioris ad u. 532 adscripti sententia haec est: Etiam nunc Phronesium dona militis nihili pendit; posterioris haec: Miles purpuram addit. Hinc sequitur, ut Stratophanes Phronesio non modo pallam, sed etiam purpuram det (cfr. u. 936: *At ego pallam et purpuram*), atque ut hoc donum in iis quae sequuntur commemoratum fuerit. Haec, emendatione egregia Scaligeri *ex Sarra* recepta, sic scripta fuisse censeo:

Éx Sarra tibi áttuli amoena; téne tibi, uoluptás mea.

Uocabula *tua sponte* (B) uel *tuas ponto* (C et D) Plauti non sunt; fortasse ad posterius additamentum pertinent, ita ut initio scriptum fuerit: *Addit purpuram sua sponte.*

Cuamus seruus Diniarchi cum aliis seruis, ea quae Diniarchus Phronesio dono mittit portantibus, aduenit et secum de domino bonis se euertente haec loquitur (uu. 549 sqq.):

Nam hóc qui sciám, ne quis íd quaerat éx me,
Domíst, qui facít improbé facta amátor
Qui bóna sua pro stércore habet foras iubet *feri.*
Metuít pulicés, ni intus múndissimúm sit.
Púras esse síbi uolt aedes, dómi quidquid habet uérritur ἔξω.

U. 551 sic scriptum fuisse pro certo habeo:

Qui bóna sua pro stércore habet, fóras iubet **euérri**.

Cfr. Varr. L. L. VI, 32 Muell. *eo die ex aede Vestae stercus euerritur.* Versus constat, nam posterior syllaba uocabuli *foras* corripitur.

Sequuntur haec (uu. 554 sqq.):

Quándo quidem ipsus pérditum se it, sécreto hercle equidem illum ádiutabo,
Néque mea quidem ópera umquam hilo mínus propere quam póte peribit.
Nám iam de hoc obsónio de mina úna deminuí modo
Quínque nummos: míhi detraxi pártem Herculáneam.
Nam hóc adsimilest, quási de fluuio quí aquam deriuát sibi;
Nísi deriuetúr, tamen ea aqua ómnis abeat ín mare.
Nam hóc in mare abit mísereque perit síne bona omni grátia.

In u. 556 critici uersus causa uaria tentauerunt, sed scriptura codicum recte se habet, modo *obsonio* tribus syllabis legatur. Nam non modo in anapaesticis, ut dicit Christius (Metr. § 41), sed etiam in trochaicis *i* uocalem in consonantem mutatam cum terminationibus coalescere posse ex his locis intellegitur: Aul. 179: Megadorus *Ain tu te ualere?* Euclio *Pol ego haud a pecunia perbene,* 241: *Idem quando illaec occasio periit, post sero cupit,* 764: *Magnast res, quam ego tecum otiose, si otiumst, cupio loqui,* Cist. 351 (526 Schoell.): *Et equidem hercle nisi pedatu tertio omnis efflixero.* Cfr. ad u. 211. — Particulam *nam* in u. 560 Schoellius in *tam* mutauit, non sine aliqua ueri similitudine, eo magis quod in iis quae praecedunt eadem particula bis scripta est. Re tamen accuratius examinata *nam* retinendum iudico. Primo *nam* (u. 556) causa prioris sententiae simpliciter affertur. Alterum

nam (u. 558) ad sententiam auditam huiuscemodi fere refertur: Neque ille, etiamsi ego nihil surripiam, fortunas suas conseruet. Sic enim persaepe apud Plautum *nam* positum est, ut Amph. 41, ubi auditur: Hoc satis dictum est; Men. 84, ubi auditur: Neque fieri non potest, quin fugiant; ibid. 524, ubi auditur: Immo armillas Erotium accepit (nam *Nam pol hoc una dedi* idem est atque *Nam illas una cum hoc dedi*); Merc. 915, ubi auditur: Te non introducam; Poen. 848, ubi auditur: Neque id mirumst; Truc. 95, ubi auditur: Nihil scio; cfr. quae congesserunt Brixius ad Trin. 61 et Ussingius ad Asin. 122. Tertio *nam* indicatur, cur Cuamus fluuii imagine usus sit. Sensus enim uerborum hic est: Nam hoc perit, quod Dinarchus Phronesio dono mittit. Sed simplex sententiarum connexus eo obscuratus est, quod ipsa imago (*in mare abit*) in eam sententiam transiit, qua ueritas imaginis conuincitur. De *nam* non multo post alterum *nam* posito cfr. Amph. 34 sq., Men. 82 sqq., Pseud. 795 sq., Truc. 66 sqq.

Paulo infra Cuamus haec loquitur (uu. 563 sqq.):

Meretrícem ego item esse reór, mare ut est;
Quod dés deuorát nec datís umquam abúndat;
Hoc saltem seruat *mecum* illi subes*te* apparet.
Dés quantumuis, núsquam apparet néque datori néque acceptrici.

V. 565 corruptum critici alii alio modo emendare conati sunt, Ussingius unus uncis seclusit, quia sententia cum proximo pugnare ei uidebatur. Immo uero cum illo congruit. Nam mendis sublatis scriptum fuisse uidetur: *Hoc* ***salum*** *seruat* ***nec quod*** *illi subest apparet,* quae uerba ad priorem uersum explicandum in margine adscripta fuerunt ideoque delenda sunt.

Cuamus Phronesium sic alloquitur (u. 573):

Érus meus, ocellús tuos *atte me* férre me haec iussít tibi.

In C et D *atte* scriptum est, unde *ad te* in editione principe factum est. Sed *ad te* propter *tibi* ferri non potest. Plautus fortasse scripsit: *Erus meus, ocellus tuos* ***autem***.

Cuamo, quis sit Stratophanes, roganti Phronesium sic respondet (uu. 589 sqq.):

Non nosti, óbsecro,
Mílitem, hic apúd me qui erat? Huíus pater pueri íllic est.
Vsque adiectaculem iussit alii mansi auscultaui obseruaui quemper nam.

Quae post u. 590 in libris scripta sunt, Buechelerus sic refinxit:

Vsque ad noctem ego íllum **iussi abíre**, non abiít tamen,
Mánsit: an istinc aúscultauit, óbseruauit quémpiam?

At Phronesium nusquam Stratophanem *ad noctem abire* iussit. Equidem coniectura Kochii ***quam rem agam*** recepta sic emendandum esse censeo:

Iám dierectum iússi abire **máximam in malám crucem**;
Vsque mansit: aúscultauit, óbseruauit, quám rem agam.

Quae in codicibus est turba, inde orta esse uidetur, quod prior uersus, errore omissus ideoque in margine uel inter uersus adscriptus, postea uitiatus est, uocabulis partim transpositis, uelut *culem* (id est *crucem*) post *adiecta* (id est *iam dierectum*), partim omissis (*maximam in malam*).

Phronesio, se Diniarchi dona magni facere, nihili Stratophanis dicenti, hic sic respondet (uu. 609 sq.):

Tum pól ego et donis príuatus sum et périi.

Phronesium.

Plane istúc est.

Cuamus.

Quíd nunc ergo hic *odies sees confessus* omnibus *teus*?

In C et D *odiosees* scriptum est. Spengelius edidit:

Quíd nunc ergo odió's **confectis** ómnibus rebús **tuis**?

Brixius coniecit:

Quíd nunc ergo hic és **odiosus** nóbis, confessús reus?

Odiosus sine dubio uerum est, sed miles reus non est. Plautum scripsisse censeo:

Quíd nunc ergo hic ódiosu's conféctis omnibús tuis.

Versus diaeresi caret. De *omnibus tuis* conferatur u. 315: *Blandimentis, oramentis, ceteris meretriciis.*

Mox Stratophanes minatur, se Cuamum necaturum esse (uu. 617 sqq.):

Iam égo te hic offatím conficiam. Óccidi ted óptumumst.

Cuamus.

Cáptiost: istám machaeram lóngiorem habes quam haéc meast.
Séd uerum me síne dum petere, sí quidem belligerándumst tecum.

Stratophanes.

Ábi domum.

Cuamus.

Ego tecúm, bellator, árbitrum aequom *céperim.*

Quid sibi uelit coniunctiuus *ceperim,* nescio (cfr. Maduig. opusc. ed. II. 480 not.). Scriptum fuisse mihi persuadeo *cepero.* Cfr. etiam Cas. 888: *Nunc ego tecum aequom arbitrum extra considium captauero.*

Stratophanes aegre ferens, quod a Phronesio exclusus sit, hoc secum loquitur (uu. 630 sq.):

Num quíppiam *auarum ut a mores* múlierum?
Postquám filiolum péperit, animos sústulit.

Buechelerus et Ussingius coniecerunt:

Num quíppiam aura mútat mores múlierum?

sensu ei contrario, qui requiritur. Schoellius edidit:

Num quíppiam animum uórtam ad mores múlierum?

quod dicere non potest is, qui modo *Quantillo mi opere,* inquit, *nunc persuaderi potest, ut ego his suffringam talos totis aedibus,* mox *Ego faxo dicat me in diebus pauculis crudum uirum esse.* Multo melius antea coniecerat Buechelerus:

Num quíppiamst ita uárium ut mores múlierum?

Unum tamen praeterea mutandum est; nam in *at mores* (B) uel *ad mores* (C) uel *admores* (D) aperte latet *amores*.

Strabax adulescens rure adueniens narrat, cum iussu patris mane rus profectus esset, hominem, qui oues Tarentinas de patre mercatus esset, ad uillam uenisse, ut ei argentum solueret. Tum hi sequuntur uersus (643 sqq.):

Homó cruminam síbi de collo détrahit;
Minás uiginti mí dat; accipió lubens,
Condo ín cruminam. Ille abiit ego *perpera minas*
Ouis ín crumina hác in urbem détuli.

Exitum uitiosum u. 645 Spengelius emendare conatus est *pera minas* scribendo, quod recepit Schoellius. At primum *pera* ante *in crumina hac* offendit. Deinde *ouis* ad *minas* «epexegetice» addi non potuit, nam si *minas* scripsisset Plautus, *ouis* non addidisset. Equidem pro certo habeo, uocabulum *minas* ad uerba *ouis in crumina hac* explicanda a librario additum esse, *perpera* autem ex *propere* ortum, quam coniecturam iam exhibet codex Lipsiensis. Constat hic uersus:

Condo ín cruminam. Ílle abiit, egó propere.

Hiatur enim post *cruminam*.

Stratullax seruus truculentus ex aedibus eri exit erilem filium quaerens et Astaphium alloquitur (uu. 663 sqq.):

Nimió minus saeuos iám sum, Astaphium, quám fui.
Iam nón sum truculéntus, noli métuere.

Astaphium.

Quid uís?

Stratullax.

Qui tuam expecto*r* osculéntiam.

Astaphium.

Dic *incipera* mihi, quíd tibi et quo uís modo.

Stratullax.

Nouos ómnis mores hábeo, ueteres pérdidi.
Vel amáre possum uél iam scortum dúcere.

Ad initium u. 664 supplendum ego *pol* post *non* inseruerim. — In u. 665 Stratullacem significare se amore Astaphii uti uelle apparet, quare probatis coniecturis Spengelii *quin* et editionis principis *expecto* nihil mutandum esse censeo:

Quin tuam expécto — osculéntiam.

Stratullax orationem sic orditur, quasi dicturus sit: *Quin tuam expecto truculentiam,* sed pro truculentia παρὰ προσδοκίαν nouum uocabulum ad illius similitudinem ex osculo deriuatum fingit. Hiatur et post *tuam* et ante *osculentiam.* — In proximo uersu pro corrupto *incipera* in editione principe *impera* scriptum est, quod receperunt et Spengelius et Schoellius et Leo, ferri posse recte negauit Ussingius. Equidem puto sic emendandum esse:

Dic **ímpigre** mihi, quíd tibi et quo uís modo.

Astaphium, quae cauillationem Stratullacis non satis intellegit, sed tamen suspicatur, eum secum habere uelle, hortatur, ut sine mora dicat, quid et quo modo uelit.

Aliquanto post Astaphium, quae intro abiit, rursus exit et Phronesium, quae intus est, monet, ut Strabacem exinaniat (uu. 705 sqq.):

Ego ínterim hic *restiti tricis* praesidébo,
Istíc dum sic fáciat domum ád te exagógam,
Nec quémquam interim ístoc ad uós, qui sit ódio,
Intró mittam. Tú perge, ut lúbet, ludere ístunc.

Schoellius *praestrigiis*, Ussingius *tricis tuis* coniecit, quorum neutrum admodum placet. Scripsit sine dubio Plautus:

Ego ínterim hic **rébus tuís** praesidébo.

Hiatur inter *interim* et *hic.*

Astaphium Diniarcho, molestusne sit, interroganti respondet: Nunc, inquit, magis quam fuisti, atque sic pergit (uu. 706 sq.):

Sed óbsecro, da mi óperam, ut narrem quaé uolam.

Diniarchus.
Nám quid est? Núm mea réfert?

Astaphium.
Non muss*et*.

Quod Spengelius probantibus Ussingio et Leone uitiatum *musset* in *mussito* mutauit, ego non assentior. Nam Astaphium postquam Diniarchum rogauit, ut sibi aliquid narrare gestienti operam daret, perfrigide persequitur: *Non mussito*. Scriptum fuit, nisi fallor: *Non mussitas*? Astaphium enim Diniarchum uituperat, quod orationem suam interruperit, cfr. u. 716: *Eloquar, sed tu taceto*. De *non mussitas*? eadem ui atque *mussita* posito cfr. *non taces*? Amph. 693, Asin. 922 all.

Paulo post Astaphium de Strabace sic loquitur (uu. 717 sq.):

Sólus summam habet híc apud nos. Núnc is nobis fúndus est.
Animó bono male rém gerit.

Diniarchus.
Perii hércle ego item . . . .

V. 718, qui septenarius iambicus fuisse uidetur, sic suppleuerim:

Perii hércle ego item **ut Stratóphanes**.

Cfr. u. 722: Diniarchus *Non ego nunc intro ad uos mittar?* Astaphium *Quidum quam miles magis?*

Diniarchus ab Astaphio certior factus, Strabacem una cum Phronesio sua dona comedere, sic exclamat (uu. 731 sqq.):

Méane ut inimicí mei
Bóna istic comedint? Mórtuom hercle mé quam ut id patiar máuelim.

Astaphium.
Stultus quid est aperire.

Diniarchus.
Quíd iam?

Astaphium.
Quia pol máuelim
Míhi inimicos ínuidere quám me inimicís meis.

Ussingius coniecit *Stultumst inuidia perire,* ego malim:

Stúltus **es, qui id éxperiare.**

Diniarcho minanti, se riualem cum amica cenare prohibiturum, Astaphium dissuadet, ne id facere conetur.

Post abitum Astaphii Diniarchus, quod intromissus non sit iratus, se conuicio ante aedes facto et nomine eius delato meretricem ulturum esse profitetur. Deinde sic persequitur (uu. 758 sq.):

Núgae sunt: si stímulos pugnis caédis, manibus plús dolet.
Dé nihilo nihil ést irasci, quaé te non floccí facit.

In u. 759 *de nihilo* ita uulgo explicatur, ut sit idem atque *nulla de causa* (cfr. Curc. 477), sed non frustra Ussingius dubitat. Qui enim sensus in hoc inest: Inutile est nulla de causa ei irasci, quae te non flocci facit? Iusta, opinor, causa Diniarcho est Phronesio irascendi. Plautum scripsisse suspicor: *De nihili nihil est irasci,* id est, stultum est irasci de illa, quae nihili est. Nam *nihili* non modo pro adiectiuo substantiuis attribuitur, sed etiam sine substantiuo ponitur, ut Mil. 1401: *nondum nihili factus*, Pseud. 240: *sine sim nihili,* 1104: *Nihili est autem, qui officium facere immemor est, nisi est admonitus*; Asin. 469: *Impure, nihili, non uides irasci*, Cas. 221: *Eho tu, nihili, cana culex,* 227: *Unde is, nihili?*; Asin. 850: *Madidum, nihili, incontinentem*, Cas. 538: *Nunc ego illum nihili, decrepitum, meum uirum ueniat uelim.* De praepositione *de* eadem fere ui atque *propter* posita insp. Ussing. ad Cas. 394 (addatur Cic. Cat. mai. VI, 18: *Carthagini . . . bellum denuntio, de qua uereri non ante desinam quam illam excisam esse cognouero*).

Callicles senex quaestione de duabus ancillis, sua et Phronesii, habita comperit puerum, quem filia sua ex Diniarcho pepererit, a Phronesio suppositum esse. Tum suam ancillam sic alloquitur (uu. 802 sqq.):

Tú bona ei custós fuisti.

Ancilla.

Plús potest, qui plús ualet.
Vír erat, plus ualébat; uicit, quód petebat ábstulit.

Callicles.

Ét tibi quidem hércle idem áttulit magnúm malum.

In medio postremi uersus syllaba deest. Nisi fallor, scriptum fuit: *ille idem*. *Ille* inter *hercle* et *idem* facile excidere potuit.

Phronesium ab ancilla sua edocta, suppositionem pueri patefactam esse, ex aedibus exit haec secum loquens (uu. 846 sq.):

Nám mihi diuidiaést, tonstricem meám *sicut multam male*
Ea dixit meum Díniarchi púerum inuentum filium.

Buggius intellexit in posteriore uersu *edixe et* scriptum fuisse et obiectum uerbi *edixe* in priore uersu fuisse, sed quod emendationem Camerarii *sic mulcatam* ueram ratus uersum inter 846 et 847 intercidisse putauit, Ussingius iure contra dicit. Hic *quae simulabam* coniecit, ad sententiam recte opinor. Propius tamen ad uestigia librorum acceditur, si sic emendatur:

Nám mihi diuidiaést, tonstricem meám **simulatiooném malam**
Édixe, et cett.

Simulationem in *sicut multam, malam edixe et* in *male ea dixit* mutatum est. De uocabulo *simulationem* in quinque syllabas contracto uideantur, quae ad u. 556 congessi.

Diniarchûs Phronesium ex aedibus exisse conspicatus hoc secum loquitur (u. 848):

Vbi it audiuit quamquam penes est mea ómnis res et líberi.

Gruterus *Lubet adire* emendauit. Pistoris *quam* incuria bis scriptum esse coniecit; magis puto Plautum scripsisse:

Lúbet adire **hanc**, quám penes est mea ómnis res et líberi.

Phronesium haec Diniarcho (uu. 855 sqq.):

Scío equidem sponsám tibi esse et fílium ex sponsá tua,
Ét tibi uxorém ducendam *iam* ésse alibi iam animúm tuom,
Et quasi pro dérelicta sís habiturus; séd tamen
Cógitato, mús pusillus quám sit sapiens béstia,
Aétatem qui nón cubili uni úmquam committít suam,
Quía, si unum ostium óbsideatur, áliud perfugiúm *gerit.*

In u. 856 prius *iam* delendum esse uidit Leo, *et* ante *esse* excidisse ego suspicor. In proximo uersu, recepta emendatione Lambini *ut me* pro *et*, omnia bene se habent, modo sententia ab *ut* incipiens pro consecutiua atque *quasi* pro *prope* accipiatur. In u. 860 *gerit* ex *caret* uitiatum esse Buggius censet. Tamen haud scio an magis scripserit Plautus:

Quía, si unum ostium óbsideatur, áliud perfugium **ópus erit.**
Coniunctiuus *obsideatur* potentialis est.

Paulo post Diniarchus Phronesium ualere iubet (uu. 869 sq.):

Béne uale, Phronésium.

Phronesium.

Iam mé tuom oculum nón uocas.

Diniarchus.

Íd quoque interim *futatim* nómen commemorábitur.
Futatim nihil est; ex ***mussatim*** uitiatum esse suspicor.

Astaphium eram sic alloquitur (uu. 880 sqq.):

Páter adest puerí. Sino eumpse adíre huc?

Phronesium.

Sine, si is ést modo,
Sineum ipse adíre, ut coepit, ád me recta sí ten*ent.*
Né istum ecastor hódie *hastis* cónfectum falláciis.

In initio medii uersus Leo responsum Astaphii *Ipsus est* excidisse putat. Sed responso opus non est, quoniam Phronesium ipsa Stratophanem aduenientem uidet. Sic scriptum fuisse suspicor:

Sine, si is ést modo,
Síc eumpse adíre, ut coepit, ád me recta, sí tenes.

Si tenes eadem ui dictum est atque *si quid uelim intellegis*, cfr. Trin. 781: *Tenes iam?* — In postremo uersu *hastis* ex ***faciam*** ortum esse fere pro certo habeo. Cfr. Rud. 790: *Ego te hodie faxo recte acceptum.*

Stratophanes rediens sic secum loquitur (uu. 883 sq.):

Égo minam auri féro supplicium *dámnis* ad amicám meam.
Vt illud acceptúm sit, prius quod pérdidi, hoc addam ínsuper.

Damnis Plautus certe non scripsit, nam longe alia ratio est u. 940: *Stultus atque insanus damnis certant* (Bacch. 64 sq. *Penetrem me huiusmodi in palaestram, ubi damnis desudascitur, Vbi pro disco damnum capiam, pro cursura dedecus* Britzlmayrius pro *damnis* scriptum fuisse *donis* intellexit). Ne *damnas* quidem, quod substitui uoluit Dousa, probari potest, quoniam hoc uocabulum semper cum infinitiuo coniungitur. Sententiae aptissimum mihi uidetur ***damnosam***.

Stratophanes Phronesium et Astaphium sic alloquitur (uu. 886 sqq.):

Quíd hic uos agitis?

Phronesium.
Né me adpella.

Stratophanes.
Nimius eui sic.

Astaphium.
Pótin ut mihi moléstus ne sis?

Stratophanes.
Écquid, Astaphium, lítiumst?

Astaphium.
Mérito ecastor tíbi suscenset.

Phronesium.
Legon atque ne isti etiám parum

Mále uolo.

Versum 886 Leo sic suppleuit: Phr. *Ne me adpella, quaeso.* Str. *Aha, nimium saeuiter*, coll. Trin. 1060: *Ah, nimium, Stasime, saeuiter* all., equidem nihil inter *adpella* et *nimium* excidisse, sed finem uersus aliter emendandum esse censeo: *Nimium saeuiter* ***facis***. — In u. 888 Camerarius *Egone? atque isti etiam*, Acidalius *Egone isti? atqui etiam parum* coniecit. sed interrogationem *Egone?* recte improbauit Seyffertus. Scripsit sine dubio Plautus: ***Atque ego ne*** *isti etiam parum.* De *ego ne* insp. Ussingius ad Asin. 875.

Phronesium, enumeratis omnibus quae pueruio opus sunt, orationem sic absoluit (u. 898):

Nón enim possunt mílitares púeri *et auio* ecdúcier.

Neque Spengelii coniectura *ut catuli* neque Schoellii *ut auis* aptae esse uidentur. Melius *milio* uel *glande* Leo coniecit. Propius tamen ab *et auio* est ***nauco***, quod etiam propter uim uerbi ceteris coniecturis praefero, etsi certum exemplum ablatiui huius uocabuli non exstat (cfr. Fest. 166 Muell.).

Phronesium, quam Stratophanes minam offert, his uerbis accipit (u. 900):

Cédo, quamquam parúmst.

Stratophanes.

Ad omnae manuc istic poste.

Phronesium.

Parumst.

Camerarius *Addam minam adhuc istic postea*, Ussingius *Addam minam alteram istoc post* coniecit. Constat uersus, si scribas:

Addam minam **ístuc posteá.**

Stratophani, quomodo fieri possit, ut Phronesium Strabacem uirum rusticum amet, roganti illa hoc respondet (uu. 921 sq.):

Vénitne in mentem tíbi quod uerbum in cáuea dixit hístrio?
Ómnes homines ád suom quaestum cállent *et* fastídiunt.

Quoniam *callent* et *fastidiunt* sic coniungi non possunt, Bothius *callent nec fastidiunt*, Ussingius *qui ad suom quaestum callent, nihil fastidiunt* coniecit. Sed non nisi una littera mutata opus esse suspicor. Sententiae enim satisfacere hoc mihi uidetur:

Ómnes homines ád suom quaestum cállente**s** fastídiunt,

quae uerba sic interpretor: Omnes homines fastidiunt, dum ad suom quaestum callent, id est fastidiunt, si in rem suam esse putant, si minus, non fastidiunt.

Strabax militi ab amica repudiato sic irridet (u. 927):

Málam rem *is et magna* magno opere sérua tibi uiáticum.

Acidalius *In malam rem i et magnam* coniecit; sed *in* opus non esse ex Ter. Eun. 536: *Malam rem hinc ibis?* intellegitur. Equidem sic scriptum fuisse conicio:

Málam rem **magnam i ét** magno opere sérua tibi uiáticum.

Cfr. *malam rem magnam* Bacch. 1141, Pseud. 235 et 774, Trin. 1045. Hiatur ante *et*. Vocabulum *magnam* incuria omissum librarius alieno loco posuit.

Sequuntur haec (uu. 928 sqq.):

Stratophanes.

Quíd isti debes?

Phronesium.

Tría.

Stratophanes.

Quae tria nam?

Phronesium.

Vnguénta, noctem, sáuium.

. . . .

Pár pari respóndet.

Stratophanes.

Verum núnc saltem, si . . . . amas,
Dá tu mihi de tuís deliciis [sum], quícquid est, pausíllulum.

Phronesium.

Quíd id amabost, quód dem? *dictum super feri.*

Stratophanes.

Capas dicit auaui consultam istuc mihi homo.

Strabax.

Cáue faxis. Volnús tibi *iam*, quoí sunt dentis férrei.

Stratophanes.

Vólgo ad se omnis íntro mittit. Ábstine istac tú manum.

Strabax.

Iam hércle cum magnó malo tu uápula, uir strénuos.

In u. 929 uerba *Par pari respondet*, quibus laudatur Phronesium, quod militi clare responderit (cfr. Merc. 621 et Pers. 224), non huius esse, sed **Strabacis** apparet. Inter *si* et *me* excidisse censeo ***tu me***, quae uocabula in proximum uersum irrepsisse et in *sum* mutata esse uidentur. — In u. 931 Palmerius in *feri* latere *feres* optime coniecit. Scriptum fuisse uidetur:

Dic **tu míhi. Quod supererít** feres.

Versui 932 sic medendum esse suspicor:

Cápiam de te sáuia atque cónsulam istic mihí **bene**.

V. 933 facile sic emendatur:

Cáue faxis. Volnús tibi **fac**iam, quoí sunt dentes férrei.

Strabax fortasse rastrum, instrumentum uiro rustico aptissimum, manu tenet. — In u. 634 uerba *Abstine istac tu manum* **Strabacis**, non Stratophanis esse suspicor. His enim uerbis meo iudicio militem brachium corpori Phronesii circumdantem aggreditur; quoniam is nihilo minus inceptum persequitur, ille se riualem mulcaturum esse minatur.

Phronesium Strabacem et Stratophanem intro ad se uocat (u. 948):

Í intro, amabo, *et* tu uergo *a* mecum tu eris mecúm quidem.

Studemundus coniecit:

Í intro, amabo, tu érgo mecum; *crás* tu eris mecúm quidem.

Sed *cras* non quadrat, quoniam ex iis, quae sequuntur, intellegitur Phronesium simul ambos amantes ad se inuitasse. Scripsit sine dubio Plautus cum hiatu in diaeresi:

Í intro, amabo, tu érgo mecum; **ét** tu eris mecúm quidem.

Vocabulum *et* ante posterius *tu* positum ante prius irrepsit.

In exitu fabulae Phronesium spectatores sic alloquitur (uu. 955 sqq.):

Méamque ut rem uideó bene gestam, uóstram rursum béne geram.
Romabo si quís animatust fácere, faciat út sciam.
Véneris causa applaúdite; eius haec ín tutelast fábula.

Buechelerus in *Romabo* latere *rem bonam* coniecit; ***rem*** uerum esse censeo, *bonam* non item. Scriptum fuisse uidetur:

Rém **mecum** si quís animatust fácere, faciat út sciam.

Meretrix, si quis spectatorum rem amatoriam secum facere uelit, ut se certiorem faciat hortatur.

Ad Herodotum.

IX 98 in. *Οἱ δὲ Ἕλληνες . . . ἤχθοντο ὡς ἐκπεφευγότων ἀπορίῃ τε εἴχοντο ὅ τι ποιέωσι, εἴτε ἀπαλλάσσωνται ὀπίσω εἴτε καταπλέωσι ἐπ' Ἑλλησπόντου.*] Apparet Graecos apud Samum stationem habentes, si ad Hellespontum versus navigaturi fuerint, non ad continentis oram, sed praeter oram navigare debuisse. Scribendum igitur, ni fallor, *παραπλέωσι.*

IX 101. *τὸ μὲν γὰρ ἐν Πλαταιῇσι πρωὶ ἔτι τῆς ἡμέρης ἐγίνετο, τὸ δὲ ἐν Μυκάλῃ περὶ δείλην.*] Aegre, opinor, substantivo quopiam caremus, cum non *τά*, sed *τὸ* scriptum sit. Sed fortasse ante *πρωὶ* verbum *τρῶμα* excidit; cf. supra (cap. 100) *τοῦ τε ἐν Πλαταιῇσι καὶ τοῦ ἐν Μυκάλῃ μέλλοντος ἔσεσθαι τρώματος.*

Carolus Hude.

Om sproget i 'Vejleder for pilgrimme'.

Af V. Boberg.

Den lille, på dansk forfattede 'Vejleder for pilgrimme' foreligger i et håndskrift fra slutningen af det 15. århundrede, men må være en afskrift af en ældre original, hvis affattelsestid udgiveren, M. Lorenzen, sætter til tidligst efter år 1384 (se fortalen s. LXXIII ff.); dog antager han, at den i ethvert tilfælde er yngre end 1400 og formodenlig endogså först bleven til ved midten af det 15. århundrede. Sproget er rent dansk, svagt farvet af en eller anden dialekt, som det ikke er lykkedes udgiveren at bestemme. Ved en nærmere granskning af skrivemåden har jeg fundet et par ejendommeligheder ved denne, der efter min viden ikke tidligere er blevet påagtede.

I. Der skælnes skarpt imellem *th* og *t*. *th* skrives ikke alene i pronomener og adverbier, hvor vi nu har *d*: *thettæ, thee, thigh, thæthen, thoc* osv., men også ellers hvor det svarer til isl. *þ*: *thredie, three, thidhende, thorn, thoo* 'toede', *thusendæ* osv.; derimod *t*, hvor isl. har *t*: *tidh, taghe, twiggæ, too* '2', *timæ, talæ, tabet, træ* osv. Der findes ganskevist en halv snes undtagelser (213 *tu* 'du', 219 *tre*, 224 *tree*, 219 *ting*, 222 *twngh*, 224 *tys* 'dets' — 215 bis *thidh* 'tid', 216 *thiidh*, 222 *thiid*, 220 *thaghæ*), men de må sikkert skyldes afskriveren, og de vejer desuden ikke nær op mod de hundreder af tilfælde, hvor reglen overholdes. Man må altså antage, at forfatteren endnu har adskilt *þ* og *t* i udtalen. Overgangen *th* > *t* sættes ellers til midten af det 14. århundrede eller tidligere (Noreen i Pauls Grundriss der germ. philol. I 485 § 159).

II. De to, efter deres oprindelse forskællige *d*-lyde sondres i skriften. Oprindeligt *ð* efter en vokal betegnes ved *dh*, undertiden også ved *th*: *tidh, stoodh, stædh, floodh, bloodh, baadh* (bad), *gudhs, sidhen, stadhen, bedhe, nedhær, fadher, signedhe, begynnedhe, skedhe* (skete), *thedhe; døøth, døthæ, thæthen* osv. Ligeså efter *r*: *iordhen, oordh, færdhes, inbirdheghe* (indbyrdes), *hyrdhenæ, nordhen, førdhæ* (førte), *høørdhe* (hørte) osv.; kun i ordet *werskyld* (216) er *ð* tabt som følge af konsonantophobningen. Det af *t* opståede *d* efter en vokal skrives derimod gennemgående *d*, i udlyd undertiden *t*: *ad, aad* (både 'ad' og 'at'), *skud, huad, sad, aad, for actet heed, skind heed*

(skyndsomhed). *vden*, *yderstæ*, *æde*, *flyder*, *føder* (fødder), *heder* (hedder), *drodning*, *wadn*, *nædwordh*; *skut* (skud), *lat* (lad!), *græt* osv. At der også hær findes undtagelser, hvor det oprindelige forhold er forstyrret (f. eks. 210 *grædhæ*, *ladhe*, 218 *foodh*, 212 *gwd*, 213 *død*, 210 *oord*, 222 *hard* osv.), er ikke til at undre sig over; deres antal er imidlertid forholdsvis ringe (c. 50) i sammenligning med de mange hundreder af tilfælde, hvor reglen er gennemført; de er naturligvis ligesom ovenfor at forklare ved unöjagtighed fra afskriverens side. Der kan dærfor ingen tvivl være om, at forfatteren har udtalt de to *d*-lyd forskællig, nemlig som spirantisk *ð*, hvor det svarede til isl. *ð*, men som eksplosivt *d*, hvor isl. havde *t*. Det samme er som bekendt tilfældet i skrifter fra en noget ældre tid, f. eks. i AM 187 (fra sidste halvdel af det 14. århundrede) og i skråen for knudsgildet i Flensborg (hs. fra slutningen af det 15. årh., men afskrevet efter en ældre original; se fortalen til Såbys udgave af AM 187 s. XIII). Sædvanlig antager man, at det eksplosive *d* (< *t*) blev spirantisk allerede henimod midten af det 14. århundrede (Noreen i Pauls Grundriss I 485 § 162 b). I VfP er *ð* mellem to vokaler kun tabt i *siæn* (204) 'siden' (adv.), *til siar* (210), *til siær* (217, 224), *til siæ* (217), der formodenlig betyder 'til siden', altså efter *i*, en stilling, i hvilken også rigssproget undertiden har mistet *ð* (*tiere*, *bie*, *svie* osv.); ved siden dæraf findes der dog også former med *dh*, f. eks. 211 *sydhe* (subst.), *sidhen* (adv.), 219 *sidhe*, 218 *bidhæ* 'bie', ligesom *dh* er bevaret i *scudhe* (219) 'skue'. I adskillige fremmede ord har VfP ligesom nu eksplosivt *d*: *Magdalene*, *Herodis*, *Cedron*, *Jordan* el. *Jorden*, *spidalskæ*, *Nicodemus*, også *predikedhe* (formodenlig med tonen på 2. stavelse, jf. Mandevilles rejse 14 o.o. *predikkædæ*). Oprindeligt *dd* skrives snart *d*(*d*), snart *dh*: 210 *nødæ* 'nødte' (indikativ), 211 *wider* 'udvidet', 212, 221, 222 *føød*, 220 *føder* 'født', 222 *gleddes* 'glædede sig', *bedes* 'udbad sig'; 214 *bredhen*, *brædhen* 'bredde-n', 221, 224 *widhe* 'vidde', 220 *fødher* 'født', 221 *fødhe* 'fødte' (ind.)[1]. Hvorledes *dd* har udviklet sig i dansk, er endnu uklart.

Et lignende forhold som ved *d* findes ikke ved *g*. Oprindeligt spirantisk *g* er enten tabt eller blevet til *j* eller *w*; det af

[1] Udgiveren har s. 212 fejlagtig rettet håndskriftets *mødær* (præs.) til *mødæ* (præter.) istædetfor *møtæ* el. *møttæ*; for isl. *tt* har VfP overalt *t*, *tt*: *swetes*, *thrætes*, *bytæ*, *møttæ* osv.

k opståede *g* udtrykkes ved *g* og *gh* iflæng, såat det sikkert er blevet udtalt spirantisk ligesom nu. Endelig skrives der for oprindeligt *p* mellem to vokaler *b (løber, obet)*, i udlyd og foran konsonant mest *p*: *skendskap, diupt, skipdher* osv.

Hele dette forhold stemmer med den af Såby anf. skr. s. XIV fremsatte anskuelse, at forandringen af *k, t, p* er begyndt med *k*, som dærfor i VfP allerede står på sit nuværende standpunkt, dærnæst har grebet *t*, der i VfP endnu viser sig i overgangsstadiet, og endelig også *p*, som hær endnu ikke frembyder noget tegn på spirantisk natur.

III. Der göres forskæl mellem *ll nn* og *ld nd*: *fulleleghe, fulkomme, kallæs, quinner, in, brøøn* (brønd), *sønnæn* (sønden), *annen* (pron.), *man* (mand), *kunnæ* (præt.), *kungiordhe, innæn, span, ewinnelygh* osv., men *giælde, holde, wilde, skulde, siælden, skyld, land, strand, oond* (ond), *hand* (hånd), *bunde* (bandt), *endedhe, ottende, thusendæ, fiændæ, hauendes, wende* (vendte), *sende* (sendte), *send* (sendt), *steendæ* (stenede) osv. Mellem *n* og *r* findes indskudt et *d* i *andræ, mindre, sønder, synder* (syd). Heller ikke uoprindeligt *ll nn* skrives nogensinde med *d*: *tol* (told), *wille* (præs.), *swen, skullæ* (el. *skulæ*) osv. 210, 212 *gyldenæ* må være lånt af mnt. *gulden*. *anuordhet* (212, for *and-*) kan have mistet sit *d* på grund af konsonantophobningen. Den eneste virkelige undtagelse er *yndermeræ* (217, men 212 *innermeræ*) 'længere inde', der må være indført af afskriveren. Overgangen *ld, nd* > *ll, nn* antages sædvanlig at falde allerede i det 14. århundrede (Noreen i Pauls Grundriss I 486 § 165 a og b).

At opr. *t* og *ð* i dette skrift er behandlet forskællig, er ganske naturligt, da det samme som bekendt endnu den dag idag er tilfældet i de fleste danske dialekter. Mere underligt er det i et så sent skrift at træffe det eksplosive *d* i indlyd, skönt det ellers på denne tid er gået over til *ð*, samt forskællen mellem *th* : *t, ll* : *ld, nn* : *nd*. Ett af to må dærfor være tilfældet: enten falder originalens affattelse noget tidligere end af udgiveren er antaget (midten af det 15. århundrede), eller også er de hær omtalte lydovergange i forf.s dialekt först indtrådte senere end på de fleste andre punkter af landet.

København, september 1896.

Mindre meddelelser.

Pali-Miscellanea.

Af

Dines Andersen.

III. Dandha.

Jāt. III 141, 2 læses: *Yo dandhakāle tarati taranīye ca dandhati* . . . (den som forhaster sig, hvor man bør gaa langsomt til Værks, men nøler, hvor man bør skynde sig . . .). Betydningen af *dandha-* (langsom) synes klart at fremgaa af Sammenhængen, og hermed stemmer ogsaa Kommentarens Ord: *dandhakāle* — *tesam tesam kammānam sanikam kattabbakāle*, jfr. det ovenfor (II) om *sanikam* anførte. Med Hensyn til Ordets Etymologi kunde der være Grund til at tvivle. Fausbøll (og Weber) henfører dette Ord (Z. d. m. G. Bd. 14 p. 48.) til sskr. **tandra* (jfr. √ *tandr*, subst. *tandrī*, *tandrā*), som maatte betyde «dorsk, sløv, træt». Den usædvanlige Form egner sig saa meget mere til at vække Tvivl, som man paa Pāli ogsaa har den regelmæssig ventede Form i *tandī* og *a-tandito* (se Childers), af hvilke sidstnævnte ogsaa findes Jāt. IV 401, 24 (= *an-alaso*), III 402, 9. og V 121, 11. Alligevel synes Betydningerne af *dandha* i det hele at tyde paa Forbindelse med *tandra* (efter Fausbølls Anskuelse som en dialektisk Form). Saaledes forklares Jāt. III 438, 20 *lahum* = *a-dandham* (let). Betydningen «langsom» har man Jāt. III 140, 15 *dandha-gamana*. Forbindelsen *dandha-parakkama* sættes Jāt. III 140, 21 = *garu-viriya*, V 158, 5 = *manda-gamana*. Ellers betyder det ofte «sløv, daarlig begavet, dum», f. Ex. III 231, 9. I 116, 11. 447, 13; *dandhatā* (Dumhed) I 147, 2. og III 133, 21.

IV. Datta, dattu.

Ved Undersøgelsen af *dandha* er jeg bleven opmærksom paa flere dermed synonyme Adjectiver, der ikke findes hos Childers. Saaledes Jāt. VI 192, 13 *datto* = *dandho*, *lālako* (Birmansk Læsem. *dammito*, *bālako*), altsaa = «dum». Samme Ord forekommer ogsaa VI 194, 9. og MN I 383, 22 (synonymt med *um-*

matto), medens *datto* Jāt. IV 478, 27 af Trenckner opfattes som Egennavn. Det er aabenbart i nær Slægt med *dattu*, som Childers anfører fra Abhidhāna 721 (*bālo*, *dattu*, *jalo*, *mūlho*, *mando*, *aviññū*, *bāliso*). *Datto* sættes af Trenckner med stor Sandsynlighed = sskr. *dṛpta* (taabelig, dum), og hvis man kan stole paa Formen *dattu*, synes denne altsaa at vise tilbage til *dṛptṛ*. Trenckners Iagttagelser ang. dette Ord turde gøre Fordring paa ikke at gaa tabt for Almenheden: *dattu* forekommer nemlig kun 3 Steder i Jāt. i V 240, 1. IV 338, 13. og 339, 14., og kun i Forbindelsen *dānam dattupaññattam*, hvilket af Komm. til sidstnævnte Sted forklares: *dānam lālakehi paññattam* (jfr. Childers under paññāpeti). Trenckner formoder, at *dattupaññattam* er en Fejl for *datt'-upaññātam* (udtænkt af Taaber), hvilket stemmer med Sammenhængen. Paa denne Maade fik man altsaa kun tilbage adj. *datto* = *dṛpta*. Jeg for min Del vilde foretrække at lade Textens *upaññattam* blive staaende og lade Fejlen udelukkende komme paa Kommentarens Regning, saa at vi vilde faa Part. af caus. *upaññāpeti* (men vel med samme Betydning som simplex?).

V. Dappita, ditta.

Som *datto* svarer til sskr. *dṛpta*, saaledes svarer *dappito* til *darpita*. Ved nærmere Undersøgelse af de af Trenckner samlede Citater til dette Ord finder jeg det flere Steder i Kommentaren anvendt til Forklaring af *ditto*. Dette Ord (jfr. Childers), der svarer til sskr. *dīpta* (straalende), synes at være sammenblandet med *dṛpta*: saaledes Jāt. V 232, 21 *ditto va nadati* (som en der er «gal»), Komm. *ditto* = *dappito*. Andre Steder synes det blot at have Betydningen «stolt, overmodig» VI 91, 5 (*ditto* = *dappito*), II 432, 33 (*dappena ditto*), atter andre Steder gengives det ved *gabbito* (stolt) III 256, 24. 264, 10. V 19, 10., eller ved *satho* (= *çatha*, falsk) VI, 114, 27. I det mindste paa det sidste Sted er *ditto* vel = *dīpta* («blændende».)

VI. Lāla, lālaka.

I Kommentaren til Jāt. VI 192, 13 og IV 339, 14 findes som ovenfor (III—IV) nævnt adj. *lālako* (el. *lālako*) som synonymt med *dandho* og *datto* (dum). Det forekommer dog ogsaa enkelte Steder i Texten, f. Ex. I 205, 23. 447, 7. IV 210, 10. IV 343, 13. Den birmanske Recension har her i Reglen andre Udtryk, som *bālako*. Den kortere Form *lālo* (el. *lālo*) findes

I 447, 12. II 264, 2. VI 360, 19., samt i Komm. IV 33, 27, hvor Ordet *elamūga* (dum som en Ged) forklares = *lāla-mukho vata gāmadārako viya bālo vata.* Det forekommer ogsaa i Egennavnet *Lāludāyi* I 124, 1. Angaaende Ordets Etymologi tror jeg, at det maa sættes i Forbindelse med Verbet *lāleti* Jāt. I 362, 21: *hatthapāde lālento* [dinglende med Arme og Ben (som en drukken)]. *lālo* betyder vel altsaa egentlig «ravende», eller maaske «stammende, lallende». Jfr. Westerg. Rad. under *la*d, Dhātup. 19, 53 og Pāli-Formerne i *lalamānā* Jāt. II 121, 23 [Rouse, Transl. = ravishing(?), snarere = puella lasciva.], *lalita-dārako* II 194, 3, samt Wilson, Sanskrit Dict. under *la*d og *lalita.*

Rhodiernes svalevise[1].

Ved Niels Møller.

Se svaler sig svinger
med sorteblå rygge,
med bugen den hvide,
og høstdage blide
og trygge de bringer.

Giv hid af dit hus
lidt brød eller tærter
og kringler og kager
og vin i vort krus,
og ost eller ærter
ej heller vi vrager.

Så lad os få, eller skal vi gå?
Gir du, så bukker vi; ellers, så mukker vi:
så tar vi på armen både døren og karmen,
så tar vi din kvinde, som sidder der inde,
hun er kun lille og let at bære;
men giv til vort gilde, så gir det dig ære.
Luk op for svalerne, op med døren!
Vi er ikke gamle folk, vi er bare små børn.

---

[1] *Εἶδος δέ τι τοῦ ἀγείρειν χελιδονίζειν Ῥόδιοι καλοῦσιν, ὃ γίνεται τῷ Βοηδρομιῶνι μηνί κτλ.* historieskriveren Theognis hos Athenaeus VIII 360 b.

Anmeldelser.

Furtwängler, Intermezzi, kunstgeschichtliche Studien. 1896.

Denne luxuriøst udstyrede Bog er en Slags Fortsættelse af Forfatterens «Meisterwerke der griechischen Plastik».

Den første Afhandling meddeler i 4 fortrinlige Fotografier, tagne fra forskjellige Sider, et smukt og interessant Broncehoved i Hertugen af Devonshires Samling. Det er lidt over naturlig Størrelse og forestiller uden Tvivl en Apollon. Dets Lighed med Apollon i Gavlen i Olympia og andre beslægtede Monumenter berettiger Forfatteren til at hensætte det til Tiden kort før Midten af det 5. Aarh. f. Chr.

Den 2. Afhandling «Der Torso Medici und der Parthenon» bevæger sig paa det samme Omraade som Størstedelen af «Meisterwerke». Forf. har havt Leilighed til nærmere at undersøge den kolossale Athenatorso i Palais des beaux arts, og er kommen til det Resultat, at den ikke er, som man antog, af carrarisk, men af pentelisk Marmor, og at det ikke er en Kopi, men et græsk Originalarbeide. Ja, han finder Eiendommeligheder i Arbeidsmaaden, som ellers, efter hans Sigende, kun findes i et eneste antikt Værk, nemlig Gavlgrupperne paa Parthenon. Da nu Figuren efter sin Størrelse og sin hele Stilling særlig kunde egne sig til at være Midtfiguren i en Gavlgruppe, slutter han, at det har været Hovedfiguren i Parthenons østlige Gavl, den af Zeus' Hoved nylig udsprungne Athena. Han fremsætter derfor en ny Rekonstruktion af denne Komposition, hvor Athena staar i Midten, paa den ene Side af hende Hephæstos, paa den anden Poseidon, derefter Zeus og Hera thronende, og saa fremdeles andre Guder. Betænkeligt er det rigtignok, at Faderen, Zeus, saa bliver mindre end Barnet, og Furtwänglers Bemærkning, at det jo er hende og ikke Zeus, der er Hovedpersonen, strander derpaa, at hele Situationen derved bliver uforstaaelig. Men helt ude af Charakteren er det, for ikke at nævne andre Ting, naar han giver den nyfødte Gudinde en Offerskaal i Haanden og stiller hende foran et Alter (S. 30). Vi kunne forstaa Philostrat (Imag. 2,25) som lader Athenienserne og Rhodierne offre til hende; men den mægtige Krigsgudinde, som blænder Alle ved sin pludselige Fremkomst, kan ikke i samme Øieblik være en gammel Bedstemoder, der lyksaliggjør sine Børn med sine Gaver. F. støtter sin Rekonstruktion ved de af Sauer (Mittheil. d. arch. Inst. Athen. Abth. 1891) omhyggelig optegnede Standspor paa Gavlens Grundflade, Spor, som vel kunde umuliggjøre hans Hypothese, hvis de fandtes at stride derimod, men som ere altfor ubestemte til at benyttes som positivt Bevis for

hvilke Figurer der have staaet der. Og naar han finder (S. 24), at «die Annahme, dass ein Römer gerade die neugeborene Athena des Ostgiebels, ein stolzes Wahrzeichen der Stadt, geraubt habe, ist eine ganz unbedenkliche», ville vistnok de Fleste være af en modsat Mening. Det var ikke som Trofæer, at Romerne røvede Kunstværker, men som Kostbarheder, og hvor rovlysten endog en Romer kunde være, selv om det var Kejser Nero selv, vilde han dog næppe anvende alt det Arbeide og den Tid, der krævedes til at nedtage en saa kolossal Figur fra en saadan Høide, især da det ikke gjaldt om at erhverve et Museumsstykke, men en Prydelse til et Palads, hvortil mange andre Kunstværker egnede sig bedre. Og saa skulde Pausanias, hvor han omtaler denne Gavlgruppe, ikke have nævnt, at Midtfiguren fattedes! Nei lad os være glade ved de uvurderlige Rester af denne Gruppe, som Lord Elgin bragte til London, og ikke forstyrre vore Forestillinger om Phidias' Kunst ved, efter en uhjemlet Hypothese, at indblande en fremmed Figur, som hvor storstilet den end kan være i Kompositionen, dog sikkert staar langt tilbage for hine vidunderlige Værker.

Langt større Værd har den følgende Afhandling. Den behandler det smukke Friserelief i München, hvor Poseidon og Amphitrite kjøre hen over Havet i et stort Følge af Tritoner og Nereider. Man vidste, at der i sin Tid havde existeret en Pendant dertil, men vidste ikke, hvor den var bleven af. Det er lykkets F. at finde den i Louvre. Den forestiller en Ofring. Paa den ene Side af Alteret staar Præsten og modtager de reglementerede Offerdyr, Oxen, Vædderen og Svinet (suovetaurilia); paa den anden Feltherren som foranstalter Ofringen. Yderst til venstre sidder en skrivende Mand; hvad han optegner, veed jeg ikke; F. mener, det er de Veteraner, som efter det endte Felttog skulle afskediges med Honneur. Begge Friserne høre utvivlsomt sammen, og naar man tidligere i Almindelighed betragtede Münchenerfrisen som et græsk Arbeide, nødes man nu til at henføre den til Rom. Af Kostumet slutter F., som allerede tidligere Saglio, at Offerscenen maa høre til Republikens Slutning, og med Hensyn til Havgudernes Tog havde allerede Brunn henledt Opmærksomheden paa det Neptunstempel, som Cn. Domitius Ahenobarbus, cos. 32 f. Chr., opførte «in circo Flaminio», og hvori han opstillede Skopas' berømte store Gruppe af Havguddomme (Plin. H. N. 36, 26), et Tempel, hvoraf Søilerester skulle være fundne ved Via de' Specchi og Palazzo S. Croce, hvor disse Relieffer tidligere fandtes. Brunn mente, det havde været Templets Frise; F. viser, at dette er umuligt; Maalene passe ikke. Det har heller ikke, som Brunn mente, været en uafbrudt fortløbende Række; de to yderste Stykker, til høire og venstre, ere kun tilkittede med Gips. Disse have en Længde af 1,74 m. Fjerner man dem, bliver det store Midtstykke tilbage, 5,79 m.

langt ligesom Pariserfrisen, og ligesom denne ved Enderne afsluttet af Pilastre. De have aabenbart hørt til det Alter, der stod foran Templet, ligesom foran det saakaldte Quirinustempel ved Forum i Pompeii. De tre Sider have været smykkede med Havguddommene, den fjerde, som jeg efter Analogien fra Pompeii vilde kalde Forsiden og ikke som F. Bagsiden, med Feltherrens Ofring.

Den sidste Afhandling handler om Adam-Klissi. For faa Aar siden var dette Navn ganske ukjendt; nu er det paa Veie til at blive et af Archæologiens berømte Navne, især efter at F. har proklameret, at vi her have «die ältesten Darstellungen von Germanen». Monumentet ligger i det, tidligere til Bulgarien, nu til Rumænien hørende Dobrudsja, d. e. paa den store øde Halvø, der fremkommer ved at Donaufloden inden sit Udløb i det Sorte Hav gjør en stor Bugt imod Nord. I den sydligste Del af denne Halvø, imellem Tsjernavoda og Kystendsje (Oldtidens Tomi), hvor den lige Afstand fra Donau til det Sorte Hav kun er omtrent 15 Mile, finder man betydelige Rester af en romersk Grænsevold, og c. 4 Mil S. f. Tsjernavoda sees de mægtige Rester af dette Monument, som Befolkningen kalder Adamklissi, d. e. Menneskekirken, paa Grund af de talrige Menneskefigurer i Relief, der høre dertil. Den nuværende Bestyrer af Museet i Bukarest, Tocilesco, har i Aarene 1882—90 foretaget de fornødne Udgravninger, og understøttet af Prof. Benndorff og Architekt Niemann i Wien udgav han i 1895 et anseligt Værk herover, som bekostedes af en Rigmand i Wien. Hr. Dumba. Efter Niemanns Rekonstruktion, som i alle sine Hovedtræk synes sikker, bestaar Monumentet af en massiv Cylinder, 30 Meter i Gjennemsnit og $7^1/_2$ m. høi. Denne hviler paa 7 Trin; det nederste er i Gjennemsnit 38,62 m. Murkjernen er beklædt med svære Kvadersten, og smykkede for oven af en bred Frise, bestaaende af 54 Krigs- eller Soldaterbilleder, som adskilles ved brede, riflede Pilastre, saa at det Hele faar en vis Lighed med Metoper og Triglyfer. Cylinderen kranses for oven af en Række Tinder, 40 i Tal; paa hver af disse er afbildet en bagbunden Barbar. Indenfor Tindekransen dækkes Cylinderen af et ikke synderlig høit skjældækket Tag, paa hvis Midte en sexsidig Basis, der bærer en over 10 Meter høi Tropæ. Hele Monumentets Høide har været 32 Meter. Det er altsaa et mægtigt Seirsmonument, en Tropæ. Ligesom August reiste et saadant i Søalperne ovenover Monaco, Tropæum Alpium (Plin. H. N. 3, 136 f. Mommsen, Monum. Ancyran. p. 132), nu La Turbie, finde vi her et lignende udenfor Alpernes yderste østlige Ende. Man har hidtil ment, at dette var et Minde om Trajans Erobring af Dacien; Grænsevolden har man kaldt Vallum Trajani og den lille By, der laa ved Monumentet, Tropæum Trajani. F. paastaar nu, at den kun hed Tropæum, og naar Indbyggerne, der i Almindelighed kaldes Tropæenses, i

en enkelt Indskrift, fra Aar 115, benævnes Traianenses Tropæenses, skal det første Navn være et senere Tillæg; thi Monumentet skal være meget ældre. Han mener, at det stammer fra den Krig, som M. Licinius Crassus Aar 29 f. Chr. førte imod Dakerne (maaske rettere Geterne) og de germaniske Bastarner, som da bleve kastede tilbage over Donau, medens de S. for Floden boende Möser bleve fuldstændig indlemmede i Romerriget. Kun da, mener han, staar Tropæen paa sin Plads. Skulde den forevige Trajans Erobring af Landet imellem Donau og Alperne, maatte den have staaet langt nordligere. Han støtter endvidere sin Paastand paa Kostumet, der ikke er ganske det samme som paa Trajanssøilens Relieffer, men synes bedre at passe til Augusts Tid. De afbildede Barbarer skulle altsaa ikke være Daker, men efter deres forskjellige Dagt' dels Geter, dels Bastarner, et Folk der efter Strabos Sigende var af germanisk Stamme. Disse sidste kjender han paa det eiendommelige Haarsæt, som Tacitus omtaler hos Sveverne, idet Haaret er samlet i en Knude over det høire Øre. Hvad endelig angaar den store Indskrift, som med fuld Sikkerhed lader sig supplere saaledes: Marti Ultori Imp. Cæsar Divi Nervae f. Nerva Traianus Aug. Germ. Dacicus Pont. Max. Trib. Pot. XIII Imp. VI Cos. V P. P. etc. (d. e. A. 109), da paastaar han, at den ikke har hørt til dette Monument. Han har Ret i at den ikke, som Niemann har gjort, kan anbringes paa den sexsidige Basis lige under Tropæen; den er for lang, og Niemann nødes til at sætte den ene Halvdel paa den nordlige, og den anden paa den sydlige Side, hvilket er umuligt; men der er aldeles intet i Veien for at anbringe den paa den store Cylinder, der er Bygningens egentlige Kjerne; dertil passer dens Form og der var dens naturlige Plads, hvor den var læselig for Alle. Trods Alt, hvad F. har anført, forekommer denne Indskrift mig at veie saa stærkt, at jeg ikke vover at frakjende Trajan Monumentet. Jeg skal endnu kun tilføie, at de Mønter fra Tomi, hvorpaa denne Tropæ er afbildet, netop ere fra Trajans Tid, og at de kunsthistoriske Grunde, F. anfører, heller ikke ere holdbare. Vi indrømme, at disse provinsielle Relieffer staa betydelig under de fortræffelige Skulpturer paa Trajanssøilen i Rom, men man vil ikke kunne nægte, at de staa lige saa langt over Reliefferne paa Augusts Triumfbue i Susa.

Bogen slutter med en Exkurs om det sydrussiske Guldfund, som i afvigte Foraar blev erhvervet af Louvre for 250,000 francs. F. paastaar, at det er et Falskneri. Hovedstykket er en Guldhjelm, af Form som en Bispehue, dekoreret dels med homeriske Scener, dels med Jagtscener. Midt paa Hjelmen imellem begge Afdelinger findes denne Indskrift: *Ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ὁ Ὀλβιοπολειτῶν βασιλέα μέγαν καὶ ἀνείκητον Σαιταφάρνην.* Det antages nu for at være en Gave eller Tribut fra Olbia til den skythiske Konge Saitaphernes, om hvem vi af den bekjendte

Protogenes-Indskrift (Dittenberger S. I. G. n. 248) vide, at de maatte forsone ham med Gaver hver Gang han viste sig. Men en Indskrift som den anførte kunde jo dog kun staa paa en Basis for en Statue af Kongen; paa en Gave til ham maatte Navnet nødvendig sættes i Dativ. F. paaviser, hvorledes Kunstneren stadig har benyttet de tidligere kjendte Guldfund og Sølvfund fra Krim, men naar han fjerner sig fra disse Forbilleder, bliver Alt fuldstændig moderne, baade i Opfattelsen og i Udførelsen. Saaledes i Hovedforestillingen, Patrokles' Ligbaal, hvor Achilles anraaber Vindene om at hjælpe ham med Branden: Achilles er en over al Maade extravagant Theaterfigur, og Vindene ere, som i Renaissancetidens Billeder, smaa pludskjæbede Børn, ikke som i Oldtiden unge Mænd. Jeg tror derfor, vi maa give F. Ret i hans Paastand.

J. L. Ussing.

Richard Loewe, Die Reste der Germanen am schwarzen Meere. Halle 1896, Niemeyer. XII + 270 S.

Et overmaade grundigt og dygtigt Arbejde med vigtige nye Kendsgærninger, vigtige ogsaa særlig for os Danske. — Det ombandler: 1. Lilleasiatiske Germaner. 2. Kaukasusgermaner. 3. Tvivlsomme kaspiske Germaner. 4. Krimgoter. 5. Moesogoter.

1, 3 og 5 kan forbigaas; Hovedinteressen har 2 og 4.

A. *Kaukasusgermaner.* De falder atter i

a) *Eudusianer*; — eneste Omtale (fremdragen af Vassiljevski) i en anonym Periplus Ponti Eux.[1]: *Ἀπὸ οὖν Σινδικοῦ λιμένος* (= Anapa) *ἕως Πάγρας λιμένος* (= Gelendschik) — *νῦν δὲ οἰκοῦσιν Εὐδουσιανοὶ λεγόμενοι, τῇ Γοτθικῇ καὶ Ταυρικῇ χρώμενοι γλώττῃ* (ↄ: Gotisk og specielt den tauriske Dialekt). (Sammesteds nævner Prokop et Distrikt *Εὔλυσία*, aabenbart en Skrive- eller Læsefejl for Eudusia, Eudysia).

b) ‚*Tetraxiter*'; ved det kimmeriske Bosporus i Taman, Atschuk og Temruk (ligeoverfor Kertsch-Halvøen paa Krimsiden). Nævnes her første Gang af Prokop som *Γότθοι οἱ Τετραξῖται καλούμενοι —, οὐ πολλοὶ ὄντες.* Dog har de vel fyldt Halvøen Taman helt ud, ti deres Kontingent til de uturguriske Hunner talte 2000 Mand, kun 1000 mindre end Krimgoternes Styrke, skønt de sidste besad et betydelig større Omraade. Loewe paa-

[1] Fragm. hist. Graec. ed. Müller, V 182.

viser det ugrundede i den mærkværdige Opfattelse, der aldeles vilkaarlig har identificeret Tetraxiterne med Krimgoterne. Allerede Navnet identificerer Tetraxiterne med de senere optrædende *tamanitiske* Goter: det skal nemlig, saa underlig det lyder, være det samme, og ikke have noget med græsk *τετρα* at gøre (Vassiljevski's Hypothese). Taman kaldes paa Græsk *Ταμάταρχα*, *(τὰ) Μέτραχα*, russ. *T(ъ)mutarakan* (ital. *Matrega*, mlat. *Matrica*, Matercha). Af et haardt klingende **Τμετραξῖται* bliver et folkeetymologisk tilstudset *Τετραξῖται* let begribeligt. Efter Prokop IV, 4 p. 474 havde Tetraxiterne tidligere boet paa Krim, d. v. s. netop paa Kertsch-Halvøen ligeoverfor Taman. Han omtaler her deres Kamp med de uturguriske Hunner.

Hermed er i Virkeligheden Tetraxiterne ude af Historien; deres Historie er fra nu af kun deres *Beherskeres* Historie Som saadanne afløser hinanden Uturgurer, Chazarer, Russer (11te Aarh.), Kumaner, Tscherkesser, Tatarer, Mongoler, Genuesere, St. Georgsbanken i Genua, Tyrker (1484) og endelig Russer igen (1778). Efter den russiske Erobring udvandrer Tamaniterne med Tatarer og Tscherkesser til Kubans venstre Bred, om Anapa (det gamle Eudusia). 1791 ødelægger Russerne ogsaa det, og dermed er den sidste Rest af Tetraxiterne ude af Verden. — ‚Gotherne' nævnes kun lejlighedsvis. I det russiske Igorkvad hedder det (efter Russernes Nederlag mod Kumanerne i Taman 1185): «Og se! skønne Goterpiger hævede deres Sang ved Kysten af det blaa Hav. Klingende med russisk Guld besynger de Bus' Tider og stiller Scharokans Hævn.» (Bus og Scharokan er kumanske Navne; Goterne staar altsaa paa Kumanernes Side). — Medens Beherskerne vexlede, beholdt Tetraxiterne til egentlige Naboer (og Under-Herskere) stadig Tscherkesserne og trængtes stadig tilbage af dem. Konstantin Porfyrogennetos (10de Aarh.) skelner endnu udtrykkelig *Tamatarcha* fra *Zichien* (= *Tscherkessien*) og nævner som Grænseflod *Ukruch* (kan kun være *Kuban*). Men ved nogle ungarske Munkes Besøg 1236 hedder det slet og ret: «venerunt in terram, quae vocatur *Sichia*, in civitatem, quae Matrica vocatur. Quorum dux et populi se Christianos dicunt, habent litteras et sacerdotes Graecos.»

Det ‚gotiske' Navn forekommer sidste Gang under den tyrkiske Erobring. Tamans Fyrste (en Ætling af en Genueser Dim. de Guizolfi, som havde arvet Herredømmet ved Giftermaal med Arvefyrstinde Bichachanim 1419) — skriver 1482 til Direktörerne for Georgsbanken, at han, fordreven fra Borgen, fører Guerillakrig mod Tyrkerne paa det aabne Land, hvor han imidlertid har ondt ved at holde sig, fordi hans «segnori gotici» æder ham alting op. Og han maa staa sig godt med dem, ellers faar han dem til Fjender. Derfor trænger han til 1000 Dukater.

Hermed er det lille Folks *Navn* gaaet samme Vej som dets *Historie*. Ikke saa med *Sproget*. Det vegeterede videre endnu

i overraskende lang Tid, efterat Folket i alt andet var blevet fremmed for sin Oprindelse, og dets germanske Charakter vakte fra Tid til anden tyske Rejsendes Opmærksomhed. Allerede i det 11te Aarh. er en dunkel Efterretning derom naaet til Tyskland; den gengives i Tegernsee's Klosterhistorie og i Annosangen, hvor det hedder (i Anl. af Bairernes antagne Oprindelse fra Armenien):

Man sagit, daz dâr in halvin noch sîn
Die dir Diutschin sprechen
Ingegin Indiâ vili verro.

De tyske Humanister i det 16de Aarh., navnlig Melanchthon og hans Kreds (Peucer og Torquatus) interesserede sig levende for disse forladte Brødre. Men først i det 18de Aarh. erholder vi en virkelig udtrykkelig Stadfæstelse af et germansk Sprogs Existens. Det er den paafaldende og ofte nok in absurdum reducerede Notits hos Büsching (Erdbeschr. III, 97):

«auch auf der asiatischen Seite des Schwarzen Meeres wohnet ein heidnisches Volk, ohne besonderen Namen, dessen Sprache mit der deutschen verwandt ist, (. . . bey welchem die christliche Lehre wieder untergegangen). Der gelehrte und erfahrene Jesuit Mondorf, von welchem ich diese merkwürdige Nachricht habe, hat einen Rudersclaven von dieser Nation, den er auf einer türkischen Galeere angetroffen, getaufet und von demselben erfahren, dass ihr ganzer Gottesdienst in der Verehrung eines uralten Baumes bestehe.»

Loewe rehabiliterer Mondorfs angrebne Troværdighed. Han henviser til de ungarske Munkes Udsagn (1236), der ikke skelnede Taman fra Tscherkesserlandet, og erklærede om dux et populus, at de, tiltrods for deres græske Præster og Ritus, blot ‚*kalder sig*' kristne. Det samme stadfæstes af Friesemann og for Tscherkesserne overhovedet af Polakken Broniovius (1579), der kendte Forholdene af Selvsyn.

Men naar Tetraxiterne delte Tscherkessernes Navnekristendom, saa ligger det lige for Haanden, at de ogsaa delte deres virkelige Religion. Og det er netop til den Dag idag, — trods den muhamedanske Fernis, der nu har afløst den kristne, — Trædyrkelsen.

Naar Galejslavens Folk kun dyrkede eet eneste Træ, saa betyder det sagtens, at det paa den Tid (ɔ: mel. 1730 og 1759) kun har haft een Bey og dannet eet eneste Husforbund, medens det paa Prokops Tid stillede 2000 vaabenføre Mand. Det havde glemt sit eget Navn. — Derved forstaar man godt, at det forbigaas i alle Rejseværker om Kaukasus fra det 18de Aarh. Et Tilfælde har reddet os et Glimt af Tetraxit-Folket paa det sidste Trin før dets Uddøen. Havde et Interview som hint fundet Sted maaske blot en 30—40 Aar senere, havde ingen anet, at det

Sprog, den tscherkessisktalende Galejslave havde seet bæres til Graven med hans Forældre, var et *germansk*.

B. *Krimgermaner*.

Deres Historie begynder med de bekendte Vikingetog fra Krim efter Midten af d. 3. Aarh. e. Chr. De drog ud paa 500 Skibe (Synkellos), lod sig hurtig omvende, d. v. s. til Katholicismen, altsaa ikke ved Vulfila. I det nikæiske Koncil (325) deltager ogsaa en gotisk Bisp fra Bosporos (Theophilus). Krim maatte underkaste sig Ermanarik, derpaa Hunnerne og endelig Byzanz (under Justinian); ‚Goternes' Land *Doros* el. *Dory* stillede efter Prokop under deres egen Fyrste en Landstorm paa 3000 Mand mod de nordlige Barbarer. Af disse afløser hinanden som forbigaaende Betrængere Chazarer, Petscheneger, Russer, Kumaner. Først Tatarerne og Genueserne gør helt Ende paa Forbindelsen med Byzanz; hvad de levner af Fyrstendømmet Gotien er fra nu af (siden 1223) tributpligtigt til Tatarkhanen. Ja, Goterfyrsten forbinder sig endog gentagne Gange med Tyrker, Bulgarer og Serber mod Byzanz. Derimod stod Goterne stadig paa venlig Fod med Trapezunt, hvorfra der skete en stærk Indvandring (den krimgræske Dialekt er trapezuntisk). — 1475 gør Tyrkerne helt Ende paa Gotiens politiske Tilværelse. Den stærke Fæstning Mankup el. Theodoro faldt først efter forbitret Modstand, og i den Fyrst Saichos (russ. Isaiko) med sin Broder og Blomsten af Folkets Adel. Som kirkelig Metropol vedblev Gotien at bestaa endnu et Par Aarhundreder. Men det gik stadig ned ad Bakke. Det var Tilfældet med hele Ærkebispedømmet Krim, hvad man kan iagttage paa Dioecesernes stadige Smelten sammen: Kaffa og Fula er det allerede 1631. 1666 slaas Amaseia til, 1678 følger Gotien. Grunden var vel mest muhamedansk Fanatisme, hvorover Metropoliten af Gotien 1635 klager til Zaren. De kristne maatte holde Gudstjeneste i Huler. Særlig galt blev det 1774, da det tyrkiske Omraade paa Krim gik over til Tatarkhanen, og denne tillige erklæredes for autonom. 1778 udbad derfor Krims kristne sig af Katharina den store Optagelse i russisk Undersaatsforhold, og grundede nord for det asovske Hav Mariupol med 20 Landbygder. Deres Metropolit Ignatios beholdt endnu Titelen: ‚M. af Gotien og Kaffa', men med hans Død $^{16}/_{2}$ 1786 ophørte den.

Det krimgotiske Sprogs Tilværelse og germanske Charakter er betydelig mere bekendt end det tetraxitiskes. Ellers gik det paa samme Maade, blot at det her var Tatarisk (og Tyrkisk) istedenfor Tscherkessisk, der greb om sig (ved Siden af Græsk). Allerede i det 13de Aarh. iagttager Georgios Pachymeres, hvorledes Alaner, Tscherkesser, Goter og Russer tatariseres i Sæder, Klæder og Sprog. Da Hovedkilden til vor krimgotiske Viden, Busbeck (mel. 1560 og 1562), traf to Mænd fra Krim, var det ikke af *Goten*, han øste denne Viden, ti *han* var i den Grad græciseret,

at han havde glemt sit eget Modersmaal. Det var *Grækeren*, der beherskede baade Gotisk og Tatarisk. Gotisk taltes kun i Hjemmet; i Handel og Vandel brugtes Græsk eller Tatarisk. Hvor sammensmeltede Goterne dengang var, fremgaar af, at deres Landstorm, paa Prokops Tid 3000 Mand, nu kun talte 800 (Slyngekastere, som stilledes til Khanen). Man begriber vel, at en Ikketysker, som Polakken Broniovius, der berejste Krim faa Aar efter (1578), trods ivrig Søgen ingen Goter kunde finde. Derimod paastaar endnu hele hundrede Aar derefter (1685, hos Peringskøld) Rumæneren Nic. Spathariu. Tolk hos Zaren, at 300 Bygder, af gotisk Herkomst, taler et eget teutonisk Sprog. Hvad Spathariu siger om 300 Bygder, er sikkert en grov Vildfarelse; Distriktet Mankup tæller kun 75, Sudak kun 19, Kaffa endda kun 2 Bygder; overhovedet har hele Gotien vel aldrig nogensinde talt 300. Men derfor behøver Efterretningen ellers ikke at være falsk. man erindre Mondorfs Konstatering af Gotisk i Taman endnu langt senere (mel. 1730 og 59). Tværtimod tør man rolig fæste Lid dertil. — Det samme er derimod ikke Tilfældet med det sidste Vidnesbyrd om Krimgotisken helt op mod det 19de Aarh., af den polske Ærkebisp Siestrzencevicz (Adelungs Mithridates² IV 16). som selv vil have gjort sig forstaaelig for Folk paa Stedet (gennem Plattysk). Det er aabenbart den rene Fantasi. En samtidig Besøger af Krim, Tyskeren Reinegg, benægter bestemt Goternes Existens baade i Fortid og Nutid. Heller ingen af de andre Rejsende efter Spathariu fandt Spor af dem.

Vigtig er den Kendsgerning, at Emigranterne af 1778 (i Mariupol), der paa Grund af deres Tro førte Navnet «Grækere», at de, med Undtagelse af nogle, der virkelig talte Græsk, udelukkende benyttede Tatarisk som Omgangssprog. Derfor maatte Metropoliten indvie den ny Kirke med en Tale paa Tatarisk.

Paa den Tid har altsaa Gotisk været fuldstændig uddødt, ialfald i det yngre Slægtled. Forøvrigt er Krimgoterne ikke egentlig, som almindelig antaget, tatariserede, men turkiserede. (Alene Sydøstkysten, hvor kun det lille Distrikt Kaffa stod direkte under Tyrkerne, er tatariseret.) Dette Forhold fremtræder allerede i Busbecks ‚gotiske' Vises osmaniske Sprogform. Alligevel kaldes ogsaa dette Tyrkisk Tatarisk, Folket selv Tatarer.

Legemlig kontrasterer Goternes Efterkommere endnu skarpt mod Krimslettens mongolsk udseende Tatarer. Men en særlig germansk Type (specielt Blondhed) synes ikke mere tilstede; den større Legemsskønhed synes snarere at bære græsk eller osmanisk Præg. En lille, afsondret, blond Befolkning paa Halvøens yderste, utilgængelige Sydvestspids synes med sine «satyragtige»[1] Træk

[1] Efter den Rejsende Pallas.

ikke at gaa tilbage til Goterne, men snarere til den førgotiske Urbefolkning, Taurerne.

Skriftstykker paa Krimgotisk existerer ikke. Den eneste kendte Indskrift fra Gotien, af Fyrst Alexios af Theodoro (Mankup), 1427, er paa Græsk. Græske er de Haandskrifter, som fandtes hos Udvandrerne til Mariupol.

Derimod paa en hebraisk Gravskrift ved Parthenit (som Chwolson af palæografiske Grunde har ansat til det 5te Aarh.) et gotisk udseende Navn (Jødernes Navneforraad er som bekendt internationalt):

Harfidil =(?) Harjafridila (Leo Meyer); jfr. med tilsvarende Udfald af *r* og Mellemvokal:

Benike = Berenike (sammestedsfra).

Hos de tetraxitiske(?) Goter (Marserne) nævner Joh. Chrysostomos i et Brev Navnene paa en Munk *Μοδουάριος*, en Bisp *Οὐνίλας*.

Paa det foreliggende Materiale grunder Dr. Loewe sin (af Tomaschek, Die Gothen in Taurien, løst antydede) nye Opfattelse af Maeotisgermanerne: de er *ikke*, som hidtil doceret, *Goter*, men *Eruler*. Han paaviser Betydningsløsheden af den græske Sprogbrug ‚Goter‘ (jfr. fransk ‚Allemand‘ for enhver Tysker). De Vikinger, der plyndrer Kyzikos og Hellas (265 el. 267), kalder Trebellius Pollio ‚Goter', Synkellos derimod ‚Eruler‘, og Zonaras mægler: «*Αἰρούλοις Σκυθικῷ γένει καὶ Γοτθικῷ* —».

Jordanes hensætter udtrykkelig Erulerne til Maeotis (c. 23). Specielt for Krim har vi ingen direkte Angivelse, en Antydning mulig i et Tilnavn til Bisp Timotheos — *ὁ ἐπίκλην Αἴλουρος*, cognomento Hellurus —, som 452 blev forvist netop didhen, til Cherson. (*Αἴλουρος* kan betyde ‚Eruler‘, men ogsaa ‚Hankat‘.) Men Sandsynligheden, mener Loewe, taler for, at Erulerne, Skipper- og Æventyrerfolket *κατ᾽ ἐξοχήν* var først paa Færde, dannede Avantgarden paa Vejen til Sortehavet.

Langt tungere imidlertid end dette Raisonnement vejer Vassiljevski's nye Fund, ‚periplus'ens‘ Eudusianer, der taler Gotisk (ovenfor S. 136). De kan umulig være andre end Tacitus' Eudoses ved Østersøen (Caesars Edusii), efter Much atter = Widsið's Yter = vore Jyder. Men Jyder og Eruler tager hinanden i Haanden, efter Seelmanns «lichtvolle» Paavisning[1] af det fördanske, erulisk-varnisk-jyske Lag gennem Endelsen -lev (fra Halland og Skaane nøjagtig til Flensborg Fjord, hvor -lev'et hører op og Anglerne begynder). Jyderne og Erulerne støtter nu Loewe med nogle ‚Vandiler‘, der efter Genesios sammen med Geter og forskellige Kaukasusfolk o. a. deltager som Lejetropper i en Usurpators Felttog mod Byzanz (9. Aarh.), efter Loewe = vore Vendelboer.

---

[1] Niederd. Jb. 12.

Endelig med *οἱ Μαρσεῖς οἱ Γότθοι* (Chrysostomos) ved det kimmeriske Bosporos (= Tetraxiterne?) som han ikke henfører til dė tyske Marser, Marsinger, men atter til de jyske Vesterhavsfolk, jfr. Plinius' Morimarusa ,det døde Hav', som Kimbrerne kaldte Havet ved Skagen. *Marsaz er kun en Biform til *marusaz (Much)[1] (jfr. det norske Stammenavn Firðir).

De to sidste Navne er for tvivsomme baade i Overlevering og Identificering til at veje synderlig. Anderledes derimod *Eudusianerne*, et af de faa virkelige og oplysende Fund, der i lange Tider er gjort paa et af den oldgermanske Ethnologis mørkeste Punkter, Urbefolkningen mellem Østersø og Vesterhav.

Rigtignok har Loewe næppe Ret i med Much uden videre at sætte *Eudusierne* = *Yter* = *Jyder*. Som Prof. Møller (ae. Volksep. 88) hævder, kræver det danske *Jyde* et opr. *jeut* (sml. *Yver* m. opr. eu). Endnu mere maa det misbilliges, at Loewe, som til een, hvis blotte Navn maa lukke Munden paa al Kritik, henviser til — W. Seelmann. Her blot en Prøve paa *hans* Bevisførelse: det «*urgermanske*» Waschersleben, som skal betegne Erulernes Sydgrænse, skriver sig fra hverken mer eller mindre end en — dansk Konferentsraad Waschersleben, efter hvis Villa Stedet (dansk «Sosti») er bleven døbt om. Nok sagt, dette med -lev og Erulernes Forbindelse med Varnerne, er, fordi det er blevet sagt for en ti Aar siden, dog den Dag idag, hvad det dengang var: et Postulat. — Men det gør ikke synderligt. Hvad Loewe her har undladt at gaa til Bunds i, lader sig let oprette. Hovedsagen er, at vi gennem Sortehavs-Eudusierne har faaet konstateret en Forbindelse mellem Eudusier og Eruler, hvorved de gensidig oplyser hinanden. Før var man mest tilbøjlig til at hensætte Eudusierne med *Charuderne*, deres Broderfolk hos Caesar og Ptol., til *Hardegau* ved *Harzen*, fordi man der syntes at finde en tvingende Navneidentitet (Befolkningen kaldes i Middelalderen Harudi[2]).

Herved forkastede man Ptolemaeus' egen udtrykkelige Lokalisering af *Kimbrer*, *Charuder* og *Φουνδούσιοι*[3] i *Nørrejylland*. — Denne Opfattelse er nu kuldkastet ved Vassiljevski's Fund. Eudusierne kan umulig have boet ved Harzen; de *er* et Østersøfolk, Naboer til Erulerne. Selv om man nu maa opgive Identificeringen: Jyder — Eudusier, kan naturligvis Eudusierne derfor godt have boet i Jylland. Og virkelig finder et nærmere Eftersyn dér andre Identiteter, der fuldstændig opvejer hint paafaldende Harudi — Charudes og helt rehabiliterer Ptolemaeus, gør ham i dette Tilfælde til den forfulgte Uskyldighed: *Harde-syssel* (norsk: *Hǫrðr*

---

[1] PBB. 17, 208.

[2] = Skovbeboere. Harzen opr. Harteswalt ɔ: Skovskov, smlgn. Spessart = Spechteshart.

[3] Fejllæsning Fu for Eu.

á Jotlandi) og *Himber-syssel*[1] *(Himmerland).* Den ‚kimbriske Chersones‘ er altsaa intet Fantasifoster af romerske Stuelærdes Hjærne. — Og dette Jylland som Hjemsted for Eudusierne passer atter udmærket som Naboskab til Erulerne, ti det eneste Holdepunkt, vi ellers har for dette mærkelige Folkefærd, er i Virkeligheden Skaane eller de danske Øer, — deri har trods alt Seelmann Ret. Her maa vi tænke os dem efter den bekendte Efterretning hos Jordanes c. 3: Dani qui ex ipsorum (*Scandzae* cultorum) stirpe progressi *Herulos* propriis sedibus expulerunt. Og hvorledes skal vi forstaa Prokops sære Efterretning (Bel. Got. 2, 15) om en Erulerskares Færd fra Donau gennem Slavers, Varners og Danskes Land til *Tule*, i Nærheden af *Gauterne*, naar det ikke netop var en *Hjem*færd? Saa megen Energi sætter man *vel* ind paa at drage fra sit kolde Hjem i Norden for at vinde nye Bopæle i det mere indbydende Syden, men sandelig ikke paa at bytte det Syden, man *er* naaet til, mod en fremmed. nordisk Egn. Selv om Donauerulerne for Øjeblikket var i Knibe (efter et knusende Nederlag mod Langbarderne), — enhver anden Vej maatte staa dem lige saa aaben, og sagtens mangen langt mere indbydende end den, hine valgte. — Overhovedet, kun et Land af Danmarks Beliggenhed og Charakter tillader Vandringsdirektioner og -tendenser af en antipodisk Charakter og i det hele en Udvikling, som vi kender hos Erulerne, Vikingefolket *κατ᾽ ἐξοχήν*, der fra Østen hærgede det ægæiske Havs, fra Vesten Galliens og Spaniens Kyster. (Smlgn. senere de Danske, der fra Vesten naar frem til Grækenland. mod Øst udbreder sig over Vendens og Samlands Kyster.) En direkte Angivelse af Erulernes Bopæle savner vi fremdeles, men al hin Optræden rundt om i Europa har sat Spor, der synes at pege eetsteds hen; og nu har Loewe i Sortehavs-Eudusierne fundet et nyt, der er værdifuldt, fordi det danner en Vinkel med hine, saa at vi blot behøver at drage Forlængelsen for at finde Toppunktet og det Rum, Vinklen inderst inde spænder over: Jylland—Skaane.

Ja, men er det nu rigtigt med disse «Spor», vil den Læser spørge, der kender noget til det ‚krimgotiske‘. ‚For det krimgotiske er jo *ikke nord-* eller *vest*germansk, men virkelig *gotisk*; og altsaa fremdeles, naar der udtrykkelig bemærkes, at Eudusianerne taler *Krim*dialekten, saa kan man heller ikke henføre det mulig nord- eller vestgermanske til dem. Følgelig synes disse ‚Spor‘ at staa paa svag Grund‘.

Utvivlsomt er Krimdialekten en virkelig gotisk Dialekt. Smlgn. Vulf. ē, ō, Sengot. ī, ū, Krimg. i, u, men Nord. Vestgm.

[1] k i lat. Cimber spiller ingen Rolle; paa Marius’ Tid var den græske Betegnelse ch endnu ikke brugelig. Tilmed hørte Romerne Navnet gennem keltisk Mund. Jfr. *Catualda-Haþuwalda.* — Bemærk ogsaa Nabolandet *Thythe-syssel (Thy) = þeuþj- = Teut(i)on-!*

ā, ō etc.[1] Dette er imidlertid ikke afgørende. Alle disse Overensstemmelser kan være sekundære, i den Forstand at de daterer *efter* Goters og Erulers Opbrud fra Østersøegnene. Spørgsmaalet er, om vi ikke kan finde noget, der ligger bagved. — Men det kan vi netop. Og vel at mærke, dette som kan kaldes Rudimenter, er *ikke gotisk*, men peger i vest- og nordgermansk Retning. Det vigtigste af disse Rudimenter er: Fraværelse af den gotiske Overgang opr. *e* > *i*, *o* (af opr. *u*) > *u*, henholdsvis af Overgangen (opr. og sekundært) *i*, *u* > *ä*, *å* (skrevet *ai*, *au*) foran *r* og *h*. (Allerede fremdraget af Braun, Die letzten Schicksale der Krimgoten, S. Petersb. 1890.) — Smlgn. ogsaa krimg. *kommen*, oldeng. *cuman*, oldn. *koma*, men got. *qiman* (ogsaa oht. *quëman*). — Endelig det vigtige saglige Punkt (Braun): krimg. *broe*, *hus* = vestg. og nordg. *brauð*, *hūs*, men got. *hlaifs*, *razn* (*hus* kun i *guðhus*).

Altsaa endnu et Spor i samme Retning som de tidligere. Vi bemærker, at Modsætningen mellem krimg. *kommen* og oht. *quëman* synes endnu speciellere at pege bort fra Tysk og hen paa den samme snævrere Begrænsning som Stammenavnene, ɔ: indenfor Nordvest- og Nordgermansk. — Vi kan dermed betragte det geografiske Resultat som saa fastslaaet, som det med vore Erkendelsesmidler kan blive.

En anden Sag er det med det sproglige, Spørgsmaalet, til hvilken af Siderne disse Danmarks Urindbyggere, vi nu har fundet ved Sortehavet, oprindelig hørte, til Nord eller Syd? Det er jo nemlig slet ikke afgjort, fordi vi har faaet Eudusierne anbragt i Jylland. Vi veed yderst lidt om Jydernes oprindelige Nationalitet. Kun saa meget veed vi nu (atter gennem Fundet af Eudusierne), at der allerede paa Caesars Tid *har* boet een nordisk Stamme, *Charuderne*, som er identiske med de norske *Hǫrðar*, og da sandsynligvis ogsaa allerede dengang de ligeledes nordiske *Vendelboer*, oldeng. *Wendlas*, identiske med *Vandalerne*, — ti de bo norden for Charuderne. Ogsaa *Kimbrerne*, som bo mellem begge disse nordiske Stammer, har trolig været af nordisk Rod. Mer veed vi derimod ikke, intet om Eudusierne eller andre Stammer sønden for dem og hine. Trods alt, hvad der er fremkommet, har ingen endnu modbevist Muligheden af Anglernes Tilstedeværelse i Angel; de danskes Adoption af Uffe-Vermundsagnet med dets Kamp mod Saxerne ved Eideren taler med stærke Ord *derfor*. Altsaa Eudusierne *kan* have været en anglisk Stamme. Vi kan ikke afgøre det ad historisk Vej; kun Krimgotisken *kunde* hjælpe os. — Dr. Loewe har troet at kunne tolke Svaret; efter ham

[1] Bemærkes bør den Konsekvens, Busbeck viser ved Optegnelsen af de lange Tonstavelser og Tvelydene; aldrig løber den ham tilvante Lydform ham i Pennen. Det viser, at Sievers Dom, Grdr. d. germ. Ph. I, 416, er for stræng.

lyder det: Vestgermansk. Af hans Argumenter finder jeg imidlertid kun eet mere vægtigt: krimgot. *geen* = tysk *gehen*, engl. *to go* overfor den fælles gotisk-nordiske Nydannelse *gaggan* — *ganga* (østn. *gá* er sekundært). Dog er her (som i det strax følgende Rimord *breen*, oht. *brātan*, ndl. *braden [broejen?]*) paafaldende Busbecks *ee* (for venteligt *i* = oht. *gān* eller *ie* = oht. *gēn*). Ogsaa kunde Formen tidligere være optagen af Eudusierne og Erulerne, som Vestgermanernes nærmeste Naboer, ligesom den senere trænger igennem hos Danske og Svenske. Den egentlige Hovedopstilling: lydlovligt Tab af udl. *z* som i Vestgerm., maa jeg bestemt tage Afstand fra, selv om jeg ikke af dets mig utvivlsomme Tilstedeværelse (som *s*, *ś*, jfr. *ies* = jains eller ains, *iel sanum ieltsch sanus* = *hail, hails*) omvendt udleder nordisk Nationalitet: her kunde vel nok foreligge Genindsættelse ved gotisk Paavirkning (ligesom omvendt det antagne Tab af z kunde skyldes Analogi, som Tabet af Nominativs s, r i Spansk, Sentgotisk, Nynordisk). Men nogen saa skarp Grænse behøver vi overhovedet ikke at drage: forsaavidt Erulerne har boet i Skaane, har de selvfølgelig været Skandinaver og nøjere udtrykt Danske. Derimod Eudusierne i Jylland har ihvertfald nærmet sig stærkt til Angelsaxerne. Om ‚hvor meget‘ lønner det sig knap at strides. Og desuden, disse og andre Tvivlsmaal, hvoraf jeg ogsaa ellers baade i Dr. Loewes sproglige og ethnologiske Behandling finder nok, kræver, naar de skal drøftes, en Behandling, der gaar ud over en Recensions Ramme. Det fortjener Sagen ellers ogsaa nok paa Grund af sin nu forøgede Betydning. Som Hovedresultat maa vi være Dr. Loewe Tak skyldige for den Berigelse, han har skaffet vor Viden om hine mærkværdige Sortehavs-Germaner og, tør vi nok sige, Danmarks Urindbyggere.

G. Schütte.

Die Grabschrift des *Aberkios*, erklärt von *Albrecht Dieterich*. Leipzig 1896, Teubner. VI + 54 s.

Den gamle sten, der stod etsteds i Frygien med græske bogstaver på, har tidlig sat folks fantasi i bevægelse. En legende fra tiden om Julian, der står at læse i Acta Sanctorum Oct. IX, er den første forklaring vi kender. Den vêd at fortælle, at den Aberkios, om hvis rejse til Rom indskriften beretter, var en biskop i det frygiske Hierapolis, hvem keiser Mark Aurel stævnede til Rom, at han skulde helbrede hans datter. Den uddrevne djævel måtte da til straf bringe biskoppens gravmæle fra Rom til Frygien, og legenden gør sig troværdig ved at meddele dets

indskrift, som forfatteren påstår selv at have optaget. Denne afskrift var det eneste, man indtil den sidste tid kendte til det gamle epitaphium, og den tabte efterhånden sin interesse, da man fra flere sider havde erklæret den for et uægte dokument Så begav det sig imidlertid, at Ramsay i 1883 fandt indskriften selv i gangen til de varme kilder en halv mils vej fra Hieropolis, en længere inde i Frygien liggende by; vel var den slået i to stykker. men det meste af den er dog til at læse, og da sultanen havde vist sin kollega, paven, den opmærksomhed at sende ham det større af disse stykker. sendte Ramsay det andet stykke efter, og de står nu så godt sammenføjede som muligt i Lateranmusæet, betegnede med den meget sigende påskrift: *fragmentum tituli sepulcralis ex Asia advectum, in quo Abercius Hieropol. episc. sæc. II universæ ecclesiæ consensum in unam fidem testatur.*

Såmeget har katholikerne nemlig fået ud af denne indskrift, og det er mænd som Rossi og Duchesne, der står inde for den kirkelige tydnings rigtighed. Ifølge denne fortæller indskriften os følgende (at det er en biskop, som den stammer fra, antager man i kraft af legenden): Aberkios, borger i den udvalgte stad, den hellige hyrdes (ɔ: Kristi) discipel, sendtes af denne til Rom for at se *βασιλειαν* (Rom?) og *βασίλισσαν*, dronningen (menigheden?) med det gyldne klædebon og de gyldne sandaler; der så' han også folket (*λᾶον*) med det strålende segl (*σφραγῖδαν* — ɔ: dåben). Han rejste gennem Syrien, ja kom over Eufrat til Nisibis, og over alt fandt han trosfæller eller følgeskab (*συνοδίτας*). Paulos havde han med sig. Troen (*πίστις*) ledede ham og gav ham bestandig til næring hin mægtige fisk (*ἰχθύς* — i gammelkirkelig symbolik tegnet for Kristus) som den hellige jomfru havde draget op af kilden[1]. Denne gav hun dem bestandig at spise (som sakrament), idet hun gav dem vin blandet med brød[2]. — Altså den hele katolske kristendom i kort sammenhæng, og det ved år 200; — ti det betragtes samtidig som givet, at Aberkiosindskriften er ældre end den med 216 daterede Alexandrosindskrift, der har de samme begyndelses- og slutningslinier. Således står det fast, at det romerske episkopat allerede ved denne tid strakte sin magt over det meste af Asien, såvidt, at en frygisk biskop søger til Rom for at skue den kristne verdens midtpunkt, og at han på sin rejse finder trosfæller ved Eufrat og i

---

[1] *ἐδράξατο ἀπὸ πηγῆς* — ifølge Kraus's forklaring, Roma Sotterranea 248 cfr. 284, 339, enten = undfangede ved Guds nåde (der strømmede som vand fra klippen i ørkenen), eller. da klippen ifølge Paulus var den præexisterende Kristus, så er det fra dennes kilde, hun har grebet Kristus.

[2] Jeg gengiver den katolske tydning således som jeg har kunnet sammenstykke den af Kraus og de protestantiske arbejder, som dels optager den, dels angriber den. Rossi og Duchesne har jeg desværre ikke kunnet få i hænde.

Syrien. Intet under at denne indskrift er blevet de katolske arkæologers helligdom, «de kristelige indskrifters dronning» har de Rossi kaldt den.

Den protestantiske teologie har gennemgående overtaget denne kirkelige forståelse af indskriften, og nogle af dens dygtigste patristikere, Lightfoot og Zahn, fastholder den med iver. Kun fjærnes naturligvis de særlig katolske støttepunkter ved den protestantiske interpretation. Den anglikanske Lightfoot kan endnu enes med Duchesne om at *βασιλεια* betyder Rom (*la cité reine*); men det vil Zahn på ingen måde; han læser *βασιλῆ* og *βασίλισσαν*, og forstår derved keiseren og keiserinden, som biskoppen er rejst afsted for at se (på befaling af den gode hyrde!). Ligeledes indskrænkes hos Zahn den hellige jomfrus betydning til den, der tilkommer hende ifølge skriften: at have født Kristus (draget ham fra det oprindelige element, i hvilket han levede før sin menneskevordelse, «mag dabei an die überirdische Welt überhaupt, oder an Gott als den ewigjungen Urquell alles Lebens, oder insbesondere an den heiligen Geist als die Quelle des irdischen Lebens Jesu gedacht werden . . . eine reine Jungfrau hat ihn erhascht und an das Ufer dieser irdischen Welt gezogen»). Med denne virksomhed må hun nøjes og holde sig pænt i sin relative sætning: og det bliver da atter *πίστις*, der træder frem som subjekt i de næste sætninger, hvor der gives vennerne *ἰχθύς* og vin og brød at spise, ti «als Stifterin des Abendmals konnte doch weder Maria noch die Kirche vernünftiger Weise vorgestellt werden».

Jeg har opholdt mig ved de svageste punkter i denne fortolkning, men skylder dog strax at bemærke, at Zahn med stor grundighed har godtgjort mange af de enkelte udtryks og vendingers oldkristelige karakter. Noget andet er, at indskriften som helhed, læst på kirkelig måde, bliver et overmåde kunstigt og tvungent udtryk for en kristelig bekendelse, og at den ingenlunde giver klart billede af den begivenhed, der her er skildret som Aberkios' store oplevelse. En yngre tysk teolog, Dr. G. Ficker, har følt det utilfredsstillende ved denne hele behandlingsmåde og i en afhandling, som Harnack fremlagde for ham i Berliner Akademiet jan. 1894, søgt at godtgøre indskriftens *hedenske* karakter. Ficker savner utvetydig kristendom i den hele indskrift: «kein einziges Wort findet sich in ihr, das offen und verständlich einen christlichen Charakter trage»; flere udtryk bliver pleonastiske, som f. ex. *βασίλειαν* — *βασίλισσαν* — *λᾶον*, hvilke, (når man ikke vil ty til en udvej som den med keiseren og keiserinden, der sprogligt er mere end betænkelig og reelt temmelig intetsigende), bliver tre udtryk for omtrent det samme og de to af dem særdeles forskruede. Andre udtryk er kristeligt set betænkelige, t. ex. skildringen af Kristus som den «rene» hyrde, med de store øjne der skuer ned overalt, og at han græsser sine

får på bjærge og sletter; det minder snarere om en hedensk hyrde- og solgud, og Ficker foreslår nu at forstå den hele indskrift som et monnment fra en af de halvtmystiske og halvtasketiske kultuskrese, hvoraf hedenskabet i oldtidens slutning havde så mange. Guden bliver da den frygiske hyrdegud *Attis*, der var forbundet med Kybele som Adonis med Astarte, og Aberkios bliver da en Kybelepræst, som i sit æmbeds medfør rejser til Rom, hvor Kybele efter alt at dømme (navnlig kejser Julians 5te tale er her afgørende) må have været dyrket sammen med Zeus som *βασίλισσα* og *βασιλεύς*. Om Attis kan Ficker fremdeles oplyse, at hans syriske paralel «Atargatis' søn» dyrkedes under fiskens symbol, og han mener, at det samme var tilfældet med Attis. Nu fortæller Julian netop om magna mater, at hun havde reddet Attis ud af floden Gallus, i hvilken han var sat ud, havde opfostret og elsket ham. Da magna mater nu ofte skildres som den strængt jomfruelige, kan der være hentydet til denne myte med ordene om den rene jomfru, der drog fisken op af kilden. Nu gælder det i almindelighed om Kybelepræsterne, hvad også Julian fortæller os, at de ikke måtte spise fisk; kun præsterne var denne nydelse forbeholdt, nemlig som offermåltid. Ficker formoder nu, at det er denne særlige skik, der hentydes til med fiskemåltidet, idet indskriften da særlig belærer os om, at Aberkios var rejst gennem Syrien for der at indføre en udvidet fiskespisning, som alle troende kunde tage del i, nemlig når de spiste fisken som symbol på Attis.

Dette er hovedpunkterne i Fickers afhandling, der nu snart fik støtte af Harnack ad anden vej, ti den store kirkehistoriker skrev selv i sine «Texte und Untersuchungen» 1895 en artikel om indskriften, hvori han skarpt kriticerede dens kirkelige karakter.

Men nu bliver Zahn så vred som en tysker; i sit «Neue Kirchliche Zeitschrift» 1895 farer han op mod Ficker og Harnack og undser sig ikke for at adoptere Duchesne's lidet galante udtryk: «Hr. Ficker har villet få sig en latter og forlyste Berlinerakademiet med det samme», — ord, som de Rossi med indignation viste fra sig. Iøvrig er Zahn ingenlunde uden våben mod Ficker, og denne hans artikel er et af de bedste indlæg fra kirkelig side. Med rette kan det nemlig indvendes mod Ficker, at så sindrig hans fortolkning er, gør den dog hverken de kultiske forhold eller den historiske begivenhed synderligt klarere end de kirkelige teologers; falder end udtrykkene mindre kunstlede, så er det dog kun ad omveje, ved en rigelig brug af ordene «hvis» og «såfremt», at han når til de realiteter, som udtrykkene skulde betegne, og man må skænke Zahn sin sympati i hans bestemte kritik af den vage hypotese.

På dette punkt kom imidlertid Dieterich til hjælp med en tydning, han allerede længe havde haft idéen til; hans udmærkede bevandrethed i grænsedistriktet mellem hedenskab og kristendom,

der allerede havde bevidnet sig i hans «Nekyia», forbundet med hans friske blik på tingene, har sat ham i stand til at finde det, hvorefter Ficker havde famlet. Han erklærer for det første (i tilslutning til Zahn) Aberkiosindskriften for noget yngere end Alexandrosindskriften, i hvis formler den på en kluntet måde gør ændringer *ad hoc* og overhovedet passer dårligt ind. Legenden, derimod, hvis historiske kærne (en biskop og hans rejse til Mark Aurel) Zahn holder fast på, forkaster D. aldeles som dokument: den er en dårlig efterligning af Kyriakoslegenden, forbundet med enkelte lokaltraditioner, og har dannet sig som tildigtning til indskriftens rejseberetning.

Også for Dieterich er Attis den hyrde, der er tale om, og det er som hans præst, Aberkios rejser til Rom ved tiden 219—220. På den tid havde Heliogabal just indført dyrkelsen af den universelle solgud, der tilbades under navnet *βασιλεύς* eller *rex*. Særlig betydning fik i denne kultus gudens formæling med den *regina*, den store himmelgudinde, som kejseren lod hente fra Karthago; det prægtige *ἱερὸς γάμος* blev fejret i Rom under stor tilstrømning af repræsentanter for alle beslægtede kulter, til hvilke også Attisdyrkelsen måtte regnes, og brylluppet gentoges ved en årlig fest. Denne Dieterichs formodning stadfæster sig på flere måder. For det første kaldes den himmelske dronning ofte med eftertryk *χρυσοσάνδαλος* (indskriften har *χρυσοπέδιλος*), også tales der om hendes gyldne klædebon som noget særlig betydningsfuldt (og hvor dårligt passer ikke disse prædikater til den kristne menighed!). For det andet ligger det da nær at forstå *λᾶος* ikke som «folk» men som «*sten*», den hellige solsten altså, som førtes med så megen pomp omkring i processionerne[1]. På afbildninger af denne kan man iagttage et ophøjet mærke (ifølge Herodian et billede af solen), der vel bedre kunde kaldes *σφραγὶς λαμπρά* end dåben, ved hvilken prædikatet *λαμπρός* ifølge Harnack ikke har nogen naturlig plads.

Dette er altså den store begivenhed, som Aberkios i sin indskrift vil fortælle, at han har været med til. Hvad rejsens enkeltheder angår, må det først fremhæves, at den *πίστις*, der leder den hellige mand på vejen, er fremkommet ved heling af afbrudte tegn, og allerede Ficker formoder, at der må læses noget andet, navnlig i stedet for *Π*. Dieterich kom ved nøjere eftersyn til et *NH* (sammenskrevne, hvilket ofte findes i indskriften) *ΣΤΙΣ*, uden at ane om *νῆστις* betød nogetsomhelst. Det viste sig ved fortsat forskning at passe fortræffeligt; det er nemlig navnet på en i Empedokles' filosofi og Markions gnosis mægtig vandenes og fiskenes gudinde, hvem den asketiske rejsende knytter sig til; ti hun rækker ham den fastemad, som hans observans byder ham

[1] Således allerede O. Hirschfeld i Sitzungsber. d. Berlin. Akad. 1894. I, 213.

at nøjes med: en ren fisk, fanget og tilberedt af en ubesmittet jomfru. Både fiskespisen og den ejendommelige fangst og tilberedelse påviser D. som ofte forefundet skik i lignende krese. Dertil føjes da vin og brød som led af den kultiske eller sakramentale ernæring. «Nestis hat mich geführt, ich habe Fische gegessen, ich habe Mischtrank und Brod gegessen», det er for Dieterich Aberkios' «Kultbekenntniss».

Fremskridtet fra Ficker til Dieterich er iøjnefaldende. Vi har her en bestemt kultus, en bekendt religiøs begivenhed, som er betydningsfuld nok til at motivere Romerrejsen og til at mindet om denne rejse burde bevares. Og — hvad der særlig gælder i modsætning til den kirkelige tydning — indskriftens beretning er simpel og naturlig tale uden kunstige omskrivninger eller gådefulde antydninger. Kun et punkt lader D. stå hen; det er ordene *Παῦλον ἔχων ἔποχον*, som hverken hvad aflæsning eller oversættelse angår er gode at have at gøre med. Fra kirkelig side er man henrykt over at have Pavlus med på indskriften; men man ved ikke rigtig, hvad man skal stille op med ham. Hvad har Aberkios gjort med Pavlus? Haft hans breve med på vejen, som Lightfoot foreslår? Eller er han blot rejst med Pavlus som forbillede (Zahn)? Dieterich tillader sig at mene, at der har været flere Paul'er end apostlen, og Suidas og Pape mener nok det samme. Ellers er alt forklaret og passer naturligt sammen. Man kunde måske have ønsket at se ordet *γάμος*, da brylluppet just er begivenhedens pointe; men vi må erindre, at indskriften er forfattet metrisk, hvilket jo begrænser udtrykkets fuldstændighed.

Af Zahns indvendinger mod indskriftens hedenskab står enkelte ubesvarede: Z. påstår, at Alexandrosindskriftens slutningslinie: *εἰρήνη παράγουσιν καὶ μνησκομένοις περὶ ἡμῶν* er afgjort kristelig; og er den ældre indskrift kristelig, bliver den yngre parallel det også. Endvidere påviser Z., at efterskriften, hvorefter den, der forstyrrer gravmælets fred, skal straffes med svære bøder til fiskus og kommune, ikke kan være noget bevis for at epitaphiet er hedensk (ɔ: tilhører en statslig anerkendt kultus), da en lignende trusel findes på et bevislig kristeligt gravmæle (Journ. of hell. stud. 1883. p. 400 nr. 18). Men Dieterich henter bevis fra denne slutningstrusel.

Dieterichs bog er ved sit rige og sjældne stof, sin virksomme undersøgelse og sin livlige fremstilling, overordentlig fængslende og lærerig. En indledende fremstilling af tydningens historie vilde have givet klarere begreb om hvor Dieterich begynder og hvori hans glimrende fortjeneste består. Men det kan andre jo skrive bagefter. En lille uorden i Anførelsen af Lightfoot (s. 7 lin. 5) tillader jeg mig at berigtige for deres skyld, som vil efterse denne forfatters bidrag. Der skal stå: The Apostolic Fathers. Part. II. vol. I. 478 ff. (Ed. 2. p. 492 ff.). D. synes at have citeret det på anden hånd, hvilket kan tilgives, når man bor i Marburg.

Det religionshistoriske udbytte, man vinder ved at studere indskriften, er meget rigt. De to tydninger af samme text, af hvilke den mindst rimelige dog altid bliver mulig, viser det udvortes slægtskab mellem datidens hedenskab og kristendom. Det fremgår bestandig klarere af studier som Harnacks på theologisk side og på filologisk Useners, Diels' og Dieterichs, at kristendommens dåd ikke har været at skabe nye kultiske former, men nyt religiøst indhold, og at dette indhold igen ikke på alle punkter har været så væsensforskelligt fra det bestående, som man hidtil har været tilbøjelig til at mene.

Edv. Lehmann.

P. Vergilius Maro's Æneide, episk Digtning i tolv Bøger, oversat af *L. Ove Kiær*. København 1896, Gyldendal. XII + 270 S.

Det er ikke nogen let, eller rettere sagt, ikke nogen behagelig Opgave, der stilles en, når man skal skrive en Anmældelse af den nylig udkomne Oversættelse af Vergils Æneide. Thi der påtrænger sig under Læsningen uvilkårligt så mange Indvendinger, at man let kommer til at overse de gode Sider, der findes ved Bogen. Man glemmer let Fortrinnene for Fejlene, det skønsomme Ordvalg for de enkelte Smagløsheder, man vurderer ikke tilstrækkelig de overvundne Vanskeligheder og man får nemt Udseende af ikke noksom at anerkjende det store Arbejde, den årelange Flid og den delvise Dygtighed, der ligger bag ved. Ikke nogetsteds gjælder måske mere end her Horats' bekjendte Ord:

Discit enim citius meminitque libentius illud
quod quis deridet, quam quod probat et veneratur.

Og hertil kan man vist, som jeg senere skal vise, med større Ret end andetsteds her, hvor Talen er om denne Oversættelse, føje det foregående Vers:

præcipue, quum se numeris commendat et arte.

Sed — quamquam animus refugit — incipiam.

Først vil jeg betragte Bogen som Oversættelse, og dernæst som metrisk Oversættelse. Hvad selve Oversættelsen angår, må den i det hele siges at være god og tilfredsstillende; navnlig forekommer 1ste og 6te Bog mig at være heldig, særlig er Stormen i 1ste Bog godt gjengivet; blandt andet er der det bekjendte *quos ego* træffende oversat ved «Ja jeg skal . . .». Men i et så vidtløftigt Arbejde er det dog naturligt, at der har indsneget sig nogle Fejl, blandt hvilke jeg her vil fremhæve følgende.

I 626, hvor Talen er om Teucer, er det ikke rigtigt at oversætte *volebat* ved «ofte ønskede selv han sig Ætling af Teukrernes Stamme» — det er: «han påstod at være». I I 678 er *mea maxima cura* om Ascanius galt gjengivet ved «det er min største Bekymring», da Meningen jo er: «han er særlig Gjenstand for min Omsorg». I II 17 er *votum* om Træhesten uheldigt oversat ved «et Løfte». II 165 f. er *fatale Palladium* uheldigt gjengivet ved «Pallas's Ulykkesbillede». Værre er det derimod, når i II 52 (*stetit illa tremens*) *illa* er henført til Dyret istedenfor til Lansen. II 491 er *vi patria* uheldigt gjengivet ved «frem går Pyrrhus med Fædrenes Styrke» istedenfor «stærk som sin Fader». Det er også galt, når i IV 95 Ordet *deorum* er udeladt,

når sådanne to ved en List overvinde
Ikkun en eneste Kvinde.

I IV 678 er det næppe rigtigt at opfatte *vocasses* hypothetisk:

Havde Du ladet mig dele din Skæbne,
Skulde den selvsamme Smerte og selvsamme Time os have
Bortrevet begge ved Sværdet.

Vocasses betyder her: «Du burde have kaldet mig» o. s. v. I Stedet IV 376 ff.: *Nunc augur Apollo* o. s. v. træder Ironien ikke — eller i al Fald ikke tilstrækkelig frem i en Oversættelse som denne:

Nu bringer Apollo som Varsler, Oraklet
Hist i det lyciske Land, ja Gudernes Tolk, som jo bliver
Udsendt af Juppiter selv, ham ad Luften en gyselig Ordre.
Det er et Arbejde rigtig for Guderne; sådanne Sager
Ængste de rolige Guder.

Helt misforstået er *videtur* i IV 467; der er Tale om hvad Dido drømmer, men det gjengives således:

man ser hende altid alene
Overladt kun til sig selv samt uden Ledsagelse ofte
Gaa sig en længere Tur i det ensomme Land.

En Smagløshed som i den sidste Linje om den «længere Tur» står desværre ikke helt alene, skjønt det må indrømmes, at Ordvalget gjennemgående er foretaget med stor Skønsomhed.

Et Udtryk som «sporsom» om en Sporhund er just ikke meget almindeligt. Udtryk som «hele Terrainet», «Materiale», «Krise» og «satanisk Rasen» er ikke ganske i Stilen. I I 199 er det forkert at oversætte *deus* ved «Gud» istedenfor «en Gud» eller «en Guddom». Det kan også misforstås, når Dido siger (IV 329): «spøgte i Borgen en lille Æneas». Meget upassende

er i II 540 *ille, satum quo te mentiris, Achilles* oversat: Achilles, hvem Du jo falsk udlægger som Fader. IV 36 lyder ikke smukt i en Oversættelse som:

Derpå i Tårer hun brast og med disse hun vædede Barmen.

Begyndelsen af 2den Bog er heller ikke velklingende:

«Alle nu tav og de sad med opmærksomme Miner og stille».

Hvis blot det sidste Ord var ombyttet med «lytted», vilde det hele have lydt bedre.

Det lyder heller ikke godt, når Ord, som «måské» eller «ikke» er komne på en gal Plads, som f. Ex.:

IV 369: «Har sukket måske han,
Medens jeg græd?»

IV 600: «Kunde jeg bortført ikke ham have?«

VI 118: «og forgjæves
Hekate ikke Dig gav at beherske Avernus' Lunde».

IV 13 f.: «Ak, hvor er tumlet han ikke af Skæbnen».

Dog alle disse Indvendinger angår kun Enkeltheder og fremhæver kun Undtagelser fra det rigtige. Værre bliver det derimod, når vi går over til at betragte Oversættelsen fra den metriske Side og bedømme den som et Digterværk; thi her bliver Fejlene langt mere gjennemgående.

Min Hovedanke mod Oversættelsen er den, at der er benyttet «Enjambement» i en altfor stor Udstrækning, eller med andre Ord, at Hexameteret altfor ofte ender midt i en Mening og afbrydes på en meget uheldig og forstyrrende Måde. Som Exempler, af hvilke der ikke er ganske få, kan nævnes:

I 14 f. om Karthago:

Rig på Midler, og varmest af samtlige Lande man siger
Elsket af Juno det blev.

IV 12: Jeg tror, og min Tro mig ej skuffer, han stammer
Sikkert fra Guder.

VI 644: Andre i Kordanse slår deres Fødder
Sammen i Takten.

II 394 f.:

Rhipeus gør nu det samme og Dymas og hele den glade || Ungdom;

II 767: Omkring dem er stillet den lange
Række af angstfulde Kvinder.

II 774: Jeg studser, mit Hår sig
Rejser.

II 775: men hun tager
Ordet.

I 46: Men jeg, der kan træde i Himlen
Frem som en Dronning for Guder.

Denne Adskillelse er dog særlig uheldig i følgende fire Tilfælde:

1) Ved en Præposition med dens Styrelse.

II 231:
Han, som har krænket det hellige Egetræsdyr med ‖ Lansen.

VI 500: Deiphobus, mægtige Helt i
Våbnenes Færd.

2) Ved et Ejendomspronomen.

I 670: Ham den føniciske Dido nu holder og sinker med sine
Smigrende Ord.

3) Ved et spørgende Pronomen.

III 337 ff.: Men sig mig nu, hvilke
Vinde og hvad for en Skæbne har styret din Kurs eller hvilken
Gud har nu drevet dig uden dit Vidende her til vor Strandbred?

4) Ved den bestemte Artikel.

I 653 ff.: et Scepter, som båret var fordum af Ilione den
ældste af Priamus' Døtre.

IV 308: den Tanke, at Dido skal dø den
grusomme Død.

En Adskillelse som den, der er anvendt i IV 292 ff.:

«imidlertid vilde
selv han nu finde

og så kommer først efter hele to Vers

Anledning»

må også kaldes meget uheldig. Det er heller ikke rigtigt, når der oftere midt i et Vers begynder en hel ny Tanke eller endog et større nyt Afsnit, f. Ex. IV 304: «Men dog hun —» og IV 351: «Når Natten bedækker —».

Heller ikke kan det siges, at Oversætteren har taget meget Hensyn til Poesiens Fordringer, når han i II 405 ff. helt ødelægger den virkningsfulde Epanalepsis af *lumina* ved at skrive det i samme Linje.

Det hedder der om Kassandra:

«hun vender
Op imod Himlen forgæves de flammende Øjne, ja Øjne.»

Hvad min førnævnte Anke mod «Enjambementet» angår, vil man måske indvende, at sligt ikke blot er uundgåeligt, men også tilladeligt, ja ofte anvendt af selve Homer og Vergil. Hertil vil jeg for det første svare, at jeg ikke vilde have påtalt en sparsom Anvendelse deraf; men i denne Oversættelse er det snarere Regel end Undtagelse. Dernæst må det fremhæves, at det i al Fald i danske Hexametre er meget uheldigt, ja næsten utilstedeligt; det forekommer vist f. Ex. i Wilsters Oversættelse af Homer kun i en rent forsvindende Grad. Det er underligt, at Oversætteren ikke har bemærket, at hvor sligt anvendes på Dansk, bliver det meget nemt parodisk. Ja, mon ikke flere af de ovenfor citerede Prøver på mangen en Læser må gjøre et ligeså komisk Indtryk som det bekjendte Vers i Oehlenschlägers Sancthansaftenspil:

«Cathrina, den tro, den huuslige Pige, som tiente
Før hos en Skrædder, men nu til sidste Skiftetid skifted.»

Vel hører Vergil ikke til de største blandt Digterne, men han er dog i Besiddelse af såmegen poetisk Kraft, at han er for god til at opfattes — parodisk.

M. J. Goldschmidt.

Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung . . . herausgegeben von *Georg Wissowa.* 2. Band. Stuttgart 1896, Metzler.

Indenfor en rimelig Tidsgrænse foreligger nu andet Bind af dette Kæmpeværk complet. Det omfatter paa 2858 Spalter i Lexiconformat Artiklerne Apollon—Barbaroi; dertil 4 Spalter (til 2862) Nachträge und Berichtigungen, hvorom Udgiveren bemærker, at de kun omfatter dem, hvis snarlige Offenliggjørelse Forfatterne eller Redactionen har fundet ønskelig; Resten skal samles i særlige Supplementhefter. Denne Ordning er ikke praktisk, da man saaledes faar 3 Steder at slaa efter paa istedenfor 2; det vil let føre til, at de smaa Berigtigelser ved Enden af de enkelte Bind bliver saa godt som unyttige. For dem, der ejer Bogen, vil det være at anbefale at indføre Berigtigelserne paa vedkommende Sted i Texten (Papiret er godt nok til, at det kan

ske med Blæk), og dette vilde lettes dem, hvis Udgiveren for Fremtiden vilde indskrænke de hvert Bind medgivne Nachträge til Berigtigelser af enkelte Fejl og ganske korte Tilføjelser (en enkelt Henvisning o. l.) og gjemme alle udførligere Tillæg, navnlig alle ny Artikler (hvoraf der i dette Nachtrag er 11!), til Supplementbindet.

Den forudskikkede Liste over Medarbejderne (S. I—IV) omfatter 149 Navne mod 119 i første Bind. Men af disse er 21 betegnede som fratraadte eller snart fratrædende (deraf er 5 døde; siden idetmindste 1 til), og blandt dem er der flere, man vil savne, som Loeschcke (Vasemaleri), Freudenthal (Nyplatonikerne), Gercke (Peripatetikerne), af hvem dette Bind bringer en god Artikel om Aristoteles, Oder (Naturhistorie og Landbrug) og Wilhelm (attiske Archonter; mærkværdigt nok er Artiklen Archontes ikke af ham). Af de 24, der træder til fra 3. Bind, er de fleste vistnok mindre bekjendte Navne — der er endog en Stud. philol. derimellem —, men der er dog ogsaa flere, hvis Tiltræden man kan hilse med Glæde, som Dr. Boll (astronomisk Litteratur), Dr. Kroll (Nyplatonikerne), Prof. Swoboda (græsk Historie og Antikviteter), for blot at nævne et Par. I det hele og store holder de vigtigste og flittigste af de tidligere Medarbejdere trofast ved, og der er saaledes al mulig Garanti for, at de følgende Bind vil hævde den Position, som det første har vundet. Den betegnes maaske bedst ved, at der siden første Binds Offenliggjørelse selv i Specialarbejder jævnligt henvises dertil, et Bevis paa, at der i det er ydet mere end den Oversigt over den philologiske Videnskabs nuværende Standpunkt, som man er berettiget til at forlange af en Encyclopædi.

Ogsaa det foreliggende Bind bringer en Mængde fortrinlige Artikler, som ikke blot resumerer tidligere Undersøgelser, men bringer positivt nyt, om ikke med Hensyn til Stof, saa dog i Totalopfattelse. Exempelvis skal jeg nævne: «Appianus» af E. Schwartz med fortrinlige Kildeundersøgelser, «Archilochos» af Crusius, som giver et godt Billede af dette skabende Geni, den interessanteste Personlighed blandt alle græske Digtere, «Aristophanes» af Kaibel, som indeholder flere ny Synspunkter (med den æsthetiske Vurdering af de enkelte Komedier kan jeg idetmindste ikke altid være enig), «Bäckerei» af Mau, hvoraf man med Forbauselse ser, hvilken nøjagtig Viden om Enkeltheder i de gamles daglige Liv en forstandig og omsigtsfuld Behandling af Monumenter og Forfattersteder i Forening kan tilvejebringe, endelig en Række fortrinlige Artikler af Hultsch: «Apollonios» (fra Perge), «Archimedes», «Arithmetica», «Astronomie», som beror paa en selvstændig Gjennemarbejden af Stoffet, der for de to sidstnævnte Artiklers Vedkommende er ligefrem banebrydende og ogsaa i de to første bringer ny Resultater.

Til disse vil jeg knytte et Par kritiske Bemærkninger.

S. 151, 61 f. fastholder Hultsch sin Forkastelse af Pappos VII 34—35 som uægte uden at tage Hensyn til mine Bemærkninger Studien über Euklid S. 84. Stedet forekommer mig at give god Mening og i enhver Henseende at være i Orden, s. Oversættelsen hos Zeuthen Die Lehre von d. Kegelschnitten S. 509. Jeg benytter Lejligheden til at berigtige min tidligere Opfattelse af Ordene *καὶ μὴ φθάσας ἢ μὴ θελήσας* hos Pappos S. 676, 27. De betyder: og da han (Euklid) ikke havde Tid eller Lyst til . . .; sml. Polyb III 65, 7; V 95, 3. At Apollonios skulde være betegnet som «ungenau in seiner Methode» (S. 151, 64), kan jeg ikke se; Pappos' Ord S. 678, 3 *ἀκριβὴς μέν, οὐκ ἀλαζονικὸς δέ, καθάπερ οὗτος* (Apollonios) kan dog kun betyde, at Euklid i Nøjagtighed ikke staar tilbage for Apollonios, men ikke praler med det, som Apollonios gjør. Den fortræffelige F. Commandino kommer S. 167, 4 f. ikke til sin Ret. Det er i Virkeligheden ham, der har bragt Renaissancens Mathematikere Forstaaelsen af de store græske Mestre; i det mathematiske, hvori bl. a. Halley er ganske afhængig af ham, tager han saa godt som aldrig fejl; noget andet er, at hans Textbehandling tager mere Hensyn til den mathematiske Tydeligheds end til en rationel Textkritiks Fordringer (hvilket forresten i endnu højere Grad gjælder Halley eller rettere hans Kilde, s. Apollonii con. II S. LXXXIV).

S. 530, 10 ff. betvivler Hultsch Rigtigheden af min «Vermutung», at det paa Græsk foreliggende Fragment af Archimedes *περὶ ὀχουμένων* er en Retroversion fra Renaissancen. Han har overset min udførlige Begrundelse deraf i Videnskabernes Selskabs Oversigter 1884 S. 25 ff., vel sagtens fordi den er paa Dansk. Et afgjørende Bevis foreligger nu i den Randnotits til II S. 369, 14, som jeg har offenliggjort Abhandl. z. Gesch. d. Mathem. V S. 47 efter cod. Ottobon. 1850: *ἐστὰν καταβαντι* ɔ: *ἔστ' ἂν καταβᾶντι,* medens det græske Fragment har *ἕως οὗ καταβαίνωσι.* At Oversættelsen i cod. Ottob. er af Wilhelm fra Moerbek (hans egenhændige Exemplar), burde være omtalt S. 511, 40. At Pave Nicolaus V skulde have faaet et Haandskrift af Archimedes fra Constantinopel (S. 511, 46), er ikke overleveret; al Grund til at antage hans Haandskrift for afvigende er bortfalden ved Opdagelsen af cod. Ottob. (s. Abh. z. Gesch. d. Math. V S. 84). At Tartaglia simpelthen har trykt cod. Ottob. af, og at hans Talen om græske Haandskrifter er den rene Svindel, burde være sagt udtrykkeligt S. 510, 32. Hultsch's Forklaring (S. 511, 63 ff.) af Archimedes II S. 246, 11 er vistnok rigtig; kun kan man komme den overleverede Læsemaade *ἀρχαῖς* endnu nærmere ved at skrive *ἀρχᾷ ἀριθμῶν (ἀρχᾶι ς).* Titlen *'Αρχαί* bortfalder altsaa.

Til S. 1077, 29 ff. skal jeg bemærke, at de ældste Ptolemaioshdss. som Betegnelse for Grader, Minuter og Secunder kun

kjender Formen $\overline{\mu\zeta}$ $\overline{\mu\beta}$ $\overline{\mu}$, hvor Tverstregen kun betyder, at det er Tal. Den nuværende Betegnelse ′ for Minuter ″ for Secunder osv. har først ganske sene Haandskrifter, og den kan ikke være oprindelig, da man jo i saa Fald ikke havde behøvet at betegne tomme Pladser med et O (i Hdss. i Reglen tydeligt betegnet som Forkortelse af *οὐδέν*). Tegnet for $^1/_2$ (S. 1078, 5) er i gamle Hdss. L, d. e. et Minuskel *η* i simplificeret Form. For $^2/_3$ forekommer i Ptolemaioshdss. *Γο* (hos Halma *γο*), men flere Steder er den oprindelige Form Γ^{β} bevaret, d. e. *γβ, δύο τρίτα*.

Om Mekanikeren Athenaios' (S. 2034, 50) Levetid kan der dog vist være mere Tvivl, end den bestemte Afvisning af Thiels Undersøgelser (i Nachträge S. 2862) lader formode. De græske Mechanikere venter endnu paa en sammenhængende Bearbejdelse; et Hovedpunkt deri bliver Fastsættelsen af Herons omstridte Levetid, hvoraf bl. a. ogsaa Athenaios' Chronologi afhænger (s. S. 2034, 32 ff.).

En slem Fejl er passeret i E. Wellmanns Artikel «Aristaios» nr. 7, hvor en obscur og temmelig mythisk Pythagoreer er forvexlet med den betydelige Mathematiker Aristaios «den ældre», Euklids ældre Samtidige og nærmeste Forgænger i den højere Geometri. Om hans Værk kan man danne sig en nogenlunde Forestilling, og han kan overhovedet ikke gjøres af med et Par Linier; det bliver nødvendigt, at Hultsch helliger ham en hel Artikel i Supplementbindet.

J. L. Heiberg.

Arthur Schneider, Das alte Rom, Entwickelung seines Grundrisses und Geschichte seiner Bauten auf 12 Karten und 14 Tafeln dargestellt und mit einem Plane der heutigen Stadt so wie einer stadtgeschichtlichen Einleitung (XII trespaltede Sider Text). Leipzig 1896, Teubner. (Tverfolio.)

Dette i enhver Henseende smukt udstyrede Atlas har et tredobbelt Formaal: det vil yde det videnskabelige Arbejde et bekvemt Hjælpemiddel, skaffe Universitetet og Gymnasiet et nyt Undervisningsmateriale og for den dannede Romafarer tjene til Forberedelse til Rejsen, til Vejviser i Rom og til Erindring om den evige Stad. — Det er ikke let at slaa tre Fluer med et Smæk, og det kan ogsaa spores, at det er et noget forskelligartet Publikum, Atlasset henvender sig til. Sine fleste Læsere og Købere vil det vel finde ved Universitetet og Gymnasiet.

Det mest ejendommelige ved dette Atlas er de 12 Kort af Staden Rom i dens fremskridende Udvikling, alle i samme Maalestok med stærkt fremtrædende Terrainangivelse, trykte paa gennemsigtigt Papir. Vil man have et uforstyrret Indtryk af et enkelt Tidsafsnit, lægger man den hvide Bagside af den nuværende Stadplan under vedkommende Kort; vil man derimod sammenligne to paa hinanden følgende Perioder, lægger man det hvide Blad under det sidste af de to Kort; man vil saa samtidig kunne læse paa begge og se, hvilke Bygninger der er komne til eller forsvundne. Ideen er god; skønt det ene Kort aldrig ganske nøjagtig dækker det andet, er den Uklarhed, der derved fremkommer, ikke større, end at man uden Vanskelighed kan anstille Sammenligningen. En Mislighed er det naturligvis, at vi ofte ikke ved, naar den enkelte Bygning opføres eller forsvinder; men det gælder dog væsentlig Bygninger, der spille en underordnet Rolle[1]. Indførelsen af Navnene paa Kortene synes gjort med stor Omhu, Udbyttet af de nyeste Udgravninger og Undersøgelser er saavidt mulig medtaget. Smaafejl kan naturligvis ikke undgaas; Forfatteren har selv gjort opmærksom paa enkelte.

Mod Inddelingen i Tidsafsnit, som den fremtræder paa Kortene, kunde der være mere at indvende. De fire første Kort ([1] *Roma quadrata*, [2] *Septimontium*, [3] *Roma IV regionum*, [4] *Roma Servii regis*) omfatte Kongeperioden, hvorom vi ved saa lidt; de kan kun have Interesse for Videnskabsmanden ex professo; til almindelig Undervisningsbrug vilde et, højst to, Kort være tilstrækkelige. Derimod sammenfattes hele den egentlige Udviklingsperiode fra 510—80 f. Chr. paa ét Kort ([5] *Roma liberae rei publicae tempore I*). Det havde dog vist været heldigt, om vi havde faaet mindst to Kort i Stedet for det ene. Forfatteren har selv været i Tvivl, om han ikke skulde afslutte Kortet ved den anden puniske Krigs Ende[2]. De følgende Kort

[1] *Mons testaceus*, den ejendommelige Høj af Potteskaar Syd for Aventinerbjærget, findes første Gang svagt antydet paa det 9de Kort (14—69 efter Chr.). Da imidlertid de ældste Indskrifter paa Hankene kun gaa tilbage til Aar 140 efter Chr. (O Richter, Topographie S. 130), har man neppe noget Bevis for, at Ophobningen netop er begyndt hundrede Aar tidligere Jeg skulde snarest tro, at den første Begyndelse gaar meget længere tilbage. Allerede 199 f. Chr. anlagdes den Losseplads (*emporium*), hvor oversøiske Varer, der kom til Rom, udskibedes. I *amphorae* bragtes baade Vin, Olie og Kornvarer. Der vilde snart blive Brug for en Plads, hvor Potteskaar og andet Affald kunde henkastes; hvor lang Tid der behøvedes, for at Opsamlingen dannede en Høj, er det umuligt at sige; men for at Højen skulde naa en Højde af 100 Fod, behøvedes vist Aarhundreder.

[2] Paa Kortet 5 fremtræder første Gang Roms *navalia*; ved Siden af de bekendte *navalia* paa Marsmarken, der holde sig paa de følgende Kort, findes ogsaa *navalia vetera* inden Servius' Murring; de staa kun paa dette Kortblad. Det vilde være interessant at faa at vide, hvorpaa

give betydelig mindre Tidsafsnit ([6] *Roma urbs liberae reipublicae tempore II*, 80—50 a. Chr., [7] *Roma Caesaris tempore*, 50—44 a. Chr., [8] *Roma Caesaris Augusti aetate*, 44 a. Chr. —14 p. Chr., [9] *Roma urbs gentis Juliae—Claudiae aetate* 14—69 p. Chr., [10] *Roma gentis Flaviae tempore* 69—96 p. Chr., [11] *Roma inde a Nerva usque ad Commodum* 96—192 p. Chr., [12] *Roma saeculis III et IV*).

De 14 Tavler give i jævn chronologisk Fremskriden 278 Afbildninger af meget forskellig Art til Oplysning af Roms Topografi og Historie, navnlig Kunsthistorien: Grundplaner[1], antike Bygninger i nuværende Tilstand eller restaurerede, Portrætter, Mønter og andre Kunstgenstande, — Billeder, der findes i mange andre Værker, og Billeder, man første Gang finder her let tilgængelige[2].

Den forklarende Tekst kunde være skreven i et noget jævnere Sprog; den giver mindre topografisk Forklaring end ønskeligt var, men til Gengæld et rigt kunsthistorisk Stof.

I det hele er Schneiders Atlas et Værk, der kan anbefales ethvert Skolebibliothek og Privatmænd, der sysle med Roms Topografi og Kunsthistorie.

Joh. Forchhammer.

Theodor Gomperz, Griechische Denker. Eine Geschichte der antiken Philosophie. Erster Band. Leipzig 1893—95. 478 S.

Der foreligger her første Bind af en ny Fremstilling af den græske Filosofis Historie, som vil blive modtaget med Glæde af dem, der interessere sig for det græske Aandsliv eller for Filosofiens Historie eller for begge Dele. Forfatteren er bekendt som en grundig Filolog, hvis Forsken især har været rettet mod antike videnskabelige Værkers Text og Tydning; han har saaledes udgivet nogle af de interessante Bidrag til den græske Filosofis Historie, som findes i de herkulanensiske Papyrusruller.

---

denne Angivelse støtter sig. Skulde der have eksisteret saadanne ældre *navalia*, hvorom Litteraturen tier, er det vel rimeligt, at deres Anlæggelse gaar tilbage til Kongeperioden.

[1] Tavle V giver det romerske Hus i sin Udvikling.

[2] Tavle III 8—9 fremstiller *Magna maters* Tempel paa Palatin (efter Röm. Mitth. 1895), «fra hvis brede Trappe Folket ved Megalesierne lyttede til Plautus' og Terents' Skæmt» (S. VII 2).

Han var en personlig Ven af Stuart Mill, der selv var en stor Beundrer af antik Literatur og antik Tænkning, og han har efter Mill's Død givet en fortrinlig personlig Karakteristik af den berømte engelske Filosof, hvis Værker han har oversat paa Tysk. Den Interesse, han saaledes har vist for moderne Filosofi, maatte lade formode, at hans Interesse for den antike Filosofis Værker ikke blot var den Lærdes og Filologens; men at han maatte have Lyst og Evne til at drøfte selve de Problemer, de gamle Tænkere syslede med, saa at hans Fremstilling kunde have mere end historisk Interesse. Og disse Forventninger blive fuldstændigt bekræftede ved den foreliggende Bog. Desuden viser Forfatteren sig som en livlig og aandfuld Fremstiller, der med stor Kunst formaar at karakterisere de enkelte Personligheder og Retninger og at paavise Sammenhængen og det indbyrdes Forhold mellem deres Bestræbelser.

Filosofiens Historie behandles her i Sammenhæng med de andre Videnskabers og den almindelige Kulturs Historie. I Forordet hedder det: «Dette Værk, i hvilket Forfatteren samler Resultatet af sit Livsarbejde, skal være tilgængeligt for vide Kredse af Dannede. Det Standpunkt, han indtager, er ikke nogen som helst ensidig og exklusiv Skoles Standpunkt. Han bestræber sig for at være retfærdig over for de forskellige antike Tankeretninger, af hvilke enhver har bidraget sin Del til den moderne Aandsdannelses store Bygning; han søger at betragte dem alle uhildet og at bedømme dem med Billighed. Fremstillingen skal gives paa en ikke alt for tarvelig kulturhistorisk Baggrund og kun for saavidt have et subjektivt Præg, som det Væsentlige skal fremhæves saa skarpt som muligt, og det Blivende og Betydningsfulde saa gennemgribende som muligt skal skilles fra det Ligegyldige og Forgængelige. Af Religionens, Literaturens og Enkeltvidenskabernes Historie skal Værket optage saadanne Afsnit, som ere uundværlige til Forstaaelse af den filosofiske Bevægelse, dens Aarsager og dens Virkninger.» — Hvad Forfatteren saaledes har tilstræbt, maa han siges i det Væsentlige at have naat. Man lærer af hans Fremstilling baade det Barnlige og historisk Begrænsede ved de gamle Tænkeres Opfattelse og Problembehandling at kende, og den alvorlige og energiske Maade, paa hvilken de have arbejdet med det Materiale, der stod til deres Raadighed. Idet man ved Forfatterens Haand foretager en Vandring i den græske Tankeverden, føler man sig paa én Gang i en fremmed Verden og i sin egen hjemlige Verden. Paa en mesterlig Maade vises baade den blivende Interesse ved saa mange af de Problemer, de gamle Tænkere syslede med, og det Forgængelige i saa mange af deres Resultater. Og selv naar de have syslet med Problemer, der kun skyldtes urigtige Iagttagelser eller Forudsætninger, kunne vi lære af den Konsekvents, hvormed de gaa frem. Der gives ogsaa i vore Dage illusoriske

Problemer, saa vel som illusoriske Problemløsninger, og det er ikke altid, at de behandles saa dygtigt som de Gamle behandlede dem.

Sammenligner man Gomperz' Bog med Eduard Zellers monumentale Værk «Die Philosophie der Griechen» (som første Gang udkom 1844—52, og som nu, fra 1892 af, udkommer i femte Udgave), viser det sig, at Gomperz har mere Interesse for de enkelte Problemer og de enkelte Personligheder og fastholder den filosofiske Tænknings stadige Vexelvirkning med andre Omraader, medens Zeller har en mere udpræget systematisk Tendents, forener Tankerne i bestemte Rækker og søger at finde den begrebsmæssige Overgang fra det ene færdige Tankesystem til det andet. Modsætningen er som man kunde vente den mellem en Discipel af Hegel og en Discipel af Stuart Mill. Paa en meget smuk Maade har Gomperz baade udtalt den fælles Interesse, der forbinder ham med Zeller, og antydet den Modsætning, der bestaar mellem deres Opfattelse, i de Ord, hvormed han indleder sit Bidrag («Die herkulanische Biographie des Polemon») til det Festskrift, som af Videnskabsmænd fra forskellige Fag overraktes Zeller ved hans 50aarige Doktorjubilæum (1888): «Med Hensyn til Bedømmelsen og Vurderingen af antike Tænkeres Lærdomme hersker der ganske vist endnu mangfoldig Strid og vil fremdeles stedse herske Strid, med mindre Verdensanskuelsernes i Aartusinder frem- og tilbagebølgende Kamp en Gang skulde blive endeligt bilagt. Men paa ét Punkt vide alle vi, hvem de Studier ikke ere fremmede, som De har helliget en saa stor Del af Deres paa Arbejde og Ære saa rige Liv, os ganske enige: i Ærefrygten for den vidunderlige Række af aands- og villieskraftige Mænd, i den inderlige Hjertensglæde, med hvilken vi gennemvandre hint enestaaende Galleri af stolte Karakterhoveder, som kaldes græske Vismænd. Hvor kunde man ogsaa være mere glad over at være Menneske end her?» — Hvis Nogen vilde mene, at en spekulativ Filosof maatte have større Interesse for den græske Filosofis Historie og bedre Betingelser for at forstaa den end en empirisk Filosof, vilde det være en stor Fejltagelse. For Mænd som James Mill og Stuart Mill har Studiet af Platon spillet en ikke ringere Rolle end for Hegel, og i Stuart Mill's Ven og Meningsfælle George Grote har den græske Historie og den græske Filosofi havt en af sine mest nidkære, lærde og selvstændige Dyrkere i vort Aarhundrede. Stuart Mill har med Rette hævdet, at Navn af Platoniker nok saa meget tilkommer den, der anvender Platons Undersøgelsesmaade, den gennemtrængende Analyse og alsidige Dialektik, som den, der blot antager visse af hans spekulative Sætninger. Og naar det gælder historisk Opfattelse og Vurdering, vil aabenbart den, der især har Interesse for Problemer og for Undersøgelsesmetoder, have lettere ved at vise sig uhildet og retfærdig over for de forskellige Retninger end den, der gaar til det histo-

riske Arbejde med den Forudsætning, at en enkelt Tankeretning har afsat et for alle Tider gyldigt Resultat.

Det første Bind, det eneste, der hidtil foreligger af det meget langsomt udkommende Værk, behandler den førsokratiske Filosofi. Efter en særdeles interessant kultur- og religionshistorisk Indledning fremstilles de tre Hovedgrupper, mellem hvilke Forfatteren skelner inden for denne Periode: 1) de gammeljoniske Naturfilosofer (Herakleitos indbefattet) og Pythagoræerne; 2) Overgangen fra Metafysik til positiv Videnskab gennem Xenofanes og Parmenides til Anaxagoras og Empedokles; 3) Oplysningens Tidsalder: Hippokratikerne, Atomisterne og Sofisterne. — Der kunde maaske nok indvendes Noget mod denne Inddeling. Især forekommer det mig, at Hippokratikerne og Atomisterne med større Ret kunde danne Slutningen af Afsnittet om «Overgangen fra Metafysik til positiv Videnskab». De betegne det Punkt, hvor den energiske Eftertanke over typiske Naturfænomener havde ført lige til det Punkt, hvor en experimental og exakt Videnskab kunde tage fat. «I Atomistiken var der,» siger Gomperz (p. 298), «vundet en Afslutning paa flere Aarhundreders Bestræbelser for at løse Stofproblemet. Man skulde have trot, at en Hypotese, som det var beskikket at faa en mere end totusindaarig Existents, ogsaa maatte tilfredsstille de Samtidige og danne Udgangspunktet for øjeblikkelige videre Fremskridt. Men mange Hindringer traadte i Vejen derfor. Hverken Experimenterekunsten eller de matematiske Discipliner vare tilstrækkeligt vidt fremskredne til at kunne hjælpe den frugtbare Spire, der var skjult i Atomistiken, til rask Udfoldelse.» — Gennem den epikuræiske Skole forplantedes som bekendt den atomistiske Teori i den senere Oldtid og paavirkede senere igen (især gennem Lucretius' Læredigt) en Række Renaissancetænkere (især Giordano Bruno og Sebastian Basso), indtil Pierre Gassendi indførte den i den moderne Filosofi og Naturvidenskab. Fra Gassendi lærte Newton den at kende, og han lagde den til Grund ved sine Undersøgelser. I den moderne Kemi indførtes den i vort Aarhundredes Begyndelse af Dalton, og det er nyligt ved hans efterladte Papirer blevet oplyst, at han fik Ideen til sin Atomteori ved Studiet af Newton. Der er saaledes en mærkelig historisk Kontinuitet i denne betydningsfulde Hypoteses Udvikling. Den tilfredsstiller en Tankefornødenhed, der stadigt paa ny — først paa et tarveligt Erfaringsgrundlag, efter Haanden paa et rigt og nøjagtigt gennemarbejdet Grundlag — har gjort sig gældende hos den forskende Bevidsthed. Det er som bekendt ikke blot for den realistiske Tænknings Vedkommende, at en saadan Kontinuitet er til Stede; Platon sætter en idealistisk Tankegang i Bevægelse, der ligeledes drager sig gennem den forskende Bevidstheds Historie. Men denne sidste Tankegangs historiske Udspring vil først Fortsættelsen af Gomperz' Værk skildre. — En lignende Sammenhæng som Atomistikens Historie

frembyder Hippokratismens Historie, som i den nyere Tid faar en ny Epoke, hver Gang den empiriske Medicin søger at hævde sin Selvstændighed over for almindelige teoretiske Synsmaader.

Endnu en Indvending maa gøres mod Gomperz' Inddeling. Den sætter sikkert for skarp en Grænse mellem de gammeljoniske og pythagoræiske Filosofer paa den ene Side, Eleaterne, Anaxagoras og Empedokles paa den anden Side. «Overgangen fra Metafysik til positiv Videnskab» begynder allerede hos de gammeljoniske Filosofer. Den vigtigste Tanke hos disse, nemlig den, at Stoffet hverken opstaar eller forgaar, men stedse kun omsættes i andre Former, denne Sætning, om hvilken — som allerede Aristoteles bemærker — alle de gamle Filosofer vare enige, hvor uenige de end vare i deres specielle Hypoteser, — den er, ikke mindre end Atomteorien, et interessant Berøringspunkt mellem den græske Tænkning og den moderne Naturvidenskab. Gomperz kalder den «det første Stofpostulat». Fra Antagelsen af Stoffets kvantitative Bestaaen maatte, som Gomperz viser (p. 140 kfr p. 204), Overgangen være naturlig til «det andet Stofpostulat», Antagelsen af Stoffets kvalitative Uforanderlighed. Ti naar man fastholdt, at der trods alle sanselige Forandringer hverken bliver mere eller mindre Stof end før, maatte man drage den Konsekvents, at der ingen Overgang fra en Kvalitet til en anden sker i Virkeligheden, skønt det tager sig saaledes ud for Sanserne. Hvad der bliver til eller hører op, kan da kun være bestemte Forbindelser af Elementer, der hvert for sig ere af uforanderlig Beskaffenhed. Under forskellige Former kommer denne Tanke frem hos Parmenides, Anaxagoras og Empedokles, indtil Leukippos og Demokritos fuldende den ved at hævde, at de tilsyneladende Kvalitetsændringer blot ere Forbindelser og Adskillelser af kvalitetsløse Smaadele. — Der er ogsaa paa dette Punkt en saa nøje Sammenhæng i Udviklingen, at der ingen Anledning er til en skarpt gennemført Inddeling. Tilbage staar da kun den Udvej at danne to Grupper, af hvilke den første udgøres af alle «Naturfilosoferne», den anden af «Oplysningens» Mænd, de saa kaldte Sofister.

Inden for det første Afsnit omtaler Gomperz foruden den gammeljoniske og den pythagoræiske Filosofi ogsaa den mystiske og dualistiske Strømning i Mysterierne og i de orfiske Lærdomme, en mærkelig Modsætning til den gammelgræske Livsanskuelse, som vi kende den fra Homer, saa vel som til den joniske Verdensopfattelse, der havde en afgjort monistisk Karakter. Forfatteren søger at paavise, hvorledes Overgangen fra den homeriske Leven i det Nærværende og den joniske Tanke om Enheden i Alt til Hinsidighedslæren og den dualistiske Sjælelære til Dels kunde forklares ved de nye Tidsforhold og ved de nye sociale Lag, der kom op. Dog antager han, at der fra ældre Tid af har været andre religiøse Tendentser til Stede end de, der fremtræder i de

homeriske Digte. Men han er tillige overbevist om, at orientalsk, særligt babylonisk Indflydelse har gjort sig gældende ved hin Strømnings Fremtrængen. «Denne Opfattelse,» siger han (p. 77 f.), «vil sikkert møde heftig Modsigelse, maaske endog bitter Haan hos saare mange Oldtidsforskere, der betragte det som en Nedværdigelse af Hellenerne, naar man lader dem gaa i Skole hos de ældre Kulturnationer og laane Spirerne til deres Viden og Tro fra dem. Men den Sneverhed og det Egensind, der vil sætte Grækernes Folk paa en Isolerskammel og unddrage dem andre, ældre Kulturfolks Indvirkning, kan umuligt hævde sig over for den voxende Vægt af Kendsgerninger, som i stedse større Antal og med stedse større Klarhed komme for Dagen.» Kun ved at antage en orientalsk Paavirkning og en Samvirken af den med de historiske Forhold i selve Grækenland og med gamle græske Traditioner forstaar man den Kendsgerning, at der i det 6. Aarhundrede f. C. stod en «teologisk» og en «fysiologisk» Verdensanskuelse over for hinanden, en Modsætning, der for Grækenlands Vedkommende førte til lignende, dog ikke saa talrige og saa heftige aandelige Konflikter, som de tilsvarende Modsætninger mellem supranaturalistiske og naturalistiske Verdensanskuelser have affødt i Middelalderen og i den nyere Tid. — Denne Sammenligning bringer — i Parentes bemærket — til at tænke paa, hvor løs og ubegrundet den Tale er, som er kommen frem om hvad man har kaldet «Naturvidenskabens Gæld til Kristendommen». Der var sikkert i den græske Religion ingen Hindring for en experimental Videnskabs Udvikling. Gomperz bemærker (p. 331): «Den græske Religion var omdannelig nok til at kunne lempes efter vældige Forandringer i Verdensopfattelsen.» I denne Omstændighed finder Gomperz Forklaringen af, at den græske Tænkning trods sine radikale Resultater ikke førte til saadan praktisk Omvæltning som det 18. Aarhundredes franske Filosofi. Denne Opfattelse er aabenbart historisk langt rigtigere end den overfladiske Antagelse, efter hvilken Polyteismen skulde umuliggøre Naturvidenskab. Hin Tale om «Naturvidenskabens Gæld til Kristendommen» overser desuden, at «Kristendommen» (ɔ: hvad man til de forskellige Tider har kaldt Kristendom) ganske vist har vist sig i høj Grad bøjelig — men først naar der var faldet tilstrækkeligt mange Ofre, og naar Sagen var saa vidt fremskreden, at kun Idiotisme kunde stride imod.

Ved Opfattelsen af Sofisterne slutter Gomperz sig til Grotes Teori (som iøvrigt var forberedt af Hegel og K. Fr. Hermann), i hvilken han ser en historisk Opdagelse af stor Betydning. De store Sofister vare efter hans Opfattelse halvt Professorer, halvt Journalister. Deres Opgave var Fremstilling og Popularisering af Tidens Kundskab for at imødekomme en Trang til Belæring, der var vakt under Kulturens og de sociale Forholds Udvikling i de græske Stater. Det gængse Billede af dem anser han for

meget overdrevet. Platon, hvis Skildring danner Grundlaget for dette Billede[1], taler dog med stor Agtelse, skønt ogsaa med Ironi, om de ældre Sofister, og de værste af de Ting, der i Regelen gaa paa »Sofisternes» fælles Kappe, tillægges i hans Dialoger yngre Brushaner. Til historisk Vurdering af Platons Skildring maa man vel fastholde, at han selv slet ikke har kendt de ældre Sofister personligt. Og da han nu faktisk tillægger Sokrates Lærdomme, denne ikke har og ikke kan have hyldet, ligger det nær at antage, at han har behandlet Gorgias og Protagoras med lignende Frihed. I de Dialoger, i hvilke han især bekæmper «sofistiske» Lærdomme af teoretisk Art, nemlig «Theaitetos» og «Sofisten»[2], er det efter Gomperz' Mening Aristippos og Antisthenes, han har for Øje. I den senere Del af hans Forfattervirksomhed var det de af sokratiske Skoler fremgaaede Eristikere, han bekæmpede. Det var Mænd, der øvede Dialektikens Kunst med Fægterens Færdighed; men netop deri danne de en Modsætning til de ældre «Sofister». Platon ironiserer jo først og fremmest over Gorgias og Protagoras af den Grund, at de kun kunde udvikle deres Ideer i sammenhængende Tale, ikke diskutere dem paa dialektisk Vis.

Sofisterne have, siger Gomperz (p. 340), havt en sørgelig Skæbne — og det af tre Grunde. — For det Første paa Grund af Flertydigheden af Ordet Sofist. Det betød jo eller kom til at betyde dels omtrent det Samme som Filosof, dels en Lærer i almindelig Dannelse, særligt i Retorik, dels endeligt — og det blev den mest populære Betydning — en Mand, der for Vindings Skyld opstiller falske Slutninger og bruger retoriske Kneb. Ofte bleve de, der vare Sofister i Ordets to første Betydninger, uden

---

[1] Mærkeligt nok følger *Efraim Liljeqvist* i sin aandfulde Bog *Antik och Modern Sofistik* (Göteborg Högskolas årsskrift 1896) endnu den gængse Opfattelse og omtaler kun ganske kort Grotes, i den skandinaviske Filologi af Richard Christensen (i hans Doktordisputats: Sofisterne. Kbhvn. 1871) hævdede Opfattelse. I en speciel Studie over Sofistiken burde dog det her liggende historiske Problem indgaaende være drøftet.

[2] *Erland Lagerlöf* (*Om dialogen Sofisten.* Lund 1892. p. 94) bemærker, at der intet Steds i de platoniske Dialoger findes saa skarp en Polemik mod Sofisterne som i denne Dialog, hvor de fremstilles som bevidste Bedragere. Kun i denne Dialog kriticeres deres teoretiske Lærdomme. Lagerlöf slutter sig til Richard Christensens Karakteristik af den forskellige Beskaffenhed, Platons Polemik mod Sofisterne havde til forskellige Tider (Christensen: Sofisterne. p. 261). Om Lagerlöf i det Hele slutter sig til den Groteske Teori, kan ikke ses af hans Udtalelser. Men da han af sproglige og indre Grunde anser «Sofisten» for at høre til Platons seneste Skrifter, maa han vel ogsaa antage, at den er rettet mod «Sofister» fra det 4. Aarhundrede; i hvert Tilfælde var Protagoras da for længe siden død og borte. Ser man sig nu om efter Repræsentanter i det 4. Aarhundrede for de Meninger, Platon bekæmper i denne Dialog, ligger det maaske nærmest med Gomperz at tænke paa Antisthenes og hans Skole.

videre gjorte til Sofister i tredie Betydning. — For det Andet paa Grund af deres Modstander, der var «et Geni og en vældig Skribent, maaske den vældigste Skribent, nogen Tid har frembragt.» «Utvivlsomt har Platon, da han lod sit Vids og sin Ironis Raketter stige til Vejrs, ikke kunnet ane, at hans rige Fantasis og overstrømmende Ungdomsmods luftige Skabninger en Gang skulde blive paaberaabte som historiske Vidner.» — Og for det Tredie, fordi Sofisterne ingen egentlig Skole stiftede, og fordi deres Skrifter gik til Grunde, saa at Kilderne til Kundskab om dem og deres Lærdomme findes i Modstanderes Efterretninger og i nogle faa og korte Fragmenter, som det kan være vanskeligt at fortolke. —

Dersom jeg her skulde give en udtømmende Karakteristik af den foreliggende Bog, maatte jeg ogsaa gaa ind paa de interessante Kapitler, i hvilke Lægekunstens Udvikling og de første Forsøg paa historisk Kritik og paa Historieskrivning omtales. Men hverken Pladsen eller min egen Kompetence tillader dette. Jeg har kun villet henlede Opmærksomheden paa et Værk, i hvilket Lærdom, Kritik og filosofisk Dygtighed ere forenede paa en sjelden Maade ved Behandlingen af et betydningsfuldt Emne.

Gomperz staar nu over for den endnu større Opgave at fremstille den græske Filosofis klassiske Periode, den, der betegnes ved Navnene Sokrates, Platon og Aristoteles. Værkets andet Bind skal omhandle dem. Med stor Spænding og Interesse maa hans Behandling af dette Afsnit imødeses; for Filosofer af Faget vil det blive den mest lærerige Del af Værket. Historien viser, at Vurderingen af de to Afsnit af den græske Filosofis Historie, det førsokratiske og det klassiske, har været underkastet megen Varieren. Platon og Aristoteles fortrængte i Oldtidens Slutning ganske de ældre Skoler; Middelalderen gik ganske i Aristoteles' Ledebaand; Renaissancen var tilbøjelig til at sætte de førsokratiske Naturfilosofer højest, en Tendents, der især fremtræder hos Giordano Bruno og Francis Bacon; Romantiken vendte igen Forholdet om, og med den moderne Realisme og Uvillien mod «Begrebsfilosofien» kom igen en større Sympati for Førsokratikerne, saaledes hos Albert Lange i hans «Geschichte des Materialismus». Det vil nu være interessant at se, hvorledes Forfatteren vil stille sig. Hvad han lejlighedsvis udtaler om Sokrates og Platon, tyder paa, at vi ville faa en lærerig Fremstilling fra en uhildet Forskers Haand.

Harald Høffding.

W. Dörpfeld und *E. Reisch:* **Das griechische Theater, Beiträge zur Geschichte des Dionysos-Theaters in Athen und anderer griechischer Theater, Mit XII Tafeln und 99 Abbildungen im Text. Athen 1896. XIV + 396 S.**

Dette betydelige Værk holder mere end Undertitlen lover. Det indeholder ikke blot Bidrag til enkelte Theatres Historie, men en Fremstilling af den græske Theaterbygnings Historie i sin Helhed, dens Oprindelse, Udvikling og Overgang til det romerske Theater, saa fyldig, som den kan gives efter de foreliggende Aktstykker. Udgangspunktet er det store Dionysos-Theater i Athen, hvis Udgravning blev begyndt 1862 af Strack; men det var dog først efter at Theatret i Epidauros 1884 havde vist, hvorledes en græsk Scene virkelig saa ud, at Dörpfeld foretog den fuldstændige Undersøgelse af Theatret i Athen, som satte ham i Stand til at skrive hele dets Historie. Hvad der havde vist sig i Epidauros, traadte endnu klarere frem i det lille Theater i Amphiaraet ved Oropos, og stadfæstedes ved en Mængde senere Udgravninger af Theatre rundt om i de helleniske Lande[1], hvorfor D. ogsaa giver Beskrivelser af de vigtigste af disse.

D. begynder med nogle Bemærkninger om de forskjellige Dionysosfester i Attika. Vi skulle hverken indlade os derpaa eller paa det dermed forbundne Spørgsmaal om Lenæets Beliggenhed; vist er det, at den store Dionysosfest, der ikke hører til de ældste, har været feiret til Ære for Dionysos Eleuthereus, hvis Tempel laa SO for Akropolis. D. paaviser der et ældre Tempel, ikke senere end det 6te Aarh., og et yngre betydelig større. Omtrent 11 Metre NO for det gamle Tempel laa den cirkelrunde Danseplads eller Orchestra, hvor de festlige Chordanse opførtes. Man ser endnu to Stykker af det kyklopiske Murværk, som indhegnede denne og støttede den mod SO og SV, hvor Terrainet sænker sig. D. antager, at det hører til Pisistratos' Tid; yngre er det sikkert ikke. Efter Marmor Parium var det i Aaret 534, at Thespis først traadte frem og tiltalte Choret kostumeret som den Heros, om hvem det sang, og derved gjorde det første Skridt til Tragediens Fremkomst. Han har naturligvis ikke staaet paa den Vogn, hvorpaa han kjørte omkring i Landet med sine Apparater; han har havt et Telt, hvor han klædte sig paa, og hvorfra han traadte frem til Choret paa Orchestra. Da Tilskuerne grupperede sig paa Skrænterne NO, N og V for denne, fik Teltet sin Plads paa Sydsiden. Fra det Øieblik, da det blev vedtaget, at Festen skulde gjentages hvert Aar, var det naturligt, at ogsaa dette blev staaende, formodentlig som et Træskur,

[1] Iblandt de S. 6 nævnte Theatre savnes Mantinea, se Bulletin de Correspondance Hellénique XIV (1890) pl. XVII.

σκηνή[1]. Man antager i Almindelighed, og saaledes ogsaa dette Skrifts Forfattere, at det først var henimod Midten af det 5te Aarh., at der existerede en fast σκηνή. Jeg ser ingen Grund til, at den ikke skulde være ældre; der har vistnok tidligere været Brug for den end for faste Siddepladser; i Amphiaraet mangle disse, medens der er en pragtfuldt opført Skenebygning.

I Begyndelsen sad Tilskuerne paa Klippeskrænten eller paa særlig opførte Stilladser, ἴκρια, og det var endnu i Slutningen af det 5te Aarh. ikke anderledes, som vi se af Aristophanes' Thesmophoriazusæ v. 395. Naar der altsaa staar hos Suidas, at Stilladserne styrtede sammen i Aaret 500, og at man derefter byggede Theatret, maa dette «derefter» forstaaes cum grano salis; thi det var næppe før i det 4de Aarh., at man tog fat paa den storartede Theaterbygning, som først blev fuldendt under Lykurgs Finantsforvaltning (338—27). Af denne existerer endnu de nederste Bænkerader, af hvilke den forreste er forsynet med Lænestole til Hædersgjæsterne, samt adskillige Fundamentmure. der efter Materialet og Stenhuggermærkerne maa henhøre til det 4de Aarh. Theatret ligger paa samme Plads som før, men Orchestra er flyttet 14 M. imod N, og tillige gjort lidt mindre. Det er muligt, at Skrænterne dér afgave en hensigtsmæssigere Plads til Anbringelsen af Sæderne; men Hovedgrunden var vel, at der skulde skaffes Plads til Skenebygningen og den lange Søilegang, der skulde opføres bagved den, ud imod Dionysostemplerne og den foran disse liggende Plads. Skenebygningen er en lang, men lidet dyb Sal. Façaden bestaar af et Midtparti, den egentlige σκηνή, og to fremspringende Fløibygninger (παρασκήνια). Den første har samme Længde som Orchestras Diameter, c. 20 M., og ligger 5 M. fra dens Periferi. Fløienes Fremspring er netop lige saa stort, saa at den Linie, der drages imellem deres Forsider, bliver Tangent til Cirkelen. Omkring Paraskenierne og som Følge deraf foran hele Façaden stod en Række doriske Søiler, 16 i Midten og 6 foran hver af Fløiene. Med sit Tilbehør af Architrav, Triglyfer og Gesims beregnes Søilestillingens Høide til 4,09 M. Hvor langt den har staaet fra Muren, vide vi ikke. D. sætter Søilerne paa samme Fundament som Muren umiddelbart foran denne. Man havde i saa Fald snarere anvendt Halvsøiler; jeg kan ikke tro Andet end, at der har været en virkelig Gang bag ved Søilerne ligesom i Templernes Peristyler. Søilernes Fundament maa være borttaget tilligemed disse ved den senere foretagne Forandring. Denne Søilestilling

[1] Se Reisch S. 283 ff. Som bekjendt bruges Ordet σκηνή. scena, senere ikke blot om den Bygning, der danner Baggrund for Skuepladsen, men ogsaa om Baggrundsdekorationen og om selve Skuepladsen.

kaldtes *προσκήνιον* som den, der laa foran *σκηνή*[1]. Imellem og over Søilerne kunde der anbringes malede Tæpper eller Træskjærme, som afgav den til det opførte Stykke passende Dekoration. Bagved denne Søilegang har Bygningen hævet sig høiere; der har været et øvre Stokværk saaledes som vi se i Oropos.

Senere, vi vide ikke naar, men i ethvert Tilfælde før Keiser Neros Tid, blev denne Façade ombygget. Paraskenierne bleve rykkede 2 M. tilbage, men, som det synes, smykkede med de samme Søiler som før Proskeniet er maaske rykket et lille Stykke frem, thi det er i 2 Metres Afstand fra Muren, at vi finde det nye, af tidligere benyttede Materialier sammensatte Fundament, hvorpaa Søilerne bleve opstillede. Jeg ser ikke, at man har vundet Andet ved denne Forandring end at Tilgangene til Orchestra imellem Paraskenierne og Tilskuerpladsen (*πάροδοι*) blev bredere. Før vare de paa det smalleste Sted 2,60 M. brede, nu blive de 4,30. Det kan jo være, at dette var nødvendigt ved visse pragtfulde Optog; vist er det, at i alle andre Theatre, selv i det lille ved Oropos, vare de c. 4 M. brede. Fremspringende Paraskenier synes at være aldeles overflødige. Ikkun i Piræeus finde vi dem ligesom i Athen; i Epidauros ere de meget smaa; i Magnesia synes de svagt fremspringende Paraskenier at være forsvundne ved Ombygningen; i alle de andre Theatre, Oropos, Eretria, Sikyon, Mantinea, Megalopolis, Delos, Assos og Pergamon, mangle de aldeles. Men der er et andet Træk, som særlig maa omtales. I de fleste Theatre, hvor Proskeniets Rester ere tydelige, dannes dette af firkantede Piller med Halvsøiler foran, og indenfor Pillen en Rende eller Fals, hvori der kunde anbringes Blindinger af Træ — *πίνακες* kaldes de i Indskrifterne — hvorpaa Baggrundsdekorationen var malet. Saaledes i Epidauros, Oropos, Eretria, Delos, Assos. I Pergamon, hvor den snævre Plads paa den bratte Skrænt ikke tillod Opførelsen af en virkelig Skenebygning, opreiste man svære Bjælker eller Stolper, hvorpaa Dekorationen kunde anbringes under Forestillingen; efter denne kunde det Hele tages bort igjen. I Megalopolis, hvor de eiendommelige Forhold heller ikke tillod Opførelsen af en Skenebygning, anbragte man ved Siden af Proskeniet en Sal af samme Længde som dette, hvorfra en hel Baggrundsdekoration kunde skydes frem foran Søilerne; denne Sal kaldtes, som vi se af Indskrifterne paa Teglstenene, *σκανοθήκη*.

Det var ikke nogen stor Forandring, Theatret i Athen undergik ved den omtalte Ombygning af Façaden; i Hovedsagen

[1] Ligesom Scena bruges ogsaa Proscenium om Pladsen foran *σκηνή*, hvor Skuespillerne agerede. In proscenio betyder hos Plautus det Samme som hos os «paa Scenen», og theatrum og proscenium modsættes hinanden som Tilskuerplads og Skueplads, se Reisch S. 295.

er Bygningens Plan og Indretning nu, ligesom i de andre her omtalte Theatre, den samme som før. Dörpfeld har dog ment at burde gjøre en bestemt Adskillelse imellem det 4de Aarhundredes Theater og det senere, som han kalder det hellenistiske; medens man tidligere havde en bevægelig Skene eller Proskenion, fik man nu en fast. Men Proskeniets Søiler stod der jo ogsaa i det 4de Aarh., og ogsaa i den hellenistiske Tid har man dog havt forskjellig Baggrundsdekoration. Det forekommer mig derfor ikke, at der er sket nogen væsentlig Ændring. Jeg ser i dette hellenistiske Theater kun en lille Modifikation af det tidligere. En gjennemgaaende og principiel Forandring undergik Theatret i Athen først i den romerske Keisertid, efter den bevarede Architravindskrift under Keiser Nero. Choret spiller ikke mere den samme Rolle som i gamle Dage, og Orchestra behøver ikke at være saa stort. Den deles i to Dele, ikke ganske lige store, idet Delingslinien ikke gaar igjennem Centrum, men ligger imellem de yderste Siddepladser $8^1/_2$ M. foran Skenemuren. Det saaledes afskaarne Stykke bliver Skuepladsen, hvor Skuespillerne agere (λογεῖον, pulpitum, proscenium). Det hæves 1,31 M. over Orchestra, hvormed det kun er forbunden ved en lille Trappe i Midten. Forsiden af denne Forhøining, Hyposkeniet, smykkes med Relieffer og Statuer af knælende Satyrer, som vi desværre kun kjende i en mishandlet Skikkelse fra den 2 eller 3 Aarhundreder senere foretagne Restauration. Skenemuren er bleven betydelig forstærket; den skulde føres op til en større Høide; og Proskeniets Søilegang bliver kun en Søiledekoration foran den, formodentlig saaledes at de 3 store Døre indfattes af et Par Søiler paa Piedestaler, som det nu var almindeligt, og Mellemrummene imellem Dørene smykkes med Statuer. Søilerne ere større end de tidligere; med Tilføielse af Architrav og Frise naar man op til $6^1/_2$ M., og ovenover har Skenebygningen hævet sig, ligesaa pragtfuldt udsmykket, som vi kjende det fra Herculanum, fra flere Theatre i Lilleasien og fra Orange. — Den Tilskuerne nærmestliggende Del af Orchestra blev ikke benyttet til dramatiske Forestillinger, men til musikalske Præstationer, samt til gymnastiske og Gladiatorkampe; naar dette sidste var Tilfældet, blev Marmorgulvet bedækket med et Lag Sand; Orchestra kaldes derfor ogsaa *κονίστρα*. I Athen synes den endog at være benyttet til Naumachier.

Men hvorledes ere nu de antike Dramer, vi kjende, blevne satte i Scene paa disse fra vore saa vidt forskjellige Theatre?

Ved Æschylos og Sophokles bliver den græske Tragedie fuldendt med sit Chor og sine 3 Skuespillere. Den var i høi Grad beregnet paa Effekt, og det ydre Udstyr spillede en væsentlig Rolle. Det berettes, at Sophokles havde indført malet Theaterdekoration, og at Agatharchos havde arbeidet for Æschylos; hvor tidlig dette er sket, vide vi ikke, men Sophokles' første

Optræden sættes jo til 468. Man har bemærket, at der i Æschylos' 3 ældste Stykker ikke er Noget, der forudsætter en Baggrundsdekoration, men de kunne tænkes spillede paa Orchestra uden nogen σκηνή; men i Orestien (458) findes Baggrundsdekorationen tydelig angivet: i Agamemnon og Choephorerne Kongeborgen med sit Tag, hvorpaa Vægteren staar, i Eumeniderne Templerne i Delphi og Athen. Og man ser ikke blot hvad der foregaar udenfor, men ogsaa hvad der sker inde i Husene, dog ikke som hos os ved en Dekorationsforandring, men Døren aabnes, og paa Ruller skydes en Estrade frem, hvorpaa Personerne befinde sig, Ekkyklema[1]. Dette naive Fremstillingsmiddel blev benyttet af Euripides, og Aristophanes gjør som sædvanlig Løier med det; ja i endnu langt senere Tider, hos Polyb og hos Cicero, omtales det under Navnet exostra. Og man gik endnu videre Euripides lod Bellerophontes for Tilskuernes Øine flyve op til Himmelen paa Pegasus, og han lod Guderne synlig stige ned til Jorden for at stifte Fred og bringe Orden i hvad Menneskene havde forstyrret. Hvilket Maskineri man har anvendt dertil, vide vi ikke; men vi se Aristophanes tiltale Maskinmesteren og parodiere Flyvemaskinen i «Freden», og endnu den Dag i Dag tale vi jo om en deus ex machina. Forøvrigt er der i de gamle Dramer selv Intet, der tyder paa Andet end hvad vi efter Monumenterne maatte antage, eller som forudsætter en anden Skueplads end den foran Skenebygningen liggende Orchestra; det er senere Forfattere, der ikke kjendte anden Theaterindretning end den romerske, som have forledt Filologerne til at opstille den Paastand, at Choret sang paa Orchestra, medens Skuespillerne agerede paa en derfra forskjellig, ophøiet Skueplads. At dette er en Umulighed, fordi der er en stadig og umiddelbar Vexelvirkning imellem Choret og Skuespillerne, maa være klart for enhver fordomsfri Læser af de gamle Dramer. Efter at dette for omtrent 12 Aar siden var blevet udtalt af Höpken, er det yderligere blevet bevist, navnlig af Dörpfeld og Wilamowitz. Jeg selv har i det Foredrag, hvormed jeg aabnede det nordiske Filologmøde 1892, gjort opmærksom derpaa og anført nogle af de mest slaaende Bevissteder (se Beretningen S. 15 ff.). Men stadig vedblev Theorien om Skuespillernes ophøiede Stade, særlig støttet paa Vitruv, at have sine Tilhængere, og Gjendrivelsen af denne er en Hovedopgave for Dörpfelds og Reisch's Værk. Men denne Vitruv er, hvad jeg tror tilstrækkelig at have bevist i min ifjor udgivne Afhandling

---

[1] De gamle Grammatikere ere ikke enige i deres Forklaring af dette Ord. Nogle fremstille det som en Indretning, der dreiede sig om sin Axe, ligesom Kontrolapparaterne ved vore Billetkontorer, og Reisch foretrækker dette S. 235. Det forekommer mig at stemme mindre med Dramatikernes Texter; her er vel en Forvexling med περίακτοι.

om Vitruvs Levetid (Videnskabernes Selskabs Skrifter, 6te Række, 4de Bind) ikke, som han udgiver sig for, en Arkitekt fra Keiser Augusts Tid, men en langt senere Forfatter, hvis Bog væsentlig er et Udtog af Varro. Det kommer nu an paa, hvor samvittighedsfuldt dette Udtog er gjort, og om det ikke af og til er forvansket ved Tilsætninger og Misforstaaelser.

Det er i 5te Bogs 6te og 7de Kapitel, at Vitruv omhandler det romerske og det græske Theater. Hans Beskrivelse af det første er i det Hele upaaklagelig og stemmer ret godt med Monumenterne[1]; han skriver her om hvad han kjendte; det græske Theater derimod skildrer han paa anden Haand. I begge Beskrivelser følger han den samme Orden og gjør Skridt for Skridt opmærksom paa Afvigelserne. Saaledes hedder det Cap. 6, 3 om det romerske Theater: «ita latius factum fuerit pulpitum (d. e. Skuepladsen) quam Græcorum, quod omnes artifices in scena dant operam, in orchestra autem senatorum sunt sedibus loca designata»; i Cap. 7, 3 om det græske Theater: «ita ampliorem habent orchestram Græci et scenam recessiorem, minoreque latitudine pulpitum, quod *λογεῖον* Græci appellant ideo quod eo tragici et comici auctores in scena peragunt, reliqui autem artifices suas per orchestram præstant actiones, itaque ex eo scenici et thymelici græce separatim nominantur». Naar man af dette Sted, hvis Slutning forøvrigt sandsynligvis tilhører Vitruv og ikke Varro, har udledet, at Choret spillede paa Orchestra og Skuespillerne paa logeum, er dette uberettiget; thi thymelici er ikke at forstaa om Choret i Dramaet, men om Sangere og Musikere, der optraadte med lyriske Præstationer. Men i § 4 har Vitruv gjort sig skyldig i en grov Misforstaaelse[2]. Det hedder i Cap. 6 om det romerske Theater: «eius pulpiti altitudo sit ne plus pedum V, uti qui in orchestra sederint, spectare possint omnium agentium gestus»; i Cap. 7 om det græske: «eius logei altitudo non minus debet esse pedum decem, non plus duodecim». Vitruvs Kilde har ikke angivet Skuepladsens (logei) Høide, men Høiden af Proskeniet eller den foran Skenebygningen staaende Søilegang. Dermed stemmer det angivne Maal 10—12 Fod nogenlunde. Efter Dörpfelds Maalinger er Proskeniet i Epidauros 3,53 M., d. e. henimod 11 F. høit, i Sikyon formodentlig ligesaa, i Me-

---

[1] I Cap. 6, 7: «gradus spectaculorum, ubi subsellia componantur, ne minus alti sint palmo, ne plus pede et digitis sex», er palmo aabenbart en Skrivfeil i Stedet for palmipede.

[2] Feiltagelsen var naturligvis klar for Dörpfeld (S. 164). Grunden til Misforstaaelsen viser sig, naar man kjender Vitruvs Forhold til hans Kilde. I denne stod altitudo proscenii, og dette Ord var taget i sin oprindelige Betydning om Søilegangen foran *σκηνή*; men Vitruv har forstaaet det, som det var almindeligt hos Romerne, om Skuepladsen, pulpitum eller *λογεῖον*, og har omskrevet det med det græske Ord, som han lige i Forveien havde benyttet og forklaret.

galopolis vistnok lidt mere, i Eretria og paa Delos 3 M., d. e. 9 F. $1^1/_2$ T., i Athen 4,09, altsaa over 12 F., i det lille Theater ved Oropos kun 2,51, d. e. ikke fuldt 8 F. Det er nu Taget af dette Proskenium, som man har antaget for det *λογεῖον*, hvor Skuespillerne agerede[1]. Som om det kunde være muligt ikke blot for dem, der sad i Orchestra, men selv for dem, der sad paa Hæderspladserne i forreste Række af Theatret, at faa et taaleligt Syn paa hvad der foregik paa en Skueplads af den Høide. Umuligheden er tydelig paavist af D. i de geometriske Tegninger S. 355 f. Dertil kommer endnu, at denne Skueplads kun fik en Bredde af 2—3 Metre. Paa en saa smal Plads og med en ikke ganske ringe Dybde foran sig skulde Skuespillerne med Maske og Kothurne have udført de mest lidenskabelige Roller. D. vil i det Høieste gaa ind paa, at den kunde kaldes *θεολογεῖον* (Pollux) og at Guderne, naar de viste sig i Slutningen af Tragedierne, kunde have taget Plads der (smlgn. Reliefvasen S. 335). Dette er ikke umuligt; men saa almindelige vare disse Gudeaabenbarelser dog ikke, at et i Theaterarchitekturen aldeles nødvendigt Led kunde benævnes derefter. Ikke fuldt saa urimelig synes en anden Antagelse, som bl. A. hyldes af Alb. Müller, at der i den bageste Del af Orchestra eller bag ved denne som Skueplads skulde være opreist en ikke altfor høi Estrade af Træ, som kunde borttages, naar den ikke behøvedes. Men ogsaa dette ophæver jo den nødvendige Forbindelse imellem Choret og Skuespillerne[2], og et Gulv, der ikke laa i samme Niveau som Proskeniets Søiler, men stødte til dem, saaledes at det afskar et Stykke af Skafterne, maa kaldes en architektonisk Umulighed. Her savnes ogsaa ethvert Tilhold i Litteraturen og Monumenterne. Naar Gardener har ment, at Terrainforholdene i Theatret i Megalopolis nødvendiggjorde Antagelsen af et saadant Pulpitum (Excavations at Megalopolis p. 87), har Dörpfelds Rekonstruktion vist, at dette ikke er Tilfældet, og Forholdet er maaske endda endnu simplere end D. fremstiller det. En over Orchestra hævet Skueplads er ikke at paavise før i det romerske Theater.

Endnu et Spørgsmaal staar tilbage, der er behandlet af D. og R. med samme Dygtighed som de andre: er dette romerske Theater en simpel og ligefrem Udvikling af det græske Theater paa Grund af de forandrede Forhold, eller have ogsaa andre

---

[1] Saaledes endnu Bethe i hans Prolegomena zur Geschichte des Theaters im Alterthum (1896), S. 259 ff.

[2] Selv med den af Christ og senere af Bethe (Prolegom. S. 211 ff.) foreslaaede Modifikation maa denne Anskuelse forkastes. Man maa ikke glemme, at de gamle Dramatikere stillede større Fordringer til Tilskuernes Fantasi end de nulevende; særlig Aristophanes' Løier bør ikke tages bogstavelig.

Faktorer været medvirkende? Naar det Sidste ikke findes usandsynligt, kommer det af, at der er bevaret en Del nederitaliske Vaser med Afbildninger af raa Farcer, Mimer eller, som man synes korrektere at kalde dem, Phlyaker. Det er Fjælebodsstykker, der ikke opførtes paa store regelmæssige Theatre, men paa Markedspladser (compita) i Italien, hvor Folkemængden stod paa jævn Grund og Skuespillerne derfor fandt det hensigtsmæssigt at optræde paa en lav Forhøining. Denne viser sig som opført af raat, uhøvlet Tømmerværk; men undertiden har man anvendt mere Omhu derpaa, og smykket Forsiden ud imod Publikum med en tarvelig Dekoration. En lille midt paa Forsiden anbragt Trappe muliggjør af og til en Kommunikation imellem Tilskuerpladsen og Fjæleboden. Her have vi saa omtrent det romerske Pulpitum, som Vitruv beskriver det og som vi se det for vore Øine i det store Theater i Pompeii og i mange andre Theatre i hele den romerske Verden.

J. L. Ussing.

Chr. Thomsen, Glossarium til niende Sang af Odysseen, særlig for IV. Klasse. Kbhvn. 1897, Gyldendal. 50 S.

Den foreliggende lille Bog har Anm. modtaget med Glæde. Det forekommer ham at være ønskeligt, at Disciplene fritages for at anskaffe græsk Ordbog indtil V. Kl.; men at skrive alt op paa den store Tavle i IV. Kl., kræver Tid, og skønt Anm. i en Aarrække har gjort det baade for Xenofons og Homers Vedkommende med 4 ugentlige Timer, erkender han dog, at denne Metode baade kræver megen Energi, og at der gaar nyttig Tid til Spilde. Han byder derfor et Hjælpemiddel som det foreliggende Velkommen i vor Skolelitteratur, men tilføjer straks, at det burde have været billigere, hvilket kunde være opnaaet ved mere sammentrængt Tryk (for Overskuelighedens Skyld ødsles der med Papir, uden at der opnaas noget væsentligt), ved større Kortfattethed og ved mindre hyppige Gentagelser; Begyndere kunne jo dog, selv med det omhyggeligste Glossarium, ikke undvære Lærerens Gennemgang.

Da Anm. har faaet Pennen i Haanden, beder han om Tilladelse til at bringe en Sag frem, som ikke er uden Forbindelse med Fremkomsten af den lille Bog, som nærmest har fremkaldt disse Linier.

Anm. savner i vort Skoleapparat billige Hjælpemidler for Disciplene til Forstaaelse af flere af de paa Skolens øverste Trin almindelig læste Forfattere, sluttende sig til de billige tyske Tekst-

udgaver. Vi have ganske vist gode danske Udgaver med Fortolkninger til en Del af disse Forfattere (dog meget lidt til Livius f. Eks.); men for saa vidt disse omfatte mere end et enkelt mindre Skrift, ere de saa dyre, at man ikke tør paalægge sine Disciple at købe dem, naar man da (som man bør være, og som Anm. erkender at være) er besjælet af en levende Ømhed over Forældres Pengepunge. Disse Udgaver burde for større Skrifters Vedkommende alle have været delte i Hæfter, indeholdende 1, højst 2 Bøger eller Sange (man læser dog nødig mere end 1 eller 2 Bøger af Ciceros Disputationes Tusculanæ f. Eks.). Men allerhelst skulde man, naar Udgiveren da ikke selv er en Kritiker, der er i Stand til at give Teksten i en væsentlig forbedret Skikkelse, have kortfattede Fortolkninger, der ikke indeholdt mere, end en Discipel paa det nævnte Trin i vore Skoler absolut behøvede til en saadan Forstaaelse af Skriftet, som man kan forlange i Skolen. Saadanne kortfattede Fortolkninger findes næsten ikke i vor Skolelitteratur, og Følgen deraf er, at man enten (navnlig i Latin) til Skade for Udviklingen af de unges Dømmekraft og med Spild af den kostbare Tid bliver nødt til at gennemgaa Forfattere, som aldrig burde gennemgaas, eller maa lade sig nøje med en halv Forstaaelse ved den daglige Overhøring. En delvis Gennemgang af vanskelige Steder vil vise sig at kræve næsten lige saa megen Tid som en sammenhængende Oversættelse og har for Anm. i det mindste noget formløst, uskønt, utilfredsstillende.

Anm. vilde ønske, at en Kreds af Lærere i de klassiske Sprog paa Skolens øverste Trin vilde forene sig om at tilvejebringe et saadant billigt Apparat. Samlingen maatte omfatte saadanne Skrifter, som ikke foreligge i billige danske Udgaver, og Prisen maatte sættes saa lavt, at man kunde paalægge sine Disciple at købe Hæfterne. Vanskeligheden vilde vel her blive at faa saadanne Smaahæfter trykte; men naar alle Lærere ere enige om, for saa vidt de ville læse vedkommende Skrifter, at lade deres Disciple bruge dem, maa en Forlægger dog vel kunne findes.

Som et Forbillede henvises til Overlærer J. P. Bangs Fortolkning af Iliadens 12 første Sange, der ganske vist burde have været delt i 2 eller 3 Hæfter, men ikke synes at blive brugt nær saa meget i vore Skoler, som den fortjener.

Randers lærde Skole d. 24. Jan. 1897.

H. Gemzøe.

W. M. Lindsay, An Introduction to Latin Textual Emendation, based on the text of Plautus. London 1896, Macmillan & Co. XII + 131 p.

Lindsay's arbete är närmast att betrakta såsom en paleografisk inledning till studiet af Plautus och såsom sådan särdeles nyttig och innehållsrik. De af Lindsay i hans broschyr «On the Palatine Text of Plautus» framställda åsikterna rörande de palatinska handskrifternas förhållande till sin arketypus och hans skarpsinniga, men i alla enskildheter svårligen bevisliga förmodande angående radantal m. m. i förutgående handskr., återfinna vi äfven här, i allmänhet framställda som fakta. Emellertid har Lindsay nu tillagt ett försiktigt «perhaps», då han p. 7 yttrar: «this part» (= de första åtta lustspelen) «of B was corrected from a much better MS., perhaps the archetype itself». Föröfrigt är det mycket möjligt att Lindsay har rätt i denna förmodan. Det paleografiska materialet är också hemtadt hufvudsakligen från Plautus[1]; och vid anförandet af exempel på korruptel har L. ofta till deras emendation framställt förslag af hvilka några äro icke oäfna, andra däremot synas mindre antagliga. Så i p. 62 fatter L. såsom glossem orden *ad prandium* i Capt. 479 «*Salvete*» *inquam*, «*quo imus una*», *inquam*, «*ad prandium?*» Men orden «*ad prandium*» kunna icke undvaras i parasitens fråga. Ty denna fråga betyder: «Hvem bjuder på frukost i dag?» Och att parasiten går rakt på saken, visar fortsättningen i v. 480 «*Quis ait hoc? aut quis profitetur?*» Alldenstund något för meterns skull måste tagas bort, är det alltså bättre att med Schoell i Capt. 479 utesluta det öfverflödiga *una*. Men utrymmet tillåter mig ej utförligt ingå på dessa Lindsay's emendationer. Jag vill därför blott nämna ett par sådana försök med transposition. Intet medel att förbättra Plauti text är så missbrukadt som transposition. Och Lindsay har själf i Class. Review X (1896) p. 333 i kritiken af Leos senaste upplaga med rätta framhållit det betänkliga i att mot handskrifternas consensus omkasta ordföljden utan särdeles starka skäl. Desto mera är det egnadt att väcka undran att L. här i sin Introduction p. 31 f. så vidsträckt och utan alla förbehåll rekommenderar transposition såsom medel för textförbättring. Själf tyckes han ock gå väl

[1] Åtskilligt är äfven hemtadt från Nonius, hvilkens MS Lindsay också själf studerat, och för sin uppfattning af förhållandet mellan dessa har han lemnat redogörelse nyligen i Philologus. Det ser ut som om L. ämnade upptaga det arbete för utgifvandet af Nonius från hvilket Nettleship och Onions äro bortryckte af en förtidig död. Äfven af Plautus-MSS synes Lindsay, åtminstone endels, äga autopsi. Jfr. Lindsay i Classical Review X 319 ff. och 330 ff. samt den nämnda skriften om recensio palatina.

långt i tillämpningen af denna lära. T. ex. blott för att skarpare markera allitterationen läser L. Capt. 554 *Ne verere multos iste homines morbus macerat* med en visserligen tillåtlig men ej eftersträfvansvärd hiatus i stället för handskrifternas *ne verere multos iste morbus homines macerat*. Om här föreligger afsiktlig allitteration, hvilket är ovisst, försvinner denna ej, såsom Lindsay tyckes antaga, i handskrifternas ordföljd. Ty om också Plautus med förkärlek — ej uteslutande, såsom L. menar — låter allittererande ord följa omedelbart på hvarandra, kan dock stundom äfven hos honom allitterationsserien genombrytas af ett inskjutet ord; t. ex. Stich. 119 *virginem an viduam habere;* 120 *ex malis multis quod minimumst;* 220 *praeda erit praesentium;* 319 *quid fers? quid festinas?;* 305 *contundam facta Talthubi contemnamque omnis nuntios*. — Capt. 691 *quando ego te exemplis pessumis excruciavero*, torde det vara minst lika probabelt att med Bothe läsa *cruciavero* som att med Lindsay omställa: *excruciaro pessumis*. I sammanhang med detta ställe må nämnas att hos Lindsay saknas behandling af det ej sällsynta slaget af felskrifning då praepositionen vid verbet antingen falskeligen tillsättes eller falskeligen utelemnas. Jfr. härom Gertz i editionen af Senecas Dialoger p. 429. — Capt. 476 är det ej, såsom L. menar, bristen på markerad allitteration, men hiatus som gör versen misstänkt enligt handskrifternas läsning *Quam in tribu aperto capite sontes condemnant reos*. En lyckad användning af transposition är däremot Lindsay's läsning Truc. 882 *interatim furtim* i stället för handskrifternas obegripliga *interim futatim*. Gärna skulle jag vilja ytterligare uppehålla mig längre vid de mer eller mindre lyckade textkritiska försök af hvilka denna Lindsays bok är späckad; men jag nödgas stanna vid anförande af ännu ett exempel, hvilket jag för omvexlings skull väljer ur kapitlet om falskt ordutbyte (substitution). Aul. 406 lyder enl. hdskr. *Optati uiues* (D: *uires* B, *ciues* I V^2) *populares, incolae, accolae, advenae omnes;* Lindsay läser *Attatae cives populares* . . . Men *cives populares* bildar en odräglig tautologi, enär *populares* ej betyder annat än *cives*; vidare är *attatae* ej passande här; ty *attat* och *attatae* användas hos Plautus att beteckna öfverraskning när någon plötsligen får se eller höra något eller erinrar sig något. (Jfr. Richter Studemunds Stud. I p. 411; i Aul. 411 passar däremot *Attat*, som betecknar kockens plötsliga förskräckelse då han får se Euclio ånyo komma fram.) Att föredraga är Ursinis konjektur *Opitulamini populares; Optatiuiues* är då korruptel af *Opitulaminei*.

En stor del af Lindsay's förklaringar af de såsom exempel på korruptel anförda ställena måste alltså anses osäkra, hvilket måste betraktas som en stor olägenhet i en för nybörjare afsedd lärobok i textkritik. En annan härmed sammanhängande olägenhet är den ej sällan framträdande benägenheten för osäkra slutsatser

rörande egendomligheter i handskrifter, från hvilka behandlade ställen tänkas härstamma. Sålunda sluter Lindsay p. 103 af Truc. 583 *acaque* B att i «archetypus» (hvilken af L. antages hafva varit skrifven i karolingiska minuskler) stått *acaq*; och att detta varit en sammandragning för at beteckna *acceptaque*; af Mil. 1335 *naut ace* sluter L. att i «archetypus» stått *nauta ce* och att detta *ce* betydt *cave*. Antagandena af dessa förkortningar äga mig veterligen intet stöd i verkligheten.

Äfven m. afs. på ursprungliga plautinska former möta stundom antaganden af tvifvelaktig natur; t. ex. p. 3 och 21 att *opos sit* Stich. 573 B är en kvarlefva af Plauti egen stafning; detta är föga troligt, ty med undantag af *-vos* är ändelsen *-ŏs* undanträngd af *-ŭs* i alla inskrifter från och med början af VI århe. stadens grundläggning och inom senare hälften af detta århundrade infaller Plauti författarskap åtminstone till största delen. Likasom det osäkra i Lindsays bok är blandadt med det säkra, det osannolika med det troliga, är ock det vanliga ofta undanskymdt och så att säga inbäddadt i en mängd iakttagelser af enstaka företeelser. Därigenom blifver det nog ej så lätt för en nybörjare att i Lindsays sakrika framställning urskilja de säkra hufvuddragen af textkritikens fundament. Men denna olägenhet afhjälpes till en stor del af bokens klara disposition och rediga sammanhang.

Kapitalhandskrifters företeelser synas vara något knapphändigt behandlade i jämförelse med minuskelhandskrifterna. Till en del kan detta visserligen rättfärdigas af naturliga skäl. Lindsay har också gifvit en rik samling af bokstafsförbytningar både i kapital- och minuskelskrift. Dessa företeelser hade emellertid blifvit för nybörjaren mera begripliga om de fått en paleografisk framställning af samma art som t. ex. Gardthausens i hans Praefatio till Ammianus Marcellinus sid XII ff. Men detta skulle kanske hafva fördyrat boken. Utom egna iakttagelser — på hvilka L:s arbete hufvudsakligen är bygdt — har Lindsay hemtat stoff ur Madvigs Adversaria critica — hvilket arbete väl alltid kommer att intaga hedersplatsen på detta område — Ribbecks Prolegomena till Vergilius och Kellers Epilegomena till Horatius m. fl. Det hade varit till båtnad för Lindsays framställning om han äfven haft kännedom om Gertz' innehållsrika Index posterior i hans kritiska edition af Senecas «dialoger» sidd. 423 ff. Därur hade nämligen L. kunnat fylla en och annan lucka i sin framställning. Sålunda saknas hos L. i kapitlet om insertio omnämnandet af bokstäfver inskjutna så att man ej kan tala om dittografi, t. ex. Sen. dial. p. 177. 28 Gertz *laceratos* A: *lacertos* Gertz. Sådana fall saknas ingalunda hos Plautus. Så har cod. C i Merc. pr. 43 *Rex exultatum* för *Res exulatum*; hvilket ställe dessutom gifver exempel på en annan företeelse, som Lindsay

väl kunnat nämna i sitt kapitel om substitutio, näml. falsk assimilation af stafvelse med nästa stafvelse: *Rex ex* — *Res ex*.

Ofvanstående anmärkningar, hvilka naturligtvis skulle kunna i enskildheter växa, då det gäller ett arbete med en massa detaljer, må betraktas framförallt såsom ett bevis på det stora intresse som läsningen af Lindsay's arbete uppväckt hos ref. och säkert skall uppväcka hos hvarje uppmärksam läsare.

I sitt mästerliga arbete «Latin Language» har Lindsay gifvit lysande prof af sin förmåga att redigt och kort framlägga en imponerande rikedom af fakta. Detsamma gäller — fast i mindre skala — om Lindsay's «Introduction to Latin Textual Emendation». Därjämte möter oss här likasom i det nämnda arbetet stor förmåga af skarp iakttagelse och klyftig kombination. De ofvan påpekade bristerna äro egentligen att betrakta som afvigsidan af dessa förtjenster och träda helt visst i bakgrunden för dessa. Ej blott för den unge filolog, hvilken vill orientera sig i textkorruptelens irrgångar, är Lindsay's bok intressant och värdefull, den är det kanske ännu mera för den mera framskridne Plautusforskare som lärt sålla agnarna från hvetet.

Jämförd med sin föregångare Hagens Gradus ad criticen är Lindsay vida öfverlägsen i sakrikhet, i framläggandet af företeelsernas grunder och sammanhang, samt i det särdeles lyckliga valet af material, under det att Hagen som hemtat sina exempel från glossarier väl därur vunnit exempel på korruptel af enskilda ord, stafvelser och bokstäfver, men ej på korruptel af vidsträcktare omfattning i sammanhängande text.

Lund.

C. M. Zander.

En Tillægsbemærkning.

Efterat den ovfr. S. 132 staaende Anmeldelse af Furtwänglers Intermezzi allerede var trykt, ser jeg, at den samme Bog er bleven anmeldt af Fr. Hansen i Berliner Philologische Wochenschrift 1897, 9. Januar. Medens H. i alt det Øvrige kommer til de samme Resultater som Undertegnede, er dette ikke Tilfældet med Afhandlingen om Adam Klissi. Her tiltræder han F.s Mening, at Monumentet ikke tilhører Trajans Tid, men skulde forevige Licinius Crassus' Felttog i Aarene 29—27 f. Chr. Heldigvis har Professor Benndorf samtidig (Januar 1897) i Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn XIX, 2 udgivet en Afhandling om det samme Emne, der paa det Fuldstændigste gjendriver F.s Hypothese. Kjendsgjerningerne

tilstede ingen Tvivl om, at den kolossale Indskrift fra Trajans Tid (Ao 109) hører til dette Monument. De to største, enorm tunge, Stykker af den ere fundne ovenpaa Ruinen (se Tocilesco S. 104), hvor selvfølgelig Ingen kunde være falden paa at slæbe dem op. Deraf følger ogsaa, at den af mig henkastede Tanke, at Indskriften kunde have staaet paa den store Cylinder, der danner Monumentets Hovedmasse, ikke kan forsvares; den maa, som Niemann har rekonstrueret det, have hørt til det ovenpaa denne staaende sexkantede Postament for Tropæen, hvormed ogsaa Maalene fuldstændig stemme. Uheldigt er det rigtignok, at Indskriften, som paa Grund af Bogstavernes Størrelse — de ere omtrent 1 Fod høie — ikke kunde faa Plads paa een af Sexkantens Sider, maatte deles imellem to; men dette var jo en Nødvendighed, og det vilde ganske sikkert støde mindre, hvis Niemann ikke, for Symmetriens Skyld, havde anbragt den første Halvdel paa Nordsiden og den anden paa Sydsiden, men havde ladet Indskriften indtage to til hinanden stødende Sider, saa at den dog kunde oversees og læses nogenlunde under Eet.

19. Februar 1897.

J. L. Ussing.

W. Rhys Roberts, The ancient Boeotians: their Character and Culture, and their Reputation. Cambridge 1895, Univ. Press. VI + 92 p.

The purpose of this essay is to clear the reputation of the Boeotians from some of the unfavourable judgments passed upon them in ancient and modern times. The author, a professor of the recently founded Welsh university, has shown himself, in the execution of his somewhat quaint theme, as a man of extensive and various reading (of which he makes, at times, some unnecessary display); his judgment is sound, on the whole, and his little volume is agreeably written. Moreover he has, to a certain extent, carried his point. The epithet *Βοιωτία ὗς* and the character it implies is evidently incompatible with the existence of such Boeotians as Pindar and Epaminondas, the more so as these men got their education at home and passed the whole of their lives there. It is only to be regretted that Mr. R. should not have gone a little deeper into the matter and asked himself, how such men came to be at all possible in the Boeotia otherwise known to us. Very probably this is not a problem to be completely solved by the means at our disposal; but a little more might have been done. Is it not, for instance, a singular coincidence,

that in the first half of the fifth century we find Pindar professing religious opinions of a distinctly Pythagorean origin, and at the same time hear of a Pythagorean philosopher seeking refuge at Thebes and even making disciples there? One can hardly help fancying a social *milieu* for these two men rather different from the *Συοβοιωτοί* of the old Attic comedy. That Epaminondas himself was not without philosophical training of the same school, is justly pointed out by Mr. R. himself (p. 12). Perhaps a following up of this thread might lead to some interesting results; but at present at least, I am not prepared for researches in that direction; and even if I were, this would not be the proper place for going into details on the subject.

A. B. Drachmann.

Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, udgivne af det philologisk-historiske Samfund. Bind VI, Nr. 25—29. Kbhvn. 1896, Kleins forlag.

Det nu afsluttede 6te bind henter næsten ganske sine emner fra den antike kultur, specielt dens kunst; litteraturen er repræsenteret ved Aristofanes' komedie «Skyerne», oversat af *Joh. B. Koch*. I «Provencalerne og Antikken» har *Vilhelm Wanscher* sögt at påvise, hvorledes den provençalske renæssance ca. 1100 lader sig forklare ved påvirkning fra den samtidige, humanistisk farvede reformbevægelse indenfor kirken, der særlig karakteriseres ved Gregor VII; det forskelligartede, interessante stof er behandlet med dygtighed, men så sammentrængt, at klarheden undertiden lider noget derved. Man kunde også have ønsket afhandlingen lidt rigeligere forsynet med billeder, således som *J. L. Heiberg's* rejseskitser «Fra Dalmatien», der bringer meget af interesse fra dette udenfor de vante ruter liggende land. Samlingens fortjente udgiver, *C. Jørgensen*, slutter bindet med en afhandling om den ældste græske skulptur, knyttet til beretningen om et besøg på Delos, som forf. aflagde der i 1887.

Alt i alt må det siges, at dette bind værdigt slutter sig til de foregående.

K. H.

Zu Crusius' Herondas.

Meine Anzeige der zweiten Ausgabe des Herondas von Crusius (in dieser Zeitschrift III 151 ff.) hat den Herausgeber zu einer Entgegnung im Philologus (LIV 384) veranlasst, die mir aus zufälligen Gründen erst jetzt bekannt wird. Es hätte mit guter litterarischer Sitte besser gestimmt, wenn Herr Crusius in derselben Zeitschrift geantwortet hätte, in der er angegriffen war, und er verdient in so fern keine Antwort an dieser Stelle. Trotzdem mögen, um der Leser dieser Zeitschrift willen, folgende Bemerkungen hier einen Platz finden:

Ich habe gesagt, dass man aus dem Apparate der Ausgabe nicht ersehe, was von Herrn C. im Facsimile, was von Andern im Original gelesen sei; und dass Lesungen nach dem Facsimile als kritische Grundlage keinen Werth hätten.

Dem gegenüber citirt Herr C. erstens eine Stelle aus einem Briefe Kenyons, woraus hervorgeht, dass das Facs. nur in «a few passages» trügerisch erscheine, und dass Herr C. demgemäss «in nearly as good a position for forming an opinion» als Kenyon selbst sei.

Herr C. ist also wohl mit dieser Erklärung zufrieden. Ich bin es auch.

Zweitens bemerkt Herr C. folgendes: «Für alle zweifelhaften und überhaupt irgendwie schwierigen Stellen wurde . . . das Zeugnis Kenyons eingeholt; der Apparat gibt darüber die nöthigen Nachweise (s. z. B. I 82). Ebenso sind die Lesungen von Blass und Diels genau verzeichnet.»

Wenn Herrn C.s Angaben über die Lesarten des Papyrus an «allen zweifelhaften und irgendwie schwierigen Stellen» auf einer erneuten Prüfung des Originals durch Kenyon beruhen — d. h. wenn seine Angaben an allen derartigen Stellen das enthalten, was Kenyon im Original gelesen hat, und, wo nicht das Gegenteil bemerkt ist, *nur das* —, dann habe ich gegen die kritische Grundlage seiner Ausgabe nichts mehr einzuwenden. Dafür muss ich aber betonen, dass aus der Ausgabe selbst kein Mensch diesen Sachverhalt entnehmen könnte, weder aus der praef (ed. I) p. VI, noch aus dem Apparate. Neue Lesungen von Kenyon werden überhaupt selten erwähnt; ich habe nach einem zweiten Beispiel (ausser I 82) vergebens gesucht. Mögen aber auch einige andere da sein: die durchgängige Regel auch an schwierigen Stellen ist, dass neben Blass und Diels wo sie vorhanden sind, nur *eine* Lesung geboten wird, von der man also nicht weiss, ob und in wie weit sie aus dem Facsimile oder dem Original stammt.

Die Worte meiner Anzeige: «man ersieht aus dem Apparate nicht, was von Andern im Original und was von C. im Facsimile gelesen ist», bezogen sich übrigens zunächst nur auf den Anfang des Pornoboskos; und ich wünsche, ich hätte diese specielle Beziehung genauer betont. Hier hat nämlich Herr C., seiner sonstigen Gewohnheit entgegen, die *Lesungen* von Blass *nach dem Original* nicht alle angeführt, sondern teilweise in die praef. unter die misslungenen Ergänzungen verwiesen. Ein solches Verfahren ist für die Grundsätze des Herausgebers, wie ich sie auffassen musste, so charakteristisch, dass es nicht ungerügt hingehen durfte.

In einer Fussnote bemerkt Herr C. noch, ich habe das Wort «Conjektur» nach einem andern als dem in Deutschland geläufigen Sprachgebrauche angewendet. Er meint offenbar, dass ich durch das Wort den Anschein erweckt habe, als hätte er an den lückenhaften Stellen die Ueberlieferung nicht allein ergänzt, sondern auch *geändert*. In der That muss ich es für möglich halten, dass ein wenig aufmerksamer Leser meine Worte so verstehen könnte. Ich ergreife deshalb gern die Gelegenheit, hier ausdrücklich zu betonen, dass ich an jener Stelle nur gegen die Unsitte protestiren wollte, eingestandenermassen unrichtige *Ergänzungen* in den Text zu setzen anstatt sie in den Apparat zu verweisen. Herr Crusius selbst hat mich übrigens offenbar richtig verstanden; es sollte mich freuen, wenn er wenigstens diese Ausstellung für eine etwaige dritte Auflage auch beherzigen wollte.

A. B. Drachmann.

En syntaktisk ejendommelighed.

På italiensk kan 1ste person flertal i forskellige tider (se nærmere min Italienske grammatik § 89) erstattes af 3. person ental anvendt reflexivt: *Noi si canta (= cantiamo). Noi si è vissuti. Noi si rise*, osv. Denne udtryksmåde, der er særlig ejendommelig for talesproget, træffes nu også ret almindeligt i det litterære sprog. Den upersonlige reflexive form kan også i et tilfælde fortrænge 3. pers. flertal, nemlig i forbindelse med *tutti*, altså: *Tutti si dice così. Tutti si può sbagliare* (se min Grammatik § 263).

Oprindelsen til dette fænomen er let at forklare. Det personlige udtryk fortrænges af et upersonligt, for *diciamo* siges *si dice*, og således er forholdet endnu i enkelte norditalienske dialekter; det milanesiske *um porta* (= *portiamo*) er som C. Flechia har påvist = *homo portat* (Atti della reale Accademia dei Lincei, 2a serie III, Roma 1876) og ikke som Diez (Grammaire II, 131) og Biondelli mente = *portamus* med 4de persons karakterkonsonant anvendt som præfix. Til det upersonlige udtryk har man derefter, når personforholdet ønskedes særligt fremhævet, föjet et pronomen i flertal; deraf det toskanske *noi si dice, tutti si dice* og det milanesiske *noter* (ɔ: *noi altri*) *am porta*.

Hvor naturligt en sådan udtryksmåde kan opstå ses af følgende sætning: *On se la coule douce, nous deux, pas vrai, Henri?* (Petit Journal pour rire 1897, no. 4). I enkelte franske dialekter anvendes iøvrigt *on* for *nous*. Man spörger: *Où allez-vous?* Og svaret lyder: *On va à Angers* (Romania VI, 302). Jeg skal endvidere i denne sammenhæng henlede opmærksomheden på følgende sætning, der findes i A. Daudet's nyeste fortælling (Le trésor d'Arlatan. Paris 1897. S. 125): *Voilà qu'après dîner, tous ces messieurs* o n *était là à fumer en rond autour de moi.*

Karl Verner

Karl Verner.

(1846—1896.)

I den mand, hvis navn står over disse linjer, har — som det vil være dette tidsskrifts læsere tilstrækkelig bekendt — sprogvidenskaben for nylig mistet en af sine ypperste dyrkere, som, hvor lidet end de af ham offentliggjorte arbejder fylde i omfang, dog har indskrevet sit navn i videnskabens historie så dybt og så uforgængeligt som få.

Karl Adolf Verner var født i Århus d. 7. Marts 1846 og sön af fabrikant Chr. Fr. W. Werner (født i Kändler ved Chemnitz i Sachsen 1822, men indvandret til Danmark allerede 1840) og Dorothea Kathrine f. Hansen. Efter at have gennemgået först borgerskolen og derpå kathedralskolen med hæder blev han 1864 student (med mg. i samtlige fag). Hans allerede i skoletiden vakte interesse for sprogvidenskaben bragte ham til först at begynde på at studere klassisk filologi. Men mere og mere blev det ham klart, at det kun var selve sprogene, der interesserede ham, hvorimod han vedblev at have en uovervindelig sky for alle realia. Dette førte til, at han snart opgav enhver tanke om at tage filologisk embedsexamen. Derimod læste han sanskrit hos Westergaard og slaviske sprog hos C. W. Smith og modtog stærke påvirkninger gennem K. J. Lyngbys forelæsninger over nordisk filologi og sammenlignende sprogvidenskab. Efterhånden blev det dog de slaviske sprog, han væsentlig koncentrerede sig om. For også praktisk at tilegne sig i det mindste et af disse tiltrådte han, understøttet af sin fader, i slutningen af 1871 en rejse til Rusland. Her opholdt han sig navnlig i længere tid i St. Petersborg, hvor han kom en del i forbindelse med akademiske kredse (navnlig Kunik), dog også nogen tid i Moskva. I Oktober 1872 var han igen hjemme. I foråret 1873 indstillede han sig til magisterkonferens i slaviske sprog. Egentlig var dette skridt ham i höj grad imod på grund af hans stærkt udviklede selvkritik og tvivl om egen dygtighed og særlig hans følelse af at have huller i sin litteraturkundskab (hvad det også skal indrömmes at han havde, dog færre end han selv mente), og det var kun ved indtrængende overtalelser af hans venner, blandt hvilke særlig må fremhæves hans forhenværende lærer prof. Edv. Erslev, at det lykkedes at overvinde alle hans betænkeligheder. Lige så længe

konferensen stod på, måtte hans venner stadig vedblive at holde ham til ilden, for at han ikke skulde trække sig tilbage; det så en tid så meget mörkere ud, som han under udarbejdelsen af den store afhandling og atter senere virkelig blev syg (det var, så vidt jeg mindes, hans bryst, der var angrebet). Alt dette var da også grunden til, at han, skönt han skrev den store afhandling i April—Maj, ikke kom til at skrive de mindre opgaver för i Oktober[1], og den afsluttende mundtlige examination fandt först sted den 4. November.

Efter afslutningen af magisterkonferensen opholdt han sig i henved $1^3/_4$ år hos sin familie i Århus, fra först af nærmest for at rekreere sig, men derefter i forventning om en fast beskæftigelse, uden anden sysselsættelse end sine egne studier[2], til hvilke det endda ofte var ham vanskeligt i Århus at skaffe de nødvendige hjælpemidler. Da et håb om en bibliotheksansættelse i København, hvilket han selv betragtede som sit livsmål[3], var glippet, tænkte han på at søge en huslærerplads på et års tid, indtil han kunde göre sig håb om at opnå et rejsestipendium. Han omtaler det i et brev til mig af $^{26}/_9$ 74 og tilföjer ret karakteristisk: «Dog jeg trøster mig med, at jeg, når jeg kommer til et sted f. ex. på Låland el. Falster, hvor dialekten er interessant og endnu ikke undersøgt, vil kunne paralysere huslærerlivets ubehageligheder og få året til at gå». Heraf blev imidlertid dog intet. I foråret 1875 søgte og opnåede han en rejseunderstøttelse af Kommunitetets midler på 800 kr. for, i overensstemmelse med en plan, han allerede omtaler i brev af $^{13}/_9$ 74, at studere det kašubiske sprog. Hvad der vakte hans interesse for dette lille sprog, der kun tales i de nordvestligste egne af Vestpreussen, var, at det skulde udmærke sig ved, i modsætning til de andre levende vestslaviske sprog, endnu at have bevaret den gamle frie accent, som ellers kun findes i de østslaviske sprog. Han tiltrådte sin rejse i Juli 1875 og opholdt sig nu i længere

---

[1] Jeg har en lille billet desangående fra C. W. Smith af 26. Sept. 1873, hvori han skriver: «Som De vil see ved at vende dette Blad, synes Ussing [dekanus] virkelig at have faaet Bugt med Verner, hvad der er saa godt gjort, at det utvivlsomt fortjener ug., forudsat at Virkningen viser sig varig.»

[2] «Familiens eneste intetbestillende medlem» kalder han sig i et brev.

[3] «Mit endelige livsmål er at blive bibliotheksassistent, det eneste som jeg tror at du til» — skriver han i brev af $^{18}/_9$ 74.

tid i disse egne, navnlig i Carthaus i nærheden af Danzig; först i begyndelsen af næste sommer kom han hjem, efter at han i foråret 1876 pånyy havde opnået en lignende rejseunderstøttelse som det foregående år. Resultaterne svarede vel ikke ganske til hans forventninger, for så vidt som han efterhånden kom til den anskuelse, at kašubisk ikke er at betragte som den sidste levning af et eget slavisk sprog (de gamle Venders), men som en polsk dialekt; men rejsen synes dog i forskellige henseender at have været ret lærerig for ham, trods alle de med den forbundne besværligheder og ubehageligheder (mistænkeliggörelse som politisk spion; at måtte sidde og drikke dårlig brændevin i snavsede kroer for at kunne aflure bønderne sproget, o. l.). Også et kort besøg i Berlin aflagde han ved denne lejlighed.

Imidlertid havde han offentliggjort de to geniale og epokegörende afhandlinger i Kuhns Zeitschrift, 23de bind, som jeg strax skal komme tilbage til og som hos alle sprogforskere havde vakt den allerstörste opsigt og levende opmærksomhed for ham selv. Foruden at Berliner-akademiet 1877 for disse afhandlinger tilkendte ham den Boppske prisbelönning for sammenlignende sprogvidenskab og universitetet i Heidelberg 1887 ligeledes på grundlag af dem kreerede ham til doktor, blev det nærmeste udslag af den for ham vakte opmærksomhed, at han — gennem den indflydelsesrige prof. W. Scherer i Berlin, med hvem han var kommen i forbindelse — först fik tilbud om en professorplads i sammenlignende sprogvidenskab ved universitetet i Graz, hvilket han bestemt afslog, og derefter om en ansættelse ved universitetsbiblioteket i Halle. Dette sidste tilbud, der åbnede en lejlighed for ham til at få sit gamle ønske om bibliotheksvirksomhed opfyldt, mente han at burde tage imod, da der dog i öjeblikket ingen udsigter var for ham her hjemme. Den 1. Oktober 1876 tiltrådte han sin nye stilling og tilbragte derefter omtr. 6 år i Halle[1]. Også med de yngre sprogforskere i Leipzig, hovedrepræsentanterne for den da begyndende «unggrammatiske» retning, stod han i disse år i livlig forbindelse; han deltog jævnlig i deres sammenkomster og diskussioner om sprogvidenskabelige spörgsmål, og at han i sine bidrag til disse har udstrøt sædekorn, der senere gennem tilhørerne have båret frugt for sprogviden-

[1] Fra denne tid skriver sig det fotografi, hvorefter det ledsagende portræt er udført.

skabens videre udvikling, vil ikke blot forstås af enhver, der har kendt ham personlig og hørt det liv og den tankevægtige klarhed, hvormed han kunde udvikle sine anskuelser, men dette er også bevidnet af flere af deltagerne i hine sammenkomster.

Den 4. September 1881 døde C. W. Smith, og til ønsket om atter at få den slaviske lærerplads besat måtte naturligt slutte sig det andet ønske, ved denne lejlighed at kunne faa Verner knyttet til vort universitet som Smiths selvskrevne efterfølger. Atter nu bragte dog hans beskedenhed og mangel på selvtillid ham til först at afvise enhver tanke derom; men til alt held lykkedes det dog tilsidst hans venner her og vel også hans egen fædrelandskærlighed at overvinde hans mange betænkeligheder. Han indgav sin ansøgning, og den 9. August 1882 udnævntes han til docent i slavisk sprog og litteratur fra 1. Januar 1883 at regne; fra April 1888 forandredes hans titel til extraordinær professor. Sin universitetsgerning omfattede han med stor interesse og samvittighedsfuldhed, og hans tilhørere ville vedblive at mindes den vækkende klarhed, den utrættelige hjælpsomhed og tillige den ejendommelige fordringsløshed, der prægede hans forhold til dem. — Men skönt han var höj og svært bygget, var hans helbred egentlig ikke stærkt. Allerede for en halv snes år siden havde han for förste gang et mindre apoplektisk anfald, der dog dengang hurtig fortog sig, men ikke uden at efterlade sig gentagne mindelser; mere og mere fremtrådte der i hans udseende noget vist usundt, der i forbindelse med den mangel på hensyntagen til sit helbred, som han viste i indretningen af sit daglige liv, ofte måtte vække ængstelige anelser hos hans venner. Følelsen af nedgangen i de legemlige kræfter trykkede öjensynlig også i de senere år ham selv og gjorde ham endnu mere tilbagetrukken, end han altid havde været. Sidste efterår ramtes han atter af en delvis lammelse. Med næsten uforståelig viljeskraft blev han endnu ved at passe sine forelæsninger; men snart måtte han dog give tabt og lægge sig ind på diakonissestiftelsen, og her udåndede han stille den 5te November 1896 Kl. $11^{1}/_{2}$ om aftenen.

Verner var en ejendommelig helstøbt personlighed. Med den mest gennemtrængende klarhed og skarphed i tanken forbandt han en sjelden ærlig, trofast og sandhedskærlig karakter; han var dertil i høj grad beskeden og fordringsløs — undtagen lige overfor sig selv —, ja i mange forhold næsten barnlig naiv. Han var fri for enhver gnist af forfængelighed og havde en næsten

uovervindelig sky for enhver offentlig fremtræden. Ligesom den mangel på initiativ og på tillid til egne evner, som ved forskellige lejligheder, f. ex. hans magisterkonferens, kom så stærkt til syne, stod i nær forbindelse med disse sidste sider af hans væsen, således ligger deri væsentlig også forklaringen af, at han, der havde forudsætninger for at kunne have ydet så meget, kvantitativt kun har skrevet så overordentlig lidet. Men dertil kom vel også, at han var noget af hvad han selv kaldte en videnskabelig Epikuræer: han var i virkeligheden meget flittig, og forskningen var hans störste glæde; men når det så var lykkedes ham at trænge til bunds i et eller andet problem og finde løsningen deraf, var han tilfredsstillet, og det var ham en plage nu at skulle sætte sig hen og udarbejde det hele til læsning for andre. Hvorledes det end forholder sig hermed, er det sikkert, at, medens det, navnlig i hans noget yngre dage, var ham en trang og fornöjelse lige overfor de enkelte, mundtlig eller i breve, at fremsætte sine tanker i den ham ejendommelige klare og koncise form, og medens han altid var utrættelig i at hjælpe andre med enhver oplysning, har han næppe offentliggjort noget uden under indflydelse af et eller andet tryk udefra. Jo ældre han blev, desto mindre kunde selv dette middel virke, og desto mere trættedes vel også de venner, der ellers så gerne havde set videnskaben delagtiggjort i hans forskninger, ved en for begge parter tilsidst lige pinlig påtrængenhed. En udsigt over hans livsgerning vil derfor også fuldt så meget måtte göre regnskab for hvad han ikke har fået offentliggjort som for hans trykte arbejder. Alle hans venner ville vistnok imidlertid kunne samles i det ønske og det håb, at dog nogle af hans efterladenskaber måtte findes egnede til udgivelse helst i forbindelse med et udvalg af hans fortræffelige breve og et optryk i det mindste af hans hovedafhandlinger. Der vilde på denne måde rejses ham et mindesmærke, som vilde vidne höjt om, hvad videnskaben har mistet i ham.

Verners förste trykte arbejde var nogle artikler i «Jyllandsposten» fra September 1873: «Fra en ferierejse i Rusland», med forfattermærket *K.* V.s forfatterskab til disse velskrevne artikler, der utvivlsomt kun ere blevne til efter udtrykkelig opfordring af redaktionen og som han selv aldrig vides at have omtalt, er egentlig först efter hans død tilfældig bleven konstateret.

En anden frugt af hans ophold i St. Petersborg fremkom i Nordisk tidskr. for filologi og pædagogik, n. r., I, 1874 under titelen «Nogle Raskiana». Han meddeler der nogle hidtil ukendte breve fra Rask til hans russiske ven I. N. Lobojko og et par andre fra Rask hidrörende opsatser, der ligeledes havde været i L.s værge. Efter dennes død nogle år i forvejen vare alle hans papirer komne til St. Petersborg, hvor V. af akademikeren Kunik var bleven gjort opmærksom på dem og havde taget afskrifter af dem. Disse afskrifter stillede V. til tidskriftets disposition, hvorimod han helst selv vilde have holdt sig helt tilbage som udgiver; dog gik han ind på at tilföje en indledning og nogle få noter. Det må være mig tilladt her at indskyde den personlige bemærkning, at denne V.s tilbageholdenhed i forbindelse med den omstændighed, at han i Århus var afskåren fra benyttelsen af forskellige litteraturværker, var grunden til at jeg på redaktionens vegne og i overensstemmelse med hans ønske kom til at gribe noget mere ind i udgivelsen, end det ellers vilde have været naturligt.

En opgave, som allerede vistnok fra hans studentertid af og indtil de sidste år stadig sysselsatte ham og som må betegnes som det, der skulde have været hans egentlige livsopgave, var en indgående behandling af accentuationen i de slaviske sprog, sammenlignede indbyrdes og med de øvrige sprog af vor æt. Han samlede efterhånden et overordentlig omfangsrigt materiale, mest i form af en uhyre masse seddeloptegnelser, der endnu findes efter ham, og han vilde i sin klare tænkning, sin samvittighedsfulde nöjagtighed og sikre, exakte methode have haft forudsætninger som næppe nogen anden for at kunne yde et banebrydende förste-rangs værk om dette så vigtige, men endnu så lidet oplyste emne. Desværre nåede han imidlertid aldrig til at få det påtænkte værk udarbejdet. En og anden enkelthed af hans resultater kan, foruden i breve, findes antydet i hans trykte arbejder, og til brug for sine tilhørere udarbejdede han navnlig en meget fuldstændig fremstilling af den russiske accentlære, som muligvis endnu vilde fortjene at udgives. Men dertil indskrænker sig vistnok også alt, hvad der vil kunne reddes for videnskaben af det uhyre arbejde, han har koncentreret om denne opgave. En del af hans resultater, f. ex. vedrörende den litauiske accentuations forhold til den slaviske og oprindelsen til de forskellige former af hin, ere også nu imidlertid blevne foregrebne af andre, medens

der på den anden side også i dette spörgsmål er fremkommet adskilligt, som V. aldrig vilde have anerkendt.

Ved siden heraf førtes han tidligt ind på undersøgelser over danske toneforhold, og foruden sine egne iagttagelser havde han f. ex. vistnok fuldstændig excerperet Höjsgaards accentuerede danske grammatik (1747) og på sedler opskrevet alle der forekommende ord med accentbetegnelse. I et brev til mig af $^{17}/_{1}$ 74 omtaler han sin plan at skrive to afhandlinger, den ene om «det såkaldte tonelags natur og væsen, dets historiske oprindelse og dets forhold til lignende fænomener i andre skandinaviske sprog», den anden om «tonelagets historie fra Holberg indtil nu», og han giver tillige en udsigt over de resultater, hvortil han er kommen. I følgende breve kommer han oftere tilbage til dette emne og meddeler mig de fremskridt, hans undersøgelser efterhånden gör. Således skriver han i et brev af $^{8}/_{7}$ 74: «Endelig skal jeg endnu tilföje, at jeg nu nok tror at kunne påvise muligheden af en udvikling af sangtonen[1] til tonestød — et punkt, som hr. doktoren særligt har henledet min opmærksomhed på. Jeg håber, at jeg skal kunne få en god afhandling ud af det nu samlede materiale og at ville kunne give idetmindste et brugeligt grundlag for fremtidige behandlinger af dette interessante og æteriske punkt af den danske grammatik.» Ligeledes meddeler han her, at han nu har besluttet sig til at slå de oprindelig påtænkte to afhandlinger sammen til én, der skal behandle «tonestødets fysiologi, dets historiske grund og dets udvikling i sproget fra Holbergs tid indtil nu» og kan passe til filol. tidskr. Da jeg derefter opmuntrede ham stærkt til ikke blot nu at udarbejde denne afhandling, i hvilken han vilde have haft meget nyt og interessant at byde, men tillige at benytte den til en doktordisputats, afviste han flere gange dette sidste på det allerbestemteste, ikke blot med henvisning til at han kun betragtede sig som fagmand i de slaviske sprog, men i de nordiske som dilettant, men også med en række andre, mer eller mindre hårtrukne argumenter, f. ex. at han er Jyde, medens den nuværende dannede udtale i København for ham står «som et fremmed sprog», o. s. v. «Men — ender han — nu skriver jeg afhandlingen til filol. tidskr., og så modtager jeg hr. doktorens tilbud om, når den foreligger, at sige mig, hvorvidt den kunde været brugt til en doktordisputats.

[1] Som i norsk og svensk, hvilken accentart må være oprindeligere end den danske. V. Th.

Jeg er overbevíst om, at De vil komme til samme resultat som jeg.» For min del er jeg overbevist om det modsatte; men der blev desværre ikke lejlighed til at dömme herom; thi afhandlingen blev alligevel aldrig udarbejdet. Hvad han har ladet komme offentlig frem af resultaterne af disse undersøgelser, indskrænker sig til nogle antydninger vedrörende enkelte punkter, særlig den forholdsvis sene overgang fra den oprindeligere «sangtone» til forskellen i dansk mellem stød og ikke-stød og den måde, hvorpå hin atter kan være opstået i de nordiske sprog (se navnlig hans anmeldelse af Kock, Språkhistoriska undersökn. om svensk akcent, i Anzeiger f. deutsches alterthum VII, 1880)[1]. Dette er så meget mere at beklage, som det må indrömmes, at V., når vi ville sammenligne hans resultater, så vidt de kunne konstateres, med Sv. Grundtvigs fremstilling af «det danske sprogs tonelag« (se Beretn. om forhandl. på det 1ste nord. filologmøde i Kbhvn. 1876, s. 98 ff.), i virkeligheden såvel med hensyn til stødets og overhovedet «tonelagenes» natur som til hele den historiske udvikling var nået til langt rigtigere opfattelser og langt mere dybtgående resultater. Om Grundtvigs arbejde kan have bidraget til at V. senere hen opgav en samlet bearbejdelse heraf, er mig ubekendt, dog betvivler jeg det. Den egentlige grund var utvivlsomt den, at V. — foruden sine ovf. omtalte rejseplaner og påfølgende ansættelse i Halle — snart fik andre ideer at tumle med, som førte ham bort derfra, men som for øvrigt sikkert ere fremkomne under umiddelbar indflydelse af hans indgående syslen med slaviske og danske betoningsforhold.

Disse nye ideer omtaler han for förste gang i et udførligt brev til mig af 1. Maj 1875. Jeg tror, at hans egne ord her allerbedst ville give en forestilling om hvad det gælder. «Tillad

[1] Jeg tillader mig her (bl. a. i anledning af en bemærkning i Joh. Storms Engl. Philologie[2] I, 1, s. 87) at fremhæve, at når Verner, Anz. VII s. 6—7, i forskellen mellem stød og ikke-stød på dansk tillige finder et musikalsk eller «kromatisk» element, som jeg efter min udtale ikke kan anerkende som væsentligt eller konstant, tör jeg dog nu ikke mere så bestemt bestride, at V. for sit vedkommende kan have ret i sin opfattelse. Jeg er nu snarere tilböjelig til at tro, at der virkelig her kan foreligge en yderst fin forskel mellem den københavnske udtale og den, som Verner stadig havde bevaret fra sin hjemstavn Århus. Hele spörgsmålet om forholdet med den «kromatiske» accent i de forskellige danske dialekter — såvel dem, der tillige have udviklet «stødet», som dem, i hvilke dette ikke findes — fortjente snarest muligt en nöjere undersøgelse.

mig — skriver han — da jeg nu engang er i lag med at skrive, at overhænge Dem med en idé, som har pint mig meget i den senere tid . . . Idéen er temmelig pretentiøs, men vejen, ad hvilken jeg er nået til den, er yderst simpel. Den angår det punkt i den germanske lydforskydning, der efter Lottner's og Grassmann's afhandlinger (resp. i Zeitschrift XI & XII) resterer som den eneste hoveduregelmæssighed, nl. den hyppige overgang af jafetisk tenuis i indlyd til germ. media i st. f. til klangløs spirant: germ. **junga-s*, **tegu-s*[1] «dekade», præs. part. act. *-and-*, **dauda-s* «mortuus», 3 sg. præs. *-d* osv. Mest iöjnefaldende er differensen ved de 3 ligedannede jaf. ord *bhrātar, mātar, patar,* hvis germ. responsioner er *brōþar* men *mōdar, fadar.* Det kan vistnok fastslåes, at udviklingen fra jaf. tenuis er gået over klangløs spirant, klingende spirant til media (hvis denne og ikke snarere klingende spirant er fællesgerm.), altså f. ex. for dentalrækken udviklingen *t* > *þ* > *ð* > *d*[2], **mātar* > **mōþar* > **mōðar* > **mōdar*. *Mōdar* og *tegus* viser altså en videre fremskreden udvikling end *brōþar* og *tehun*. Men hvorfor er lydströmningen i det ene tilfælde gået videre end i det andet? Der må visselig være en grund: tilfældigheder må den komparative metode vel anerkende, men tilfældigheder en gros — som her — må den sikkert forkaste. Jeg kender kun en forklaring af Scherer (Zur Gesch. d. d. Spr. s. 82), if. hvilken den videre udvikling til media skulde forekomme «in häufiger gebrauchten Wörtern (wie *fadar*, *mōdar*)», altså den klangløse spirant i mindre hyppigt forekommende ord. Dette synes mig usandsynligt: Skulde f. ex. *fehu*, det germ. indbegreb af materielt velvære, penge, formue, ejendom osv., være et ord, der brugtes sjældnere end f. ex. *lagu-s* (on. *lögr*, ags. *lagu*)? Skulde *fadar* og *mōdar* være hyppigere brugte end *brōþar*? I got. findes jo slet ikke *mōdar*, men altid *aiþei*, kun et sted forekommer *fadar*, for hvilket ellers bruges *atta*; derimod har got. *brōþar*

---

[1] I selve brevet skriver V. stadigt $\overset{e}{i}$ i forudsatte fællesgermanske former. I stedet derfor sætter jeg her af typografiske grunde *e*, som V. også selv bruger i den trykte afhandling.

[2] Tegnene > i betydningen «bliver til» og ligeledes < «opstået af», hvis autor og rette anvendelse i de sidste år har været en del debatteret i tyske tidsskrifter, ere utvivlsomt först opfundne og indførte af Verner. Jeg finder dem brugte af ham i den angivne betydning allerede i det förste videnskabelige brev, jeg har fra ham, fra Januar 1874.

intet synonym. Er det rimeligt, at man har brugt tallene 4 og 100 (g. *fidvor*, *hund*) hyppigere end tallet 10 (g. *taihun*)?» Medens man ved en glosesammenligning vanskelig kan finde nogen etymologisk regel, fordi «det komparable stof er for lille», er der et andet område, der måske lader os öjne det til grund liggende moment: «man har efter min mening ikke lagt tilstrækkelig vægt paa den omstændighed, at den omtalte differentiering jo også forekommer under böjningen af visse stærke verber», således f. ex. on. *slá sló slógum sleginn*, angelsaks. *sleán slôh slôgon slagen*, *cveðan cväð cvædon cveden* o. s. v. «For differentieringen i ordforrådet og i konjugationen må der søges en fælles forklaring» eller:

$$\frac{\textit{*tehun}}{\textit{*tegu-s}} = \frac{\textit{*slahan}}{\textit{*slagana-s}} = \frac{\textit{*brōþar}}{\textit{*mōdar}} = \frac{\textit{*kveþan}}{\textit{*kvedana-s}}$$

«Den differentierende motor må være et vist fonetisk forhold, der varierende har ledsaget konjugationen». I det han så gennemgår de forskellige «vehikler», hvorpå den jafetiske konjugation var baseret, kommer han som eneste mulighed til det resultat, at «differentieringen må bero på den varierende jaf. tone». «I virkeligheden findes der en fuldstændig overénsstemmelse imellem betoningen af verbalformerne i sanskrit og den germ. konjugationsdifferentiering. Former med klangløs spirant i germ. viser i skr. tonen på rodstavelsen, hvorimod formerne med media viser tonen på endelsen» (f. ex. sanskr. præs. *bhár-āmi*, part. *bhár-ant-*, perf. *ba-bhā́r-a*, men pl. *ba-bhṛ-má*, opt. [= germ. præt. konj.] *va-vṛt-jā́t*, o. s. v.). «Regelen må formuleres således: Jaf. tenuis går i efterlyden af betonet stavelse over til germ. klangløs spirant, i ubetonet stav. derimod til media.» Han viser dernæst, hvorledes det hidtil uklare forhold mellem *s* og *z* (*r*) i de germ. sprog (f. ex. on. *kjósa kaus kurum korinn*) på alle punkter finder sin fulde forklaring gennem en hermed parallel og samtidig differentiering af oprindeligt *s*. I det han derefter vender sig til ordforrådet, «finder nu först og fremmest gåden *brōþar* contra *mōdar, fadar* sin løsning, idet betoningen i sanskrit netop er *bhrā́tar* contra *mātár*, *pitár!*» men også en række andre ord og suffixer stemme hermed.

Han slutter brevet således: «Hvis den fundne regel kan bestå sin prøve, vil den kunne afgive et udgangspunkt for en bedömmelse af den forgerm. tone . . . Grundprincipet i den Holtzmannske teori, betoningens indflydelse på den germ. vokalisme,

står efter min mening fast. Jeg tror, at jeg fra det fundne grundlag vil kunne nå frem til en bedömmelse af aflyden i dens hovedtræk uden at opstille vilde hypoteser. Dog — jeg tör ikke nu gå videre, da jeg måske bygger luftkasteller; det er jo meget muligt, at mit grundlag er falsk. Det er netop det, der fortiden piner mig. Sér jeg på resultatet, bliver jeg skeptiker: det sér jo noget utroligt ud, at den opr. betoning skulde kunne lade sig påvise gennem konsonantismen, at en forlængst forsvunden akcentuation endnu skulde afspejle sig i t. *schneiden geschnitten*, *sieden gesotten*. Men gennemgår jeg så regnskabet, er det mig ikke muligt at opdage regnefejlen, at finde, hvor der er en utilgivelig konklusion eller en falsk argumentation. Det vil De, hr. doktor, med et halvt öje kunne afgöre, og det er det, jeg gerne vil bede Dem om. Skulde De komme til resultatet «vrövl», skal dette ikke i mindste måde genere mig; jeg må vel som begynder have lov til at vrövle lidt, især når det ikke skér offentligt.»

At det ikke var «vrövl», men tværtimod en lige så genial som i sine konsekvenser vidtrækkende opdagelse, her forelå, måtte være indlysende for enhver sprogforsker. Det er da en selvfølge, at jeg ikke kunde göre andet end strax på det indstændigste opfordre ham til nu at udarbejde denne afhandling og tillige göre den almindelig tilgængelig for den lærde verden ved at skrive den på tysk og få den optagen i Kuhns Zeitschrift. Denne gang blev det lykkeligvis til virkelighed. Resultatet blev den epokegörende afhandling, der under den beskedne titel «Eine ausnahme der ersten lautverschiebung» og dateret «Kopenhagen, juli 1875»[1] er trykt i Kuhns Zeitschr. XXIII, s. 97—130. Den er skreven med en sådan genial klarhed i tankegang og bevisførelse, en sådan sikkerhed i methoden og forsigtighed i valget af bevismateriale, at den, så lille den er, til alle tider vil stå som et mesterværk. Men er det i denne afhandling lykkedes Verner at give en lige så simpel og slående som uanet og overraskende forklaring af et enkelt, hidtil gådefuldt fænomen — en forklaring, som ikke fra nogen side har fundet den mindste modsigelse, men

[1] I det væsentlige turde afhandlingen være udarbejdet i Århus, om den end först er afsluttet, efter at V. i forsommeren var kommen til København. For øvrigt vil det ved sammenligning med de ovenfor meddelte uddrag af V.s brev af $^{1}/_{5}$ 75 ses, at den i hele sit anlæg på det nöjeste følger den i brevet foreliggende fremstilling, blot med videre udførelse af enkeltheder.

under navnet «den Vernerske lov» er anerkendt af alle som et af sprogvidenskabens sikreste resultater —, så strækker afhandlingens betydning i videnskabens historie sig i virkeligheden langt ud over det begrænsede emne, den behandler. Dette ligger i det nye indblik, den åbnede, på den ene side i den lovbundenhed, der overhovedet hersker i lydudviklingen [1], og den sejhed, hvormed lydlige fænomener kunne vedblive at virke selv efter årtusinders forløb og under de mest skiftende former, på den anden side i den vigtige rolle som accentuationen — et punkt, som man tidligere kun havde skænket en ganske underordnet opmærksomhed — spiller i sprogenes liv og historie. Herigennem fik V.s afhandling en indflydelse som få andre specialarbejder på sprogvidenskabens senere udvikling og har givet stødet til en række nye opfattelser og nye arbejder — for øvrigt af höjst forskelligt værd.

Til den nævnte afhandling slutter sig umiddelbart en anden mindre «Zur Ablautsfrage», trykt i samme bind af Kuhns Zeitschr. s. 131—138 og dateret «Carthaus bei Danzig, am 31. August 1875». Han fremsætter her de resultater, hvortil han — som han alt berörer i det ovf. omhandlede brev — på grundlag af sin opdagelse var nået med hensyn til aflyden. Hovedpunktet her er den vigtige påvisning af, at germ. *e* svarer til et betonet «indogermansk *a*», medens et ubetonet *a* foran *r*, *l*, *n* og *m* ved en yngre omdannelse er blevet til germ. *o* (*u*). Denne sidste afhandling var Verner for øvrigt selv — til visse uden grund — temmelig misfornöjet med, dels og væsentlig fordi han havde måttet skrive eller dog afslutte den under forhold, hvor han var ganske blottet for litterære hjælpemidler [2], dels vistnok også fordi han — hvor vigtige end de resultater vare, hvortil han var kommen — dog ikke var nået så vidt, som han gerne havde ønsket og sikkert også lidt senere kunde have gjort.

---

[1] Hvad der ingenlunde er identisk med sætningen om «lydlovenes undtagelsesløshed» i den form, hvori dette dogme hævdes af den «unggrammatiske» skole, et dogme lige over for hvilket også V. altid stillede sig meget skeptisk.

[2] Han skriver f. ex fra Carthaus, 5. Dec. 1875, efter at begge afhandlinger ere gåede til rentryk: «Den anden afhandl. «Zur ablautsfrage» . . . har jeg efterhånden set mig så gal på, at jeg vilde tage den i mig igen, hvis jeg kunde göre det med anstand. Ikke at jeg tror, at idéen, der ligger til grund for den, er forfejlet, men udarbejdelsen er så uendelig mangelfuld, da jeg har måttet skrive efter hukommelsen . . . Jeg skal aldrig mere indlade mig på at skrive afhandlinger på gæstgivergårde.»

Imidlertid trøster han sig (brev af 4/10 75) efter afslutningen af begge disse afhandlinger med, at han dog har opnået ét ved sine spekulationer, nemlig at «have skrevet noget», uden hvilket han ikke mener at kunne göre sig håb om den nødvendige understøttelse for næste år til fortsættelse af den kašubiske rejse.

Om sit forhold til opdagelsen af en anden lydlov, den såkaldte «palatallov»[1] har Verner selv udtalt sig i den for hans hele tænke- og udtryksmåde så karakteristiske artikel, som han har skrevet i Literarisches Centralblatt 1886, sp. 1707 ff. for at göre ende på de lidet opbyggelige prioritetsstridigheder, som desangående vare førte mellem forskellige tyske sprogforskere. Ud over hvad han der selv meddeler, har jeg intet at oplyse. Jeg finder, mærkeligt nok, ikke dette punkt omtalt i noget af hans ret hyppige og udførlige breve til mig fra hine år og erindrer kun en samtale med ham derom i sommeren 1875, ved hvilken lejlighed han, aldeles afgjort, ikke engang antydede, at han også selv havde gjort denne iagttagelse. Og dog er dette hævet over enhver tvivl, selv om det ikke nu kan konstateres, ad hvilken vej han var kommen til erkendelsen af den nævnte lov, hvor langt han var nået dermed, eller hvorledes han havde tænkt sig at fremstille den.

I løbet af de år, han opholdt sig i Halle, skrev han forskellige småting i tyske tidsskrifter, deriblandt en selvstændig afhandling: «Germanisch *nn* in verbindung mit nachfolgendem consonanten» (i Zeitschr. f. deutsches alterthum, n. f., IX, 1877)[2]. Den går ud på at forklare nogle ejendommelige former som gotisk fortid *kunþa*, kunde, eller stammen *kunþa-*, bekendt, hvor man ikke skulde vente *þ* men *d*, eller afledninger som *kunsti-*, kunst,

[1] D. v. s. den lov, hvorefter de indisk-iraniske palataler *c* (*tš*) og *j* (*dž*) ere opståede af *k* og *g*, når disse lyd have stået foran *i* eller foran et *a*, der svarer til et *e* i de europæiske sprog, — hvad der altså viser, at de europæiske sprogs vokalflerhed *e*, *o*, *a*, i modsætning til hvad man indtil da havde antaget, er oprindeligere end de indisk-iraniske sprogs dertil svarende *a*.

[2] Den er dateret «Halle a. S. 27. 3. 77». Tanken i denne afhandling har han dog haft halvandet år för; han meddeler mig den i brev fra Carthaus af 4. Okt. 1875 som en forbedring af sin udtalelse i KZ. XXIII, s. 123 note 1 (hvor det brugte argument «ikke var en forklaring, men kun en undskyldning»), idet han bemærker: «Jeg har på min rejse nærmere overtænkt de dette vedrörende forhold og tror at have hittet rede i sagen. Jeg har efter at være kommen til ro endogså forsøgt at skrive en afhandling desangående, men har måttet opgive det af mangel på hjælpemidler.»

hvor *s* hidtil var uopklaret. Forklaringen — der for øvrigt gav anledning til en del diskussion og vistnok ogsaa må modificeres noget — søger han i, at *nn* i vedkommende stammer er opstået af ældre *nv*, der kan have udviklet sig til en overgangsform *nf*. — Hertil kommer nogle anmeldelser, af hvilke navnlig de to af Kräuter, Zur lautverschiebung, og Axel Kock, Språkhist. undersökningar om svensk akcent (begge i den til samme tidsskrift hørende «Anzeiger f. deutsches alterth.») ere af betydelig interesse og give ham lejlighed til at fremsætte en del af sine egne tanker. — Der kan ikke være tvivl om, at alle disse småarbejder (hvilke han selv omtaler som «hoveriarbejde») kun ere fremkomne som følge af et tryk fra Scherer, der var medredaktør af nævnte tidsskrift og lige over for hvem V. har følt en vis forpligtelse, så at han ikke har ment at kunne undslå sig for at følge hans opfordringer.

Efter at V. var kommen tilbage til København, har han så godt som intet offentliggjort uden en ret anselig række artikler om forskellige slaviske forhold, særlig russisk litteratur, i Salmonsens store konversationsleksikon, skrevne med hans sædvanlige grundighed og samvittighedsfuldhed. Ellers er der ikke for offentligheden fremkommen nogen frugt af de arbejder, der i disse år sysselsatte ham. Dertil hørte först og fremmest hans allerede omtalte slaviske accentstudier, der under opholdet i Halle synes at have stået noget i stampe, men som han nu ivrigt genoptog.

Da i 1888 dr. E. v. d. Recke havde udgivet en piece i retskrivningsspörgsmålet, «Store og smaa Bogstaver», tog V. — i harme over den her brugte, for lægfolk muligvis bestikkende bevisførelse — med iver fat på at skrive et genmæle, skönt han hidtil aldrig havde givet sig særlig af med retskrivningsspörgsmålet. Alle, der kendte ham, imødeså med störste interesse hans arbejde, og det er vel sandsynligt, at forventningen herom har afholdt mere end en fra at tage ordet; men — da det kom til stykket, kunde V. alligevel ikke bestemme sig til at afslutte og udgive sit arbejde. Hvad der findes efter ham af manuskriptet dertil, vil dog måske endnu fortjene at udgives, selv om forfatteren ikke har fået lagt sidste hånd derpå.

Ellers havde han i alle de senere år fortrinsvis været sysselsat med undersøgelser over sproglydenes svingningskurver. Han benyttede dertil en Edisons fonograf af ældre konstruktion, hvortil han — mekanisk og mathematisk geni som han var, ved siden af sin store sproglige begavelse — af egen opfindelse havde föjet

en lige så simpel som sindrig mekanisme til at iagttage og i höj grad forstörre lydbølgerne. De således observerede svingningskurver overførte han så på papir i en sådan forstörrelse, at billedet af en enkelt stavelse måtte måles i alenvis. Den 12. April 1892 holdt han i Videnskabernes Selskab (af hvilket han var bleven medlem i 1888) et foredrag om sin methode og sine resultater («forsøg på at optegne sproglyds svingningskurver»). Foredraget hørtes med den störste interesse af alle tilstedeværende; men de mest indtrængende opfordringer fra de forskelligste sider til at offentliggöre en meddelelse herom, afviste han som sædvanlig med et utal af argumenter i modsat retning, og alt dette må nu betragtes som gået i graven med ham — som så meget andet.

Se vi tilbage på det liv, som nu er afsluttet, kan det ikke nægtes, at de frugter, det har afsat, kvantitativt kun i ringe grad svare til, hvad man kunde vente af Verners eminente begavelse. Det allermeste af hvad han har tænkt og virket, er kun blevet til tilløb og forarbejder, der ikke ere komne udenfor hans fire vægge, knap nok udenfor hans hoved. Og dog, hvor lidet end det, han har skrevet, fylder i omfang, har han dog gennem disse arbejder og også gennem impulser, han har udstrøet, sat sig et minde, der aldrig vil dø, sålænge der lever en sprogvidenskab. Så meget mere bör da vi hans landsmænd med taknemmelighed og stolthed bevare Karl Verners minde.

Vilh. Thomsen.

Fortegnelse over Verners trykte arbejder:

Fra en Ferierejse i Rusland. Skitse af K. Jyllandsposten 10., 11., 12. og 13. Sept. 1873.

Nogle Raskiana. Nord. tidskrift for filologi og pædagogik, ny række, I, 1874, s. 284—304.

Eine ausnahme der ersten lautverschiebung. Zeitschrift für vergleich. Sprachforschung, hrsg. von A. Kuhn, XXIII, s. 97—130.

Zur ablautsfrage. Smst, s. 131—138.

Germanisch *nn* in verbindung mit nachfolgendem consonanten. Zeitschr. für deutsches alterthum XXI, 1877, s. 425—434.

Anm. af Kräuter, Zur lautverschiebung, Strassburg 1877. Anzeiger f. deutsches alterthum u. deutsche litteratur IV, 1877, s. 333—342.

Anm. af Axel Kock, Språkhistoriska undersökningar om svensk akcent, Lund 1878. Smst. VII, 1880, s 1—13.

Anm. af H. Kirste, Die constitutionellen Verschiedenheiten der Verschlusslaute im Indogermanischen, Graz 1881. Deutsche Litteraturzeitung 1881, nr. 17, sp. 660—662.

Anm. af Axel Kock, Tydning af gamla svenska ord, Lund 1881. Smst. 1881, nr. 43, sp. 999—1000.

Die Kopenhagener Universitätsbibliothek vor 1728. (S. Birket Smith, Om Kjøbenhavns Universitetsbibliothek för 1728, Kbh. 1882.) Centralblatt für Bibliothekswesen, hrsg. v. Dr. O. Hartwig, Oberbibliothekar in Halle, u. Dr. K. Schultz. I. 1884, s. 182—192.

Zur Frage der Entdeckung des Palatalgesetzes. Literar. Centralblatt 27. Nov. 1886, nr. 49, sp. 1707—1710.

En række artikler i Salmonsens store Konversationslexikon, I—VI.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

SJETTE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

GRÆBES BOGTRYKKERI

1897—98

Redigeret af:

Karl Hude, adjunkt, dr. phil., København,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Bruun, Georg, førstelærer, cand. mag. Kolding.
Bøgholm, N., cand. mag. Kbhvn.
Drachmann, A. B., docent, dr. phil. Kbhvn.
Forchhammer, Joh., rector emer., dr. phil. Kbhvn.
Hansen, Ad., docent, dr. phil. Kbhvn.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. Kbhvn.
Holthausen, F., professor, dr. phil. Göteborg.
Hude, Karl, adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Jespersen, Otto, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Melander, S. E., fil. kand. Lund.
Møller, Niels, cand. iur. Kbhvn.
Nielsen, Julius, cand. mag. Kbhvn.
Noreen, Adolf, professor, dr. phil. Upsala.
Nyrop, Kr., professor, dr. phil. Kbhvn.
Pedersen, Holger, dr. phil. Kbhvn.
Petersen, P., rektor. Odense.
Rangel Nielsen, G., cand. mag. Kbhvn.
Ræder, A., dr. phil. Kristiania.
Ræder, Hans, cand. mag. Kbhvn.
Rørdam, E., cand. mag. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., cand. mag. Kbhvn.
Sørensen, S., dr. phil. Kbhvn.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Ussing, J. L., professor emer., dr. phil. et iur. Kbhvn.
Vising, Johan, professor, dr. phil. Göteborg.
Weilbach, Fr., adjunkt. Horsens.
Zander, C. M., professor, dr. phil. Lund.

Indhold.

Side
Det romerske colonats udvikling. I—III. Af *A. Ræder* 1. 57
Brakylogi Af *Kr. Nyrop* 45
Digte af Bakchylides. Ved *Niels Møller* 145

Anmeldelser.

Den gamle danske Dødedans, udg. af *Raphael Meyer*. Af *E Rørdam* 48
Byron, The Prisoner of Chillon and other Poems, hrsg. von *E. Kölbing* Af *Ad. Hansen* 49
Platon, Apologien og Kriton, bearb. af *Wiehe*, 5. Udg. ved *E. Trojel*. Af *Georg Bruun* 54
C. L. Jungius, De vocabulis antiquae comoediae atticae Af *P. Petersen* 76
Ludwig Bernstein, The Order of Words in Old Norse Prose. Af *Finnur Jónsson* 78
Constantin Ritter: Platos Gesetze. Af *G. Rangel Nielsen* 79
Otto Jespersen, Engelsk Grammatik. Af *N. Bøgholm* 83
Erik Staaff, Le suffixe -arius. Af *Kr. Sandfeld Jensen* 85
Julius Beloch, Griechische Geschichte. Af *Hans Ræder* 87
Caesar, rec. Kübler. III 1. Af *Joh. Forchhammer* 92
Th. Zielinski, Cicero. Af *Valdemar Thoresen* 93
Lucretius III, erkl. von *Richard Heinze*. Af *J. L. Heiberg* 94
Sophokles Elektra, erkl. von *Georg Kaibel*. Af *A. B. Drachmann*. 100
Karl Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indog. Sprachen. I 1. Af *Holger Pedersen* 106
Från filologiska föreningen i Lund. *Språkliga uppsatser*. Af *Holger Pedersen* 110
Claes Lindskog, Beiträge zur Geschichte der Satzstellung im Latein. Af *Holger Pedersen* 112

Side

Jean Passy et *Ad. Rambeau*, Chrestomathie française. Af *Otto Jespersen* 114
H. Michaelis et *Paul Passy*, Dictionnaire phonétique de la langue française. Af *Otto Jespersen* 114
H. S. Vodskov, Sjæledyrkelse og Naturdyrkelse. I. Af *S. Sörensen* 118. 178
Tragicorum Romanorum fragmenta, rec. *Ribbeck*. Af *C. M. Zander* 138
Johannes Paulson: Lukrezstudien I. Af *Julius Nielsen* 142
F. Holthausen: Die englische aussprache bis zum j. 1750. Af *N. Bøgholm* 143. 189. 190
Albrecht Dieterich, Pulcinella. Af *J. L. Ussing* 162
A. Dittmar, Studien zur lateinischen Moduslehre. Af *S. E. Melander* 165
Platonis Sophista, rec. *Apelt*. Af *G. Rangel Nielsen* 169
O. A. Danielsson, Zur metrischen Dehnung im älteren griechischen Epos. Af *Holger Pedersen* 172
Otto Jespersen, Fonetik. I. Af *Adolf Noreen* 174
F. Fügner, Lexicon Livianum. I. Af *C. M. Zander* 186

Mindre meddelelser.

Ad Lysiam. Scr. *Carolus Hude* 56
Drakon og Kylon. Af *Fr. Weilbach* 153
Sætningsassimilation. Af *Karl Hude* 155
Liviana. Af *Karl Hude* 156
Qui-vive o. d. i franskan. Af *Johan Vising* 157
Bacchylidea. Scr. *A. B. Drachmann* 160
Marcellini vit. Thucyd. § 51. Scr. *Carolus Hude* 161

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

	Side
Aristoteles rp Ath. 4	153
Bakchylides I 2	160
— I 7	160
— II 1	160
— II 3	160
— IV 6	160
— V 56	160
— V 121	160
— V 196	160
— VI 3	160
— X 27	160
— XIII 91	161
— XIII 145	161
Cicero ad Q. f. II 15, 3	164
Ennius fr. 351 ed. R.	141
— · 393	142
Ennius fr. 397	142
Livius XXV 8	156
— XXVI 6	156
— XXVI 8	156
— XXVI 19	156
— XXX 8	156
Livius Andron. fr. 28 ed. R.	141
Lysias XII 88	56
Markellinos vit. Thuc. 51	161
Naevius fr. 37 ed. R.	141
Pacuvius fr. 333 ed. R.	142
— · 341	142
Platon love VI 766 a b	82
Thukydides III 67	155
Xenofon Erindr. II 3, 17	155

Det romerske colonats udvikling.

Af **A. Ræder.**

I.

Ved colonus forstaaes i den efter-konstantinske tid en fri, men stavnsbunden og af grundeieren afhængig bruger af fremmed jord. Den retslig stavnsbundne colon nævnes første gang i en forordning af keiser Konstantin aar 332[1]. Men snart finder vi colonatet udbredt over hele Romerriget; Palæstina var den sidste provins, hvor det blev indført; dette skede ved en forordning af keiserne Valentinian, Theodosius og Arcadius[2].

Samtidig med at omtrent hele den frie arbeiderstand paa landet gjennem colonatet blev bunden til jorden og derigjennem til jordens eiere, udviklede der sig, under paavirkning af colonatets retsformer, en anden stavnsbunden stand. Herrerne begyndte nemlig at anbringe ogsaa slaver, servi, paa samme maade paa et brug, en parcel af sin jord. Herved fik man en «quasi colonus», en «servus casatus» eller «servus adscriptus»; denne var ligesom colonen stavnsbunden, men vedblev at være ufri; medens colonen havde arvefæste til sit brug, havde slaven kun en prekær besiddelse; medens colonens vilkaar var faste og uforanderlige, sad slaven paa herrens naade, afhængig af de vilkaar, denne til enhver tid maatte stille ham.

Udviklingen gik i den retning, at den stavnsbundne colons og den livegne servus adscriptus's kaar stadig mere og mere

---

[1] Cod. Theod. V 9, 1: Apud quemcunque colonus iuris alieni fuerit inventus, is non solum eundem origini suae restituat, verum super eodem capitationem temporis agnoscat.

[2] Cod. Just. XI 51.

nærmede sig til hverandre; colonernes stilling forværredes, medens slavens samtidig bedredes og sikredes. Men de to klasser holdtes dog skarpt ud fra hverandre, selv om forskjellen dem imellem praktisk talt snart blev liden. Endnu i middelalderen gjenfinder man dem ved siden af hverandre paa de store godser f. eks. i Italien og i Frankrige, det sidste sted under benævnelserne les vilains francs og les vilains serfs.

Colonatet danner, kanske for den væsentligste del, det retslige grundlag for det middelalderske stavnsbaand og livegenskab i Syd- og Vesteuropas lande. Alene dette forhold giver colonatet og dets historie den største betydning. Det er derfor rimeligt nok, at denne institution i fremtrædende grad har beskjæftiget baade retslærde og historikere, især siden den blev gjort til gjenstand for den første virkelig videnskabelige undersøgelse, nemlig af *Savigny* i et foredrag i Berliner-akademiet 21 mars 1822.

Colonatets retsformer er nu saa nogenlunde udklaret; det skede igrunden alt ved Savigny's behandling af themaet. Men anderledes staar spørgsmaalet om colonatets oprindelse og første udvikling, før dets lovfæstning i den diokletianske tid, da arvelighedens og bundenhedens princip trængte igjennem inden alle stænder og lag i samfundet. Lovfæstningen forudsætter her, som overalt naar det gjælder sociale forhold, en foreliggende faktisk tilstand; colonatet eksisterede i det praktiske liv, før det kom ind i lovene; det foreliggende faktum har fremkaldt lovfæstningen, ikke, som før mest antaget, omvendt. Men naar man skal prøve at udklare colonatets genesis og første udvikling, saa har man hidtil staaet ligeoverfor en sørgelig mangel paa kilder. Juristerne havde ingen interesse for denne udvikling, der foregik udenfor lovens ramme; for dem fik sagen først betydning, da den blev gjenstand for lovgivning; man vil derfor forgjæves blade igjennem Digesterne uden at finde et eneste sted, der ligefrem gaar ind paa forholdet. Det samme gjælder, omend ikke i samme grad, litteraturen forøvrigt; her finder man, især hos de forskjellige scriptores rei rusticae og i Plinius's breve, flere værdifulde oplysninger, som er til stor hjælp, nu da nye kilder, indskrifterne, er begyndt at flyde rigeligere; indskrifterne bringer os til at forstaa og benytte mange bemærkninger baade hos

juristerne og andre forfattere, som man før ikke helt ud kunde udnytte.

Først gjælder det at fastslaa, fra hvilken klasse inden folket colonstanden har udviklet sig. Paa dette spørgsmaal tør man nu give et bestemt svar: den oprindelige grundstok af coloner rekruteredes fra den frie stand, ikke fra slavestanden.

Man har nemlig lovsteder, der bestemt fastslaar colonernes frie stand[1]. Alle de i nedenstaaende note citerede lovtekster er ældre end keiser Anastasius's forordning (Cod. Just. XI 48, 19 og XI 48, 23), der skabte de saakaldte «coloni liberi» ved at stavnsbinde alle frie arbeidere, der i 30 aar havde opholdt sig paa et og samme gods; de gaar saaledes paa de almindelige coloner. Colonernes frie stand fremgaar ogsaa deraf, at de kan indgaa lovmæssigt ægteskab. De kunde videre have separat eiendom, kunde gjøre krigstjeneste, beklæde de kommunale munera, ja under visse omstændigheder indstævne sin herre for retten[2]. De stilles i modsætning til slaverne, og deres stilling betegnes, i modsætning til slaveriet, med et eget udtryk «nexus colonarius»[3].

[1] Keiser Theodosius udtaler (Cod. Just. XI 52): «licet condicione videantur (coloni) ingenui, servi tamen terrae ipsius, cui nati sunt, aestimentur.» Videantur betyder her efter 4de aarh.'s sprogbrug «viser sig», «sees», altsaa «omendskjønt de ifølge sin stilling viser sig at være fribaarne, maa de dog betragtes som slaver ligeoverfor den jord, de er født for.» Cnf. Fustel de Coulanges, Recherches (Paris 1885) p. 102[5]. Feilagtig oversættelse af dette sted har ført til, at det er blevet brugt til at bevise netop colonernes ufrie stand. Keiser Valentinian (Cod. Just. XI 53, 3) fastsætter straffen for dem, der tager imod flygtende coloner, slaver og frigivne; efterat have talt om coloner og slaver fortsætter han: «In libertis etiam . . . is modus sit, quem circa liberos duximus colonos retinendum.» Valentinian III (Cod. Theod. Novel. tit. 30, 5 ed. Hänel): «Qua professione deprompta, salva ingenuitate, licentiam non habeant (coloni) recedendi.» Konstantin (Cod. Theod. V 9, 1): «Ipsos etiam colonos, qui fugam meditantur, in servilem conditionem ferro ligari conveniet, ut officia, quae liberis congruunt, merito servilis condemnationis compellantur implere.» Honorius forordner i aar 409 angaaende Scyrerne (Cod. Theod. V 4, 3): «Omnes sciant, susceptos non alio iure quam colonatus apud se futuros . . . . opera autem eorum terrarum domini libera utantur.»

[2] Cod. Just. XI 50, 1 og 2.

[3] Cod. Theod. Novel. Valent. III, tit. 30, 6: «Filios earum aut colo-

Ogsaa hos forfatterne findes colonernes frie stand omtalt som et faktum. Saaledes udtaler Salvian[1] sig meget tydelig i den retning, og det samme gjør pave Gregor den store under sin omtale af colonerne paa den romerske kirkes godser[2].

Ved siden heraf maa mærkes den retslige udvikling, colonatet efter at være lovfæstet gjennemløber. De to codices indeholder en hel del herhen hørende tekster. Disse viser, at man har en stadig, gradvis udvikling henimod altid større bundethed og større ufrihed. Dette viser tydelig nok, at colonatet har sit udgangspunkt i den frie stand, men at det faar mere og mere af ufrihed over sig, saa det tilsidst faktisk ikke skiller sig meget ud fra det ufrie livegenskab, der var udgaaet fra og formelt fremdeles var slaveri. Megen ugreie er forvoldt, ved at man har sammenblandet colonatet med dette fra slaveriet udgaaede livegenskab; man har ikke skillet mellem colonus og den allerede før nævnte servus adscriptus.

Alle forsøg paa at forklare colonatet, som oprindelig udgaaet af slaveriet, som et mere eller mindre modificeret slaveri, maa saaledes forkastes, enten man med *Rodbertus*[3] lader slaverne uden forudgaaende frigivelse gaa over i colonatet, eller med *Puchta*[4] og *Giraud*[5] lader en betinget frigivelse gaa forud. Der findes hverken i codices eller hos juristerne et eneste sted, der lader sig anvende til forsvar for en saadan betinget frigivelse, anvendt paa landarbeiderne. Frigivningens former og virkninger var ordnet ved lov, hørte ind under ius publicum, og der kunde efter retssætningen «privatorum pactionibus ius publicum mutari non potest» ikke ved privat akt paa den maade disponeres over den frigivnes

---

nario nomine aut servos, ita ut illos nexus colonarius teneat, hos conditio servitutis.»

[1] Salvian. De gubernatione Dei V 8, 9: «Nam quos suscipiunt ut extraneos et alienos, incipiunt habere quasi proprios; quos esse constat ingenuos, vertuntur in servos.»

[2] Gregor Epist. IV 21: «licet et ipsi ex legum districtione sunt liberi».

[3] Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik herausgeg. v. Hildebrand 1864.

[4] Cursus der Institutionen. B. II § 214.

[5] Essai sur l'histoire du droit français au moyen age. Paris 1846. T. I p. 161.

børn og efterkommere, der var frie individer[1]. Der maa ialtfald være givet en lov, der aabnede adgang til en saadan ogsaa de kommende slegter bindende frigivelse; men af en saadan lov er der intet spor at finde. En anden sag er,. at frigivnes børn og efterkommere i tidens løb kom til for en stor del at levere det folkemateriale, hvorfra colonstanden rekruteredes; at saa var tilfældet falder næsten af sig selv; men dette har intet med colonatets genesis at gjøre.

Der er ogsaa gjort forsøg paa at udlede colonatet fra andre ufrie forhold i Romerstatens ældre tid. *Laferrière*[2] udleder det saaledes af det ældre klientel. Men det vilde være rent uforklarligt, at vore kilder ikke oftere nævnte institutionen, hvis den saaledes allerede skrev sig fra republikkens tid; en saadan antagelse strider ogsaa mod den udvikling, vi kan se colonatet gjennemløbe i det 3—5 aarh. Ganske uden sammenhæng med den gamle klientstand er dog colonstanden neppe, saaledes som senere skal sees. Det samme gjælder *Huschkes* forsøg[3] paa at knytte colonatet til den gamle gjældsufrihed; det er ogsaa at søge for langt tilbage; nexus-ufrihedens ophævelse strider desuden mod en saadan antagelse. At gjældsforhold i sin tid fik indflydelse paa colonatets udvikling og delvis paa dannelsen af et materiale for colonstanden, er derimod ikke usandsynligt.

Andre har søgt at udlede colonatet af ufrie forhold ikke i Italien, men i provinserne, i forhold der var ældre end den romerske erobring, som Romerne altsaa forefandt og lod bestaa, med den følge, at denne ufrihedsform efterhaanden fra vedkommende land spredte sig udover hele riget. Denne forklaring af colonatets oprindelse er bleven hævdet af *Guizot*[4], der søger at paavise dets eksistence ialfald i Gallien i den førromerske tid. At der her har bestaaet et med colonatet meget beslegtet forhold staar vistnok fast; men det lader sig

---

[1] Papinian Dig. XXXVIII 1, 42: «iuri publico derogare non potuit, qui fideicommissariam libertatem dedit.»

[2] Histoire du droit civil de Rome et du droit français (Paris 1846). T. II p. 438.

[3] Ueber den Census und die Steuerverfassung der früheren Römischen Kaiserzeit (Berlin 1847), p. 159.

[4] Histoire de la civilisation en France (Brüssel 1839). T. III p. 213.

ikke paavise noget, der tyder paa, at dette tidligere galliske forhold har øvet nogen indvirkning paa colonatets udvikling i Italien og de andre provinser. Noget lignende er af *Rudorff*[1] paavist for Ægyptens vedkommende. Flød vore kilder rigeligere, lod kanske det samme sig paavise for de fleste provinsers vedkommende; det er ikke usandsynligt, at der næsten overalt har eksisteret et slags stavnsbaand i førromersk tid. Dette har ganske vist befordret det senere colonats udbredelse og har for disse provinsers vedkommende skaffet materiale til den senere colonstand; men det er ikke det, der har konstitueret colonatet; det er ikke derfra den specielle form af stavnsbaand og bundethed, der har udviklet sig inden det romerske samfund, og der er blevet lovfæstet under navn af colonatet, skriver sig.

Man maa saaledes vistnok opgive at søge colonatets konstitutive princip i tidligere forekommende former af ufrihed i Italien eller i provinserne. Nu maa det indrømmes, at den arvelige bundethed, der karakteriserer colonatet, strider mod den ældre romerske retsopfatning[2]. Det er derfor naturligt, at man har søgt ud over Romerriget, til barbariske nationer for at finde det søgte udgangspunkt. Mommsen (Hermes 15 p. 411) peger paa muligheden af en saadan løsning af problemet, om hvis betydningsfuldhed han sammesteds siger: «Es giebt nicht viele Probleme von gleicher Wichtigkeit»: «Wie dies Princip (erbliche Dienst-verpflichtung) im tieftsten Grunde der Auffassung des lebendigen römischen Rechts widerstreitet, so ist es der Grundstein desjenigen Systems, das in seiner Vollendung von Byzans den Namen entlehnt hat. Ob der Genesis dieser Neubildung nachzukommen sein wird, entscheide ich nicht: sie ist aber so unrömisch, dass der erste Anstoss darin wohl vom Ausland gekommen sein mag, etwa bei Gelegenheit der Ansiedelung deutscher dediticii auf römischem Gebiet durch Kaiser Marcus. Die Saat germanischer Leibeigenschaft ist dann auf fruchtbaren Boden gefallen und hat weit über ihre ursprünglichen Schranken hinaus gewuchert.»

Forsøget paa at føre colonatets første konstitution tilbage

---

[1] Rhein. Museum 1828 p. 64 og p. 133.

[2] Savigny. Vermischte Schriften. II p. 46.

til overflytningen af germanske krigsfanger paa romersk grund skriver sig fra *Wencks* kommentar p. 284 i hans udgave af Codex Theodosianus af en nyfunden konstitution af aar 409 af keiserne Honorius og Theodosius[1]. Det gjælder en fangen barbarstamme, Scyrerne; keiserne giver godseierne ret til at faa sig overladt nogle af fangerne og bruge dem «iure colonatus». Wenck mener, at man her staar ligeoverfor en efterligning af tidligere befulgt praksis, og at denne praksis giver den søgte forklaring paa colonatets oprindelse. Denne tanke blev taget op af *A. W. Zumpt* i en afhandling om colonatets oprindelse[2]. Zumpt gjennemgaar de forskjellige steder i litteraturen, hvor saadanne overflytninger af germaner omtales, og kommer til det resultat, at colonatet skriver sig fra Marcus Aurelius's overflytning af germanske dediticii. *Huschke* (l. l.) tror at kunne føre disse overflytninger i colonatets former helt op til keiser Augustus, hvem han anser for colonatets stifter ved en særegen bestemmelse, der skulde være den af keiser Valentinian paaberaabte lex a maioribus constituta[3]. Zumpts forklaring antoges ogsaa af *Savigny* i en ny omarbeidet udgave af hans afhandling om colonatet[4], delvis ogsaa af *E. Kuhn*[5] og erklæredes af *Marquardt*[6] som en «anerkannte und als sicher zu betrachtende Ansicht.»

Hovedstederne i den gamle litteratur, der handler om saadanne barbaroverflytninger i tiden før Konstantin den store, fra hvis tid, som allerede nævnt, det ældste lovsted om colonatet skriver sig, er følgende[7]: Sueton Augustus 21 og Tiber 9. Capitolinus Marcus Aurelius 22 og 24; Dio Cassius 71, 11. Trebellius Pollio Claudius 9; Zosimos I 46. Vopiscus Aurelian 48 og Probus 15 og 18; Zosimos I 68. Eutrop 9, 25. Orosius 7, 25. Ammianus Marcellinus 28, 1, 5

---

[1] Cod. Theod. V 4, 3 ed. Hänel.

[2] Rhein. Museum 3 (1843) p. 1 og fl.

[3] Cod. Just. XI 51.

[4] Vermischte Schriften II p. 61.

[5] E. Kuhn, Städtische Verfassung des Röm. Reichs. Leipzig 1864. I p. 200.

[6] Marquardt, Röm. Staatsverwaltung II[2] p. 240.

[7] Cnf. Heisterbergk, Die Entstehung des Colonats (Leipzig 1876), p. 27[1].

samt Eumenes Paneg. Constantio Caesari 1, 7, 8, 9, 21. Undersøger man disse steder, vil man finde, at det først er Trebellius Pollio, som skrev mellem aarene 302 og 306, der bestemt udtaler, at de under Claudius den II overflyttede germanske dediticii blev bosatte som coloner[1]. Trods al vaghed i udtrykket har dog ogsaa skildringerne af tidligere barbaroverflytninger en colonlignende karakter. De af Sueton, Capitolinus og Zosimos[2] brugte udtryk om maaden, hvorpaa vedkommende dediticii blev bosat, viser, at de ikke blev gjort til slaver, men heller ikke til frie selveiere; de maa have indtaget en eller anden mellemstilling, saaledes som jo i virkeligheden colonatet er.

Man ser heraf, at colonlignende barbaroverflytninger kan forfølges noksaa langt tilbage i Roms historie; men det er ikke det samme, som at disse overflytninger har dannet det grundlag, hvorfra colonatet har udviklet sig[3]. Det man har villet finde, naar man har søgt udenfor Romerriget for at faa en løsning paa spørgsmaalet om colonatets oprindelse, er det nye princip, det retslige grundlag, hvorpaa colonatet med dets stavnsbaand er baseret. Romerne skulde altsaa sammen med Germanerne have overført deres livegenskab. Men nu er der intet, der antyder et saadant laan, der findes ikke et ord i de nævnte tekster og heller ikke noget andet sted, der peger hen paa noget saadant. Det vilde forøvrigt passe daarlig med romersk skik at hente retssatser og institutioner

---

[1] Claudius 9: «factus limitis barbari colonus ex Gotho.»

[2] Sueton Aug. 21: «Suevos et Sigambros dedentes se traduxit in Galliam atque in proximis Rheno agris collocavit» og om samme begivenhed Tiber 9: «iuxta ripam Rheni sedibus assignatis collocavit.» Capit. Marc. Aurel. 24: «infinitos ex gentibus in Romano solo collocavit.» Collocare bruges netop om colonerne, f. eks. Cod. Just. XI 48, 8: «. . . . apud aliquem se collocaverunt aut excolentes terras partem fructuum pro terra debitam dominis praestiterunt.» Zosimos I 46 udtrykker sig saaledes om den af Capitolinus nævnte begivenhed: «*γῆν λαβόντες εἰς γεωργίαν προσεκαρτέρησαν*»; men «*γῆν λαμβάνειν*» er det samme som «terram colendam suscipere», der anvendes om coloner, f. eks. Cod. Just. XI 51: «quae semel colenda susceperunt»; Ammianus Marc. XIX 11, 6: «terras suscepere . . . ut . . . tributariorum onera sustinerent et nomen.»

[3] Max Weber, Die röm. Agrargesch. in ihrer Bedeutung für das Staats- und Privatrecht (Stuttgart 1891), p. 260.

fra barbarer; særlig paa det agrariske omraade er det Germanerne, der er Romernes elever, ikke omvendt[1]. En saadan antagelse vilde i tilfælde bero paa en ren hypothese uden noget grundlag i kilderne og kunde først komme i betragtning, hvis der ikke fandtes nogen anden forklaring. Dertil kommer, at man for den ældste tid ikke kan paavise noget med colonatet stemmende forhold hos Germanerne. Man benytter Tacitus's bekjendte sted i Germania[2]; men Tacitus betoner her udtrykkelig, at dette livegenskab angik slaver, ikke frie. Der kan Romerne altsaa, saavidt vi ved, ikke have fundet principet.

Nu faar man det indtryk, at enkelte af de nævnte forfattere kanske snarest tænker sig sagen saaledes, at disse overflytninger gav anledning til at Romerne for første gang anvendte en saadan form; da er principet, selve tanken romersk. Men tænker man sig sagen saaledes, saa har man igrunden opgivet at søge det, man vilde finde; man er kommet tilbage til Romerriget; selve principet skyldtes ikke fremmed paavirkning; det er blot folkematerialet, der kommer udenfra. Hertil kommer, at de germanske dediticii's bosættelse var begrænset til enkelte af de romerske lande: Italien, Gallien, Donaulandene, Thrakien og Lilleasien. De andre landsdele berøres ikke deraf, saaledes ikke provinsen Africa, hvor vi snart skal se, at colonatet tidlig og frodig udviklede sig. Allerede dette gjør det lidet sandsynligt, at colonatet skyldes disse overflytninger; det ligger nærmere at antage, at disse overflytninger fik sin karakter, ordnedes i overensstemmelse med former, der allerede havde udviklet sig eller holdt paa at udvikle sig inden Romerriget. En anden sag er, at disse overflytninger vistnok i ikke ringe grad bidrog til at fremskynde denne udvikling og øge folkematerialet for en colonstand ialfald for enkelte provinsers vedkommende.

Man kommer saaledes til det resultat, at colonatet sandsynligst har udviklet sig inden Romerriget uden paavirkning

---

[1] Giraud l. l. I 150.

[2] Cap. 25: «Ceteris servis non in nostrum morem discriptis per familiam ministeriis utuntur: suam quisque sedem, suos penates regit. Frumenti modum dominis aut pecoris aut vestis ut colono iniungit, et servus hactenus paret.»

udenfra, samt at det har sit udgangspunkt i den frie stand. Men om maaden, hvorpaa dette har foregaaet, om det ledende princip for udviklingen, har meningerne atter været delte. Medens *Wallon*[1] og efter ham *Yanoski*[2] som aarsag mest fæster sig ved det tryk, der skal være udøvet fra de store godseiere mod smaabrugerne, fæster andre sig mere ved statsmyndighederne eller fiskale hensyn, saaledes som *Revillout*[3] og *Heisterbergk* (anf. skr.).

Naar man skal søge at finde udviklingens traad, institutionens genesis for colonatets vedkommende og derunder specielt søge at paavise menneskematerialet, hvoraf colonstanden kom til at dannes, ligger det nær at undersøge benævnelsen colonus og se, om den ikke kan give oplysninger og antyde retningen, en saadan undersøgelse bør tage. Colonus kommer af colere, at dyrke jorden. Ordet bruges om det personlige arbeide, specielt om arbeidet med haandhakken, der gik ud paa at fjerne ugræsset i rummene mellem de retløbende, ophøiede kamme, hvorpaa kornet drives frem, kanske det vigtigste arbeide i det romerske agerbrug[4]. Colonus betegner saaledes egentlig den personlige arbeider i agerbrugets tjeneste og har oprindelig intet at bestille med dennes retslige forhold til den jord, han bearbeider. Benævnelsen colonus blev dog ikke anvendt om enhver saadan arbeider, bruges saaledes ikke om slaven, der arbeidede snart her, snart der, ligesom colonus holdes skarpt ud fra de frie mercenarii og operarii, d. v. s. løs- eller dagarbeidere, der for længere eller kortere tid toges til hjælp ved gaardens drift. Man maatte saa at sige staa i et fastere forhold til den jord, man bearbeidede, for at kaldes colonus. Hos Cato betegner colonus nærmest «jordbruger» og anvendes om gaardens eier og driver. Hos Varro har ordet fremdeles denne betydning, men bruges dog ogsaa om forpagtere og leilændinger; det samme er til-

[1] Wallon Histoire de l'esclavage dans l'antiquité. 2 udg. Paris 1879. T. III p. 252–296.

[2] J. Yanoski. De l'abolition de l'esclavage ancien au moyen age. Paris.

[3] Revue historique de droit français et étranger. T. 2 (1856) p. 417–461 og T. 3 (1857) p 207–287.

[4] Cnf. Rodbertus, Hildebrands Jahrbücher 1864 p. 211.

fældet hos Columella og Plinius den ældre. Hos Plinius den yngre og juristerne bruges ordet ikke om selveiere, men om frie forpagtere for mere og mere at bruges om frie, mere og mindre afhængige brugere af fremmed jord.

Denne skiftning i brugen af ordet colonus skriver sig ikke derfra, at man en god dag har overført benævnelsen til en ny klasse inden samfundet[1]. Det er ikke navnet, der har skiftet indehaver; men det er navnets indehaver, der lidt efter lidt har forandret stilling og karakter. Det maa være den frie forpagter og bruger, der gradvis er sunket ned i stavnsbaand og afhængighed af jordens eier.

Saalangt var man omtrent kommet, da i begyndelsen af 80aarene nye kilder til problemets behandling pludselig aabnede sig og det i uanet fylde. Det er de talrige indskrifter, der siden den tid er fundet i Tunis og Algier og med et har hjulpet os langt paa vei med hensyn til spørgsmaalets besvarelse. Dette har haft tilfølge, at sagen er blevet taget op til ny behandling. Blandt nyere verker, der har kunnet benytte flere eller færre af disse indskrifter, kan foruden mindre afhandlinger, hvoraf flere efterhaanden vil blive nævnt, især merkes følgende. *Fustel de Coulanges's* grundlæggende arbeide «Le colonat romain» i hans Recherches sur quelques problèmes d'histoire, Paris 1885, samt flere afsnit i hans L'Alleu et le domaine rural, Paris 1889. *Max Weber*, Die röm. Agrargeschichte in ihrer Bedeutung für das Staats- und Privatrecht, Stuttgart 1891. *Segré*, «Studio sull' origine et sullo sviluppo storico del colonato romano» i Archivio giuridico. Volume 42, 43, 44 og 46, Pisa 1889—91. *A. Schulten*, «Die römischen Grundherrschaften» i Zeitschrift für Social- und Wirthschaftsgeschichte. B. 3. Weimar 1895, samt «Der röm. Colonat» i Histor. Zeitschrift. Neue Folge. B. 42 (1896).

II.

Det var i 1879, at den første herhen hørende africanske indskrift af betydning blev fundet ved Suk el-Khmis. Indskriften kaldes gjerne «Commodus's dekret» og er sat af colo-

[1] Fustel de Coulanges. Histoire des institutions politiques de l'ancienne France. L'Alleu p. 68.

nerne paa saltus Burunitanus mellem aarene 180—183 eft. Kr. Teksten findes flere steder, bedst i Bruns's «Fontes iuris romani antiqui», 6 udg. 1893 p. 244, og Corpus inscr. lat. VIII, nr. 10570 og 14464. Den er oftere blevet behandlet og fortolket, specielt af *Mommsen*[1], *Fustel de Coulanges*[2] og *Esmein*[3]. Indskriften lyder i oversættelse saaledes, efter Mommsens nyeste tekst hos Bruns:

1ste kolonne mangler.

2den kolonne: «. . . . . Du kjender din procurators pligtovertrædelse, som han uden maadehold har øvet ikke alene med vor modstander Allius Maximus, men omtrent med alle generalforpagtere, mod al retfærdighed og til ødelæggelse for dine indtægter; han har ikke hjulpet os til vor ret og har i alle de aar, vi har klaget, ikke taget hensyn til vor klage, men har endog vist sig saa svag ligeoverfor vor indflydelsesrige generalforpagters paavirkning, at han har sendt soldater til samme saltus Burunitanus, har ladet mange af os gribe og mishandle, andre sætte i fængsel og nogle piske, uagtet adskillige endog var romerske borgere. Vor eneste forseelse har været, at vi ligeoverfor aaben forurettelse har paakaldt din majestæts hjælp gjennem et brev.» Herefter følger flere linjer, der dels er ulæselige, dels helt bortfaldet.

3dje kolonne: «. . . . . I denne vor ulykke er vi nødt til endnu en gang at tage vor tilflugt til din naadige beskyttelse. Vi bønfalder dig, sacratissime imperator, at komme os tilhjælp. Ligesom det i det foran citerede kapitel af den hadrianske lov er frataget, saa være det frataget procuratoren, endsige generalforpagteren, ret til ligeoverfor colonerne at forhøie naturalafgifterne eller pligtarbeidet baade for deres egen person og med forspand («partes agrarias aut operarum praebitionem iugorumve»), og lad det være, saaledes som det er bestemt i de breve fra procuratorerne, der findes i det keiserlige arkiv for det karthagiske distrikt, at vi ikke om aaret er pligtige til mere end to dages arbeide i pløie-, to i saa- og to i høsttiden, og lad der ingen tvil være herom, da det jo er indridset i

---

[1] Hermes 15, p. 385 og 478.

[2] Recherches. Paris 1885, p. 25.

[3] Mélanges d'histoire du droit. Paris 1886, p. 293.

bronce læsbart for alle vore naboer, i det for vort gods indtil den dag idag gjældende statut, og garanteret i de breve fra dine procuratorer, som vi ovenfor har nævnt. Kom os tilhjælp, og da vi stakkels bønder, som beskedent skaffer os vort husophold ved vore hænders arbeide, ikke kan maale os hos dine procuratorer med den gjennem kostbare gaver indflydelsesrige generalforpagter, som er dem bekjendt gjennem de vekselvis overtagne forpagtninger, saa føl medynk med os og vær saa naadig ved dit svar at forordne, at vi ikke skylder mere, end vi er pligtige til ifølge Hadrians lov og dine procuratorers breve, det er tre gange to arbeidsdage om aaret, saaledes at ved din majestæts velgjerning dine paa dine godser fødte og opdragne bønder («rustici tui vernulae et alumni saltuum tuorum») ikke mere forurettes af dem, der har forpagtet dine eiendomme.»

4de kolonne. «Imperator Cæsar M. Aurelius Commodus Antoninus Augustus Sarmaticus Germanicus maximus til Lurius Lucullus og de andre. Procuratorerne skal under overholdelse af min ordning og bestemmelse sørge for, at der ikke bliver mere end tre gange to arbeidsdage, og at der ikke uretfærdigen fordres noget af Eder mod godsets uforanderlige reglement («contra perpetuam formam»).» Derpaa følger oversendelsesskrivelser etc.

Den anden større indskrift blev fundet i 1892 ved Aïn Wassel. Den blev først offentliggjort af finderen dr. *Carton*[1], kort efter af *Cagnat*[2]; bedste tekst af *Mommsen* i Bruns' Fontes p. 382. Commentarer blandt andre af *Çarton*[3], *Mispoulet* og *Dareste*[4] samt af *A. Schulten*[5]. Denne indskrift, den thusdritanske eller «Ara legis Hadrianae» er desværre fuld af lakuner og blot stykkevis forstaaelig. Nærmest paa grundlag af Mommsens og Schultens tekst og forklaring lyder de forstaaelige stykker saaledes:

«Til held og lykke for imperator Cæsar L. Septimius Severus Pius Augustus . . . og Julia Domna Augusta, leirenes

[1] Revue archéolog. 19 (1892) p. 215.
[2] Revue archéolog. 20 p. 399.
[3] Revue archéol. 21 p. 22.
[4] Nouvelle revue hist. du droit français et étranger. 1892 p 117.
[5] Hermes 29 p. 204.

moder, har procuratoren Patroclus, keisernes frigivne, reist et alter og paa det indført nedenfornævnte lov. Afskrift af den hadrianske lov findes paa alteret. Procuratorernes forordning (sermo): I henhold til keiserens stadige omhu for menneskehedens vel bestemmes, at der for alle de markers vedkommende, hvor der hverken findes oljeplantager, frugttræer eller dyrkes korn, og som ligger i de i centurier opmaalte dele af saltus Blandianus og Udensis . . . og i de dele af saltus Lamianus og Domitianus, der er slaaet sammen med saltus Thusdritanus, og som ikke drives af generalforpagterne, tilkommer dem, som har occuperet dem, ret til at besidde og drive dem og lade dem gaa i arv til sin arving, saaledes som det er bestemt i den hadrianske lov om udyrket land og de marker, der i ti aar i rad har henligget udyrket.» Her følger nogle fragmentariske linjer, hvoraf fremgaar, at occupanterne skal svare en tredjedel af sin avling. «Af oliventræerne, som enhver af dyrkerne maatte have plantet, fordres der ingen afgift de første ti aar og af frugttræerne ikke de første syv aar, og der svares aldrig afgift af andre træfrugter (poma) end af de, der sælges af indehaveren. Den part tørre frugter (korn), som enhver skal svare, giver han i det løbende femaar («proximo quinquennio») til den, i hvis forpagtningstid han har occuperet jorden; men efter den tid indføres afgiften i godsets regnskabsbøger (rationibus).»

Foruden disse to større indskrifter er der fundet en hel del mindre og fragmenter af andre større, hvoraf de vigtigere vil blive nævnt efterhvert i det følgende. Omtrent alle disse indskrifter er fra det andet og tredje aarhundrede og skriver sig fra de store keiserlige og private godser i provinsen Africa og Numidien. Sammen med de talrige ruiner af byer og landsbyer vidner de om denne landsdels blomstrende forfatning i nævnte tid[1] og har, hvad der her er det vigtigste, uventet givet os et indblik i disse godsers drift og administration, samt de værdifuldeste oplysninger om den der bosiddende mængdes vilkaar.

Man vidste allerede tidligere, at der i Africa og tilliggende dele af Numidien fandtes store godser, og at mange af disse

[1] J. Toutain. Les cités romaines de la Tunesie. Paris 1896.

var samlet i keiserens eie. Efter Plinius den ældre eiede 6 mand halve provinsen Africa, da Nero dræbte dem og inddrog deres eiendomme[1], og Frontin siger, at keiseren besad «ikke lidet» i provinsen[2]. De nævnte indskrifter lærer os navnene paa en hel række keiserlige godser; især viser det sig, at den frugtbare Bagradasdal har været opfyldt af saadanne. Disse keiserlige besiddelser var distriktvis samlet i saakaldte tractus eller grupper, hver med sin overledelse[3].

Disse godser, der, som vi skal se, kunde være meget store, benævntes saltus og indtog som saadanne en egen retslig stilling. Ved saltus i teknisk betydning forstodes i keisertiden et gods, der ikke laa inden et municipium eller en koloni, altsaa inden en bykommunes territorium, men dannede et territorium eller en administrativ enhed for sig[4]. Saltus var oprindelig navnet paa udyrkede, skovbevokste steder[5]. Disse brugtes gjerne til græsgange, og der kunde af den grund bygges hytter til hyrderne; lidt efter lidt kunde jorden ryddes og huse bygges; men navnet blev dog siddende[6]. Paa grund af den oprindelige udyrkede tilstand kom saadanne

[1] Plinius, Historia naturalis 18, 35: «sex domini semissem Africam possidebant, cum interfecit eos Nero princeps».

[2] Frontin ed. Lachmann (Gromatici veteres) p. 53: «Caesar, qui in provincia non exiguum possidet».

[3] Angaaende disse godser og deres beliggenhed, administration og øvrige forholde handler udførlig A. Schulten i det allerede nævnte arbeide «Die römischen Grundherrschaften» af aar 1895.

[4] Frontin ed. Lachmann, p. 35: «Prima enim condicio possidendi haec est ac per Italiam, ubi nullus ager est tributarius sed aut colonicus aut municipalis aut alicuius castelli aut conciliabuli aut saltus privati.» Id. p. 46: «Nam inter respublicas non mediocriter eius modi controversia solet exerceri, quam frequenter coloniae habent cum coloniis aut municipiis aut saltibus Caesaris aut privatis.»

[5] Varro d. l. l. V 36: «Quos agros non colebant propter silvas aut id genus ubi pecus posset pasci saltus nominaverunt.»

[6] Festus sub v. saltus: «Saltus est ubi silvae et pastiones sunt, quarum causa casae quoque; si qua particula in eo saltu pastorum aut custodum causa aratur, ea res non peremit nomen saltus.» Ulpian. Dig. XIII 7, 25: «Puta saltum grandem pignori datum ab homine, qui vix luere potest nedum excolere, tu acceptum pignori excoluisti sic ut magni pretii faceres.»

strækninger ofte ved assignationen udenfor municipalgrænsen og de kommunale autoriteters jurisdiktion[1].

Provinsen Africa var særlig rig paa ekstraterritoriale godser. Dette kan delvis staa i forbindelse med forhold i karthagisk tid. Men hovedgrunden stikker vistnok i den ordning, Romerne traf, da de ordnede denne provins[2]. Kun 7 af de tidligere bykommuner blev bestaaende som civitates liberae et immunes; ellers opløste Romerne alle kommuner[3], saa de blot kom til at staa ligeoverfor private personer eller godseiere. Vistnok blev i løbet af keisertiden meget af provinsen ordnet som civitates; men en god del af de keiserlige og private saltus blev bevaret hele tiden nedigjennem. I det fjerde og femte aarhundreder finder man saaledes flere biskoper, der har sit navn efter saadanne saltus[4], saaledes en episcopus Burunitanus hos Victor Vitiensis[5]. Da hver kommune regelmæssig dannede et stift for sig, viser disse bispebenævnelser, at vedkommende saltus ikke var del af nogen bykommune, men stod for sig selv.

Om disse africanske saltus's størrelse og eiendommelige forhold taler allerede Frontin[6]: «Stridigheder om territorial-

---

[1] Siculus Flaccus ed. Lachmann Grom. v. pag. 164: «cum non potuerit universus ager in assignationem cadere propter aut asperitatem locorum aut praerupta montium, quamvis excederent fines lege datos, tamen quoniam vacabant, concessi sunt his, quorum finibus sumpti erant, nec tamen iuris dictio concessa est.»

[2] Weber, Agrargeschichte p. 185.

[3] Appian. Pun. 135: «ὅσαι δὲ πόλεις συμμεμαχήκεσαν τοῖς πολεμίοις ἐπιμόνως ἔδοξε καθελεῖν ἁπάσας.

[4] Mommsen, Hermes 15 p. 391. A. Schulten, Röm. Grundherrschaften p. 71.

[5] Persecutio Vandal. I 38.

[6] P. 53: «Inter res publicas et privatos non facile tales in Italia controversiae (de iure territorii) moventur, sed frequenter in provinciis, praecipue in Africa, ubi saltus non minores habent privati quam res publicae territoria; quin immo multis saltus longe maiores sunt territoriis; habent autem in saltibus privati non exiguum populum plebeium et vicos circa villam in modum municipiorum (saaledes med Mommsen, Lachmann læser mod haandskrifterne munitionum). Tum res publicae controversias de iure territorii solent movere, quod aut indicere munera dicant oportere in ea parte soli aut legere tironem ex vico aut vecturas aut copias devehendas indicere eis locis, quae loca res publicae adserere conantur. Eius

grænsen mellem kommunerne og private finder ikke saa let sted i Italien, men hyppig i provinserne, især i Africa, hvor privatmænd har saltus, der ikke er mindre end byernes territorier; ja mange har saltus, der er langt større end byterritorier; men paa disse saltus har privatfolk en ikke liden plebeierbefolkning og landsbyer rundt hovedgaarden lig byer. Da pleier byerne at begynde stridigheder om territorialgrænsen, idet de hævder, at de enten har ret til at kræve kommunale afgifter og byrder inden den del af grunden, eller til at udskrive rekruter fra landsbyen eller paalægge kjøring og transport i de distrikter, som de søger at lægge til sig. Men den slags stridigheder har de ikke blot med private, men endnu hyppigere med keiseren, som eier ikke lidet i provinsen.»

Det er om de nærmere forhold inden disse saltus i slutningen af det andet og begyndelsen af det tredje aarhundrede, indskrifterne oplyser os. Vi skal først holde os til de keiserlige saltus, som de fleste og betydeligste. Hver enkelt af disse styredes af en procurator, der gjerne var en keiserlig frigiven. Saadanne godsinspektører var Andronicus paa saltus Burunitanus, Patroclus paa saltus Thusdritanus, Provincialis paa saltus Massipianus (Corp. Inscr. L. VIII 587). Flere nærliggende saltus var, som ovenfor nævnt, slaaet sammen til en tractus under en overordnet procurator, gjerne af ridderrang[1].

Keiseren drev imidlertid ikke vedkommende saltus selv gjennem sin procurator. Den blev bortforpagtet til en conductor agrorum fiscalium eller generalforpagter. Paa den tid, colonerne paa saltus Burunitanus indleverede sin klage over sin procurator og vedkommende conductor, var en vis Allius Maximus conductor; man ser, at det var en mand fra de høiere lag i samfundet, som stod paa en god fod med de keiserlige procuratorer. Conductorerne forpagtede godset paa et vist aaremaal; man hører, at der med visse aars mellemrum skede ny bortforpagtning, og da vekslede vistnok con-

---

modi lites non tantum cum privatis hominibus habent, sed plerumque cum Caesare, qui in provincia non exiguum possidet.»

[1] Mommsen, Hermes 15 p. 398. Hirschfeld, Untersuchungen auf dem Gebiete der röm. Verwaltungsgesch. I p. 41. Marquardt, Röm. Staatsverwaltung II² p. 257.

ductor efter almindelig romersk skik[1]. Dette maa tænkes saaledes, at inden samme tractus overtog de der værende conductores snart den ene snart den anden saltus[2]. Forpagtningstiden var vel fem aar, som vanlig fra censor-forpagtningernes tid; herpaa gaar efter min opfatning det i den thusdritanske indskrift nævnte quinquennium, i modsætning til Cartons (Revue arch. 21 p. 26) og Schultens (Hermes 29 p. 224) opfatning af stedet, hvorom mere senere; Schultens slutning af dette sted, at forpagtningen maatte finde sted paa længere tid end 5 aar, slaar saaledes ikke til. I den thusdritanske indskrift, der jo egentlig angaar fem saltus eller dele deraf, nemlig saltus Thusdritanus, Blandianus, Udensis, Lamianus og Domitianus, tales om conductoribus, d. v. s. de enkelte saltus's conductores. I fragmenterne af en større indskrift fra Gasr Mezuar[3] ikke langt fra Suk el-Khmis, hvor den burunitanske indskrift fandtes, og i sit indhold meget lig den sidste, nævnes en C. Seius og en Caecilius Martialis, der vistnok ogsaa var conductores, hver vistnok for sin af to sammenslagne saltus[4].

---

[1] Commodus's dekret III 22: «procuratores, quibus notus est Allius per vices successionis per conditionem conductionis.» Cnf. Mommsen, Hermes 15 p. 412.

[2] Schulten. Röm. Grundher. p. 360 hævder, at udtrykket «per vices successionis» i Commodus's dekret gaar paa, at samme conductor overtog forpagtningen gang paa gang. Men dette er vel neppe rigtigt. Procuratoren i tractus Carthaginiensis, hvorunder saltus Burunitanus hørte, kjendte Allius Maximus gjennem hans vekslende forpagtninger snart af det ene og snart af det andet gods inden vedkommendes tractus. At stedet er at forstaa saaledes fremgaar foruden af selve udtrykket ogsaa af samme indskrifts II 1—2, hvor colonerne siger, at vedkommende procurator har øvet uret ikke blot i forbund med Allius Maximus men med omtrent alle conductores, hvilket vel maa betyde alle tidligere conductores af saltus Burunitanus.

[3] Corp. Inscr. L. VIII Suppl. I 14428.

[4] Dette forhold, at der her nævnes to mænd, der ikke godt kan have været andet end conductores, synes at tale mod Schultens opfatning Hermes 29 p. 205, at ogsaa denne indskrift er fra saltus Burunitanus, der da maa have været meget stor. Denne min antagelse støttes videre af, at vi fra Commodus's dekret fra aarene 180—183 ved, at Allius Maximus var forpagter for hele saltus Burunitanus; da nu den anden indskrift er samtidig, fra aaret 181, saa kan de to indskrifter neppe angaa samme saltus, nemlig Burunitanus, der alligevel bliver stor nok. Man har nemlig

Hvad driftsmaaden angaar, saa ser vi, at godset var delt i to dele, en del der dreves direkte af conductor, og en del der var udstykket i smaabrug, der var paa de saakaldte coloners hænder. At ikke hele godset var udstykket mellem smaabrugere, saa conductor blot forpagtede deres afgifter, fremgaar tydelig af indskrifterne. Indskriften fra saltus Burunitanus[1] ligesom indskriften fra Gasr Mezuar[2] viser, at vedkommende smaabrugere maatte yde godsets conductor pligtarbeide, paa det første sted 6, paa det andet 12 dage om aaret[3]. Saadant pligtarbeide forudsætter selvfølgelig, at conductor drev et stykke af godset selv. Det samme fremgaar af et udtryk i den thusdritanske indskrift; her tales om at de dele af godset, der ikke dreves af conductor[4], kunde occuperes af smaabrugere.

Man tør vistnok gaa ud fra, at conductor selv drev den del af godset, der laa nærmest omkring hovedgaarden, Frontins villa. De mere afsides liggende dele var bortsat til smaabrugerne, der ialfald for de større eiendommes vedkommende boede landsbyvis, i vici eller i castella, forsaavidt landsbyerne, som hyppig var tilfældet, var befæstede. Det var ved hjælp af smaabrugernes pligtarbeide, at conductor drev sine marker. Han havde derfor interesse af at øge pligtarbeidet, saaledes som vi ser tilfældet var paa saltus Burunitanus; desto mere land kunde han faa dyrket. De brugte udtryk lægger det nærmest at antage, at vedkommende pligtarbeide, som regel ialfald, blev anvendt paa godset i almindelighed, og ikke saaledes, at hver bruger havde sin bestemte lod af hovedgaarden at dyrke; dette sidste antager nemlig Max Weber i overens-

---

en indskrift funden ved Ain Zaga (Corp. I. L. VIII 14451) og vistnok endnu en fra Wed Zerga (C. I. L. VIII 10567) der viser denne saltus's store udstrækning.

[1] III 12: «non amplius annuas quam binas aratorias binas sartorias binas messorias operas debeamus.»

[2] C. I. L. VIII Suppl. I fragment I 11: «aratorias (operas) IIII sartorias IIII messicias IIII.

[3] Forskjellen i pligtarbeidsdagenes tal i disse to indskrifter tyder ogsaa paa, at de angaar to forskjellige saltus. Cnf. pag. 18 note 4.

[4] II 7; her læses med Schulten og efter ham Mommsen «nec a conductoribus exercentur.»

stemmelse med visse middelalderske forhold[1]. Havde dette været tilfældet, vilde det vistnok have staaet, at hver bruger eller colonus havde en saa eller saa stor lod at dyrke, ikke at han skulde yde saa eller saa mange dages pligtarbeide. Ved siden af pligtarbeidet trængtes selvfølgelig endel andre, faste arbeidere. Disse var da vel som regel slaver under en actor eller vilicus. At der paa de africanske saltus fandtes saadanne slaver fremgaar ogsaa af indskrifterne, f. eks. C. I. L. VIII 5383, 5384, 6976, 10891. Vi ser saaledes allerede forhold, der ligner de middelalderske dominicum og manses.

Det gjælder nu nærmere at bestemme de inden disse keiserlige saltus levende smaabrugeres vilkaar og stilling. Først bliver at undersøge, hvilke benævnelser der findes anvendt for at betegne denne stand. En almindelig benævnelse er plebs eller populus plebeius, der paa engang betegner, at standen bestod af frie mænd, og at den, socialt seet, hørte med til de lavere lag inden de fries samfund. Vi har allerede seet, hvorledes Frontin (p. 53) bruger udtrykket populum plebeium om arbeiderne paa de store godser. En indskrift fra Sriu fra Sept. Severus's tid taler om populus (C. I. L. VIII 14384). I sin biografi af Gordian bruger Capitolinus ordet plebs[2]. I en indskrift fra Marc Aurels tid findes plebs fundi[3]. Ogsaa i senere love gaar udtrykket plebs igjen (Cod. Th. XI 1, 26); Diokletian taler om plebs rustica (Cod. Just. XI 55, 1). Ved siden af plebs bruges rusticus. I Commodus's dekret kalder brugerne sig afvekslende coloni og rustici[4]. De samme benævnelser bruger endnu Gregor den store om hverandre, naar han taler om brugerne paa den romerske kirkes godser paa Sicilien (Gregor Ep. I 44, IV 26). Endnu en benævnelse er populares (C. I. L. VIII 8828).

---

[1] M. Weber, Agrargesch. p. 246 slutter sig til Mommsen (Hermes 15 p. 390), der i de i Commodus's dekret III 9 omtalte partes agrarias, som colonerne skulde svare, ser ikke en afgift in natura, men den del af hovedgaarden, som hver colon skulde dyrke. Dette punkt skal nedenfor nærmere blive behandlet.

[2] Capit. Gordian 7: «Apud plebem in agro suo concionabundus est locutus.»

[3] Revue arch. 21 (1893) p. 390; indskrift fra Henchir Salah.

[4] III 20: «homines rustici tenues manuum nostrarum operis victum tolerantes.» III 29: «rustici tui vernulae et alumni saltuum tuorum.»

Den i de africanske indskrifter hyppigst forekommende og egentlig tekniske benævnelse er colonus. Vi har allerede hørt, hvorledes brugerne paa saltus Burunitanus afvekslende kalder sig rustici og coloni (III 7). Der nævnes coloner paa saltus Massipianus baade paa Marc Aurels (C. I. L. VIII 587) og Sept. Severus's (C. I. L. VIII 588) tid, paa saltus Horreorum (C. I. L. VIII 8425 og 8426), foruden paa en række andre godser[1]. Benævnelsen colonus for saadanne frie smaabrugere paa de keiserlige godser i det andet og tredje aarhundrede er forøvrigt kjendt fra juristerne[2].

Med hensyn til colonernes stand fremgaar deres frie stilling tydelig nok af det allerede udviklede. Blandt colonerne paa saltus Burunitanus var flere endog romerske borgere[3]. Indskrifterne har desuden bevaret os en række latinske navne for coloner paa de africanske saltus.

Hver enkelt colon havde sit eget brug, hvoraf han mod visse afgifter nød udbyttet. At colonerne ikke drev jorden i fællesskab, men hver havde sit stykke, fremgaar med særlig tydelighed af den thusdritanske indskrift; her er tale om colonens ager[4], ligesom der under henvisning til lex Hadriana sikres den enkelte colon besiddelse- og arveret til den jord, han maatte opdyrke[5]. De boede dels, som allerede fortalt, landsbyvis, dels i mere spredt liggende casae.

Colonen havde at svare afgifter af sin jord. Først og fremst maatte han ud med en vis quotadel af den gjorte høst. Denne afgift kaldes i den thusdritanske indskrift «partes fructuum» (II 31). I samme indskrift (III 14) findes udtrykket «partes aridas fructuum» istedenfor «partes aridorum fructuum»; dette viser, at man i daglig tale brugte benæv-

---

[1] Revue arch. 25 (1894) p. 395, indskrifter fra to forskjellige godser. Revue arch. 24, p. 411. C. I. L. VIII 8812, 8777, 8701, 8702.

[2] Callistratus Dig. L 6, 6: «Coloni Caesaris a muneribus liberantur, ut idoneores praediis fiscalibus habeantur.» Papirius Justus Dig. L 1, 38, 1. «Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt colonos praediorum fisci muneribus fungi sine damno fisci oportere.»

[3] II 15: «nonnullos cives etiam Romanos.»

[4] III 17: «in cuius conductione agrum occupaverit.»

[5] II 8: «isque qui occupaverint possidendi ac fruendi heredique suo relinquendi id ius datur quod est lege Hadriana comprehensum.»

nelsen partes[1], og specielt om afgiften af tørre varer partes aridae og af vin og olje kanske partes liquidae[2]. Partes aridorum fructuum omtales ogsaa i indskriften fra Gasr Mezuar efter Schultens meget sandsynlige konjektur[3]. Paa samme maade er de i Commodus's dekret nævnte partes agrarias[4] at forstaa; de betegner det samme som partes fructuum og agraticum, der forekommer i en forordning af keiserne Valentinian og Valens (Cod. Th. VII 20, 11). Mommsen (Hermes 15 p. 402) forklarer partes agrarias som «Ackerfrohnden» og Max Weber (Agrargesch. p. 247) som colonernes pligtarbeide paa «Herrnland»; men denne fortolkning, der i og for sig kun passer daarlig til teksten[5], maa i hvert fald opgives efter fundet af den thusdritanske indskrift.

Størrelsen af den quotadel, der skulde svares, nævnes kun i den thusdritanske indskrift. Her skulde colonen svare en tredjedel af avlingen[6], dog saaledes, at der ikke svaredes noget af oliventræerne de første ti aar efter plantningen og intet af almindelige frugttrær i de syv første aar og efter den tid kun af den frugt, der blev solgt; ikke af den brugeren selv benyttede til sig og sit hus[7]. Dette kan synes en noksaa stor afgift; afgiften af den romerske ager publicus, der var occuperet, var $^1/_{10}$ af korn og $^1/_5$ af frugt (Appian Bel. civ. I 17). Men colonus partiarius havde gjerne at svare halvparten af bruttoudbyttet. Afgiften var vistnok heller ikke lige stor overalt. Ved siden af denne hovedafgift nævnes

---

[1] Cnf. Plinius Ep. IX 37: «Non nummo sed partibus locem.»

[2] Formula Wisigoth. 37: «Spondeo me annis singulis secundum priscam consuetudinem de fruges aridas et liquidas atque universa animalia vel pomaria.»

[3] C. I. L. VIII 14428 fragm. I 12: «. . . arido]rum fructuum.» Cnf. Hermes 29 p. 204.

[4] III 5: «Ut kapite legis Hadrianae, quod supra scriptum est, ademptum est, ademptum sit ius etiam procuratoribus, nedum conductori adversus colonos ampliandi partes agrarias aut operarum praebitionem iugorumve.»

[5] Esmein, Mélanges p. 302. Fustel de Coulanges, Recherches p. 40. Schulten, Hermes 29 p. 223.

[6] III 3: «tertias partes . . . . dabit.»

[7] III 11: «nec alia poma in divisione umquam cadent, quam quae venibunt a possessoribus.»

i indskriften fra Gasr Mezuar en anden afgift paa 1 %[1]. Ogsaa i en indskrift fra Henchir Sidi-Ben Hamida nævnes en saadan afgift (Revue arch. 24 (1894) p. 411). Men begge disse indskrifter er for fragmentariske til, at man tør slutte noget om disse afgifters natur. At de senere coloners afgifter ofte svaredes in natura, kjendte man til fra lovtekste[2].

Ved siden af disse afgifter stod det colonerne paahvilende pligtarbeide. Her giver indskrifterne os nye og særdeles værdifulde oplysninger paa et omraade, der før var saa omtrent ukjendt; dette gjælder ikke blot det mere specielle tilfælde, driften paa de keiserlige godser, men colonatet i sin almindelighed. Man har hidtil vidst omtrent intet om pligtarbeide fra colonernes side, saa Savigny (Verm. Schr. 2 p. 37) har kunnet udtale: «Davon dass sie (die Colonen) Dienste auf dem herrschaftlichen Gut geleistet hätten, findet sich keine Erwähnung.» Det bedre indblik, man nu faar i dette forhold, bygger atter en bro over fra colonatet og dermed beslegtede forhold til det middelalderske servage og livegenskab med dets sterkt udprægede tendens til pligtarbeide.

Ganske uden hentydning til saadant pligtarbeide er dog den tidligere kjendte litteratur ikke; men disse hentydninger har man hidtil ikke rigtig kunnet forstaa. Udtrykket operae i betydning af colonernes dagsverk paa hovedgaarden findes i en forordning af keiser Valentinian, aar 371[3]. Forstaaelig bliver nu ogsaa en lovtekst, som Mommsen (Hermes 15 p. 406) henfører hid[4]; her er tale om, at conductor skal overlevere

---

[1] C. I. L. VIII 14428: «frumenti de commune re m. C. modios singulos modios praestare.» Cnf. Schulten, Hermes 29 p. 205.

[2] Valentinian og andre Cod. Just. XI 48, 5: «Domini praediorum id quod terra praestat accipiant, pecuniam non requirant, quam rustici optare non audent, nisi consuetudo praedii hoc exigat.» Cod. Just. XI 48, 20, 2: «Sin autem reditus non in auro sed in speciebus inferuntur, vel in totum vel ex parte.» Med specielt hensyn paa Africa forordner Konstantin Cod. Th. XI 16, 1: «Patrimoniales fundos extraordinariis oneribus . . . fatigari non convenit, cum eosdem et auri speciem et frumenti plurimum modum constet persolvere.»

[3] Cod. Just. XI 53, 1: Her tales om dem, der tager mod flygtende coloner: «maneat eos poena . . . tam in redhibitione operarum et damni, quod locis quae deseruerant factum est, quam multae cuius modum in auctoritate iudicis collocamus.»

[4] Cod. Th. V 14, 4 = Cod. J. XI 66, 2: «Certum habeant, quod

et gods «cum ea dote vel forma, cui nunc habeatur obnoxia»; forma er regulativet for godset, lig den forma perpetua, der omtales for saltus Burunitanus (III 17), hvorpaa colonernes pligter og afgifter var fastslaaet; dos er den conductor tilkommende ret til pligtarbeide fra colonernes side. Man har en forordning af Konstantin[1] af aar 328, der forbyder at kræve ekstraordinært pligtarbeide af colonerne i saa- og høstetiden; dette forudsætter, at der fandtes ordinært pligtarbeide i disse tider, og det bliver ikke forbudt.

Med hensyn til pligtarbeidets størrelse ser man, at der for colonerne paa saltus Burunitanus var 6 dage om aaret, to i pløie-, to i saa- og to i høsttiden[2]. Colonerne var ikke blot pligtige til personligt arbeide «operarum praebitionem»; thi operae er det samme som dagsverk[3]; de havde at møde frem med et spand; det er «iugorum praebitionem». Indskriften fra Gasr Mezuar viser, at colonerne paa det eller de her omhandlede saltus svarede 12 dagsarbeide, 4 i hver af de nævnte tre terminer[4]. Dette viser, at arbeidspligten kunde være noksaa forskjellig.

Men ved siden af dette faste, regelmæssige pligtarbeide fandtes der ogsaa mere extraordinært saadant. Dette fremgaar af en række indskrifter. Paa saltus Massipianus maatte colonerne paa egen bekostning bygge op de forfaldne bygninger paa hovedgaarden og to porte, alt paa ordre af den keiserlige procurator[5]. De samme coloner bygger paa samme

cum unaquaque villa cum ea dote vel forma, cui nunc habetur obnoxia ad novi domini iura migraverit.» Angaaende dote og ikke onere cnf. Mommsen, Hermes 15 p. 405 note 4.

[1] Cod. Ju. XI 48, 1: «Nunquam sationibus vel colligendis frugibus insistens agricola ad extraordinaria onera detrahatur, cum providentiae sit opportuno tempore his necessitatibus satisfacere.»

[2] III 7: «. . . ademptum sit procuratoribus, nedum conductori, adversus colonos ampliandi partes agrarias aut operarum praebitionem iugorumve.» III 12: «non amplius annuas quam binas aratorias, binas sartorias, binas messorias operas debeamus.» III 27: «ter binas operas.» IV 5: «Procuratores . . . ne plus quam ter binas operas curabunt.»

[3] Paulus Dig. XXXXVIII 1, 1: «Operae sunt diurnum officium» om frigivnes pligtarbeide.

[4] C. I. L. VIII 14428 fragm. I 11: «aratorias IIII, sartorias IIII, messicarias IIII.»

[5] C. I. L. VIII 587: «Pro salute imperatoris Caesaris M. Aureli

maade en porticus til ære for keiser Septimius Severus (C. I. L. VIII 588). Paa castellum Cellense[1] bygger under Gordian (243) colonerne castellets mure. Det samme gjør et par aar i forveien (234) colonerne paa castellum Dianense[2]. Samme keiser Aleksander Severus lader sine coloner bygge op murene paa Sarteitanernes paganicum eller raadhus[3]. Ogsaa til bygning eller vedligeholdelse af helligdomme, der maatte findes paa vedkommende saltus, krævedes pligtarbeide af colonerne. Vi ser saaledes et sted — uvist hvilket — at colonerne bygger et tempel til Ceres[4]. Det var vel ikke heller sikkert, at frivilligheden altid var saa stor, naar det gjaldt at reise de mange altere til keisernes ære rundt om paa godserne[5].

Angaaende dette pligtarbeides oprindelse har man henvist til de i 70aarene fundne fragmenter af lex coloniae Genetivae fra aar 44 f. Kr. Det fremgaar nemlig af disse, at man i de romerske colonier og municipier i ikke ringe udstrækning fordrede pligtarbeide af kommunens borgere[6], noget der vistnok i tidligere dage fandt sted ogsaa i Rom. I colonia Genetiva, hvis af Cæsar givne lex vistnok var i overensstemmelse med

Antonini Augusti liberorumque eius coloni saltus Massipiani aedificia vetustate conlapsa sua pecunia restituerunt, item arcuus duos suo aere fecerunt iubente Provinciale Augusti liberto procuratore eodemque dedicante.»

[1] C. I. L. VIII 8777: «Pro salute et incolumitate domini nostri . . . Ant. Gordiani . . . murus constitutus a solo a colonis eius Castelli Cellensis.»

[2] C. I. L. VIII 8701: «Caesar M. Aurelius Severus Alexander muros castelli Dianensis exstruxit per colonos eiusdem Kastelli.»

[3] C. I. L. VIII 8828: «Severus Alexander muros pagacinensis Serteitanis per populares suos fecit curante Sal. Semp. Victore procuratore suo instantibus Helvio decurione . . . et Cl. Capitone principe.» Muri pagacinenses er (cnf. Schulten, Rhein. Museum 1895 p. 512) murene til paganensernes paganicum; cnf. C. I. L. VIII Suppl. I 16368.

[4] Revue arch. 21 (1893) p. 395 funden ved Henchir Salah: «Pro salute imperatorum Augustorum M. Aurelli Antonini Armeniaci liberorumque eius L. Aurelli Veri Armeniaci plebs fundi . . . maceriam domus Cererum sua pecunia fecit idemque dedicavit magistro P. Statilio Silvano.»

[5] C. I. L. VIII 8425, 8426, 8702. Revue arch. 25 (1895) p. 395.

[6] Bruns Fontes[6] p. 132 cap. 98: «Quamcumque munitionem decuriones huiusce coloniae decreverint, si maior pars decurionum atfuerit, cum ea res consuletur, eam munitionem fieri liceto, dum ne amplius in annos singulos inque homines singulos puberes operas quinas et in iumenta plaustraria iuga singula operas ternas decernant.»

de fleste andre kommuners, kunde byraadet kræve 5 dages pligtarbeide per aar af hver voksen borger, foruden fremmøde med forspand i 3 dage; dette arbeide gik til vedligeholdelse af mure etc. Til dette pligtarbeide, som borgerne skyldte sin kommune, sigter ogsaa Frontin[1], naar han taler om, at kommunerne ofte laa i strid med de ekstraterritoriale saltus og søgte at drage disse ind under sig; en af de rettigheder de søgte at vinde var at kunne paalægge vedkommende saltus's coloner pligtarbeide ligeoverfor kommunen ved transporter og lignende. Det var saaledes i det offentliges interesse, at kommunerne krævede pligtarbeide af borgerne.

I analogi med disse forhold inden kommunerne forklarer Mommsen (Hermes 15 p. 407) colonernes pligtarbeide paa de keiserlige saltus: «Die burunitanischen Pächter gehörten zu keiner Stadtgemeinde; also leisteten sie analogen Dienst ihrem Gutsherrn.» Det samme gjør Esmein (Mélanges p. 316): «Un premier signe relevateur c'est la corvée, qui partout et toujours est imposé par autorité publique ou associé au servage.» Det er vel heller ikke tvil om, at vedkommende saltus's kommunale karakter har været medvirkende aarsag til pligtarbeidets udvikling inden dens grænser ligesom til colonatets udvikling i sin almindelighed. De nævnte befæstningsverker, templer, flere økonomibygninger etc. var «publicis usibus», d. v. s. stod til hele godsbefolkningens disposition, som indskriften fra Gasr Mezuar udtrykker sig[2]. Men det er dog tvilsomt, om Esmeins paastaand lader sig opretholde i sin hele almindelighed. I Norge har man f. eks. en meget udbredt form af pligtarbeide, nemlig hos husmændene, der neppe kan siges hverken at have sin oprindelse i noget arbeide til det offentlige eller at bunde i gammel trældom. I Africa synes pligtarbeidet at have eksisteret ogsaa paa de private saltus. Naar f. eks. Numidius actor opførte taarne til godsets forsvar[3],

---

[1] Frontin p. 53: «Tum res publicae controversias de iure territorii solent movere, quod aut indicere munera dicant oportere in ea parte soli aut licere tironem ex vico aut vecturas aut copias devehendas indicere eis locis, quae loca res publicae adserere conantur.»

[2] C. I. L. VIII 14428 frag I 12: « . . tabernae publicis usibus.»

[3] C. I. L. VIII 8209: In his praediis Caeciliae Maximae C. f. turres salutem saltus eiusdem dominae meae constituit Numidius servus actor.»

skede vel dette paa samme maade, som naar procuratoren foretog noget lignende paa keiserlige saltus; ogsaa paa private saltus reistes altere[1] etc. Nu kan man sige, at disse store private saltus ogsaa havde en kommunelignende karakter, ogsaa de laa udenfor byterritorierne, ogsaa der var saaledes pligtarbeidet paa en maade en slags offentlig institution. Men man har indicier, der peger hen paa, at pligtarbeide heller ikke har været ukjendt i ældre tid paa almindelige private eiendomme i Italien eller nærmest omliggende romerske lande. Et sted hos Columella[2] peger i den retning. Det fortælles her, at man mange steder dyrkede panicum og milium, hvormed colonerne holdtes med kosten. Dette forudsætter, at colonerne til sine tider arbeidede paa de af herren direkte drevne dele af eiendommen; thi naar colonerne arbeidede for sig selv, holdt de sig naturligvis selv med kosten; og dette arbeide maa have været ikke saa lidet og forholdsvis let at beregne, siden man forberedte sig specielt med dette kosthold for øie. Dette peger unegtelig paa, at vi her staar ligeoverfor et slags pligtarbeide til visse tider af aaret. Der er ogsaa et andet sted, hvor Columella berører dette forhold[3]. Columella opfordrer her godseierne til ikke at være stridige og holde for meget paa sin ret ligeoverfor colonerne, f. eks. naar det gjælder betalingsterminerne, tilveiebringelsen af ved og lignende ydelser, der ofte kan bringe colonerne uforholdsmæssig stort bryderi. Ved «lignis» maa vel forstaaes fælding af træer, hugning og fremkjørsel af veden. Dette bliver saaledes et slags pligtarbeide, da det selvfølgelig var i godseierens skov, at hugningen maa tænkes at have fundet sted[4].

---

[1] Revue arch. 26 (1895) p. 278 fra Bir Tersas.

[2] II 9, 17: «Inter frumenta etiam panicum et milium ponenda sunt . . . nam multis regionibus cibariis eorum coloni sustinentur.»

[3] Columella I 7, 2: «Sed nec dominus in unaquaque re cum colonum obligaverit tenax esse iuris sui debet, sicut in diebus pecuniarum, ut lignis et ceteris parvis accessionibus exigendis, quarum cura maiorem molestiam quam impensam rusticis affert.»

[4] M. Weber, Agrargesch. p. 244 finder colonernes pligtarbeide omtalt ogsaa et andet sted hos Columella, nemlig I 7, 1: «Comiter agat (dominus) cum colonis facilemque se praebeat; avarius opus exigat quam pensiones, quoniam et minus offendit et tamen in universum magis prodest.» Weber ser i det her nævnte opus colonens arbeide paa herrens mark; men

Hvilket var nu disse coloners retslige forhold til den jord, de brugte? Virkelige forpagtere var de ikke; thi da maatte de have en kontrakt. En forpagtning var nemlig efter romersk ret en kontrakt; til grund for hver locatio og conductio laa en lex locationis og conductionis; i denne maatte der være stipuleret en fast afgift[1], der af juristerne altid omtales som en pengeafgift[2]. Havde colonerne paa saltus Burunitanus havt kontrakt, havde de ikke havt nødig at gaa den administrative vei og klage til keiseren; de havde kun behøvet for domstolen at kræve sin ret. Naar colonerne ikke paaberaaber sig sin kontrakt, men henviser til lex Hadriana, til procuratorernes breve, til forma perpetua og udtaler, at conductors og procuratorernes fremgangsmaade ligeoverfor dem stred ikke mod ius, men mod fas[3], saa kom det deraf, at de ingen kontrakt havde og følgelig ingen privatretslig beskyttelse; de kunde ikke indklage sin sag for domstolene. Colonerne paa disse godser gaar ind under kategorien «colonus partiarius». Dette fremgaar af, at de svarede en quotadel af bruttoudbyttet, altsaa ingen fast afgift og ingen afgift stipuleret i penge; herunder kan ogsaa merkes udtrykket divisio i den thusdritanske indskrift[4]; divisio bruges netop om den mellem grundeieren og colonus partiarius foretagne deling af produkterne[5]. Men nu var det karakteristisk for disse coloni partiarii, at de ikke var forpagtere i lovens forstand; de havde ingen kontrakt; deres forhold var ikke et juridisk beskyttet; lovene og juristerne befatter sig overhovedet ikke med dem, de nævnes kun et sted og der for udtrykkelig at undtages fra kategorien virkelige forpagtere[6].

---

sammenhængen viser, at der her ikke kan menes andet end colonens arbeide paa hans egen jord.

[1] Gaius Inst. III 142: «Locatio et conductio, nisi merces certa statuta sit, non videtur contrahi.» Gaius Dig. XIX 2, 25: «Si merces promissa sit generaliter, locatio et conductio non contrahi videtur.»

[2] Cnf. Fustel de Coulanges Rech. p. 12.

[3] III 3: «cum omnibus fere conductoribus contra fas atque in perniciem rationum tuarum sine modo exercent.»

[4] III 12: «nec alia poma in divisione umquam cadent quam quae venibunt a possessoribus.»

[5] Schulten, Hermes 29 p. 223.

[6] Gaius Dig. XIX 2, 25, 6: «Apparet autem de eo nos colono

Forholdet mellem en colonus partiarius og grundeieren er et privat arrangement, der ligger udenfor loven; paa de keiserlige saltus ordnedes det ad administrativ vei. Occupanterne paa saltus Thusdritanus og de dermed forbundne saltus sikres ius possidendi, en ret en virkelig forpagter med kontrakt ikke kunde have[1]. Det er den paa godset opslaaede forma perpetua, der indeholder de for vedkommende coloner gjældende betingelser. Denne forma nævnes, foruden i Commodus's dekret, i sin almindelighed i en lov af Valentinian I[2]. Den thusdritanske indskrift er vel nærmest selv en saadan forma; det samme gjælder den lex, der bestemmer vilkaarene paa det gods, der omhandles i indskriften fra Henchir Sidi-Ben-Hamida[3]; en for alle et gods's coloner gjældende lex nævnes ogsaa af Ulpian[4]. Denne forma indeholder det samme, der ellers kaldes consuetudo praedii, som nævnes i senere tider som afgjørende for colonernes pligter og vilkaar, saaledes i tre forordninger fra Valentinians tid (aar 366 og 367)[5] samt af Justinian[6]. Consuetudo praedii beholdt sin betydning helt ned i middelalderen[7].

---

dicere, qui ad pecuniam numeratam conduxit: alioquin partiarius colonus quasi societatis iure et damnum et lucrum cum domino fundi partitur.»

[1] Mispoulet, Nouvelle revue historique du droit français et étranger, XVI (1892) p. 123.

[2] Cod. Th. V 14, 4: «. . . cum ea dote vel forma, cui nunc habetur (villa) obnoxia.»

[3] Revue arch. 24 (1894) p. 411: «ex hac lege dari debitam . . . . . qui ex hac lege constitutus est . . . ex hac lege dari. fieri, praestari.»

[4] Dig. XIX 2, 9, 3: «Si colonis praediorum lege locationis, ut innocentem ignem habeant, denuntiatum est.»

[5] Cod. J. XI 48, 5: «Domini praediorum id quod terra praestat accipiant, pecuniam non requirant, quam rustici optare non audent, nisi consuetudo praedii hoc exigat.» Cod. Th. X 1, 11: «. . . reditus domui nostrae debitos quotannis iuxta consuetudinem arcariis tradunt (coloni).» Cod. J. XI 68, 5: «. . . cum adversus consuetudinem memoratis onera dicantur inferri.»

[6] Cod. J. XI 48, 23, 2: «ipse provinciae moderator providet . . . veterem consuetudinem in reditibus praestandis eis (colonis) observare.» Cod. J. XI 50, 1: «plus quam ante consueverat.» C. J. XI 48, 20, 1: «per solita tempora.»

[7] Formul. Wisigot. 37: «Spondeo me annis singulis secundum priscam consuetudinem.»

Denne forma, lex eller consuetudo var en gang for alle givet af godsets eier; alle, som slog sig ned paa godset som coloner, gik derved ind paa de der givne betingelser, anerkjendte alle der nævnte bestemmelser som bindende for sig. Samtidig var paa den anden side formaens bestemmelser bindende for godseieren og hans repræsentanter. Colonerne paa saltus Burunitanus klager over, at conductor og procuratorerne øgede deres afgifter udover formaen og den til grund for denne liggende lex Hadriana[1]. Commodus fastslaar, at intet maa fordres af dem udover formaens bestemmelser[2]; disse er bindende for begge parter. I det senere, det lovfæstede colonats tid, var et brud paa forma eller consuetudo fra eierens side det eneste tilfælde, da colonen havde ret til at føre klage og indstævne herren for retten; dette forordner allerede Konstantin[3], og det indskjærpes af senere keisere[4].

Paa de africanske keiserlige saltus synes den for hver saltus gjældende forma at være givet af de keiserlige procuratorer, det vil sige af det enkelte gods's procurator i forening med den overordnede procurator for vedkommende distrikt eller tractus. Naar colonerne paa saltus Burunitanus klager over brud paa formaen, saa henviser de foruden til formaen selv, der fandtes offentliggjort paa godset, indridset i bronce, ogsaa til vedkommende procuratorers breve, der fandtes i arkivet i Karthago[5]; formaen er vel nærmest at

---

[1] III 5: «Ut kapite legis Hadrianae, quod suprascriptum est ademptum est, ademptum sit ius etiam procuratoribus nedum conductori adversus colonos ampliandi partes agrarias aut operarum praebitionem iugorumve.»

[2] IV 8: «ne quit per iniuriam contra perpetuam formam a vobis exigatur.»

[3] Cod. J. XI 50, 1: «Quisquis colonus plus a domino exigitur, quam ante consueverat et quam in anterioribus temporibus exactus est, adeat iudicem.»

[4] Arcadius og Honorius C. J. XI 50, 2, 4: «Sed ut in causis civilibus huiusmodi hominum generi (colonis) adversus dominos vel patronos et aditum intercludimus et vocem negamus exceptis superexactionibus, in quibus retro principes facultatem eis super hoc interpellandi praebuerunt.»

[5] III 10: «ut se habent littere procuratorum, quae sunt in tabulario tuo tractus Karthaginiensis, non amplius annuas quam binas aratorias, binas sartorias, binas messorias operas debeamus itque sine ulla controversia sit, utpote cum in aere inciso et ab omnibus omnino undique versum

opfatte som en kopi af vedkommende originaldokumenter. Paa samme maade er den thusdritanske indskrift at opfatte; den udgiver sig for at være en sermo procuratorum (I 9) og indeholder under henvisning til et kapitel af lex Hadriana de nærmere bestemmelser, der skulde gjælde for det af 5 saltus bestaaende godskompleks.

Selvfølgelig havde procuratorerne ved ordningen af en saadan forma at holde sig til givne keiserlige bestemmelser og til almindelig praksis, saaledes som Commodus udtrykkelig antyder i sit svar til de burunitanske coloner[1]. For de keiserlige domæner i Africa sees Hadrian at have udstedt en egen lov, lex Hadriana. Denne, der enten har gjældt alle derværende saltus eller muligens blot dem, der laa inden tractus Carthaginiensis, kjender vi kun fra den thusdritanske indskrift og fra Commodus's dekret. Desværre citeres blot et par kapitler af denne lov, der maa have været et større reglement delt i capitler. Loven indeholdt vel mere almindelige bestemmelser, hvis anvendelse paa de enkelte saltus blev overladt til procuratorerne. I Commodus's dekret nævnes et kapitel, hvori det var forbudt procuratorerne at forandre paa de engang givne bestemmelser. De specielle bestemmelser selv stod derimod neppe i loven; f. eks. intet om pligtdagenes antal. Dette synes at fremgaa af det faktum, at dette antal kunde være forskjelligt paa to nabosaltus saaledes som indskriften fra saltus Burunitanus og den fra Gasr Mezuar viser. Hermed stemmer ogsaa, at colonerne paa saltus Burunitanus hvad pligtdagenes antal angaar beraaber sig ikke paa lex Hadriana, men paa forma perpetua og procuratorernes breve; selve den hadrianske lov paaberaabes naar det gjælder at fastslaa, at procuratorerne ikke har ret til at gjøre forandringer i colonernes disfavør.

I den thusdritanske indskrift nævnes et andet kapitel af samme lov. Dette har handlet om uopdyrket mark paa de africanske domæner, og det bestemtes, at saadan udenvidere kunde occuperes, ligesaa opdyrket mark, der havde ligget

---

vicinis nostris perpetua in hodiernum forma praestitutum et procuratorum litteris, quas supra scripsimus ita confirmatum.»

[1] IV 5: «Procuratores contemplatione discipulinae et instituti mei, ne plus . . .»

øde i mindst 10 aar[1]; alt mod en aarlig afgift af 1/3 af bruttoavlen; det occuperede land skulde occupanten d. v. s. colonen have i arvefæste. Herigjennem aabnes et indblik i det retslige forhold, hvori colonerne til en begyndelse kunde staa til jorden. Store dele af de keiserlige saltus laa endnu uryddet («agri rudes»). Det gjaldt at lokke arbeidere til, der var villige til at rydde jorden; det var hensigten med Hadrians lov. Vilde man have brugere til den ødeliggende jord, maatte vedkommende rydningsmænd selvfølgelig sikres udbyttet af sit arbeide; det samme var tilfældet, naar det gjaldt at faa arme til at tage op igjen de marker, der i mindst 10 aar havde henligget udyrket, om de end engang var ryddet. Hadrian indrømmede derfor mulige occupanter arvelig brugsret til jorden. Herved sikredes administrativt occupanterne samme rettigheder, som er kjendt fra de samtidige jurister for in perpetuum-indehavere af ager vectigalis[2]. Samme ret og betingelser kjendes helt ned til Justinians tid under navn af ius perpetuum og ius emphyteuticum anvendt paa de keiserlige domæner.

Da lex Hadriana gjaldt ialfald for en stor del af Africa, og der vel krævedes mindst ligesaa gode betingelser for den øvrige del af de nordafricanske lande, tør man vistnok gaa ud fra, at arvefæstet ialfald efter Hadrians tid var den almindelige form for de derværende coloners forhold til sin jord. Normen for de keiserlige domæner har ganske vist paa grund af den herskende konkurrence efter arbeidere draget lignende bestemmelser efter sig for de private godser. Herved er selvfølgelig ikke sagt, at denne form raadede overalt; forholdene kunde i udviklingens medfør være forskjellige; men det er dog grund til at antage, at arvefæstet blev den seierrige form, den der kom til at sætte sit præg ogsaa paa tidligere brugere og deres vilkaar. Angaaende de Buruni-

---

[1] II 8: «isque qui occupaverit possidendi ac fruendi heredique suo relinquendi id ius datur, quod est lege Hadriana comprehensum de rudibus agris et iis, qui per X annos continuos inculti sunt.»

[2] Gaius Inst. III 145: «veluti si qua res in perpetuum locata sit, quod evenit in praediis municipum, quae ea lege locantur, ut quamdiu inde vectigal praestetur neque ipsi conductori neque heredi eius praedium auferatur.»

tanske coloner og de andre i indskrifter og litteraturen nævnte coloner fra denne tid foreligger der ingen oplysninger angaaende dette forhold. Men der er intet i deres stilling, saavidt vi kjender den, der strider mod antagelsen af arvefæste ogsaa for deres vedkommende, tvertimod alt passer derpaa. Man maa desuden erindre, at den hadrianske lov gjaldt ogsaa for saltus Burunitanus og dermed vel ogsaa dens bestemmelser om brugernes ret til jorden. Nu kan det selvfølgelig tænkes, at der før den hadrianske lovs udstedelse har været coloner paa ialfald visse dele af disse saltus, og at disse oprindelig har siddet paa andre vilkaar end de i denne lov nævnte. Men i dette forhold maa der snart have fundet en udjevning sted, saa de nye og de ældre coloners vilkaar blev de samme. Paa saltus Burunitanus ser vi saaledes, at alle coloner havde lige betingelser, alle paaberaaber sig forma perpetua. I den thusdritanske indskrift synes der i det stærkt læderede stykke i slutningen af kolonne II og begyndelsen af kolonne III, hvor der er tale om de afgifter, som occupanterne af ødeliggende land har at svare, at have staaet en henvisning til andre, vel ældre brugere paa andre dele af godserne; de nye occupanter skal have lige afgifter med dem[1], de thusdritanske occupanter er coloner i sin vorden. I et andet tilfælde ser man, at jord inden en keiserlig saltus ikke udenvidere occuperedes, men uddeltes til coloner[2], selvfølgelig til alle under samme vilkaar; her som overalt maa konkurrencen antages at have virket hen mod en unificering af betingelserne for store strækningers vedkommende.

Hermed løses ogsaa spørgsmaalet, om colonerne var bundet til godset, eller om de frit kunde forlade det. Der findes ingen

[1] A. Schulten, Hermes 29 p. 223 foreslaar her en læsemaade som: «nec maiores partes fruc[tuum qua]m co[lonus is qui deserta a cul]toribus occupave[rit sed pariter ac hi so]lent tertias part[es fructuum dare debe]bit.» En saadan læsemaade giver en god mening; men lakunerne er saa store, at den blot faar staa for, hvad Schulten foreslaar den som, en mulighed.

[2] C. I. L. VIII 8812: «Domino nostro imp. Caes. M. Aurelio Severo Alexandro pio felice Augusto terminationes agrorum definitionis Matidiae adsignantur colonis Kasturrensibus iussu viri egregii Axi Aeliani proc. Aug. ration. priv. per Caelium Martialem agrimensorem.» Adsignare betyder her blot uddele, selvfølgelig uden betydning af, at vedkommende coloner fik eiendomsret; de fik kun ius possidendi.

antydning til noget stavnsbaand i alle disse africanske indskrifter. Man maa antage, at det juridisk stod colonerne frit at drage bort, dog kun under forudsætning af, at de havde opfyldt alle sine forpligtelser; stod de derimod i nogensomhelst gjæld eller restance, var de bundne, indtil alt var opgjort; disse deres forpligtelser, Digesternes reliquiae colonorum, fulgte arvelig med godset. Men da colonerne i Africa, som regel ialfald, var coloni partiarii, havde de ikke godt for at komme i ordentlige restancer, saa det neppe, som skeet er[1], tør antages, at den derværende colonstand som regel var stavnsbunden gjennem saadanne reliquiae. Noget lovfæstet stavnsbaand bestod saaledes ikke i det andet og langt ud i det tredje aarhundrede[2]. Men praktisk talt stillede sagen sig anderledes. Forlod colonen godset, saa opgav han dermed sit brug og alt det han og hans forfædre havde nedlagt der af arbeide og penge ved jordens rydning, plantninger etc. Hans hele eksistence var knyttet til godset. Gik det ham godt, blev han der; gik det ham daarlig, hvad nyttede det ham saa at drage bort; han kunde ikke faa bedre betingelser noget andet sted og vandt saaledes intet ved at begynde fra nyt paa et andet gods. Og slog han sig ikke ned noget sted, da kom han ind under de omvandrende, erhvervsløses tal, som den keiserlige administration uden videre sendte hjem til det sted, de havde sin hjemstavn eller origo, det vil her sige, den saltus, han og hans forfædre havde boet paa. Praktisk talt var colonerne saaledes bundne til godset; man ser, at colonerne paa saltus Burunitanus, hvor meget de end klager, ikke taler om at forlade godset. Det var saaledes blot at lovfæste en hundredeaarig praksis og bestaaende forhold, naar en eller

---

[1] Carton, Revue arch 21 (1893) p. 37.

[2] Esmein, Mélanges p. 317, hævder, at det allerede paa denne tid var colonerne forbudt at forlade godset: «C'est que le départ, la fuite leur sont interdits.» Denne Esmein's paastand hænger sammen med, at han i lex Hadriana ser den af Valentinian og andre (Cod. J. XI 51) paaberaabte «lex a maioribus constituta», der dannede det retslige grundlag for de senere coloners stavnsbaand. Denne antagelse er ganske vist feilagtig; en lex, der de iure indfører stavnsbaand for coloner, kan desuden ikke godt være ældre end den diokletianske tid; et de facto bestaaende stavnsbaand kan derimod have været af en meget ældre dato.

anden keiser vel nærmest i slutningen af det 3dje aarhundrede applicerede stavnsbaandet paa den agerdyrkende mængde, ligesaavel som paa de andre stænder inden det romerske samfund.

Med hensyn til de øvrige vilkaar, hvorunder colonerne paa de keiserlige domæner levede, saa maa det erindres, at de keiserlige saltus som fundi excepti[1] var unddragne fra den municipale jurisdiktion, politi, munera og andre forpligtelser. Godsforvaltningen, de keiserlige procuratorer, træder i de municipale autoriteters sted; forsaavidt godset var bortforpagtet traadte i visse forhold ogsaa conductor ind i herrens sted. Paa saltus Burunitanus øver procurator politimyndighed; han rekvirerer soldater og lader colonerne, endog dem der var romerske borgere, fængsle, ja piske[2], og ligeoverfor saadan behandling har de ingen anden udvei end at paakalde den høiere administration og tilsidst keiserens naade og beskyttelse. Procuratorens politimyndighed omtales ogsaa af juristen Callistratus[3], der fortæller, at keiser Antoninus Pius paalagde sine procuratorer at forbyde saadanne folk adgang til de keiserlige godser, der kunde formodes at ville faa istand uro blandt colonerne. I forbindelse hermed staar striden, om hvorvidt politi og soldater havde ret til uden-videre at betræde de keiserlige og de private saltus, naar det gjaldt forfølgelsen af flygtende slaver. Eierne har synlig sat sig derimod, og Antoninus Pius forordnede, at der behøvedes et tilladelse af statholderen, altsaa den overordnede statsmyndighed, for at foranstalte en saadan undersøgelse[4]. Denne forordning vanskeliggjorde forfølgelserne og medførte saa store ulemper, at allerede Marc Aurel maatte ophæve den

---

[1] Hygin ed. Lachmann, Grom. vet. p. 197: «excepti sunt fundi bene meritorum, ut in totum privati iuris essent nec ullam coloniae munificentiam deberent.»

[2] II 9: «hoc eiusdem Alli Maximi conductoris artibus gratiosissimis . . . imo indulserit, ut missis militibus in eundem saltum Burunitanum alios nostrum adprehendi et vexari, alios vinciri, nonnullos cives etiam Romanos virgis et fustibus effligi iusserit.»

[3] Callistratus Dig. I 19, 3: «Si tamen quasi tumultuosum vel iniuriosum adversus colonos Caesaris (curatores Caesaris) prohibuerint in praedia Caesariana accedere, abstinere debebit idque divus Pius Julio rescripsit.»

[4] Ulpian Dig. XI 4, 1.

og give politiet friere hænder[1]. Procurator havde ved siden heraf opsynet med markeder og den handel, der maatte finde sted inden godsets grænser, og var i den egenskab udrustet med en magt og myndighed lig den, der tilkom de romerske ædiler i kraft af deres opsynsret. Vi ved nemlig, at keiserne lod sig tildele ret til at afholde markeder paa sine saltus med alle dermed følgende rettigheder. Keiser Claudius, der strængt overholdt alle ydre lovformer, udbad sig saadan ret af senatet[2]; senere uddelte keiserne overalt denne ret[3].

Under afsnittet om ekstraordinært pligtarbeide fremhævedes, hvorledes colonernes pligt var dertil. Indskrifterne viser, at de indkaldtes til saadant arbeide af procuratoren. I en indskrift fra Marc Aurels tid bruges saaledes det udtryk, at de gamle forfaldne huse paa saltus Massipianus blev gjenopbygget af colonerne paa procuratorens befaling[4]. Hvorvidt en procurator kunde gaa i vilkaarlighed ligeoverfor colonerne, sees bedst af Herodians og Capitolinus's skildring af en opstand i Africa af landbefolkningen mod keiser Maximinus; opstanden var netop forvoldt ved en procurators optræden; han landsforviste og dræbte colonerne af egen magtfuldkommenhed[5].

Colonerne var saaledes ganske afhængige af procuratoren. Mod misbrug fra dennes side stod der dem ingen anden udvei aaben end at klage til den overordnede procurator og keiseren. De kommunale domstole havde ingen kompetence til at dømme en saadan saltus's indbyggere. Theoretisk stod de direkte under provinsstatholderen; men denne var ofte langt borte, og resultatet blev, at de praktisk talt fik finde sig i procuratorens retslige afgjørelser[6].

Der er allerede talt om de afgifter, colonerne havde at

---

[1] Ulpian Dig. XI 4, 3.

[2] Sueton Claudius c. 12: «Ius nundinarum in privata praedia a consulibus petit.»

[3] Dig. L 11, 1. Cod. J. IV 60.

[4] C. I. L. VIII 587: «Pro salute imp. Caes. M. Aureli Antonini Aug. liberorumque eius coloni saltus Massipiani aedificia vetustate conlapsa sua pecunia restituerunt, item arcuus duos suo aere fecerunt iubente Provinciale Augusti liberto procuratore eodemque dedicante.»

[5] Herodian VII 4, Capitolinus Gordian 7.

[6] Siculus Flaccus ed. Lachmann, Grom. vet. p. 164. Mommsen,

svare af sin jord. Til hvem indleveredes disse? til godsets conductor eller direkte til procuratoren? Det var ganske vist en almindelig praksis i keisertiden, at staten skjød arbeidet med skatteindkrævningen og ansvaret for beløbet fra sig og i kommunerne lagde det over paa dekurionerne. Det vilde stemme hermed, at colonernes afgifter svaredes til conductor, og at denne var ansvarlig for det hele beløb, baade jordafgiften og mulig kopskat. Dette hævdes ogsaa af A. Schulten, den sidste, der har behandlet spørgsmaalet. Dette hænger sammen med hans opfatning af conductor som arveforpagter (l. l. p. 356) og forpagter af det hele gods (p. 357), medens efter hans opfatning colonerne var conductors forpagtere, eller «Afterpächter» ligeoverfor godsets eier, og at colonerne egentlig forpagtede paa 5 aar, en forpagtning, der dog stiltiende fornyedes (p. 357 og 362). Jeg har allerede før (s. 17) fremhævet, at Commodus's dekret taler mod, at conductor paa den tid overtog godsernes forpagtning paa livstid, ja at forpagtningen gik i arv; det er en senere udvikling; forpagtningen skede som regel paa 5 aar ad gangen, og der veksledes hvergang conductor. Samtidig har jeg fremholdt, at colonerne ikke var forpagtere paa aaremaal, men lig de thusdritanske occupanter, der netop blev coloner, sad paa arvefæste; de kan saaledes ikke opfattes som conductors forpagtere, som «Afterpächter». Ifølge forma perpetua havde colonen arvelig ret til sit brug og stod forsaavidt uafhængig af conductor; denne forpagtede hele godset, forsaavidt det ikke var i colonernes hænder, og med forpagtningen gik retten til colonernes pligtarbeide. Colonen havde altsaa ikke sin jord i kraft af efterforpagtning hos conductor; han stod, pligtarbeidet fraregnet, direkte under godsbestyrelsen, d. v. s. procurator. Er dette saa, maa han ogsaa antages at have svaret sin afgift direkte til procurator[1]. Hermed stemmer den burunitanske indskrift, forsaavidt det herved bliver forklarligt, hvilken direkte interesse procurator kunde have af at forhøie colonernes partes agrarias.

Hermes 15 p. 401. Esmein, Mélanges p. 309. Schulten, Röm. Grundherrsch. p. 246.

[1] Mommsen, Hermes 15 p. 404.

At forholdet mellem procurator, conductor og colonerne maa tænkes saaledes, synes mig ogsaa at fremgaa af den thusdritanske indskrift. Her staar i slutningen: «Den part tørre frugter, som enhver (occupant) skal svare, giver han proximo quinquennio til den, i hvis forpagtningstid han har occuperet jorden; men efter den tid indføres afgiften i godsets regnskabsbøger.»[1] Som man ser, skilles her mellem to maader at svare afgiften paa, enten til conductor eller «rationibus»; rationes bruges om godsets regnskabsbøger, der førtes af godsbestyrelsen, altsaa procurator, der derfor ofte benævnes rationalis; denne regnskabsbog eller hovedbog, ogsaa kaldet descriptio, svarer delvis til Ulpians forma censualis (Dig. L 15, 4) og stemmer ganske med de polyptica, der kjendes fra lovsteder (Cod. Th. XI 26, 2; XII 28, 13), fra kristen tid[2] og hvoraf eksemplarer er bevaret for kirkegods i Frankrige fra det 9nde aarh. Afgiften skal altsaa først nogle aar svares til conductor, men senere til procurator; denne har altsaa indkrævet de ordinære faste afgifter, blot for tilgaaende occupanters vedkommende gjøres den undtagelse, at de til en begyndelse svarede afgiften til conductor. Grunden til denne ordning er ikke vanskelig at finde. Ved hver occupation blev den del af godset, som conductor kunde tage op til direkte drift, mindre; da det for keiseren var hovedsagen, at godset mest muligt blev dyrket, gjaldt det at gjøre ogsaa conductor interesseret i at trække occupanter til; dette skede ved, at han inden sin forpagtningstid fik vedkommende nye occupants afgift, selvfølgelig uden derfor at svare større canon; en følgende conductor fik derimod blot retten til hans pligtarbeide; thi nu gik afgiften direkte ind til procurator, kom i regnskaberne. «Proximo quinquennio» betyder «i det løbende femaar», d. v. s. i resten af den conductors forpagtningstid, under hvem occupationen maatte finde sted; conductor forpagtede som før fremholdt paa et quinquennium. Schulten (Hermes 29 p. 225) maa ud fra sit standpunkt forklare proximo

[1] III 14: «Quas partes aridas fructuum quisque debebit dare, eas proximo quinquennio ei dabit in cuius conductione agrum occupaverit, post it tempus rationi[bus . . . inferentur].»

[2] Cassiodor Ep. V 14 og 39. Gregor den store, Ep. IX 40.

quinquennio som de første fem aar efter occupationen og videre opfatte forholdet saaledes, at conductor, der ogsaa senere inddrev afgifterne, beholdt dem for sig selv de første fem aar, men senere maatte aflægge regnskab for dem. Men nu handler denne indskrift ikke om conductors forhold til godsets eier, men om de betingelser under hvilke coloner kan occupere jord inden vedkommende saltus; den hele indskrift er en slags forma perpetua, der fastsætter colonernes vilkaar; i en saadan hører det hjemme, at der bestemmes hvem colonerne havde at svare sin afgift til, først conductor, senere procurator; men det passer derimod ikke her at komme med en bestemmelse, der aldeles ikke angaar occupanterne, men blot et indre forhold mellem conductor og godsets eier eller intendant.

Betalte disse coloner andre afgifter end de allerede nævnte? betalte de ogsaa skat til staten? Indskrifterne nævner intet herom. Men de betalte vel den almindelige kopskat. Denne svaredes vistnok direkte til procurator, saaledes at colonen selv fik kvitteringssedlen (Scaevola, Dig. XIX 1, 52); selvfølgelig kunde procurator imangel af betaling lade sælge colonens ius possidendi til hans fædrene jordstykke (Mommsen, Hermes 15 p. 407). For municipale munera var selvfølgelig colonerne paa de ekstramunicipale keiserlige saltus frie. Anderledes var det, ialfald til en begyndelse, med colonerne paa de keiserlige godser, der laa inden et municipiums territorium; angaaende disses pligt til munera handler en række lovtekste og forordninger.

Colonbefolkningen paa en saadan keiserlig saltus havde ingen politisk organisation, dannede ingen kommune. De manglede dog ikke enhver organisation; man hører, at de havde i sin spidse en saakaldt magister. Paa saltus Burunitanus nævnes en saadan magister Gaius Julius Salaputis, der besørger colonernes klage og keiserens afgjørelse hugget i sten[1]. Paa en anden saltus forekommer en lignende magister ved navn P. Statilius Silvanus[2]. En lignende stilling indtog

[1] IV 29: «. . . cura agente G. Julio . . . ope Salaputi magistro.»

[2] Revue arch. 21 (1893) p. 390 fra Henchir Salah: «Pro salute Imperatorum Augustorum M. Aurelli Antonini Armeniaci liberorumque

vel den Helvius decurio og Cl. Capito princeps, der nævnes i en anden indskrift (C. I. L. VIII 8828). Man kommer ved disse colonmagistri til at tænke paa den middelalderske franske landsbymaire. Som erstatning for den manglende politiske organisation havde colonernes samfund en religiøs karakter (Mommsen, Hermes 15 p. 394) med sit tempel (Revue arch. 21 p. 390) og præst (C. I. L. VIII 14384).

For at faa det rette billede af disse coloners stilling maa videre merkes den beskedne tone, hvormed de burunitanske coloner omtaler sig selv ligeoverfor keiseren. De kalder sig «vi stakkels bønder, der ved vore hænders arbeide skaffer os et beskedent livsophold» og «rustici tui vernulae et alumni saltuum tuorum»; og der er efter deres opfatning en dyb kløft mellem dem og den fornemme, indflydelsesrige conductor, procuratorernes ven. I indskrifterne kaldes colonerne efter den jord, det gods de boede paa, og keiserne kalder dem for coloni nostri.

Som man vil se, har vi paa de keiserlige saltus i Africa fundet en talrig stand af frie smaabrugere, der er ganske afhængig af godsbestyrelsen og praktisk talt er bundet til jorden. Man mangler blot en lovfæstning af de faktiske forhold og tilstande, og colonatet stod der fuldt færdigt.

Vi har nu betragtet de paa de keiserlige saltus boende coloners stilling, Men i Africa var der ogsaa store saltus paa private hænder; ogsaa paa dem fandtes coloner, der i det store og hele synes at have levet under omtrent samme vilkaar som deres standsfæller paa de keiserlige domæner. Allerede det tidligere (s. 16) citerede sted af Frontin, der skrev paa Domitians tid, godtgjør dette. Frontin skriver her: «Stridigheder om territorialgrænsen mellem kommunerne og private finder ikke saa let sted i Italien, men hyppig i provinserne, især i Africa, hvor privatmænd har saltus, der ikke er mindre end byernes territorier; ja mange har saltus, der er langt større end byterritorier; men paa disse saltus har privatfolk en ikke liden plebeierbefolkning og landsbyer rundt hovedgaarden lig byer. Da pleier byerne at begynde stridig-

---

eius L. Aurelli Veri Armeniaci plebs fundi . . . maceriam domus Cererum sua pecunia fecit idemque dedicavit magistro P. Statilio Silvano.»

heder om territorialgrænsen, idet de hævder, at de enten har ret til at kræve kommunale afgifter og byrder inden den del af grunden, eller til at udskrive rekruter fra landsbyen eller paalægge kjøring og transport i de distrikter, som de søger at lægge til sig. Men den slags stridigheder har de ikke blot med private, men endnu hyppigere med keiseren, som eier ikke lidet i provinsen.» Ogsaa et andet sted nævner Frontin disse godsers storhed[1].

Frontins udsagn at privatmænd eiede store ekstraterritoriale saltus i Africa ogsaa efter Neros konfiscationer[2] bekræftes gjennem indskrifterne. En senator Junius Faustinus Postumianus (C. I. L. VIII 5971 og 11763) eiede en saltus, der laa ved Theveste, nær den keiserlige saltus Massipianus og en anden privat saltus Beguensis, hvis eier Lucilius Africanus aar 138 ved en senatsbeslutning fik ret til at holde marked paa sin eiendom (C. I. L. VIII 270). Nær Cirta havde Caecilia Maxima (C. I. L. VIII 8209 og 11834), en femina clarissima, en saltus, ligesaa den arriske familie (C. I. L. VIII 8280 og 8241). Senatoren Rufus Volusianus, stadpræfekt i Rom 310 og hans hustru Caecina Lolliana eiede ligeledes en saltus der (Revue arch. 26 p. 278). Ved Mascula laa en saltus tilhørende Junianus Martialinus vir clarissimus (Revue arch. 24 p. 420). Nær Tipasa havde Hortensiernes slegt en saltus, ligesaa Cincius Hilarus (Schulten, R. G., Nachtrag p. 404 nr. 6—8). Som man ser, vi kjender nu en række private saltus, der alle synes at have været paa senatorers hænder.

Disse private saltus sees at være blevet styret paa omtrent samme maade, som tilfældet var med de keiserlige saltus. I de keiserlige procuratorers sted traadte private funktionærer, ofte med samme titel. Den nævnte Volusianus's gods styredes af en procurator[3]; flere lignende private pro-

[1] Frontin p. 47: «sicut in Africa, ubi spatiositas et inundatio camporum eius modi controversias facillime in errores deducit.»

[2] Plinius, Hist. nat. 18, 35.

[3] Revue arch. 26 (1895) p. 278: «In his praediis Rufi Volusiani clarissimi viri et Caecinae Lollianae et filiorum clarissimorum virorum trium Thasius procurator fecit.»

curatorer kjendes gjennem andre indskrifter[1]. En procurator var kanske ogsaa den funktionær i den Hortensiske possessor-families eie, der har sat en indskrift paa denne families eiendom[2]. Dog kunde et saadant gods ogsaa drives af en slave som actor[3].

De private saltus blev tildels drevet med slaver; dette fremgaar allerede af den sidst citerede indskrift; en servus actor forudsætter slaver som underordnede. Men ved siden af slaverne var der en stand af frie brugere, ganske lig den vi har lært at kjende paa de keiserlige godser; de bar da ogsaa det samme navn, coloner. At driften kunde foregaa med slaver og frie brugere paa en gang, viser et sted i Digesterne, hvor juristen Scaevola taler om et africansk gods, der var testamenteret med sin slavebesætning og colonernes restancer[4]. De frie smaabrugeres eksistence bevidnes ved det nævnte sted hos Frontin, hvor vi hører, at privatmænd i Africa paa visse godser havde «non exiguum populum plebeium». En nylig funden indskrift viser, at inddrivningen af disse coloners afgifter undertiden blev bortforpagtet, ganske som kommunerne bortforpagtede lignende indkomster[5]. Naar Lucilius Africanus aar 138 af senatet fik ret til at afholde nundinae paa sin saltus Beguensis (C. I. L. VIII 270. Bruns, Fontes[6] p. 196), saa forudsætter dette, at der paa godset fandtes en fri befolkning, der kunde have nytte af denne foranstaltning; han gjorde det ikke blot for sine naboers skyld; og for slavebestandens vedkommende havde han ingen brug for en saadan markedsret.

Colonerne boede ogsaa paa de private godser ofte landsbyvis. Vi har allerede hørt, hvorledes Frontin siger, at de

---

[1] C. I. L. VIII 2891, 2892, 8993. Revue arch. 20 (1892) p. 152.

[2] Schulten, Röm. Grundherrsch. p. 404 nr. 6: «In his praediis Hortensi Gaudenti et filiorum eius Gaudentiis. Restitutus prov. CCXXXVIIII (= aar 278).»

[3] C. I. L. VIII 8209: «In his praediis Caeciliae Maximae C. f. turres salutem saltus eiusdem dominae meae constituit Numidius servus actor.»

[4] Dig. XXXIII 7, 27, 1: «Adfini suo ita legavit: fundum Cornelianum Titio ita ut est instructus cum omnibus rebus et mancipiis et reliquis colonorum dari volo; haec testatrix Romae litis causa ex Africa veniens.»

[5] Revue arch. 24 (1894) p. 420: «. . . in his praediis Juniani Martialini clarissimi viri vectigalia locantur . . .»

beboede «vicos circa villam in modum municipiorum». Paa saltus Beguensis laa deres hytter ved hinanden, saa der opstod et bymæssigt anlæg, der, som ogsaa andre steder, kaldtes Casae. Der er ingen grund til at tænke sig de private saltus's coloner under synderlig andre vilkaar end de keiserlige. Ogsaa de private saltus laa udenfor kommunernes territorier og blev følgelig styret af eieren eller hans repræsentanter; ganske vist havde keiseren paa grund af sin forordningsmyndighed og som legibus solutus lettere for at skabe ret og give sine godser et kommunalt præg, end de private saltuseiere formaaede; men de faktiske forhold var neppe meget forskjellige. Betegnende er indskriften fra Junianus Martialinus's saltus (Revue arch. 24 p. 420), her benævnes colonernes afgifter, hvis inddrivning bortforpagtes, uden videre for vectigalia, den samme benævnelse der bruges om borgernes afgifter til det offentlige.

Denne indskrift viser, at ialfald colonerne paa dette gods svarede sin afgift in natura; ellers havde der ikke været nogen grund til bortforpagtning af afgifternes indkrævning; brugerne var følgelig coloni partiarii, ligesom paa de keiserlige saltus. Almindeligt pligtarbeide nævnes ikke for de private godsers coloners vedkommende; men som allerede før (s. 26) fremhævet, er der neppe nogen grund til at betvile, at saadant fandt sted. Colonernes pligt til ekstraordinært pligtarbeide synes at fremgaa af indskriften fra Caecilia Maximas saltus (C. I. L. VIII 8209), hvor Numidius servus actor beretter, at han har bygget taarne til vedkommende saltus's forsvar, ganske paa samme maade som de keiserlige procuratorer foretog lignende byggearbeider ved colonernes hjælp. De private coloners afhængighedsforhold ligeoverfor eieren eller hans repræsentant fremgaar forøvrigt tydelig af Frontins allerede ofte citerede sted; Frontin bruger her om de private eiere af africanske saltus udtrykket «habent non exiguum populum plebeium»; i habent ligger udtrykt, at denne frie brugerstand ikke stod meget frit ligeoverfor eieren.

Man tør saaledes vistnok gaa ud fra, at der efterhaanden ogsaa paa de private saltus i Africa udviklede sig en colonstand, hvis vilkaar ordnedes i analogi med og med mønster

i de keiserlige saltus, der maa betragtes som udgangspunktet for denne nydannelse.

Det er saaledes paa de ekstraterritoriale saltus, at colonatet først udviklede sig i Africa. Manglen paa kommunalt selvstyre gjorde, at godseieren eller godsstyret her praktisk talt traadte i øvrigheds sted for den frie arbeiderstand, der sad som smaabrugere paa godset, og resultatet var det eiendommelige afhængighedsforhold, som karakteriserer colonatet. Hele denne udvikling, der fandt sted udenfor loven, kunde ikke undlade at have indvirkning paa forholdene inden de ikke ekstraterritoriale godser, især for saavidt disse tilhørte keiseren. Keiseren eiede nemlig meget jordegods, der laa inden kommunernes territorier. Colonerne paa disse godser var selvfølgelig oprindelig underkastet de municipale autoriteter; de modtog sin dom af de municipale domstole, de havde at bære de municipale munera. Allerede i det andet aarhundrede ser man imidlertid keiserne arbeide for at faa sine godser eximeret, sine coloner fritaget for enhver forpligtelse ligeoverfor kommunen[1]. I det 3dje aarhundrede maa disse bestræbelser have fundet sin afslutning, og alt keiseren tilhørende gods var praktisk talt eximeret og derved gjort afhængigt alene af den keiserlige godsadministration, d. v. s. det var kommet i ganske samme stilling som de oprindelig ekstraterritoriale saltus. Som bekjendt var det ikke blot keiserens jordegods, der gjennemløb denne udvikling; det samme var tilfældet med senatorstandens inden kommunernes grænser liggende eiendomme. Ogsaa disse eximeres lidt efter lidt, for endelig i den diokletiansk-konstantinske tid ganske at blive løst fra forbindelsen med vedkommende kommune. Haand i haand med denne tingenes gang foregaar forandringen i colonernes stilling; fra frie brugere beskyttet af de almindelige offentlige love, synker de ned til at blive en grundeieren afhængig, tilsidst stavnsbunden stand.

[1] Dig. L 1, 38, 1: «Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt colonos praediorum fisci muneribus fungi sine damno fisci oportere idque excutere praesidem adhibito procuratore debere.» Dig. L 6, 6, 11: «Coloni quoque Caesaris a muneribus liberantur ut idoneores praediis fiscalibus habeantur.»

(Sluttes i næste hæfte.)

Brakylogi.

Af Kr. Nyrop.

Det er en bekendt sag, at man undertiden i en sætning må underforstå et verbum fra en umiddelbart foregående (sjældnere efterfølgende) sætning, ikke blot i den engang benyttede form, men også, hvad der er særligt ejendommeligt, i en anden form, som let kan forstås ud af sammenhængen. I sin latinske grammatik (4de udg., § 478, anm. 1) anfører Madvig følgende exempel fra Cicero: *Olim, quum regnare existimabamur, non tam ab ullis, quam hoc tempore observor a familiarissimis Cæsaris.* Her må efter *non tam* underforstås *observabar* af det følgende *observor.* Det samme fænomen foreligger i følgende franske exempel: *Quelle bonté est-ce que je veoyois hier en credit et demain ne l'estre plus* (Montaigne, Essais II, kap. 12)? Her må ud af *veoyois* i den første bisætning suppleres et *(que je) verrai* i den anden.

En videregående brakylogi har vi i fransk i de tilfælde, hvor to sidestillede verber anvendes i en sammensat tid med kun ét hjælpeverbum, skønt det ene kræver *être*, det andet *avoir. Jusques à tant que revenus sereiz . . . . et parleit à mon frere* (B. de Sebourc XIV, 89). — *Et fud conclud qu'on envoyerroit quelque homme prudent devers Picrochole sçavoir pourquoi ainsi soudainement estoit party de son repos et envahy les terres esquelles n'avoit droict quiconques* (Rabelais I, kap. 28). — *Quand elle fut entrée en sa maison et fermé la porte après elle* (id., II, kap. 22).

Vi rører her ved den udtryksmåde, der kaldes zeugma, hvor der af det anvendte verbum underforstås et nyt verbum, der dog må være af beslægtet betydning, så at det falder ind under samme almindelige begreb. Madvig (smst. anm. 4) giver et exempel fra Tacitus: *Germanicus, quod arduum sibi, cetera legatis permisit.* Fra moderne sprog skal jeg anføre følgende: *Je voy je ne sçai quels degoustez de nostre noblesse qui parlent de conserver la religion et l'Estat tout ensemble: et que les Espagnols perdront à la fin l'un et l'aultre* (Satyre Ménipée, ed. Frank, S. 124). Fra *parlent* må her foran den anden bisætning suppleres *(qui) disent.* En endnu dristigere brakylogi findes hos Molière i «L'Étourdi» (v. 1341 ff.):

Vous leur aurez ouï leur disgrâce conter
Et leur aurez fourni de quoi se racheter,
Mais que, parti plus tôt, pour chose nécessaire,
Horace vous chargea de voir ici son père, etc.

Her må *mais que* opfattes lig *mais vous direz, vous ajouterez que* hvilket forstås udaf *aurez ouï,* der atter er et brakylogisk udtryk for *vous direz que vous avez ouï.* Jeg har også noteret et moderne spansk exempel: *Los señores contribuyentes le suplicaron que no se metiese en tales baraundas, que se iba a calentar demasiado la cabeza* (Juan Valera, Doña Luz. Madrid 1888. S. 247). Foran den anden bisætning må suppleres et *dijeron, añadieron* eller lign., der forstås ud af *suplicaron.*

En sådan brakylogi berører ikke blot sætningens verbum men også dens subjekt, hvilket ses af følgende to spanske exempler, hvor der af nadie (ingen) må underforstås som subjekt for den følgende sætning et «han» eller «alle»: *También existe en España una asociación que persigue el mismo fin, pero contra las corridas de toros nadie se atreve á luchar porque sabe de antemano que es trabajo perdido* (V. Fuentes, Eco del Español hablado. Leipzig 1891. S. 17). — *Aquí ya la autoridad pareció suficiente, y nadie quiso averiguar más, sino dar por firme y valedera la noticia* (D. Pardo Bazán, La dama joven. Barcelona 1885. Side 192).

Brakylogiens område er overordentligt stort, men endnu, så vidt jeg ved, utilstrækkeligt undersøgt. Som en foreløbig inddeling af herhenhørende fænomener vil jeg foreslå følgende fire grupper:

1) Forkortelse eller afstumpning af et ord, en ordgruppe, sætning eller sætningsforbindelse. Exempler: *Kilo* (= kilogramme). *Une première* (= une première représentation). *Un bas* (= un bas-de-chausses). *Adieu* (= à Dieu soyez). Dette fænomen kaldes i almindelighed ellipse og er for nyligt behandlet i en kort artikel af O. Jespersen i Salmonsens konversationslexikon (V, 953—954); det forekommer mig dog, at forf., idet han med fuld føje tager afstand fra den misbrug af begrebet ellipse mange grammatikere gør sig skyldige i (exempler herpå findes i K. Mikkelsen, Dansk sproglære s. 451 ff.; smlgn. Dania III, 254 ff.), næsten går til den modsatte yderlighed og drager grænsen for snævert. Som ellipse må dog også det i nr. 2 omtalte fænomen opfattes, men J. omtaler det aldeles ikke.

2) Udeladelse af et fælles element i to parallele ord, ordgrupper, sætninger: *Råd- og Domhus. Hof- og Statskalender. Kirke- og Undervisningsministerium. Tobaks- og Cigarhandel. Sø- og Handelsret. Over- og Underret*[1]. *La langue des douze et treizième siècles*[2]. *Mes voeux sont exaucés et mes ennuis cessés*, osv.[3].

3) Udeladelse af det fælles element kan også finde sted, selv om det skulde have **forskellig grammatikalsk form** i de forskellige led. På ældre fransk sagde man således ikke blot *le bien et soulagement du peuple* (Monluc), men også *la hardiesse et courage des soldats* (Montaigne); som levning heraf siger man endnu *au lieu et place de.* Således også på spansk: *El interés y emoción del publico* (smlg. nærmere min Spanske grammatik[2], § 63). Til en verbalform i ental kan suppleres en verbalform i flertal, således som det ses af følgende vers af Corneille:

Ma crainte est dissipée, et mes ennuis cessés.
(Le Cid v. 1023.)

Endel danske exempler anføres af **Mikkelsen** anf. sted s. 450.

4) Underforståelse ud fra et anvendt ord til et ord af beslægtet betydning. Til de ovenfor anførte exempler på zeugma skal føjes følgende vers fra La Prose de sainte Eulalie (v. 5—6):

Elle non eskoltet les mals conselliers
Qu'elle Deo raneiet chi maent sus en ciel

Her må man på grundlag af ordet *conselliers* supplere «der (eller: og de) råder hende til». Undertiden må det brakylogiske udtryk suppleres ikke fra et enkelt ord, men fra hele sammenhængen: *Girò per tutta la casa se potesse trovarla.*

---

[1] På et skilt ved indgangen til Frederiksberg have fra Smallegade læses *Slib- og Klinkning*. Smlg. det folke-etymologiske *Ud- og inventarium.*

[2] I dette exempel er naturligvis ligesom i de foregående i denne gruppe det fælles element, så at sige, sat udenfor en parentes. Her er ikke tale om nogen forbindelse af grundtal og ordenstal, som E. **Baruel** mener (Fransk syntax. Kbhvn. 1891. S. 131).

[Smlgn. Hom. *X* 349: *δεκάκις τε καὶ εἴκοσι.* — Thuc. IV 81, 2: *ἀνταπόδοσιν καὶ ἀποδοχήν,* hvor van Herwerden foreslår *ἀνταποδοχήν,* hører det foran stillede *ἀντ-* vist til begge ord. *Red.*]

[3] En nærmere undersøgelse af dette fænomen måtte også eftervise i hvilke tilfælde det fælles **ikke** kan udelades; man kan som bekendt ikke sige: Han tog sin hat og afsked med sin familje.

Anmeldelser.

Den gamle danske Dødedans, udg. med Indledning og Ordforklaring for Universitets-Jubilæets Danske Samfund af *Raphael Meyer*. Kbhvn. 1896. 91 ss.

Denne berömte gamle danske bog er da endelig udkommen «hel og holden», men tidens tand har jo desværre gnavet store huller, som vi ikke øvner at udfylde.

Det er for så vidt heldigt, at det er en germanist, der har besørget udgivelsen, som man derved i indledningen får en fyldig jævnførelse med de bekendteste nedertyske dødedanse (i Lübecks Mariekirke og udgg 1489 og 1520), hvorhos udgiveren påviser, dels at den danske dødedans har flere forbilleder, og ikke er udarbejdet efter nogen enkelt, dels at den danske bearbejder ikke har været bange for at vise selvstændighed i sin bearbejdelse, og at han flere steder har nået en större virkning end de tyske forbilleder. Men på den anden side vilde det have været heldigt, om udgiveren havde været bedre kendt med læsningen af gamle danske håndskrifter, så han ikke havde begået de mange fejl ved gengivelsen af citaterne fra «Comoedia de mundo et paupere» efter gl. kgl. saml. 794 fol.; s. 11 not. 5 findes således mindst 8 fejl, s. 27 l. 5 ff. 2 fejl, og disse var alle undgåede, hvis han istedenfor at benytte håndskriftet havde citeret efter Birket Smiths udgave.

Fremhævelsen af det dramatiske element i den danske dødedans er noget bredere end strængt nødvendigt; nogle af de mange citater til sammenligning kunde gerne have været sparede.

Hvad spörsmålet om Dødedansens alder i den danske skikkelse angår, mener udg., at den bevarede udgave må stamme fra omtr. 1536, ikke som af C. Bruun i Aarsberetn. fra d. kgl. Bibl. II 160 f. hævdet fra tiden efter 1550, og det kan ikke nægtes, at der er meget, der taler for denne mening, selvom det vel må anses for umuligt at føre bevis derfor.

Udgaven af teksten er i det hele god; dog har udg. s. 39 v. 51 læst *Oc* istedenfor, hvad der ganske tydeligt står i originalen, *De*, og s. 78 har han rettet orig.s *bslutning* til *beslutning* uden at sige noget derom; også burde det vel være gengivet, hvor originalen har to store bogstaver i begyndelsen af en tiltale eller et svar, så udg. ikke allevegne havde ladet sig nöje med ét stort bogstav, ligesom originalens sidetal burde være anført i udgaven; det vilde være meget ønskeligt, om Univ.-Jub. d. Samf. vilde pålægge sine udgivere altid at indsætte dette, hvorved man opnåede at kunne bruge nytrykket, når originaludgaven var citeret. — Udgaven er forsynet med gode kopier efter de gamle træsnit i

originalen; forresten kunde disse vel ogsaa have været anbragte på samme steder som i originalen, om dette end havde medført noget mere ulejlighed for trykkeriet.

Ordforklaringerne kunde vist uden skade have været udeladte eller dog stærkt forkortede, da de væsenligst indeholder oplysninger om sådanne ting, som enhver, der vil give sig af med Dødedansen, enten må antages at vide på forhånd eller med lethed andensteds kan finde fyldigere oplysninger om. Forresten bör udg. i fremtiden søge at lade være at bruge *ø* og *ö* så löjerligt i flæng, som han her har gjort. En enkelt fejl skal bemærkes: *id* er ikke afledet af on. *iðn*, men af on. *tð* (forkl. t. v. 144).

Trods det, der således kan indvendes mod udgaven, må der rettes en tak til udgiveren, fordi han endelig har fået draget dette værk frem fra en ufortjent glemsel og tilmed har givet os så fyldige oplysninger om forholdet til de nedertyske dødedanstekster.

E. Rørdam.

Byron, The Prisoner of Chillon and other Poems. In kritischen Texten mit Einleitung und Anmerkungen herausgegeben von *Eugen Kölbing*. (Byrons Werke. II.) Weimar 1896, Felber. IX+450 pp.

I England er en ny samlet Udgave af Byron, besørget og rigt forsynet med Noter af Digteren Henley, nylig begyndt at udkomme; det første Bind indeholder Byronske Breve fra 1804—13[1].

[1] Byrons allerførste Brev er fra 1798, da han gik i sit 11te Aar, og er ikke medoptaget. Det er skrevet et halvt Aars Tid efter, at han ved sin Grandonkels Død var blevet umyndig Ejer af Newstead. Da det, mig bekendt, ikke har været trykt før, meddeler jeg det her som Kuriøsitet, bogstavret, i dets egen Ortografi og med dets Ringeagt for Interpunktion; Originalen er fremlagt i Bibliotekssalen i *Trinity College* i Cambridge; det er skrevet paa Linjer (undtagen Efterskriften, der da ogsaa staar lidt skævt) i en omhyggelig, køn, rund Barnehaand, der aabenbart har gjort sig svær Umage:

«Dear Madam,

My Mamma being unable to write herself desires I will let you know that the potatoes are now ready and you are welcome to them whenever you please.

She begs you will ask Mrs Parkyns if she would wish the poney to go round by Nottingham or to go home the nearest way as it is now quite well but too small to carry me.

I have sent a young Rabbit which I beg Miss Frances will accept

Endvidere bebudes der fra den engelske Forlægger Murray en Udgave af Byrons Værker; den vil for en stor Del blive baseret paa de Byron-Manuskripter, der er i Murrays Besiddelse, og vil fra samme Kilde inddrage nyt Stof. Samtidig med Fremkomsten af disse Udgaver, der vidner om en nyvakt Interesse for Byron i England, hvor han længe har været tilsidesat, har den Udgave af *The Siege of Corinth*, som Prof. Kölbing besørgede i 1893, forandret Karakter. Den stod, da den fremkom, som en Udgave af et enkelt af Digterens Arbejder; nu er den blevet første Bind i en Udgave af «Lord Byrons Werke,» hvoraf endvidere andet Bind nylig har set Lyset. Denne Udgave er beregnet paa tolv Bind, der skal indeholde Byrons vigtigste Digtninge, dog af *Don Juan* kun et Udvalg, ligesom ikke heller alle Dramaerne synes at skulle medtages. Naar den en Gang foreligger færdig, vil den i sine omstændelige Indledninger og sine samvittighedsfuldt udarbejdede Anmærkninger indeholde en Sum af Detailmeddelelser, hvorfra senere Byron-Forskere vil kunne hente mange Oplysninger og nyttige Vink.

I det nu udkomne andet Bind gaar Kölbing frem efter samme Principper som i det første; om Udførelsen af disse har jeg allerede udtalt mig i en Anmeldelse af *The Siege of Corinth* (nærværende Tidsskr. II S. 181). Heller ikke i dette andet Bind undgaar — efter mit Skøn — Kölbing en altfor stor Vidtløftighed ved at medtage Ting, der staar i for fjern eller for traadfin Forbindelse med Emnet. Ogsaa her sker det, at hans Betragtning af Digterens Poesi bliver for tør og fornuftmæssig. Han styrer ikke klar af den Fejl, som er saa mangen ærlig Kommentators, der med lærd Ro betragter Enkeltheden i et Digterværk, ganske at miskende hvad der foregik i Digterens bevægede Sind, da han skrev sin Strofe. Saaledes f. Eks. med de smukke Linjer i *The Prisoner of Chillon,* der skildrer Fængslet, og som ved deres simple Jævnhed virker saa gribende:

> There are seven pillars of Gothic mould,
> In Chillon's dungeons deep and old,
> There are seven columns, massy and grey,
> Dim with a dull imprisoned ray,
> — — — — — — — — — — — —

---

off and which I promised to send before. My Mamma desires her best compliments to you all in which I join. I am

Dear Aunt
Yours sincerely
Byron

Newstead Abbey Novr. 8th
1798

I hope you will excuse all blunders as it is the first letter I ever wrote.»

And in each pillar there is a ring,
And in each ring there is a chain;
That iron is a cankering thing,
For in these limbs its teeth remain.

Prof. Kölbing har nu opstøvet, at et gammelt engelsk Tidsskrift en Gang har gjort nogle Løjer med disse Linjer ved at fingere, at de var en Efterligning af følgende spøgefulde Børnerim:

As I was going to St. Ives,
I met seven wives,
Each wife had a sack,
Each sack had a cat,
Each cat had a kit
In the sack along with it;
How many kits, cats, sacks and wives
Were there going to St. Ives?

Og saa forblindet i sin Iver efter at finde Analogier og Reminiscenser er Kommentatoren, saa optaget af at udgranske, fra hvilket Punkt i tidligere Litteratur hvert simpelt og naturligt Udtryk hos Digteren kan være udrundet, at han gør Tidsskriftets Spøg til fuldt Alvor og mener, at Byron, da han digtede sin Strofe, har haft dette Børnerim i Tankerne, — «denn zufällig ist die Ähnlichkeit doch gewiss nicht» (p. 249—50). Der er i en Opfattelse som denne noget af en Helligbrøde mod Poesiens Væsen, — eller er det for stærkt et Udtryk, saa vidner den i ethvert Tilfælde om en fuldstændig momentan Mangel paa Forstaaelse hos den flittige lærde af, hvad der psykologisk foregaar i Digteren, naar han former sin Poesi. Skulde det virkelig være sandsynligt, at der, naar en Digter som Byron optaget og varm slaar de første Takter an af en alvorlig og dyster Digtning, indfinder sig for hans Bevidsthed en fersk Børneramse? Og, om end dette kan tænkes, skulde han da glad interesseret byde den velkommen som en fortræffelig Model, hvorefter han kunde forme sine gribende Ord? — Nej, saa mekanisk formes god Poesi ikke. Byron er jo dog ingen Magister Glob. — Det synes, at Misopfattelser af lignende Art som denne hos Prof. Kölbing er ved at trænge ind i Nutidens filologiske Betragtning af Digterværkerne. Denne Tendens indeholder en Fare, som det er heldigt at have Øjet aabent for.

Det nærværende Bind af Kölbings Udgave indeholder iøvrigt af Byronske Tekster et i poetisk Henseende interessantere Stof end det foregaaende. Det optages nemlig af det lille Bind Digte, der under Titlen *The Prisoner of Chillon and Other Poems* udkom 1816, og som tilligemed 3dje Sang af *Childe Harold* udgør Førstegrøden af Byrons andet Livsafsnit, der rummer hans bedste

og mægtigste Poesi. Man finder i dette Bind indledet og kommenteret, foruden *The Prisoner of Chillon*, saa smukke og interessante Ting som *Darkness*, *The Dream* (blandt de Oversættelser af dette Digt, som Kölbing nævner, savner en Dansk Poul Møllers[1]), *The Incantation* og *Prometheus*, Poesier, der bærer Præg af det Mørke og den bitre Fasthed, der var om Byrons Sind efter de sidste Begivenheder i Hjemmet.

I Indledningen til *Darkness*, denne kraftig malende, lidt teatralske Fantasi om vor Klodes Undergang, meddeler Kölbing Indholdet af en anonym fantastisk Roman fra 1806, *The Last Man*, og giver enkelte Uddrag af den. Han opstiller den Formodning som nærliggende, at Byron har kendt Bogen og væsentlig gennem den faaet Impulsen og Ideen til sit Digt. Hvad Kölbing anfører om og af Romanen som Støtte for sin Antagelse synes ikke overbevisende. Hellere end at søge Spiren til Digtet i en den Gang 10 Aar gammel Roman, der ikke lader til at have vakt synderlig Opsigt, bør man gaa til Byrons umiddelbare Omgivelser paa hin Tid og hans egen Sindstilstand. Kölbing anfører (p. 148) en Ytring af den franske Litteraturhistoriker Villemain, hvori denne vil føre Digtet tilbage til en Indflydelse fra Shelley, men tilføjer tvivlende, at han ikke kan se «worauf sich seine Annahme einer Beeinflussung Byrons durch Shelley gerade bei Abfassung dieses Gedichtes gründen könnte». Hvad Grundlag Villemain har haft for sin Anskuelse, ved jeg ikke; mulig beror den, som Kölbing antyder, paa en Forveksling med Mrs. Shelleys senere Roman *The Last Man*. Prof. Kölbing ved jo imidlertid saa godt som nogen, at Byron, der traf Shelley i Schweiz, paavirkedes stærkt af ham i denne Periode. I en flere Aar gammel Afhandling i «Tilskueren» (1888, p. 136) paapegede jeg — paa Grundlag af Udtalelser fra Shelley i et Brev til Vennen Peacock —, at Byron temmelig sikkert har faaet Ideen til at henlægge Ahrimans Rige til Toppen af Alperne fra den yngre Digter; og jeg bestyrkes i denne Anskuelse ved at se, at senere ogsaa Kölbing gennem disse Shelleyske Ytringer ganske uafhængigt er kommen til samme Antagelse af denne punktuelle Paavirkning (se en Notits af Kölbing i «Englische Studien», XXII Bd., p. 141—42). Men i det selv samme Brev, hvorom der her er Tale (af 24 Juli 1816), henviser Shelley netop til Buffons Teori om, at vor Klode skulde gaa under ved en fortsat Afkøling, ved en Isskorpe, der bredte sig over den: «I will not pursue Buffon's sublime but gloomy theory — that this globe which we inhabit will, at some future period, be changed into a mass of frost by the encroachments of the polar ice, and of that produced on the most elevated points of the earth.» *Darkness*, hvis Udgangspunkt netop støtter paa en saadan Teori («*the icy earth*», L. 4), er ligeledes skrevet i

[1] «Efterladte Skrifter», 1848, I, pp. 85—93.

Juli; — det ligger da nær at antage, at Shelley under sine Ideers Udvikling for Byron ogsaa har bragt dette Emne paa Bane og fyldt hans Sind med disse Verdensundergangs-Forestillinger, som desuden ved deres mørke Uhygge stemmede godt med Byrons egen Sindstilstand paa den Tid. Kölbing bemærker selv (p. 141), efter Meddelelse fra en naturvidenskabelig Fagmand, at Spekulationer over Jordens Tilintetgørelse var almindelige ved Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede; — de beskæftigede, som vi har set, bl. a. Shelley.

Kölbing mener (hvad allerede Moore udtalte), at *Incantation*, der senere blev indskudt i *Manfred*, oprindelig er rettet mod Lady Byron, som Digteren netop da var særlig bitter imod. Han har sikkert Ret i det væsentlige. Den falske Angivelse af Byron i Digtsamlingen, at disse Forbandelsesvers oprindelig var et Kor i et ufuldendt «Hekse-Drama, der blev begyndt for nogle Aar siden», er aabenbart tilføjet for at bortlede Opmærksomheden fra den Adresse, Digtet oprindelig havde. En Linje i *Incantation* som *that most seeming virtuous eye* (ment om den tiltalte) synes at faa en særlig Betydning, naar man erindrer, at den er dannet over det Udtryk, Hamlets Fader bruger om sin tidligere Gemalinde: *my most seeming virtuous queen;* — det var en Vending, Byron maa have fundet saare vel egnet til nu at optages og anvendes paa hans egen tidligere Hustru. Muligvis kan Byron have ændret et og andet i denne *Incantation*, inden han satte det i Digtsamlingen og senere i *Manfred*. Men at Hovedstroferne gælder Lady Byron, er vist utvivlsomt. Kölbing ser et yderligere Bevis for dette deri, at det udviser Berøringspunkter med Digtet *A Sketch*. Det synes mig at frembyde endnu flere Paralleler med *Lines on hearing that Lady Byron was ill.* Disse *Lines*, der aander en voldsom Bitterhed mod Lady Byron (de var ikke bestemt til Offentliggørelse og er først bleven trykte efter Byrons Død), ligger i Tid meget nær op til *Incantation.* Og medens der i Stroferne i *Incantation* forekommer Udtryk, der ikke passer paa Manfred, mod hvem de udslynges i Dramaet, findes der stærke Overensstemmelser i dem med Skildringen af Lady Byron i *Lines*. Der tillæges i *Incantation* Manfred Egenskaber som List, Hykleri, Ubarmhjærtighed, Grusomhed, — Egenskaber, han slet ikke ellers i Dramaet viser sig i Besiddelse af. Men i *Lines* fæstes netop disse Egenskaber til Lady Byron i Udtryk som *deceit, equivocations, crooked ways, this cold treason of thy heart* (*Incantation*: *By thy cold breast and serpent smile, — By thy unfathom'd gulfs of guile*), *implacability, buying other's grief at any price* (*Inc.*: *By thy delight in others' pain*). Selv den over alle Grænser voldsomme Betegnelse af Lady Byron i *Lines* som *the moral Clytemnestra of thy lord,* hvorved hun altsaa beskyldes for aandelig talt at have myrdet sin Ægtefælle, har noget tilsvarende i *Incantation: by thy*

brotherhood of Cain (dette kan jo iøvrigt nok anvendes paa Manfred, der har voldt Søsterens Død; — skulde Byron oprindelig have skrevet det endnu tydeligere *sisterhood*?). Alt i alt findes der saaledes i disse *Lines* stærke Kriterier til yderligere at fastslaa, at *Incantation* helt eller delvis oprindelig er slynget ud mod Lady Byron.

Men, for at komme bort fra Enkeltheder ved denne Prof. Kölbings Byron-Udgave, om man end stedvis kan have Lyst til at tage Forbehold eller gøre Indvendinger, saa vidner den som Helhed om en grundig og møjsommelig Efterforskning og Granskning og om en uhyre Lærdom i alt, hvad der staar i Forbindelse med Digteren og hans Arbejder, og den vil med sit overordentlig righoldige bibliografiske, filologiske og litteraturhistoriske Materiale give den søgende mangen interessant Oplysning og byde ham mangen litterær Lækkerbidsken.

Febr. 1897.

Ad. Hansen.

Platon: Apologien og Kriton. Bearbejdede til Skolebrug af *F. W. Wiehe*. Femte Udgave ved *E. Trojel*. Kbhvn. 1896, Gyldendal. XV+88 S.

At en Skolebog og specielt en græsk Skolebog oplever en femte Udgave, maa vel siges at være et Bevis paa, at Bogen i det hele tilfredsstiller Skolens Krav, og at den er skrevet efter alt i alt heldige Principer. Der har altid været almindelig Tilfredshed med Wiehes Udgave af Platons Apologi og Kriton, og Tilfredsheden vil næppe blive mindre med den nylig udkomne 5te Udgave. Bogen er undergaaet en ret gennemgaaende Forandring, hvortil Udgiveren har kunnet benytte Professor Gertz's Oversættelse af Apologien og Professor Heibergs Bemærkninger til Apologien og Kriton i dette Tidsskrifts 3die Række, fjerde Bind.

Indledningen er grundig gennemarbejdet, og adskillige fejlagtige eller uklare Fremstillinger i 4de Udgave ere i 5te Udgave rettede eller traadte frem i et klarere Lys (Afsnit 2 og 3). Som Indledningen nu er affattet, vil det vistnok kunne lønne sig for Læreren at begynde Repetitionen af Apologien med at gennemlæse Side IV—X med Klassen.

Tekstrettelserne i 5te Udgave ere ikke mange og i det hele ikke af væsentlig Betydning. De betydeligste og for Meningen heldigste ere Schanz's 19 D *αὐτῶν* for *αὐτοὺς*, Gertz's 23 A *τοῦτο μὲν λέγειν* for *τοῦτ' οὐ λέγειν τὸν Σωκράτη*, Schanz's

32 A *μαχόμενον* for *μαχούμενον*, Meisers 37 B *τοῦ τιμησάμενος* for *τούτου τιμησάμενος* og Schanz's 39 B *ἐλέγξοντες* for *ἐλέγχοντες*. I 22 A er Udgiveren vendt tilbage til Codices' Læsemaade, der ogsaa giver et mere ejendommeligt Udtryk. Derimod er *αὐτῷ* i 41 A blevet staaende, her synes Gertz's *οὕτω* at burde foretrækkes.

Af ortografiske Forbedringer kan mærkes *προστεθηκέναι* i 30 E og *ἐκτείσω* i 37 C. I 31 D er Augmentet indført i *ἀπωλώλη*.

Hvad Kommentaren angaar, saa maa det siges, at mange af Noterne nu ere langt bedre formede end i den tidligere Udgave, ligesom Oversættelserne paa ikke faa Steder ere bedre. Ligeledes er adskilligt overflødigt Stof i 4de Udgave fjernet. I 21 A er dog Oversættelsen ved *ἀνοίσω* for fri i en Skolebog. Den kan bevirke en mangelfuld Forstaaelse. I 19 A burde ved Oversættelsen af *εἴ τι ἄμεινον* være tilføjet et *ellers*. I 19 C mangler en Forklaring af *τις* i *τοιαύτη τις*; det samme er Tilfældet i 25 B (*πολλὴ ..... τις*). I 20 A savnes en syntaktisk Oplysning eller Henvisning ved *προσελθών*. I 20 C er den almindelige, efter min Mening urimelige Forklaring af *ἐμμελῶς* beholdt, skønt Richard Christensen i sin Bog om Sofisterne har givet en langt naturligere Forklaring. I 23 A mangler den syntaktiske Forklaring ved *ὥσπερ ἂν εἰ εἴποι*; ligesaa i 27 A og paa et Par andre Steder. I 29 A vilde en Forklaring til *ὃν* være ønskelig. I 32 A synes Noten til *μὴ ὑπείκων δὲ* mig ikke saa god som i 4de Udgave. Det samme gælder *ὅ τι μαθών* 36 B. Udtrykket *ἐν τοῖς βαρύτατα* 43 C, smlgn. 52 A, burde vist have haft sin rationelle Forklaring. I 44 D Slutning trænges baade til fyldigere syntaktisk og saglig Forklaring. Noget lignende gælder i syntaktisk Henseende *ὅτι ἂν τύχωσι, τοῦτο πράξουσιν* i 45 D. I 47 A savnes *αὖ* i Oversættelsen af *πῶς αὖ τὰ τοιαῦτα ἐλέγετο*.

I 26 A, 29 A og 52 D ere nogle slemme Fejl, som fandtes i 4de Udgave, rettede.

Medens de syntaktiske Forklaringer i det hele ere gode og tilfredsstillende, forekommer det mig, at Partiklerne ikke altid ere komne til deres Ret i Noterne. Eksempelvis skal nævnes *δ' οὖν* i 17 A, Stillingen af *δέ* i *ὑμεῖς δ' ἐμοῦ* 17 B, *γε* i *τὸ ἐπὶ τούτῳ γε* i 27 B og i *φασί γέ* i 44 A; medens der gaves Forklaring til *εἰ δὲ μή* i 53 E i forrige Udgave, er den udeladt i denne. I 18 E ses det ikke bestemt, hvorledes Udgiveren forstaar *εἶεν*. Desuden forekommer det mig, at Udgiveren ikke har været heldig i Anvendelsen af de to Principer, som han bruger i de syntaktiske Noter, selvstændige Forklaringer og Henvisninger til Hudes Syntaks. Snart bruges den første Fremgangsmaade, snart den sidste, og Valget er ofte noget vilkaarligt. Anmelderen foretrækker af flere Grunde den sidste.

Jeg vilde have ønsket, at Udgiveren havde undladt at bruge ἄν i Betydningen ἐάν. Det er en unødvendig Vanskelighed at lægge paa Eleverne. Af Trykfejl har jeg ikke fundet mange; i 19 A mangler Spiritus lenis i ὀλίγῳ; i 19 B staar Anm. 5 for 4; i 27 B mangler første Bogstav i ἵππους; i 27 A skal Biord rettes til Bindeord; i 37 D staar σῦν for οὖν.

Kolding, April 97.

Georg Bruun.

Ad Lysiam.

Or. XII 88. *Καίτοι οὗτοι μὲν (Ἐρατοσθένης καὶ οἱ συνάρχοντες αὐτοῦ) σωθέντες πάλιν ἂν δύναιντο τὴν πόλιν ἀπολέσαι· ἐκεῖνοι δέ, οὓς οὗτοι ἀπώλεσαν, τελευτήσαντες τὸν βίον πέρας ἔχουσι τῆς παρὰ τῶν ἐχθρῶν τιμωρίας.*] Verba *πέρας ἔχουσι* significationem *summum gradum rei alicuius tenendi* habere loco q. e. Lycurg. Leocr. 60: *περὶ τὰς πόλεις συμβαίνει πέρας ἔχειν τὴν ἀτυχίαν ὅταν ἀνάστατοι γένωνται* inspecto satis apparet; quam sententiam ab nostro loco abhorrere omnes consentiunt. Herwerden *ἀπόρως ἔχουσι* coniecit, quod mihi quidem sublanguidum esse videtur. Sed fortasse una littera deleta mutatave locus sanabitur, si adverbium *πέρα* (vel *πέρᾳ*, cf. Demosth. ed. Blass) rescribemus, quo facto ea sententia evadit, quam Reiske *non possunt iam poenas .... repetere* vertens expressit (ultra poenam positi sunt).

Carolus Hude.

Det romerske colonats udvikling.

Af **A. Ræder.**

III.

Samtidig med at colonatet paa den skitserede maade udviklede sig i Africa, foregik en mere og mindre ligartet proces i de fleste andre af Romerrigets provinser. For flere af disses vedkommende gjælder det, at man allerede før den romerske erobring kan paavise med colonatet nogenlunde analoge forhold, saaledes som før nævnt specielt i Ægypten og Gallien. Flød vore kilder rigeligere, turde det samme lade sig paavise kanske for de fleste provinsers vedkommende. I ethvert tilfælde kan der for saagodtsom alle provinser ikke have manglet paa et folkemateriale, hvoraf colonatet let kunde udvikle sig og senere rekruteres. Vore kilder tillader os imidlertid ikke for de forskjellige provinser at forfølge udviklingen. Indskrifterne, der flyder saa rigeligt for Africa's vedkommende, yder os andre steder ikke den samme hjælp; forholdene har her ikke været lige saa gunstige for indskrifters bevaring, som tilfældet var i Africa, hvor det pludselige forfald og tilbagevenden til barbari virkede heldig i den retning.

Særlig interesse har selvfølgelig forholdene i Italien; det er ogsaa mest med disse for øje, at spørgsmaalet om colonatet og dets udvikling tidligere er seet. Vi skal tage vort udgangspunkt i Italiens agrarforhold omkring aar 100 efter Kr. og herunder specielt behandle et par punkter, der har betydning for det foreliggende spørgsmaals besvarelse, nemlig spørgsmaalene om mindre selveiendommes forhold til store godser og om driftsmaaden paa de store godser eller smaabrug kontra stordrift.

1. Mindre selveiendomme i Italien. Den gjængse opfatning er, at Italiens jord, ialfald fra republikens sidste aarhundrede af, var samlet i store godser, med andre ord, at den mindre selveiendom var saa at sige forsvunden. Man fæster sig ved de samtidige forfatteres klage over, hvorledes de rige tilvendte sig bøndernes jord. Sallust, Vergil, Horats, Tacitus, Columella, de to Senecaer, Quintilian, Petronius og Juvenal, alle saa klager de over de stores gridskhed efter land; de smaa selveiere er en saga blot; det er overflødigt at citere de kjendte udraab og deklamationer i den retning. Men det er her som overalt; den slags ytringer maa aldrig opfattes efter ordene; af enkelte tilfælder, ja ofte undtagelser gjøres en almindelig regel. Man maa derfor a priori stille sig skeptisk ligeoverfor den slags klager og deri se ganske vist en sandhed, men en sandhed med store modifikationer.

Heldigvis mangler vi ikke ganske midler til at korrigere de nævnte forfatteres udsagn. Man har ogsaa her indskrifter, der vistnok yder os sparsomme oplysninger; men saa er de af dobbelt værd paa grund af deres uomtvistelige objektivitet. Størst værd har alimentærtavlerne fra keiser Trajans tid, tabula Baebianorum (C. I. L. IX 1455) og tabula Veleias (C. I. L. XI 1147), om hvis betydning for spørgsmaalet om jordfordelingen i Italien omkring aar 100 Mommsen har givet en ypperlig udredning (Hermes 19, p. 393 og flg.). Tabula Baebianorum indeholder en fortegnelse over en række grundeiendomme i kolonien Benevents distrikt med angivelse af disses værditakst og det beløb, der var sat fast i dem af de for alimentærinstitutionen bestemte midler. Paa den levnede del af fortegnelsen findes opført omkring 50 grundeiere, der paa sine hænder har samlet henimod 90 oprindelig forskjellige eiendomme. Naar den oprindelige deling, som saaledes lader sig paavise, har fundet sted, er ikke muligt at afgjøre; senest kan en saadan assignation have fundet sted paa det andet triumvirats tid; men den kan ogsaa have været ældre. Af de 90 oprindelig selvstændige eiendomme er kun en anslaaet til en værdi af lidt over 100000 sestertier, alle de andre var af mindre værdi; gjennemsnitlig er taksten mellem 20 og 50000 sestertier. Hvad vil nu disse takster sige, til hvor stort fladindhold svarer f. eks. en værdi af 50000 sestertier?

Sikkert svar kan ikke gives paa dette spørgsmaal; men til et nogenlunde nøiagtigt resultat kan man dog komme. Columella, der jo ikke er saa meget ældre, idet han skrev mellem aarene 60 og 65 eft. Kr., sætter (III 3, 9) hvert iugerum dyrket mark til en grundværdi af 1000 sestertier. Nu bestod jo eiendommene ikke blot af dyrket land; men samtidig regnedes vel forskjellige slags plantninger med ved takseringen, hvilket veier i modsat retning; Columella anslaar saaledes paa nævnte sted plantninger paa et vinland til den dobbelte værdi af selve jordbunden. Man kommer derfor vistnok til et nogenlunde brugbart tal ved at omsætte 1000 sestertier med 1 iugerum eller kanske snarere lidt mere. Eiendomme paa 20 til 50000 sestertier skulde altsaa være paa 20 til 50 iugera eller vel saa det, svarende til 5 à 12 hektarer (50 à 125 maal, 12 à 30 tønder).

Dengang assignationen fandt sted, var jorden saaledes delt i noksaa smaa bondegaarde. I den tid, der laa mellem assignationen og Trajan's tid, var der indtraadt en vis forandring i denne fordeling. De oprindelige eiendomme, henimod 90 i tal, var blevet samlet paa omkring 50 hænder. Men selv nu er større godskomplekser nærmest en undtagelse. Af de nævnte 50 eiere er der blot 2, der sidder inde med latifundier eller godser til en større værdi end en ridderformue, 400000 sestertier. Den ene, Gn. Marcius Rufinus, har paa sin haand 11 oprindelig selvstændige eiendomme til en samlet takstsum af 501000 sestertier, den anden, Annius Rufus, har 4 til en takst af 451000; men til disse sidste hører ikke mindre end 25 saltus eller beitesmarker. 9 har samlet eiendomme til en værdi af mellem 400000 og 100000 sestertier; alle de andre har eiendomme til en samlet takst af under 100000 sestertier, og iblandt dem eier mængden blot en enkelt gaard. Som man vil se, fandtes der i Samnium mange smaa selveiere endnu i tiden omkring aar 100 eft. Kr. Latifundiebesiddelsen er her ingenlunde regel, men snarere undtagelsen.

Den anden tavle, tabula Veleias, giver os et indblik i forholdene oppe paa Posletten, i egnen om Placentia. Vi befinder os her i et distrikt, hvor naturen særlig maatte indbyde til dannelsen af større godser. Det kan derfor ikke

forundre, at forholdet her stiller sig mindre heldigt for den mindre selveiendom end tilfældet var i Samnium. Jorden er mindre godt fordelt; de større godskomplekser spiller en betydelig mere fremtrædende rolle. Ogsaa for Placentia og Veleias vedkommende, hvilken kommune denne tavle angaar, er der den ulempe, at vi ikke kan bestemme tiden for den oprindelige assignation; vi kan heller ikke her komme sandheden nærmere, end tilfældet var ved tabula Baebianorum; assignationen kan have fundet sted under Antonius og Octavian, men kan ogsaa være af ældre dato. Ogsaa her var jorden ved assignationen blevet delt i mindre eiendomme, omend lidt større end i det beneventanske. Men sammenslagning af to eller flere eiendomme paa én haand har her fundet sted i langt større udstrækning. Af de i denne tavle opførte eiere har ikke mindre end halvparten eiendomme til en samlet takstværdi af mere end 100000 sestertier; en femtepart har endog jord for mere end 400000. Den anden halvpart har eiendomme til en mindre værdi end 100000. Deraf eier en fjerdepart eller 13 af 52 for mellem 35 og 60000. Her maa dog merkes, at en hel del af disse store godser ikke bestod af sammenslagne mindre selveiergaarde, men allerede fra begyndelsen af havde dannet større selvstændige eiendomme. Vi støder nemlig paa en hel del saltus. Dette var ikke saltus i teknisk betydning, d. v. s. eiendomme udenfor den municipale territorialgrænse; de laa inden territoriet, men var oprindelig som uopdyrket land ikke kommet med under assignationen; de var senere blevet opdyrket og dannede nu store, værdifulde eiendomme. Resultatet er, at der selv paa Posletten fandtes ikke saa lidet af mindre selveiergaarde, selv om forholdet, som allerede nævnt, ikke stiller sig saa gunstig som for Samniums vedkommende.

En reservation maa dog straks gjøres. Samme mand knnde sidde inde med jordeiendomme i flere kommuner. Man maa derfor gjøre en vis indskrænkning i de fundne tal. Nogen særlig indvirkning vil dog dette forhold ikke have for de mindre eiendommes vedkommende. Det er ikke rimeligt, at f. eks. romerske stormænd i større udstrækning lagde sig til enkelte smaagaarde rundt om i Italien; driften og tilsynet vilde blive for vanskelig og kostbar. For de større godser

stiller sagen sig anderledes; saadanne kunde i betragtelig mængde være samlede i udenfor kommunen boende mænds hænder.

Der er ingen grund til at antage, at forholdene i nogen retning var exceptionelle i de to egne, i hvis jordfordeling disse indskrifter aabner os et indblik. Alt taler for, at vi her lærer at kjende netop to repræsentative landskaber. Bæbianertavlen viser forholdene i de mere bjergfulde egne, Veleiatertavlen viser, hvorledes tilstanden var paa de frugtbare, aabne sletter. Man tør derfor med nogenlunde tryghed lade de for disse to egne fundne resultater gjælde for Italien i sin almindelighed. med undtagelse af ganske enkelte landskaber som den romerske kampagne og den apuliske slette, hvor forholdene artede sig paa en egen maade. De sikre, statistiske data, indskrifterne giver os, stemmer ganske vist ikke med det billede, man i almindelighed har gjort sig om jordens fordeling i Italien paa den her omhandlede tid. Naar man støttet til tidens skribenter har tænkt sig Italien saa omtrent udelukkende delt i store godser, viser denne opfatning sig feilagtig. Selv om de store godser ialfald paa de frugtbare, aabne strækninger spillede en dominerende rolle, saa fandtes der dog selv her ikke saa faa selveiere med mindre brug; og hvad de mere bjergfulde landskaber angaar, saa falder her kanske den større halvdel af jorden paa de mindre selveiendomme. Den italiske bondestand er ganske vist gaaet stærkt tilbage, specielt fra den anden puniske krigs tid; men ganske forsvunden er den dog ikke; tvertimod de selveiende bønders tal var ganske respektabelt.

En lignende overdrivelse finder vistnok sted med hensyn til et andet forhold, der staar i berørelse med det nævnte om jordens fordeling. Jeg sigter til de vilkaar, den italiske korndyrkning befandt sig under paa den omhandlede tid. Man har gjerne antaget, at korndyrkning var absolut ulønsom i Italien og følgelig spillede en liden rolle under driften, og man har i dette forhold seet en af de momenter, der i første linje maa tages i betragtning, naar det gjælder at forklare den antagne koncentrering af jorden paa faa hænder og de mindre selveieres forsvinden. Det er konkurrencen med det billige korn fra kornprovinserne, der skulde have ødelagt hele

det italiske kornmarked. Dette ræsonnement kan være rigtigt nok, men ganske vist med noksaa store modifikationer. Den nævnte konkurrence kan umulig have gjort sig saa sterkt gjældende over hele Italien. Ganske vist virkede den paa halvøens vigtigste kornmarked, selve hovedstaden, ligesom den virkede i de større havnebyer med omliggende distrikt. Men man skulde ikke fjerne sig saa langt fra kysten, før dette forhold forandredes. Transportomkostningerne blev snart saa store, at de gjorde konkurrencen fra det tilførte korn mindre følelig. De lidt længere fra havnestæder beliggende byer maa derfor antages at have været meget brugbare lokale markeder, hvor omegnens jordbrugere kunde faa sit korn afsat til nogenlunde lønsomme priser; disse mere i landets indre liggende strøg falder paa det nærmeste sammen med de strækninger, for hvis vedkommende vi kom til det resultat, at en selveiende bondestand havde holdt sig bedst. For hele Italiens vedkommende gjælder forøvrigt, at man overalt selv dyrkede det korn, der trængtes til slavernes underhold, hvilket, naar hensyn tages til den sterkt vegetarianske levemaade ialfald for slavernes og arbeiderstandens vedkommende, ikke vil sige saa lidet. Man maa derfor være forsigtig, naar man vil anvende konkurrencen med det indførte korn til at bevise nødvendigheden af den mindre selveierstands forsvinden for hele Italiens vedkommende.

2. Smaabrug kontra stordrift. Det andet spørgsmaal, der trænger en udredning, angaar driftsmaaden paa de større godser, der trods bevarelsen af en selveiende bondestand fandtes overalt og paa sine steder spillede en mere og mere dominerende rolle. Den gjængse opfatning er, at disse godser blev drevet ved hjælp af slaver under opsyn af en vilicus, der selv var slave. En gjennemgaaen af de oplysninger, der paa dette omraade staar til vor raadighed, vil vise, om denne opfatning heltud er begrundet.

Blandt Scriptores rei rusticae er *Columella* den, der staar den tid, som interesserer os her, nærmest; han skrev mellem aarene 60 og 65 eft. Kr. Columella var fra Spanien; men dette kan ikke anvendes mod en benyttelse af ham til forklaring af driftsmaaden i Italien. Han var nemlig selv

italisk godseier[1], og man kan se, at han fortrinsvis havde italiske forhold for øie[2]. Taler han om mere fremmede forhold, gjør han opmerksom paa det; naar han derfor taler i sin almindelighed uden forbehold, tænker han paa driftsmaaden i Italien og tildels de nærmest tilliggende lande, som Sicilien og Sydgallien, hvor forholdene var lig de italiske.

Kapitel 7 i første bog begynder Columella at tale om de forskjellige slags arbeidere, der anvendtes ved driften af de italiske godser. Han udtaler her: «Disse (arbeiderne) er dels coloner dels slaver, disse sidste enten fritgaaende eller lænkede. Man skal behandle colonerne varlig og vise sig hensynsfuld mod dem; man skal være ivrigere i at fordre arbeide end afgifter; dette støder mindre og er dog i det hele mere fordelagtigt. Thi naar jorden dyrkes flittig, bringer det oftest profit, aldrig — uden naar veirligets «vis maior» eller plyndring træffer ind — skade, og derfor vover ikke colonen at bede om nedslag i sine afgifter. Men herren skal heller ikke være for strid paa sin ret i ethvert punkt, selv om colonen har forpligtet sig, saaledes naar det gjælder betalingsterminerne eller fordringen til vedkjørsel og øvrige mindre pligter, der skaffer colonerne mere bryderi end egentlig bekostning . . . . Jeg erindrer selv at have hørt en gammel konsular, den rige L. Volusius, forsikre, at det gods var det lykkeligst situerede, som havde indfødte coloner og beholdt dem, der var født paa det fædrene gods og var knyttet dertil ligefra vuggen af. Saaledes er det ogsaa min opfatning, at en hyppig veksling af forpagtere er en slem ting; men endnu værre er en byforpagter, der mere vil drive med slaver end med eget arbeide . . . Derfor bør man bestræbe sig for at beholde arbeiderne og de samme stadige coloner, naar man ikke selv kan forestaa driften, og det ikke lønner sig at drive med sine

[1] III 9, 2: «cum et in Ardeatino agro, quem multis temporibus ipsi ante possedimus, et in Carseolano itemque in Albano generis Aminei vites . . . habuerimus.»

[2] III 3, 11 om vinavlens lønsomhed: «si modo non provincialis sed Italicus ager.» III 2, 30: «ideoque in hac ipsa Italia, ne dicam in tam diffuso terrarum orbe.» III 13, 1: «eius autem ratio cum Italici generis futuris agricolis tum etiam provincialibus tradenda est.» Om bog III og IV udtales IV 33, 6: «Haec de vineis Italicis . . . disserui» og i V 4—5 tales om vineae provinciales.

egne slaver, hvilket imidlertid ikke indtræffer uden i de egne, der lider under et vanskeligt klima og jordbundens ufrugtbarhed. Men der, hvor klimaet og jordens frugtbarhed er nogenlunde tilfredsstillende, der kan man selv drive mere ud af jorden end colonerne; undertiden kan endog slaveforvaltere drive mere ud end disse, medmindre en stor skjødesløshed eller uærlighed er tilstede fra slavens side . . . Men paa fjernere marker, hvor herren ikke har let for at komme til, der er det heldigere at have enhver slags mark under frie coloner end under slaveforvaltere, men særlig gjælder dette agerland, som coloner mindst kan ødelægge (saaledes som vinhaver og træplantninger) og slaverne skader mest . . . Derfor er det min opfatning, at den slags marker bør bortforpagtes, hvis de savner herrens tilsyn.». I det følgende gaar saa Columella over til at tale om slaverne og deres behandling.

Columellas ovenciterede udtalelser er tydelige og greie nok, saa de ikke behøver nogen yderligere forklaring. Spørgsmaalet er nu, hvorledes sagen stillede sig i praksis, hvilket forhold der faktisk var mellem drift med slaver og drift med frie coloner. Herom oplyser Columella os ikke. Læser man hele hans bog igjennem, vil man se, at han som regel forudsætter, at vedkommende arbeide, han taler om, skal udføres af slaver. Men det gaar ingenlunde an deraf at drage den slutning, at slaver og coloner, hvad mængde og betydning for godsets drift angaar, staar i et tilsvarende forhold til hinanden. Columella skriver en lærebog i landbrug; hans hensigt er at prøve paa at gjøre eierne mere interesseret i landbruget, faa dem til i større udstrækning, end almindelig skede, personlig at lede sine godsers drift. Naar dette var hans udgangspunkt, falder det af sig selv, at det er den direkte drift med slaver, der særlig har betydning for ham; det er denne, han vil skaffe den nødvendige indsigt i. Det er derfor ikke det mindste underligt, at han ikke taler mere om colonerne, end tilfældet er; det er en sag, der interesserer ham mindre. Man kan saaledes ikke slutte noget bestemt af Columella om forholdet paa hans tid mellem de godser eller dele deraf, der dreves med slaver, og de, der dreves med coloner. Naar det citerede hovedsted undtages, nævner Columella colonerne blot i forbigaaende, saaledes som naar han

under omtalen af hovedgaardens bygninger skriver: «Omkring hovedbygningen bør dernæst følgende huse ligge: bagerovn og bageri med møllestene i forhold til det vordende antal af coloner[1].» Som heraf sees, tog man ved husenes bygning hensyn til colonerne som en fast del af godsets arbeiderstand.

Columella giver os saaledes vished for, at drift med frie coloner fandt sted paa de italiske godser og det i en vis betragtlig udstrækning, men nogen nærmere præcision af det indbyrdes forhold mellem drift med coloner og med slaver kan man ikke naa frem til ved hjælp af hans udtalelser. Men om dette spørgsmaal, de faktiske driftsforhold, finder man ganske interessante oplysninger i Plinius's breve. Den yngre Plinius var en meget rig mand; han havde arvet meget jord baade fra fædrene og mødrene side og kjøbte selv adskilligt. Hans eiendomme laa samlet i to store komplekser, ved Comum i Norditalien og ved Tifernum paa grænsen af Etrurien og Umbrien; hans Laurentinum synes ikke at have været forbundet med noget større gods; det var blevet landsted (Ep. II 17 og IV 6).

Man ser af Plinius's breve, at hans godser blev drevet dels ved hjælp af slaver, dels ved frie coloner, saaledes at en del af godset dreves af slaverne under deres actor, andre dele var bortforpagtet til coloner. Specielt et brev (III 19) giver et godt indblik i driftsmaaden; han skriver her til sin ven Calvisius Rufus: «Jeg tager dig, som jeg pleier, med paa raad i et økonomisk spørgmaal. Eiendomme, der støder op til mine godser, ja delvis gaar ind imellem disse, er tilsalgs. Meget opmuntrer mig til at kjøbe, men andre ikke mindre vægtige hensyn holder mig derfra. Først og fremst opmuntrer selve det tillokkende ved at slaa sammen, dernæst det ikke mindre nyttige end tiltalende, at kunne besørge inspektionen paa en gang og ved en reise, at have alt under en procurator, ja næsten under samme actorer, at dyrke

[1] Columella I 6, 21: «Circa villam deinceps haec esse oportebit: furnum et pistrinum, quantum futurus numerus colonorum postulaverit.» Cnf. Apuleius Metam VII: «Vicinorum etiam frumenta meis discursibus conterebat.» Paulus Dig. XXXIII 7, 18: «Idem consultus de meta molendaria respondit, si rusticis eius fundi operariis moliretur, eam quoque deberi; est autem meta inferior pars molae.»

og udstyre et gods og lade det andet gaa som et tillæg. I beregningen maa medtages udlæg til husgeraad, til husintendanter, gartnere, haandværkere og jagtrekvisita; alt dette lønner det sig bedre at samle paa et sted end at sprede det ud paa forskjellige. Paa den anden side frygter jeg for, at det skal være uforsigtigt at udsætte en saa stor forretning for det samme veirligets og de samme tilfældigheders farer; det synes tryggere at sikre sig mod skjæbnens tilfældigheder ved at sprede sine besiddelser. Der ligger desuden meget tillokkende i veksling i natur og klima og i selve omflakningen fra den ene eiendom til den anden. Og desuden, hvad der er det vigtigste under mine overveielser, markerne er frugtbare, med ypperlig jord og vel forsynet med vand; de bestaar af agerland, vinplantninger og skove; disse sidste skaffer trævirke og deraf vistnok en beskeden, men saa meget sikrere indtægt. Men denne naturlige rigdom svækkes ved kleine dyrkere. Thi den foregaaende eier solgte ofte de stillede pant, og idet han derved nok for øieblikket mindskede colonernes restancer, svækkede han for eftertiden deres økonomiske kræfter, ved hvilken svækkelse restancerne atter er vokset. Udstyret bliver derfor saa meget dyrere, da der maa skaffes dygtige slaver; thi hverken jeg eller nogen der bruger lænkede slaver. Tilbage staar, at du faar vide, hvor stor prisen er; tre millioner sestertier, ikke fordi eiendommen ikke engang var værd 5 millioner, men manglen paa coloner og nutidens hele vanskelige forhold har drevet ikke alene indtægten men ogsaa prisen ned.»

Dette brev viser, at colonerne spillede en stor rolle ved driften af det omhandlede gods; vanskeligheden ved at skaffe dygtige coloner gjorde, at prisen var gaaet ned til indpaa det halve af godsets tidligere værdi. Man faar det bestemte indtryk, at colonerne har spillet en større rolle paa dette gods end slaverne. Det samme er tilfældet med de andre steder, hvor Plinius udtaler sig om driften paa sine godser; overalt træder colonerne og vanskeligheden med dem i forgrunden. Hvor det i ovenciterede brev omhandlede gods laa, enten ved Comum eller Tifernum, ved vi ikke. Det samme gjælder et par andre udtalelser, der saaledes ogsaa kan gaa baade paa hans norditaliske gods og paa hans eiendomme ved

Tiberens øvre løb. Et sted (V 14, 7) skriver han: «Men jeg vender tilbage til det, jeg netop befattede mig med, dengang det nævnte budskab kom. Jeg var sammen med min hustrus bedstefader og faster, jeg var sammen med længe savnede venner; jeg vandrede omkring paa mine marker, hørte paa colonernes klager, læste ugjerne og flygtig igjennem regnskaberne; thi jeg er vant til andre slags papirer og skrifter.» Et andet sted (VII 30) kommer han med følgende klage: «Dertil kommer colonernes klager, som nu efter den lange mellemtid rigtig benytter sig af, at jeg er tilstede. Men nu forestaar ogsaa det nødvendige, men meget ubehagelige arbeide at bortforpagte brugene; thi det er saare vanskeligt at finde skikkede brugere.»

Derimod kan udtalelser i tre andre forskjellige breve med sikkerhed henføres til forholdene paa hans godser ved Tifernum, paa grænsen af Umbrien og Etrurien. Det første sted (IX 15) atter klage: «Jeg tog min tilflugt til mit tuskiske gods, for at kunne gjøre, hvad jeg vilde; men ikke engang her gik det; i den grad forstyrres jeg ved bønskrivelser og klager fra mine coloner rundt om, som jeg læser endnu mindre gjerne end mine egne skrifter; thi jeg læser ogsaa mine ugjerne . . .» Høsten 101[1] beder Plinius, der dengang var praefectus aerarii, keiser Traian om orlov til en reise til sit gods (ad Traian. 8): «Jeg beder derfor . . . at du under mig orlov. Men det stemmer ikke med min ligefremhed at skjule for dig, at du herved desuden kan støtte min økonomiske velfærd. Thi bortforpagtningen af alle de brug, som jeg eier i det samme distrikt, tallet overstiger forøvrigt 400, kan ikke udsættes saalænge, at den nye forpagter (colon) maa udføre den forestaaende beskjæring. Desuden tvinger gjentagne uaar mig til at tænke paa nedslag i forpagtningssummerne; men den ting kan jeg ikke ordentlig beregne uden personlig at være tilstede.»

Nogle aar senere var forholdene paa Plinius's tuskiske gods ikke bedre, snarere værre[2]. Han skriver herom (IX 37):

[1] Cnf. Mommsen, Hermes 3 p. 42.

[2] Det følgende brev IX 37 maa være skrevet fra Tusci, da det foregaaende brev IX 36 er derfra. Angaaende den kronologiske orden i Plinius's breve se Mommsen, Hermes 3 p. 31 og fl.

«Nødvendigheden af at ordne med bortforpagtningen af brugene for flere aar holder mig tilbage. Thi i det foregaaende femaar steg restancerne trods større nedslag; og nu er det, som de fleste ikke mere bekymre sig om at minske sin gjæld, fordi de mistvivler om at kunne blive færdig med den; de tager og bruger, hvad der ser dagens lys som folk, der ikke længere tror, at de selv vil have nogen vinding af at spare. Man maa derfor søge at sætte en stopper for den voksende ulykke og finde lægedom. Der er kun en maade at læge paa, det er hvis jeg bortforpagter ikke for en fast pengesum men for andel i udbyttet og saa sætter nogen af mine slaver til at vaage over arbeidet og passe paa udbyttet; der gives forøvrigt ingen retfærdigere slags afgift, end det som jorden, veirliget, aaret bringer. Men dette fordrer stor tillid, aarvaagne øien, mange hænder; der maa dog gjøres et forsøg, og ligesom naar det gjælder en gammel sygdom, bør enhver ny behandlingsmaade prøves.»

Alle de citerede steder viser tydelig nok, at det ikke var smaa dele af de stores godser, der dreves ikke direkte med slaver, men bortsattes til frie coloner; paa Plinius's Tusci fandtes mere end 400 coloner, et tal vistnok betydelig større end antallet af de slaver, der var beskjæftiget paa de kanske ikke saa faa eiendomme, der sammenlagt dannede dette gods. Som resultat fremgaar, at smaabrug fandt sted i stor udstrækning rundt om paa godserne; direkte drift i det store med slaver spillede ikke den dominerende rolle, som man i almindelighed har antaget. Selvfølgelig var dette forhold ikke noget for Plinius's drift eiendommeligt; det samme forhold fandt, som vi har seet, sted paa hans gamle familiebesiddelser og det gods, han tænkte paa at kjøbe.

Plinius staar ikke alene blandt tidens forfattere; hos omtrent samtidige finder man hentydninger til lignende forhold. For Martial er det at være godseier det samme som at modtage gaver fra sine mere og mindre velstaaende coloner[1]. Seneca taler (ep. CXXIII) om en pludselig, uforberedt reise til sin villa; mad vilde han altid kunne faa: «har ikke min bager brød, saa har villicus, saa har husintendanten, saa har

[1] Martial Ep. V og VII.

colonen,» eller han taler om de tusinder af coloner, der pløier og graver. Lucan lader i sit digt (I 170) store strækninger dyrkes af coloner, saa talrige at herren ikke kender dem. Juristerne taler atter og atter om colonerne og ikke mindst om deres restancer, reliquiae colonorum. Indskrifterne taler det samme sprog; alimentærtavlen fra Veleia nævner «colonae» eller colonpladse ved flere af eiendommene, et sted saaledes 9. Hertil kommer de mange gravskrifter over coloner, der er fundne rundt om i Italien[1] og er blevet samlet i Corpus inscr. lat.

Spørger man, var driften med frie smaabrugere paa de store godser i fremgang eller tilbagegang ved aar 100 eft. Kr., saa kan svaret ikke være tvilsomt. Driften med coloner var i fremgang, holdt paa mere og mere at afløse den direkte drift med slaver. At saa var tilfældet, viser en sammenligning af driftsforholdene hos Cato og Varro paa den ene side og hos Columella paa den anden. Dette resultat kan heller ikke forundre. Naar slaver anvendtes i den udstrækning, som tilfældet var paa Catos og Varros tider, saa skriver dette sig fra den billige pris, der var paa slaver, saalænge de romerske erobringskrige stod paa; masser af krigsfanger kastedes ind paa slavemarkedet og trykkede prisen ned. Drift i det store med slaver kunde derfor lønne sig[2]. Men anderledes stillede forholdet sig, da erobringskrigene hørte op paa Augusts tid; slavernes antal sank, medens prisen steg[3]. Direkte drift af godserne med slaver blev som følge heraf mindre lønsom og træder stadig mere og mere tilbage for driften med coloner, der hver har sit brug at dyrke, og hvis afgifter udgjør eierens væsentligste indtægt af hans jord. Medens jorden stadig samles paa færre og færre hænder, ophører samtidig driften i det store mere og mere; storeiendom forbundet med smaabrug bliver den dominerende driftsform; man nærmer sig mere og mere til middelalderske forhold[4].

---

[1] Mommsen, Hermes 15 p. 408.

[2] Rodbertus, Jahrb. für Nationalökonomie und Stat. II p. 223.

[3] Wallon, Histoire de l'esclavage. III p. 107 og fl.

[4] Man kan spørge, hvorledes dette kan forenes med Plinius's bekjendte udsagn i Historia nat. XVIII 6, 35: «verumque confidentibus latifundia perdidere Italiam, iam vero et provincias.» Rodbertus lader l. l.

Dette maa dog ikke opfattes saaledes, at godserne selv paa Catos og Varros tid blev drevet alene med slaver, selv om dette skede i en større maalestok end tilfældet var hos Columella. Varro taler vistnok lidet om coloner, som følge af hans skrifts natur; men man ser dog, at saadanne fandtes ogsaa paa hans tids godser[1]. Dette stadfæstes af samtidens forfattere. Horats's gods dreves foruden af slaver under en villicus af 5 coloner[2]. Ogsaa ellers nævner Horats coloner paa godserne[3], ligesaa Vergil[4]. Catilina havde talrige coloner paa sine godser, saa mange, at han samlede dem om sig, da den afgjørende kamp kom[5]. I den anden borgerkrig bemander Domitius sine skibe med sine coloner[6].

Der har saaledes heller ikke tidligere i Italien manglet en stand af frie coloner, omend deres antal ikke har været saa stort som det tal, der krævedes, da driften paa de stores godser i det 1ste aarhundrede eft. Kr. end mere lagdes om i retning af smaabrug. Det manglende materiale toges fra den svindende mindre selveierstand; naar de smaa selveiere solgte sin jord til de større godseiere, blev de, oftest kanske, siddende som brugere af den jord, de selv før havde eiet. Desuden havde der altid været en stand af frie dagarbeidere i

---

p. 208 Plinius's udsagn gaa paa «Grosswirthschaft» i modsætning til «Kleinwirthschaft». Heisterbergk l. l. p. 64 lader det gaa paa «Nichtbewirthschaftung» imod «Bewirthschaftung», Mommsen, Hermes 19 p. 415 paa «Grosseigenthum mit Kleinwirthschaft» imod «Kleineigenthum mit Kleinwirthschaft». Mommsens forstaaelse af stedet er utvilsomt den rette, og da kan Plinius den ældre ikke anvendes mod den opfatning, der her gjøres gjældende.

[1] De re rustica I 17, 2: «Omnes agri coluntur hominibus servis aut liberis aut utrisque. Liberis, aut cum ipsi colunt, ut plerique pauperculi cum sua progenie, aut mercenariis . . . iique quos obaerarios nostri vocitarunt.» I 2, 17: «. . . atque etiam leges colonicas tollis, in quibus scribimus, colonus in agro surculario ne capra natum pascat.» Cnf. II 3, 7.

[2] Epist. I 14, 2—3: «. . . habitatum quinque focis et quinque bonos solitum Variam dimittere patres.»

[3] Carm. II 18: «Et ultra limites clientum salis avarus.»

[4] Georg. I 507: «Squallent abductis arva colonis» om borgerkrigenes tid.

[5] Sallust. Cat. 59: «Cum libertis et colonis propter aquilam asistit.»

[6] Cæsar B. C. I 34 «. . . navibus, quas . . . a privatis coactas servis libertis colonis suis compleverat.» I 56: «Certas sibi deposcit naves Domitius atque has colonis pastoribusque, quas secum abduxerat, complet.»

landbrugets tjeneste. Disse omtales af baade Cato[1], Varro (l. l. I 17) og Columella (I præf. 12. III 3, 13); ogsaa fra denne kunde smaabrugerstanden rekruteres. Der var saaledes ogsaa i Italien et folkemateriale, hvoraf en colonstand kunde udvikle sig. Samtidig ser man dog, at folkematerialet var knapt; Plinius klager over mangel paa brugbare coloner[2]; Nervas, Trajans og de følgende keiseres alimentærinstitutioner taler det samme sprog; Marc Aurels og de andres barbaroverflytninger ligesaa.

Hvilken er nu de før omtalte coloners stilling, og hvilket forhold staar de i til den jord, de dyrker, og dennes eier? Columella taler (I 7) om pensiones og dies pecuniarum. Plinius taler om necessitas agrorum locandorum plures annos (IX 37 og VII 30) og om agrorum locatio (ad Traian. 8), videre om bortforpagtning paa et femaar (IX 37: «priore lustro»), om colonernes reliqua (IX 37, VII 30 og III 19), om remissiones (ad Traian. 8, IX 37 og III 19) og nævner colonernes pignora (III 19) d. v. s. de pant, de maatte stille ved overtagningen af bruget; endelig siger han, at han har bortforpagtet nummo d. v. s. mod en fast pengeafgift (IX 37). Alt dette viser tydelig nok, at der er tale om en virkelig locatio conductio efter alle lovens former. Disse coloner var frie forpagtere, der for en bestemt pengeafgift overtog et brug for et tidsrum af 5 aar; deres stilling var retslig sikret og bestemt; efter forpagtningstidens udløb kunde de frit forlade godset. Forsaavidt er der ikke meget ved disse coloner, der minder om den senere stavnsbundne colon, for hvem jordens eier ogsaa var herre, ja øvrighed.

Men ser man nøiere efter, forandres billedet; man finder snart forhold, der viser, at spranget ikke er saa langt endda. Colonforpagteren nød ganske vist lovens beskyttelse og var sikret baade handlefrihed og ret til frit at forlade godset, men vel at mærke, kun saalænge han opfyldte sine forplig-

---

[1] Catos operarii, mercennarii og politores; disse sidste var dagarbeidere, der paatog sig akkordarbeide mod andel i produktet, ikke som før ofte antaget coloni partiarii. Cnf. Cato De re rust. c. 1, 4, 5, 10, 11, 136.

[2] Ep. III 19: «hac penuria colonorum.» VII 30: «adeo rarum est invenire idoneos conductores.»

telser. I det øieblik, han kom i restancer, var den hele herlighed forbi; da var han ikke længere den frie mand, der kunde handle, som han vilde; han var blevet jordeierens skyldner og var kommet ind under gjældslovene. En forpagter i efterskud kunde ikke forlade bruget, før gjælden var betalt eller kaution stillet[1]; han var praktisk talt stavnsbunden. Juristerne kjender godt nok dette forhold; det vrimler af eksempler paa testamenter, hvor man testamentarisk forføier over «reliqua colonorum», hvilket igrunden ikke vil sige andet end retten til at disponere over vedkommende coloners arbeidskraft.

Om talrigheden af de coloner, der befandt sig i denne stilling, vidner noksom den rolle, de spiller i den juridiske litteratur. Plinius's breve taler det samme sprog; coloner med reliqua, ja stigende restancer findes paa hans arvegodser (VII 30 og IX 37), og de findes paa det gods, han tænker paa at kjøbe (III 19); han taler begge steder, som om dette var den almindelige tilstand, som mængden af colonerne var kommen i hvad han ligetil kalder gjæld[2]. Ikke blot Plinius, men ogsaa Columella kjender dette forhold; han taler om disse ved restancer stavnsbundne som en fast arbeiderstok paa de stores godser[3]. Vi har her for os en talrig stand af smaabrugere, der ikke længere er af loven beskyttede forpagtere, men af godsherren afhængige brugere.

Et andet punkt fortjener ikke mindre opmærksomhed. Plinius's coloner holder paa at skifte karakter; de holder paa at miste sin stilling som forpagtere mod fast aarlig pengeafgift, den eneste forpagtningsform, de romerske love kjendte,

---

[1] Scaevola Dig. XXXIII 7, 20, 3: «quaesitum est, an reliqua colonorum, qui finita conductione interposita cautione de colonia discesserant, ex verbis supra scriptis legato cedant.»

[2] IX 37: «plerique nulla iam cura minuendi aeris alieni.»

[3] I 3: «More praepotentium, qui possident fines gentium quos ne circumire eques quidem valent, sed proculcandos pecudibus et vastandos ac populandos feris derelinquunt aut occupatos nexu civium et ergastulis tenent.» Ergastulis gaar paa de lænkebundne slaver, occupatos nexu civium paa de ved restancer stavnsbundne coloner; cnf. Fustel de Coulanges, Rech. p. 19; forsaavidt kommer udtrykket nær nexus colonarius i Valentinian III Nov. tit. 30, 1, 6; cnf. Heisterbergk l. l. p. 82; Esmein, Journal des Savants 1880 p. 698 og Mélanges p. 311; Huschke l. l. 159[341].

og isteden stille sig i et rent privat, udenfor loven liggende kontraktsforhold til jordens eiere ved at blive coloni partiarii. Trods nedslag finder Plinius, at hans coloner synker dybere og dybere ned i gjæld; man maa finde et bodemiddel herimod; «der er kun en maade at læge paa; det er hvis jeg bortforpagter ikke for en fast pengesum, men for andel i udbyttet og saa sætter nogen af mine slaver til at vaage over arbeidet og passe paa udbyttet; der gives forøvrigt ingen retfærdigere slags afgift, end det som jorden, veirliget, aaret bringer. Men dette fordrer stor tillid, aarvaagne øien, mange hænder (IX 37).» Colonus partiarius sad, som allerede paavist, uden kontrakt og kunde ikke søge domstolenes bistand; han var afhængig af jordens herre, og udviklingen havde ikke mange trin at gjennemløbe for udaf en saadan colonus partiarius at skabe en colon i senere forstand.

Det var selvfølgelig ikke nogen ny tanke, en opfindelse af Plinius selv, at foretage denne forandring i sine coloners stilling. Man ser, at han er fuldt paa det rene med de nødvendige forholdsregler, som samtidig var paakrævede; en nøie kontrol trængtes, en kontrol der skulde øves af folk af eierens husstand, actores eller procuratores. Systemet var kjendt og benyttet, ser man[1]; man havde erfaringer at holde sig til.

Italien manglede heller ikke ekstraterritoriale saltus med de for udviklingen af en afhængig colonstand saa gunstige forhold, som vi nøiere har lært at kjende i Africa. Ganske vist var saadanne saltus ikke saa hyppige i Italien som i Africa; men navnet og selve begrebet er italisk og af Romerne overført til Africa, ikke omvendt. At saltus i teknisk forstand fandtes i Italien, viser det s. 16 anm. 5 citerede hovedsted hos Frontin, ligesom de s. 15 anm. 4 citerede steder hos den samme forfatter, hvoraf det ene udtrykkelig er appliceret paa italiske forhold. Navnlig i Apulien og Calabrien var der keiserlige saltus[2]. Her laa den i Notitia Dign. Occ. omtalte saltus Carminianensis[3] foruden andre saltus

[1] Paulus Dig. XIX 2, 25, 6.

[2] Mommsen, Hermes 15 p. 395. M. Weber, Agrargesch. p. 228 note 25.

[3] C. 11: «procurator rei privatae per Apuliam et Calabriam sive saltus Carminianensis.» Cnf. Liber coloniarum i Gromatici veteres ed. Lachmann I p. 261. C. I. L. IX 784: «Procurator saltuum Apulorum.»

hvortil hentydes i Liber coloniarum[1]. Keiseren eiede store faarehjorder, der om vaaren dreves fra Apulien og Calabrien til sommerbeite i Samnium og om høsten atter tilbage til de apuliske keiserlige saltus[2]. I Aemilia fandtes lignende keiseren tilhørende saltus[3]. Ogsaa private saltus fandtes i Italien, noget der fremgaar af Frontin (p. 53), ligesom den veleiatiske alimentærtavle nævner saadanne[4].

Det er høist sandsynligt, som af Mommsen antydet (cnf. note 3), at den romerske republik har bestyret en stor del af sit italiske jordgods i form af ekstraterritoriale saltus. Det samme har vistnok i ikke ringe udstrækning været tilfælde med de af de romerske stormænd occuperede strækninger af ager publicus; det der blev lagt aabent for occupation var i første linje netop udyrkede, skovbevokste, ikke limiterede strækninger, agri arcifinii. Vistnok forsvandt det meste af disse ved Gracchernes virksomhed; men de havde imidlertid øvet sin indflydelse paa arbeiderforholdene inden deres omraade. Stormændene dyrkede sine possessiones mest ved clienter og andre precariobesiddere[5], der svarede en afgift in natura. Her har vi en delvis ny klasse af afhængige coloner. Det er vistnok med den slags coloner fra de fædrene godser, Catilina og Domitius rekruterede sin hær og flaade i borgerkrigenes dage; frie forpagtere staar ikke i det personlige forhold til jordens eier, at de kan bruges paa den maade. Det er vel ogsaa saadanne coloner, Tacitus har for øie, naar han

[1] P. 211 under provinsen Calabria: «et cetera loca vel territoria in saltibus sunt adsignata».

[2] C. I. L. IX 2438, et dekret fra Marc Aurels tid.

[3] Plinius Hist. nat. III 14, 116: «saltus Galliani, qui cognominantur Aquinales,» der forvaltedes af en «procurator ad praedia Galliana» (C. I. L. III 536). Mommsen, Hermes 15 p. 395 sammenstiller denne indskrift med C. I. L. III 249: «procurator vectigalium populi Romani quae sunt citra Padum»; de nævnte praedia Galliana er da praedia populi Romani, ikke fiskalt gods og skriver sig da fra republikens tid.

[4] C. I. L. XI 1147, 6, 72: «saltus .... qui sunt in Lucensi et in Veleiate et in Parmense et in Placentino et in montibus adfinitis.» De andre i tavlen nævnte saltus er intraterritoriale; cnf. Mommsen, Röm. Staatsrecht III 782[3].

[5] Garsonnet, Histoire des locations perpetuelles (Paris 1879) p. 118.

i Germania sammenligner de germanske ved jordbruget anvendte slaver og deres kaar med de romerske coloner[1].

Som man ser, manglede der heller ikke i Italien paa folkemateriale for en colonstand. Allerede omkring aar 100 finder vi flere klasser af de ved landbruget anvendte frie folk i en retslig og social stilling, der minder meget om det kommende, allerede da sig udviklende colonat. Afhængighed af jordeieren og et faktisk stavnsbaand er allerede tilstede, saa keiser Marc Aurel endog finder det nødvendigt at slaa fast, at en husmand og en colon ikke i og for sig er bundet til det hus de boede i eller den jord de dyrkede[2].

---

[1] C. 25: «Frumenti modum dominus vel pecoris vel vestis ut colono iniungit.»

[2] Dig. XXX 112: «Si quis inquilinos sine praediis quibus adhaerent ligaverit est inutile legatum.» Inquilinus her = colonus; cnf. Fustel de Coulanges, Rech. p. 65[1]. Schulten, Röm. Grundherrsch. p. 364.

Anmeldelser.

C. L. Jungius, **De vocabulis antiquae comoediae atticae, quae apud solos comicos aut omnino inveniuntur aut peculiari notione praedita occurrunt. Trajecti ad Rhenum, Kemink & fil.; Amstelodami, Joh. Müller. 1897. XXIV+358 pp.**

Auctor hujus operis vocabula ex antiqua comoedia attica, quae a solis poetis comicis usurpata sunt, certe numero ad mille octingenta collegit. Magnitudinem numeri forsitan aliquis miretur, et ipse auctor libri concedit, multa vocabula usitatiora recepta esse, quod eo factum sit, quod non formae solum sed etiam significationis vocabulorum rationem habuerit et recipienda esse putaverit etiam vocabula ab aliis usurpata, quae apud comicos alio sensu atque apud ceteros scriptores leguntur.

Toti libro formam dedit lexici, sed ut origo vocabulorum notioque clarius appareret, in praefatione duodecim genera sive classes eorum distinxit. Qua in divisione quum et notiones et formas vocabulorum spectaverit, fieri non potuit, quin nonnulla ad plures classes referri possent.

Una classis est eorum, quae comice ficta sunt et quidem partim licentia comica ex pluribus verbis liberius in unum composita, partim comice illa quidem formata, ita tamen ut quibus legibus sint formata facile appareat, maxime addita terminatione aliqua, velut *μελλονικιᾶν (more Niciae cunctari).*

Altera classis est, ad quam pertinent vocabula, quae alio sensu apud solos comicos, alio apud ceteros scriptores inveniuntur. Imprimis huc refert vocabula a comicis metaphorice usurpata, quum propria notione etiam alibi legantur; minus apte huc adjungit ea, quae et propria et translata notione apud solos comicos exstant. Ex illis non pauca sunt, in quibus notio translata propriae tam propinqua est, ut parum causae videatur fuisse recipiendi. In *καλλίπυργον σοφίαν* potius parodia notanda erat, quum apud Aeschylum *ὑψίπυργοι ἐλπίδες* dicantur; prorsus usitate dicitur *στομοῦν τὴν γνάθον (malam acuere)* similitudine e gladio petita; ipse J. confert apud Sophoclem *γλῶσσα τεθηγμένη,* et apud Horatium est: *linguam acuere.* Minus caute videtur in hanc classem rettulisse vocabulum *ἀκόρητος,* quod apud Homerum dicit significare «*insatiabilis*», apud Aristophanem «*incultus, minime ornatus*». Sunt enim diversa vocabula, alterum a verbo, *κορέννυμι (satio),* alterum a *κορέω (tergo)* ductum; *βίος ἀκόρητος* proprie est «*vita non tersa*».

Tertia classi continentur vocabula e vitae quotidiano sermone sumpta. Ex his quaedam ejus generis sunt, quae quia turpia sunt vel ea oratione minus digna, qua historici, oratores, philosophi

utuntur, ab his evitantur, sed pleraque ideo apud solos comicos inveniuntur, quod res significant, quas commemorandi ceteris nulla erat occasio, velut nomina animalium, opificum, mercatorum *(ξιφουργός, λοφοποιός, λυχνοπώλης)*, vocabula e culina petita, alia. Ad rem navalem pertinet *ἄσκωμα*, quod et in hanc et in priorem classem rettulit auctor. Enumeratis interpretationibus veterum et recentiorum dicit, *ἄσκωμα* sensu proprio legi Ar. Ran. 364, tropice usurpari Ach. 97. Etiam hic sensu proprio scriptum mihi videtur et rem nauticam nescio quam vel nauticae similem significare, qua persona praeconis, qui oculus regis vocatur, instructa erat.

Quarta classis vocabula continet, quibus juxta notionem vulgarem sensus obscoenus a comicis additus est, quinta ea, quae composuerunt praepositione aliqua addita. Alia ejusmodi sunt, ut legentibus in mentem non veniat novum vocabulum esse, alia dubium non est quin sint ficta, ut risum moveant. Interdum difficile est dictu, quae notio peculiaris praepositioni additae insit. In verbo *ἀναγεύω* erratum esse videtur. Dicitur significare *iterum gustandum offerre aliquid* et apud Aristoph. in Nub. v. 523 usurpatum esse de comoedia, quam poeta denuo docet. Sed ex sequentibus verbis *εἶτ᾽ ἀνεχώρουν ἡττηθείς* perspicuum est de illa comoediae forma agi, quae prior erat.

Sed longum est omnes classes persequi. Octava continet quaedam vocabula, quae a comicis ex aliis poetis imprimis epicis et tragicis sumpta ad risum captandum adhibita sunt, plura quae ad poetarum morem ad eos deridendos ficta sunt. Videntur ex his quaedam ad vocabula comice formata primae classis, ex illis ad vocabula alterius classis metaphorice usurpata prope accedere. Sed singula in lexico *(ἀεροδόνητος, ἀποβόσκομαι)* inspiciens crediderim, auctorem hic voluisse vocabula colligere, in quibus parodia appareret.

Duodecima classis continet vocabula in comoedia antiqua primum obvia, quae posteriores demum scriptores sive casu sive de industria adhibuerunt. His addere potuit verbum *μαθητιῶ* (Nub. 183; Syn. ep. 153) «*discipulus esse cupio*», apud alios posteriorum «*discipulus sum*».

Denique recepit vocabula, quae praeterquam apud comicos etiam in inscriptionibus leguntur. Inter haec *εἰκοστολόγος* refertur, minus recte etiam inter vocabula e vitae quotidianae sermone sumpta. Adjungi et hic potuit *ἄσκωμα*, quum in inscriptionibus navalibus (Böckh, Urkunden über das Seewesen p. 107) exstet.

Ut jam dixi, toti operi forma lexici data est, vocabulis alphabetico qui vocatur ordine positis, ut is qui de vocabulo antiquae comoediae librum consulere velit, facile reperire possit. In permultis verbis additum est, ad quam classem earum, quae in praefatione commemorata sint, pertineant. Singula latine interpretatus est, adjectis explicationibus veterum lexicorum et recentiorum editorum, et quibus legibus formata vel ducta sint exposuit. Addidit

etiam vocabula, quae cognatione stirpis, formae, notionis, compositionis cum vocabulis comicorum propius conjuncta ab aliis scriptoribus usurpata sunt, id quod magna diligentia et doctrina factum esse videtur; ita ut qui comicis nominatimque Aristophani operam dant, iis utile adjumentum praebitum sit.

Dicit auctor, se haec omnia addidisse, ut quodam modo illustraretur dictionis comicorum et aliorum scriptorum discrimen. Vellem accuratius de hac re disputasset; vellem nos docuisset, quid interesset inter dictionem Aristophanis in dialogis et in lyricis partibus, vel aliquid dixisset de toto ejus genere dicendi. De hac enim re nihil aliud dicit, nisi discrimen inter dictionem comicorum aliorumque scriptorum pusillum sibi videri, propterea quod permulta vocabula a solis comicis adhibita e sermone vulgari omnibus usitato sumpta sint, itaque prope accedere ad ea, quibus alii scriptores imprimis pedestres usi sint. Sed hujus quaestionis tractandae hic locus non est.

Othiniae mense Septembri.

P. Petersen.

Ludwig Bernstein: The Order of Words in Old Norse Prose, with occasional References to the other Germanic Dialects. Disputats fra Columbia University. New York 1897. VIII+62 s.

Den oldislandske syntaks er et felt, hvor der trænges til tidssvarende undersøgelser og afhandlinger. G. Lunds ordföjningslære var for sin tid et agtværdigt arbejde, men den sejlede altfor meget i Madvigs latinske syntakses kølvand. Foruden at Wisén har behandlet Eddasprogets syntaks, ligesom også M. Nygård, har denne sidste leveret særdeles dygtige specialafhandlinger; det vilde være særdeles ønskeligt, om denne forfatter vilde give en samlet fremstilling af hele det gamle sprogs syntaks; hertil er han fremfor alle kaldet. Forf. af det lille arbeide, der her kortelig skal omtales, har taget en lille del af æmnet til behandling, nemlig selve ordstillingen. Det er et af de interessanteste æmner af hele syntaksen, og fortjænte en alsidig og grundig monografi.

Hr. Bernstein har hæntet sit stof fra Gylfaginning (og de såkaldte Bragaræður), omtr. 100 sider i Óláfssaga Tryggvasonar (kap. 59—84, 124—50) og c. 50 sider i Eyrbyggjasaga (kap. 1—18, 41—57), ialt fra omtr. 240 sider, og han udtaler, at 100 sider vilde have været ligeså tilstrækkelige som de 240. Dette kan nu være til en vis grad rigtigt; stilen er forholdsvis

meget ensartet i de gamle sagaer; men det må dog siges, at hverken 100 eller 240 sider er nok, når der skal gives en udtömmende og pålidelig fremstilling af æmnet. Det kan nu ikke nægtes, at forf.s behandling er ret god og forstandig, og ordningen overskuelig, skönt det hele er noget skematisk; forf. gör mange gode og rigtige iagttagelser, og han er fri for spekulative udenomsbetragtninger, ligesom det også må siges til hans ros, at han hyppig tager andre germanske sprogs syntaks til sammenligning. Men det viser sig ofte, at det stof, forf. har valgt, ikke strækker til, hvorfor hans bemærkninger ikke bliver rigtige eller nöjagtige; i enkelte tilfælde kan de blive vildledende. Når det således s. 4 hedder, at *þeir N. N.* (navnet) ikke er «usædvanligt» («not infrequent»), er dette vildledende; der gives overhovedet næppe nogen syntaktisk foreteelse, der er mere almindelig; eller når det hedder (s. 7), at der er «meget få eksempler på» den tyske ordstilling *hún hafði gipt verit* (ty. «sie war anvermählt worden»), må man atter her huske, hvor begrænset forf.s undersøgelsesstof er; i virkeligheden er den nævnte ordstilling ganske almindelig, og således videre. Forf. får et par gange lejlighed til at göre tekstkritiske bemærkninger, og ved sine undersøgelser lejlighed til at afgöre, hvilken læsemåde der er rigtigst, når der er flere at vælge imellem. Når han således (s. 24) forkaster en sætningsforbindelse som: *þá er þeir gengu . . ., Börs synir (= þeir) fundu tré,* har han ret; enhver kyndig føler det umulige deri. Når han derimod (s. 28) vil rette en sætning som: *inn gamli hrímþuss hann köllum vér* (til *inn gamla* osv.), er det ganske unødvendigt; sætningen er anakolutisk, hvorpå der gives mange lignende eksempler. — Kapitlet om den retoriske ordomstilling (s. 31—32) burde have været grundigere.

Korrekturlæsningen lader endel tilbage at ønske; der er endel fejl, f. ex. gale aksenter, i de isl. ord.

I det hele kan det anbefales fagfæller at göre sig bekendt med denne lille afhandling.

Finnur Jónsson.

Constantin Ritter: Platos Gesetze. Kommentar zum griechischen Text. Leipzig 1896. Teubner. IX+415 s.
Constantin Ritter: Platos Gesetze. Darstellung des Inhalts. Leipzig 1896. Teubner. IX+162 s.

Siden Stallbaum udgav sin store kommentar til Platons love, har der så godt som intet været gjort for fortolkningen af dette skrift, som dog indtager en så eiendommelig stilling blandt Platons værker, og som netop ved sin vanskelighed kunde synes egnet til

at ægge arbeidslysten. Hvad der er kommet i mellemtiden er dels af tekstkritisk art (Jordans undersøgelser over håndskriftgrundlaget — Schanz's udgave), dels beskæftiger det sig med den «høiere» kritik. Allerede før Stallbaums udgave havde Zeller villet gøre hele skriftet uægte, en mening Stallbaum gentagne gange polemiserer imod, og som Zeller også siden har taget tilbage. Nu er der vist ingen, der forkaster det hele skrift som uægte, men man har behandlet det på lignende måde som Xenofons Apomnemoneumata og søgt at skille en ægte platonisk kærne fra mer eller mindre vellykkede tilføielser af anden mand. Spørgsmålet er reist af Iwo Bruns[1], der mener at kunne påvise, at to forskellige udkast er ganske mekanisk sammensmeltede af den mand, hvem overleveringen nævner som «lovenes» udgiver: Philippos fra Opus. Og denne mand får ikke blot den rent mekaniske sammensmæltning af Platons to udkast på sin samvittighed, men hver gang man i den os foreliggende tekst mærker nogen ubehjælpsomhed eller sligt, er det Ph., der gør ulykker med egne forklaringer, udfyldninger eller hele ræsonnementer. I et noget bedre lys træder Ph. hos Bergk («Fünf Abhandlungen zur Geschichte der griechischen Philosophie und Astronomie . . . herausgegeben von G. Hinrichs» p. 41—116), der tildels polemiserer mod Bruns. Også Bergk sondrer mellem 2 udkast af Platon selv og mener, at Philip ikke var sin opgave voksen. Men han skyr ikke at henføre feil i disposition og fremstilling til Platon selv, og det er af ærefrygt for mesterens ord, at Philip ikke har rettet dem. — Dernæst optoges spørgsmålet af E. Prätorius («De legibus Platonicis a Philippo Opuntio retractatis», Bonnae 1884. Diss.). Han følger i ét og alt Bruns, men søger desuden at vise, at Aristoteles ikke har kendt «lovene» i den skikkelse, hvori vi har dem overleverede men i en anden ægte platonisk, som Pr. dog ikke har kunnet rekonstruere. Da de nu sikkert ikke har været udgivne af Platon selv, må Aristoteles have sit kendskab til indholdet fra Platons forelæsninger, eller han har haft Pl.s optegnelser til låns. I begge tilfælde falder hans kilde formodenlig sammen med det ene af de to oprindelige udkast. Siden Prätorius har også dette spørgsmål hvilet indtil nu, da Ritter har genoptaget det i sin kommentar og behandlet det i skarp opposition mod Bruns og Bergk (Prätorius synes han ikke at kende): «Auf mich macht es durchaus den Eindruck, als hätten wir es im wesentlichen auch bezüglich der Disposition des Stoffes mit Plato selbst zu thun, und ich finde es vollkommen natürlich, dass in einem unfertigen Werk verschiedene Ansätze zur Behandlung derselben Fragen vorliegen, die mit einander verglichen

[1] Plato's Gesetze vor und nach ihrer Herausgabe durch Philippos von Opus. Weimar 1880. Bogen har desværre ikke været mig tilgængelig, så min opfattelse af hans standpunkt beror på Ritter og Bergk.

nicht ganz stimmen und von denen keiner ganz befriedigt.» Med disse ord præciserer han selv (Komm. p. 61) sit Standpunkt, og atter og atter søger han at gendrive Bruns's opfattelse af de enkelte steder. Ofte lykkes det ham; men ofte synes forklaringen også mindre overbevisende, f. eks. netop på det sted, der giver ham anledning til at gøre rede for sin stilling til hele problemet, skildringen af det dionysiske kor i 2den bog. Og når han så på p. 209 udtrykkelig må erklære sig enig med Bruns — «Was hier nachgetragen wird, war oben schon gesagt. Es sind offenbar zwei Entwürfe des Konzepts stehen geblieben, die hätten zusammengearbeitet werden sollen» — og må indrømme tilstedeværelsen af 2 udkast, og når dette sted endda ikke er helt enestående (sml. p. 186 øverst), så ligger den mening nær, at forf. hellere skulde have givet sine modstandere ret i hovedsagen og indskrænket sig til at påvise feil i opfattelsen af de enkelte steder. Det synes dog at stå fast, at «lovene» er opstået ved sammenarbeidning af 2 udkast, og at de er udgivne efter Platons død af Philippus. Spørgsmålet bliver da: Kan vi endnu spore Philips virksomhed, og i bekræftende fald, i hvor stor udstrækning? Og her synes det virkelig efter Bergk og Ritter at dømme, at Bruns er gået alt for vidt.

I tekstkritisk henseende bygger forf. i de første 6 bøger selvfølgelig på det ved Schanz's kollation af Par. A givne grundlag, men citerer dog stadig efter Hermann, hvem han jo i 7.—12. bog er ene henvist til. Formodenlig hænger det sammen med forf.s gentagne gange udtalte utilfredshed med Schanz's tekstbehandling, navnlig med hans hyppige udslettelser af ord, der ganske vist kunde undværes, men som dog ingen fortræd gør. Hvor R. selv optræder med rettelser, er han ingenlunde altid heldig. Som nogle af de bedste kan følgende forslag nævnes. II 672 D: *Ἀπόλλωνα δὲ καὶ Μούσας καὶ Διόνυσον ⟨ὑπὸ⟩ θεῶν αἰτίους γεγονέναι* er i hvert fald nok så godt som Cornarius's *τούτων αἰτίους* for ikke at tale om Asts *τούτων τῶν ἀγαθῶν αἰτίους*. — V 727 A er der tale om, at mennesket bør *τιμᾶν τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν*. Men, hedder det så: *τιμᾷ δ' ὡς ἔπος εἰπεῖν ἡμῶν οὐδεὶς ὀρθῶς, δοκεῖ δέ· θεῖον γὰρ ἀγαθόν που τιμή, τῶν δὲ κακῶν οὐδὲν τίμιον*, og der fortsættes med påvisning af, at den *τιμή*, man tror at yde sin sjæl, egenlig er en *βλάβη*. Sætningen med *γάρ* kan her ikke være rigtig. Schanz ændrer *τιμή* til *ψυχή*, hvorved tilknytningen med *γάρ* bliver lige mærkværdig, ligesom det ikke er bestemmelser til *ψυχή*, vi skal have. Ritter skriver vist med rette *θετέον γὰρ ἀγαθόν που τιμή*: Vi ærer ikke vor sjæl på rette måde; ti ære må være noget godt, men den ære, der almindeligvis vises sjælen, er skadelig. — X 886 E har Athenæeren refererende fremsat en af tidens formastelige meninger om guderne. Kleinias udbryder i den anledning: *χαλεπόν γε λόγον, ὦ ξένε, εἰρηκὼς τυγχάνεις, εἴ γε εἷς ἦν μόνον·*

νῦν δὲ ὄντες πάμπολλοι τυγχάνουσιν, ἔτι χαλεπώτερον ἂν εἴη. Det sidste hænger ikke sammen, og det er da meget lettere med R. at skrive ⟨δ⟩ *ἔτι* end som samtlige udgivere at forandre *ὄντες* til *ὅτε*. — At forf. som sagt benytter Hermanns tekst, også hvor Schanz's foreligger, giver af og til anledning til små feilgreb. Som exempel kan tjene VI 766 AB, hvor der handles om opdragelsens store betydning og valget af en mand til på statens vegne at føre tilsyn med den. Hermanns tekst lyder: *ὧν ἕνεκα οὐ δεύτερον οὐδὲ πάρεργον δεῖ τὴν παίδων τροφὴν τὸν νομοθέτην ἐᾶν γίγνεσθαι· πρῶτον δὲ ἄρξασθαι χρεὼν τὸν μέλλοντα αὐτῶν ἐπιμελήσεσθαι καλῶς [αἱρεθῆναι] τῶν ἐν τῇ πόλει, ὃς ἂν ἄριστος εἰς πάντα ᾖ, τοῦτον κατὰ δύναμιν ὅ τι μάλιστα αὐτοῖς καθιστάντα προστάτην καὶ ἐπιμελητήν,* hvortil R. først gør den bemærkning, at man med rette anser stedet for fordærvet, da teksten ikke lader sig konstruere. Men udslettelsen af *αἱρεθῆναι* synes ham et for voldsomt middel, og han foreslår da at beholde det men i det følgende rette *καθιστάντα* til *καθιστάναι*; *χρεών* tages da som absolut akkusativ, *τῶν ἐν τῇ πόλει* forbindes med *ἄρξασθαι,* og til *καθιστάναι* underforstås *δεῖ*: «Da vielmehr als erstes im Staat (die Massregel, die Sorge) vorangehen muss, dass der, welcher für diese Dinge zu sorgen hat, richtig ausgewählt werde, so muss der Gesetzgeber denjenigen als Aufseher darüber bestellen, der in jeder Hinsicht der tüchtigste ist.» Der er hertil den indvending at gøre, at Hermanns tekst allerede indeholder én ændring — foruden udeladelsen af *αἱρεθῆναι* —, idet håndskrifterne ikke læser *προστάτην καὶ ἐπιμελητήν* men *προστάττειν ἐπιμελητήν*; afvigelsen går tilbage til Aldinateksten og er sikkert kun konjektur. Men at bygge sine rettelser på en allerede rettet tekst er dog ingen sund fremgangsmåde. Også Schanz sletter *αἱρεθῆναι* men følger ellers hdskr. Vil man bevare *αἱρεθῆναι*, kan man måske skrive: *πρῶτον δὲ ἄρξασθαι χρεὼν τὸν μέλλοντα αὐτῶν ἐπιμελήσεσθαι καλῶς, αἱρεθῆναι* (sc. *δεῖ*) *τῶν ἐν τῇ πόλει ὃς ἂν ἄριστος εἰς πάντα ᾖ. τοῦτον ⟨οὖν⟩ .... καθιστάντα προστάττειν* (sc. *δεῖ τὸν νομοθέτην*) *ἐπιμελητήν*: «men da den, der skal tage sig heraf, skal have det første (ɔ: vigtigste) embede, bør den vælges osv.» Det forudsætter rigtignok ligesom Ritters læsemåde, at *χρεών* i «lovenes» sprog kan bruges som absolut akkusativ, men herfor må R. tage ansvaret; i de sidste 6 bøger tror jeg at kunne påstå, at det ikke findes således. — Dette er nu ikke det eneste sted, hvor overlevering og ændringer forveksles; men det må være nok at anføre V 744 BC, hvor R. læser *κατὰ πλούτου κτῆσιν καὶ πενίας* med den bemærkning (p. 152): «Die Abänderung von *κτῆσιν* in *χρῆσιν*, welche nach Asts Vorgang Hermann und Schanz in ihren Ausgaben vornehmen, halte ich für eine Verschlechterung des Textes.» Men — den overleverede tekst har *κατὰ πλούτου χρῆσιν καὶ πενίαν,* og *κτῆσιν* er netop Asts forslag — om det er en «verbesserung», skal jeg ikke sige.

Det kunde R. have læst sig til hos Schanz; men i Hermanns praefatio står det unægtelig ikke.

Sammenligner man Ritters kommentar med Stallbaums, springer det straks i øinene, at R. i langt høiere grad end St. går ind på drøftelsen af indhold og tankegang, medens han på den anden side lader mange enkeltheder ligge, som man dog gærne havde set nogle ord om. Hans bog bliver således ikke en afløser af Stallbaums men et supplement, og et sådant kunde unægtelig ofte tiltrænges. Hvad R. her byder, er ofte ret overraskende, som når han (p. 355) erklærer, at han i de skrifter, han henfører til Platons høiere alder (nl. Sofisten, Politicus, Philebus, Timæus og Lovene), ikke kan opdage nogen «idelære» som den, Zeller fremstiller, undtagen i Sofisten, hvor den afvises (246 B ff.). For Lovenes vedkommende synes han virkelig at have ret; om de andre tør jeg i øieblikket ikke dømme. I det hele polemiserer han oftere mod Zeller, f. eks. om verdenssjælen (p. 307 ff.); og kan man end ikke altid give ham ret, læser man dog hans udviklinger med interesse.

Medens kommentaren nærmest er beregnet på filologer, henvender den samtidig udgivne «Darstellung des Inhalts» sig til alle, der har interesse af at lære Platons anskuelser om opdragelse osv. at kende. Den giver et résumé, en forkortet omskrivning af teksten, som på ganske enkelte steder ligefrem oversættes. Denne side af sin opgave er forf. kommen absolut heldig fra.

I et «anhang» til kommentaren behandles det nære slægtskab mellem Lovene og det 7de og 8de platoniske brev, der begge føres tilbage til optegnelser af Platon selv.

G. Rangel Nielsen.

Otto Jespersen: Kortfattet engelsk Grammatik for Tale- og Skriftsproget. Anden helt omarbejdede Udgave. Kbhvn. 1897. Schubothe. 85 S.

På 85 Sider giver Professor Jespersen i foreliggende Bog det engelske Sprogs Grammatik. Foruden hvad man i Almindelighed finder i engelske Grammatikker findes her ét Afsnit om Lyd, ét om Skrift og endelig ét betitlet Sprogbrugen (foruden alle de syntaktiske Regler rundt om i Bogen). Der skænkes således de forskellige Sider af Emnet Opmærksomhed. Allerede den første Udgave fra 1885 betegnede jo et mægtigt Fremskridt i vor hjemlige Faglitteratur. Den nye Undervisningsmetodes Principper var bragte til Anvendelse og mange tågede Forestillinger fra ældre

Lærebøger fjærnede; siden den Tid har Forfatterens Anskuelser vundet Sejr også herhjemme, og alt det tunge og ubevægelige, som har været karakteristisk for så megen Engelskundervisning hos os, er åbenbart på Retur. Engelsk er ikke længere at opfatte som et dødt Skriftsprog, men man har begyndt at skænke også det levende, talte Sprog sin Opmærksomhed. Den nye Grammatik er da også beregnet på Tale- og Skriftsproget. En hel Del antikvariske Oplysninger, som foregående Grammatikker gav, findes ikke i Prof. Jespersens Grammatik. Forfatteren er på så mange Punkter kommet til at stå i Opposition til tidligere Lærebøger på samme Område. Muligt er det dog, at han her er gået lidt videre end rigtigt var. Således har han på enkelte Punkter udeladt en Del, som helst burde medtages. S. 22 findes således i Fortegnelsen over de Ord, som i Flertal får *v* mod *f* i Enkelttal, ikke: *elf* og *life*. S. 55 nævnes de Verber som mangler Inf. og ikke har *s* i tredje Person Nutid; her savner man: *ought*. S. 33 er udeladt *next*; sammesteds står *ill* opført kun som Adv.; det er vel rimeligvis Adj. i Forbindelser som: *be taken ill, ill luck* (Komp. *worse luck*). Selvfølgelig er det en vanskelig Sag i hvert enkelt Tilfælde at afgøre, hvad der bør tages med og hvad ikke. Forfatteren værger sig i Fortalen mod Bebrejdelser i så Henseende; men når S. 58 Ting som Digternes *beggèd* anføres, bør så ikke en Komparativform som *lesser* (f. Ex. *the lesser Bear* osv.) nævnes? — Ligeledes savnes Ord som: *single, double.* — I Fortegnelsen S. 17 over Skrifttegnene, der på Engelsk bruges til at betegne konsonantiske Lyd, er ikke medtaget: *z* kan betegnes *ss*: *scissors, possess*; *s* udtrykkes undertiden ved *sch*: *schism, schedule.* — Var det ikke rimeligere S. 18 at skrive: *fulfil(l)*, da det sidste *l* så tit udelades i Skrift? Exemplet § 60 b Anm. *the dead* er næppe heldig valgt, da man finder netop dette Ord uden efterfølgende Subst. = den døde Mand. — Et Par Steder synes de valgte Udtryk mindre træffende; således står S. 25 «ved Ordforbindelser som: the Miss Johnsons»; en Elev kan ikke skelne denne Ordforbindelse fra Slægtskabsbetegnelsen: the sisters Johnson, og dog er Brugen så forskellig. Et lignende vagt Udtryk: «i Ord som» findes S. 4, hvor dog Advarselen gælder alle Ord med udlydende *v*. — S. 83 vilde Regelen være tydeligere, om der efter «et Glas Vin» føjedes til: «hvor første Led angiver Mængden, ikke Arten». Udtrykket «selv om» § 39 Anm. passer ikke, da der i § 35 er givet følgende Regel: «Stumt *e* skrives ikke foran en Endelse, der begynder med en Vokal». § 63 henvises der jo også til denne Regel, hvorfor så ikke ved Substantiverne?

Den fonetiske Betegnelse er den samme, som kendes fra «Spoken English». Man kunde fristes til at anke over Betegnelsen [·] for Ubetonethed, da den anvendes forskelligt, eftersom den står foran et Ord eller midt inde i et Ord; i hvert Tilfælde

er det at gøre Forskel her i Strid med Forfatterens egne Grundsætninger; endelig lokker [-] snarere til at betone følgende Stavelse overalt. Endnu et Par Småbemærkninger: S. 26 Flt.-formen *businesses* kan da også betyde «mange forskellige Ting at tage Vare på». S. 41 var det ønskeligt, om der var anført som Parallelexempler: *what way did he go* og *which way did he go* med Angivelse af Nyangseringen. § 115 a står «foran dette *(t)* forsvinder et *d*», her burde tilføjes «og et *l*» (jvf. *smell, smelt*). Anmælderen henstiller ovenstående Smånotitser til Forfatterens velvillige Overvejelse, når der skal trykkes en ny Udgave. Som man ser, er de gjorte Invendinger af underordnet Natur: Bogen bærer på ethvert Punkt Vidnesbyrd om sin Forfatters Grundighed; det er en overraskende Mængde Stof, der er givet på de få Sider. Helt igennem ledsages Exemplerne af fonetiske Omskrivninger; derved er det blevet Forfatteren muligt at fremdrage en hel Del vigtige Forhold, som kun kommer frem i Udtalen men ikke i Skriften og derfor tidligere simpelthen ignoreredes; således f. Ex. Komparativdannelsen af Adjektiver på *-ng*, Verbet *use*, Ordenes ubetonede Former osv. Tidligere behandledes Relativsætningerne på den bekendte summariske Måde; i Stedet for denne stereotype Behandling har Prof. Jespersen vist, at netop disse Relativer bruges til at angive fine Betydningsforskelle. Mens ældre Grammatikker i sjælden Grad manglede Perspektiv og alt i dem lå rodet sammen i ét Kaos, findes i foreliggende Bog en pålidelig Skelnen mellem Nyt og Gammelt, Væsentligt og Uvæsentligt. Der er da al god Grund for danske Lærere til at takke Prof. Jespersen for den gode Bog, han har givet dem i Hænde.

N. Bøgholm.

Erik Staaff: Le suffixe *-arius* dans les langues romanes. (Thèse pour le doctorat.) Upsal 1896. 160 pp.

Il est un peu décourageant de lire les 70 pages du chapitre II qui contiennent un aperçu critique sur les opinions antérieurement émises sur la question *-arius*. Une discussion si longue et pourtant si stérile! Que quelques-uns aient préféré alors de regarder tout essai d'une explication comme infructueux et de dire tout simplement: *-arius* devient *-ier*, cela n'a rien d'étonnant. Cependant il faut savoir gré au savant qui n'a pas reculé devant les difficultés que soulève le problème, et qui a examiné la question encore une fois. Disons tout d'abord que son étude, quoique ne prétendant pas à embrasser l'histoire entière du suffixe, est la

plus approfondie qui ait encore parue sur ce sujet, et en même temps un beau témoignage du zèle et de l'habileté avec lesquels on s'occupe en Suède de la philologie romane.

Comme on le sait, les langues romanes possèdent comme continuateurs du suffixe latin *-arius* les suffixes fr. *-ier (premier)*, *-aire (primaire)*, it. *-ajo (gennajo)*, *-aro (denaro)*, *-iero*, *-ieri*, *-iere (pensiero, forestieri, lanciere)*, port. *-eiro (janeiro)*, esp. *-ero (caballero)*, roum. *-ar (cotar)*. De ces formes il s'agit d'expliquer fr. *-ier*, it. *-iero*, *-ieri*, *-iere*, les autres s'expliquant facilement par les lois phonétiques. Comment l'*a* de *-arius* a-t-il pu se transformer en *ie*, développement habituel de l'*e* bref? A cette question les uns ont répondu que l'*i* de *-ari* aurait modifié l'*a* en *e* qui se serait ensuite diphthongué, les autres que *-arius* aurait été substitué par *ĕrius* ou influencé par voie analogique. Mais ces explications se heurtent contre de très grandes difficultés parmi lesquelles il suffit de relever qu'il serait inexplicable, pourquoi les palatales devant *-ier* sont traitées comme devant *a* (*berbicarium* > *berg(i)er* comme *manducare* > *manger*). Cette circonstance a amené l'hypothèse de M. Paris: le suffixe fr. *ier* est le développement de *-arius* précédé d'une palatale *(-iarium > -ier)*, opinion trop vite abandonnée devant l'objection que «*a* entre deux palatales devient *i*». M. Meyer-Lübke a ensuite signalé la différence de développement entre *-ariu-* > *-ier*, *-aria* > *-aire*, tandis que M. Körting, ainsi que M. d'Ovidio, a émis une théorie assez artificielle qu'il est inutile de reproduire ici.

M. Staaff, qui a voulu «réunir les faits qui sont de nature à éclaircir les problèmes phonétiques qui se rattachent au développement de *-arius* en roman», commence par démontrer, avec M. Morf, comment l'objection «*a* entre deux palatales devient *i*» est peu fondée. Il est vrai que l'*a* de *jacet* devient *i (gist)*, mais *-iariu-* et *-jace-* ne sont pas des phonèmes pareils et, par conséquent, leurs développements n' ont pas du tout besoin de l'être. On peut donc très bien partir de *-iarius*, et l'auteur suppose la série suivante de développements: *-iarium* > *-iaŕ* > *-ieiŕ* > *-ier*, c'est à dire: dès que l'*a* de *-iarium* s'est transformé en *ie*, d'après la loi de Bartsch, le développement ultérieur du suffixe est analogue à celui du suffixe *-ĕrium*, dont le passage en *-ier* par voie phonétique ne saurait être contesté *(monasterium* > *moutier*, *psalterium* > *psautier*). De très bonne heure la terminaison *-ier* a dans le français du centre supplanté *-air*, *-ẹr* provenu de *-arius* non précédé d'une palatale, ainsi que *-aire* qu'on attendrait au féminin (comp. *aria* > *aire*, *paria* > *paire*). Nous avons donc enfin, ce semble, une explication acceptable de la forme *-ier* en français, car, comme l'auteur l'a très bien démontré par un examen detaillé des dialectes, la différence de développement entre *-arius* et *pal.* + *arius* est un fait incontestable, et de plus nous voyons dans le dialecte lyonnais la terminaison

-ien, dès le 14e siècle, s'étendre aux dépens de *-er* et finir par se généraliser.

Quant aux formes italiennes *-iero, -ieri, -iere*, M. Staaff partage l'opinion de ceux qui les regardent commes empruntées au français. Rien ne parle contre une telle supposition.

Les résultats de M. Staaff, que nous avons sommairement indiqués ici, sont dus à une heureuse combinaison des faits relevés par les auteurs précédents, notamment MM. Paris, Meyer-Lübke et Morf. Son bel ouvrage est rempli de remarques fines et intéressantes et empreint de précision et de pénétration.

Kr. Sandfeld Jensen.

Julius Beloch: Griechische Geschichte I—II. Strassburg 1893—97, Trübner. 637 og 713 S.

Den historiske Videnskab kan ligesaa lidt som nogen anden Videnskab nogensinde naa til sin Afslutning. Ligesom ethvert Menneske betragter de forskjellige Forhold og Tilstande i Samtiden ud fra sit Standpunkt, saaledes er det ogsaa en Selvfølge, at Fortiden — og det selv den fjerneste — maa fremstille sig i et forskjelligt Lys for de Forskjellige. Selv om man nok saa ofte søger at indprente Historieskriverne, at det først og fremmest gjælder om at fremstille Historien «objektivt», vil det dog aldrig kunne blive anderledes, end at Historikerens egen Personlighed, ja hele den Tidsaand, under hvilken han har levet, vil sætte sit Stempel paa hans Værk. Selv om der for en historisk Periodes Vedkommende ikke blev fremdraget mere nyt Materiale, og selv om det foreliggende Materiale var gjennempløjet saa grundigt som tænkeligt, vilde Kravet til nye, tidssvarende Behandlinger af Perioden dog aldrig holde op, saa længe der overhovedet findes nogen historisk Interesse; thi hver Tid vilde kræve Perioden seet fra sit Standpunkt, hver Tid vilde kræve visse bestemte Sider af Fortidens Liv fremdragne.

Medens Opfattelsen af den romerske Historie i vort Aarhundrede har gjennemgaaet betydelige Svingninger, idet først *Niebuhr* med sin Begejstring for den demokratiske Republik, derpaa *Mommsen* med sin Begejstring for Cæsarismen, have viist deres Samtid, med hvilke Øjne man burde se paa det gamle Roms Historie, saa er Behandlingen af den græske Historie bleven længere tilbage, idet man siden *Grote's* Tid og indtil Dato overfor den sædvanlig har indtaget et Standpunkt analogt med det, som Niebuhr indtager overfor den romerske. Athen

paa Perikles's Tid betragtes i Reglen som Højdepunktet af den græske Historie.

Beloch's Griechische Geschichte er naaet langt ud over dette Standpunkt. Værkets Hovedfortjeneste er, for at sige det i Korthed, at det fremstiller den græske Historie ud fra fuldt ud moderne Synspunkter med resolut Bortkastelse af alle traditionelle og forlængst forældede Betragtningsmaader. Den Tid vil vel ogsaa komme, da det maa betragtes som forældet, men for Øjeblikket er det i alt Fald paa Højde med Tiden.

Paa eet Punkt kan man endogsaa sige, at Behandlingen af den græske Historie først med Beloch fuldt ud er naaet til et Standpunkt analogt med Niebuhr's, nemlig med Hensyn til Sagntiden. Det er Beloch selv, der drager Parallellen. Siden Niebuhr's Tid, siger han (I 3—4), tvivler ingen alvorlig Forsker paa, at Myther og Sagn, som tildels ere opstaaede under Indvirkning af den episke Digtning, ere fuldstændig værdiløse til Rekonstruktion af den ældste Historie, for saa vidt Talen er om den romerske Historie; det var paa Tiden, om vi endelig kunde komme ligesaa vidt med Hensyn til den græske.

Som Følge heraf forvises hele den konventionelle Urhistorie fuldstændig fra Historien. Der ofres den ganske vist et helt Kapitel (I Kap. 5), men dette gaaer kun ud paa at vise, hvorledes denne Urhistorie er bleven til paa Grundlag af lærde eller halv-lærde Kombinationer. Fortællingerne om de store Vandringer skyldes ikke nogen Tradition, men ere blot blevne til med det Formaal at forklare det Faktum, at Homer nævner andre Folkestammer i de forskjellige Egne af Grækenland, end der senere fandtes (I 147). Ved Udviklingen af disse Sagn have tilfældige Navneligheder spillet en stor Rolle; den i og for sig urimelige Fortælling, at Størstedelen af Peloponnes med sin rige Kultur skulde være bleven erobret af Beboerne af det lille Landskab Doris i Mellemgrækenland, har ikke mere historisk Værd end Fortællingen om Teukros, der, da han var forjaget fra Salamis, anlagde en By af samme Navn paa Kypros, og mangfoldige andre lignende Fortællinger (I 150). Adskillige af de Folkeslag, der nævnes i Urhistorien (Danaer, Lapither, Phlegyer), henvises rentud til Mythologien (I 156 ff.).

At Beloch's Opfattelse af Vandringssagnene skulde være Historiens sidste Ord, er naturligvis ikke sagt, og Modsigelsen er selvfølgelig heller ikke udebleven; i ethvert Tilfælde kræver den den største Opmærksomhed.

Ogsaa for de senere Tiders Vedkommende, der ere bedre oplyste af Historiens Lys, viser Beloch den største Selvstændighed og Overlegenhed saavel overfor Kilderne som overfor de moderne traditionelle Opfattelser. Overlegenheden stiger paa mangfoldige Steder saa vidt, at andre Forskere, hvis Resultater Forfatteren ikke kan billige, affejes med bitter Spot. Uden Tvivl

er Beloch's Kritik et Ord i rette Tid. Ganske vist er der allerede gaaet lang Tid, siden Grote (History of Greece VIII 477) gjorde Samtiden opmærksom paa, at Aristophanes's Komedier, Platons Dialoger og Talernes Retsindlæg ikke bør betragtes som paalidelige historiske Kilder, og der har virkelig ogsaa tidligere været Forskere, som ikke have betænkt sig paa at rette deres Kritik selv imod Kilder af langt mere objektiv Natur; men alligevel er den Tilbøjelighed sikkert endnu altfor almindelig, at se Historien i det samme Lys som de os tilfældig overleverede Kildeskrifter eller de bedste af dem. Beloch er ikke bange for at rokke ved Thukydids Autoritet: hans Beretning om Spartanernes Indvendinger mod Athens Befæstning er kun en Anekdote, som skal tjene til at forherlige Themistokles's diplomatiske Kløgt, og stemmer slet ikke med de daværende Forhold (I 458); og naar Thukydid og efter ham de nyere Historikere i Kor have talt om den fordærvelige Indvirkning, som den peloponnesiske Krig skal have haft paa Tidens Moral, saa hævder Beloch og dokumenterer, at lige det Modsatte er Tilfældet (I 594 f.). At Mordet paa Tyrannen Hipparchos i Athen skulde skyldes personlige Motiver, som Thukydid og de Nyere ere enige om, benægtes ligeledes (I 332). Omvendt tager han undertiden de overleverede Beretninger i Forsvar overfor de Nyere, som bilde sig ind at vide bedre Besked (I 337), f. Ex. med Hensyn til den saakaldte «kimoniske Fred», hvis Realitet sædvanlig benægtes af de nyere Forskere (I 489).

Det almindelige politiske Synspunkt, hvorunder Beloch seer den græske Historie, afviger ikke saa lidt fra det traditionelle. Ganske vist seer han, Fremskridtsmand som han er, med Sympathi paa, hvorledes Demokratiet bryder sejrrigt frem paa den gamle Adels Bekostning; men han veed ogsaa, at de demokratiske Forfatningsformer hverken i Nutid eller Fortid have formaaet at frembringe de forønskede sociale Fremskridt. Og de sociale Forhold betragter han som langt vigtigere end de politiske. De interessanteste Kapitler i Bogen ere da ogsaa de, der beskjæftige sig hermed. Med stor Klarhed fremstilles her den sociale og økonomiske Udvikling i de forskjellige Dele af de græske Lande, og mange slaaende Bemærkninger gjøres herom, f. Ex., at, naar det ikke lykkedes i Længden at holde de græske Stæder paa Lilleasiens Kyst uafhængige af Persernes Herredømme, saa var Grunden ganske simpelt den, at den uforstyrrede Handelsforbindelse med Lilleasiens Indre var en økonomisk Livsbetingelse for dem (I 395). At det gik svært tilbage for dem i den Tid, da de vare «befriede», kan dokumenteres ved Hjælp af det atheniensiske Forbunds Skattelister. Det forandrede Syn paa Samfundsforholdene medfører nu ogsaa, at de ledende Mænd i Grækenland bedømmes helt anderledes, end det ellers er Skik. Forfatteren siger selv i Indledningen (I 32 f.), at efter hans

Opfattelse ligger Drivkraften i den historiske Udvikling ikke hos de «store Mænd», men i Folkemasserne, og i Overensstemmelse hermed komme de Mænd, som ellers have nydt den største Ros, til at indtage en ret beskeden Stilling. Først og fremmest Perikles. Hverken som Statsmand eller som Feltherre tilkjendes der ham fremragende Egenskaber; han var kun en stor «Parlamentarier», som forstod at lede Masserne, men paa den anden Side ogsaa havde et fint Øre for, hvad den offentlige Mening krævede (I 466). Ja, Perikles maa endog finde sig i den haarde Dom, at ligesom han havde været med til at vække Klassekampen i Athen, saaledes vakte han ogsaa — og det nærmest af personlige Bevæggrunde — den helleniske Borgerkrig (I 517), hvorved han omhyggeligt sørgede for, at det formelle Ansvar for Krigens Udbrud kom til at hvile paa Modstanderne (I 524).

Andre græske Statsmænd slippe heller ikke saa nemt fra det. En ret haard Dom rammer Epameinondas (II 290 f.), og Demosthenes haanes helt igjennem paa det Ubarmhjertigste. Dette hænger imidlertid sammen med et af Forfatterens Hovedsynspunkter.

De evindelige Borgerkrige mellem de græske Stater indbyrdes og de indre Partistridigheder i Forbindelse med Demokratiets Udskejelser indenfor de enkelte Stater havde ødelagt Landet politisk og økonomisk. Hvorfra skulde Redningen komme? Fra de «store Mænd»! Der er to græske Statsmænd, hvis Storhed Beloch anerkjender, Tyrannen Dionysios i Syrakus (II 176 f.) og Kong Philip af Makedonien; den Sidste er ham dog den største: «aldrig har nogen større Statsmand siddet paa en Throne» (II 485). Hvad Cæsar er for Mommsen, det er Philip for Beloch; Begge bringe Orden og Enhed i de forvirrede Forhold. Men der er dog en stor Forskjel: Militærdiktaturet kunde i Grækenland ikke medføre nogen varig Bedring i Forholdene; selv Dionysios's Værk sank sammen kort efter hans Død; kun det gamle, legitime, af Zeus indsatte Kongedømme kunde efter Beloch's Mening bringe Enhed i Hellas (II 477).

Men et Spørgsmaal maa vel være tilladt. Har Makedonien virkelig, som Beloch paastaaer (I 280 f.), bragt Hellas Redning fra den Elendighed, som fulgte med Splittelsen i de mange Smaastater? Selv efter Philips Tid vedbleve de græske Stater jo dog at hjemsøges af Borgerkrige. Hvorfor saa ikke hellere gjøre Romerne den Ære at betegne dem som Hellas's Redningsmænd?

Ved Betragtningen af det græske Aandsliv medfører Forfatterens Radikalisme ogsaa en anden Bedømmelse af Aanderne end den sædvanlige. Hvad bliver der af de store Mænd, som vi ere vante til at beundre? Hvor lille bliver ikke Sokrates! Forfatteren sætter hans Hovedbetydning deri, at han var den Første, der søgte at forsone Tro og Viden; han faldt som et Offer for den reaktionære Bevægelse, han selv havde været med til at

fremme, som alle Mæglere ildeseet af begge de stridende Retninger (II 15—17). Naar Forfatteren, ligesom han sætter Euripides over Sophokles (I 575), saaledes sætter Sophisterne i ethisk Henseende højt over baade Sokrates og hans Skole (I 625), og naar han i Demokrits atomistiske Theori seer Løsningen paa det Problem, som hidtil havde beskjæftiget de græske Tænkere (I 614), saa vil sikkert heller ikke Enhver give ham Ret heri; men derfor kan Læseren dog godt glæde sig over Standpunktets Konsekvens.

Beloch ender 2det Bind af sit Værk med Alexanders Erobring af Persepolis, og skjøndt han ved Bogens sidste Ord kaster Blikket ud i Fremtiden, synes det dog, derved at han har forsynet 2det Bind med et Register, at han hermed mener at have bragt sit Værk til en idetmindste foreløbig Afslutning. Med Perserrigets Erobring har Grækenland aabenbart efter hans Mening fuldendt sin verdenshistoriske Mission, og derfor kan han nedlægge Pennen her, ligesom Mommsen i sin Tid endte 3die Bind af sin Römische Geschichte med Slaget ved Thapsus. Naar man tidligere (som Curtius f. Ex. gjør) har sat Afslutningen et Par Aar før, nemlig ved Slaget ved Chæronea, saa var Grunden den, at man mente, at dermed var hele Grækerfolkets Herlighed forbi; Beloch derimod slutter af, hvor Herligheden først skal til rigtig at begynde. Vanskeligt er det naturligvis at sige, hvor man skal sætte Grænsen, hvis man overhovedet skal sætte nogen Grænse; men Persepolis's Erobring synes rigtignok snarere at betegne Afslutningen paa Persiens end paa Grækenlands Historie.

Til Trods for alle Indvendinger er Beloch's Griechische Geschichte imidlertid et Værk af stor Betydning, selv om det ikke kommer paa Højde med Mommsens romerske Historie, hvormed det, som sagt, ellers paa saa mange Punkter frister til Sammenligning. Een Ting savner man: den glimrende Karakteristik af de ledende Personligheder, som Mommsen giver. Men imod en Indvending af den Art har Forfatteren selv reserveret sig: Materialet tillader det ikke (I 32). I ethvert Tilfælde indeholder Værket de vægtigste Bidrag til Forstaaelsen af den græske Historie, den som selv en saa moderne Aand som Beloch ikke betænker sig paa at kalde «det vigtigste Blad i Menneskehedens Historie» (I 33).

Hans Ræder.

C. Julii Caesaris commentarii cum A. Hirtii aliorumque supplementis ex recensione *B. Kübleri*[1]. Vol. III. pars prior: commentarius de bello *Alexandrino*, rec. *B. Kübler*; commentarius de bello *Africo*, rec. *Ed. Wölfflin*. Lipsiae 1896, Teubner. Ed. maior: XLIV+104 pp.; ed. minor: 104 pp.

Quomodo factum sit, ut quum *Kübler* superiores commentarios recensuisset, *Wölfflin* bellum Africum recensuerit, ipse in praefatione sic explicat: «Quum ante hos quattuor annos Teubnero scriberem de Caesaris commentariis denuo edendis, bellum Africum mihi reservavi, non ut novis conjecturis libellum emendarem, sed ut, quae in editione mea (Lips. 1889) minus recte administraveram, et usu edoctus et novis subsidiis instructus ipse corrigerem.»

Editio illa, quam curaverunt *Wölfflin* et *Miodónski* (C. Asinii Polionis de bello Africo commentarius. Lips. 1889), qualis esset, dissertatione Danice scripta, ostendi[2]. — Jam anno 1893 in archivo suo[3] in recensendis dissertationibus *H. Mölkenii* (In commentarium de bello Africano quaestiones criticae. Argent. 1892) et *Wern. Mülleri* (De Caesaris quod fertur belli Africi recensione. Rostochii 1893) vir clarissimus plurima, quae in editione illa me aliosque offenderant, recantaverat: «Die Autorschaft des Asinius Polio [halte ich] nicht mehr für bewiesen» (!) — in editione nova nomen Asinii evanuit —; «wenn man das Buch aber einem geringeren Stilisten zuweist, so darf der Kritiker auch nicht mehr die Sprache glätten» (!) — in editione nova interpolationes illae prope trecentae uncis inclusae non jam invenientur. Cap. 22, 2 *paene*, pro quo verbo conjectura futilissima (cfr. diss. Dan. p. 104) *plane* positum erat, restitutum est. Cap. 40, 5; 50, 3 *postquam* — *quum*, cap. 4, 3 *simulatque* — *quum* (diss. Dan. p. 106) codices secutus in editione nova servavit. Codicem *Leidensem* (diss. Dan. p. 107), quo auctore in priore editione multa omiserat aut immutaverat, interpolatum nulliusque pretii esse confitetur. Ex editione priore nihil fere boni relinquitur, nisi commentarius, quo vir ille antiqui sermonis peritissimus librum instruxit. De nova editione ipsum audiamus: «Ecce habes, lector benevole, commentarium secundum optimos codices editum.» Progressum vel dicam regressum agnoscamus.

Kal. Oct. a. MDCCCXCVII.

Joh. Forchhammer.

[1] Cnf. huius ephem. vol. III p. 57.

[2] Caesar, Hirtius og Pollio. Historisk-kritisk Undersøgelse. In huius ephem. vol. IV p. 104 sqq.

[3] Archiv für lat. Lexicogr. u. Gramm. Vol. VIII p. 304; 607.

Th. Zielinski: Cicero im Wandel der Jahrhunderte. Ein Vortrag. Leipzig 1897, Teubner. IV+102 ss.

2000 års-jubilæet for Ciceros fødsel, den 3dje januar 1895, har ikke vakt megen opsigt i vor ellers så jubilæumselskende tid. Det foreliggende værk er vel det eneste, i alt fald det eneste af nogen betydning, som denne mindedag har fremkaldt. Z.'s foredrag er holdt i Petersburg-universitetets historiske selskab og nu udgivet på Tysk, forbedret og udvidet.

Bogens opgave er, som titlen viser, at følge Cicero ned gennem tiderne og betragte hver tids forhold til ham, hvordan man har dømt om ham, og hvad udbytte man har taget af ham. Han hører jo nemlig til de få, der «ikke blot selv har afspejlet deres tidsalders ånd, ikke blot har givet eftertidens kultur en øjeblikkelig impuls, men også i stadig, snart mere, snart mindre kendelig berøring har ledsaget den på dens videre udviklingsveje».

Efter en hurtig, velskreven oversigt over Cic.s offentlige liv, hvor Z. kraftigt betoner hans stærke og konsekvente vedholden ved det Scipioniske statsideal, som med Caesars eneherredømme var uigenkaldelig tabt, kommer forf. ind på sin egentlige opgave. Den begynder jo egentlig først ved Cic.s død.

Størst kulturhistorisk rolle af Cic.s litterære efterladenskaber har hans taler og filosofiske værker spillet, de første mest ved deres form, de sidste ved indholdet. Allerede Quintilian proklamerer hans taler som mønstre på god stil (*«ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placebit»*), og det er et spørgsmål, om ikke uheldige virkninger kunde spores endnu i vore dages stil, hvis Seneca eller Tacitus var bleven den toneangivende stilist. Dog, det får stå hen; men hvor skulde kulturen have fået de impulser fra, som Cic.s filosofiske skrifter gav den? Dér var det ikke formen alene, der betog; indholdet, Cic.s religiøse filosofi, fik en betydning, som ingen kunde ane. Han, den store eklektiker, skulde blive en rig fundgrube for den kristne kirke, i hvis øjne al *haeresis* var en vederstyggelighed. Det var gennem kirkefædrene, at Cic.s ethik blev de følgende århundreders kulturelle ejendom, og højst ejendommeligt er det at betragte disse forfatteres forskellige syn på Cicero — Tertullian med sit tykhudede, man kunde fristes til at sige indremissionske, had til humanismen; Hieronymus, i hvis indre den kristne må føre svære kampe med Ciceronianeren; Lactantius og Ambrosius, der kristianiserer Cic.s filosofi; Augustinus, der af Cic.s *Hortensius* ledes til kristendommen. Men efter sin medvirken til grundlæggelsen af den kristne litteratur ligger Cic. i nogle hundrede år i dvale, skønt inkognito tilstede i kirkefædrenes skrifter. Så har kulturen pany en stor opgave til ham, og han bliver en højst betydningsfuld faktor i renaissance-litteraturens tilbliven. Tilmed opdager nu Petrarca og Coluccio Salutato (navnet er forskrevet hos Z.) hans

breve, og Cicero bliver fra abstraktion igen til en levende personlighed med menneskelige egenskaber, gode og dårlige. Det er atter nu ikke blot den fuldendte form, man beundrer og efterligner; som repræsentant for den sunde fornufts filosofi og den sunde kritik får Cic. en mægtig indflydelse på renaissance-litteraturen. I langt mindre grad ser reformatorerne en fører i Cic.; dog yder både Luther og Zwingli ham hyldest (Calvin derimod ikke) og stiller denne hedning i udsigt ved vorherres særlige dispensation at opnå hans nåde. Noget tvungent er her forf.s forsøg på at forklare sig Drumanns og Mommsens hårde domme over Cic. som en naturlig konsekvens af reformationen[1]. Endelig nå'r vi ned til oplysningstiden. Af denne periodes skribenter sætter særlig Voltaire og Mably Cic. meget højt (Voltaire hylder jo endogså digteren Cic.), af revolutionens store taler er mere end én syet over Ciceroniansk læst, og den Romer-ånd, som revolutionsmændene gærne vil se svæve over deres handlinger, er næsten udelukkende hentet fra Cicero.

Hermed er bogens indhold kort gengivet. Den stiller sig en helt ny opgave, der til sin løsning kræver både en kundskabsrig og en åndrig mand. I begge retninger gør prof. Z. fyldest i rigt mål. Hans stil er kraftig, smuk og klar, som det sømmer sig en beundrer af Cicero. Alt i alt: bogen er interessant at læse og et værdigt jubilæumsværk for den Romer, der har ydet det største bidrag til vor tids kultur.

Randers, sept. 1897.

Valdemar Thoresen.

Sammlung wissenschaftlicher Commentare zu griechischen und römischen Schriftstellern. — *T. Lucretius Carus*, De rerum natura Buch III, erklärt von *Richard Heinze*. Leipzig 1897, Teubner. VI+30+176 S.

Eingestandener Massen ist die Interpretation der Schriftquellen wie die Grundlage, ja die Existenzberechtigung, der philologischen Wissenschaft so der Gipfel und das Endziel der philologischen Kunst. Sie muss daher immer das centrale des philologischen Universitätsunterrichts bleiben und giebt sowohl diesem als auch dem Schulunterricht in den alten Sprachen einen besonderen Vorzug, indem sie die selbstthätige Beschäftigung der

---

[1] Medens Z. bøjer sig for Mommsens «gratiøse fleuretstik» mod Cic., er han fuld af harme over Drumanns «*pöbelhafte Holzkomment.*» Hans iøvrigt vittige og tilintetgørende polemik mod P. Nerrlich skal vi ikke opholde os ved.

Schüler mit dem Quellenmaterial ermöglicht. Dass die Interpretation eines Textes sich für den mündlichen Unterricht in akademischen Uebungen so vorzüglich eignet, wobei man in der freieren Form von Frage und Antwort gerade das unter den gegebenen Verhältnissen nöthige oder wünschenswerthe zur Sprache bringen kann, ist vielleicht mit daran Schuld, dass wir in der philologischen Litteratur so wenige wirklich gute Commentare besitzen. Zwar an sogenannten Schulausgaben mit Commentar haben wir wahrhaftig keinen Mangel; aber wenn auch die meisten, namentlich der deutschen, über den Standpunkt der Schüler, wenigstens bei uns, weit hinausgehen und weit eher unsren Studenten in die Hände gegeben werden können, sind sie doch genöthigt schandenhalber auch auf den elementaren Standpunkt, dem sie dem Namen nach dienen wollen, gewisse Rücksichten zu nehmen. So entstehen jene unerfreulichen Zwitterwesen, die nach der alten Definition im Wasser sterben und in der Luft nicht leben können. Wenn man die guten alten Commentare aufschlägt (was man nicht versäumen soll), wie Manutius zu Cicero oder Lambinus zu Horaz, findet man darin neben Erklärungen der auch dem reiferen Verständniss schwierigen Stellen und Erläuterungen des sachlichen und historischen längere Erörterungen mit Belegstellen über sprachliche und antiquarische Gegenstände, wie sie damals, wo es noch keine Handbücher gab, ihre volle Berechtigung hatten. Aber manches der Art schleppt sich ohne Berechtigung auch heute noch in unsren Commentaren fort, wo die Sache besser mit einem Verweis auf ein Handbuch abzumachen wäre. Und andererseits nehmen, wo neues beigebracht wird, solche Erörterungen zuweilen einen so breiten Raum ein und lösen sich so sehr von dem vorliegenden Texte los, dass sie in eine besondere Abhandlung eher denn in einen Commentar gehören. Die mannigfache Belehrung, die diese Art bei Lobeck bringt, darf nicht darüber täuschen, dass es ein Abweg ist. Der Commentar soll ja nur ein Diener des Textes sein, der seinem Herrn die Schwierigkeiten aus dem Wege räumt und ihm verständnissvolle Aufnahme sichert. Aber ein vollkommener Diener, in jedem Sattel gerecht. Wenn wirklich die von den Jahrhunderten aufgehäuften Schwierigkeiten des Mitempfindens schwinden sollen, so dass der Commentar uns die Voraussetzungen beibringt, die den ursprünglichen Lesern von Haus aus mitgegeben waren, müssen die beiden Hauptseiten, die sprachliche und die reale, gleichmässig berücksichtigt werden, und solcher Commentare giebt's recht wenige. Das neue Unternehmen der Teubnerschen Buchhandlung, wovon das vorliegende Buch die zweite Probe ist, den grossen kritischen Ausgaben entsprechend eine Sammlung wissenschaftlicher Commentare den commentirten Schulausgaben zur Seite zu stellen, ist daher gewiss mit Freude zu begrüssen, besonders bei der jetzigen Richtung der Philologie, die dafür bürgt, dass allerlei Klein-

krämerei das wesentliche nicht überschatten wird. Als erster Band und gewissermassen als Programm ist Kaibels Bearbeitung von Sophokles' Elektra erschienen, und unter den in Aussicht genommenen Bänden sind so vielversprechende Sachen wie Tibull von F. Leo und Herodot V—VI von Kaibel. Neben Plautus' Rudens von Marx und Ovids Heroiden von Ehwald wird man mit Befriedigung auch spätere und seltner gelesene Werke unter den versprochenen Bänden finden, wie den Paidagogos des Clemens Alexandrinus von E. Schwartz und Minucius Felix von E. Norden; für die spätere Litteratur gebricht es bekanntlich fast ganz an neueren Commentaren, theils wegen einer stockphilologischen Missachtung dessen, was nicht innerhalb der engherzig und unhistorisch abgegrenzten «klassischen» Periode fällt, theils weil man bisher aus praktischen Rücksichten sich wesentlich an die Schulautoren hielt. Natürlich braucht und verdient nicht alles und jedes einen ausführlichen Commentar nach modernen Grundsätzen (so wird wohl mancher mit einigem Erstaunen fragen, wodurch das Gedicht Aetna die Ehre verdient hat in die Sammlung aufgenommen zu werden; eine Bearbeitung von Sudhaus und Vollmer wird als nächster Band in Aussicht gestellt); aber ohne Zweifel ist eine Fülle von lohnenden Aufgaben vorhanden, deren Bearbeitung in dem Geiste der vorliegenden Sammlung eine sehr wünschenswerthe Erweiterung der wirklich gelesenen Schriftsteller herbeiführen könnte, z. B. die ebenso reiche als wenig bekannte Sammlung der Hippokratischen Schriften, die ja hoffentlich bald mit einem zuverlässigen kritischen Apparate vorliegen werden. Bei dem erfreulichen Aufschwung der byzantinischen Studien ist est wohl auch nicht ausgeschlossen, dass ein byzantinischer Schriftsteller — es braucht nicht gerade ein Geschichtswerk zu sein, wo doch etwas schon vorliegt — eines eingehenden Commentars gewürdigt wird, der die Hauptgesichtspunkte bei der Erklärung dieser Art von Litteratur klar machen und so von grosser vorbildlicher Bedeutung werden könnte.

Dass unter den lateinischen Schriftstellern Lucretius zuerst an die Reihe kam, ist begreiflich. Für die zusammenhängende Erklärung dieses des originellsten von allen erhaltenen römischen Dichtern — denn das ist er trotz dem entlehnten Stoff — ist auch nach Lachmann, den die Kritik und die sprachliche Seite ganz in Anspruch nahmen, und Munro manches zu thun, und eine Hauptfrage, wie er die epikureische Lehre wiedergiebt, ist jetzt durch Useners Epicurea sehr wesentlich gefördert, wo man eine bequeme und zuverlässige Zusammenstellung der Nachrichten über jeden einzelnen Punkt des Systems findet. Die Wahl des dritten Buchs ist ebenfalls eine sehr glückliche; es ist nicht nur, wie der Herausgeber bemerkt S. V, in sich abgeschlossen und poetisch sehr werthvoll, sondern fesselt schon durch seinen Gegenstand. Mancher wird sich gern der Bewunderung Voltaires gerade für

das dritte Buch erinnern (Oeuvres XXXI S. 450 son troisième chant est un chef d'oeuvre de raisonnement, et il faut avouer que, quand notre illustre Polignac réfute ce troisième chant, il ne la réfute qu'en cardinal; LVIII S. 202 je ne vous demande que la lecture de cinquante pages de ce troisième livre; c'est le plus beau préservatif contre les sottes idées du vulgaire, c'est le plus ferme rempart contra la misérable superstition).

Der Text ist sehr conservativ gestaltet. Die leidigen Versumstellungen, womit man auch den Lucretius heimgesucht hat, indem man von falschen Vorstellungen von den antiken Compositionsgesetzen ausging, doppelt falsch, wo es sich um eine unvollendete Arbeit handelt, sind auf ganz wenige und einleuchtende beschränkt. Andererseits muss hervorgehoben werden, dass Versuche unhaltbares durch Interpretationskünste zu vertheidigen, so viel ich sehe, nicht vorkommen. Von den aufgenommenen Emendationen ist weitaus die Mehrzahl alt und unzweifelhaft; eigene Vorschläge des Herausgebers stehen nur viermal im Text, und ebenso oft sind sie mit einem «vielleicht» im Apparat erwähnt und im Commentar begründet. Ansprechend sind von diesen Coniecturen v. 852 *ut* für *et* und v. 969 *antehac* für *ante haec*. Zwei betreffen loci conclamati, die auch so nicht geheilt sind; v. 493, wo für *animam spumans in* mit einigem Zweifel *animā spumas ut* vorgeschlagen wird, ist, von dem wenig passenden *animā* (aus der Seele) abgesehen, das *distracta* (membra) *per artus* unverständlich — die Epilepsie zerreist doch nicht den Körper Glied für Glied — und durch VI 797 nicht vertheidigt; v. 658 ist *utramque* (partem) für *utrumque* besonders deshalb unbefriedigend, weil v. 637, worauf es sich zurückbeziehen soll — v. 642—56 sollen eine Einlage aus anderer Quelle sein, und dergleichen hat Lucretius zuweilen gethan —, im allgemeinen von *utraque pars corporis*, nicht *serpentis*, die Rede ist. V. 337 scheint mir *propterea* für *praeterea* nicht gerade nothwendig, v. 433 das *genuntur* Lambins dem *feruntur* (für *geruntur*) vorzuziehen, da es doch nur auf die Entstehung der simulacra ankommt, nicht auf das Wie. Ganz unwahrscheinlich ist v. 194 *constat* für *exstat*; gerade in dieser Gegend kommt *constare* so oft vor, dass die umgekehrte Verwechslung weit glaublicher wäre, und es ist nicht einzusehen, wesshalb Lucretius den kleinen Schritt von *maioribus esse elementis* zu *levibus corporibus exstare* nicht hat thun dürfen, besonders da der Ablativ auch sonst bekanntlich Stoff bezeichnen kann; der umgekehrte Uebergang findet bei *constare* statt v. 167 *corporea natura constare* (von, nicht aus). Die Coniectur v. 58 *mala re* für *manare* scheint mir schon an und für sich verfehlt; und wenn die Itali hier *manet res* bieten, was der Herausg. ohne Grund beanstandet (*res* und *persona* bilden einen ebenso guten Gegensatz als das gewöhnliche *res* — *species*), hat das denn nicht als Ueberlieferung zu gelten? Ueber-

haupt hat man sich bei Lucretius noch nicht dazu entschlossen die alte Handschrift Poggios ernstlich aus den italienischen Abschriften wiederherzustellen; es wird eine mühsame Arbeit sein, muss aber gethan werden, ehe man die Ueberlieferung als vollständig festgelegt betrachten kann. Der Hg. will nach S. V die italienische Ueberlieferung, wo sie in sich übereinstimmt, mit C bezeichnen, und das geschieht denn auch zu v. 266, 375, 657, 747, 851, 941?, 994. An den übrigen Stellen, wo eine offenbar richtige Lesart den «Italis» zugeschrieben wird, soll man wohl also an Coniectur eines unbekannten (vor Marullus, Pontanus usw.) glauben, auch z. B. v. 458 *fatisci* für *faetis* A B. Ohne Zweifel steckt in diesen vorzüglichen Lesarten der Itali viel mehr Ueberlieferung, als man gewöhnlich annimmt; wie viel, lässt sich allerdings nach den vorliegenden Collationen nicht sagen. Mit der Misachtung der Itali hängt es zusammen, dass ihre richtigen Lesarten, wenn sie mit zweiter Hand auch in A B stehen, im Apparat nur mit den Siglen A^2 B^2 erscheinen (s. S. VI). Die übrigen Entscheidungen des Hg.'s in kritischen Dingen sind meist zu billigen. Sehr beachtungswerth ist der Versuch *suadet* v. 84 zu halten durch starke Interpunction nach v. 82. *Spicarumque* v. 198 hält der Hg. trotz Brieger für corrupt; sonderbar und wenig glücklich gewählt ist es ja, aber unmöglich finde ich es nicht. Die gegen *mens recipit* v. 239 erhobenen Bedenken sind wenig begründet (vgl. Cicero de off. III 119; Seneca epp. 82, 17; Quintil. X 7, 31). Der folgende Vers, den der Hg. ebenfalls mit einem Kreuz versieht, scheint mir von Winkelmann evident verbessert: *quaecumque elementa voluta(n)t.* V. 362, der gewöhnlich als corrupt gilt, wird mit Polle richtig erklärt und dadurch gegen jede Aenderung geschützt.

Dem eigentlichen Commentar geht eine vortreffliche Einleitung voraus S. 33—46, worin die Psychologie Epikurs und das Verhältniss des Lucretius zu unsern sonstigen Quellen für diesen Theil des Systems kurz und klar dargelegt werden. Die verkehrten Versuche die beiden parallelen Eintheilungen der Seele (die Zweitheilung in animus und anima und die Viertheilung v. 231 ff.) irgendwie mit einander zu vereinigen werden S. 41 mit Zeller und Giussani zurückgewiesen, ausführlicher S. 78 ff., wo aus der unvermittelten Nebeneinanderstellung sehr ansprechend auf eine andere Vorlage für 231—322 geschlossen wird.

Der Commentar ist ausführlich und, was das sachliche betrifft, erschöpfend ohne Weitschweifigkeit; überall wird, dem Programm gemäss, den Intentionen des Dichters genau und oft scharfsinnig nachgegangen ohne überscharfsinnige Subtilität. Ich greife als Beispiele ein paar Bemerkungen heraus, die entweder neues bieten oder anderen Erklärungen gegenüber das richtige treffen. Die auffallende Hervorhebung der Todesfurcht als Ursache der Begierden v. 63 ff. wird aufgehellt durch Anführung von Porphyrios

de abstin. I 54, dabei auch *cunctarier* v. 67 gegen Lachmann und Munro einfach und natürlich aufgefasst. V. 171 wird *intus* gegen Munro mit *adacta* verbunden, was allein zulässig ist; ob dagegen *suavis* v. 173 in diesem Zusammenhang wirklich möglich ist, scheint mir zweifelhaft (*in terra* wird mit Recht beibehalten und treffend erklärt; Briegers *interea* verstehe ich überhaupt nicht). V. 216 wird *esse nexam per venas* richtig verbunden, nicht *esse seminibus*. V. 223 wird *sucus* mit II 845 in der Bedeutung «Geschmack» belegt, wodurch der Anstoss verschwindet; ebenso wird v. 371 das auffallende *Democriti viri* verständlich gemacht durch die Erklärung *Democriti sancta viri sententia* = *Democriti sancti viri sententia* mit bekannter Vertauschung. Vermisst habe ich eigentlich nur hier und da Beleuchtung der eigenthümlichen Stellung des Lucretius in sprachlicher Rücksicht, lexicalisch wie syntaktisch; zum vollen Verständniss gehört doch auch, dass der Leser nachempfindet, wo der Dichter in Anlehnung an Ennius archaistisch spricht, und wo er aus der Sprache seiner Zeit neues schöpft; eine durchgeführte Vergleichung mit Ciceros Aratea und mit dem moderneren Catull wäre hier am Platze gewesen. Auch über die Entwickelung seines Stils während der Arbeit hätte man gern etwas erfahren, aber das ist freilich ein fast unbebautes Feld. Metrische Bemerkungen sind ebenfalls auffallend spärlich.

Zum Schluss nur einige Kleinigkeiten, wesentlich als Quittung für mannigfache Anregung.

Der vom Hg. hübsch erläuterte Gegensatz *hirundo cycnis* v. 6, der sonst nicht vorzukommen scheint, steht im Fragmentum mathematicum Bobiense (d. h. Anthemius) Hermes XVI 280 *τὸ γὰρ ὡς ἀληθῶς κύκνοις χελιδόνας εἰς ἴσον ἐλθεῖν*, war also doch wohl sprichwörtlich.

S. 52 unten wird Ciceros Tadel Tusc. I 48 auf Vorlagen des Lucretius bezogen; warum nicht auf ihn selbst? Die Geschichte von Cicero als Herausgeber des Gedichts ist ja doch, wie das meiste in der Notiz des Hieronymus über Lucretius, eitel Construction.

V. 68 möchte ich doch *se* auch zu *remosse* nehmen; sonst ist es auffällig, dass es überhaupt da steht, besonders weil der aoristische Infinitiv des Perfects sonst nicht in Acc. cum inf. vorkommt.

Zu v. 75 bezweifelt der Hg. den Acc. cum inf. nach *macerat invidia*; vgl. aber Cic. Brut. 147 und epp. III 10, 4 (nach voluptatem capio), Curtius VI 3, 15 (nach dolore adfici), auch Cic. epp. VII 10, 1 (nach subinvideo) und Verg. Aen. IV 349 (nach quae invidia est).

Die Erklärung des *exsultat* v. 141 als vom «ungefesselten Rosse» hergenommen scheint mir gesucht; der Uebergang vom

«hüpfenden» Herzen zum Hüpfen der Empfindung ist kaum härter, als wenn man vom «pulsirenden Leben» spricht.

Das sehr eigenthümliche *sibi* v. 145 hätte einer Erläuterung bedurft; vgl. ausser *suus sibi* (s. Draeger) unten v. 333, Tacitus hist. IV 23, 5. Der Uebergang zu diesem Gebrauch wird deutlich durch Stellen wie I 506; vgl. auch Madvig zu De fin.[3] S. 465, Caesar b. Gall. VII 52, bell. civ. I 76, Quintil. IX 4, 15.

V. 163 ist die Eigenthümlichkeit des Gebrauchs von *corripere* nicht hervorgehoben; es steht sonst nur von dem Sich-Aufraffen, Sich-Zusammennehmen des Subjects (und das liegt doch auch eigentlich in dem *con*-), hier aber von der Einwirkung der Seele auf den Körper. Ebenso wenig ist bei *etiam atque etiam* v. 228 bemerkt, dass es hier nicht «immer wieder» ist, sondern eher «um es zu wiederholen», wie IV 1207, Cic. epp. XVI 15 (das Citat II 337 ist durch irgend einen Druckfehler verunstaltet).

J. L. Heiberg.

Sophokles Elektra, erklärt von *Georg Kaibel*. (Samml. wissensch. Comment. zu griech. u. röm. Schriftstellern.) Leipzig 1896, Teubner. VIII+310 S.

Ueber Ziel und Berechtigung der «Sammlung wissenschaftlicher Commentare» wird anderswo in diesem Bande eingehend gesprochen; ich möchte nur dem Wunsch Ausdruck geben, dass unter die zu bearbeitenden Schriftsteller so bald wie möglich auch Homer aufgenommen werde. Bei keinem vielgelesenen antiken Autor ist wol das Bedürfnis einer wissenschaftlichen Erklärung, wenn auch nur einer einzelnen Partie, so dringend.

Die vorliegende Ausgabe ist nicht allein als erster Band der Sammlung erschienen, sondern auch von dem Leiter des ganzen Unternehmens bearbeitet. Man wird daher voraussetzen dürfen, dass der Kaibelsche Commentar als Musterbeispiel einer wissenschaftlichen Erklärung aufgefasst werden und wie überhaupt, so auf die folgenden Bände der Sammlung eine nachhaltige Wirkung ausüben wird. Er verdient darum, ebensosehr als um seines eigenen Werthes willen, ganz besondere Beachtung.

Nach einer kurzen Vorrede, worin K. über seine kritischen und exegetischen Grundsätze Auskunft gibt, folgt der Text mit kritischem Apparat. Dieser fusst auf der Ausgabe von Jahn-Michaëlis; neues handschriftliches Material ist nicht beigebracht. Der Text ist, wie billig, nicht auf den Laurentianus allein gestellt, sondern neben diesem der Parisinus 2712 als selbständige Quelle anerkannt; von beiden werden sämmtliche Lesarten angeführt. In

der Behandlung des Textes ist Kaibel durchaus conservativ. Es werden natürlich einige, meist ganz evidente Conjecturen von Andern in den Text aufgenommen; von K. selbst nur äusserst wenige. Vorschläge von Andern, die nicht aufgenommen sind, werden im Apparat nicht angeführt; dagegen werden natürlich viele im Commentar erwähnt und durchgängig abgelehnt, mitunter sogar ohne Nennung des Urhebers. Es wäre wol praktisch gewesen, Conjecturen die im Commentar direkte Erwähnung finden, auch im Apparat anzuführen. — Die eigenen Vorschläge des Herausgebers zeugen alle von reifer Erwägung und guter Methode; eine ganz evidente Besserung habe ich unter ihnen nicht gefunden.

Auf den Text folgt eine Einleitung, deren Hauptstücke eine Analyse des Stücks und eine Behandlung der Prioritätsfrage zwischen der Sophokleischen und der Euripideischen Elektra sind. Im der Analyse hat Kaibel im Ganzen das Richtige gesehen und scharf hervorgehoben; über Einzelheiten lässt sich ja immer streiten. In der Prioritätsfrage nimmt er gegen v. Wilamowitz Stellung; obschon ich nicht glaube, dass v. W. seine glänzende Hypothese erwiesen hat, so kann ich doch ebensowenig die Gegengründe Kaibels durchschlagend finden; es scheint in der That sehr schwer, zn einem objectiven Ergebnis zu gelangen.

Bei dem sehr ausführlichen Commentar springt vor Allem in die Augen die sorgfältige Darlegung des Zusammenhangs. Jede Scene und jede Replik wird genau auf ihr Verhältnis zur Umgebung geprüft; an vielen Stellen wird sogar fast bei jedem Wort nach der Absicht des Dichters gefragt. Dabei ist es nicht etwa blos auf die logische Verbindung abgesehen: auch das Ethos, die Stimmung wird überall berücksichtigt und ausführlich dargelegt. Der Commentar ist in diser Beziehung eine geradezu staunenswerthe Leistung zäher Energie und strenger Ehrlichkeit: an keiner Schwierigkeit wird vorbeigeschlichen, keine Frage wird umgangen; viele werden neu gestellt. Zu diesem Vorzug, der schon ganz allein dem Commentar einen hervorragenden Platz geben würde, kommt noch eine bedeutende Sprach- und Stilkenntnis: Parallele aus Homer, den Tragikern, Herodot und der attischen Prosa stehen Kaibel in grosser Fülle zu Gebote, und zwar solche, die aus keinem Hülfsbuch zu entnehmen sind. Und diese echte Gelehrsamkeit wird nirgends dazu missbraucht, den Sophokles zu schulmeistern; überall sucht K., seinem im Vorwort ausgesprochenen Grundsatz getreu, dem Dichter die Freiheit des Ausdrucks zu wahren. — In syntaktischen Dingen kommen einige Wunderlichkeiten vor, wie die Vertheidigung des *ἐλάνθανεν* ohne *ἄν* 914, die an eine längst abgethane Behandlungsweise grammatischer Dinge erinnert. — Neben der grammatisch-stilistischen Erklärung tritt die sachliche (im engern Sinn) etwas in den Schatten. Es mag dies teilweise am Stoffe liegen; dennoch ist es wol nicht Zufall, wenn zu den wenigen Stellen, wo eine wirklich vorhandene

Schwierigkeit nicht genügend berücksichtigt ist, die *Πέλοπος ἱππεία* 504 gehört. Denn durch die Annahme, dass Sophokles einer Version gefolgt sei, wonach Oinomaos auf Lesbos zu Hause ist, verwickelt man sich nur in neue Schwierigkeiten. Auch die Erklärung von 743 f. (Sturz des Orestes vom Wagen) wird der bedenklichen Stelle nicht gerecht. Doch das sind Ausnahmen; im Ganzen ist auch diese Seite der Aufgabe befriedigend gelöst.

Gesunde Grundsätze der Kritik und Erklärung; grosse Energie in der Durchführung derselben; vollständige Beherrschung der Sprache und des gelehrten Apparats — das sind Vorzüge, die dem Kaibelschen Commentar einen hohen und eigenartigen Werth verleihen. Daneben sind freilich auch Schwächen vorhanden, die bei der hervorgeschobenen Stellung der Arbeit stärker betont werden müssen als vielleicht sonst nöthig wäre.

Über die «ärgerliche Umständlichkeit der Paraphrase» klagt K. selbst in der Vorrede. Es fragt sich aber, ob diese Paraphrase überall nothwendig war. Gewiss ist es gut, dass der Erklärer überall sich selbst nach dem Sinn genau fragt; aber es ist wol nicht nothwendig, dass er uns überall die Antwort gibt. Wo der Sinn einfach ist, wo das unmittelbare Verständnis den ganzen Inhalt der Stelle erschöpft, da schweigt der Erklärer besser: auch sein Schweigen kann beredt sein. Von dem Vorwurf, überflüssige Erklärungen zu geben, kann Kaibel nicht überall freigesprochen werden. Aber freilich kommt es häufiger vor, dass er Erklärungen gibt, die an sich nicht überflüssig sind, dennoch aber besser fortblieben, weil sie einen andern als den einfachen und natürlichen Sinn in die Stelle hineinlegen Bei dem steten Fragen nach Zusammenhang und Absicht ist ihm mitunter passirt, einen künstlichen Zusammenhang zu konstruiren und Absicht da zu finden wo keine ist.

Um hiervon Beispiele zu geben, greife ich der Kürze halber eine Scene heraus, deren Erklärung freilich bei Kaibel zu den am wenigsten gelungenen gehört. Es ist der grosse Wortstreit zwischen Elektra und Klytaimestra 516—609.

Gleich im Anfang soll die durch den Traum verursacnte Erregung der Kl. ausgedrückt sein: «ihre Worte sind voll von Furcht, Aerger, Empfindlichkeit»; «man merkt ihr die Freude an, dass sie El. gleich an der Thüre findet»; u. s. w. Ich gestehe, ich merke von alle dem nichts. Kaibel muss es aber merken; denn sonst kann er die Scene nicht psychologisch motiviren; und psychologisch motivirt muss alles sein[1]. Die Mo-

[1] Ein anderes Beispiel von dieser Manier ist zu charakteristisch um nicht angeführt zu werden. Bei der Frage, wie sich Sophokles zu der seit Aeschylus feststehenden Fortsetzung der Sage verhalten hat, verweist Kaibel auf Vs. 1424, wo Orest sagt: *τἀν δόμοισι μὲν καλῶς, Ἀπόλλων εἰ καλῶς ἐθέσπισεν.* «Das ist der nagende Gewissenszweifel, und hätte er das zum *μέν* gehörige *ἐγὼ δέ* (*sic!*) ausgeführt . . ., er würde nicht anders

tivirung ist aber schlecht: es würde unter keinen Umständen der Mutter einfallen, sich vor der Tochter, deren Standpunkt sie doch genügend kennt, zu rechtfertigen. Das konnte und musste sie gleich nach der That versuchen; jetzt, zehn Jahre nachher, ist es zu spät. Der Dichter aber will, dass die zwei Standpunkte in Rede und Gegenrede zum Ausdruck gelangen; daher die Scene. Natürlich leitet er sie so ein, dass man ein Bild von der Art bekommt, wie die Mutter und der Stiefvater die Tochter behandeln; und von da macht er mit grosser Kunst (aber ganz unpsychologisch) den Uebergang zur eigentlichen Rede.

519 f. *οὐδὲν ἐντρέπῃ ἐμοῦ γε· καίτοι πολλὰ πρὸς πολλούς με δὴ ἐξεῖπας ὡς θρασεῖα καὶ πέρα δίκης ἄρχω* u. s. w.: «du die Tochter nimmst auf mich wenigstens deine Mutter natürlich keine Rücksicht; das ist unbillig, da du doch» vor allen Leuten mich verklagst, dass ich dich ohne Veranlassung misshandele (ich ergänze die Paraphrase in Kaibels Sinn). Es hat dies, so viel ich sehe, gar keinen Sinn. Kl. sagt: «sobald Aeg. fort ist, nimmst du auf mich keine Rücksicht; das beweist am besten, wie falsch deine Behauptungen von meiner tyrannischen Behandlung sind (*ἄρχω* ist mit Hermann = «herrsche» zu verstehen); vor mir hast du wahrlich keine Furcht». Nur so wird *καίτοι* begreiflich. — 525. *πατὴρ γάρ, οὐδὲν ἄλλο σοι πρόσχημ' ἀεὶ ὡς ἐξ ἐμοῦ τέθνηκεν*: «*πατήρ* gehört eigentlich als Subject in den abhängigen Satz.» «Die Interpunction nach *οὐδὲν ἄλλο* setzt diese Worte dem *πατήρ* parallel, als ob Klyt. noch etwas anders getödtet hätte.» Allzu fein: das einfache Verständnis fordert *πατήρ* als Subject beider Sätze; *ὡς ἐξ ἐμοῦ τέθνηκεν* ist nachträgliche Erläuterung dazu, womit *οὐδὲν ἄλλο* nicht das Geringste zu thun hat. (Gleich danach ist 527 *τῶνδ' ἄρνησις οὐκ ἔνεστί μοι* und damit das folgende *γάρ* fein und richtig erklärt; ebenso 531 die Bedeutung von *τὴν σὴν ὅμαιμον* richtig hervorgehoben.) — 532 f. soll die «mühsamere Satzbildung empfinden lassen, dass der Mutter die Erörterung der Tochter gegenüber peinlich ist.» Derartige Erörterungen natürlicher Dinge waren den Griechen überhaupt nicht «peinlich»; sollten es auch nicht sein. Dagegen kommen mühsame Satzbildungen bei Sophokles auch ohne besondere Veranlassung oft genug vor.

558 ff. Das überlieferte *λέξω*, wofür man (mit Recht) *δείξω* eingesetzt hat, wird durch eine künstliche und zum Theil unverständliche Erklärung vertheidigt. Was dabei herauskommt, ist ausserdem «mit vornehmer Keuschheit» gesagt. Die vornehme Keuschheit der Electra besteht sonst darin, dass sie die Sachen

geredet haben als in den Choephoren». Wenn jene Worte mehr als eine gleichgültige Redensart sind, so enthalten sie zur Charakterisirung von Orests Stimmung gar nichts, sondern sind nur ein Ausdrück dafür, dass Sophokles auf die weitern Folgen der That einzugehen ablehnt. «Nagender Gewissenszweifel» wird in der Tragödie deutlicher bezeichnet.

ohne viel Aufhebens beim rechten Namen nennt, wie 587 ff. zur Genüge beweisen. Hier ist der einfache und auf den ersten Blick einleuchtende Zusammenhang dieser: «Du sagst dass du meinen Vater getödtet hast; genügt das nicht ganz allein, gleichgültig ob du es mit Recht oder Unrecht gethan hast (oder mit K.: gethan zu haben behauptest; das ist für den Sinn gleichgültig)? Aber ich will dir noch dazu zeigen, dass du es nicht mit Recht gethan hast (was K. über *οὐ δίκῃ γ' ἔκτεινας* sagt, ist mir völlig unverständlich), sondern dass Aigisth dich überredet hat.» Damit gibt sie zugleich die Disposition für ihre ganze Rede.

566 ff. wird so erklärt, dass Agamemnon den Hirsch gefangen und nachher zu Hause getödtet habe. Wie Kaibel darauf verfallen konnte, wird nur verständlich, wenn man bedenkt, dass er den advokatorischen Charakter beider Reden gründlich verkannt hat. Eben deshalb wundert er sich auch S. 162 sehr, dass Sophokles Klyt. von der Sünde gegen die Göttin gar nichts wissen lässt. Es ist doch ein alter und sehr praktischer Kunstgriff, eine Thatsache, die unbequem ist, in der Gerichtsrede einfach zu ignoriren und zu raisonniren als ob sie nicht vorhanden wäre. Das thut Klyt.; und etwas Ähnliches thut Elektra, wenn sie über Agamemnons Versündigung gegen die Göttin mit einigen undeutlichen Redensarten hinweggeht. Aber natürlich muss man in diesen Redensarten die feststehende Sage suchen und nicht etwas Nagelneues hineinlegen. — Ein echt advokatorisches Sophisma steht noch in Elektras Rede 573 f.: *οὐ γὰρ ἦν λύσις ἄλλη στρατῷ πρὸς οἶκον οὐδ' εἰς Ἴλιον.* El. schmuggelt hier etwas ein, das in der Sage sinnlos wäre, aber für die Vertheidigung freilich nothwendig ist. Auf das Advokatorische hat K. auch hier nicht aufmerksam gemacht.

595 «*ἀλλ' οὐ γὰρ οὐδὲ νουθετεῖν ἔξεστί σε,* geschweige denn zu hoffen, dass du's bereust und änderst, die du nicht müde wirst auszusprengen, dass wir dich verleumden.» Allzu künstlich; es heisst: «doch wozu reden; du duldest ja nicht einmal, dass man dich zurechtweist, obgleich du überall sagst, dass wir dich schmähen» (*νουθετεῖν* hat seinen Gegensatz in *κακοστομεῖν*); *καί σ' ἔγωγε δεσπότιν . . . νέμω*: «überhaupt behandelst Du uns als Sklaven, nicht als deine Kinder.» Letzteres fasst K. im Anschluss an das Vorhergehende so: «ja doch, Du hast Recht; nicht weniger eine Herrin bist Du gegen uns als eine Mutter» — was ich wiederum nicht verstehe.

Vs. 605, nachdem El. gesagt hat, dass sie den Orest als Rächer ihres Vaters erzogen hätte, wenn sie es vermocht hätte, heisst es: *τοῦδε γ' οὕνεκα κήρυσσέ μ' εἰς ἅπαντας εἴτε χρῇ κακὴν εἴτε στόμαργον* u. s. w. «Also lass dich dadurch, dass der Vorwurf unberechtigt ist, nicht abhalten.» Aber der Vorwurf ist ja, wenn auch nicht thatsächlich wahr (denn El. hat freilich die Mittel nicht, den Bruder zu unterhalten), doch an

sich nicht ungerechtfertigt, wie El. gerade eingestanden hat. Also heisst *τοῦδε γ' οὕνεκα*, wie gewöhnlich: so weit es darauf ankommt, d. h. wenn du nur das meinst; denn das betrachte ich als keinen Vorwurf. (Ganz ebenso steht *τοῦδε γ' οὕνεκα* 387, worauf sich K. beruft; er hat es dort richtig erklärt.)

Endlich 609 *σχεδόν τι τὴν σὴν οὐ καταισχύνω φύσιν*: «sind sie (die Eltern) schlecht, so ist das gutgerathene Kind ein Wunder, aber rein physisch macht es gleichfalls seiner Abstammung Unehre, da nach der Natur gute von guten, schlechte von schlechten abstammen müssen.» Das ist doch eine sonderbare philosophische Erwägung statt der einfachen Bemerkung, dass der Ausdruck von guten auf schlechte Eltern übertragen ist, indem man den Begriff «zu Schanden machen» vergass und nur die Vorstellung der Ähnlichkeit beibehielt («so schlage ich wenigstens nicht aus der Art meiner Mutter»).

Es wäre gewiss ungerecht, die Erklärung dieser Scene als typisch für den ganzen Commentar zu nehmen. Aber für dessen Fehler scheint sie mir freilich typisch zu sein. Sie beruhen zunächst darauf, dass über die Einzelheiten zu viel nachgedacht ist. Es sieht so aus als ob der Satz *αἱ δεύτεραι φροντίδες σοφώτεραι* für die Kaibelsche Erklärung überall massgebend gewesen sei. Er sollte das jedenfalls nicht sein. Es gibt Fälle, wo gerade der entgegengesetzte Grundsatz am Platze ist; wo es gilt, das erste, unmittelbare Verständnis unentwegt festzuhalten und, wenn nöthig, durch eindringende Prüfung zu unterbauen.

Welches Verfahren vorzuziehen ist, das hängt natürlich zunächst von der Beschaffenheit der einzelnen Stelle ab; daneben kommt aber auch der Gesammtcharakter des Schriftstellers in Betracht. Dadurch erhält die Frage eine weiterreichende principielle Bedeutung. Die Schwierigkeiten der Tragikerinterpretation beruhen in erster Reihe gar nicht darauf, dass diese Dichter besonders tiefsinnig gewesen sind und ihre Stücke mit feinster Berechnung geschrieben haben. Es war dies sowol durch ihr eigenes Wesen wie durch die Bedingungen der Kunstart ausgeschlossen. Die Tragödie war auf den Augenblick und die Masse berechnet. Sie zeichnet deshalb mit grossen, festen Zügen, die von weither deutlich zu erkennen sind, und kümmert sich meist nicht um die feinere Nuancirung des Bildes; und sie spricht, was gemeint ist, offen und deutlich aus, und vermeidet durchgängig Andeutungen und feine Beziehungen. Darum hat das unmittelbare Verständnis meist Recht, wo es überhaupt möglich ist. Natürlich ist es nicht immer möglich; aber das liegt meist an ganz andern Dingen: an dem grossen conventionellen Apparat, den die Tragödie mitschleppt, und der sich sowohl im Inhalt wie in der Form geltend macht; und vor allem daran, dass die Leute anders denken und empfinden als wir Modernen. Anders, und meist einfacher; aber das macht die Sache gar nicht leichter. So bleiben Schwierigkeiten genug

für die Erklärung. Sie lassen sich durch keine Formel und überhaupt nur annähernd lösen; aber wer sich von dem Grundsatz lossagt, dass was gemeint ist, auch offen und deutlich gesagt sein muss, der läuft auf diesem Gebiete Gefahr, sich vom Ziele zu entfernen statt sich ihm zu nähern.

Wer die hier angedeuteten Grundbedingungen der Tragikererklärung anerkennt, der wird über die Mängel des Kaibelschen Commentars nicht wesentlich anders urtheilen können als ich es oben gethan. Allein es wäre sehr ungerecht, wenn man über den Mängeln die Vorzüge vergessen würde. Beide hängen aufs engste zusammen; auch wo Kaibel irre geht, regt er oft zu klarerem und tieferem Verständnis an, eben weil es ihm, man möchte sagen, so fanatisch um das Eindringen zu thun ist. So ist die Arbeit wie ein warnendes, so noch mehr ein nachahmenswertes Beispiel. Möchte die Fortsetzung des schönen Unternehmens noch viele Bücher bringen, die von demselben Ernst der Forschung, derselben Höhe des wissenschaftlichen Ideals geprägt sind; und möchte es unter ihnen auch nicht an solchen fehlen, in denen man zugleich den sichern, wie unbewusst das Richtige treffenden Griff der im vollen Sinne künstlerischen Interpretation bewundern kann!

A. B. Drachmann.

Karl Brugmann: Vergleichende Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre der indogermanischen Sprachen. Zweite Bearbeitung. Erster Band: Einleitung und Lautlehre. Erste Hälfte. (*Karl Brugmann* und *Berthold Delbrück*, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. I 1.) Strassburg 1897, Trübner. XLVII+622 S.

Brugmanns «Grundriss», som begyndte at udkomme 1886, blev straks anerkendt som Hovedværket i vor Tids sammenlignende indoevropæiske Sprogvidenskab og har bestandig senere uimodsagt hævdet sin Stilling som Midtpunkt for alle indoevropæiske Sprogstudier. Med megen Spænding har man derfor imødeset anden Udgave af det for længe siden udsolgte første Bind, som indeholdt Lydlæren. Af denne anden Udgave foreligger nu første Del. Medens Lydlæren i første Udgave rummedes på 568 Sider, er den nemlig i anden Udgave svulmet så stærkt op, at den er bleven delt i to Dele; første Del (§ 1—694) er 622 Sider, og derefter skal følge en anden Del indeholdende § 695—1084. [Denne anden Del (S. 623--1098) foreligger nu. Korrekturnote.] Af Forøgelsen falder en Del på Indledningen og Afsnittet om Fonetik og Transskription (i første Udgave 31 Sider,

i anden Udgave 92 Sider). Det vil sikkert være de fleste Læsere velkomment, at de nu i Brugmanns «Grundriss» finder en ret udførlig Drøftelse af Spörgsmålene om det indoevropæiske Grundsprog, Indoevropæernes oprindelige Hjem, Slægtskabsforholdet mellem de forskellige indoevropæiske Sprogklasser og det sprogfilosofiske Spörgsmål om Lydlovene. De fonetiske Bemærkninger i § 25—54 vil også være mange velkomne; de giver Bogen en mere populær Karakter, idet de letter Benyttelsen af den historiske Fremstilling af Lydlæren, endskönt de fra et rent videnskabeligt Standpunkt næppe kan siges at høre hjemme her. Bogens egentlige Kærne, den historiske Fremstilling af Lydlæren har fået en Udvidelse ved Optagelsen af Albanesisk blandt de behandlede Sprogklasser; den deraf følgende Forøgelse af Bogens Omfang er ubetydelig (omtrent 15 Sider). I sin Behandling af Albanesisk har Brugmann med rette i det væsentlige fulgt G. Meyer's fortrinlige Fremstilling (Albanesische Studien III); ved Siden heraf har han omhyggelig benyttet de Bidrag til den albanesiske Lydlære, som er fremkomne fra andre Sider, og Brugmann har også selv på flere Punkter ført Erkendelsen videre; Sammenstillingen af *dülε* med *χυλός* S. 113 og Forklaringen af *δ* i *δašε*, *δjetε* S. 530 tilhører Brugmann. Bogens væsentligste Forøgelse beror imidlertid på en udførligere Behandling af de Sprogklasser, som allerede var repræsenterede i første Udgave. Anordningen er i nogle få Tilfælde forandret: der er dannet et særligt Afsnit for Diftongerne, som för måtte opsøges under deres enkelte Komponenter; et andet nydannet Afsnit handler om «Vocalismus schwachtoniger Silben» (§ 236—276). Den første Udgaves Afsnit «Vocalcontraction in indogermanischer Urzeit» er forsvundet, idet de pågældende Fænomener behandles i Kapitlet «Ablaut»; Nødvendigheden heraf er indlysende, da Aflyden jo kun kan defineres som «Vokalskifte nedarvet fra det indoevropæiske Grundsprog». Fremstillingen af Aflyden er fuldstændig omordnet; i første Udgave havde Brugmann vel advaret imod at lægge for megen Vægt på Opstillingen af et gennemført System af Aflydsrækker og havde betonet, at de forskellige Aflydsfænomener rimeligvis var opståede i forskellige Perioder; men Aflydsrækkerne dannede dog Skemaet for Fremstillingen; i den ny Udgave er Rækkerne fuldstændig fjærnede; der opstilles først Eksempler på de enkelte Alternationer (*e* : *o*, *e* : *ē*, *o* : *ē* o. s. v.), og efter denne rent mekaniske Fremstilling følger så en Tydning af de ievr. Aflydsfænomener; Tydningen indeholder en hel Række forskellige formodede Årsager: Indflydelse fra Nabolyds sonantiske eller konsonantiske Funktion i samme Ord, Metatheser, Kontraktioner, Forlængelse, Sætningsfonetik, Bortfald af en Diftongs konsonantiske Element, Vokalreduktioner under Indflydelse af Accenten, musikalsk Betoning eller Indflydelse fra den følgende Konsonants Timbre, Analogidannelser. Dette er udmærket. Tilbage står kun fuldstændig

at opgive den meningsløse Benævnelse Afiyd, der stammer fra en Tid, da man nærmest betragtede Vokalskiftet i de germanske stærke Verber som et morfologisk-semasiologisk Sprogmiddel, og da man kun i ringe Grad eller slet ikke havde erkendt, at de samme Vokalskifter genfindes i de øvrige indoevropæiske Sprog og er nedarvede fra Grundsproget. — Ikke stort andet end en Omordning er Optagelsen af de tre Bezzenbergerske Gutturalrækker, thi Treheden var i Virkeligheden tilstede allerede i første Udgave (første Udgave: 1) ievr. *q* a) med Labialisering = lat. *qu* gr. *π* o. s. v., skr. *k*. b) uden Labialisering = lat. *c* gr. *κ*, skr. *k*. 2) ievr. palatalt *k* = lat. *c* gr. *κ*, sk. *ç*; — anden Udgave: 1) ievr. q^u. 2) ievr. *q*. 3) ievr. palatalt *k*). Dette tjener ikke til Forringelse af Bezzenbergers Fortjeneste; hvor meget nyt der var i hans Fremstilling, kan man allerede slutte af den Opposition, som den blev Genstand for fra flere Sider. Men det er et smukt Eksempel på, hvorledes Brugmanns «Grundriss» ofte netop har givet Stødet til de Fremskridt, som Lydlæren senere har gjort.

Ligesom alle de anførte Forandringer må betragtes som Forbedringer, således fortjener overhovedet den ny Udgave af Bogen al mulig Ros. Den sammenlignende indoevropæiske Grammatik spænder nutildags over så stort et Område, er udpenslet i så mange Enkeltheder og dyrket af så mange Medarbejdere, at allerede den Fuldstændighed, hvormed Brugmann har benyttet hele den fremkomne Literatur, vil kunne göre et imponerende Indtryk. Men endnu mere må man beundre den sunde og overlegne Kritik, hvis Afgörelser man i de allerfleste Tilfælde vil hilse med ubetinget Tilfredshed. Brugmann skelner overalt skarpt mellem det hypothetiske og det sikre, og hans Kritik svigter ham hverken overfor Forskere, som personligt står ham nær, eller overfor hans egne Arbejder (S. 597 øverst betegnes udtrykkelig en af Brugmann selv udførlig begrundet Formodning som «problematisch»). En fremragende Ævne til at indordne enhver Enkelthed på dens naturligste Plads i den store Helhed er forenet med en Skarpsindighed, som jævnlig fører Erkendelsen et Skridt videre fremad. Denne Anerkendelse af Bogens Fortrin udelukker dog ikke, at man i en hel Række Enkeltheder kan have en afvigende Anskuelse. Det var oprindelig mit Ønske her at fremdrage et Punkt, som forekommer mig at være af Interesse også for videre Kredse, nemlig Forøgelsen af det Antal Lyd, som tilskrives Grundsproget. Der opstilles nu ved Siden af det ievr. *o*, *ō* et ievr. *å*, *ā̊*, og ved Siden af ievr. *s* antages et ievr. *þ*. Mine Bemærkninger i denne Anledning lader sig imidlertid ikke sammentrænge således, at de kan rummes indenfor den her givne Ramme. Jeg må derfor nöjes med at sige, at jeg betragter disse ny Adskillelser som forfejlede; jeg håber snart på et andet Sted at få Lejlighed til at begrunde denne Dom. Iøvrigt skal jeg

iflæng nævne et Par Punkter, hvor jeg ikke føler mig tilfredsstillet af Brugmanns Fremstilling. Som bekendt befandt man sig indtil for få År siden i fuldstændig Rådvildhed overfor nogle Tilfælde af den yngre slaviske Palatalisation (sl. *ovĭca* russ. *ovcà*, «Får» skr. *avikā́*, sl. *lice* «Ansigt»); et uventet klart Lys fik dette Problem pludselig ved Baudouin de Courtenay's korte Afhandling IF IV 46 ff., der påviste, at Palataliseringen skyldtes den foregående Vokal og regelmæssig indtrådte, når Accenten lå på den følgende Stavelse. Hermed må man sammenligne den smukke lille Afhandling af v. Rozwadowski i Bind XXV af Krakau-Akademiets filologiske Klasse S. 415—419, hvor det påvises, at Ord som russ. *volčĭ-ca* «Ulvinde» først senere ad analogisk Vej har antaget Endelsen *-ca*, medens Dannelsen oprindelig var identisk med skr. *vṛkī́* oldn. *ylgr*. Brugmann har S. 291 ment at måtte modificere Baudouin de Courtenays Anskuelse således, at han fører sl. *ovĭca* tilbage til **ovikịā* og antager en forenet Indvirkning af det foregående og det følgende *i*. Der tilföjes: «Anders, aber mich nicht überzeugend, Baudouin de Courtenay IF 4, 46 ff.» Ved dette Citat får Begynderen absolut ikke den Forestilling, at Brugmanns Fremstilling simpelthen er en Modifikation af Baudouin de Courtenay's, og at næsten al Fortjenesten tilhører denne, selv om Brugmann skulde have Ret. Hvorfor ikke: «Diese Modification der Baudouin de Courtenayschen Ansicht halte ich für nöthig»? Hvilke Grunde, der har bevæget Brugmann til denne Ændring, angives ikke udtrykkelig; man må derfor slutte sig til det af hans Materiale. Ordet *dĕvĭca* «Pige» er måske anført for at modbevise Baudouin de Courtenay's Accentlov, men er nu tilfredsstillende forklaret af v. Rozwadowski. Desuden anføres *junĭcĭ*, «ung Tyr», som sammenlignes med lit. *jaunìkis* Gen. *jaunìkio*. Denne litaviske Form synes unægtelig at tale stærkt for Brugmanns Ændring; jeg foretrækker dog at søge Løsningen i den Antagelse, at også i Litavisk Mouilleringen af *k* i *jaunikio* (der grafisk udtrykkes ved det følgende *i*) skyldes det foregående *i*. Jeg kan ikke her gå ind på Enkelthederne af de pågældende litaviske lydlige og analogiske Processer; men det er klart, at min Opfattelse frembyder færre Vanskeligheder end Brugmanns, som tvinger ham til at antage *č* i Vok. *otĭče* til Nom. *otĭcĭ*, i *otĭčĭ* «faderlig» *otĭčĭstvo* «Fædreland» *otĭčĭskŭ* «faderlig» o. s. v. for Analogidannelser. — S. 188 lærer Brugmann, at ievr. *oi*, *ai* i Oldirsk optræder som *oe*, *ae*, men foran mouilleret Konsonant som *oi*, *ai*. En sådan Regel har ikke eksisteret i nogen Periode af den irske Sproghistorie, og først og fremmest ikke i Oldirsk. I Würzburg-Glosserne skrives altid *ói*, *ái*; Eksemplernes Antal er meget stort; *oe*, *ae* skrives kun i følgende Tilfælde: 32 Gange i Ordet *oen* med Afledninger, også foran mouilleret Konsonant: *óendia* 16 a 17, *óenfer* 4 b 13 o. s. v.; samme Ord forekommer 32 Gange med *ói*, også foran ikke-

mouilleret Konsonant: *óinchorp* 9 d 5 o. s. v.; 3 Gange skrives *óes*, *des* «Alder» (10 c 11; 18 c 16; 28 b 32; derimod skrives Ordet 35 Gange *óis*, *dis*); fremdeles *óegid* «Gæster» 21 b 14 (foran mouilleret Konsonant); *soeb* 18 d 1 (samme Ord meget hyppigere med *ói*, *dí*); *troethath* 6 a 8. Hertil *adoenachte* 33 b 17, c 5 hos en yngre Skriver. Skrivemåden *oe ae* viser sig altså først i absolut Forlyd, senere efter Konsonanter. Der er ingen Tvivl om, at *oe ae* i Modsætning til *ói dí* betegner en Monoftong. (Ordene *der* «Luft», *de* Gen. Plur. af et personligt eller demonstrativt Pronomen for tredje Person indeholder måske ligesom *bae* 5 b 12 ikke nogen Diftong, men to Stavelser.) — Hos Brugmann S. 327 skal læses *toisech* istedenfor *tō^isech*, sml. nir. *taoiseach*. S. 157 skal til nkymr. *dawn* «donum» föjes oldirsk *dán*. Dette Ord betyder i Oldirsk «Gave», det optræder som Glosse til *donatio*; deraf *dánigim* «giver» Wb. 21 b 9, c 22. Dog anvendes det kun om åndelige Gaver og kan også allerede bruges i Betydningen «Kunst». Stokes oversætter det i Reglen med rette ved «gift», men har ikke desto mindre (Urkeltischer Sprachschatz 143) givet en urigtig Etymologi på Grundlag af den senere Betydning.

Brugmanns udmærkede Værk behøver overfor Fagmænd ingen Anbefaling; af dem er det forlængst anerkendt. Jeg indskrænker mig derfor til på det varmeste at anbefale Bogen til de videre Kredse, som ønsker Oplysning om noget Punkt af den sammenlignende indoevropæiske Sprogvidenskab. De vil her finde de pålideligste Oplysninger fremsatte i en klar og fuldkommen almenfattelig Form. Bogens fortrinlige Anordning fritager en for at lede længe efter, hvad man søger.

Kjøbenhavn, d. 7. Oktober 1897.

Holger Pedersen.

Från filologiska föreningen i Lund. Språkliga uppsatser. Lund 1897, E. Malmströms boktryckeri. 166 S.

I Anledning af sin Tiårsfest har den filologiske Forening i Lund udgivet en Samling Afhandlinger, der bærer et smukt Vidnesbyrd om de mangesidige og grundige filologiske Studier, som Foreningen har været Midtpunkt for. Bogen indeholder 10 Afhandlinger. Filologiens reale Side repræsenteres af: *M. P:n Nilsson, De republica Atheniensium a Clisthene constituta*, S. 87—96, og *E. Sommarin, Anteckningar vid läsning af Kormaks Saga*, S. 97—104 (imod den Adskillelse mellem *ein-*

vige og *hólmganga*, som opstilles i Sagaen). *Johannes Paulson: In Lucretium adversaria*, S. 17—30, giver en tekstkritisk Behandling af Lucretius I 280 ff., I 294, I 881 ff., I 978 (og IV 69), II 601, III 239 f., IV 1015, V 833, VI 1194. De øvrige Afhandlinger er af rent sprogligt Indhold: *Herman Söderbergh* fremsætter S. 129—166 Resultatet af *Rimstudier på basis af rimmets användning hos moderna svenska skalder* (Snoilsky, Rydberg, Heidenstam, Levertin, Fröding). *Axel W. Ahlberg* giver S. 31—44 *Annotationes in accentum Plautinum*. Fra denne Afhandling må jeg principielt tage Afstand; jeg står fuldtud på det Madvig'ske Standpunkt og benægter, at man af kvantiterende Vers kan lære nogetsomhelst om Accenten (sml. J. L. Ussing, Græsk og romersk Metrik, Kbhvn. 1893, S. 13 og S. 30). Da der ikke her er Plads til theoretiske Udviklinger, skal jeg indskrænke mig til at göre opmærksom på, at de såkaldte Accentstudier på Grundlag af Metrikken hos Plautus fører til Resultater, som fra et rent sprogligt Standpunkt ikke på nogen Måde kan accepteres. Man mener således at have udfundet, at Tostavelsesord med kort Slutningsstavelse og Flerstavelsesord med trochæisk Slutning beholder deres oprindelige Accent hos Plautus, selv om det enklitiske *que* tilföjes; altså *térrăque*. Dette er simpelthen umuligt; hvis det havde heddet *térrăque* på Plautus's Tid, måtte denne Udtale bestandig have holdt sig; en Lydlov, der kunde forandre *térraque* til *terráque* og dog lade *públicus* o. s. v. uforandret, kan ikke formuleres, og ligeså lidt kan *terráque* være opstået ad psykologisk Vej; det må altså have bestået fra første Færd af i Latin. Ikke mindre absurd er den Antagelse, som Ahlberg lader skimte S. 32, at *mariaque* skulde have forskellig Accent efter som det følgende Ord begynder med en Konsonant eller med en Vokal. Jeg kan derfor af Ahlbergs Afhandling kun acceptere de Iagttagelser, som ikke have noget med Accenten at göre (S. 33 om Udtalen *haecin* for *haecine* også foran Konsonanter; S. 36 f.: *mihĭque* og *mihīque* o. s. v., men altid *egŏne*; S. 39: i Grupperne *magis magisque*, *minus minusque* falder *s* aldrig bort i Udtalen foran *que*, medens i andre Tilfælde den midterste Stavelse i *magisque* og *minusque* kan bruges som kort). — *Sven Berg, Bidrag till frågan om det attributiva adjektivets plats i modern franska*, S. 105—121, søger at finde en almindelig Formel for den nuværende Sprogbrug. *Claes Lindskog* fremsætter S. 123—127 *De usu pronominum personalium, quae subiecti vice funguntur, apud elegiacos poetas Latinos observationes*. Til Syntaksen regner også *Emil Rodhe* sin Afhandling *Transitivity in modern English*, S. 45—60, men med urette. Når Forfatteren finder, at *to butcher* er mere «transitivt» end *to slaughter*, dette mere end *to slay*, *kill*, *put to death* o. s. v., så er dette noget, der absolut ikke vedkommer Syntaksen, som trods Forf.s Protest kun kan beskæftige sig med,

hvad der kommer til formelt Udtryk i Sproget. Forf.s Undersøgelse kan i det höjeste henregnes til Semasiologien. Til det leksikografiske Område hører *Theodor Hjelmqvist, Petter, Per och Pelle. Några svenska personnamn i öfverförd betydelse,* **S. 61—86. Jeg bemærker i Forbigående til S. 67, at** *Vælte-peter* **på Dansk næppe, som Gigas angiver, er Navn på en uøvet Velocipedist, men derimod en spottende Betegnelse for en Velocipede. Af sproghistorisk Indhold er Bogens første Afhandling:** *Axel Kock, Etymologisk undersökning af några svenska ord* **S. 1—16. På en helt igennem overtydende Måde behandles her følgende Ord:** *dalkulla* **(****kunla* **til** *kona*), *fatt* (*illa fatt, få fatt*; **Participium af** *få*), *fyr* **«en lustig kurre» (identisk med** *fyr* **«upptåg, gyckel», lånt af lat.** *feriae*), *fyrbussa* **«auf allen vieren» (****fȳrbōtsa, *féyur-fōt-*), *galler* **(af Verbet** *gallra*), *glättig* **(af et Verbum ****glaðatjan*, **sv. dial.** *glādta*), *ofantelig* **(af ****ofamntelig* **«som icke kan omfamnas»?),** *vāla* **«väl» (af** *vāl* + *ā* **«altid», forskelligt fra** *fälle*, **der er opstået af** *fulla*).

Vi ønsker den filologiske Forening i Lund en lang og lykkelig fortsat Virksomhed.

København d. 30. September 1897.

Holger Pedersen.

Claes Lindskog: Beiträge zur Geschichte der Satzstellung im Latein. (Af Lunds Univ. Årsskrift. Tom. XXXIII.) Lund 1896, E. Malmströms Bogtrykkeri. 4°, 60 S.

Ved Undersøgelser om Ordstillingen vil man i Regelen først og fremmest have Opmærksomheden henvendt på Ordenes Følge i den enkelte Sætning; men Forf. hævder med rette Nødvendigheden af tillige at undersøge Sætningernes Stilling. Den Methode, som herved må følges er i det væsentlige givet ved selve Stoffets Art. Sammenligning med de øvrige indoevropæiske Sprog kan ikke komme til at spille nogen væsentlig Rolle. Rigtignok er det med urette, at man overhovedet har villet frakende det indoevropæiske Grundsprog Bisætninger; det er utvivlsomt, at Grundsproget besad et relativt Pronomen (skr. *ya-s*, **frygisk** *ιος*, **gr.** *ὅς*; **Afledninger deraf i næsten alle Sprogklasser). Men man vilde i Regelen være i Tvivl om, om man ved Sammenligningen virkelig nåede til det fælles historiske Udgangspunkt for Udviklingen i de forskellige Sprogklasser, eller om man blot påviste Paralleler (der med samme Ret kunde søges i ikke beslægtede Sprog). Sådanne Paralleler er ganske vist ingenlunde uden Interesse. Lind-**

skog påviser, at man i det archaiske Latin endnu var meget utilböjelig til at indskyde en Bisætning i Hovedsætningen, hvad der i det klassiske Latin bliver ganske almindeligt; han anfører bl. a. det Sted af Ciceros Orator (§ 233), hvor Cicero citerer en Sætning af C. Gracchus: *Abesse non potest quin ejusdem hominis sit probos improbare, qui improbos probet* og selv tilföjer: *quanto aptius, si ita dixisset: quin ejusdem hominis sit, qui improbos probet, probos improbare.* En ganske tilsvarende Udvikling har fundet Sted i Skandinavisk; den gamle Sætningsstilling har vi i Ordsprog som: *Det er ikke alt Guld, som glimrer, Den græd ej for Guld, som aldrig Guld åtte;* sml. Tryggevælde-Stenens: *sá werði at rétta es ælti stæin þąnnsi,* og islandske Eksempler som: *greiddu þeir féit af höndum, er varðveitt höfðu; keypti skip hálft til handa Gunnlaugi, er uppi stóð í Gufárósi* (Gunnlaugs saga ormstungu). Sådanne Paralleler kan man dog ikke forlange at finde i en Specialundersøgelse, som nærmest har det Formål at påvise Forskellen mellem det archaiske og det klassiske Latin med Hensyn til Sætningsfølgen. Lindskog giver derimod af og til en sprogfilosofisk Forklaring af Fænomenerne, idet han direkte søger at påvise det psykologiske Grundlag, undertiden med Held (S. 5 om Grunden til Ordstillingen: *tuo ego istæc igitur dicam periculo*; flere Bemærkninger i Afsnittet «Rhytmik der Sätze»), undertiden med mindre Held; hvad der S. 10 f. siges om Grunden til, at Prædikatsverbet i de germanske Sprog gærne står på anden Plads («Manden gav sin Kone en Bog», «hende gav han en Bog», «derpå gav han hende en Bog»), forekommer mig kun at være tomme Ord, som ikke forklarer noget. Man kan undertiden også have andre Indvendinger mod Lindskogs Fremstilling; hans Forklaring (S. 22) af Formlerne for sponsio (*da hercle pignus, ni omnia memini et scio*) forekommer mig at være yderst kunstlet. Men i det hele taget er Lindskogs Undersøgelse et dygtigt Arbejde, som læses både med Belæring og Fornöjelse. Da næsten alle Eksemplerne hentes fra Plautus og Terents, indeholder Arbejdet også nogle Bemærkninger af Vigtighed for Fastsættelsen af disse Forfatteres Tekst; S. 44 f. forsvarer Lindskog (efter min Mening med rette) Håndskrifternes Læsemåde Rud. 587 (i Ussings Udgave 576): *crapulam, quam potavi præter animi quam lubuit sententiam,* hvor Fleckeisen sletter *quam lubuit,* medens Bothe og Ussing med en mindre voldsom Rettelse skriver *sententiae.* — Lindskog har skrevet sit Arbejde på Tysk; herimod har jeg principielt ikke nogen Indvending, da det for Öjeblikket ikke kan være tvivlsomt, at Tysk er det Sprog, som nærmest er kaldet til at være Filologiens og Sprogvidenskabens Volapük. Men ethvert Sprog må læres, förend det benyttes. Hver eneste Side af Lindskogs Undersøgelse vrimler af «Brölere»: S. I *Vornehmen* for *Unternehmen,* S. II *während des Drückens* for *des Druckes,*

S. 1 (og atter og atter) *an der anderen Seite* for *auf der anderen Seite, andererseits*, S. 3 *entbildet* «uddannet» (!), *Bewusstheit* for *Bewusstsein*, S. 6 *Strebniss* for *Streben*, S. 8 *man hat sich darüber gezankt* om en videnskabelig Diskussion, S. 9 *hinzureichend* for *ausreichend*, S. 9 *Leichte*, S. 24 *Leichtheit* for *Leichtigkeit*, S. 10 (og atter og atter) *wie ich oben genannt habe* for *erwähnt*, S. 13 *anwenden wir dieses Räsonnement* for *wenden wir . . . an*, S. 14 *dass sich ein Adverbium an der Spitze des Satzes steht*, S. 19 *ersehen von* for *aus*, S. 20 *pflegte nachfolgen* for *pflegte nachzufolgen*, S. 21 *dass wir ausgeholfen werden können* for *uns . . . kann*, S. 25 (og oftere) *es wie eine feste Regel ansehen* for *als*, S. 28 *ehe wir jener* (fem.) *los geworden sind* for *jene*, S. 29 *ich wundre, ob wir einen einzigen Fragesatz finden würden* for *ich bezweifle, dass wir . . . werden*, S. 30 *im vorigen Falle . . im letzteren* «i det første Tilfælde . . i det sidste» (!), S. 35 *die Thatsache, dass . . ., glaube ich mit einem anderen Verhältnisse in Zusammenhang gestellt werden zu müssen*, S. 35 nederst *zwar* for *allerdings*, S. 37 *bequemlich* for *bequem*, S. 41 *welches, sollen wir ansehen, ist der Grund?* S. 45 og 55 *volklich* for *volksthümlich*, S. 46 *der Forderung . . . die wir das herrschende Princip geheissen haben* for *als das herrschende Princip bezeichnet haben*, S. 55 *kommen wir also* «vi kommer altså» (misforstået Reminiscens fra Sætninger som *kommen wir doch* «vi kommer jo»); S. 26 *dass es Fragesätze sind, mit denen wir es zu thun haben* for *dass wir es mit Fragesätzen zu thun haben* (og således oftere); kejtet Udeladelse af *dass* oftere f. Eks. S. 12 *wir werden finden, das Prädikatverb spielt nicht die dominierende Rolle;* og atter og atter en kejtet Vidtløftighed i Udtryksmåden o. s. v., o. s. v. Jeg henstiller til den ærede Forf. enten at lære Tysk eller at skrive Svensk; det vilde de tyske Sprogforskere vel nok forstå, men om de har Kundskaber nok i Svensk til at forstå Hr. Lindskogs Tysk, turde være tvivlsomt.

København d. 9. Oktober 1897.

Holger Pedersen.

Jean Passy et *Adolphe Rambeau*, Chrestomathie française avec prononciation figurée à l'usage des étrangers. Paris et New York 1897. XXXV + 250 pp.

H. Michaelis et *Paul Passy*, Dictionnaire phonétique de la langue française. Hannover—Berlin 1897, Carl Meyer. (Kbhvn., A. F. Høst og søn.) XVI + 318 pp.

Le nom de M. Jean Passy est déjà bien connu dans le monde phonétique par divers articles, qui pour être petits ont

néanmoins témoigné d'une rare finesse d'observation. Pour faire le premier des livres dont on vient de lire les titres, il s'est joint à M. A. Rambeau, auteur de plusieurs travaux savants sur le vieux français et sur l'enseignement des langues modernes. Malgré son nom français, M. Rambeau est Allemand de naissance et à présent il occupe une chaire de philologie romane en Amérique. Enfin, M. Paul Passy, le champion des études phonétiques en France et frère de M. J. P., a collaboré avec M. Michaelis, directeur d'école à Spandau, pour faire un dictionnaire phonétique. Rien qu'en méditant ces faits, on voit combien la science des sons du langage est déjà en train de devenir internationale et comment elle tend à être un lien entre les nations. Qu'il me soit donc permis, à moi Danois, de me joindre à cette fraternité en rendant compte ici de ces deux ouvrages et en invitant mes compatriotes à les étudier soigneusement.

L'introduction de la *Chrestomathie* donne une exposition succincte de la méthode moderne pour l'enseignement des langues vivantes en forme d'un commentaire suivi des principes imprimés sur la couverture du *Maître phonétique*: puis vient une comparaison très bonne des sons français et anglais, qui est pourtant peut-être trop brève pour donner à l'élève tout ce qui lui est nécessaire pour acquérir une bonne prononciation, de sorte que la *viva vox* d'un maître est indispensable. Un des exemples donnés p. XXIV n'est pas correct: on ne coupe pas les syllabes en anglais [mæ·r·i], mais bien [mæə-ri].

La première partie des textes se compose de petites histoires, d'anecdotes linguistiques, de calembours et d'un choix de poésies très simples; les deuxième et troisième parties sont beaucoup plus littéraires, de sorte que MM. Passy et Rambeau peuvent dire avec raison qu'ils font au langage littéraire la part du lion (p. IV). Les textes en prose ont été pris dans les écrits de G. Paris, H. Taine, F. Sarcey, E. Faguet et A. Daudet; dans la partie poétique on rencontre presque tous les grands poètes français depuis Lafontaine jusqu'à Paul Verlaine. Et enfin Molière est représenté par la scène bien connue du *Bourgeois gentilhomme* où le maître de philosophie enseigne à M. Jourdain les premiers éléments de phonétique. On voit que les textes sont très variés; ajoutons qu'ils sont aussi bien faits pour intéresser l'élève, mais qu'ils sont pour la plupart si difficiles qu'on ne pourrait pas penser à les employer avec des commençants.

Le principal intérêt du livre se rattache pourtant à la transcription phonétique, qui est partout faite avec le plus grand soin possible et sera très instructive pour tous ceux qui étudient le français parlé. Les premières pièces sont données en double transcription «pour permettre d'étudier, dans un exemple concret, jusqu'où va l'instabilité du langage»; les auteurs donnent d'abord une pronon-

ciation lente et un peu solennelle et puis une autre très rapide avec toutes les assimilations, etc., qu'on se permet dans le langage familier, pour la plupart sans s'en rendre compte, de sorte qu'en voyant imprimées les formes qu'on emploie soi-même tous les jours, on est toujours tenté de les regarder comme terriblement vulgaires. On trouve donc ici côte à côte des formes comme les suivantes — je me permets pour des raisons typographiques de les transcrire dans le système employé dans mon *Fransk Begynderbog*, système qui est d'ailleurs assez semblable à celui dont se servent nos auteurs — [il i avæ] et [javæ], [u il plø lọ mwæ̃] et [wiplølmwæ̃], [sæt ane la] et [stanela], [pÃ·dÃ kælkọ žu·r] et [pÃdÃkækžu·r], etc. C'est surtout dans «Une mauvaise farce», p. 12, qu'on peut étudier ces sortes de formes, qui possèdent autant d'intérêt pour l'étudiant scientifique du développement du langage que pour l'homme pratique qui veut passer quelque temps en France et qui n'aime pas borner sa compréhension de la langue du pays aux monosyllabes des garçons de café et aux déclamations du Théâtre français. Dans le récit d'un menuisier parisien, par A. Daudet (p. 132 ss.), on a essayé de rendre le langage du peuple, mais dans toutes les autres pièces ce sont les hommes cultivés dont la manière de parler est étudiée scrupuleusement et rendue dans toutes les nuances; on remarquera surtout l'indication précieuse des assimilations de voix et les déplacements de l'accent d'intensité. L'accent musical n'est malheureusement indiqué que pour une pièce («Sur une morte», par Alfred de Musset). Dans beaucoup de cas plusieurs prononciations sont données comme bonnes ou permissibles, surtout par le moyen de caractères italiques marquant que le son en question peut être ou n'être pas omis. En somme, l'ouvrage est à recommander chaudement, et il est à espérer que les auteurs seront amplement récompensés par le public pour leur travail consciencieux.

Le *Dictionnaire* de MM. Michaelis et Paul Passy est le premier dictionnaire vraiment phonétique d'une langue littéraire qui existe. Il est vrai que nous avons un grand nombre de dictionnaires de prononciation: mais, à l'exception peut-être unique de la *Svensk Uttalsordbok* de Lyttkens et Wulff il n'y en a pas un qui soit fait par un vrai phonéticien, et ils prennent tous pour point de départ la forme orthographique de chaque mot, à laquelle ils ajoutent une forme parlée indiquée avec plus ou moins d'exactitude. Dans le volume dont nous parlons ici, ce sont au contraire les formes parlées des mots qui sont rangées dans leur ordre alphabétique, et c'est à ces formes que viennent s'ajouter, comme une sorte d'explication, les formes employées dans l'orthographe traditionelle. Il va sans dire, pourtant, que le dictionnaire sera aussi utile à celui qui, connaissant la forme orthographique, voudrait savoir la prononciation; même avec un minimum de connaissance du français il la trouvera facilement,

puisqu'il n'aura à chercher qu' à deux ou trois places au plus, ce qui sera fait en très peu de temps grâce à la manière claire dont a été imprimé le livre. Notons comme un fait important que les auteurs n'ont pas voulu donner une seule forme comme la bonne prononciation; c'est la faute de presque tous les dictionnaires de prononciation que les auteurs ne connaissent ou du moins ne veulent reconnaître que leur propre prononciation et regardent toutes les autres comme fautives. Mais il est clair que dans un ouvrage vraiment scientifique il faut d'abord constater les faits, ce qui veut dire ici enregistrer toutes les formes de prononciation connues comme existant réellement; ce n'est qu'après que peut venir un choix de préférence, et c'est là une tâche où le goût personnel et subjectif de chaque individu joue généralement le plus grand rôle. Nos auteurs se sont bornés à la première tâche, de sorte qu'on trouve souvent dans leur livre deux ou trois formes d'un mot sans que le lecteur soit averti si telle ou telle forme est considérée vulgaire ou élégante, si elle est employée rarement ou fréquemment, etc. C'est ainsi que par exemple *voiture* se trouve noté comme [vwaty·r] et [waty·r], *distinct* comme [distæ̃] et [distæ̃·kt], *toile* comme [twal] et [twa·l], *prière* comme [priæ·r] et [prijæ·r], *août* comme [au], [aut] et [u], *celui* comme [sọlɥi] et [sɥi], *miroir* comme [mirwa·r] et [mirwᴀ·r], etc. Et dans la fin du livre, une liste est donnée d'un grand nombre de divergences qui peuvent être comprises sous des règles générales. Sans doute il se trouvera des personnes qui blâmeront les auteurs d'avoir inséré telle ou telle forme et qui auraient préféré un dictionnaire donnant une seule forme de chaque mot («la meilleure prononciation»); mais tous ceux qui étudient la langue dans un esprit vraiment scientifique, sauront gré aux auteurs de ne s'être pas contentés de cette manière vraiment beaucoup plus facile et d'avoir noté avec impartialité toutes les formes qu'ils ont connues pour les avoir entendues dans «la population cultivée du Nord de la France». Si je dis que le volume, dont le prix est très modéré, contient la prononciation de 30000 mots à peu près, on en verra la grande utilité. A eux deux, les livres dont j'ai rendu compte ici, forment un instrument précieux, j'ose même dire indispensable, pour l'étude de la langue française de nos jours.

Otto Jespersen.

H. S. Vodskov: **Sjæledyrkelse og Naturdyrkelse. Bidrag til Bestemmelsen af den mytologiske Metode. Første Bind: Rig-Veda og Edda eller den komparative Mytologi. Indledning og første Bog. Kjøbenhavn 1890-97, Lehmann & Stage. CXLIX + 560 Sider.**

Hvis dette værk holder, hvad det lover, turde det blive det vigtigste religionshistoriske arbejde, der hidtil er fremkommet. Det skal nemlig afsluttes med hverken mere eller mindre end et idealt gennemsnit af en religions normale udvikling, hvor heltesagns og æventyrs plads i udviklingen vil blive bestemt. Forf. mener (X) «at have givet et virkeligt bidrag til at uddanne den methode, som alene kan føre bort fra den uværdige tilstand, hvori det mythologiske studium for öjeblikket befinder sig.» I det foreliggende bind få vi af dette desværre kun vage antydninger, som jeg må tilstå ofte ere mig lige så uforståelige som overraskende. Forf.'s definition af «sjæledyrkelsens grundtanke» findes S. CI; den er meget forskellig fra tro på spøgelser, dyrkelse af afdøde, animisme, eller hvad en naiv læser ellers kunde være tilböjelig til at lægge ind i ordet, og dog synes der andre steder (navnlig IV, LXIV—LXVII, 310) bestemt at menes dyrkelse af de afdøde. Fuldstændig konsterneret bliver man ved at erfare, at Inderne fra en udviklet «naturdyrkelse» ere faldne tilbage til «sjæledyrkelsen» (IX fg.; jf. f. ex. 298, hvor «naturdyrkelse» modsættes «præsteherredömme», og 310 fgg., hvor den Vediske offerdyrkelse kaldes «sjæledyrkelse»). Man vil imidlertid få fuld besked i de følgende bind, hvori der skal göres op med den «comparative» skole (hvis «forargelige cancan» — XII — og V.'s «skepsis over for de Indogermanske urmyther» — XVII, men jf. 523 — har givet stødet til forf.'s undersøgelser), gives en anskuelig fremstilling af «sjæledyrkelsen» og (særlig mod Spencer og Lippert) hævdes, at «naturdyrkelsen» allerede her er tilstede, og natur- og sjæledyrkelse særlig undersøges hos de Ariske folk, samt gives en oversigt over disse modsætningers hele religions-historiske betydning. Værkets grundtanke (CIII) er i korthed den, at «naturdyrkelsen er det første og eneste virksomme forsøg paa at gennembryde sjæledyrkelsens æventyrlighed, og på dette forsøgs udfald beror folkenes skæbne.» Det forekommer mig, at det af didaktiske grunde vilde have været heldigere, om forf. strax havde givet tilstrækkelige oplysninger til klart at opfatte disse to modsætninger; nu varer det meget længe, inden man af de mange spredte antydninger får en — og det endda meget vag — slags forståelse deraf; den «comparative» skoles «methodologiske» synderegister meddeles egentlig først 456. Han har imidlertid foretrukket en maaské mere strengt videnskabelig anordning.

En indledning på 149 sider giver det hele værk dets «ethnologiske grundlag.» Motivet er forf.'s «tvivl om det Indogermanske urfolk og dets vandringer» (XVII). Folk, kultur, sprog og religion ere stedbundne. I stedet for «vandretheorien» sætter han en «udbredelsestheori». «Det vi behøve, er en endnu ubestemt befolkning på laveste trin, som formaar at

livnære sig ved det, egnen umiddelbart byder» (XXIII), meget interessant belyst ved «Urmongolen», der som «samler» med et ganske rudimentært sprog og «sjæledyrkelse» (XLVI; «al religion er begyndt som sjæledyrkelse», VI) langsomt udbredte sig over Central-, Nord- og Østasien og Amerika (hvor de delte sig i Eskimoer og Indianere) samt Sydhavet («Malajerne»). Saa længe «udbredelsen» varer, er det hele en ensartet masse; først naar landet er helt optaget, begynder kulturen og sondringen ifølge «inertiens lov» (XLII; XLVIII), idet samleren efter landets beskaffenhed går umiddelbart (LXI) over enten til jagt eller til nomadeliv (disse to slags folk kaldes tilsammen «naturfolk») eller til agerdyrkning («kulturfolk», LXI fg.; oprindelig kun «oase- eller vandingskulturer», LX, men jf. CXXIV). Det ny liv hos disse «sekundære» folk indvirker på de sjæledyrkende forestillinger (LIII; — samleren og jægeren vare sjæledyrkere, «naturmythologierne» ere bundne til agerdyrkning og kvægavl, CXXIX) og fremkalder «sekundære» sprog, hvilke igen dele sig i «tertiære» o. s. v. (LV). «Naturfolkene» have mindre consequent gennemført sjæledyrkelse end «kulturfolkene» (jf. til forståelse det lige citerede CXXIX) og ere disse overlegne i religion, sprog, samfundsformer, og åndslivet i det hele taget (LXIV fgg.). På samme måde har «Urindogermanen» bredt sig mellem Atlanterhavet og Indiens østkyst og «Ursemiten» fra Tigris til Kap (delende sig i egentlige Semiter, Aegyptere, Nordafrikanere, Negere, Kaffere og Buskmænd). Der er nemlig kun 3 menneskeracer (LXXXIII fgg.); «den Kaukasiske race» må opløses og Semiterne rives løs fra Indogermanerne og forbindes med Afrikanerne. Udgangspunktet for alle 3 racer er Persiens bjerge og höjsletter med deres nordøstlige og sydvestlige opland (XC). Vi må lade «udbredelsen» besørge af de 3 racer og ikke af «urmennesket»; ellers havde vi faaet lige så mange racer, som vi nu have «sekundære» folk (XCI). Hvorfor «urmennesket» (som i det hele gør vanskeligheder) har delt sig i de 3 racer, kan ikke forklares (ib.). Ved racernes opstilling vil forf. ikke have taget spor af hensyn til de fysiske kendemærker, men til sprog og religion, «her have alle åndsvidenskaber et vægtigt ord at sige» (XCVI). «Hvert eneste folk på jorden er autochthont, senere politiske forskydninger fraregnede» (XCI). Særlig ere Indogermanerne autochthone i alle nuværende Indogermanske lande lige siden «udbredelsestiden» (som føres lige op til istiden, CXXXIV); de eneste ordentlige kilder ere køkkenmøddingerne, mellem-Europæiske drifts- og hulefund, analogier fra naturfolk og «hele Indogermanernes senere historie» (! CVIII), udtrykkelig i modsætning til de første skriftlige efterretninger (CXLVI); fra samlere bleve de fiskere og jægere; nomader kunde de ikke blive i Europa's urskove[1], og «agerdyrkning fraskriver man med rette urfolket» (CIX)[2]. Deres kulturudvikling har været ét stort lån, nemlig gennem Persien fra

[1] Efter Cæsar (De bello Gall. IV. 1 og VI. 22) vare Germanerne dog på hans tid både nomader og agerdyrkere (jf. Tacitus Germ. c. 26).

[2] Der skal dog hos Frankrigs hulebeboere være eftervíst ikke blot kornsorter, men flere sorter dyrkede frugttræer (Revue critique, Sept. 1896, pg. 142 fgg.).

Semiterne (CXII); «Persien var dengang det store Indogermanske sprogcentrum» (CXVI)[1]. Dog vilde de også uden fremmed påvirkning have gennemløbet de samme udviklingstrin, men langsommere (CXXIV, men jf. det oven citerede LX fg.). Kun Indogermanerne (undtagen Inderne) have hélt brudt med sjæledyrkelsen og ere gåede over til naturdyrkelsen (hvoraf naturfilosofi og naturvidenskab): det er dette, denne race skylder sin herskerstilling (C fgg.); i alt andet har den været afhængig af de andre to racer, navnlig Semiterne (se ovenfor). — Dette afsnit indeholder endnu interessante theorier om sprogets enhed eller deling (LXXI fgg.), sprogets udvikling (CXVII fgg.), de Indogermanske sprogs slægtskabsforhold (CXIX fgg.; han indrömmer, at der er vanskeligheder, CXXI), m. m.

«Udbredelsestheorien» er unegtelig smukt fremsat og afgiver en plausibel hypothese om menneskeslægtens første udbredelsesstadium; men der er mange omstændigheder, som rykke forholdene i «udbredelsestiden» så langt bort fra de historisk kendte forhold, at den synes at måtte være temmelig værdiløs for opfattelsen af disse. Forf. er ikke blind for disse omstændigheder, men synes ikke at ane de consequenser, de have for hans slutninger. Han taler gentagne gange om «senere politiske forskydninger» (XCI; jf XXX); han indrömmer, at det moderne kulturmenneske væsentlig har overvundet stedbundetheden (LVI); at kun hvor urbeboerne have løst deres kulturopgave tilfredsstillende, er den dannede race uudryddelig. ellers vil den blive udryddet (XXXI, men jf. XXVII). Men hvorledes kan man så hævde, at ethvert folk på jorden er autochthont i det land, det nu bebor? «Al kultur er samarbejde» (LII); men det må kun gælde inden for de «sekundære» folk; ellers er al kultur stedbunden (LVI); da «Indogermanernes kultur er ét stort lån», kan det vel kun være al oprindelig kultur, der skal være stedbunden; men når vi nu i et givet tilfælde ikke vide, om det er en oprindelig kultur, vi have med at göre, hvad nytter det os så til andet end til at støtte postulater om «racernes» autochthoni, særlig Indogermanernes, om hvem sætningen ikke desto mindre jo netop ikke gælder? Han indrömmer, at man ikke fra lighed i religion eller sprog tör slutte til raceenhed (XIX), og dog er det alene derpå, han grunder sine «racer» (sé citatet af XCVI ovenfor), skönt i virkeligheden theorien om autochthonien og de 3 «racer» er endnu stærkere, da han ansér sproget for så lidt stabilt, at han f. ex. regner Baskerne, til trods for deres sprog, for afsondrede Indogermaner, og på lignende måde med andre undtagelsesfolk (CXXX fg.). Hvert öjeblik bruger han sprog, folk og race iflæng, navnlig til bedste for sine Semiter-Afrikanere og sine autochthone Indogermanere. Han mener, at «en race, selv om den for bestandig mister sin selvstændighed og sit sprog, dog i type og folkekaraktér ikke lader sig udrydde» (XXVII, men jf. XXXI ovenfor), men vil ikke have det anvendt på de Indogermansk talende folk (da dette er «mod al sund fornuft», XCIII), og han kæmper ihærdig mod theorien om «forsvundne urbefolkninger» (f. ex. XXXIV), skönt i mange tilfælde næppe

---

[1] Hvoraf véd forøvrigt V. så sikkert, at «Sydeuropa's kultur er yngre end Persiens og Indernes»? (CXVI).

nogen har mént andet end denationaliserede urbefolkninger[1]. — «Den begyndende naturdyrkelses navne og forestillinger kan bølge frem og tilbage mellem sproglig ret sondrede stammer» (CXXIX); den Finske mythologi «har sikkert været under stærk Gotisk påvirkning» (XCIV); «den oprindelige Mongolske tendens («en tör og ædruelig, men tålmodig og energisk rationalisme») blev hos Polynesiere, nordamerikanske Indianere og Finner böjet til side, afledet eller modarbejdet, så den kun skjúlt sés (!) at være tilstede» (C). Hvad vil det så sige, at «religionerne ere stedbundne» (XVII), og at «enhver af disse mythologier er knyttet til sit folks hele levesæt og art» (CXXIX), og hvorledes skal en stakkels religionshistoriker kunne trøste sig med, at «ilinger og regnskyl fra nabolande bliver et underordnet spørgsmål» (ib.)? Bliver han ikke nolens volens nødt til at slå sig på det af forf. så forkættrede «sammenligneri» (XII)[2]? Det ligger også nær at spørge, om Christendommen, Buddhismen og Muhamedanismen (som forf. slet ikke omtaler), som tilsammen have bredt sig næsten over hele jorden, og af hvilke de to störste ere fortrængte fra deres oprindelige hjemstavn, ere «stedbundne». Dette er også et exempel på, hvor alvorligt forf. tager det med «analogier fra kendte forhold, faktisk påviselige kræfter, som virke nu» (XCII), når det ikke passer ham. Ja, han sér så mærkværdigt på dette forhold, at han spørger (CXLVIII) «var det et nyt folk, som kom med Christendommen»? Det var det dog vel, hvis man kan tro historiens vidnesbyrd, og i den grad, at der er steder, hvor den for en dél blev indført ved våbenmagt (reformationen, som forf. nævner sammesteds, var en reaction inden for selve Christendommen, en tilbagevenden til det forméntlig oprindelige, og dog bredte den sig jo også langt uden for sin oprindelige hjemstavn). — Forf. taler ikke sjælden med stor vægt om «historiske data» (XVIII), «hele Indogermanernes senere historie (CVIII), «de stedbundne kulturers ... ved samtlige historiske Hovedströmninger betingede væxt», han kalder sin methode «den historiske» (XII); men vi have allerede sét (CXLVI), at han ikke ænser de ældste skriftlige efterretninger, og det vil fremgå af det følgende, at han mildest talt oversér vigtige partier af den almindelige verdenshistorie; med «historie» mener han «de jordfundne minder», analogier og — sammenhængen i hans theorier (CVIII; CXV).

Også i det, som forf. virkelig selv regner med, bliver der undertiden uklarheder og modsigelser tilbage, uden at han mærker det. Han fremhæver, at «naturfolkene» (trods deres åndelige overlegenhed, sé ovenfor LXIV fgg.) opretholde ligevægten mellem befolkningen og livsfornødenhederne ved fosterfordrivelse, barnemord, og indtil 6 års diegivning, som

[1] Hvoraf véd forf., at «fællesstammerne ad søvejen bredte sig til Italien» (CXXXII), og hvorledes kan den omstændighed, at undtagelsesfolkene ere udsatte for til sidst at absorberes af de store folk, få tilbagevirkende kraft til at bevise, at de fra først af ere af samme «race» og sprog som disse? — Det er vel kun en rén lapsus, når det (XXVII) kommer til at sé ud, som om forf. vil indbilde os, at nogen tror, at «de Keltiske Irer, de Keltiske Höjskotter og Walliserne ere forsvundne fra jorden.»

[2] Dermed skal selvfølgelig ikke være sagt noget om Bugge's theorier.

skulde synes ufejlbarlige midler; «går det alligevel galt», så gribe de til krig (LXIII). Det er langvarig indvirkning fra kulturstaterne («vandingskulturerne»), som ved at give «naturfolkene» ny fornødenheder tvinger dem til civilisation (CXXXV). Her slå altså de nævnte midler ikke længere til. Skulde her ikke være en åndelig faktor med i spillet, som forstyrrer regnskabet? I så fald fristes man til (trods LXIV fgg. — «ethvert större fremskridt i samfundsform, religion og videnskab (!) . . . stammer fra naturfolk», LXVI) at tænke sig den indkommen sammesteds fra som de ny fornødenheder. At «det er vandingskulturerne, der er uroen i verdenshistoriens ur» (CXXXV), er vistnok rigtigt; men så er kulturen ikke stedbunden, med mindre man vil så langt tilbage til det «oprindelige», at det ikke i en overskuelig fremtid vedkommer videnskaben; Indogermanernes skal jo f. ex. være ét stort lån (fra de slemme Semiter). Desuden behøver overgangen fra jæger- og nomadeliv til agerdyrkning næppe at være fuldt så vanskelig, som forf. vil göre den til, da det ingenlunde kræver, at jægeren og nomaden (man kunde tilföje krigeren) selv skal blive agerdyrker. Thi ligesom det begyndende agerbrug, de drive som bierhverv (LXII) drives af kvinder, bliver det gennemførte agerbrug, som historien viser, drevet af slaver eller livegne, og landet kan være gået fuldstændig over til agerdyrkning, uden at herrerne behøve at røre en finger dertil. Til sidst blive så (de eventuelt denationaliserede) slaver hovedbefolkningen og de virkelige herrer i landet. I det hele taget synes forf. ikke at have haft öje for slaveriets betydning for civilisationen. — Det er kun Indogermanerne, der have brudt afgjort med sjæledyrkelsen (C fgg.), mens vi hos «Semiterne» «træffe en afgjort naturfornegtelse» (XCIV), som dog på samme tid er «en abstract, man fristes til at sige nøgterne (!) begejstring for det rent logiske og en lidenskabelig fanatisme (!)»; dog stammer de nuværende Indogermaners monotheïsme (som ikke skal være «sjæledyrkelse», da «sjæledyrkere» ikke havde kunnet vinde verdensherredömmet, CII) fra Semiterne; men det har intet at betyde, da monotheïsmen er noget, som Semiterne kun «have fanatiseret sig op til» (CII). Man sér, forf. er ikke forlegen for udveje i en snever vending. Skulde hans medfødte skarpsindighed ikke være bleven yderligere skærpet af hans interesse for at etablere en «Semitisk race» og rive den løs fra den Indogermanske? Når Indogermansk religion skal bruges til at løsrive Indogermanerne fra Semiterne (XCIV fg.), sér det heller ikke sandsynligt ud, at der ikke må findes «Indogermanske urmyther» (XVII), da de Indogermanske religioner ere «radikalt forskellige» og afhængige af klima og naturbetingelser i disse folks nuværende hjem (XIX). Disse modsigelser ere så grelle, at den eneste forklaring, der vil falde mig ind, er at det i virkeligheden er folkenes temperament, der har stukket forf. i öjnene, og at han ved en skæbnesvanger uagtsomhed har overført sit indtryk derfra på deres religion; en monotheïst er dog vel monotheïst, hvad enten han er «fanatisk» eller ej[1]. — At de Europæiske folk (som trives fortræffelig

[1] Af enkelte hist og her spredte antydninger, i al fald hen imod slutningen af det foreliggende bind, får man en anelse om, at forf. tager

i alle tempererede klima'er) ikke kunne begå sig i de arktiske lande og i nogle tropiske egne, vedkommer ikke spørgsmålet om Indogermanerne, som alle (og V. selv) hensætte i den tempererede zone; da forf.'s hovedinteresse er Indogermanerne (XX), kunde den argumentation altså være sparet.

Hvad der vist fører forf. på afveje, er hans ulykkelige, man kunde fristes til at sige fixe idé om de 3 «racer» (navnlig den interessante Semitisk-Afrikanske) og deres autochthoni. Til denne Molok offres hensynsløst alt, hvad der kommer den i vejen. Da de fysiske forskelligheder f. ex. mellem Jøder og Buskmænd ere egnede til at falde lidt tungt for brystet, frakender han de fysiske kendemærker al betydning (overgangene kunde dog formentlig, om fornødent, forklares ved raceblanding), og sondringen skal göres ved hjælp af åndsvidenskaberne (XCVI, jf. LXXXIII—XC). Kun skade, at disse for tiden ere så vanskelige at få hold på. «Analogier fra kendte forhold» vise tilstrækkelig, at mens de fysiske træk ere overordentlig stabile, ombyttes sprog, religion og al slags civilisation forholdsvis let (jf. forf. selv XIX). Måské engang i tiden sjælelige kendetegn kunne blive egnede til at bruges som race-indicium; men det vil ikke være så store og håndgribelige ting som religion og sprog, men småting, som vanskelig lade sig opfatte og bestemme begrebsmæssig, noget som ansigtsudtryk og sjælelig habitus hos mennesker af samme slægt. Og forf.'s anvendelse af åndsvidenskaberne på dette punkt er ikke egnet til at indgyde tillid til dem. Mens efter V. Indogermansk og Semitisk flexion ere to afgjorte modsætninger, så at Finsk eller Polynesisk ligger vore sprog langt nærmere (XV)[1], mens der formodentlig ingen videre modsætning er mellem Hebraisk og Hottentottisk, «spiller endnu drömme om et fælles urhjem, ja måské et fælles ursprog for Indogermaner og Semiter sin store rolle selv hos en Hommel eller Delitsch» (LXXXVIII). Hvem skal man nu tro? «Den Finske, Polynesiske og nordamerikanske mythologi står vor meget nær . . . de Semitiske ere os fremmede og fjerne» (XCIV), hvorimod de Semitiske religioner synes at skulle slås i hartkorn med fetischismen (XCV). Föjes hertil «Mongolernes» og Indogermanernes lighed «over hele det sjælelige område» i modsætning til «Semiterne» (XCV), synes det en ubegribelig inconsequens, at forf. ikke ud fra disse åndsvidenskabelige kendetegn har statueret 2 «racer» i stedet for 3. En åndsvidenskabelig inddeling af «racerne» turde således være noget hårtrukken og det fysiske inddelingsprincip på videnskabens nuværende standpunkt være langt at foretrække; men i så fald bliver det, når på den ene side Hindu og Nordbo, på den anden side Jøde og Neger skal være «2 forskelligt udviklede udtryk for samme race» (LXXXIX), ikke let at indsé, hvad der forstås ved en race, og hvad vi i det hele

«religion» i en noget snevrere betydning end den almindelige sprogbrug; skulde jeg derfor have misforstaaet hans terminologi, må han tilskrive sig selv skylden, da han formentlig burde have retledet læseren i tide.

[1] Jf. dog XCV: «der har tilvisse hos [Ur-] Mongolen været en tendens til agglutination, hos [Ur-] Indogermanen til flexion» — og «Semiten» da?

skal med det begreb. Svaret synes kun at kunne blive ét, at hele denne tilrettelægning er foretaget, fordi der nu engang skal være 3 racer. Og til overflod siger forf. det ved flere lejligheder så godt som med rene ord: han kalder det «den inddeling af racerne, som religionshistorikeren må kræve af anthropologens hånd» (! CIII); — «udbredelsestheorien kræver», at det Sumerisk-Akkadiske sprog (!) må være Semitisk: «race[!]-grænsen kan aldrig have været draget midt i ørken» (XCVII); — «ingen . . vil vel . . tro, at menneskeslægten skulde inddeles i Mongoler, Semiter, Indogermaner og Basker, Etrusker etc.» (CXXXI; hvorfor ikke? skal den inddeles efter sprog, bliver man vist indtil videre nødt til det); — at man først nu har sét, at det Aegyptiske sprog er «Semitisk», og at de sprogkyndige end ikke ville regne Akkadisk til samme æt, regnes disse sprog i høj grad til forklejnelse (LXV). Jeg for min del kan ikke sé andet end at der slet ikke existerer nogen Indogermansk «race», men kun en stor gruppe folk af ret forskellig racetype (endog inden for samme folk, hvorpå et slående exempel er anført af V. selv, LXXXIV), som taler Indogermanske sprog. Hvorledes racetyperne ere opståede, er Vodskov selv ude af stand til at forklare (XCI; forklaringen XCIII står som et postulat); men at de ere det mest stabile af hvad vi indtil nu have at holde os til, turde være afgjort.

Ejendommelig sofistisk er forf.'s brug af ordet «urfolk», særlig «det Indogermanske urfolk» eller «Ur-Indogermaneren». Mens dette i den sammenlignende sprogvidenskab opfattes relativt og simpelthen betegner Indogermanerne umiddelbart för sprogsondringen, altså på det senest mulige tidspunkt, bruger forf. det, også når han polemiserer mod sprogsammenlignerne, absolut, nemlig om den Indogermanske «race» på det ældst mulige tidspunkt (istiden, CXXXIV; selve menneskeracernes urtid . • køkkenmøddingerne, de mellem-Europæiske drift- og hulefund, CVIII; hulefauna'ens, mammuths- og rensdyrstiden, CXIV; disse fund må jo efter autochthoni-principet tilhøre den Indogermanske «race», CXV). Derved bliver det ham en let sag at skoptisere over «det höjfilosofiske urfolk . . den romantiske filologis ideale palmelunde» (XVIII, CXIII, CXXIX), «et urfolk, som har begyndt med at smedde og støbe» (CXLV), «det Schraderske Indogermanske urfolk, som kommer til verden til vogns» (ib.), og man forstår, at han dadler Hehn, fordi «han bliver stående på halvvejen, ved nomaden» (CV), og «Schraders ulykkelige idé om pælebygningsfolkene» (CVI). Den indvending, som det ligger nær for «den romantiske filologi» at göre mod alle disse fund, at det af mangel på skriftlige mindesmærker ikke kan bevises, at de ere Indogermanske (og ikke tilhøre en nu denationaliseret — ikke nødvendigvis «forsvunden» — race), kan V. selvfølgelig ifølge autochthoni-principet ikke tage imod. Men selv om det var godtgjort, at de vare Indogermanske og nåede ned til den tid, som sprogsammenligningen har for öje, vilde dette intet bevise mod sprogsammenligningens resultater, lige så lidt som man af den omstændighed, at man formentlig endnu i nogle egne af Jylland bruger Jydepotter og plöjer med stude, kan slutte, at man i året 1897 eft. Chr. endnu ikke kendte porcelænet og hesten i Europa. Det Indogermanske spørgsmål

synes mig i denne sammenhæng at måtte stille sig således: om «urfolket» (eller vel snarere urfolkene) i V.'sk forstand i de nu Indogermansk talende lande vides intet positivt uden hvad der fremgår af «de jordfundne minder»; deres efterkommere udgöre rimeligvis på mange steder den, efter min mening, denationaliserede hovedmasse af den nuværende befolkning og have i så fald tilhørt forskellige racer; at forskellige racer tale samme Indogermanske sprog, tyder på, at i det mindste nogle af dem ere blevne denationaliserede; når og hvorledes dette er foregåt, hvor lang tid det har taget, på hvilket standpunkt «Urfolket» og på hvilket standpunkt Indogermanerne stode på den tid, kan ikke vides; om tilstanden umiddelbart för den Indogermanske sprogsondring kan kun sprogsammenligningen give oplysning, og her gælde kun de positive data, argumentationer ex silentio gælde ikke. Når forf. mener (CXXVIII), at vi ikke «hvis lydforholdene — i vore kirkelige og religiøse fællesord — tillode det, turde slutte, at urfolket havde været kristent», så må dertil svares, at man ikke blot turde, men nødvendigvis måtte slutte det i al fald om den tilstrækkelig indflydelsesrige bestanddél deraf (kun at «urfolk» forstås på den ovenfor angivne måde), mens man ikke omvendt af det nuværende forhold (at de ere lånord fra Græsk og Latin) kunde slutte, at det ikke havde været kristent — hvis historien tav stille. Jo mere kulturstandpunktet på fællessprogets tid måtte göre indtryk af ikke at være autochthont (CXV og CXVI, men jf. mine noter til CIX ovenfor), desto mere sandsynlighed vilde der være for, at der er foregået en indvandring af en eller anden slags.

Forf. mener (CIV), at «Johs. Schmidt's berøringstheori kræver udbredelsestheorien som ethnologisk grundlag.» Dette sér ved første öjekast meget plausibelt ud, især hvis man turde tage V.'s theori (LXXI fgg.) om samfærdselssprogets dominerende indflydelse til hjælp. Men på den anden side synes de dog ret skarpe sproggrænser at tale for Johs. Schmidt's egen forklaring, at berøringen er foregåt på et tidligere trin på et begrænset område, og at der imellem denne berøring og den nuværende tilstand ligger en adskillelse, og racetypernes forskellighed gör denne antagelse så godt som nødvendig. Dette bestyrkes ved, at inden for de enkelte sprogs dialekter, hvor ingen mellemkommende adskillelse har fundet sted, ere overgangene virkelig ganske jævne og uafbrudte, og det samme er, så vidt vides, tilfældet med de Ariske sprog i Indien af samme grund.

Forf. fremsætter en skarp men træffende og fuldkommen berettiget kritik over Schrader's vilkårlige behandling af de fælles Indogermanske dyrenavne. Han er tilböjelig til at mene, at benævnelserne på de nuværende husdyr i fællessproget have betegnet vilde dyr. Der er dog en omstændighed, som synes mig at pege i modsat retning, nemlig at de fælles-Indogermanske dyrebenævnelser, enkelte meget civilisationsmæssige (ikke særlig «samler»-mæssige) spiselige dyr fraregnede, enten ere navne på nuværende husdyr e l l e r på d y r, s o m e f t e r s t r æ b e d i s s e, så at dyreriget sés fra køkkenets og h u s d y r e n e s synspunkt. Fordringen om, at ordene, for at bevise noget, skulle stemme både i rod og suffix, er for streng, da endnu den dag idag flere synonyme suffixer kunne an-

vendes iflæng (f. ex. *gliden* og *glidning*, der i den almindelige bevidsthed regnes for samme ord; også i låneord, f. ex. Tysk *bewegen*: *Bewegung* > Dansk *bevæge*: *Bevægelse;* at det samme i höj grad er tilfældet i Sanskrit, bemærker forf. selv 382, om end med nogen overdrivelse). Også en dél af de omstridte mythologiske og religiøse fællesord synes mig bedre funderede, end mange for öjeblikket ville tro; der må f. ex., trods de phonetiske vanskeligheder, på en eller anden måde være sammenhæng mellem Manu og *Μίνως* på grund af «Manu's tyr» og «Minotaurus». Etymologierne må dog først opstilles, för de kunne sigtes og lovene findes, og en etymologi, som er ulovlig idag, kan blive lovlig imorgen. Og uagtet vi ikke have et navn at holde os til, er ligheden mellem figurerne Indra, Thor og Herakles ikke blot i deres abstrakte «betydning», men i en mængde enkeltheder og i deres hele konkrete habitus så slående, at muligheden af en blot tilfældig opstået overensstemmelse synes udelukket. Kort sagt, sprogsammenlignernes Indogermanske «urfolk» behøver ikke at have været «höjfilosofisk»; men alt tyder på, at det endnu mindre har været et «urfolk» i V.'sk forstand i lighed med V.'s «Urmongol».

Det vil af det foregående fremgå, at forf.'s belæsthed breder sig over et så uhyre område, at det er umuligt for ét menneske at undersøge alt dette på første hånd, og det må være vanskeligt at få plads til det i ét hoved. Allerede dette vil stemme læseren noget skeptisk over for forf.'s resultater, da han ikke kan controlere grundlaget for dem. Forf. selv er kommen til at forbigå meget nærliggende ting af en större rækkevidde og bevískraft end hvad han anfører. Mens han opererer (forøvrigt meget interessant) med Eskimoer, Indianere og Polynesiere, hvis forhold ere ganske forskellige fra hans hovedemne Indogermanerne, bl. a. allerede af den grund, at der så godt som ingen skreven historie er om dem, benytter han af de fra historien bekendte forhold i Europa den omstændighed, at Germanernes indvandringer i de Romaniserede lande under folkevandringen kun skal have efterladt sig få mærker (XXVI), til at bevise sprog- og folkegrænsernes hårdnakkede stabilitet, men drager ingen som helst consequens af, at det lille Latium havde udbredt sit sprog over uhyre landstrækninger, hvoraf nogle utvivlsomt ikke Indogermansktalende, og at dette, som han selv fremhæver, har holdt sig til den dag idag. De Phoenikiske og Græske kolonier nævner han vist slet ikke. Han indrömmer, at det Keltiske Britannien blev germaniseret, og i almindelighed at en «race» kan miste sin selvstændighed og sit sprog (XXVII). Trods alt dette «ere Germaner, Kelter, etc., urhjemme i alle Germanske, Keltiske[1] etc. lande» (LXXXIII) og i det hele «Indogermanernes hjem selvfølgelig (!) i alle lande, hvor der bor Indogermaner»[2] (ib.); antagelsen af en Indogermanisering er «mod al sund fornuft» (XCIII), og han synes aldeles ikke at have tænkt sig muligheden af at disse og så mange andre

[1] Må, for overhovedet at kunne kendes, være = Germansk talende, Keltisk talende.

[2] ɔ: Indogermansk talende folk.

fra historien bekendte vandringer (ere f. ex. Magyarerne autochthone i Ungarn, eller har deres indvandring ingen spor efterladt sig?) kunde tale til gunst for «vandretheorien» (mærk dog, at «Kaldæerne indvandrede», XCVII). — Det vilde være en stor lettelse, hvis man turde antage, at de ethnologiske forhold havde holdt sig væsentlig uforandrede siden istiden, og at udviklingen alle vegne var foregået uforstyrret i lige linie; hvilken hvile for tanken i modsætning til de utallige invasioner og forskydninger, som et historisk atlas fremviser! Men netop denne og andre «analogier» tyde på, at forholdene snarest have været meget indviklede.

Man sér nødig sine forhåbninger skuffede, navnlig når de angå så gyldne løfter som dem, forf. lover at indfri i de følgende bind, og man maa derfor håbe, at hans løsning af religionernes problem må kunne bestå uafhængig af dens «ethnologiske grundlag». Men på den anden side er videnskaben ikke forvænt med hurtige løsninger af så store opgaver, og det skulde ikke undre mig, om der vil gå adskillige menneskealdre med til denne — om den nogensinde bliver løst (jf. V. selv IX); men forf. betragter også kun sit arbejde som et første forsøg[1].

Det er en lettelse fra indledningen, hvor ræsonnementerne nødvendigvis spille en så sörgelig stor rolle, at komme over til forf.'s behandling af *R*ig-Veda, hvor man strax mærker, at han bevæger sig på et begrænset område, som ganske anderledes kan beherskes, og hvor kendsgerningerne kunne komme til at spille den rolle, som tilkommer dem. Forf.'s theori, at her foregår et tilbagefald til «sjæledyrkelsen» (IX) an-

[1] Skönt det foregriber indholdet af de følgende bind, kan jeg dog af interesse for sagen ikke undlade at råde til en vis forsigtighed med et par ved første öjekast meget plausible principer, som forf. vil følge. 1) Han vil «tyde mytherne ud fra sig selv, men med öjet åbent for alle analogier» (VIII), hvilket vist hænger sammen med en udtalelse af ham i «Spredte Studier», at et folks myther danne en organisk enhed. Hertil må for det første bemærkes, at dette begreb i praxis er meget strækkeligt og derfor lader et vidt spillerum åbent for det subjective skön; dernæst står det for mig, som om et folks myther faktisk ingenlunde alle (eller endog blot de fleste) uden at forflygtiges kunne bringes til at gå op i en organisk enhed, hvoraf jeg slutter, at de ikke fra først af have udgjort en sådan, men temmelig usystematisk ere udgåede fra forskellige udgangspunkter og aldrig ret ville voxe sammen. Jeg fremhæver dette så meget desto mere, som jeg ikke mindes at have sét Andrew Lang's navn i forf.'s indledning (længere fremme citerer han ham dog nogle gange). — 2) V. mener (VII), at «den historiske methode» «kan i samtlige mythologier vise os, hvad der hører til for at være en ildgud». Jeg kender lidt til to ildguder, Agni og Hephaistos-Vulcanus, som ikke synes mig at have noget tilfælles undtagen deres forhold til ilden; jeg tror derfor, at de ere af ganske forskellig oprindelse, og at det i det hele taget ofte er ret tilfældigt, om en gud drager et eller andet bestemt område inden for sin særlige virkekreds. Der vil vist være for mange ubekendte faktorer til at man kan finde love for sligt. Så meget desto glædeligere vilde det selvfølgelig være, om det kunde lykkes forf. at finde sådanne love; men på den anden side vilde det være sörgeligt, om han skulde begå den samme fejl i det mythologiske, som han forméntlig har begået i det ethnologiske ved at abstrahere regler til anvendelse på Indogermanerne (XX) fra uensartede forhold.

retter mange ulykker, og det er vildledende for læseren, at han først efterhånden og temmelig sént får nogenlunde tydelig besked om, hvad der menes dermed.

I. «*R*ig-Veda» (3—73). Forf. giver for første gang på Dansk en udførlig og anskuelig fremstilling af *R*ig-Veda, som er fortræffelig skreven. Han fremhæver med rette, at hymnerne ere meget forfinede kunstdigte og stamme fra en særlig præstestand, hvilket for øvrigt nu turde være almindeligt anerkendt. Han giver en i æsthetisk henseende ligefrem mesterlig oversættelse af enkelte partier. At en god del af disse oversættelser sætter sig ud over visse sproglige finesser[1], vilde der ikke være noget at sige til, hvis de blot stode der for deres egen skyld; men det får höjst uheldige følger, når der, som det göres af forf., drages vidtgående og yderst vigtige slutninger deraf.

Det er forf. (og andre) meget om at göre (52 fg.) at få påvist en skrigende modsætning mellem hymnedigternes (præsternes) fattigdom og deres store prætensioner. Dette kommer dog ikke til orde i de af V. anførte, tildéls dunkle og forméntlig misforståede steder. I de S. 52 nederst anførte steder tales der ikke «om en ringe fattig ulykkelig præst» (i *R*V. II. 12. 6 hører kun *nâdhamānasya kīréh* til *brahmáno* og betegner ham som den der ydmyg beder til guderne, ikke hans stilling i samfundet);

[1] F. ex. 17, *R*V. VIII. 29. 1: *añj áñkte hiranyáyam̥* kan kun betyde «han anlægger gyldent smykke»; *añjí* er substantiv; Pada-texten har ikke forskudt accenten, men tro gengivet Sam̥hitā'ens accent; det er åbenbart falsk, når V. 158 tror, at det er Pada-textens forfatter, der har tilsat accenterne; *R*V er ganske vist ikke «kommen til verden» med accent-tegn, men aldeles sikkert med virkelige accenter, og hvis disse på noget sted ere forvanskede, har Pada-texten ikke foretaget forvanskningen, men forefundet den. — V. 10: *árcanto éke máhi sâma manavata* | *téna sûryam arocayan* kan ikke betyde «de syngende udtænkte denne höje sang..» på grund af Impf.; *éke*, som er subject, er sprunget over; det betyder: «andre [guder; efter Sāyana Atri'erne] udtænkte [i fortiden] det store sāman..»; her er altså ingen selvros. — *R*V. I 69. 1 skal være «styrke du vandt dig»; *bhuvo* snarere «du blive» eller «skal blive». — 18: *R*V. I. 70. 2, temmelig frit og udvisket; mon ikke «selv ««i Stenen»» er for ham ««i Huset»», [og dog] tilhører han ligesom hélt menneskene, [skønt han er] udødelig, — fordi han tænker på godt» (ɔ: vil menneskenes bedste); *viçām̥ ná víçvo* er vel et ordspil, og det turde alene være derfor, der står *ná*. — *R*V. VIII. 35. 8: «ligesom to svaner, ligesom to rejsende». — 20: *R*V. II. 7. 5: hvis «kør» skal være smörgaven, hvad skal så *ukshábhih* være? — 7 fg. (navnlig 10), *R*V. X. 142. 2, i det hele skarpsindigt og rigtigt; men *sāciva* (ɔ: *sāci* | *iva*) betyder «på skrå» (BR). — Et par steder kan have betydning for opfattelsen af Indra (hvorom se nedenfor): 15, *R*V. I. 130. 4: *vanino* betyder næppe «sky», men «skovboer» ɔ: «træ» (selv for stamordet *vána* er betydningen «vand» ikke ganske sikker; jf. Pischel & Geldner Ved. Stud. I. 114 og 169); *vanino* turde være appos. til *vṛkshám̥* og *ni vṛçcasi* være brugt absolut. — V. 5 (16): *nadyàh* er ikke «vandene», men «floderne»; *ayuñjata* ikke «rustes», men «rustedes» (nemlig da Indra gav dem fri); *vṛthā* er næppe, trods Pischel & Geldner, «skyndsomst», men «frit, uhindret» og hører til *sártave* (jf. Pischel & Geldner II. 111 n. 2). — 22, *R*V. II. 21. 1: *abjite* er ikke «regnvindende», men «vandvindende» og sigter nærmest til floderne; *haryatám* «attråværdig».

heller ikke de andre anførte steder bevise præsternes fattigdom. At præstens ord (53) ofte finder lettere indgang hos kvinder end hos mænd, stemmer måske med erfaringen, men fremgår ikke af *R*V. V. 61. 6 fg., hvor der ikke står «giver mere end en mand», men «endog en kvinde kan *(tvā)* være . . . bedre end en mand, når manden er ugudelig og gaveløs, mens hun giver agt på den mødige, den tørstige etc.»; for digteren er åbenbart det normale, at manden bör sættes höjest, og desuden er «den mødige» etc. næppe = «præsten». I. 84. 16—17 taler, så vidt jeg kan sé, aldeles ikke om præster, «der stå ledige på torvet»; «os» har V. indskudt; der står ikke «er der da ingen, der viger . . .», men «hvem viger . . ., hvem skal [som følge af, at han offrer til Indra] få lejlighed til at tro Indra's tilværelse og nærværelse og have lejlighed til at bede for sit afkom . . .», hvoraf meningen öjensynlig er, at enhver, som er i betryk, blot behøver at offre til Indra for at få troen i hænderne; præsten står der ikke et ord om. At slutte noget — og det det mest udprægede — af *R*V. IV. 24. 10 er en «methodologisk» fejl, da stedet er forblevet fortolkerne dunkelt; desuden turde man have hélt misforstået det (Sāyana er dog stærkt inde på det rigtige spor); efter min mening siges («råbes», v. 8) det af Indras hustru, som ikke vil overlade («sælge») de offrende ham uden iforvejen udtrykkelig at have betinget sig at få ham tilbage igen; altså: (v. 8) *da Indra tænkte på kampen . . ., tilråbte* (Indtryksaorist analogt med ἐγέλασα, men projiceret ud i fortiden) *hans Hustru ham*: (v. 9) «*for mere tilforhandlede* (ved aftalen eller ved en tidligere lejlighed, Imperf.) *han sig en mindre pris*, *idet* (selv om) *han — til min glæde* (samme Aorist, eventuelt projiceret ud i fremtiden) — *vender tilbage usolgt; han har* [sandelig] *aldrig haft for skik at sælge mindre for mere; staklerne ere kloge nok til at malke* (ɔ: lokke ud til den sidste dråbe) *[hans] ord [fra ham]* (få ham til at gå ind på handlen, hvor ulige den end er); (v. 10) *hvem [er det nu, som] køber denne min Indra for 10 kør* (formodentlig de offrede kør, efter Sāy. «lovprisninger»; meningen er formodentlig, at det selvfølgelig er en urimelighed at ville købe ham til den pris, man kan kun låne ham)? *når han har dræbt Vṛtra'erne* (efter Sāy. «fjenderne»), *skal han [i det mindste] give mig ham tilbage*». Det er i al fald en lovprisning af Indra, ikke en sjakren fra præstens side. De særlig kyniske og betegnende udtryk for præsternes havesyge må altså stryges; og selve deres kynisme burde have gjort dem mistænkelige[1].

Dette skal bane vej for forf.'s theori om *R*igveda's eller præsternes tendens, som skal være den på «naturgudernes» bekostning at indskærpe, at «offeraltret er verdens midtpunkt, og brahmanen er verdens frelser» (55), og dette skal være et tilbagefald, «en ny tankeret, systematisk sjæle-

[1] *R*V. II. 23. 1 (23) er *bráhmanām̐ Brahmanaspate* «hymnernes hymneherre». I *R*V. I. 120. 10—12 (50) taler dog meget for Pischels opfattelse («en ironisk dānastuti»), navnlig *samaha*, *tanu*, og at *svápnasya* (som dog vel ikke kan være = «en sovende») sammenstilles med *ábhuñjataç ca revátah*; «overalt» står der ikke.

dyrkelse» (61), hvoraf naturdyrkelsen blev kvalt «som vårsæd, der skjules under tisler» (ib.), og som det aldrig senere, trods en uafbrudt række forsøg, lykkedes Inderne at afryste (62); motivet skal have været præsternes «verdslige interesser som stand» (61 etc.). At præsterne ganske åbent og ærligt varetoge deres verdslige interesser, er ubestrideligt; men derfra er der et meget stort spring til at forvanske religionen, og V. må faktisk selv indrömme, at der er fyldestgörende beviser for, at de handlede i god tro (60, jf. 54 nederst), og at fejlen altså i virkeligheden ligger i religionen selv. Det forekommer mig, at den overordentlige vigtighed, der tilskrives offret og hvad dertil hører, ikke er så enestående, som V. påstår (58), og at det ikke under de givne forudsætninger kunde være anderledes. Jeg kan endvidere ikke forstå, hvad der berettiger ham til at kalde dette «sjæledyrkelse» (hans bemærkninger S. 310 vise bedst, hvor vildledende dette udtryk er): de omhandlede offre bringes jo ikke til afdøde, men til «naturguder»; det er simpelthen trolddom. Endelig er denne offertrolddom ikke en forvanskning af det overleverede, men mindst lige så gammel som noget i den Indiske religion, og forf. anfører ikke skygge af bevis for, at det skulde være noget nyt. Det er misvisende (60) at sige, at «brahmanen» gör fordring på at være ét med tilværelsens evige ophav; denne «fordring» stilles ikke blot på alle menneskers, men på alle væsners vegne — i den pantheïstiske filosofi og theologi (— er denne måske «sjæledyrkelse»?). Ganske vist er det brahmanernes arvelige offertrolddomsmagt *(bráhman)*, hvoraf det pantheïstiske begreb *Bráhman* («det absolutte») har udviklet sig (ligesom begrebet *ṛita* «verdensordenen» — der har V.'s sympathi, S. 59 — åbenbart er udvoxet af og opkaldt efter ritualet). Dette viser allerede klart, at det er brahmanerne, vi skylde de vigtigste hovedtanker i Indiens religiøse udvikling, som førte aldeles bort fra det Vediske offer[1], og for V. burde dette forméntlig have interesse som et smukt — og faktisk — sidestykke til eller eventuelt en videreførelse af hvad der efter hans mening skete, da «naturguden voxede sig stor under den afdødes maske».

II. «Agni» (74—236). V. gör den rigtige iagttagelse, at det ikke er som «husild», men som «offerild»[2] Agni prises i *Ṛ*igveda. Men dette er ikke så forbavsende; hymnerne skulde jo bruges ved offret; det

---

[1] Det, som forf. siger S. 55 om «den senere Indiske kultur», «de store templer», om Indernes «theologer» (58), og mange lignende ting rundt omkring i de senere afsnit, synes at vise, at han lever i den vildfarelse, at Veda-religionen og offerdyrkelsen existerer endnu, og at han ikke har noget kendskab hverken til litteraturen eller de nuværende forhold. At Buddhismen (60) skulde være en reaction mod «kastevæsnet», er en for længst modbevist fejltagelse, og det Vediske offer er næsten (måské hélt) forsvundet.

[2] At han ikke vil anerkende Agni som bryllupsgud (79) er mærkværdigt; hans oversættelse af *Ṛ*V. V. 3. 2 strander på det uaccentuerede *bibharshi* (Sāy. har allerede det rigtige); at Agni virkelig her er bryllupsgud, fremgår både af «Aryaman» og af versets anvendelse i bryllupsritualet; også «ægtefællerne» ere de menneskelige ægtefæller, som hjælpes ad ved offret, så at offerilden er det religiøse bånd, der forbinder dem;

skulde derfor være offerilden, der pristes (ellers vilde offret blive virkningsløst, måske endog fordærveligt). Men at «offerildens stille kamp med brændslet udmales med skov- og steppebrandens fulde billedpragt», er næppe rént æsthetisk rhetorik (den vilde være for hårtrukken), men et bevis blandt flere på, at offerarrangementet var symbolsk, og at man var sig offerildens identitet med ilden i naturen fuldt bevidst. At *R*igveda's kulturstandpunkt ikke er «primitivt» i den forstand som vi må tænke os om «samlerens», er almindelig anerkendt og behøvede ikke at fremhæves så energisk, som V. gör, men fremgår ikke af, at hymnerne til Agni tage sigte særlig på offerilden; ja det er et spørgsmål, om det ikke er en anachronisme at lægge de for os så nærliggende betragtninger over den naturlige ilds velgerninger ind i «primitive» tiders tankegang; mon ikke fra først af troldmandens offerild har stået for folks bevidsthed som en ganske anderledes vigtig og mægtig velgörer end «arnens og værkstedets lue, hyrdens natlige bål og bondens skovild»? (84).

V. vil ikke lade Agni være «verdensilden», men søger at bortforklare alle derpå tydende udtryk og henføre dem til selve offerstedet. At der ved udtrykket «vandenes skød» (87) skal eller kan forstås offerstedet, er utvivlsomt; men at forklare dette udtryk af, at der brugtes vand ved offringen, er meget hårtrukket; jeg kan ikke sé rettere end at dette navn viser, at offerstedet er et symbol på universet, hvorved altså offerilden bliver et symbol på verdensilden, men selvfølgelig et effectivt symbol, der virker hvad det siger. Jf. hvad der er sagt ovenfor om Agni's identitet med skov- og steppeilden. Men hvad verdensilden angår, have vi et aldeles ubedrageligt kendetegn, nemlig at hans udmåling af himlen m. m. fortælles i Impf., hvorved der kun kan forstås en i tidernes begyndelse udført bedrift, ikke virkningen af det nærværende offer. Lige så hårtrukket er det (105) at forklare udtrykket «vandenes sön» som «født af smörret»; V. antyder (men forkaster) selv en meget mere tilfredsstillende forklaring; en slående analogi fremdrager han selv (108), men drager mærkelig nok ikke den uundgålige slutning, som må drages deraf. De 3 offerbål ere, som det fremgår allerede af det af V. selv (112) anførte, symbol på de 3 verdener. Når der (113) skelnes mellem Agni's «höjeste fødsel» og «lavere sted», er den gængse forklaring den ene naturlige; alle de af V. foreslåede ere yderst hårtrukne; det samme gælder om hans forklaringer S. 116. Hvad der siges (117 fgg.) om «himlens sön» taler også snarere imod end for V. Han gör (121) en rigtig god bemærkning om «disse billeders i al deres forskruethed i höj grad realistiske karakter»; også dette peger i den retning, at «himlen», «vandene» o. s. v. må tages mere bogstaveligt end V. er tilböjelig til. Af særlig vigtighed i denne sammenhæng er udtrykkene «vandenes ætling» *(apâm̥ nápat)* og «Agni Vaiçvanara».

---

om «naturmythologi» er her ikke tale, — og det er overraskende at finde sligt hos V., som netop senere polemiserer så ensidigt imod opfattelsen af Agni som «verdensild». — At man ikke kan finde en Agni-Hephaistos (78), har vist sine gode grunde.

For *apâm nápāt's* vedkommende sé man *R*V. X. 8. 4—6 (139), som bör oversættes: v. 4: «. . . du blev [i tidernes begyndelse, Impf.] lysende mellem tvillingerne (ɔ: efter Sāy. nat og dag; kunde vel også være himmel og jord); [siden den tid] sætter du [Perf.] 7 skridt [ɔ: ildsteder og lign., Sāy.] for ritualet, avlende Mitra (efter Sāy. = solen) for dit legeme» (ɔ: for i ham at have en åbenbaring af dit væsen, en slags incarnation; Sāy. «af dit legeme»); — v. 5: «du blive *(bhávah;* eller «for at blive»)[1] det store rituals öje og hyrde, du blive («for at blive») Varuna for så vidt som du går for «lovens» (*ṛtá* = ritual og lov) skyld, du blive («for at blive») vandenes ætling, o Jātavedas (ɔ: Agni)! du blive («for at blive») dens bud hvis offer du måtte finde behag i»; — v. 6: «du blive («for at blive») offerets og verdensrummets fører...; [ved disse gerninger] holder du [til alle tider, *dadhishe*, Perf.] dit lysvindende hoved i himlen og har *[cakṛshe]* din tunge til «offerbringer»» (*havyavâhaṃ*, specifik betegnelse for offerilden). — Heraf følger: 1) at Agni er så at sige af samme substans som dagens gud Mitra (men ganske vist ikke samme individ; at det er egennavnet Mitra, fremgår af Varuna i v. 5); det er ved sine gerninger (som offerild), han kommer til at åbenbare sig som Mitra, på lignende måde som han i v. 5 skal «blive Varuna» og «vandenes ætling» og i v. 6 «verdensrummets fører» etc.; — 2) der göres udtrykkelig forskel på Agni's hoved, som han holder i himlen, og på hans tunge, som er offerilden i snevrere forstand; — 3) at «vandenes ætling» *(apâṃ nápāt)* her ikke er fuldstændig identisk med Agni, men en gud, han skal «blive», ligesom Mitra og Varuna. *Apâṃ nápāt* turde være et måske noget forældet og dunkelt kosmologisk spekulativt gudenavn, og når navnet så godt som udelukkende anvendes om Agni (2 steder som apposition til Savitar[2]), turde han være «bleven» Agni ved en rationalistisk identification, ligesom man senere identificerede Savitar med solen, Aditi med jorden, etc.; lignende måske forældede og dunkle skikkelser ere *Ahi budhnya* og *Aja ekapād*, som sikkert hverken ere identiske med Agni (eller med *apâm nápāt*) eller storm- eller skyvæsner (141). *R*ishi'en Tritá Aptyá, som de 3 sidste vers af denne hymne handler om, minder ved sit navn meget om *apâṃ nápāt; asyá krátunā* i v. 7 synes nødvendig at måtte gå på Agni, og den gerning, hvorved han skulde «blive» (vise sig som) *apâṃ nápāt*, er måske netop af samme slags som den, hvormed han hjalp Trita til at finde de våben, med hvilke han som Indra's hjælper bekæmpede Viçvarūpa (eller i al fald «den 3-hovedede»). «Vandene» turde her være urvandene, hvoraf i al fald

[1] Det skal formodentlig tænkes projiceret ud i fortiden (på det fortællende Impf.'s standpunkt).

[2] Savitar er i *R*V. ikke, som Vodskov (og de fleste, dog ikke Rydberg) tror, solen; æren for at have godtgjort det umulige i denne antagelse tilkommer Edv. Brandes (Ushas, 71 fgg.), som gör ham til månegud; dette lader sig dog heller ikke gennemføre. Savitar er først og fremmest en Rydbergsk «Mundelføre», som holder verdenskredsløbet i gang; med hans titel *apâm nápāt* jf. man Agni's function som «offrets og verdensrummets fører» *(yajñásya rájasaçca netâ)*.

efter lidt senere forestillinger alt er opstået, og at lynet kan have bidraget sit til, at man har statueret et sådant væsen, er ret rimeligt. På lignende måde som med *apâṃ nápāt* forholder det sig muligvis med *tánūnápāt* (142); jf. Hiraṇyagarbha eller Purusha (Nārāyaṇa = *apâṃ nápāt?* jf. *R*V. II. 35. 13) og dennes sön Virāj (= *tánūnápāt?*). Agni's forhold til Apâm nápāt turde være klarest udtrykt i *R*V. II. 35. 10: «Han (ɔ: Apâm nápāt) tyren avlede [i tidernes begyndelse, Imperf.] et foster (ɔ: sig selv, Sāy.) i dem (ɔ: vandene), han (= «det er ham selv, der» *sá*) dier dem som barn, ham slikke de (historisk præsens); han (= «den samme» *só*), vandenes ætling, virker [siden den tid, Perf.] med uvisnelig farve her (jf. v. 11, hvor *itthâ* betyder ikke «for alvor», men «her», jf. P. & G. II. 88) ligesom med en andens (ɔ: den jordiske ilds, Sāy.) legeme». «Klædende sig i lynet» (v. 9) viser ganske vist, at han ikke selv er lynet, men vel hvor han er, når han er *ūrdhvó* («i det höje», ikke nødvendigvís «opretstående», skönt det intet gör til sagen); «de rå borge» (v. 6) ere efter Sāyana's ganske rigtige forklaring vandene, som ikke forbrændes (jf. v. 4 «uden brændsel»; *ghṛtánirṇig* betyder ikke «klædt i smör», sé P. & G.; hvis det betyder «skinnende som smör», forklarer det sig selv; hvis det betyder «bestående af smör», viser det, at Agni er «smörret», det fede og nærende og tillige brændbare i vandene, og det turde være den situation, der symboliseres og sigtes til ved den megen omtale af vandene ved offrene, hvor man dog selvfølgelig af visse grunde måtte menagere med vandet); jf. også P. & G. II. 271 og (til V. 169) 260. Dermed turde V.'s indvendinger S. 143 fgg. være gendrevne.

Agni's identitet med «verdensilden» fremtræder dog måske aller tydeligst, hvor han kaldes Vaiçvānara. 173 fgg. vil V. bevise, at *R*V. X. 88 kun drejer sig om offerpladsen, særlig at Agni ikke identificeres med solen; men det nås kun ved fuldstændig at slå en streg over syntaxen. V. 2 lyder i virkeligheden: «Den af mørke slugte [og] skjulte verden blev [i tidernes begyndelse, Impf.] åbenbar som lys *(svàr)*, da Agni var født; ved hans venskab glædede sig [i tidernes begyndelse, Impf.] guderne, etc.»; — i v. 3 står der næppe «han udbredte», men «han holder [til alle tider, Perf.] udbredt himlen, jorden og luften»; — v. 4 ikke «han er den rette hotar, de der vælge ham göre ham skön med smör», men «han var [i tidernes begyndelse, Impf.] den første hotar, hvem guderne, idet de valgte ham, salvede [Impf.] med smör; denne Agni Jātavedas styrkede [Impf.] den flyvende, gående og stående verden»; — v. 5: «når [vi sige, at] du, Agni Jātavedas, stod [i tidernes begyndelse, Impf.] på verdens hoved, så er du [dog] den samme hvem *(táṃ tvā)* vi [nu, Aorist] have ansporet med sange og hymner; det er dig som *(sá)* [allerede dengang, Impf.] blev offerberettiget fyldende himmel og jord»; her hævdes netop utvetydig og energisk, at offerilden er identisk med urilden — og derpå beror vel dens kraft; — i v. 5 er 1ste halvvers rigtig oversat; i 2det halvvers er *ū tú* oversprunget, og oversættelsen turde blive (jf. Sāyana): «men også dette [må man kalde] de offerberettigedes (ɔ: gudernes, men udtrykket er betydningsfuldt) trolddom, at den hurtige kyndige (ɔ: nødvendigvis solen) passer sit værk»; — v. 7 ikke «når han tændes

op, skinner etc.», men «han som, værd at sé på grund af sin storhed, optændt strålede [i tidernes begyndelse, Imperf.] . ., i denne Agni offrede [dengang, Impf.] guderne . . .»; — i v. 8 er 1ste halvvers rigtig oversat (Imperf.); men i 2det halvvers står der: «han (dette?) blev [dengang, Impf.] deres legemsbeskyttende offer; ham (dette?) kender himlen, jorden og vandene»; — v. 9 turde også i andre henseender være hélt misforstået: «den Agni, som guderne avlede (Impf.), i hvem de offrede (Impf.) alle verdener (ved et *sarvamedha*, som Sāyana rigtig forklarer, og som det følgende halvvers beviser og v. 10 forklarer), han brændte (Impf.) med storhed ved sin flamme jorden og himlen gående lige (uden at böje af for noget)»; — v. 10: thi *(hí)* [da] guderne havde avlet (Aorist) Agni (efter Sāy. «solen») i himlen («offerstedet» er aldeles grebet ud af luften) . . ., gjorde (satte) de [i tidernes begyndelse, Impf.] den samme *(tám ū)* på 3 steder (jf. v. 8); det er ham som *(sáh)* koger de alformede planter (at «koger» skal være = «giver dem deres sidste lueform» er en lidt dristig fortolkning); — v. 11 er rigtigt oversat (undtagen at der står ikke «blev til» men «var bleven til», Aorist, som følge af at guderne satte solen på himlen); men i sin kommentar ombytter V. uden videre Impf. med Præs. og vil göre «solen på himlen» til «ilden på offerstedet»; — i v. 12 er 1ste halvvers væsentlig rigtigt («Agni Vaiçvānara»; «hele verden»); derefter hedder det: «han som holder [til alle tider, Perf.] de strålende morgenrøder udspændte, borttager gående mørkets dække med sin flamme»; — i v. 13 læs «Agni Vaiçvānara» og forklar «stjernen» som solen eller (med Sāy.) som stjernerne. Når V. siger, at der i v. 14—19 stadig tales om offerilden, måtte han hellere sige om Agni Vaiçvānara (v. 14), og han glemmer at omtale, at der i alle disse vers tales om «fra oven og fra neden» og lignende udtryk om himmel og jord (i v. 18 endog om «ilde, sole, morgenrøder og vande», sé Sāy.). V. 19 synes simpelthen at betyde «så længe hunörnene (efter Sāy. = nætterne) ikke klæde sig med morgenrødens ansigt . . .» ɔ: så længe den af guderne i tidernes begyndelse ved offret indstiftede verdensorden består. — Ved Vaiçvānara ere følgende træk fremtrædende: 1) I alle Vaiçvānara-hymner (I. 59; III. 2; III. 3 v. 10—11; III. 26; IV. 5; VI. 7; VI. 8; VI. 9; VII. 5; VII. 6; VII. 13; X. 45; X. 88) forekomme de karakteristiske Imperfecter (I. 98, som ingen Imperfecter har, er «en Vaiçvānara- eller en simpel Agni-hymne»), som ikke kunne bruges om det i det givne öjeblik for sig gående offer. — 2) *Vaiçvānará* synes at hænge sammen med *víçve deváh* (og indeholder rimeligvis en udvidelse af dette begreb), idet det, foruden i Vaiçvānara-hymnerne, forekommer i et par Viçve deva-hymner (V. 51. 13 og VIII 30. 4: «I guder som ere her *víçve vaiçvānarâ utá*») eller sammen med andre guder (I. 98. 3; V. 27. 6; V. 60. 8: «drik soma med Marut'erne»; Vaiçvānara-hymnen III. 26. 2, jf. III. 2. 13; jf. IX. 61. 16: «Soma'en *(pávamāno)* har [nu, Aorist] avlet en stor *vaiçvānará* glans, broget som himlens torden»; her turde *vaiçvānará* hænge sammen med sammenligningen med himlens torden), deriblandt Víçve devâh (VII. 49, jf. X. 45. 12 i en Vaiçvānara-hymne), og Agni Vaiçvānara kaldes *viçvádevya* (i Vai-

çvānara-hymnen III. 2. 5, ligesom han ib. v. 15 kaldes *viçvácarshaniṃ*); Marut'ernes kraft kaldes «Ildens glans» (III. 26. 6); også en identification forekommer (VI. 8. 3): «den vidunderlige Mitra (ɔ: Agni Vaiçvānara) støttede (Impf.) himmel og jord ud fra hinanden, skjulte (Impf.) mørket med glans, rullede (Impf.) himmel og jord fra hinanden som to skind, Vaiçvānará viste (Impf.) al manddom». — 3) Til Agni Vaiçvānara knyttes de egentlige mythologiske og kosmogoniske træk, sikkrede ved Imperf.: lysets oprindelse (VI. 7. 5; VI. 9. 7; X. 88. 2 og 7); udbredelsen af himlen, jorden og luften (X. 88. 3), eller at han støttede himlen og jorden ud fra hinanden (VI. 8. 3); stod oprejst på verdens hoved (X. 88. 5), jf. at han kaldes himlens hoved (VI. 7), eller at alle verdener ere på hans hoved (ib.); at han fyldte himmel og jord (III. 2. 7; X. 88. 5); gudernes (X. 88. 4 og 7 fgg.) eller «de travles» (*apás*, III. 2. 7) eller «de udødelige *uçij*'ers» (III. 2. 9) uroffer; at han blev gudernes purohita (III. 2. 8); at ved hans virksomhed kom guderne til udødelighed (VI. 7. 4); at han gik hen og kløvede endog den faste klippe, da de 5 folk offrede til Agni (X. 85. 6); at han har gjort morgenrøderne *arydpatnih* (VII. 6. 5; Perf. efter Imperf.); at han, efter at være avlet i himlen (dog vel som solen), blev fordelt på 3 steder (X. 88. 10; jf. «ham kende himlen, jorden og vandene», X. 88. 8); at man rensede 3 brændsler for ham (ét blandt de dødelige og to i søsterverdenen, III. 2. 9); at man greb ham i vandenes skød (VI. 8. 4; jf. VII. 49. 4: «vandene, i hvilke Agni Vaiçv. gik ind» [Particip.]); at Vivasvat's bud Mātariçvan bragte ham hid fra det fjerne (VI. 8. 4); at de syndige frembragte dette dybe sted (? IV. 5. 5); m. m. (f. ex. VII. 6. 5). Hertil kommer det historisk eller sagnhistorisk udseende træk: de sorte stammers eller Dasyu'ernes fordrivelse (for Pūru, VII. 5. 3; for Arieren, VII. 5. 6); jf. også VII. 6. 5. — 4) Om Agni Vaiçv. forekommer en del yttringer, som ved deres sammenhæng og slægtskab med de ved Impf. sikkrede knytte ham til himlen: «den raske omløber (jf. P. & G.) Agni» (III. 2. 9); han «omvandrer den fælles bane» (III. 2. 12; efter Sāy. = «himmelvejen»); han er først født (Perf.) fra himlen, derefter af os på jorden (X. 45. 1); «anråbt i himlen» (VII. 5. 2); han holder morgenrøderne udspændte (X. 88. 12; Perf.); «fra oven og fra neden» og lignende udtryk om himmel og jord (III. 2. 10; X. 88. 14 fgg.). Hertil komme de steder, hvor også vandene medtages (jf. *trishadhastha*, VI. 8. 7). — 5) Der fremhæves Agni Vaiçv.'s almindelige udbredelse i rummet («de andre Agni'er ere grene af Agni Vaiçv.», I. 59. 1; han omgiver alle boliger, III. 3. 9, eller er udbredt om alle verdener, VI. 7; han «trives kyndig i bugene [jf. den senere fordöjelse-virkende Agni], brölende som en løve i alle slags», III. 2. 11) og tiden (han optændes af Kuçika'erne fra slægt til slægt, III. 26. 3) eller hans store betydning i naturen («flodernes fører», VII. 5. 2; de 7 strömme voxe af ham ligesom grene, VI. 7; han koger de alformede planter, X. 88. 10; han skal opholde livsfrugt i disse verdener, III. 2. 10; jf. III. 2. 11 ovenfor; herpå beror vel også udtrykket *ásurya*, VII. 6. 1). — 6) Det fremhæves om Agni Vaiçv. energisk, at han er den samme som nu brænder på altret, etc.

(III. 2. 10—11[1]; VII. 5. 2; X. 45. 7—8; X. 88. 5; «nu som för», III. 2. 12[1], m. m.). — At ganske lignende ting kunne siges med samme utvetydighed om Agni, også hvor han ikke udtrykkelig kaldes Vaiçvānara, have vi sét ovenfor (X 8. 4 fgg. i anledning af Apâm nápāt), og det går ikke an at forflygtige eller bortforklare dem, hvor man ikke tilfældigvis har et Imperf. at støtte dem med. Navnet Vaiçvānará turde dog være dannet for særlig at fremhæve denne Agni's alsidighed og, ligesom Apâm nápāt og Tánū nápāt, betegne opkomsten i *R*igveda af spirerne til den senere religiøse udvikling i Indien. Men medens de to sidste navne synes at være af kosmogonisk (theogonisk) oprindelse og først bagefter identificerede med Agni (måske under indvirkning af hans optræden som Vaiçvānará), er Vaiçvānará utvivlsomt udledet af selve Agni's egenskaber og er en forløber for forestillingen om det höjeste væsens utallige åbenbaringsformer i de forskellige individer; det er altså den pantheïstiske opfattelse, som er i anmarsch, og som allerede er i anmarsch med collectivguderne (Indrā-Váru*n*ā, etc.; jf. den senere «Trimurti» af Brahmán, Vish*n*u og Çiva) og Víçve devā*h* («alle guder», men oftest repræsenterede af nogle i flæng udtagne exemplarer), hvorved vægten lægges på gudesystemets helhed, mens de enkelte guder reduceres til underordnede hjul i maskineriet. Det er nu klart, at Agni's reducering til kun at være offerild slet ikke finder sted, og at selv om den havde fundet sted, vilde det være urimeligt at antage dette for en senere af præsterne til bedste for deres «standsinteresser» fremtvungen udvikling, som V. gör, da det större mere pantheïstiske syn på sagen efter al analogi snarere måtte antages for at være det senere; det er i det hele den mest urimelige af de urimelige beskyldninger, man har rettet mod brahmanerne; disse have taget levende dél og for en stor dél været ledere i den evolution af de Indiske religioner, hvis resultat bl. a. har været de Vediske offres fuldstændige afskaffelse, og derved ere deres standsinteresser sandelig ikke blevne fremmede[2]. Hvad selve forholdet mellem offrene (som V. S. 184 o. a. st.

---

[1] III. 2. 10: «[det er] menneskelige (de samme som bruges hos menneskene) offringer *(ishah)* [som] tillavede (Impf.) ham *(sīm)* [den samme som er] stammernes séer, stammeherren, for at han skulde blive skarp (*téjase,* ordspil) som en øxe; det er den samme som *(sáh)* uafbrudt virker *(yāti vévishat)* fra oven og fra neden, [for at] han (den samme, *sá*) kan opholde (Aor. Conj.) livsfrugt i disse verdener»; — v. 11: [det er] den samme *(sá)* vidtstrålende udødelige tyr Vaiçvānara [som] trives kyndig i bugene, brölende (ɔ: som bröler) som en løve i alle slags *(citréshu)*, uddelende (ɔ: som uddeler) gods [og] klenodier til den offrende»; — v. 12: «Vaiçvānara er [nu, Aor.] som fordum stegen op på himmelhvælvingen *(nâkam)*, på himlens (*divó*, efter Sāy. = «luftens») ryg, príst af lovsangerne; det er den samme der (*sá;* efter Sāy. «i skikkelse af solen») ligesom för, avlende rigdom for folket (eller skabningerne), årvågen omvandrer den fælles bane».

[2] Jf. dermed hvad V. siger (326) om «offerets almagt og brahmanernes eneret til at offre» — i Hinduïsmen (!); lign. S. 263, 319. Det der anførte lille vers beviser intet imod den nævnte kendsgerning, og en lille revision af «den verdslige litteratur», Mahābhārata incl. (jf. også 373), vil vise, at der er meget andet oppe end «offergryderne».

synes at kalde «sjæledyrkelse» og ansé som et nymodens påfund af præsterne) og guderne angår, da ere disse to, så vidt man kan sé, lige gamle, ja offret er måske en selvstændig af guderne uafhængig trolddom og altså som egentligt religiøst element det ældste; men i *R*V. må man huske, at det menneskelige offer ikke virkede direkte, men kun gennem guderne; begge vare lige nødvendige. At man gjorde den ordnede verdens tilblivelse til et uroffer, hvoraf det menneskelige offer var et afbillede, er meget karakteristisk; men heller ikke dette kan betragtes som et egennyttigt påfund af præsterne, da det forklares tilstrækkelig af dets logiske nødvendighed; det lå jo meget nær at spørge: hvorledes have guderne, som intet kunne udrette uden offret, kunnet frembringe den ordnede verden, eller når de have kunnet frembringe den, hvorfor kunne de så ikke opholde den uden offret (som jo var et så vigtigt led af den overleverede religion)? og hvilket mere logisk svar kan der gives på dette spørgsmål? Det var ikke offret, men på den ene side den rationalistiske bortforklaring af de uforståede guder (jf. 468), på den anden side den udvidede religiøse horizont (monotheïserende figurer som Rudra, Vish*n*u, Brahmán; — det pantheïstiske begreb Bráhman «det absolute»; — eller atheïsme, f. ex. i Buddhismen)[1], som gjorde, at de Vediske guder sygnede hen — og med guderne sygnede offret hen. — Selvfølgelig falder også dermed, hvad V. ud fra sin urigtige opfattelse af Agni anfører imod Kuhns sammenstillinger. Syntaxen beviser (hvad V. for resten in abstracto selv antager, S. X, jf. S. 184), at der findes spor af virkelige (ɔ: episke) myther i *R*V. — Også hvad forf. i det sidste afsnit («offerilden») siger om Agni, bliver ofte skævt på grund af hans löjerlige indblanding af «sjæledyrkelsen» og præsternes motiver; særlig vildledende er det (230) at etablere en «forskydning af offrets tyngdepunkt»; offrets tyngdepunkt er og bliver de symbolske trolddomsmæssige hokuspokus (og jo længere tilbage, utvivlsomt desto mere); «indledningen» er væsentlig selve offret. — Antydningen af dogmatiske stridigheder mellem Agni- og Indra-dyrkere (234) hører til den slags fantasier, som kun altfor meget have plettet Vedaforskningen[2].

(Sluttes i næste hæfte.)

S. Sørensen.

---

[1] Alt dette synes at skulle være «sjæledyrkelse» (formodentlig dog med undtagelse af Buddhismen, sé S. 60); men hvorfor er da Christendommen og den kristne monotheïsme ikke «sjæledyrkelse»?

[2] S. 210 fgg. giver V. en forholdsvís mærkelig god oversættelse af den så mishandlede *R*V. X. 124, som viser hvad han formår, når hans tanke ikke lænkes af hans aprioriske idéer; men sé dog min i «Festskrift til Vilh. Thomsen».

Scaenicae Romanorum poesis fragmenta, tertiis curis recognovit *Otto Ribbeck*. Vol. I. Tragicorum fragmenta. Lipsiae 1897, Teubner. VIII + 335 pp.

Otto Ribbeckius, vir de reliquiis tragicorum latinorum et enarrandis et recensendis unus omnium optime meritus, nunc editionis facile parabilis beneficio grato studiis et litterarum et prisci sermonis latini multum adiumenti attulit.

Enarrationem et recensionem intima societate contineri cum in omni re critica satis elucet tum ab Ribbeckio in hoc genere luculenter est comprobatum. vel ordinatio harum reliquiarum tota sita est in enarratione. sed quoniam haec fragmenta sparsa disiecta trunca exigua in magna versantur obscuritate, saepius nihil certi in hoc genere poterit erui. et Ribbeckius quidem cum aliter in libris de tragoedia Romana (die röm. Tragödie, Lipsiae 1875) aliter in editionibus multa ordinaret, ipse satis declaravit, non posse multis locis ad ordinem non modo certum sed ne probabilem quidem perveniri. sed idem tamen fere ordinem proximae editionis in tertia retinuit cum magno utentium commodo.

Illud quoque caute et prudenter Ribbeckius quod certis fabularum titulis nullos subiunxit locos nisi qui ita ab antiquis nominantur. quodsi qui loci huius generis sine tragoediae nomine ab antiquis allati erant si probabilis erat coniectura ad quam fabulam quique locus referretur, id non modo in libris de tragoedia sed interdum etiam in adnotatione editionis indicavit.

Apparatu critico Nonii, cuius codicibus plerique hi loci tragicorum traditi sunt, nonnumquam ita utitur Ribbeckius, ut videatur neglegere ac spernere quaedam ad cognitionem codicum Nonianorum nuper inventa. nam codicem Florentinum (F) quidem prae Harleiano (H) neglexit, cum in libris I—III quidem ab eo qui adhibeat codicem H etiam codicem F adhiberi eo magis oporteat quod post disputationem Onionsii vix potest dubitari quin H^1 (i. e. manus prima codicis H) in his quidem libris nihil sit aliud nisi apographum codicis F. itaque ad Pacuvii 141 Non. 90. 11 «*exemplo* H» Ribbeckius adnotavit, quod rectius scripsisset *exemplo* F H. — Acc. 43 Ribbeckius «*extinctas* H», debuit scribere *extinctas* F^3 H^1 E. nam Escurialensem quoque magis quam par fuit sprevit, qui codex certe non videatur dignitate inferior illo H^1, et F^3 (i. e. manus tertia codicis F) est gravissimus omnium quotquot extant de priore Nonii parte testium. — Naev. 10 Ribbeckius «*quondam* H^1», debet esse *quondam* F^3 H^1. — Pac. 205 «*aut iam* H», debet esse *aut iam* F^3 H. — Acc. 14 «*atre* H», debet esse *atre* F^3 H^1 E. — Alia de codicibus Ribbeckius haec. Pac. 150 «*quam rem* φ» (i. e. pars codicum Non. 123. 30) quod verius scripsisset *quam rem* ω (i. e. meliores omnes). et retineri poterit profecto hoc *quam rem*. nam *Set med incertat*

dictio, quam rem expedi i. e. ‚expedi eam rem quae dictione ista continetur'. ergo nihil opus est coniectura illa *qua re*. — Acc. 69 Ribbeckius «*signis* H W», debet esse *signis* H¹ W¹ *segnis* H² W²; H² enim est ab alio codice orta, ab alio H¹. — Acc. 121 Ribbeckius «*sit quod* E F H² L», quod habet non H² sed H¹; nam *sit quod* L F H¹ E, *sit quos* H² P W. Ribbeckius autem quod scripsit «*sit quod* E F H² L» et confudit genera codicum et ordine siglorum utitur eo quem vel is miretur qui non putet cum Lindsayo F descriptum esse ex L. — Acc. 37 Non 226 *serviti* Bothius Ribb., quam coniecturam probabiliorem cum faciat *servitiis* L¹, eius rei mentio non fit Ribbeckii adnotatione «*servitutis (servitas* L*) ω.*»

Thesaurum Latinitatis qui condatur se movisse ut perpoliendorum scaenicae Romanorum poeseos frustorum laborem tertio conatu susciperet Ribbeckius in praefatione narrat. verum tamen quia thesauro latinitatis ea potissimum contineri debent quae vetustis monumentis latini sermonis sint tradita, non illa quae recentibus sint nata coniecturis nisi sint certa aut maxime probabilia: propterea si quis editionem ad usum thesauri illius accommodat, ei diligenter observandum ut modeste correctoris munere fungatur neque indulgeat ingenio. huius rei optimum exemplum in simili litterarum parte ediderunt editores Plautini novissimi, modestia corrigendi sane pariter insignes ac prudentia. qui cum in maiore editione liberum dedissent cursum studio emendandi, iidem in minore id studium mirifice refrenarunt. qua ipsa re magnam sunt laudem adepti. Ribbeckius autem etiam in editione minore — sane hoc quoque in genere simillima maiori — multis locis ab hac cautione recessit. qui multa inseruit ex coniectura plerumque scita illa quidem, sed incerta. itaque etiam in hac tragicorum editione sunt quorum primo obtutu homo priscorum verborum curiosus delectetur, sed mox si quo loco quid huius generis non ex testimonio librorum repetitum sed ex coniectura hominis docti insertum esse viderit, se sentiet esse specie delusum. huius generis exempla dabo haec. Enn. 400 Rhet. ad Her. IV 12. 18 *quomquam quidque* Ribb.: *quomque quisque* codices. — Pac. 42 Non. 246 *qui ne* (pro *quin*) Ribb., minus usitate: *quisne* codices. — Pac. 56 Non. 481 *nemoralis* Ribb.: *memoralis* codices. *nemoralis* pro substantivo Ribbeckii coniectura praeter morem, ac ne extat quidem apud quemquam, quod sciam, vox *nemoralis* ante Ovidium. — Pac. 168 Non. 234 *celebra* (pro *celebri*) Both. Ribb.: *celebro*. item Georges Lex. d. Wortf. s. v. coniectura Bothii deceptus est, cautior Wagener. — Ablativos in D facientem Accium Ribbeckius facit hos Acc. 84 *obstinatod;* 85 *malod,* at codices (Festi 193 et Non. 1) *obstinato* et *mala,* recte utrumque. nam altero loco, qui fuit cantici, clausulam iambicam excipiunt anapaesti *Ut tam óbstinato | Animó confisus tuó* ⏑⏑ ⏑⏑ —, alter habet hiatum in correptione iambica *An mălă aetate măvis* et quae sq. certe Accii

aetate, quod tituli declarant, ablativi in D desinentes ita erant ab usu remoti ut ne tragoedia quidem ullum iam iis locum relinqueret. — Naev. 37 *iniuros* Ribb.: *iniuriose.* — Naev. 42 Non. 547 *propter amnem* Iunius Ribb.: *praeter a.*: *petere a.* Buecheler. — Enn. 19 Fest. 352 *sangui* Herm. Ribb.: *sanguine.* — Enn. 138 Diom. 382 P *Ulixeum* Buecheler Ribb.: *Ulixem,* quod nihil opus est mutari, modo scandas sic *Nós quiescere áequomst? nomus ámbo Ulixem* ⏗ ⏑ —. ita et *quescere* et *Ulixeum* h. l. evanescent. — Enn. 267 Non. 514 *animi* (locativo casu) Ribb.: † *amici.* — Acc. 118 Non. 109 *posquam* Ribb.: *postquam.* — Acc. 124 Non. 127 *em venio (ut — — integrem)* Ribb.: *invenio: id venio* Vossius, bene. — Acc. 136 *isti modi* Ribb.: *istius modi.* sane h. l. disyllabum *istius* est pronuntiatione, ut Acc. 185 *illius* 193 *cuius.* sed tamen scripserit ad Catonis exemplum Accius per disyllabum *isti(modi)* an per trisyllabum *istius(modi)* non satis est exploratum. — Acc. 155 *civit* Ribb.: † *escivit*: *excivit* Leo. — Acc. 212 *em* (i. e. eum) Ribb.: *quem* codices, probe. — Et rursus Acc. 176 Non. 172 *cruditatem* (i. e. *ὠμότητα*) F^3 E nescio an iniuria spreverit Ribb., qui substituit ab aliis libris sumptum tritius *crudelitatem.* — item Pac. 147 Festi 330 codicis vox *propterous* nescio an debuerit ab Ribbeckio retineri: *proterous.* incertius Pac. 346 Fest. 270 Non. 121 *protervitatem* Fest. Non. H^2PWE: *proptervitatem* Non. LFH^1.

Scansione Ribbeckius, qua callet aurium elegantia, saepius utitur optima, haud raro dubia, quod ipsum interdum fiat necesse est in versuum frustulis his tam laceris. velut Naev. 25 dubium est utrum truncum habeas septenarium *Dúcite éŏ cum argútis linguis mútas quadrupedis* ⏑ —, an cum Ribbeckio dividas versus *ducite* | *Eó cum arg* . . . . . Minus probabilia in hoc genere esse mihi visa sunt quaedam. Enn. 354 *Nimiúm bonist cui nil malist,* legitimum quaternarium, Ribbeckii coniectura addito *cotidie* corrupit in senarium et frigidum et elumbem et caesura carentem. — Naev. 54 *Diabathra in pedibus habebat* . . . Ribbeckius; sed *pedibus* illo septenarii loco paenultimam intendere ictu non potuit. nisi latet altior corruptela (cf. Lindsay L. L. 404) forsitan sic legatur: *Diabathra in pedibús gerebat.* — Enn. 20 *Múltis sum modĭs circumventus* . . . Ribbeckius scansione durissima, quem locum nescio an vere correxerit Bothius *Múltimodĭs sum c.* . . . — Enn. 27 et 28 pro anapaestis trochaicos octonarios dum dimetitur Ribbeckius natus est illi vitiosus et a trochaico numero alienus exitus — — *cum ardéntĭbŭs táedis.* quod vitium sustuleris simul ac restitueris metrum anapaesticum: *Caerúlea incinctae angui incedunt, Circúmstant cum ardentibus taedis.*

Corrector elegans et acutus Ribbeckius tamen studio elatus interdum videtur nimius fuisse in coniecturis adhibendis. velut Pacuv. 94 Gell. IV 17 cum sit secundum codices *id promuntúrium* | *Quoius lingua in altum proicit* . . ., Vossius et Rib-

beckius *id* in *Idae* mutant. quod non satis intellegitur cur ab Ida monte potissimum prospectus sit in ea fabula cuius scaena fortasse fuerit non in continenti sed Tenedi, cf. Ribbeckius ipse die röm. Tragödie p. 250. — Pacuv. 314 Non. 169 243 372 *(s)quales scabresque* codices, proba sententia: *squale scabreque* Ribbeckius. — Enn. 127 *salsum sanguinem* codices, ut idem Enn. trag. 106 *salso sanguine*: (lacrimae) *salsae sanguinem* Ribbeckius, quod non opus est. — Enn. 111 Non. 72 *senio*, quod probum esse vidit Buecheler: *sento* Ribb. — Acc. 206 ⏑⏑ –́ *quod in re súmma summum esse árbitror* codices: ⏑⏑ *quód re in summa* . . . Ribb. — Acc. 237 Non. 467 *Deinde omnis stirpe cum incluta Cadmeide Vagant matronae* codices *(omnis* nimirum refertur ad illud *matronae)*: *omni stirpe* Ribb , sententia difficiliore. — Liv. 27 Non. 475 *Nimis pol impudenter servus* (scil. *loqueris*) codices: — *servis* Ribb., quod non opus est. — Liv. 30 Fest. ep. 11 –́ ⏑ — ⏑ *flórem anclabant Liberi ex carchesiis* codices: — — — *anculabant* — — Scaliger Ribb., quod nihil .opus est. — Enn. 59 Macr. S. VI 2. 25 *nunc maximo Saltú superavit gravidus armatis equus* codices: *nam max. S. superabit* . . . . Voss. Ribb., iniuria. vaticinantis enim Cassandrae haec sunt verba, scilicet abrepta divino furore in medias res futuras videt equum illum ligneum moveri tanquam praesentem. ergo verba illa *nunc* — *superavit* non debuerunt tolli aut mutari. — Coniecturas aliquot haud inscitas illas quidem sed dubias si in adnotatione afferre maluisset quam textui inserere Ribbeckius cautius egisset. velut Naev. 6; 14; 39; Enn. 262; Pac. 307; Acc. 50. — Acc. 108 *aut* codices: *adiuvere* Ribb., centiplex est huius loci emendatio; quod idem cadit in Acc. 146.

Sed haec hactenus. quorum mentionem feci, non quo quidquam iis elevari opinarer laudem editionis non uno nomine laudabilis, sed ut appareret quanto studio perlegissem librum dignissimum quem omnes latinarum litterarum et prisci sermonis studiosi lectitarent. quod studium meum quo magis declarem addam pauca et leviuscula quaedam quae mihi legenti in mentem venerunt. Liv. 28 Non. 334 *credito Cum † illos olim* (*illo solim* G H) *mea voluntate numquam limavit caput*: — *illoc olim* — Ribb.; fortasse fuit scriptum ab Livio *Cum illod olim.* nam Livii Andronici quidem aetate si iam sermo cotidianus at fortasse nondum orationis gravitas et contentio, quam amat tragoedia, ablativos in *d* removerat. — Naev. 37 Non. 124 *oderunt di homines iniuriosos egone an ille iniurie facimus* codices: — *iniuros* — Bothius Ribbeckius. sed levius corrigitur hic locus sic: . . . . *ódĕrunt* | *Di[vi] homines iniúriosos.* — *Égone an ille iniúrie* | *Facimus?* . . . *odĕrunt* corripit in versus exitu paenultimam etiam Publil. sent. 90. — Enn. 351 sq. *Summárum rerum incérti quos ego ópe mea De incértis certos cómpotesque cónsili* | *Dimítto* conieci: *Ex incertis* codd. Cic. de or. I 199: . . . . *ópe mea ex* | *Incertis* . . .

Ribbeckius, in quo nec versuum talis divisio nec talis versus exitus poterit probari. — Enn. 397 aut *Imprimit gende genam* aut *Imprimitque génam genae*: *I. que genae genam* codices et Ribb. cum correptione vix permissa diphthongi in illo *genae*. — Enn. 393 Varro l. l. VII 101 *Vocibus concide † facimus et musset obrutus* codex F per dittographiam: — — *faxis musset* Ribbeckius inusitate; nam *faxo musset* et (di) *faxint musset* latine dicitur, *faxis musset* nullo ullius scriptoris latini loco comprobatur. *facito musset* Luc. Mueller. fortasse scripsit Ennius *fac iam musset*. — Pac. 333 Fest. 274 *Rapido reciproco percito † augusto citare rectem reciprocare. unde eque gremiis subiectare adfigere* cod. Festi: *Rapide retro citroque p. aestu praecipitem ratem Reciprocare undaeque e gremiis subiectare adfligere* Ribbeckius. sed, ut alia omittam, Pacuvius non dixit in versu *retrŏ* ultima brevi. conieci sic scribendum esse:

Rápido reciprocó percīto aestu iactari ratem.

— — — — — — — — — — — — — —

Réciprocare undaeque e gremiis subiectare adfligere. duo enim loci videntur esse aut a Festo aut ab librariis in unum confusi. nam Verrium quidem hoc lemmate egisse et de *reciproco* adiectivo et de verbo *reciprocandi* et ex ipso lemmate et ex loco Plauti de Astraba addito intellegitur. (*percito aestu* in diaeresi septenarii permissum habet hiatum.) — Pac. 341 Non. 154 *Aut me occide illa hinc si usquam probitam* (Stewechius: *provideam*) *gradum*. nisi malis *illa hinc* retinere, possis legere *illo hinc*. quod autem Vossius et Ribbeckius volunt *illinc* id sententia non fert.

Lundae.

C. M. Zander.

Johannes Paulson: Lukrezstudien. I. Die äussere Form des lukretianischen Hexameters. (Göteborgs Högskolas Årsskrift 1897. XI.) Göteborg, Wettergren & Kerber. 37 sider.

Den foreliggende afhandling behandler «hexametrets ydre form» hos Lucretius; ved ydre form forstår forf. «die verschiedene Gestaltung des Verses, je nachdem derselbe aus Daktylen oder Spondeen, oder aus diesen beiden gemischt, gebildet ist» (s. 3). I modsætning hertil opstiller forf. den «indre form», «worunter ich die Teilung des Verses in kleinere Teile, welche durch die Cäsur bewirkt wird, verstehe» (ib.). Om denne indre form agter forf. senere at offentliggøre en studie.

Forf. har meget omhyggeligt gennemgået Lucretius's hexametre og opstiller statistik for, hvor ofte hver enkelt af de 22 forskellige former, L.'s hexametre har, forekommer i hele digtet og de enkelte bøger (theoretisk vil 32 former af hexametret være

mulige). Af interesse er særlig den oplysning, at L. ialt har 33 spondeiazontes. Forf. opstiller den lov, at 4. og 5. fod i samme vers ikke må dannes af spondeer; det gælder for de 32 spondeiazontes; men III, 198 har spondeus både i 4. og 5. fod. Dette vers vil forf. derfor rette, idet han dog mener, at også meningen kræver rettelse. At dette ikke er tilfældet, men at det overleverede *spicarumque* udmærket kan forstås, forekommer det anm., at Brieger tilstrækkeligt har bevist på det s. 15 af forf. anførte sted. Det vil da være utilstedeligt at rette verset alene for at opnå, at L. ikke på noget sted har overtrådt den af forf. opstillede lov.

Den omstændighed, at der i VI bog af L.'s værk aldeles ingen spondeiazontes findes, mens der findes 33 i de 5 første bøger, og de særlig i I—III bog er ret hyppige (hvert 153nde vers er en spondeiazon), forklarer forf. på følgende måde. L. skal først have udarbejdet sit digt efter sin umiddelbare metriske følelse, og da skrev han udelukkende vers med daktyler i 5. fod. VI bog skal vi nu have i den form, den havde fået ved den første nedskrivning; men L. havde begyndt at gennemarbejde sit digt på ny, og han vilde da gøre sin tids kunsttheori den indrømmelse at anbringe spondeiazontes omkring i digtet. Disse spondeiazontes skal nu findes i de partier af digtet, som L. fik gennemarbejdet på ny. Hele denne betragtning er meget mærkelig. Man vil ikke let kunne forlige sig med den tanke, at L., der jo ubetinget ikke var kunstdigter, skal have siddet og pillet ved sit værk for at få anbragt nogle spondeiazontes. Nej, spondeiazontes har for ham kun været et på sine steder uundgåeligt onde; og jo længere han har skrevet, des mere øvet er han blevet i at undgå dette skær. Derfor er der færre og færre spondeiazontes, jo længere vi kommer frem i værket; men hvor han har skrevet spondeiazontes i sit første udkast, har han senere ved gennemarbejdelse ikke villet eller kunnet forandre dem, når han ellers var tilfreds med det udtryk, han havde fundet for sin tanke.

De mange optællinger og beregninger, forf. har foretaget i sin bog, er, såvidt anm. har kunnet eftergå, meget nøjagtige, og materialet er samlet med stor grundighed og omhu, men om man af det kan bringe noget synderligt betydningsfuldt og interessant ud, forekommer anm. tvivlsomt.

Julius Nielsen.

F. Holthausen: Die englische aussprache bis zum jahre 1750 nach dänischen und schwedischen zeugnissen. I—II. Göteborg 1896, Wettergren & Kerber. 22 + 67 s.

Hovedkendskabet til engelsk udtale i de tre første århundreder af den nyengelske periode stammer fra engelske grammatikere.

Således haves for det 17. århundrede Gill, Wallis og Cooper. For det 18. årh.'s vedkommende er de vigtigste: Lediard, Jones, Buchanan, Sheridan (fader til den bekendte forfatter) og Walker. Ud fra disse forfatteres angivelser og fra hvad man ved sproghistorisk kombination har sluttet sig til, er det lykkedes med temmelig sikker nøjagtighed at bestemme lydenes karakter i ældre nyengelsk tid. I foreliggende 2 hæfter meddeler prof. Holthausen uddrag af danske og svenske grammatikeres udtaleangivelse. For det 17. årh. er hans kilder udelukkende danske (Bolling, Gerner og Nyborg).

De vigtigste ændringer, som de lange vok. gennemgik i det 17. årh., var de flgd.: *ǭ > ō; ę̄ > ē; ō > ū.* Nyborg har *[å]* i ord som more, sore. Hertil bemærker Holthausen, at han ellers ikke kender noget til dialektalt *ā* for *ō* i disse ord; men de skotske former: sair, mair viser dog netop denne dialektkorrespondens. N. ansætter for me. *ę̄* lukket lyd, samme lyd som i da. veed (scio), mens B. ikke er så nøjagtig; hos ham falder 3 lyd sammen og betegnes med *æ* (ɔ: en lang lyd), nemlig 1) me. *ā* f. ex. næm (i hans fonetiske omskrivning), 2) me. *ę̄* f. ex. sæ (nyeg. sea), 3) den nye lange *æ*-lyd foran *f, þ* og *r*, f. ex. dærkness; *ō < ū* har N. rigtigt.

Hvad de korte vok. angår, er de vigtigste forandringer disse: *a > æ; u > v* og forlængelse af *a (æ)* foran *f, þ, r*. Ingen af de danske grammatikere angiver udtrykkelig *a > æ*, om man end kan slutte sig til, at de har hørt *æ;* pågældende lydændring begyndte allerede lidt inde i 16. årh., Tyndales bibeloversættelse har fether f. ex., men først i 17. årh. trængte *æ* igennem. *v* for ældre *u* kender G. i: enough, touch, some. B. kender *v* i dull; de betegne lyden med *o* og bemærke, at *o* ligger mellem da. *o* og *a*. Hvad der skiller de to lyd er læberundingen. Er det nu ikke rimeligt at antage en engelsk lydovergang: *o > v* ligesåvel som *u > v*? Den foreligger dog i gad for god, i done oe. gedōn på me. forkortet (jvf. Morsbach Me. Gram. 54, anm. 1); ligeledes i none og i ty. Frack (jvf. Kluge Et. Wtb.).

B. er den første, som konstaterer lang vok. foran *f, þ* og *r*. B.'s biâlld er vel brydningsform (jf. Sweets: mjulk). Om udtalen i det 18. årh. foreligger både danske og svenske vidnesbyrd. I denne periode var lydudviklingen mindre hastig. De vigtigste fænomener indenfor dette tidsrum var *i, e* foran *r* + kons. > ə og *ē > ī*. Begge ændringer bærer de foreliggende grammatikere vidnesbyrd om.

Med hensyn til det positive udbytte, man kan få af disse danske og svenske fonetikere, kommer deres værker kun i tredje række.

N. Bøgholm.

Digte af Bakchylides.

Ved **Niels Møller.**

II.

En rimeligvis improviseret sang til ære for en landsmand, der havde sejret i Nemea og tidligere havde vundet i legene på Isthmos.

Strofe.

Drag hen, o ry-givende snare rygte!
    Far som vort bud, fryd med dit ord
        det dyre land, Keos's ø:
Nu har Melas med den djærve hånd
    vundet dysten ved Argos.

Antistrofe.

Hans fagre dåd, øvet på Isthmos' tange,
    drages i hu; jeg, der forlod
        Evxantis' højhellige jord,
hisset den fejred, da koret bar
    kranse syvsindetyve.

Epode.

Vor moder-ø's muse har kaldt
af fløjten sødt-legende lyd
    og Panthoides's gæve søn
        højt hun hædrer med lovsang.

The Poems of Bacchylides. From a papyrus in the British Museum edited by *Fr. Kenyon.* London 1897.

V. 8. Evxantis er Keos: navnet skal stamme fra Evxanthios, en søn af Minos.

III.

Hieron havde vundet i vogn-dyst i Olympia (468) og må til tak for sejren have skænket Delfoi gaver, bl. a. nogle gyldne trefødder. I denne anledning besynger Bakchylides ham. Kongens gavmildhed bringer digteren til at mindes Delfoi's store velgører Kroisos. Han skildrer lyderkongens bålfærd for at vise, at fromhed får sin løn. Denne beretning, hvorefter Kroisos frivillig søger båldøden, stemmer overens med et vasebillede (fra ca. 500), hvor man ser Kroisos sidde paa bålet og gyde vin, mens en tjener nedenunder stikker ild i veddet. I den senere beretning hos Herodot (I 86 og 87) fortælles ligeledes om regnskyen, der slukker ilden. Når Herodot mener, at Kyros mulig lod Kroisos sætte på bålet for at se, om ikke en af guderne på grund af hans fromhed vilde redde ham fra at blive levende brændt, synes man også at mærke en forvreden lævning af det ældre sagn.

Str. 1. Lovsyng fyrstinden for Sikeliens kornland
Demeter og møen med krans af violer,
o gavmilde Kleio! og Hierons foler,
rappe de vandt Olympialøbet.
Ant. 1. Thi ved Alfeios-flodens brede strømme
de hastede forrest med sejrens lykke;
de volded, du hented dig kransenes smykke,
Deinomenes' livsalige ætling.
Ep. 1. Da råbte Achaiernes skarer:
Trefold lykkelige mand,
hvem Gud-herren gav i hænde
Hellas' allerstørste land:
Han véd, at guldets dynger ej bør dølges
i mørkets sorte lagen.

Str. 2. Et væld af gaver over alle veje,
af offerfest-brade i gudernes kammer,
og lysende guldet på trefødder flammer,
kunstig virkede står de for templet,
Ant. 2. hvor Delfoi råder for Apollons eje,
hin herlige lund, og Kastalia rinder.
Giv ære til guden, til guden, da vinder
ene du verdens ypperste rigdom.
Ep. 2. Thi dengang den højestes vilje
førte tidens fylde nær,

dengang rytterlandets fæste,
Sardes faldt for Persiens hær,
da blev kong Kroisos bjærget af Apollon,
den gud med gylden bue.

Str. 3. Da fyrsten så' den dag, han aldrig vented,
det lysted ham ikke at dvæle og skue
den grådtunge trældom. Et bål lod han tue
udenfor borgens malmfaste bygning.
Ant. 3. Han steg på veddet med sin milde hustru
og de hårfagre døtre, der græd og bæved
og vånded sig såre. Og kongen hæved
hænderne op mod himlen den høje,
Ep. 3. og råbte: «Du voldsgud deroppe!
Har ej guder tak og blu?
Hvor er drotten Foibos henne?
— — — — — — — — — —

(Her har han mindet Apollon om alle de gaver, han har givet til Delfoi.)

Str. 4. De brød vor by. Paktolos' gyldne vande
⟨er røde af blodet af mænd, der dræbes,⟩
og fangne, forsmædelig kvinderne slæbes
ud af de rige, hyggede huse.
Ant. 4. Hvad før var lédt, er fagert nu. Og lifligst
er døden.» Han bød, og Habrobates tænder
hans træhus. De jamrende jomfruers hænder
fast om den kære moder sig slynger.
Ep. 4. Thi døden, der ses, før den rammer,
regnes mest af alle hård.
Frem af bålet høje flammer
vildt og lyst mod himlen slår:
da sendte Gud en dunkel sky, der slukked
den gyldengule lue.

Str. 5. Mig tykkes hvert Guds forsyns-værk fuldtroligt:
Apollon dem førte til Højnordens riger,
den ældede drot og de fodsmale piger;
der fik han bo til løn for sin fromhed.
Ant. 5. Thi ingen mand på jord har sendt i gave
så meget som han til det hellige sæde;

men ingen, højlovede Hieron, kan træde
jævne med dig af alle Hellener.

— — — — — — — — — — — —

Ant. 6. Den gang gud Foibos vogted kvæg på marken,
da gav han Admetos den lære i gemme:
det båder en dødelig mand at nemme
dobbelte love: lev dine dage
Ep. 6. som vidste du grant, at imorgen
solens sidste lys dig nåer;
lev, som var dig rigdoms fylde
sikker for halvhundred år.
Og fryd din sjæl i fromheds gærning! Dette
er livets bedste gave.

Str. 7. Forstandig mand forstår mig. Ingen smitte
til højluften række. Og havdybets væde
kan aldrig forrådne. Og guld er kun glæde:
Den, på hvis hoved hårene bleges,
Ant. 7. umulig vinder ungdoms vår tilbage.
Vort legem vil ødes. Men aldrig fortærer
ælde den lysende manddom. Den nærer
Musen. O drot, du viste alverden
Ep. 7. den dejligste frugt af din rigdom.
Følger lykke mandens færd,
ej det sømmer sig at tie.
Priser fremtid ret dit værd,
da mindes også Keos-nattergalen,
hvis sang er sød som honning.

XVII.

Det sagn om Thesevs, der indeholdes i dette digt, kendte man før af et par steder hos Pavsanias og Hyginus. Efter Pavsanias var det æmne for et maleri af Mikon i Theseion. Af de to beretninger svarer Hyginus' temmelig nøje til fremstillingen her i digtet; dog er scenen hos Hyginus på Kreta, efterat Thesevs er kommen dertil med sine unge landsmænd. Hos Pavsanias ligesom hos Bakchylides foregår hændelsen ombord på skibet, hvori Minos fører de unge Athenere til sit rige.

Sagnet er endvidere brugt i græske vasebilleder En vase af Evfronios (i Louvre) viser Thesevs' møde med Amfitrite. Han står foran hende på en triton. Hun sidder ned og rækker hånden ud mod ham, enten som en hilsen eller for at give ham Minos' ring. Rundt om er der delfiner. Personernes navne findes vedføjede. På en anden (François-vasen i Florens) fremstilles Thesevs' genkomst. Man ser et skib, hvor folkene står i forbavsede, bevægede stillinger. Ved siden af svømmer en mand. Et andet billede på samme vase viser Thesevs' ankomst til Kreta. Han holder der Eriboia i hånden. På dette sidste billede er navnene ligeledes vedføjede.

Str. 1.

Det sorte skib, der bar den kække
Thesevs med to gange syv i følge,
fagre børn af Ioniens land
brød den kretiske bølge.
Sejlet øjnedes vidt på vand,
hær-forfærdersken Athene
lod blæst fra nord det fylde.
Kypris, med længsels bløde bånd
om panden, ægged da Minos' sind
ved elskovs hede gave.
Ej han kunde holde sin hånd
fjærn fra møen, hårdt i ave:
han rørte hendes hvide kind.
Eriboia på Pandions'
kobberrustede ætling skreg.
Men da Thesevs så' det syn,
mørkt hans øje under bryn
rulled, og harmfuld smærte
hug sin brod i hans hjærte.
«O, søn af himlens stærke gud!»
råbte han højt, «du styrer ej
din vilje efter retfærds bud:
lad ikke lovløs vælde råde!

Ant. 1.

Den lod, vi fik, da vægten vejed
gudernes vilje og skæbnens domme,
tager vi alle imod fuldtrøst,
når tidens mål er omme.

V. 14. Pandion er Aigevs' fader.

Tæm, o herre, din onde lyst.
Selv om hun, der delte leje
med Zevs på Ida's tinde,
Foinix' barn med det fagre navn,
har født dig ypperst af mænd på jord,
da vid: jeg har til moder
Pitthevs' datter, der tog i favn
herren over havets floder;
og Nerevs' væne børn, der snor
lokker blå som blå violer,
gav da bruden et gyldent slør.
Derfor, Knosserfyrste bold,
stands din tåresvangre vold:
gid jeg aldrig må skue
gryets dejlige lue,
hvis du vil tvinge uden agt
jomfruens vilje. Da vil før
jeg vise mine hænders magt.
Og lad så Gud for resten råde.»

Ep. 1. Så den tapres tale lød.
Hver om bord blev forfærdet
over mandens svare mod.
Solens måg, gram i hjærtet
strax en listig tanke spandt:
«Hør mig fader, Zevs du stærke!
Har som søn af dig såsandt
Foinix' hvide barn mig båret,
send til klart tegn og mærke
himlens lyn med flamme-håret!
Og om Aithra i Troizen
med Poseidon, jordens ryster,
avled dig, nu velan:
dette blanke finger-guld —
kast dig dristig ud og spring
til din faders borg og bring

V. 31. Foinix' barn: Evropa, jfr. Iliaden XIV 321.
V. 34. Pitthevs' datter: Aithra.
V. 50. Solens måg: Minos' hustru, Pasifae, var Helios' datter.

smykket fra det dybe vand.
Snart skal du se, han har hørt min bøn,
Kronos' søn,
tordenens konge, verdens styrer.»

Str. 2. Og hans forvovne bønner hørte
Zevs, og han ydede Minos ære
vældig, vilde hver jorderigs egn
sønnens ry skulde bære.
Lyn fór hen. Ved det dyre tegn
bredte helten begge hænder
mod himlens stolte bue,
sagde: «Du ser, hvad Zevs mig gav
til sikkert mærke. Velan, spring ud,
hvor dybe vover dønner,
søg kroniden, ham under hav,
visst med herligt ry dig lønner
din fader, søens volde gud,
ry, så vidt som landet løves.»
Ej dog Thesevs, da ordet lød,
veg med krumpen sjæl; han fór
frem og sprang fra højen bord,
slugtes af havets vove,
dybets vigende skove.
Da lo han, Zevses søn, i sind;
brat han det stærke skib dem bød
at styre for den fulde vind:
ad anden vej dog skæbnen hasted.

Ant. 2. Og skibet higed frem, og vinden
blæste fra norden ibag med vælde;
hver Athener, mand eller mø,
skjalv, da de så' deres fælle
springe kæk i den dybe sø,
tårer liljekinden væded,
den tunge lod de favned. —
Men Thesevs rappe delfiner bar
til horsekongen, hans fader, ind,
i guders bo han trådte.

Der blev vovens møer han vár,
børn, den rige Nerevs åtte;
da gøs af gru den djærves sind:
Thi fra deres hvide lemmer
funkler lysende glans som ild;
fagre bånd af gyldent flet
kranser hårets lok, og let
med linde fødder de træde
dansen i hjærtens glæde. —
I højen sal på havets bund
troned hans faders mage mild
med store, stolte øjne. Hun
en purpurkåbe om ham kasted.

Ep. 2. Og om hårets krus en krans,
rose-mørk, Amfitrite
slynged: den, da hun var brud,
hende gav Afrodite.
Mand skal bære dårens navn,
vil om guders magt han stride:
Se, han steg ved skibets stavn!
Ha, hvor brast da Minos' glæde,
dér han så' helten skride
frem af voven uden væde!
Undren greb dem alle: Guds
gaver lyste om hans legem.
Nu med ny-vågen lyst
hver en jomfru, stolt i stol,
jubled lydt. Og havet klang.
Ynglingskaren kring ham sang
guders lov med yndig røst.

Delier! gør dig de Keers kvad
hjærtet glad,
giv os til følge lykkens fylde.

---

111 ff. Der fortælles ikke noget om, at Thesevs får ringen med tilbage: det er vel betragtet som en selvfølge.

Mindre meddelelser.

Drakon og Kylon.

En kronologisk bemærkning.

Af **Fr. Weilbach.**

Tidligere angav man sædvanlig tidspunktet for Kylons sammensværgelse til aaret 612. Efter fremkomsten af Aristoteles' skrift *Ἀθηναίων πολιτεία* er det blevet almindeligt at henlægge denne begivenhed til tiden før Drakons lovgivning, idet man støtter sig paa capp. 1—4 i nævnte skrift.

Vore ældre kilder, Herodot og Thukydid, giver os ikke noget fast kronologisk holdepunkt, idet begivenheden hos begge omtales lejlighedsvis for at forklare, hvorfor Alkmeoniderne var *ἐναγεῖς*; Herodot siger blot at «dette skete før Peisistratos' tid»; hos Plutarch (Solon, cap. 12) sættes derimod *τὸ Κυλώνειον ἄγος* i nær forbindelse med Solons virksomhed, og han lader Solon spille en fremtrædende rolle ved Alkmeonidernes domfældelse. Jeg skal imidlertid ikke indlade mig videre paa selve hovedspørgsmaalet, men blot gøre opmærksom paa, at naar man vil finde hjemmel for den nye kronologi i *Ἀθ. πολ.*, da beror dette paa en fortolkning af Aristoteles' ord, som ingenlunde kan siges at være uangribelig.

Lad mig først i korthed minde om indholdet af de 4 første capitler af Aristoteles' skrift.

Cap. 1 indeholder slutningen af en beretning om drabet paa Kylons tilhængere og Alkmeonidernes landsforvisning.

Cap. 2. Derefter (*μετὰ δὲ ταῦτα*) indtraadte en langvarig borgerstrid paa grund af de uheldige sociale forhold (*ἡ πᾶσα γῆ δι' ὀλίγων ἦν . . . καὶ οἱ δανεισμοὶ πᾶσιν ἐπὶ τοῖς σώμασιν ἦσαν μέχρι Σόλωνος*).

Cap. 3. «Men den gamle forfatningsordning før Drakon var følgende.» Arist. skildrer nu forfatningens udvikling fra kongedømme til republik, en udvikling, som finder en foreløbig afslutning ved oprettelsen af Thesmotheternes embede.

Cap. 4. «Dette var nu grundtrækkene af den ældste forfatning, men ikke lang tid derefter, under Aristaichmos' archontur 621/20), gav Drakon sine bestemmelser.»

Her skal nu (efter dr. Hudes og andres mening) cap. 2—3 opfattes som en digression, der skildrer de sociale og politiske tilstande før Drakon. Cap. 4 slutter sig da til cap. 1, saaledes at ordene *μετὰ δὲ ταῦτα* refererer sig til Alkmeonidernes fordrivelse. Men heri ligger en betydelig vanskelighed. For det første er det ikke let for læseren at forstaa, at han nu skal vende tilbage til det, som er fortalt i cap. 1, navnlig da cap. 2 ogsaa begynder med et *μετὰ δὲ ταῦτα*. Men dernæst angiver den første sætning i cap. 4 (*ἡ μὲν οὖν πρώτη πολιτεία ταύτην εἶχε τὴν ὑπογραφήν*) efter almindelig græsk sprogbrug ganske tydelig, hvad det følgende *μετὰ δὲ ταῦτα* refererer sig til, nemlig den i det forrige capitel skildrede forfatningsudvikling, specielt dens sidste stadium, oprettelsen af de 6 thesmothetembeder.

Det forekommer mig derfor at være langt naturligere at betragte capp. 3—4 som nøje sammenhørende, skildrende forfatningens udvikling fra den ældste tid indtil det tidspunkt, da den i cap. 2 omtalte borgerstrid udbryder. Slutningsordene i cap. 4 synes i høj grad at støtte denne opfattelse. Her staar nemlig med de samme ord som i cap. 2: *ἐπὶ δὲ τοῖς σώμασιν ἦσαν οἱ δανεισμοί, καθάπερ εἴρηται, καὶ ἡ χώρα δι' ὀλίγων ἦν.* Dette er en ligefrem henvisning til cap. 2, og den der paabegyndte skildring af den efter Alkmeonidernes fordrivelse indtraadte *στάσις* fortsættes da ogsaa i cap. 5.

Naar fortolkerne hidtil ikke er gaaet denne vej, ligger det formodentlig i, at der i slutningen af cap. 3 findes nogle bemærkninger om archonternes embedslocaler og dommermyndighed samt om raadet paa Areopagos, hvorved tilknytningen af ordene *μετὰ δὲ ταῦτα* i cap. 4 bliver mindre iøjnefaldende. Jeg haaber imidlertid, at jeg ved ovenstaaende bemærkninger i det mindste har kastet en tvivl ind i d e r e s hjærter, som hidtil uden videre har tillagt Aristoteles den mening, at Kylons sammensværgelse falder før Drakon. Man vil vistnok ogsaa indrømme, at der bliver en bedre historisk sammenhæng i Aristoteles' fremstilling, naar man forudsætter den gamle kronologi. Den *στάσις*, som udbryder efter Alkmeonidernes landsforvisning, varer ved indtil Solons lovgivning, og den soloniske forfatning kaldes derfor i oversigten cap. 41 *ἡ μετὰ τὴν στάσιν*. Derimod findes der ikke den mindste antydning af, at Drakons love staar i nogen causal forbindelse med borgerstriden, og det vilde da være mærkeligt, om de kronologisk skulde falde sammen med denne.

Sætningsassimilation.

Af Karl Hude.

Medens Græsk som bekendt er tilbøjeligere end Latin til at isolere de enkelte sætninger (man tænke f. ex. på den mere sparsomme anvendelse af reflexiver henførte til hovedsætningens subjekt), er der på den anden side i Græsk en større tilbøjelighed til assimilation af sammenhørende led, som den f. ex. viser sig i den bekendte vending *χαρίζεσθαι οἵῳ σοὶ ἀνδρί* Xen. Memor. II 9, 3. En ejendommelig assimilation synes at måtte antages i følgende to steder, der frembyder en vis lighed med hinanden.

Thucyd. III 67, 1. *Καὶ ταῦτα, ὦ Λακεδαιμόνιοι, τούτου ἕνεκα ἐπεξήλθομεν καὶ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ ἡμῶν, ἵνα ὑμεῖς μὲν εἰδῆτε δικαίως αὐτῶν καταγνωσόμενοι, ἡμεῖς δὲ ἔτι ὁσιώτερον τετιμωρημένοι.* Poppo vilde til *ἡμεῖς* supplere *εἰδῶμεν*, hvortil Krüger træffende bemærker: «Wussten sie denn das erst nachdem sie die Rede gehalten?» Selv foreslog han *ἡμᾶς . . . τετιμωρημένους*, en temmelig voldsom rettelse, og desuden er det vanskeligt at forbinde *ὑμεῖς* kun med *καταγνωσόμενοι*, hvad Krüger ser i så fald vil være nødvendigt. Efter min mening er *ἡμεῖς δὲ . . . τετιμωρημένοι* ved assimilation sat istedenfor en selvstændig sætning af det indhold: «medens vi vil have hævnet os på dem med endnu større berettigelse». (*τετιμωρημένοι* må her omtrent have betydning af futurum exactum, men måske er det rigtigere at rette det til *τετιμωρη σό μενοι*.)

Xen. Memor. II 3, 17. *Τί γὰρ ἄλλο, ἔφη ὁ Σωκράτης, ἢ κινδυνεύσεις ἐπιδεῖξαι σὺ μὲν χρηστός τε καὶ φιλάδελφος εἶναι, ἐκεῖνος δὲ φαῦλός τε καὶ οὐκ ἄξιος εὐεργεσίας;* Meningen er klar nok; Sokrates siger til Khairekrates: «Du risikerer jo kun at vise, at Du er brav og broderkærlig, medens han er slet og ikke en velgærning værdig.» (Jeg skal ikke opholde mig ved infinitiven *εἶναι*, der vel er usædvanlig, men dog ikke uden paralleler.) Kühner vil til *ἐκεῖνος* underforstå *κινδυνεύσει ἐπιδεῖξαι εἶναι*, men der kan fornuftigvis kun være tale om, hvad K h a i r e k r a t e s risikerer ved et forsøg på at vinde broderen. Man kan naturligvis gå udenom fænomenet ved f. ex. at sige, at der fra *ἐπιδεῖξαι* underforstås et beslægtet verbum som *φανήσεται* eller lignende, men også her synes det mig rigtigere at se en ganske vist meget mærkelig assimilation af det første led med det sidste.

I denne sammenhæng kunde jeg også anføre Xen. Memor.

II 2, 5: *ἡ δὲ γυνὴ . . . . τεκοῦσα τρέφει τε καὶ ἐπιμελεῖται, οὔτε προπεπονθυῖα οὐδὲν ἀγαθὸν οὔτε γιγνώσκον τὸ βρέφος, ὑφ' ὅτου εὖ πάσχει, οὐδὲ σημαίνειν δυνάμενον ὅτου δεῖται*, hvor jeg med Kühner vil opfatte *γιγνῶσκον τὸ βρέφος* som nominativ, assimileret med *προπεπονθυῖα*; men det lader sig jo også gøre at forstå det som akkusativ.

Liviana.

Af Karl Hude.

XXV 8, 5—6. . . . *Nico et Philomenus . . . ad Hannibalem deducti sunt. Qui quum et causas consilii sui et, quid pararent, exposuissent, collaudati oneratique promissis iubentur* . . .] At de to unge Tarentinere er subjekt til *exposuissent*, er klart nok, hvorimod der savnes en dativ; denne fås ved at rette *Qui* til *Cui*.

XXVI 6, 14—15. *Matrem eius . . . nihil ad eam spem agnoscentem dixisse ferunt* . . .] Hvis ordene er rigtigt overleverede, må de betyde: «idet hun intet (ingen mulighed) indrømmede i retning af det håb»; men det forekommer mig rimeligere, at *ad* skal slettes, såat meningen bliver: «idet hun slet ikke vilde tro på den udsigt.»

XXVI 8, 10. . . . *ipse per Appiæ municipia quæque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lavinium præmisit* . . .] Et blik på kortet vil vise, at der sandsynligvis skal læses *Lanuvium*; Setia og Cora ligger omtrent 7 romerske mil fra den appiske Vej, Lavinium godt 11, Lanuvium derimod kun godt en mil.

XXVI 19, 3. *Fuit enim Scipio . . . pleraque apud multitudinem aut ut per nocturnas visa species aut velut divinitus mente monita agens, sive et ipse capti quadam superstitione animi, sive ut imperia consiliaque . . . exsequerentur*] Det første led med *sive* er noget tungt udtrykt, dels ved udeladelsen af *erat*, dels fordi *capti* er stillet foran. Det vilde falde betydelig bedre, hvis man antog, at Livius havde skrevet *captus*.

XXX 8, 7—8. *Primo impetu simul utraque cornua, et Numidæ et Carthaginienses, pulsi; . . . Nudata utrinque cornibus Celtiberum acies stabat, quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniæ ab Scipione erat* . .]

Årsagssætningen er mig ubegribelig, medmindre man måske vilde urgere *stabat* med betydningen: blev stående, holdt stand; langt sandsynligere forekommer det mig, at Livius istedenfor *quod* har skrevet *cui*. I så fald kommer ordene i § 9: *Igitur, circumfusis undique hostibus, alii super alios cadentes, obstinate moriebantur* som en naturlig fortsættelse.

Qui-vive o. d. i franskan.

Af Johan Vising.

I det egendomliga uttrycket *qui-vive* (så skrifves det af Dictionnaire de l'Académie, som dock anför skrifningen *qui vive?* såsom vanligare) har man ofta velat se en irrealitetskonjunktiv.

Man har likställt det med det latinska *quis neget?* o. d., men dels finnes i allmänhet icke någon fransk motsvarighet till denna latinska konjunktiv[1], dels kan sådan motsvarighet absolut icke finnas i det direkta, på gifna förhållanden syftande spörsmålet *qui vive*.

Man har velat tolka *qui* såsom *si quelqu'un*, enligt ett vanligt fornfranskt språkbruk. Chassang, denna tolknings upphofsman, sammanställer t. ex. *Halte-là, qui vive* (lat. *si quis vivat*, *Grammaire*, s. 290). Men denna sammanställning är ej vanlig; jag har aldrig anträffat den; *qui-vive* förekommer i alla de fall, där jag sett det, oberoende.

Stier har nyligen i sin *Französische Syntax* (s. 114) tolkat *qui-vive* såsom förkortning för *qui est-ce qui vive?*, där konjunktiven skulle vara motiverad af relativsatsens beroende af en frågesats. Men dels förekommer aldrig denna af Stier antagna längre form, dels är konjunktiven i sådan förbindelse språkvidrig. Därom får man för äldre tider tillräckligt besked i A. Schulzes *Der altfranzösische direkte Fragesatz* (1888) s. 92 ff., där t. ex. *Qui est ce qui ce fait?* sättes i motsats mot *Ki est ki resteir puist a sa volenteit?* med helt annan betydelse (och äfven annan form, i det *ce* fattas).

---

[1] *Ki ne sachet ke Us est terre de paiens? Job* 299, 3, är öfversättning och efterbildning af latinet; se Striebeler, *Der Subjonctif in den verkürzten Sätzen des Französischen* (1895), s. 21.

Dessutom kan med Clédat frågas, huru det är möjligt att *vivre* figurerar i dessa uttryck, i stället för *être là* (*Revue de philologie fr. et prov.* IX 233)[1].

Det är på ett helt annat sätt som konjunktiven *vive* måste förklaras och äfven ofta har förklarats. Men innan detta visas, skall ett annat, vid sidan liggande förklaringsförsök beröras.

Plattner, som i en artikel i *Archiv für das Stud. der neueren Spr.* 64, s. 369, behandlar *qui-vive*, har bland äldre förklaringsförsök citerat den i *Courrier de Vaugelas* (III 33) gjorda sammanställningen *qui vive?* = it. *chi vi va?* Denna förklaring är onekligen mycket fyndig, och detta lån från italienskan vore högst naturligt, då man besinnar hvilken mängd krigstermer franskan lånat från Italien, och att *qui-vive* just uppkom vid en tid, då fransmännen oupphörligen förde krig med italienarne. En slående analogi till ett sådant lån erbjuder ock det svenska och danska *Wer da?*, lånadt i alldeles samma bemärkelse från tyskan. Det är därför ej underligt, om denna förklaring vunnit anslutning; jf. *Zeitschr. für neufr. Spr. u. L.* III 138 och Visings *Franska Språklära*, s. 143. Emellertid finnes det vid denna förklaring ett par svårigheter, och en närmare insikt om dem har bragt mig ifrån den åsikt, jag uttalat i min Språklära.

För det första har jag aldrig funnit i italienskan *chi vi va* med ifrågavarande betydelse; det säges alltid *chi va là?* För det andra skulla ett italienskt *chi vi va* säkerligen blifva ett franskt *qui vi va*, då *a* är starkt och *i* i *vi* svagt betonadt.

Det återstår då knappt någon annan förklaring än den, Plattner och Clédat upptagit och med exempel stödt i deras nyss anförda artiklar, och som äfven finnes, i knapphändigaste form, hos Mätzner, Lücking, Seeger, m. fl. grammatici.

Enligt dessa har utropet *vive* blifvit tillagdt till *qui*, så att *qui-vive* egentligen betyder: hvem gäller ropet *vive?* för hvilket parti utbringar ni ropet *vive?* eller, såsom Richelet i sin *Dictionnaire* tolkar, *de quel parti êtes-vous?* Plattner anför, att Sully i ett krigsföretag besvarade ropet *qui vive?* med *vive le roi!*, och Clédat, att under Fronden en krigare på *qui vive?* fick svaret *vivent les princes*.

[1] I spanskan är därför *quien vive?* säkerligen lån från franskan. Det synes ej heller särdeles gammalt. I prov. är *que-vivo* eller *qui-vivo* (Mistral) tydligen lån från franskan. — Ital. *Chi viva?* är bildadt såsom det fr. *Qui vive*.

Då det förhåller sig så, förstår man ock, att uttrycket *qui-vive* bildades tämligen sent. Plattners exempel är från Sullys och Ligans tid, således slutet af 1500-talet, Clédats från midten af 1600-talet. Littré har endast ett gammalt exempel på *qui-vive*, från d'Aubigné, början af 1600-talet. Det äldsta exempel, jag funnit, är från år 1495 i *Mémoires de Guillaume de Villeneuve*, s. 395 af *Nouvelle Collection des Mémoires pour servir à l'histoire de France, IV.* Där ropas från en [italiensk] galèr *Qui vive, qui vive!* «et ceux des naux respondirent: *Saint George et Frerre, Frerre*». I förra hälften af 1500-talet finner jag exempel hos Montluc och Guillaume du Bellay; se samma kollektion VII 25, 168, V 218. Det första exemplet är upplysande, ty det åtföljes af «Je luy respondi *Espagne*. Le cry n'estoit pas *Espagne*, mais *Impery*; pourquoy il nous tira sans rien toucher». I exemplet V 218 ropa soldaterna om hvart annat *Qui va là* och *Qui vive!* mot de anstormande fienderna.

Själfva den optativa konjunktiven *vive (le roi!)*, som ligger till grund för *qui-vive*, synes ej vara synnerligen gammal. Littré har intet exempel därpå från fornfransk tid. Ursprungligen ropade man t. ex. *Montjoie* (Roland, ännu 1450 hos Olivier de la Marche) eller *Dieus aïe* (Wace) eller *Notre Dame*, *Auçoirre! Saint Jorge, Navare! Nostre Dame, Claiekin!* (Froissart, skildringen af slaget vid Cocherel). Först vid början af 1400-talet finner jag t. ex. *Vive Bourgongne!* (*Mémoires de Pierre de Fény* ofvannämnda kollektion II 405), *Vive le bon Duc de Bourgogne* (ib., s. 411), o. s. v. hvilket sedan blir vanligt.

Men i södern var detta utrop tidigare brukligt; i gamla italienska krönikor, t. ex. Villanis, förekommer oupphörligen *Viva lo Imperador!* o. d. I den provensalska *Vida de St. Honorat* (slutet af 1200-talet) finnes *Vive saint Honorat!*, citeradt i Raynouards *Lexique*, där ännu ett dylikt uttryck anföres (från hvad tid?).

Troligen har från Södern detta utrop kommit, i relativt sen tid, till Nordfrankrike. Till än nordligare länder kom motsvarande utrop vida senare: *es lebe!* i tyskan synes enligt Grimms *Wörterbuch* vara föga äldre än förra århundradet; det omnämnes först af grammatikern Kirsch i början af 1700-talet. Längre tillbaka använde man i Tyskland, liksom i Sverige, *vivat*, hvilket icke är något klassiskt latin, utan måhända till och med myntadt på ett moderncspråkligt *viva* eller *vive*.

I detta sammanhang må erinras, att den bedyrande formeln

vive Dieu är en efterbildning, visserligen i osmält form, af Vulgatans *vivit Dominus Deus*, som finnes mångenstädes, t. Ex. Konungab. I 17, 1; 18, 10; Jerem. 5, 2; 44, 26, Sam. I 14, 45; 19, 6; 20, 3 o. s. v., och som återgifves t. ex. «så visst som Herren lefver» (Sam. I 14, 45).

Bacchylidea.

Scripsit **A. B. Drachmann.**

I 2. In voce *βαθυδείελο[ν]* desinit fabulosa narratio; transitus ad victoris res solito Pindari more per pronomen relativum fiet, si suppleas: *ἔνθεν* vel *ἐκ τῆς* (*ἐκ τοῦ* Blass, sed *νᾶσον* in iis quae praecedunt latere veri simile).

ib. 7 scrib. *ποσσί[ν τ' ἐλα]φρὸ[ς, π]ατρίων τ' οὐκ [ἀπείρατος κ]αλῶν.* — *ἐλαφροῖς* Kenyon; *ἀπείρατος* Jebb, *καλῶν* v. Wilamowitz.

II 1 supplendum est: *ἄ[ιξεν ἁ σ]εμνοδότειρα Φήμα*; nam *ἀνέμνασεν* vs. 6 ad Famam aptius quam ad victorem refertur.

3 *μ[έγ]ας* recte Blass, quod in *π[άλ]ας* (v. Wilamowitz) invito codice mutari non debuit; nam genus certaminis (pugillatus) adiectivo *θρασύχειρος* (cf. I 3 *καρτερόχειρ*) satis significatur.

IV 6 quod et Crusius invenit *[ἀρετᾷ] σὺν ἵππων* commendatur loco Homeri *Ψ* 276: *ἴστε γὰρ ὅσσον ἐμοὶ ἀρετῇ περιβάλλετον ἵπποι.*

V 56 scrib. *[καὶ γάρ πο]τ'*; cfr. III 23 *ἐπεί ποτε καί.* Utrobique tota fabula exemplum est loci communis praemissi. Cfr. Pind. O. VII 27.

ib. 121: *[τῶν δ' ὤ]λεσε μοῖρ' ὀλοὰ [πλέονα]ς*, ut quae sequuntur *οὐ γὰρ* cett. habeant quo referantur. Maluerim *ἀλλ' ὤλεσε*, nisi sex litterarum spatium indicasset Kenyon.

ib. 196 *γλῶσσαν ο[ὐκ ἐκτὸς ⏑ —]* Blass. Coniecerim *οὐκ ἐκτὸς δίκας*, ut quod sequitur *τόθεν* habeat quo referatur. Sane hic sententiarum nexus durior est et Pindaro quam Bacchylide dignior. Ultimo versu *φυλάσσοι* supplendum iam v. Wilamowitz vidit.

VI 3 fortasse *προχοαῖσ[ι πάντων]*, propter *δι' ὅσσα.*

X 27 sq. *εὐβού-λων [Χαρίτων] προφᾶται* Kenyon, quod et metri ratione et adiectivo Gratiis parum apto redarguitur. Donec melius inveniatur, *[Κορινθίων]* suppleverim.

XIII 91 sqq. aliorum meisque inventis adhibitis sic probabiliter restitui posse videntur:

ὥστ' ἐν κυανανθέι Θ[ρᾳκίος νέα]
πόντ[ῳ Βορ]έας ὑπὸ κύ-
μασιν δαΐζει
νυκτὸς ἀντάσασαν ἀπ[όπροθι γᾶς·]
λῆξεν δὲ σὺν φαεσιμ[βρότῳ]
Ἀοῖ, στόρεσεν δέ τε πόντον
οὐρίᾳ· νότου δ' ἐκόλπ[ωσεν πνοὰ]
ἱστίον, ἁρπαλέως τ' ἄ-
ελπτον ἐξίκοντο χέρσον.

91 suppl. Jebb, 94 ego, 97 Ludwich, cetera Kenyon.
ib. 145 *ἀκ[αμάτῳ]* s. *ἀκ[αμάτᾳ]*.

Ad dithyrambos (si dithyrambi sunt) nihil habeo quod proferam. Sed quoniam in naturam horum carminum diligentius inquisitum iri certum est, locum Platonis adscribam quem in hac re nondum allatum esse miror. Nam Plato in Republica de diversis poesis generibus disputans, unum sola imitatione, alterum sola narratione constare, tertium ex utraque mixtum esse scribit; alterius autem generis exemplum affert dithyrambum (III 394 c: *ἡ δὲ δι' ἀπαγγελίας αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ· εὕροις δ' ἂν αὐτὴν μάλιστά που ἐν διθυράμβοις*).

Marcellini vit. Thucyd. § 51.

Marcellinus haec de Thucydide habet: *ἠθῶν μιμητὴς καὶ ἄριστος διαγραφεύς· ὄψει γοῦν παρ' αὐτῷ φρόνημα Περικλέους καὶ Κλέωνος οὐκ οἶδ' ὅ τι ἂν εἴποι τις, Ἀλκιβιάδου νεότητα, Θεμιστοκλέους πάντα, Νικίου χρηστότητα, δεισιδαιμονίαν, εὐτυχίαν μέχρι Σικελίας, καὶ ἄλλα μυρία κτἑ.* Verbum *πάντα* corruptum esse omnes fere consentiunt; Poppo *τὰ πάντα* vel *πάντα τὸν τρόπον*, utrumque sublanguidum, proposuit, Grauert *πανουργίαν* scribi voluit, quod ut ad sententiam satis placet, ita ab litteris codicum nimis abhorret. Substantivum aliquod in litteris *-τητα* desinens scriptum fuisse, eo quod *νεότητα* praecedit, *χρηστότητα* sequitur veri simile fit, neque *παντοιότητα* de homine omnium maxime versatili rescribere ego dubitarem, si hoc verbum alibi scriptum exstaret. Sed alii fortasse locum felicius temptabunt.

Carolus Hude.

Anmeldelser.

Albrecht Dieterich: **Pulcinella, Pompejanische Wandbilder und Römische Satyrspiele. Leipzig 1897, Teubner. X + 304 S.**

I Eftersommeren 1879 var det 1800 Aar siden Pompeii blev begravet under Askeregnen fra Vesuv. I denne Anledning havde man indbudt Lærde fra hele Verden til at besøge Stedet, og i deres Nærværelse foranstaltedes der en særlig Udgravning. Det interessante Privathus, som da blev draget frem for Dagens Lys, blev kaldet Jubilæumshuset, *Casa del centenario*. En af de Ting, der her særlig tiltrak sig Opmærksomheden, var en Frise, der var malet i et Triclinium, og som forestillede Theaterscener, skiftevis tragiske og komiske. Disse Billeder, som nu under Luftens Indvirkning tildels ere forsvundne, bleve udgivne i Monumenti dell' Instituto XI Tav. 30—32 med Text af Mass i Annali 1881. Men foruden disse fandtes der ogsaa i Atriet 3 Theaterbilleder, af hvilke de 2 ere udgivne med Farver af Presuhn (det ene af dem gjentaget i Baumeisters Denkmäler Taf. XVII S. 828); det tredie udgives for første Gang i denne Bog, for hvilken disse Billeder danne Udgangspunktet; det fjerde Billede er forsvundet.

Det første af disse Billeder har en tragisk Charakter. Det synes at kunne henføres til Euripides' Herakles, eller efter D.s Mening til Accius' latinske Bearbejdelse Amphitruo. Man ser Herakles, der kommer tilbage fra Kampen med Kerberos, hans Fader Amphitruo og hans Hustru Megara, hvem Tyrannen Lykos vil rydde af Veien for at sikre sig Thronen, samt Lykos selv. Paa de to andre Billeder forekomme Personer med den bekjendte burleske komiske Maske sammen med Personer (en Kvinde og to Børn), der efter Forf.s Mening ikke ere maskerede og maatte høre hjemme i Tragedien. Denne Kontrast forbavser ham, og han gjør da opmærksom paa, at der i de græske Tragedier ogsaa findes Personer, der gjøre en komisk Virkning. Han nævner Vægteren i Agamemnon, Ammen i Choephorerne, Budet i Antigone, og opkaster det Spørgsmaal: «War es die Komödie, die zu jenen schüchternen Versuchen, einen komischen Diener zwischen die tragischen Personen zu schieben, die Anregung gab? Wer vermöchte das zu sagen?» Jo dette maa bestemt benægtes. Her er Intet af Komediens bidende Satire, men kun en fortræffelig Charakteristik, som man læser med et velvilligt Smil ligesom man i Iliadens 1ste Sang læser om den haltende Hephæstos, der skænker Vin for Guderne. Det er ikke noget fremmed Element, som man kunde undse sig for at bringe ind i Tragedien. Selvfølgelig have disse Personer heller ikke baaret den komiske Maske. Dette er nu

heller ikke D.s Mening. For at føre Læseren til det rette Resultat, skriver han Maskeringens Historie. De ældste Masker, mener han. vare Dyremasker. Ganske vist vare disse ældgamle; vi have dem allerede i Mykenæ; og lige saa vist er det, at Satyrernes Hestehaler og Hesteben, Bukkehorn og Bukkeben o. s. v. ere Laan fra Dyreverdenen, ikke at tale om Chorene hos Aristophanes; men at alle Masker skulle være udgaaede derfra kan ikke siges, og det er aabenbart ikke Tilfældet med den almindelige komiske Maske med den store vrængende Mund. Denne finde vi fra først af hos Slaverne i Komedien; der har den hjemme, og der har den holdt sig indtil det Sidste, ikke blot for Slaver, men ogsaa for andre komiske Mandspersoner. Vi kjende den navnlig fra talrige Afbildninger af italienske Farcer paa nederitaliske Vaser og andre Monumenter. Beslægtet med disse vare vistnok de bekjendte Maskekomedier, Atellanerne, der fra Campanien indførtes i Rom og spillede en stor Rolle der, snart som Slutningsstykke, Exodium, efter Tragedien, snart som selvstændige Forestillinger.

I hans Behandling af Atellanerne er der nu det Nye, at han sætter dem i Forbindelse med græske Dramer. Iblandt Pomponius' Stykker finder han 2 Navne, som synes ham mythologiske, Agamemno suppositus og Armorum iudicium. Af disse Navne alene kunne vi rigtignok ikke vide, hvor meget de have havt at gjøre med de græske Heltesagn; det første Navn tyder virkelig ikke derpaa. Af Novius havde man en Hercules coactor. Dette Navn forklarer D. S. 103 rigtignok med Mommsen som Auctionsindkassator; men han mener, det kan ogsaa betyde «Walker, Durchwalker», altsaa «Gerichtsvollzieher» (S. 192). Det kan altsaa have behandlet samme Emne som Begyndelsen af Euripides' Herakles, og det eneste bevarede Vers: *tristimoniam ex animo deturbavit et vecordiam* kan være sagt af Amphitruo eller Megara i deres Glæde over at se Herakles. Det kunde dog vel ogsaa være sagt ved utallige andre Lejligheder. Men D. finder det nu «saa godt som sikkert» (S. 113) at disse «mythologiske Atellaner» have været knyttet til Tragedier af Accius og Pacuvius ligesom Satyrspillene i Grækenland. De vare Efterligninger af de græske Satyrspil, og, hedder det, det kan næppe være tvivlsomt, at Pomponius har oversat Sophokles' Satyrspil *ξύνδειπνοι*, naar man sammenligner Fragmentet *Conforisti me*, *Diomedes* med Sophokles' *'Αλλ' ἀμφὶ θυμῷ τὴν κάκοσμον οὐράνην ἔρριψεν οὐδ' ἥμαρτε περὶ δ' ἐμῷ κάρᾳ κατάγνυται τὸ τεῦχος οὐ μύρου πνέον*. De fleste Læsere ville næppe finde nogen Lighed imellem disse 2 Steder. D.s Hovedbevis for Identifikationen af Satyrdrama og Atellaner er dog et Sted hos Marius Victorinus, hvor der siges om Satyrspillet «quod genus nostri in Atellanis habent». Selv om man med D. vilde kalde dette «eine vortreffliche Ueberlieferung», er der jo kun Tale om en almindelig Lighed og ikke

om nogen Overførelse. Desuden anføres Porphyrios Scholion til Horats' Ars poetica 221: Hoc est satyrica coeperunt scribere ut Pomponius Atalantam vel Sisyphon vel Ariadnen. Dette have rigtignok alle andre forstaaet om Tragikeren Pomponius Secundus, men D. henfører det til Pomponius Bononiensis, uagtet der ingen Stykker med saadanne Navne anføres af ham. At der intet Sted i noget Atellanfragment er mindste Antydning af Satyrer, bryder Forf. sig ikke om, lige saa lidt som om at Horats, naar han giver Forskrifter for Satyrspillet, ikke med et Ord antyder nogen Forbindelse med Atellanerne. Horats siger, at Satyrdramet som et Tillæg til Tragedien ikke maa synke ned til Komediens Niveau; Silen maa ikke tale som Davus. Havde der været en Maccus i Satyrdramet, saa at Forskriften havde gaaet ud paa, at de forskjellige Personer burde tale hver i Overensstemmelse med sin Charakter, maatte han jo have nævnt Maccus og ikke Davus. Nei, Sandheden er, at Satyrspil og Atellaner Intet have med hinanden at gjøre, og de af D. saakaldte «Atellanensatyrspiele» eller «Satyrische Atellanen» have aldrig existeret.

Men hvorledes er nu Forf. kommen til denne ganske uhjemlede Hypothese? Han uddrager den af de Pompeianske Billeder i *Casa del centenario*. Men det er ganske almindelige Komediebilleder, regelmæssig vexlende med Tragediebiller. At den unge Kvindes Maske er forskjellig fra Davus', følger jo af sig selv, og ogsaa denne Maske kjende vi fra mangfoldige Maskebilleder. Allerede Mass havde begaaet den Feil at henføre det ene af Billederne i Frisen til Satyrspillet. D. gaar nu videre, og da han dog ikke synes, at de 2 Billeder i Atriet ligne et græsk Satyrspil saaledes som vi kjende det fra Euripides' Kyklops, saa laver han en ny Art, atellaniserede Satyrspil. — Det græske Satyrspil synes først sent og sparsomt at være kommet ind i den romerske Litteratur. Af hvad Art Sullas *σατυρικαὶ κωμῳδίαι* (Nikol. Damask.) vare, vide vi ikke. At Q. Ciceros Erigona (Cic. ad Qu. fr. III 1, 13) var et Satyrdrama, har Ingen sagt; og i Brevet II 15, 3: «*ξυνδείπνους Σοφοκλέους, quamquam a te actam fabellam video esse festive, nullo modo probavi*» staar der slet ikke, at han har skrevet et saadant Stykke, men at han har sagt eller gjort noget morsomt, som lignede en Scene i Sophokles' Stykke; jeg haaber ikke, det var den, vi ovenfor omtalte. Det første sikre Spor, vi have deraf, er Horats' Forskrifter i Ars poetica, og dernæst Pomponius Secundus paa Claudius' Tid. De interessante Billeder paa den nederitaliske Vase og det pompeianske Mosaik (Wieseler, Theatergeb. Taf. VI) gaa tilbage til hellenistiske Forbilleder.

I 8. Kap. behandler Forf. det komiske Kostume, særlig den spidse Hue. Ogsaa her indblandes desværre meget Uvedkommende, som naar det fortælles, at i det nye Hellas ser man i Karnevalsdagene Folk med Hjelme (*κράνη*), der kaldes Makedoner (S. 162), eller hvad der er værre endnu, naar Suetons Beretning, at Neros

Død fremkaldte en saa almindelig Glæde, *ut plebs pileata tota urbe discurreret*, oversættes saaledes (S. 172): «Das Volk freute sich so unbändig, dass man mit dem Narrenhut in der ganzen Stadt umherlief,» og der spørges: «Ist es mehr ein Zeichen der Freiheit oder des Narrenübermuths?»

I 9. Kap. lærer Forf., at de pompeianske Theaterbilleder hidrøre fra Votivbilleder, som Skuespillerne skulle have indviet. Det er os ikke muligt at se nogen Grund dertil. Tildels, mener han, kunde de ogsaa komme fra illustrerede Haandskrifter. Bare han havde kunnet paavise saadanne fra den virkelig klassiske Tid!

Bogens sidste Kapitel handler om den neapolitanske Maskefigur Pulcinella, og giver en ret interessant Fremstilling af denne Figurs Historie efter moderne Litteraturhistorier. Ogsaa vor egen Casortiske Pantomime omtales efter en Meddelelse fra Professor Heiberg. Man kan ikke andet end anerkjende Forfatterens Lærdom og Samlerflid, men man maa beklage, at han i sin Bestræbelse for at faa alt med ogsaa medtager det Uvedkommende, at hans Exegese ikke er streng nok, og hans Kombinationer ofte vildledende.

Til Slutning indeholder Bogen 2 Tillægsafhandlinger af Theodor Birt, den ene om Faba mimus hos Cicero ad Atticum I 16, 13 og i Senecas Satire 9, 3, den anden om Planen i Horats' Ars poetica. I denne vil jeg gjøre opmærksom paa, at Forf. har den rigtige Interpunction i v. 98. Det hører ikke til den foregaaende, men til den følgende Sætning. Der skal staa Punctum efter verba, og querela er Nominativ.

J. L. Ussing.

Dittmar, A. Studien zur lateinischen Moduslehre. Leipzig 1897, Teubner. XII + 346 s.

Dittmars arbete, som är ett nytt försök att sprida ljus öfver den latinska moduslärạn, kan, åtminstone i viss mån, anses såsom en reaktion mot den senare forskningens bemödande att på den historiska utvecklingens basis förklara konjunctivens olikartade användning. D. ansluter sig (sid. 328) till den gamla af Apollonios Dyskolos framkastade åsigten, att en viss ψυχικὴ διάθεσις ligger till grund för valet af modus. Häraf drager han emellertid den egendomliga slutsatsen, att moduslagarne måste varit undantagslösa i samma mening som ljudlagarne, och att språket beträffande valet af modus ej kunnat undergå några förändringar från Ennius till Cicero; han förbiser således, att språket ingalunde är bundet vid den psykologiska utvecklingen utan på flera olika sätt kan gifva uttryck åt samma känsla eller tanke.

I bokens förra del kritiserar D. *Hales* bekanta arbete: *Die Cum-Konstructionen. Ihre Geschichte und ihre Functionen* specielt i tre punkter. *Hale* påstår, att hos Plautus i satser, inledda af *sunt, qui; si quis est, qui;* i *kausala, adversativa* och *restrictiva relativsatser* indikativen är vida vanligare än konjunctiven. I satser inledda af *is qui* samt i *cum-satser* förekommer uteslutande indikativ i det äldre språket. Konjunctiven har här inträngt under den period, som ligger emellan Terentius och Cicero, först i *tum*, *cum*-satserna, samt derefter allt mera utbredt sig och slutligen nästan utträngt indikativen i *berättande, adversativa* och *kausala cum-satser*. Gent emot detta Hales påstående menar D. att bruket af modus väsentligen förblifvit oförändradt. Han börjar sin kritik med *sunt*, *qui*-satserna. Hvad beträffar bruket hos Plautus, påpekar han å ena sidan, att exemplen på indikativ betydligt reduceras, om man tager hänsyn till, att det i många af dem endast är fråga om en och samma fras t. ex. *est, quod te volo.* Å andra sidan söker han visa, att exemplen på konjunctiv ej äro så alldeles sällsynta, som Hale påstår. Att konjunct. under den klassiska tiden är vanligare, kan D. ej förneka, men framhåller dock, att äfven indik. rätt ofta påträffas, och tillbakavisar Hales försök att oskadliggöra dessa indikativa exempel genom den förklaringen, att indik. beror antingen derpå, att den talande haft en viss person eller sak i tanken, eller på arkaism. D. anser det nemligen i de flesta fall omöjligt att afgöra, om den talande tänkt på något visst fall eller icke. Äfven Hales förklaring med arkaism anser D. vara allt för godtycklig för att hafva något värde. Att indik. efter *quidam*, *multi*, *nonnulli sunt, qui* är ganska vanlig förklarar Hale såsom en reaktion mot konjunct. beroende på en viss förkärlek för indik. då correlatet kan fattas såsom bestämdt begrepp. Emot denna förklaring framhåller D. att efter de bestämda räkneorden (duo sunt, qui) ofta står konjunct. Hvad de öfriga qualitativa *qui-satserna* angår, påstår Hale, att konjunct. vid sitt gripande omkring sig gjort halt vid de s. k. oväsentligt qualitativa satserna, men deremot inträngt i de väsentligt qualitativa. D. framhåller de determinativa satserna såsom exempel på väsentligt qualitativa satser i indik. På samma sätt som D. sökt vederlägga Hale beträffande relativsatserna, på samma sätt gendrifver han honom i *cum*-satserna, hvilka af Hale indelats i grupper, till stor del motsvarande relativsatsernas indelning.

Hales andra af D. kritiserade påstående är, att under den klassiska tiden *konjunctiva cum*-satser uttrycka *situationen, indikativa tiden*, hvarunder något inträffade. Såsom exempel på indikativa *cum*-satser, som uttrycka situation, anför D. *iterativa* satser och satser inledda af *nunc, cum* samt framhåller att i allmänhet de *cum*-satser, som hafva imperf. eller plusquamperf. indik. utmärka situation snarare än tid.

Hale antager slutligen en *förlitterär utveckling*, under hvilken konjunct. inträngt i *sunt, qui-* och *est tempus*, *cum*-satser samt i *kausala* och *adversativa* relativsatser. D., hvilkens bemödande går ut på att nedgöra läran om en historisk utveckling, måste naturligtvis konsequent förkasta äfven denna Hales teori.

Jag öfvergår nu till den senare delen af D.s arbete. Då D. skall bestämma konjunctivens ursprungliga betydelse, utgår han från de ogillande konjunctiva frågorna. I dessa uttrycker konjunctiven den frågandes *protest* mot en annans påstående, afsigt eller vilja; med andra ord konjunct. har en *polemisk* natur. Hvad D. genom sin framställning vill visa, är, att konjunct. i grund och botten öfveralt har samma polemiska natur, under det att indik. utmärker något *suveränt*, *kategoriskt* eller *likgiltigt*. Han börjar med *ut*-satserna. De nyss omtalade polemiska frågorna inledas ofta af ett förstärkande *utine*, *utne* l. *ut* och åtföljas ej sällan af en sats sådan som *fieri non potest*, t. ex. Men. 683. *Mihi tu ut dederis pallam et spinter*? *Numquam factum reperies*. Genom förening under en satsaccent uppstår: *Numquam factum reperies, ut tu mihi dederis pallam et spinter*. Vi se här huru den polemiska konjunct. kan öfvergå i en konsekutiv sats. Genom att antaga «*Sätze des gefürchteten Widerspruchs*» kan D. inlägga en polemisk betydelse i t. ex. följande sats: *Neque hic locus est, ut multa dicantur*. I hittils behandlade exempel har hufvudsatsen varit negativ. Liksom D. deducerat dessa ur de polemiska frågorna, antager han såsom grund för en period med positiv hufvudsats ett *polemiskt påstående*. Af *maneam! facile fieri potest* uppkommer *facile fieri potest, ut maneam*, af *maneam! oro* blir *oro, ut maneam*. För att sammanfatta D.s åsigt, utmärker konjunct. i de konsekutiva *ut*-satserna en protest mot en annans uttalade l. förutsedda åsigt l. påstående, i finala en protest mot en annan suttalade l. förutsedda önskan l. afsigt. I de concessiva *ut*-satserna utmärker konjunct. den talandes motvilja för det gjorda medgifvandet.

Om de öfriga af D. behandlade satserna måste jag med hänsyn till utrymmet yttra mig endast antydningsvis. De egentliga relativsatserna indelar D. i icke mindre än 36 grupper. I några af dessa står alltid konjunct., hvarvid en polemisk betydelse *måste* ligga till grund. I andra står än indik. än konjunct. beroende på, om den talande *vill inlägga* någon polemisk syftning eller icke. Äfven *cum*-satserna indelas af D. i talrika grupper, af hvilka många hafva sin motsvarighet bland relativ-satserna och följa dessas modusregler. *Cum temporale utan någon logisk bifunction* har än indik. än konjunct. Konjunctiven användes, om den talande vill *polemiskt betona* (se nedan), att det i hufvudsatsen utsagda inträffade under *märkvärdiga* eller *beaktansvärda* omständigheter. I annat fall sättes indik. Äfven vid behandlingen af satser, inledda med *quam*, *quod* och *dum* har D. samma

mål för ögonen. Han söker öfverallt åt konjunctiva satser vindicera en polemisk grundbetydelse, åt indikativa en suverän. Hvad *si*-satserna angår medgifver D. det svåra i att af dem gifva en tilfredsställande framställning, innan man utredt förhållandet mellan konjunct. och optativ i indogermanska grundspråket, så väl som i de särskilda indog. språk, der dessa modusformer sammansmält. Han anser dock, att den nya teorien om konjunctivens polemiska natur äfven här är af stor vigt. D. afslutar sin bok med en undersökning angående *accusativ med infinitiv*. Denna konstruction har enligt hans åsigt uppkommit ur inf. i utropssatser. Om t. ex. *Gaium consulem esse creatum* åtföljes af en sats sådan som *hoc non credidi, unde id scis? gaudeo* eller dylik, kunna naturligtvis dessa satser förenas under en satsaccent. Liksom konjunct. beror på en polemisk stämning, beror acc. med infin. enligt D. på en exciterad stämning, framkallad af affecter sådana som *glädje*, *sorg*, *beundran*, *vrede* etc.

Något som hvar och en vid läsningen af D.s arbete måste lägga märke till, är den oerhörda envishet, med hvilken han fasthåller vid sin teori, en envishet som ofta förleder honom att drifva denna teori in absurdum. D. har också knappast lyckats uppvisa, att konjunctivens betydelse alltid är polemisk. Låt vara, att en sådan betydelse i vissa satser t. ex. i de *konsekutiva, finala* och *concessiva* mera omedelbart kan spåras, så inskränker sig i många andra t. ex. i de *quantitativt relativa* konjunctivens betydelse till ett starkt *betonande* (D. kallar det visserligen ett *polemiskt* betonande) af det sagda. Ja, det fins t. o. m. satser (t. ex. de temporala cum-satserna), der konjunctivens betydelse nedsjunker till att angifva det utsagda såsom *beaktansvärdt*, *egendomligt*. Vi se alltså, att D. vid sidan af den polemiska grundbetydelsen nödgas antaga nyancer, som äro så aflägsna, att det polemiska elementet i dem näppeligen kan uppvisas. Anmärkningsvärdt är äfven det godtycke, med hvilket D. öfversätter exemplen. För att åskådliggöra konjunctivens betydelse bifogar han vid öfversättningen i tid och otid ett «*glaube mir*, *man höre und erstaune*, *merkwürdigerweise*» etc. Lika stor är hans godtycklighet vid sjelfva valet af exempel. Såsom exempel på finala relativsatser med indik. anför han (sid. 257): *Immittebantur illi continuo canes, qui investigabant omnia* och *Præmissis a Philippo, qui spem impetrabilis veniæ ostendebant, responderunt*. I intetdera af dessa exempel är relativsatsen final; i det förra är den att anse såsom en relativ anknytningssats, i det senare motsvarar den en temporalsats. I exemplet *Nam cum hostium copiæ non longe absunt, etiam si inruptio nulla facta est, tamen pecuaria relinquitur* har *cum* iterativ betydelse, ej såsom D. menar adversativ. Något som D. ej förklarat är hvarför konjunct. träffas äfven i sådana konsekutiva satser, der det är fråga om en *faktisk* följd t. ex. *Accidit, ut Athenienses Chersonesum colonos vellent*

mittere. Äfven rena misstag kunna uppletas. Så t. ex. har *utpote qui* hos Plautus *ej kausal* betydelse, såsom D. menar, utan *restrictiv.*

Lund. **S. E. Melander.**

Platonis Opera Omnia. Recensuit et commentariis instruxit *Stallbaum.* Vol. VIII. sect. II. Editio altera emendatior. Sophista. Recensuit, prolegomenis et commentariis instruxit *Otto Apelt.* Lipsiae 1897, Teubner. VIII + 217 pp.

Stallbaums Platokommentar må vel siges at have stået sin prøve og er vel endnu den mest benyttede, bortset selvfølgelig fra skolekommentarerne. Dens fortrin, såvel som dens mangler, er vel kendte og skal ikke her gøres til genstand for betragtning. Et talende vidnesbyrd er det, at bind efter bind er blevet udsolgt og har måttet udgives på ny, og efter Stallbaums død har dette arbeide måttet besørges af andre. På omslaget af det foreliggende bind finder man navnene Wohlrab, Kroschel, Fritzsche og Apelt anført ved forskellige «sectiones» af Stallbaums udgave, og ikke mindre end seks bind er udsolgt, så at der kan komme flere. Men er det heldigt, at nybearbejdelsen således deles mellem flere? Den ny udgiver kan ikke undgå at sætte sit præg på værket, og går han lidt radikalt til værks, bliver det let et helt andet. Havde man ikke titelbladene, kunde vist ingen se, at et af Stallbaums egne bind, et af Wohlrabs og nu Apelts hørte sammen. Hos Apelt er der så lidt af Stallbaum tilbage, at det er næsten uforståeligt, at Stallbaums navn er bibeholdt. Derimod er det let at forstå, hvorfor forskellen er bleven så stor. Det ligger først og fremmest i den lange tid, der er gået, siden første udgave kom, og i hvilken der er fremkommet så meget nyt, der måtte optages eller dog drøftes. Dernæst måtte det blive en følge af, at Stallbaums fortolkning til «Sofisten» afgjort er mindre heldig. Bedst er den på det rent sproglige område, men da Stallbaum her meget ofte byggede på Heindorfs arbeide, har Apelt på sådanne steder foretrukket at citere Heindorf selv, og det er vist ikke langt fra, at disse citater i hyppighed kan måle sig med dem efter Stallbaum — thi hvor Stallbaums note ikke er forandret, anføres den som citat, et bevis på, at Apelt selv egenlig betragter sit arbeide som en ny bog. Men hvorfor fremtræder den da ikke som sådan? I sin korte praefatio siger han det tilmed selv.

Udgavens omfangsrige prolegomena giver først en oversigt over dialogens indhold væsenlig bygget på Stallbaum men dog både med tilføielser (f. ex. skematiske oversigter over de mange

definitioner) og rettelser. Hvad derefter følger, skyldes Apelt selv. Han drøfter først «consilium dialogi» og finder, at Plato navnlig har villet påvise, at *τὸ μὴ ὄν* virkelig er, for derved at få en forklaring på menneskets falske forestillinger; det er jo sådanne, sofisterne vækker. Det er sit eget tidligere indtagne standpunkt, Apelt her atter hævder efter at have refereret og gendrevet alt, hvad der tidligere har været skrevet om den sag. Dernæst behandles vidnesbyrdene om skriftets ægthed og affattelsestiden, der henlægges til Platons senere år; der gives oplysninger om personerne og endelig om håndskrifterne. Apelt følger her Schanz og antager altså 2 familier repræsenterede af håndskrifterne B og T; ligesom Schanz medtager han desuden Vindobonensis 54 W, som han betragter ganske som Schanz: det hører til B's familie men er stærkt påvirket af T og har desuden ofte sin egen (gode) text. Hvorfor man så ikke lader det danne en tredje familie, er ikke klart. At det virkelig er uafhængigt, har Král påvist (Wiener studien XIV. 1892, p. 161—208). I sit apparat anfører Apelt det helt igennem, henviser det ikke som Schanz til et appendix. Endelig må her bemærkes, at kollationen af W er ny og retter en del feil hos Schanz.

Texten stemmer i det hele med, hvad man er vant til at se. Af originale konjekturer findes kun få. Jeg har noteret følgende: 230 B C *καὶ τούτῳ δὴ τῷ τρόπῳ τῶν περὶ αὐτοὺς μεγάλων καὶ σκληρῶν δοξῶν ἀπαλλάττονται πασῶν τοι ἀπαλλαγῶν . . . ἡδίστην*, codd. *πασῶν τε, τε* del. Heindorf (og således Apelt i teksten). — 241 E *σχολῇ ποτέ τις οἷός τε ἔσται περὶ λόγων ψευδῶν λέγων ἢ δόξης, εἴτε εἰδώλων εἴτε εἰκόνων εἴτε μιμημάτων εἴτε φαντασμάτων ⟨ὄντων⟩ αὐτῶν*, ligeledes kun foreslået i noten men ret tiltalende. — På det af rettelser overvældede sted 244 D skriver Apelt *καὶ τὸ ἓν γε, ἑνὸς ὄνομα ὂν καὶ τοῦ ὀνόματος αὖ τὸ ἓν ὄν*. Det kan være lige så godt som de fleste af de andre ændringer. Men ganske uforståeligt er forslaget til 253 D. På dette omstridte sted, som Apelt «si summam rem spectas» fortolker i overensstemmelse med Bonitz, vil han skrive *μίαν αὖ δι' ὅλων πολλῶν ἓν ἑνὶ ξυνημμένην* (codd. *ἐν ἑνί*), «i. e. singula cum singulis (vel una notione cum una quaque) coniuncta». Neutrum *ἕν* i apposition til *μίαν*! Er det græsk? — 256 A burde Apelt hellere som Schanz have fulgt Madvig end beholdt Hdskr.s *αὕτη* og foreslå *ἡ αὐτή*. Derimod er det godt, når han 257 E skriver *Ὄντος δὴ πρὸς ὂν ἀντίθεσις, ὡς ἔοικ', εἶναί τις συμβαίνει τὸ μὴ καλόν*: B T har *τι*, W udelader det; *τι* er umuligt, men det blev unægtelig lettere udeladt, end det kan tænkes indkomment siden. — 259 C foreslår Apelt *τὸ ταῦτα ἐάσαντα ὡς δέον αὐτὰ τοῖς λεγομένοις οἷόν τε εἶναι . . . ἐπακολουθεῖν*; Hdskr. har *ὡς δυνατά*, der er galt. Endelig er der 268 A, hvor allerede Madvig tvivlede om det overleverede *ἑκατέρου γένους* (i B er *ς* raderet ud, og der er også rasur efter *ἑκατέρου*). Madvig foreslog *ἑκάτερον*

γένος; Apelt foretrækker *ἑκατέρου γένος* og sammenligner i det nærmest følgende ordene *τούτου αὖ τὸ γένος*.

Fortolkningen må i det hele kaldes god og er i hvert fald så vidt mig bekendt den første, der går grundig ind på dialogens indhold, hvorom man tidligere måtte henvende sig til Bonitz, Zeller o. a.[1]. Hovedsynspunktet i så henseende er angivet ovenfor. I detaillerne kan der af og til være ting, der æsker til modsigelse; men jeg føler mig ikke rigtig kompetent til en diskussion af disse spørgsmål. I sproglig henseende er fortolkningen god men har jo også haft Heindorf at gå efter. — Hovedanken mod hele udgaven gælder korrekturen. Jeg tror aldrig, jeg har set en bog med så mange trykfeil. Ofte er det helt ubegribeligt, at de ikke er blevne opdagede. Jeg skal kun anføre ét sted. 222 B læser alle 3 hdskr. *ϑὲς δὲ ὅπῃ χαίρεις, εἴτε μηδὲν τιϑεὶς ἥμερον, εἴτε . . . λέγεις*. Cobet vilde skrive *τιϑεῖς* (nogle underordnede hdskr. har *τίϑῃς*); det giver samme mening, men participiet kan udmærket godt forsvares. «Tenuimus igitur codicum lectionem,» siger Apelt — men texten har alligevel *τιϑεῖς*.

Også udenfor trykfeilene findes vidnesbyrd om en vis skødesløshed, som jeg til slutning skal nævne nogle eksempler på. 224 C mod slutningen mangler i apparatet en angivelse af, at *τῆς* (i ordene *τὸ τῆς κτητικῆς* osv.), der ganske vist ikke kan undværes, mangler i B T W eller i hvert fald i B T (A. har jo en ny kollation af W). 232 E har teksten *φαίνεται γοῦν δὴ σχεδὸν οὐδὲν ὑπολιπεῖν*, hvortil apparatet siger: «*γοῦν* B T: *γοῦν δὴ* W, *δὴ* superscripsit t.» Således udtrykker man sig dog kun, når man ikke vil have *δὴ* i teksten (som Schanz). Der burde kun stå: *δὴ* om. B T, superscripsit t. — Måske beror det på en misforståelse af de kritiske apparaters lapidarstil, når der 249 E extr. til ordene *σκόπει δὴ σαφέστερον, εἰ ταῦτα νῦν ξυνομολογοῦντες δικαίως ἂν ἐπερωτηϑεῖμεν κτλ.* bemærkes: «sic T, sed defendi possunt quae B praebet *εἰ τὰ νῦν*» cett. Det kunde godt forsvares, men B har det ikke. Apelts eget apparat siger: «*ταῦτα νῦν* T, *ταῦτα* W, *τα* B», og Schanz' noget udførligere «*εἰ ταῦτα νῦν* T, sed *α* post *τα* in ras. [?]: *εἰ τα* B, *εἰ ταῦτα* Vindob. suppl. 7» ɔ: B mangler *νῦν*, dets læsemåde kan altså ikke forsvares. — Helt uforståeligt er det, hvordan A. har kunnet begå en bemærkning som den i apparatet til 249 D: *τῶν . . . τὸ ὂν κινούντων μηδὲ τὸ παρὰν παἀκούειν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῶν παίδων εὐχήν, ὅσα ἀκίνητα καὶ κεκινημένα, τὸ ὄν τε καὶ τὸ πᾶν ξυναμφότερα λέγειν*. Han siger nemlig: «*ἀκούειν* — p. 155, 1 *καὶ τὸ* om. W (*ὁμοιοτέλευτον*), add. in marg. rec. W.» cett., men der bliver intet *ὁμοιοτέλευτον*, når ikke også *πᾶν* mangler, og det er vist kun af forglemmelse, det ikke er kommet med. — Endnu

[1] Det synes, at Campbell har dannet en hæderlig Undtagelse; men jeg kender kun hans fortolkning af Apelts omtale.

blot den bemærkning, at man burde komme bort fra interpunktionen *πῶς τί τοῦτ' εἶπες* (261 E, cf. Hipp. Mai. 297 E. Theaet. 146 D. Tim. 22 C). Det bør skrives som to spørgsmål: *πῶς; τί τοῦτ' εἶπες.*

G. Rangel Nielsen.

O. A. Danielsson, Zur metrischen Dehnung im älteren griechischen Epos. (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. V. 16.) Upsala, Lundström; Leipzig, Harassowitz. 1897. 74 S.

Spörgsmålet om det Omfang, i hvilket den ældre episke Digtning, navnlig Homer, tillader sig af rent metriske Grunde at forlænge en kort Stavelse, er af stor Vigtighed ved Benyttelsen af det sproglige Materiale, som Digtene indeholder; disse Tilfælde må nemlig skarpt holdes ude fra de Forlængelser, som skyldes sproglige Fænomener (Digamma o. s. v.). Dette Spörgsmål danner Æmnet for W. Schulze's Skrift Quaestiones epicae, Gütersloh 1892, et meget udførligt Arbejde (576 Sider), som har indbragt sin Forfatter en enstemmig Anerkendelse, hvortil også Danielsson slutter sig. Ikke desto mindre fremhæver D. med rette, at mange af Schulze's Resultater trænger til en Revision. Schulze hævder, at den metriske Forlængelse kun har været tilladt i Ordformer og nöje sammenhørende Forbindelser, som ellers vilde være uanvendelige i Heksametret (*ἀθάνατος, εἰν ἀγορῇ* [*ει* = langt *ε*], *διίφιλε, ἀπερείσια, ἐγχείω* for *ἐγχέω*); dog forlænges også hyppigt første Stavelse af antispastiske Ord (◡‒‒◡), f. Eks. *εἰλήλουθα*, endskönt det vilde have været muligt at anvende disse Ord uden Forlængelse foran et Ord, hvis Forlyd bevirkede Position (◡‒‒‒) eller Elision (*ἀνάσσοντ' Ἀργείοισιν*); Forlængelse i tribrachiske Ord (*οὔνομα* for *ὄνομα*) er kun tilladt med mange Indskrænkninger. Ved Prøvelsen af disse Resultater går D. ud fra det Spörgsmål, om man skal antage, at der ved det ældste Foredrag af Digtene virkelig fandt Forlængelse Sted i disse Tilfælde, eller om man fra først af har ladet den prosaiske Kvantitet blive ved at gælde og undladt at rette de deraf flydende metriske Mangler. Schulze, til hvem D. fuldtud slutter sig, antager, at der er indtrådt Forlængelse, og henviser til, at de samme Friheder genfindes i den lyriske og tragiske Poesi; at de her beror på Efterligning af den episke Digtning, er sikkert, men ligeså sikkert er det, at de i disse Digtarters strænge Versbygning ikke kan opfattes som metriske Ufuldkommenheder, men kun som Forlængelser. Altså må man allerede i det 7. Århundrede f. Kr. have anvendt Forlængelse ved Foredraget af episke Digte; og dette har sikkert også været Tilfældet fra allerførste

Færd af; thi, som D. træffende bemærker, er det et karakteristisk Træk ved den archaiske Kunstudøvelse, at den fremfor alt søger at bevare den formelle Symmetri og i dette Öjemed med påfaldende Sindsro gör Vold på det givne Stof. Jeg skal tillade mig at drage en Parallel mellem den kvantiterende og den nyere accentuerende Digtning i denne Henseende. Der er vel ikke nogen, som tvivler om, at de utallige Accentfriheder, som kan påvises f. Eks. i danske Vers, fra først af ikke blot i Sang, men også ved Recitation har været ensbetydende med Vold på den prosaiske Accent (i et Vers som: *og vovede jeg Strængen at nedstemme* [Grundtvig] accentueres ved primitiv Oplæsning *nedstémme*, ikke *nédstemme*); primitive Folkeslag går utrolig vidt i disse Accentfriheder, se herom Leskien og Brugmann, Litauische Volkslieder und Märchen S. 5, og nærværende Anmælder, Albanesische Texte S. 4. Ligesom således det accentuerende Metrum kan forføre til at göre Vold på den prosaiske Accent, således har det kvantiterende Metrum forført til at göre Vold på den prosaiske Kvantitet. Dog antager Schulze, at man i tre Tilfælde fandt sig i en Kvantitetsmangel uden at ophæve den ved Foredraget: man havde *στίχοι ἀκέφαλοι*, hvis første Fod begyndte med en kort Stavelse (*ἐπεὶ δή*), *στίχοι λαγαροί*, som manglede en kort Stavelse i første Fod (*Αἶαν Ἰδομενεῦ τε*), og *στίχοι μείουροι*, hvis sjætte Fod begyndte med en kort Stavelse (*αἰόλον ὄφιν* *M* 208). Disse *στίχοι μείουροι* anerkendes ikke af D., der med skarpsindig Bevisførelse hævder, at den korte Stavelse i dette Tilfælde blev Genstand for metrisk Forlængelse; herpå tyder allerede Overleveringen, der skriver *μετείω* for *μετέω* o. s. v. i sådanne Tilfælde og kun en eneste Gang grafisk bevarer den korte Stavelse (*M* 208, skal læses *ὄπφιν*); desuden vilde en metrisk Mangel i sidste Fod være ganske særlig iørefaldende. Derimod benægter D. ikke *στίχοι ἀκέφαλοι* og *λαγαροί*; den første Fod kunde danne en Art Optakt af indifferent Rythmus; også Overleveringen bevarer her ofte den korte Stavelse: *ἐπίτονος, ζεφυρίη* o. s. v., men D. antager dog ofte metrisk Forlængelse i første Fod i Tilfælde, som Schulze regner til *στίχοι ἀκέφαλοι*. Allerede ved disse Afvigelser bliver Reglerne for den metriske Forlængelse betydelig mindre strænge end efter Schulze's Fremstilling; men desuden påviser Danielsson den metriske Forlængelse i en Mængde Enkelttilfælde i Ordformer, der i sig selv ikke var uanvendelige i et Heksameter; navnlig er Forlængelsen af første Stavelse i tribrachiske Ord (*οὔνομα, σῦνεχές, πᾱρέχῃ ἰχθῦς τ* 113) ikke bunden til så specielle Betingelser, som Schulze havde antaget; Forlængelse forekommer også i bacchiske Ordformer (*Οὐλύμπου, ἱ̄εῖσαι μ* 192), dog kun under specielle Betingelser. D. påviser, at Schulze for at gennemføre sine strænge Regler ofte må foretage Tekstrettelser, som ikke anbefales, ja ofte bestemt frarådes af andre Grunde, og ofte må ty til meget kunstlede sproglige Hypotheser (Schulze an-

tager f. Ex., at man istedenfor det ene ἱερός har at adskille fire etymologisk forskellige Ord). Anm. nærer ikke nogen som helst Tvivl om, at Danielsson helt igennem har Ret overfor Schulze. Jeg skal desuden henlede Opmærksomheden på de skarpsindige Bemærkninger S. 62 om Grunden til, at man i Attisk har Acc. Sing. ἐνδεᾶ, men dog ἐμφερῆ, Neutr. Plur. μέρη, men dog Fem. Sing. ἀργυρᾶ; det drejer sig om en kronologisk Forskel med Hensyn til Sammentrækningen: εᾱ blev tidligere sammentrukket (til et langt, meget åbent *æ*, som er den fælles ionisk-attiske Udtale af ᾱ) end εα efter en Konsonant; derimod blev εα efter en Vokal sammentrukket ligeså tidligt som εᾱ (ligeledes til et langt *æ*); disse to Sammentrækningsprodukter blev derfor ligesom den af et oprindeligt ᾱ opståede *æ*-Lyd (i Ionisk bevaret som η: χώρη o. s. v.) efter ε ι υ ρ tilbageforvandlede til et rent ᾱ, medens de senere Sammentrækningsprodukter ἐμφερῆ, μέρη først opstod efter at Overgangen fra *æ* til ᾱ efter ε ι υ ρ allerede var tilendebragt og havde ophørt at virke. Herefter er Brugmanns Grundriss I² 167 at korrigere. — For ikke at slutte min Anmældelse uden, som sig hør og bör, også at dadle noget, skal jeg anke over, at D. undertiden anvender for stærke Forkortelser i sine Citater. Når D. S. 63 skriver: «κρεάων (oder nach J. Schmidt vielmehr κρεέων»), hvem kan så gætte, at der sigtes til Die pluralbildungen der indogermanischen neutra, Weimar 1889, S. 325?

Kjøbenhavn, d 8. Januar 1898.

Holger Pedersen.

Otto Jespersen: Fonetik. En systematisk fremstilling af læren om sproglyd. Første hefte: Fonetikkens almindelige del. København 1897, Det Schubotheske forlag. 168 ss.

Skall något arbete vara egnadt att hos icke-fackmän väcka intresse för fonetiken och på grund af detta intresse förmå dem att taga kännedom om denna för hvar dag allt kraftigare uppblomstrande unga vetenskap, så är det förvisso professor Jespersens bok med ofvan angifna titel. Den som väntar sig att här finna en torr framställning af skäligen abstrusa vetenskapliga fakta, bedrager sig grundligt. Vi träffa nämligen här icke den koncise och nyktre författaren af det äfven för en och annan fackman kanske väl benhårda arbetet The articulations of speech sounds — hvars högst betydande vetenskapliga värde knappast kan nog betonas — utan den från våra populära tidskrifter väl bekante spirituelle och saftige författaren af Sprogets oprindelse, Gives der fremskridt i sprogene, Den bedste danske udtale, Universitets-

liv i England m. m. Ja, jag kan till och med tänka mig, att en och annan lärd pedant kan tycka, det prof. J. i detta sitt nyaste arbete, som dock skall fullfölja ett rent vetenskapligt syfte, valt en alltför bred framställningsform, anslagit en för lätt ton och genom sina här och där inströdda trefliga historietter allt för mycket skattat åt det anekdotmässiga. Men jag tror, att i betraktande af den publik, förf. vill vinna — nämligen icke blott språkforskaren, utan, och detta i främsta rummet, språkläraren — är just det af förf. valda tillvägagångssättet det riktiga. Åtminstone kan nu den, som icke behagar läsa boken, icke åberopa de obotfärdiges vanliga förhinder, att den är «svårläst».

Arbetet är stort anlagdt. Efter en allmän inledning, af förf. — såsom mig synes tämligen oegentligt — kallad «fonetikkens almindelige del», skall följa en utförlig fonetik, baserad väsentligen på studiet af danskan och i andra rummet tyskan, franskan och engelskan. Till sist skola dessa fyra språks ljudsystemer framställas hvart för sig i ett sammanhang. Vi måste lyckönska hvarje lärare i «lefvande språk» till att sålunda från en af våra finaste observatörer erhålla en uttalslära för hvart och ett af de vanliga skolspråken. Men ett ännu viktigare och särskildt för språkforskaren betydelsefullare mål tillgodoser förf. genom den del af sin plan, däri han utlofvar att lämna «den første udførlige fremstilling af nydansk lydlære efter moderne fonetiske principper». Att han skall veta lyckligt infria detta löfte, därför lämnar hans föregående vetenskapliga verksamhet den bästa borgen.

Det nu föreliggande häftet innehåller nyssnämda inledning och begynner med ett kapitel om fonetikens föremål och betydelse. Jag kan icke hjälpa, att jag härvidlag måste — för ovanlighetens skull — opponera och detta redan mot förf.s allra första ord: «Fonetik er lydlære». Påståendet kan nog vara riktigt, så till vida som fonetiken onekligen är, såsom förf. säger, «videnskab om lyd». Men att förf. verkligen under sitt uttryck inrymmer äfven den häfdvunna speciellare betydelsen af termen ljudlära, framgår dels af hans påstående (s. 5), att man har gifvit «vor videnskab» än namnet ljudlära, än namnet ljudfysiologi; dels af hans uppgift (s. 1), att fonetiken omfattar delar af akustiken, fysiologien och s p r å k v e t e n s k a p e n. Men, så vidt jag vet, skiljer man nu allmänneligen och b ö r med all rätt skilja mellan *fonologi* (eller *ljudlära*) och *fonetik*. Det förra är den del af *grammatiken* (eller *språkläran*), som redogör för talspråkets f y s i s k a material, de artikulerade ljuden (språkljuden), och detta från rent språklig synpunkt, d. v. s. såvidt detta material är en vehikel för språklifvet, ett meddelelsemedel för ett psykiskt innehåll; är sålunda liksom grammatiken i sin helhet en humanistisk (närmare bestämdt språkvetenskaplig) disciplin. Fonetiken däremot är en ren n a t u r v e t e n s k a p; icke en del af språkvetenskapen (lingvistiken), utan en af dennas viktigaste h j ä l p vetenskaper och kan definieras

såsom vetenskapen om talspråkets fysiska (närmare bestämdt akustiska, anatomiska och fysiologiska) förutsättningar. Den har sålunda att redogöra för den fysiska beskaffenheten af såväl de ljud, hvilka — i motsats till många andra — användas i språkligt syfte, som ock af de mänskliga apparater, medelst hvilka dessa ljud frambringas (talorganerna) och uppfattas (hörselorganen[1]), samt ändtligen af de processer (den s. k. artikulationen), genom hvilka man medelst talorganerna frambringar nämda ljud. Förhållandet mellan fonologi och fonetik är alldeles detsamma som mellan den del af grammatiken, som heter *sem(asi)ologi* (eller *betydelselära*) och en annan af språkvetenskapens allra viktigaste hjälpvetenskaper: *språkfilosofien*. Under det att semologien[2] är den del af grammatiken, som redogör för talspråkets psykiska material, språkföreställningarna («betydelserna» och betydelsekategorierna), och detta från rent språklig synpunkt, d. v. s. såvidt detta material utgör en ingrediens i språklifvet, meddelas i och genom språkljud, så är däremot språkfilosofien en rent filosofisk disciplin, vetenskapen om talspråkets psykiska (närmare bestämdt psykologiska, etnologiska och sociologiska) förutsättningar.

Vill man i likhet med förf. (s. 1) kalla fonetiken en «grænsevidenskab», så kan man ju gärna få göra det. Men märkas bör, att detta uttryck har en helt annan innebörd i fråga om fonologi än i fråga om fonetik (i den af mig definierade betydelsen). Fonologien är en gränsvetenskap i den — oegentliga — meningen, att den, ehuru fallande helt och hållet inom språkvetenskapen, dock utgör den del däraf som gränsar åt det naturvetenskapliga hållet (liksom semologien åt det filosofiska hållet, under det att morfologien är språkvetenskapens centrala del). Fonetiken åter är en gränsvetenskap i den meningen, att den faller vid gränsen af flera självständiga vetenskaper (akustik, anatomi och fysiologi) och omfattar delar af dem alla. Men på grund häraf synes den lämpligast böra kännetecknas som en «blandvetenskap». Snarast synes mig uttrycket gränsvetenskap tillämpligt på sådana

---

[1] Intressant skall bli att se, i hvad mån förf. kommer att i fortsättningen af sitt arbete egna uppmärksamhet åt denna hittills så oskäligt försummade del af fonetiken. Om han, såsom jag befarar, kommer att i likhet med andra författare af fonetiska läroböcker synda härutinnan, så kan han visserligen med skäl urskulda sig med bristen på nödiga förarbeten af kompetenta specialister. Men att detta förhållande icke kan utan största men för vetenskapen längre få fortfara, har på ett öfvertygande sätt framhållits af Pipping (Zeitschrift für französische sprache und literatur XV, 164 ff. och Über die theorie der vocale, s. 12 ff.). I alla händelser har en fonetiker icke rätt att vara okunnig om denna lucka i hans vetenskap, än mindre rätt att låtsas som om den icke funnes.

[2] Jag föredrager — på grund af parallelismen med *fonologi* och *morfologi* såsom termer för grammatikens båda öfriga hufvuddelar — formen *semologi* framför det långsläpigare semasiologi.

vetenskaper, som behandla själfva beröringspunkterna mellan två (eller flera) olikartade vetenskapsområden, t. ex. geografien (vetenskapen om jorden och människan i deras inbördes växelvärkan) eller — för att taga med vårt ämne mera närbesläktade vetenskaper — ortografien (rättskrifningsläran) och ortoepien (uttalsläran), hvilka båda behandla tal och skrift i deras inbördes förhållande, den förra tagande talet, den sednare skriften till utgångspunkt för framställningen.

Förf.s andra kapitel behandlar kort och öfverskådligt fonetikens historia, det tredje förhållandet mellan ljud och skrift. Kapp. IV—VI redogöra utförligt för det kinkiga problemet om «den bedste udtale» och för begreppet riksspråk. Jag kan härvid endast uttrycka min glädje öfver att finna, det en så själfständigt tänkande författare som prof. J. i dessa mycket omdebatterade frågor kommit — såsom han ock själf påpekar — till samma resultat, som jag, särskildt i motsättning till Lundell och Lyttkens-Wulff, sökt framställa såsom det riktiga.

I kap. VII har förf. den lätta uppgiften att kritisera — i detta fall väsentligen detsamma som att uppvisa bristerna hos — de hittills använda fonetiska alfabeterna. Med tillfredsställelse konstaterar jag, att han i fråga om det af Lundell konstruerade landsmålsalfabetet icke nämner någon annan olägenhet, än att det kräfver ett stort antal nya, i vanliga tryckerier icke tillgängliga typer, en anmärkning som dock rättvisligen bör lika väl göras gällande mot den af förf. själf uppgjorda «Danias lydskrift». Man blir därför onekligen något öfverraskad, då han förkastar det förra till förmån för det sednare, och man torde kunna ursäktas, om man häri tycker sig finna en liten smula lokalpatriotism. I alla händelser har förf. afgjordt orätt, då han säger, at Lundells alfabet «kun er bestemt til at udtrykke svenske dialektlyd og til at bruges i et bestemt tidsskrift». Tvärtom är det uppgjordt med mindre hänsyn till de gängse latinska typernas svenska än till deras allmän-europeiska valör, så att t. ex. *u* betecknar icke något af de vanliga svenska *u*-ljuden, utan det danska o. s. v., *o* betecknar icke svenskt *o*-ljud, utan norskt (i *sove*, *godt*), tyskt (i *volk*), engelskt (i *boy*) m. m. Detta har skett just på det att landsmålsalfabetet skulle kunna användas för andra språk än svenskan och i andra tidskrifter än landsmålstidskriften. Också har jag själf utan all olägenhet begagnat mig af det samma vid mina rätt omfångsrika — ännu icke publicerade — uppteckningar af norska dialekter, och det användes numera i Sverge understundom äfven i andra arbeten än landsmålstidsskriften. Att man icke i Norge och Danmark — men numera allmänneligen i Finland — använder detsamma, är ett faktum, som möjligen bevisar, att Lundell, förledd af «skandinavism» och «kosmopolitism», vid dess konstruerande begick ett praktiskt missgrepp genom att i onödan taga hänsyn till andra språks behof.

Men att man af den omständigheten, att det icke vunnit terräng utom Sverge och Finland, skulle kunna sluta, att det för andra språk än svenskan vore mindre lämpligt, vågar jag på grund af egen erfarenhet bestrida. Och då det visat sig högst användbart för skånskan, har man anledning misstänka, att det skulle kunna passa äfven för andra danska dialekter.

Det åttonde och sista kapitlet lämnar en kort «bibliografisk vejledning». Bland arbeten, som jag här gärna hade sett upptagna, vill jag påpeka: för den allmänna fonetiken C. F. E. Björlings reelt och formellt talangfulla Klangfärger och språkljud, Stockholm 1880; för den svenska Lyttkens-Wulffs Metodiska ljudöfningar, Lund 1892, Brates innehållsrika anmälan (i Nystavaren IV, 142 ff.) af såväl detta arbete som samma förff.s Uttalsordbok, Pippings viktiga uppsats (i Nystavaren IV, 119 ff.) om det bildade uttalet i Finland.

Korrekturläsningen lämnar, särskildt hvad ark 10 beträffar, ett och annat öfrigt att önska. Dock träffas inga egentligen meningsstörande tryckfel. Jag inskränker mig därför til att exempelvis påpeka s. 38_{14} ***kan,*** **läs** ***han,*** **49_{7}** ***en*** **l.** ***er en,*** **96_{4}** ***f daannelse*** **l.** ***af dannelse,*** **144_{1}** ***j'bime*** **l.** ***j'aime,*** **149_{8}** ***gröpare*** **l.** ***gröfre.***

Huru innehållsrikt än det nu utgifna häftet kan vara för den större allmänhet, för hvilken det är afsedt, så knyter sig dock de egentliga fackmännens intresse till fortsättningen af prof. J.s arbete. Ty för dem innehåller detta häfte — delvis på grund af förf.s egna föregående uppsatser i hithörande frågor — icke mycket nytt. Däremot äro de nog alla eniga med mig i att villigt erkänna, det nästan utan undantag allt hvad här bjudes är mycket godt. Så mycket större skäl har man därför att med glad förväntan hälsa hvad som komma skall.

Uppsala, 26. jan. 1898.

Adolf Noreen.

H. S. Vodskov: Sjæledyrkelse og Naturdyrkelse. Bidrag til Bestemmelsen af den mytologiske Metode. Første Bind: Rig-Veda og Edda eller den komparative Mytologi. Indledning og første Bog. Kjøbenhavn 1890-97, Lehmann & Stage. CXLIX + 560 Sider. (Sluttet.)

Afsnittene III—V må jeg for öjeblikket af mangel på plads lade næsten uomtalte. III (Soma) og V (Aditi) ere meget instructive; det sidste indeholder endog overordentlig fine Iagttagelser; men forf.s dogmer bringe på mange punkter forvirring, og man kan ofte ikke være ganske enig med ham. IV (Grundmodsætningen i *RV.*) skyldes öjensynlig senere påvirkninger; det genoptager tidligere behandlede problemer således, at

forf. firer betydelig på sine theorier og kommer i strid med sine tidligere resultater (f. ex. 288: Soma's nedkomst fra himlen; Soma stammer her fra arilds tid, mod 276; 290: Agni stammer fra lynet; 298 kommer han til et resultat som synes at vise, at hans opstilling af «sjæledyrkelse» og «naturdyrkelse», som V. opfatter dem, og som afløsere af hinanden, i det hele er af det onde, jf. 311 fg., ligesom det i «Indledningen» opstillede dogma, at «den Indogermanske race» i sin helhed skal have brudt afgjort med «sjæledyrkelsen»; til begrebet *r*ita har offerritualet öjensynlig leveret idéen).

VI. «Tvash*t*ar» (379—484). *R*V. I 142, 10: «Lad Tvash*t*ar løse op for denne vor stærke sperma, både i tilstrækkelig mængde og [eller måské med en nærliggende rettelse «med megen fortræffelighed»] megen i sig selv, til næring [og] til rigdom i vor navle» (ɔ: vor forplantning, at vi kunne forplante os kraftigt og rigeligt)[1] oversætter V. i hovedsagen fuldstændig rigtigt uden at lade sig anfægte af andre oversætteres forbedringer, og styrker det oven i købet (386) med andre steder, hvor Tvash*t*ar tydelig nok er den, der giver former og farve («skönhed» er kun den ideelle side af dette)[2]. Det er ikke underligt, at han finder det «sandsynligt, at forfatterne tænke på hélt andre ting end regn» (387), men meget underligt, at han fortsætter «men tagne lige efter ordene [!] kunne disse ord næppe lede tanken hen på andet end regnguden Tvash*t*ar.» Da han nu selv indrömmer, at «Tvash*t*ar aldrig . . . med rene ord sættes i forbindelse med regnen» (388), «så vil det altså sige, at Tvash*t*ar's virksomhed som regngud [hvoraf der ikke er fjerneste antydning] ligger forud for . . . *R*V.», og denne regngudstheori bringer ham til (386) at ansé Tvash*t*ar's formgivende virksomhed for «naturligst . . . at gå på plantelivet» (uagtet der til overflødighed på det ene anførte sted udtrykkelig nævnes dyrene). Gnā'erne (389 fgg.), som Tvash*t*ar altid er i følge med, og som alle steder afgjort vise ere gudekvinder, hvad han selv må indrömme[3]

---

[1] *nâbhā* kan på ingen måde være andet end locativ, og denne locativ viser, at *nâbhim* i de andre steder er apposition og ikke et selvstændigt led i opregningen.

[2] X 70, 9 er galt oversat (474); der står «Gud Tv., eftersom du jo er så skön [indtryksaorist, jf. ἐγέλασα «jeg må lé», «det var da et dejligt barn!»] [og] eftersom du blev (Impf.) Angiras'ernes fælle, så offer (ɔ: hjælp os med vort offer, at det kan blive skönt som Angiras'ernes) . . .» Også III 4, 9 bör der oversættes «denne vor nærende sæd . . .» Det er karakteristisk at sé, hvorledes V. borteskamoterer dette «vor» af diskussionen: 386 taler han om Tvash*t*ar's «given sæd», og 398 fgg. bringer han ham derved i collision med Parjanya; men hvor står der noget om, at Parjanya giver former eller farve, og omvendt at Tvash*t*ar frembringer den mandlige sæd (han løser kun op for den)? Og først 77 sider efter at den rigtige oversættelse er givet, begynder han uden videre at tale om, at Tvash*t*ar udgyder «sin» sæd (457, 467, 476), — og dog viser han sig på mange andre steder en passant at vide meget god besked om Tvash*t*ar's virkelige function (men en sådan gud må ikke være oprindelig, 409).

[3] At den fostret formende gud med gudekvinderne er nok så naturlig i en hymne til årstiderne som en regngud med regn, synes umiddelbart indlysende, og den aldeles sikkre betydning på alle andre steder gör enhver anden opfattelse umulig.

(— i IV. 22, 7 står der ikke «gnā'er» og menes ikke «regn», men «floderne», sé v. 6; i VII 34, 22 står der ikke «gnā'er» men «várūtrībhi*h*», forklaret af Sāya*n*a som «gudehustruer», og der er ikke spor af grund til at forklare dem anderledes —) forsøger han dog (mest kun ved hjælp af lidet åndrige vittigheder, 392 fg., 409) at göre til «regn»; man sér, at han ikke lader sig afskrække. Også det at Vinden (Vāyu) et sted kaldes Tvash*t*ar's svigersön, bruger han til bevis for, at Tvash*t*ar oprindelig må have været regngud (så skulde Tvash*t*ar vel snarere have været Vāyu's svigersön; det er et spörgsmål, om ikke alle guder kunde kaldes Tvash*t*ar's svigersönner). Derefter anfører han en mængde om Tvash*t*ar som fødselsgud, som formende og som kunstner («formende» synes mig at indbefatte det hele); men netop at han er fødselsgud skal vise, at han oprindelig er «regngud», ifølge en «mythologisk lov» (hvorpå der anføres et par horribelt udseende exempler, 394) og idet han uden videre går ud fra, at der sigtes til regnen i Āpri-hymnerne (474, 394, 409 o. m. a. st., men jf. 387), og betragter det, at han har tid til at «være en sådan pigernes Jens» (392, 409) som en modsigelse, der må føres tilbage hinsides *R*V for at forklares. Desuden er hans tone i dette afsnit så ejendommelig, at man uvilkårlig spørger sig selv, om han taler i alvor eller driver gæk med læseren. — En passant gör han også Açvin'erne (387; herom nedenfor), Heimdal og Hermes (388, 394)[1] til regnguder. — Vi have allerede sét, hvorledes hans fuldstændig aprioriske dogmer om de 3 «racer» (navnlig den Semitisk-Afrikanske) og de Indiske præsters «tendens» (= den Proteus-agtige «ny sjæledyrkelse») ere sande kræftskader på hans dömmekraft, som æde sig ind allevegne og få ham til uden at blinke at göre sig skyldig i de håndgribeligste modsigelser. Hvor den förste kommer fra, kan jeg ikke have nogen begrundet mening om; den anden fremtvinges af «den Indogermanske races» formentlige brud med «sjæledyrkelsen» og har nogen undskyldning i den miskendelse af brahmanerne (som for andre sider af den Indiske kultur), der har været og endnu er en dél på moden blandt Europæiske lærde. Jeg er foreløbig (indtil vi få de følgende dele af værket) bange for, at vi støde på en 3dje kræftskade i hans opfattelse af «naturguderne». Dette navns anvendelse har ofte i det foregående forekommet mig underligt. Man skulde tro, at guder som Ilden og Soma måtte være selvskrevne til dette navn; men dem regner V. åbenbart ind under «den ny sjæledyrkelse» ifølge theorien om «præsternes tendens»; figurer som Morgenrøden, Vinden, Marut'erne, etc., regner han, så vidt jeg husker (ligesom jeg), til «naturguderne» og Aditi til «naturdyrkelsen», skönt man skulde tro, de stod på nogenlunde lige fod med Agni og Soma, forholdet til «præsternes tendens» fraregnet. Men han kalder også de fuldt personlige guder «naturguder» og synes særlig at finde smag i «regnguder». Man får en uhyggelig anelse om, at vi her have en genganger af sådanne tidligere naturmythologiske forklaringer som soltheorien, mor-

[1] Noget sådant stod der rigtignok i sin tid i Preller (og står der måske endnu); men jeg har aldrig troet det og havde håbet, at det var forældet som et «comparativt» (?) misbrug.

genrødetheorien, uvejrstheorien, og måske endnu flere, hvis volter ere så halsbrækkende, at de med rette ikke synes at behage V. (jf. dog 516)[1]. 456 giver han os deres methodologiske synderegister; men ét af disse punkter synder han i al fald selv svært i; thi det er åbenbart, at han er gået til sin undersøgelse om Tvash*t*ar «med forudfattet mening, med et bestemt ønske om, hvortil den skulde føre.» Det havde vist været bedre, om han havde ventet med at ville gå bag ved *R*igveda, til vi havde fået de følgende bind. Så ville vi måské forstå, ved hvilke midler V. (391, 409, 426 fg., etc. etc.) kan sondre mellem *R*igveda-tidens begyndelse og slutning (filologiske er det ikke); hvoraf han véd (426), at «offret mere og mere trængte sig frem i den senere *R*igveda-tid, da den gamle naturdyrkelse måtte vige» undtagen Indra (han lader dog selv «den rént kosmogoniske interesse» komme op i den senere *R*igveda-tid, 409); hvoraf han véd, at «den rént episke tankeretning har været meget sén og kun lige indledet i *R*igveda-tidens begyndelse» (til trods for de mange Imperfekter og til trods for hans egne bemærkninger 514 o. a. st. om «nu uforstået episk indklædning» o. lign.; ellers kunde vi have slået os til ro med, at vi måske ikke, inden vi få nærmere vejledning, kunne skelne det rént episke fra «naturmytherne», 460; jf. 409, hvor der antydes en modsætning mellem mytherne om Tvash*t*ar og om Prajāpati); hvorfor forestillingen om gudehustruer overhovedet skal høre til «den rent episke tankeretning»; hvorfor der i *R*V's begyndelse endnu slet ikke var brug for en kunstner (men nok i den senere *R*igveda-tid); hvad der nærmere menes med «Urindogermansk» (424); hvorfor Tvash*t*ar (410) kaldes «en så dunkel og flersidig gud» (jeg vil prøve at gætte: fordi han skal være en «naturgud», 480, og kun «regnguder» og lign. ere «naturguder»); hvor meget Hephaistos og de andre gudekunstnere egentlig have lavet (i modsætning til Tvash*t*ar, som, 425 fg., kun skal have lavet «tordenkilen» og en skål — som dog forméntlig ikke behøver at være «offret» — til trods for at hans tid skal have været så knap, 409); hvorfor man (417) skulde bede Tvash*t*ar om at lave «tordenkilen» (som han én gang for alle har gjort); hvoraf han véd, at «Hephaistos som bekendt [?] er en gammel gud, der kun er omdannet til kunstner, og selv med Völund har det vel [!] en anden sammenhæng» 427 (formodentlig fordi Hephaistos skal være «naturgud», i dette tilfælde «ildgud», skönt Agni jo hører til «sjæledyrkelsen»); hvorfor det skal være af betydning for bedömmelsen af Tvash*t*ar, at han (efter V.'s mening) står så vagt, da dog også de andre guder (Indra incl.) «ere lidet anskuelige, med meget få attributer» (427); hvorledes vi skulle forstå (480 fg.), at Tvash*t*ar er «en ægte naturgud [i *R*V? jf. 388], ret af Aditi's slægt, og den voxende s j æ l e d y r k e l s e har sikkert bidraget til, at han blev besejret af I n d r a» (Indra er efter V. også «regngud»[2], hvilket

[1] Det synes mig ubilligt af V. at kritisere Edv. Brandes ud fra dette synspunkt (især 31) uden at tage hensyn til, at Brandes's afhandling om Ushas er 18 år gammel og fremkom på en tid, da soltheorien o. lign. nød den höjeste anséelse, en undskyldning, man ikke har nu om stunder.

[2] Skulde det ikke være «naturgud»-theorien, der har forhindret den ellers så skarpt iagttagende forfatter fra at opdage, at Indra i *R*V aldrig

i analogi med hans, ganske vist, falske anvendelse af Parjanya 398 fgg burde have afskrækket ham fra også at digte Tvashtar om til det samme): er da Indra også «sjæledyrkelse» (han er jo netop den eneste, der «i Rigveda-tidens slutning holdt stand mod de ny tanker», 426)? kort sagt hvorfor V. med vold og magt vil have, at Tvashtar, som han selv kalder en «offergud» (481) og som i al fald ikke er en Vodskovsk «naturgud» i RV (388), oprindelig skal have været en «naturgud» i Vodskovsk forstand. Det er jo muligt, at V. vil klare det altsammen; men det er didaktisk uforsvarligt at sætte så mange gåder for os, da vi endnu ikke ere forberedte til at løse dem.

Hvad forholdet mellem Tvashtar og Ribhu'erne angår, synes Pischel mig at have ret (425) og RV IV 33 virkelig at sige det samme som I 161; ja, man behøver egentlig ikke at göre om på verbernes betydning: han «priser» måske dog virkelig deres ord, «misunder» dem deres gerning. Der er altså intet «bevis for, at Tvashtar's forhold til Ribhu'erne ikke var gammelt . . .»

Afsnittene «Tvashtar og Indra» (438 fgg.) og «Er Tvashtar Indra's fader?» (445 fgg.) ere i det hele fortræffelige[1], «Tvashtar's datterbryllup» (458 fgg.) er interessant og skarpsindig; «Tvashtar's stilling i den senere

---

kløver skyerne, men dræber Vritra; at denne ikke ligger i (eller er) skyerne, men på bjergene; at Indra ikke «udsender regnen», men frigiver vandene ɔ: floderne (ikke mindst de jordiske); at han ikke bruger «lynet», men vajra'en (en slags kölle eller hammer); at det ikke (eller så godt som ikke) er ham, men navnlig Dyaus, der tordner; at den eneste specifikke regngud i RV er Parjanya og lynguderne Marut'erne; alt dette fremgår uimodsigelig af den constante brug af de pågældende udtryk. — V. betragter det som urimeligt, at nogen vil benegte, at Thor er tordengud (S. V); men han vil dog vist indrömme, at tordenen spiller en forbavsende lille rolle i Thor's virksomhed, og at hans egentlige beskæftigelse er at slå jætter ihjel, mens han slet ikke bruger sin hammer til at tordne med; hos mig og mine lige kunde hans navn dog endnu vække skrupler; men for V. betyder «gloser» jo intet. — Jeg mener, man bör tage de rént personlige guder og deres bedrifter bogstaveligt, da de vise os, hvad folk på deres tilblivelsestid havde brug for efter deres kendskab til verdens indretning, mens man ved at ville lave dem om efter regn- og tordentheorierne etc. gör sig skyldig i en anachronisme, idet man glemmer, at de forhistoriske tiders kosmologiske problemer (og dem skulde efter min mening den gang religionen også løse) vare ganske andre og flere end vore (f. ex. hvorfor himlen ikke faldt ned på jorden; hvorledes solen kommer op på himlen; hvorfra floderne komme; hvorfra lynet og ilden kommer; hvorfor dyr, planter etc. altid have constante former og farver, m. m.). Når Indra i den efter-Vediske tid mister sin betydning (for det gjorde han, skönt V. mener det modsatte — han blev nemlig rationaliseret sammen med Parjanya, og Vritra med sine bjerge altså naturligvis med skyerne), så kom det simpelthen af, at han i sin Vediske skikkelse var umulig på grund af det meget videre blik på universet og naturen, som havde arbejdet sig frem (jf. også V. selv 503 fgg.).

[1] Om RV IV 18 har jeg et andet sted, skönt jeg i realiteten kommer ganske til samme resultat som V., gjort et noget andet synspuukt gældende, som måské endnu fortjener at tages under overvejelse; jeg er nemlig tilböjelig til at tro, at III 48 og IV 18 alligevel på en måde have noget med hinanden at göre.

literatur» (472 fgg.) har samlet en mængde gode og vigtige oplysninger; «Āpri-digtene» (469 fgg.) er temmelig spidsfindigt og öjensynlig fremtvunget af theorien om den fossile «regngud», men indeholder (481 fgg.) en interessant undersøgelse om *vanaspati* og *svaru* og deres forhold til *yūpa*. — I «Tvashṭar og Soma» (427 fgg.), som er udmærket (frasét et par gengangere 433 og 437), vil han ganske borteliminere Tvashṭar's sön Viçvarūpa af *RV*. Det forekommer mig dog, at på de to eneste steder, hvor Tvāshṭrá Viçvárūpa står sammen, kan man vanskelig undgå at få det indtryk, at der bagved udtrykket ligger forestillingen om en person, men at digteren i de samme ord har villet tillige antyde V.'s opfattelse[1]. Dette må jeg forbeholde mig at komme tilbage til ved en anden lejlighed.

VII. «De to Açvin'er»[2] (485—526). Jeg kan ikke sé det underlige i, at alle ere enige om at identificere Açvin'erne med Dioskurerne (486), så meget mindre som V. faktisk nødes til selv at göre det (523). Afsnittet er i det hele mærkværdig ordnet (det minder meget om afsnit IV ovenfor), idet forfatteren i virkeligheden i slutningen tager det tilbage, som han med störste sikkerhed har fremsat i begyndelsen, uden tvivl på grund af fornyede overvejelser og ny påvirkninger; forméntlig burde begyndelsen så ikke være bleven stående uforandret. Açvin'erne skulle være «regnguder» (486; Pūshan går med i købet, 491, 522). — 493 indrömmes det, at de «i *RV* selv mindre ere end have været [!] regnguder» (jf. 521: «hermed skal ikke være sagt, at Açvin'erne ikke ere regnguder») — fordi de strömme med *mádhu*, som på 489 skal være = «regn», men 520 fgg. med mere rimelighed sættes = «dugg» eller «honningdugg», men som i virkeligheden betyder «mjød» eller «honning» og kommer altfor constant igen til, at der kan menes noget som helst andet[3] — og (493) «hvad der iøvrigt siges om Açvin'erne lader sig uden större [!] vanskelighed forene med deres væsen som regnguder»: deres mirakler ere (501) «en ligefrem omskrivning af regngudens befrugtende virksomhed» — det allerede her optrædende og senere ofte genkommende «tror jeg» viser

---

[1] Trita kan, som bekendt, ikke betyde «3dje» (430), skönt det har fremkaldt pendanterne Ekata og Dvita. Trods det farlige ved at göre mig skyldig i «sammenligneri» kan jeg ikke dy mig for at minde om *Τριτογένεια, Τρίτων* og *Ἀμφιτρίτη*, der alle, ligesom Trita Āptya, have noget med vandene at göre, den første i himlen ved sin fødsel, de to andre i havet. Dermed skal ikke være negtet, at det måské oprindelig kan have haft betydningen «3dje».

[2] At aflede navnet af *āçú* (ikke **açu*, 487) er umuligt.

[3] En enkelt gang nævnes tillige «smör»; at dette uden videre skulde kunne være = «regn» = «mjød», kan selvfølgelig ikke sluttes af VIII 5, 6. I 112, 12 og I 116, 9 ere bestemte mirakler (Impf.); det sidste lyder: «I skubbede (Impf.) brønden hen, I gjorde [at den for fremtiden, Pf., vendte] bunden i vejret [og] mundingen på skrå; der strömmede (Impf. uden augment) for Gotama (Genitiv) ligesom vande til læskning til 1000-foldig rigdom for den tørstende (Dativ; man kan både «tørste» efter læskning og efter rigdom)», altså forekommer «vandene» her kun i en sammenligning. — Skulle Açvin'erne på den konto være «regnguder», måtte vist alle guder være det; alt godt stammer jo i sidste instans fra vandene, og alle guder have direkte eller indirekte med disse at göre.

dog, at kendsgerningerne ere noget stridige — dog at «Bhujyu etc. ere navne på solen» (502); «nu ere [498] de Vediske regnguder i det hele lysbringere» — (nok en «mythologisk lov»? jf. 394) — undtagen Rudra og Parjanya (508; kedeligt nok, da disse to ere de eneste virkelige regnguder i *R*V, Rudra endda knebent nok) — og skönt «man ikke beder Açvin'erne om at bringe sol og lys» (498), «tror» V. dog (513), «at Açvin'erne fra gammel tid have været natsolens hjælpere, og denne deres bedrift blev så som så mange andre ført over til Indra, rimeligvis 2 gange»; thi (503) «er det nemlig usikkert, om Açvin'erne, om dette regngudepar, står i forhold til solen, så er det uden for al tvivl, at regn- og uvejrsguden [!] Indra gör det» (altså; der siges ikke et ord om, at Açvin'erne have noget med solen eller overhovedet med lys at göre; men Indra har det: ergo — har Indra taget denne virksomhed fra Açvin'erne! og oven i købet særlig natsolen!); «som solhjælpere vilde [!] Açvin'erne udføre ikke Dioskurernes, men Phæakernes gerning» (516; er det ikke «sammenligneri»?)[1]. 525 ansér forfatteren det for «overvejende sandsynligt [!], at de ere guder både for regn og dugg» (dog kun under foudsætning af, at de først bleve til i den «naturdyrkende» tid, og så er forklaringen endda «ikke tvingende»); derefter ere de to «solhjælpende regn- og duggivere»; men han indrömmer, at «i *R*V begynde [!] de at fordunkles; for digterne ere de allerede [!] mere end halvt blevne [!] blotte vidunderlæger og heroer» — det er i virkeligheden, hvad de hélt ere, kun ere de også naturkyndige og naturmægtige og frelsere fra nød og fare, og dermed udføre de virkelig Dioskurernes gerning. Ligesom vi måtte spørge forfatteren, hvad vi skulde med begrebet «race», når alle existerende racemærker ere betydningsløse, så at begrebet kun kan bruges til at etablere en apriorisk tredeling af menneskeslægten og smede Semiterne sammen med Afrikanerne, således må vi spörge, hvad vi skulle med slige «regnguder», der skulle være «fødselsguder», «lysbringere» og «solhjælpere», og som i texterne hverken ere regnguder, lysbringere eller solhjælpere (mon for at etablere en specifik Vodskovsk «naturdyrkelse» for «den Indogermanske race»? men så skulde han også her have ventet med at gå bagved kilderne, til vi vare forberedte til at kunne forstå ham). Hvor vidt forfatteren for resten går i retning af at tage tidligere påstande tilbage, ses af at han (523) siger, at «man jo ikke kan negte muligheden af, at der allerede i urgammel tid, i fælles Indogermansk digtning eller tro kan have existeret et brødre- eller gudepar [som Açvin'erne]» — men der må jo ikke findes Indogermanske myther (S. XVII — eller er det måské kun Indogermanske «urmyther», der ikke må findes?). 524 udtaler han de gyldne ord «jeg kommer senere til at vise, at netop de store guder som regel stamme fra den sjæledyrkende tid eller fra overgangsperioden» (som jeg ganske kan slutte mig til, kun at jeg indtil videre hellere vil sige «den forhistoriske tid»), og 503 fgg. peger han på pro-

---

[1] Mig forekommer det, at slige omtydninger af Phæakerne høre til — tör man sige «den comparative methodes»? mest halsbrækkende kunststykker.

blemer som de, der faktisk bestemme Indra's stilling i *RV* — men hvorfor skulle så Indra etc. absolut være «regnguder» til trods for *RV*?

Om VIII («Lynene og Morgenrøden», 526—541) er der kun godt at sige (fraregnet de bekendte gengangere); enhver vil största tilfredsstillelse læse forfatterens fine og træffende bemærkninger. «At det er de jordiske præster, der kalde sig Marut'er» i hymnerne til Agni og Soma (533) tvivler jeg om; men umuligt er det ikke på grund af ritualets symbolske karaktér, i anologi med at sien repræsenterer himlen, vandet verdensvandene, stenene bjergene, mælken køerne, etc.

IX («*R*ig-veda og den senere literatur», 542—554). Til Pischel's og V.s oversættelser af *RV* X 61, 1—4 skal jeg ved en anden lejlighed komme tilbage.

Forfatterens stil er gennemgående fortrinlig og bidrager ikke mindst til, at bogen læses let og med interesse. Enkelte formentlige sproglige ukorrektheder, navnlig en stærkt archaiserende brug af inversionen, som turde gå videre, end det er anerkendt i nuværende Dansk, og ialfald gör et stærkt rhetorisk indtryk, gör ikke noget nævneværdigt skår i læserens tilfredshed. Værre er det, at de egentlige åndrigheder ere altfor grovkornede og stikke höjst ufordelagtigt af imod den øvrige fremstilling[1]. Men undtagelserne bekræfte jo reglen. Bogens fejl stamme iøvrigt fra de ofte omtalte aprioriske dogmer, som så at sige lamme forfatterens logik, hvor den kommer i berøring med dem, så meget mere som han for en ikke ringe del har gjort sig det vanskeligt at opdage de modsigelser, de hilde ham i, ved en for ham selv og andre meget vildledende anordning af stoffet. Hvor de omtalte dogmer ikke spille ind, viser han en ualmindelig fin og skarp iagttagelsesevne, og de gode partier i bogen ere mange gange flere, end jeg i forbigående har kunnet antyde i det foregående. At jeg har polemiseret så indgående mod visse theorier og formentlige fejl og uklarheder, beder jeg læseren og forfatteren betragte som et bevis i gerning på den interesse, jeg nærer for dette værk og det emne, det behandler, og som et vidnesbyrd om, at det er et så betydeligt arbejde, at det egner sig til den alvorligste diskussion. Kunde mine indvendinger bevæge forfatteren til at tage de omtalte punkter under fornyet overvejelse eller eventuelt klare de misforståelser og tvivl, som de formentlig må give anledning til, vilde dette være den bedste frugt af mit arbejde. Jeg kan ikke undlade på det varmeste at anbefale bogen til et indgående, helst kritisk, studium. Derved vil den bedst kunne göre den virkning, som den bör göre, nemlig give det religionshistoriske studium

[1] Det er uden interesse, om «en moderne filolog» har brugt det måske uheldige udtryk «Aditi's mand»; man kunde fristes til at gætte på V. selv; det er i al fald ham, der titulerer gudernes moder «Madam Aditi» og har opdaget «gudindens barselsenge». Han synes i det hele at have et godt öje til «barselsenge» (392, 394, 397, etc.) og «små madammer». — Jeg blues ved at tilstå, at det ikke er mig klart, hvad sprængningen af «det litterære venstre» har med bogens emne at göre, eller hvad det er for mythologiske ondskaber «de herrer Brandes foretage sig på egen hånd.»

her hjemme et mægtigt stød fremad. Forfatteren fortjener både tak og beundring for det mod, han har vist ved at give sig i kast med en så stor opgave og lade et så omfangsrigt værk udkomme på sin egen risiko, og den understøttelse, han har fået dertil, kunde ikke have været bedre anvendt. Jeg slutter med de bedste ønsker for de tilbagestående dele af værket.

S. Sörensen.

Lexicon Livianum virorum aliquot doctorum opera adiutus confecit *Franciscus Fuegner*. Vol. I a—bustum. Lipsiae MDCCCXCVII, Teubner. Mk. 19.20.

Prodiit nunc in publicum vol. I. Lexici Fuegneri, quod vol. litteras complectitur A et B. Promittunt autem auctor et editor fore ut totum opus, cum paullo contractius et pressius reliqua conficiantur, tribus quattuorve additis voluminibus absolvatur.

Iam hoc ipsum volumen ingentem continet copiam unde hauriat quicumque cognitioni vel sermonis latini vel elocutionis Livianae operam det. Nec vero solum quibus vocibus vocumve formis quibus locutionibus quibus constructionibus Livius quaque in decade utatur — quae quidem sub litteris A et B cadant — verum etiam, quod ad cognitionem sermonis aeque pertinet, quibus non utatur, cognoscere inspecto et collato thesauro Fuegneri poterimus. Quod cum ex silentio lexici, si modo nullam quam debeat habere vocem non habeat, intellegatur, ad hanc ipsam rem opus Fuegneri est magna fide. Nullum enim illi deest, quantum diligenti examine indagare potui, vocabulum Livianum cuius prima sit littera A aut B praeter hoc unum *bivium*, *-ii* Liv. XXXVIII 45 8 *cum ad bivia consisteres*. Ergo collato lexico Fuegneri cum sub A et B litteris adnotaverim multa quae ad terminos quosdam elocutionis Livianae constituendos pertinerent, pauca hic commemorabo.

Inter Ciceronem igitur et Livium, summos illos artifices incorruptae latinitatis, hoc ipso in genere quod pertinet ad copiam verborum multum interest. Livius enim etsi propter lacteam ubertatem iure laudatur, tamen et varietate verborum est Cicerone restrictior et fastidiosior dilectu. Itaque Graecanicarum vocum fastidio Cicero Livium non modo in disputationibus — ne dicam licentiam epistularem — sed ne in orationibus quidem aequat. Ita graeca apud Livium desunt, sunt apud Ciceronem *astrum aer aerius architectus* (quod Cicero etiam in oratione) *-ari -ura aula* (Pacuv. Cic. ep.) *austerus* (Cic. etiam in oratione) *bacchor' argilla* (Caesar Cic. in oratione). Nam vel propter significationem fortasse locus apud Livium non datus est his: *acinus aspis aether*

aethra aliptes ambrosia aulaeum auloedus bibliotheca. Illa autem quae Livius ipse habet in usum venerant vitae negotiorumque necessarium et communem: *amphora archipirata asylum athleta ballistae basilica.* Sin quae sunt minus trita, ut *androgynos apocleti argyraspides,* Livius addere solet *quos vocant* vel aliquid simile, quod interdum item Cicero, ut n. d. II 147 *summa pars caeli quae aethra dicitur.* — Iam deminutiva Ciceroniana sub litteris A et B apud Livium non extant *asellus bellus ampulla agellus adpendicula adsentatiuncula aetatula ambulatiuncula amiculus -ula anicula aquola araneola arcula argutulus arula auricula bacillum bestiola anguiculus,* quamquam sunt in hoc numero quorum significatio fortasse fuerit in causa quominus usurparentur ab Livio. Sed Liviana sub his litteris deminutiva peculiari sunt significatione nec deminutionem adsignificant *bovillus bubulus* (quae non sunt ap. Cic.), *aedicula alveolus buccula*; deminutivam vim servant tantummodo haec duo *ancillula amniculus* (quo caret Cic.; nam «*amnis* frequentissimum ap. Livium, minus frequens ap. Ciceronem, ap. Caesarem neque *amnis* neque *fluvius* extat» [Fuegner], apud Sallustium *flumen* frequentissimum, *amnis* et *fluvius* singulis locis). — Sed quibus vocabulis Ciceronianis Livius non utatur, cuius generis permulta sub litteris A et B notata habeo, propter angustias spatii non licet hoc loco enumerare. Addo igitur modo haec. Composita quorum pars prior est *ad (at)* haec, quae sunt apud Ciceronem, non sunt ap. Livium: *atavus adiuro adamo addisco adfari adfatus adglutino adgrego adhinnio adlecto adlevo adlido adlino adludo adminiculor administer admonefacio admurmuro adplaudo adpingo adprehendo adrepo adrodo aspecto adsector adservio adsido adsilio attempto advigilo agnomen.* — Inter derivata nomina verbalia in *-tio* propterea nomino quod liber Cooperi utilis ille de vocabulis in sermone pleb. Rom. novatis *(Word Formation in the Roman Sermo Plebeius)* nullas huius generis voces affert nisi de epistulis, ut non appareat incredibilis illa copia Ciceronis. Haec igitur in *-tio* sub litt. A et B nomina cum sint apud Ciceronem non sunt apud Livium: *aberratio abiectio abrogatio abruptio abscessio absolutio abusio acceptio accubitio accuratio ademptio adeptio adfectio adfirmatio adflictatio adgressio adhaesio adiunctio adlevatio admixtio admotio admurmuratio adparatio adparitio adpetitio adplicatio adpropinquatio adscensio adscriptio apricatio aspernatio aspersio aspiratio adsertatio adsensio* (*adsensus* extat ap. Liv.) *adseveratio adsignatio adsumptio attentio attenuatio attributio adulatio adumbratio agnitio ambulatio amotio amplificatio amputatio anticipatio apricatio aratio argumentatio auditio auguratio avocatio.* Contra hanc multitudinem unum ex Livii libris est quod afferatur et nominetur quod non extet apud Ciceronem: *adactio.* Ex omni denique genere ad ubertatem Ciceronis multo pauciora sunt quae

cum in soluta Ciceronis oratione desint inveniantur apud Livium. Cum poetis Livio communia sunt in hoc genere plura. Nam ab Livio primo introducta in prosam orationem videntur esse haec: substantiva *auctus* et *astus* (pro *astu* Cic. et Sall. dicunt *astutiam*, Caesar nec *astum* nec *astutiam*); adj. *autumnalis* (quod item Cicero poeta habet); *acervare* (Caesar et Cic. *coacervare* dicunt); haec composita, quibus non fere utuntur Cicero Caesar Sallustius: *amolior aboleo abolesco abominor accenseo acclino adaperio adfulgeo adlabor adlatro attenuo* (Cic. semel, et *attenuatus* adiect.); *adloquium.* Illa autem composita poetarum antiquiorum aeque Livius et Cicero usurpare noluerunt: *abludo abnuto abrodo; addoceo adglomero advolatus adhaesus adiectus* substantiva. Etiam sunt simplicia sub litteris A et B quae poetis iam tum fuerint in usu, sed quibus nec Cicero nec Livius usus sit: *almus* (quod in prosa oratione primus Columella) *armus algus algidus albeo albesco albico albidus; aspero bellor; augmen aequamen; austrinus*; *aurifer auriger.* Quod igitur plurimorum scriptorum inde ab aetate Tiberii proprium fuit ut poetarum verba orationi admiscerent eius rei initia sunt sane quaedam apud Livium — quod cum saepius grammatici animadverterunt tum nuperrime Stacey A L L vol. X — sed caute moderateque Livius in hac ipsa re egit. Sed hoc quomodo se habeat tum demum poterit satis perspici cum absolutum erit opus Fuegneri, ut non modo per A et B sed per omnes litteras possis rem perquirere.

Iam vero in formas verborum eadem diligentia qua in significatus et constructiones Fuegner inquirit. Ex cuius uberrimis copiis multa sane petere licet quae pertineant ad historiam latini sermonis. Velut de *ac* et *atque* exempla a Fuegnero adlata docent Livium ante gutturales C G Q nec *ac* nec *atque* ponere solitum esse, nam quibus locis aut *ac* aut *atque* ita videtur posuisse, eorum locorum tanta est paucitas ut invito illi hoc ibi excidisse videatur. Ergo exempli causa nec *atque cogitare* nec *ac cogitare* dicitur more sermonis Liviani, usitatiusque tali in loco ponitur *et.* Omnino hoc sequitur Livius ut ante consonantes ponat *ac* ante vocales *atque,* idque satis constanter, quod paucissimis locis non observavit. Sed infinitum est enumerare quam multa ad cognitionem cum latini tum Liviani sermonis utilia in lexico Fuegneri inveniantur.

Denique quicumque his rebus operam dabit, lexico Fuegneri non facile poterit carere.

Et diligentia et prudentia Fuegner Meuselio dignus socius in hoc genere studiorum accessit.

Quo optabilius est ut opus Fuegneri possit absolvi. Quod Fuegner, quod ad se pertineat, decem alteris annis fore promittit. At Teubner librarius negat id fieri posse, nisi opus Fuegneri

emptores invenerit multo plures, et quidem ante Kalendas Iunias proximas. Quamobrem qui ante diem illam praestitutam esse coeperint huius operis emptores, ii de his studiis bene erunt meriti.

Lundae.

C. M. Zander.

Erwiderung.

Die anzeige meiner arbeit «Die englische aussprache bis zum jahre 1750» etc. von herrn N. Bøgholm in dieser zeitschrift s. 143 f. giebt mir zu einigen worten der erwiderung veranlassung.

Zuerst verweist mich der recensent auf schott. *sair, mair* = ne. *sore, more,* um die angabe Nyborgs (I s. 11 § 14 b) zu erklären, dass das *o* von *nose, to, no, more, sore, store, groat, broad* = dän. *aa* in *aare* sei. Ich hatte die phonetische gleichstellung dieser laute in II s. 50 fussnote 2 bezweifelt, da sonst nur in *broad* und *groat* die aussprache *ǫ́* bezeugt ist. Schott. ā, woraus jetzt dialektisch ē oder ī geworden ist, kann natürlich nicht gemeint sein, da dieses in jener zeit schon die aussprache ē hatte! Ich meinte mit *â* in der angezogenen stelle das in neuengl. dialekten als senkung und entrundung von altem *ǫ́* erscheinende, zunächst aus gutturalem ā (wie in schwed. *mat*) hervorgegangene *a,* über das Luick s. 32 ff. handelt.

Weiter möchte herr Bøgholm (wie Vietor) einen übergang von *o* > *ɒ* annehmen und führt dafür ne. *gad* = *god, done, none* und endlich nhd. *frack* = e. *frock* an. Hier liegen jedoch drei verschiedene laute und ebenso verschiedene entwicklungen vor. Was zunächst *gad* (phonet. *gæd*!) betrifft, so ist es doch klar, dass wir es hier mit einer, bei flüchen so beliebten, umbildung des heiligen namens zu thun haben, vgl. nhd. *potz blitz* = *gott(e)s blitz,* frz. *morbleu* = *mort Dieu, corbleu* = *corps Dieu* u. a. Ich verweise auf den lehrreichen aufsatz Swaens, Engl. stud. XXIV 16 ff. und 195 ff., bes. s. 34 ff., wo auch die formen *gog, cock, gud, ged, cod* etc. nachgewiesen werden. — Das *ɒ* in ne. *done* geht natürlich auf älteres, von grammatikern auch bezeugtes, *u* zurück, das seinerseits verkürzung von ū aus me. ō ist; einfache verkürzung von ae. *dōn* hätte ja **dǫn* — vgl. *rod* — ergeben! Wenn wirklich eine solche form je bestand, wurde sie durch den einfluss der präsensformen (*dū*) gewiss bald zu *dun* umgebildet. — *None* kann nur durch anlehnung an *one* (phonet. *wɒn*) erklärt werden, die ältere form war *nōn* (wie ne. *alone*). — Nhd. *frack* endlich beweist nur, dass akustisch das kurze englische *o* dem deutschen *a* näher liegt, als dem deutschen *o*[1]; ebenso spricht man ja auch *shawl* als *šāl* aus. Es ist dabei übrigens nicht zu

[1] Vgl. auch Tamm, Etymologisk svensk ordbok, s. v.

vergessen, das in vielen deutschen mundarten kurzes und langes *a* eine gutturale oder geradezu *o*-artige geltung haben, was bei der übernahme der worte bestimmend sein konnte. An eine frühere entrundung und dann wieder eingetretene rundung des englischen *ǫ* und *ǫ́*, wie sie Vietor annimmt, glaube ich ebenso wenig wie Luick.

Göteborg, 19. dec. 1897.

F. Holthausen.

Replik.

Det første punkt i prof. Holthausens Erwiderung skal jeg ikke opholde mig videre ved, da min lille à-propos bemærkning i anmældelsen s. 143 beroede på en misforståelse af det uklare sted hos H. Tysk *frack* skulde ikke sige andet end at det korte eng. *o* akustisk lå nærmere ved tysk *a* end ved ty. *o* (således som H. også mener). Men min antagelse af overgangen *o* > *v* støttes af flere ord. Således haves ne. *struck*, oe. *strāc* me. *strǭk* deraf forkortelse på me.; den ikke forkortede form *stroke* findes jo også i ældre ne.; *strǫk* gav da *struck* som *nǫn* gav *none*. Her kan man ikke gribe til den udvej at antage et dialektalt ū, da man foran *k* ved forkortelse får [u]. Ne. *among* oe. *onmang* (*onmǫng*) med *v* men ne. *long* oe. *lang* (*lǫng*) med *å*; første ord udviser den af H. benægtede overgang; foran *ng* indtrådte jo i me. forkortelser. Me. har 4 forskellige *ǫ*-lyd: 1) oe. ā me. ǭ under visse betingelser ǫ̆ 2) oe. *ǫ* (a) me. *ǫ* foran *ng* 3) oe. *ọ* me. *ǫ* (jvf. Sweet A Short Historical Engl. Grammar § 181) og endelig 4) oe. ọ̄ når det blev forkortet på me.

Således haves ne. *done* oe. *gedōn*; den antagelse at tidl.-ne. *dūn* skulde være forkortet og senere få *v*-lyden støder på flere vanskeligheder: foran *n* plejede der ikke at indtræde forkortelse; selv den dag i dag er dog [su·n] almindeligere end [sun]. Analogidannelse foreligger ikke; [du·n] måtte langt snarere gennem præsensformerne få støtte for sit ū. Derfor ligger følgende udviklingsrække nær for hånden; oe. ọ̄, me. ọ̄, ọ̆, ne. *v*.

Måske foreligger samme udvikling i ne. *must*, oe. *mōste*; i hvert tilfælde er det en me., ikke ne., tendens at forkorte foran *st*; dog ved dette ord kommer den ubetonede stilling i betragtning.

København, 1. Marts 1898.

N. Bøgholm.